آصف اللغات

جامع الفاظ مفردہ ومرکبۂ اصطلاحی واستعمال فارسی وامثال ومقولہای عجم ملتزم باسناد
متقدمین ومتاخرین ومعاصرین عجم وبرای ہریک لفظ ترجمہ بامحاورہ
زبان اردو مع اسناد کلام باندانان ہند

جلد شانزدہم

مؤلفہ خان بہادر شمس العلما مولوی احمد عبد العزیز نائطی (نواب عزیز جنگ بہادر) وظیفہ یاب خدمت
سرکار آصفیہ

سنہ ۱۳۴۳ ہجری مطابق سنہ ۱۳۳۳ ف

عزیز المطابع حیدرآباد دکن
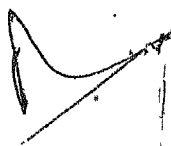
اعزاز | (۱) مین اپنی اس تالیف کی عملی کامیابی پر خداوند کریم کا شکر گزار ہون اور یہہ بات میرے لئے باعث افتخار ہے کہ اس کا نام میرے آقائے ولی نعمت حضور پر نور بندگان عالی متعالی مدظلہ العالی کے مبارک تخلص کو اپنے سر پہ لئے ہوے ہے اور اُس کا آغاز آپ ہی کی مبارک چہل سالہ جوبلی کی تقریب مین ہوا۔

(۲) مین ہز اکسلنسی لارڈ ہارڈنگ بالقابہم گورنر جنرل ہند کا شکریہ ادا کرتا ہون کہ آپنے براہ عنایت مجھکو اجازت عطا فرمائی کہ مین اس کا ڈڈیکیشن آپ کے نام نامی سے کرون صاحب رزیڈنٹ حیدرآباد بذریعہ مراسلہ نشان (۴۲۳۵۹) مورخہ ۲۴ جون ۱۹۱۵ عیسوی مجھکو اطلاع دیتے ہین کہ ہز اکسلنسی آپ کا شکریہ ادا کرتے ہین کہ آپ نے اُنکو ایسی عالمانہ تالیف مین اُنکی یادگار قائم ہونے کا موقع دیا۔

اعانت | (۳) مین ہز اکسلنسی ویسرائے موصوف کا دل سے شکرگزار ہون کہ آپ نے باجلاس کونسل یہہ حکم فرمایا کہ مؤلف کو اس کتاب کی ہر ایک جلد پر جس طرح وہ شائع ہوتی جاے

پان پانسو روپیہ کا آنریریم (صلۂ تالیف) عطا کیا جاے ۔

(۴) مین اپنے آقاے ولی نعمت اعلیحضرت والی سلطنت دکن **حضور پرنور سرکار عالی ادام اللہ اقبالہٗ** کا شکریہ بجان و دل ادا کرتا ہون کہ سرکار ممدوح نے حکم فرمایا کہ سلطنت آصفیہ کے شاہی خزانہ سے بھی **مؤلف** کو اس کتاب کی ہر ایک جلد پر جس جسطرح وہ شائع ہوتی جاے سات سو اسی روپیہ کی امداد عطا کیجاے ۔

(۵) حیدرآباد کے امراے عظام سے جناب نواب فخر الملک بہادر رئیس معین المہام صیغۂ تعلیمات و عدالت و کوتوالی و امور عامہ کی علم دوستی کا بھی شکرگزار ہون کہ آپ نے اپنے خانگی خزانہ سے اس تالیف کی ہر ایک جلد پر سو روپیہ کا اعزازی انعام مقرر فرمایا۔

شکریۂ عملی

(۶) اگرچہ فی زمانا اس کتاب کی ہر ایک جلد کے چارسو نسخون کی طبع کا حقیقی صرفہ مجموعۂ امداد سے زائد ہے اور چند نسخون کی جلد بندی کا بار بھی اس کے علاوہ لیکن محض اس خیال سے کہ پبلک کو نفع پہنچے مین نے جملہ نسخہاے مطبوعہ کو بلا لحاظ اپنے نفع کے معہ حق تالیف کتاب بلا کسی معاوضہ کے پبلک لائبریریز مدارس اور نیز بعض خانگی کتب خانون کے لئے وقف کر دیا ہے معزز ناظرین کتاب پر روشن ہے کہ یہ کثیر جلدون کی کتاب ہے اور **مؤلف** کی ضعیفی کی وجہ سے بکمال اہتمام کے ساتھ سال بھر مین ایک اور کبھی دو جلدین شائع ہوتی ہین اور بظاہر مجھکو صرف خداوند کریم سے توقع ہے کہ مین اس کتاب کی تکمیل اپنی باقی ماندہ عمر مین کرسکون. **وھو علی کل شیٍٔ قدیر** ۔

پبلک کا فدائی

احمد عبد العزیز نائطی (خان بہادر شمس العلما . نواب عزیز جنگ بہادر)

(الف) تبیر (ب) تبیره الف - بقول برهان بر وزن اکسیر (۱) دهل و کوس و نقاره و طبل را گویند و (۲) خانه را نیز گفته اند که سرگین و پلیدی ها در ان ریزند و هم او ذکر ب کرده مرادف الف بمعنی اول گوید و صراحت مزید کند که بقول بعضی دهلیست که میان آن باریک و هر دو سرش پهن می باشد - صاحبان جهانگیری و جامع و ناصری و سراج ذکر هر دو بهر دو معنی کرده (امیر معزی سلمه) سوی کیوان رفته از ایوان و از میدان تو - نعرهٔ کوس و تبیر و نالهٔ چنگ و رباب (منوچهری سلمه) تبیره زن بزد طبل نخستین - شتربانان همی بندند محمل - صاحب سروری ذکر الف کرده بدلیلش اشاره و (ب) هم کرده بمعنی اول قانع و بذکر ب معنی دوم را هم نوشته **مؤلف** عرض کند که خیال ما این است که الف بمعنی اول و ب بزیادت های نسبت بمعنی دوم که ظرف سرگین و پلیدی هم مثل ظرف نقاره و این تصرف محاوره باشد که هر دو را بهر دو معنی استعمال کرده اند و هر دو اسم جامد فارسی زبان (اردو) الف و ب (۱) ڈھول و نقاره وغیره - مذکر (۲) وه ٹپ جس میں کچرا کوڑا اسیلہ وغیره ڈالیں

تبلیبه بقول ناصری بر وزن شبلیبه بمعنی قی و استفراغ (منه سلمه) دارم ز تبلیبه شبلیبه بود در دگر خود آتش سینه - صاحب سفرنگ بشرح (صد و بیست و هشتمین فقرهٔ نامهٔ شت وخشور زردشت) ذکر این بهمین معنی کرده **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم می نماید (اردو) قے - مؤنث - دیکھو اشکفته -

تای فوقانی بابای فارسی

تپ بقول برهان و جهانگیری و جامع و ناصری و رشیدی بفتح اول و سکون ثانی (۱) بمعنی اضطراب و بیقراری و بی آرامی - خان آرزو در سراج بمعنی بالا گوید که در اصل این مخفف تاپ است و (۲) بمعنی گرمی نیز آمده چنانکه تپ و تاب گویند و تف بفا مبدل آنست و ازین جهت (۳)

مرضی را نیز گویند کہ بعربی حمّی خوانند۔ صاحب اکسیر اعظم در جلد چہارمش برحمیات گوید کہ ترجمہ تپ ہاست و این مرض را بفارسی تب گویند و در اصطلاح اطبا حرارت غریبی است کہ در دل مشتعل شود یا در عضوی دیگر افروزد و از انجا بدل آید و از دل بواسطۂ روح و خون بطریق شرائین و عروق در تمامی بدن منتشر گردد و آن را گرم گرداند بحدی کہ افعال طبیعی را ضرر رساند (الخ) و تدبیر کلی آن تنقیح و عدم تساہل و دفع سبب تپ (الخ) مؤلف عرض کند کہ اسم جامد است و برتب کہ بموحدہ گذشت اشارۂ این کردہ ایم کہ این مبدل آنست و بعضی از معاصرین عجم این را اصل دانند و آن را مبدل این واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) (۱) اضطراب۔ مذکر۔ بیقراری۔ بے آرامی مؤنث (۲) تپ۔ بقول آصفیہ۔ مذکر۔ بخار۔ حرارت۔ گرمی (۳) تپ۔ بقول۔ مؤنث۔ حمّی۔ وہ حرارت جو مادہ کی عفونت وغیرہ سے جسم میں پیدا ہو۔

تپاس بقول ناصری و انند بفتح اول پارسی ریاضت است و تپاسی ریاضت کش و رنج کم خوابی و کم خواری برخود نہادن۔ صاحب سفرنگ بشرح صد و بیست و ہشتمی فقرۂ (دساتیر آسمانی لفرزآباد وخشوران وخشور) ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ تپاس بقول ساطع در سنسکرت بمعنی محنت و مشقت آمدہ و تپس بمعنی ریاضت و تپسی بمعنی زاہد و مرتاض و تپشی کذالک پس فارسیان ہمین تپاس را تفرسیاً بمعنی ریاضت استعمال کردہ اند (اردو) ریاضت بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ زہد۔ نفس کشی۔

تپ استخوان استعمال۔ بقول خان آرزو در چراغ ہدایت بمعنی تپ دق و از کلام ظہوری	سندی آوردہ کہ بہ (تپ استخوانی) گذشت۔ مؤلف عرض کند کہ (تپ استخوانی) یہ موحدہ

دوم بجالیش بہ ہمین معنی گذشت کہ مرکب توصیفی است
واین فضولی است کہ محقق با نام ونشان سندش را
بتحریف وتبدیل موحدہ بہ بای فارسی در ینجا نقل کرد
واز ان این اصطلاح را پیدا کردہ در موضع لیف تپاک
مختصر خود داخل کرد واین مرکب اضافی بہتر از
آن مرکب توصیفی نیست ومحاورۂ فارسی اجازت
نمیدہد کہ ما این را برای تب دق کنایہ قرار دہیم
(اردو) دیکھو تب استخوانی ۔

تپاک بقول برہان وجہانگیری وجامع ورشیدی
بروزن ہلاک بمعنی تب است کہ اضطراب وبیقراری
باشد (فخر گرگانی سہ) ہمان خون جوشیدہ در
بار تاک ہا کہ از دل بید رنج واز جان تپاک ہا
مؤلف عرض کند کہ این مرکب است از تپ
وآک کہ بمعنی آفت وآسیب گذشت یعنی آفت
تپ مراد از اضطراب وبیقراری وتاپاک کہ
ہمین معنی گذشت مرید علیہ این (اردو) دیکھو
تپ ۔ صاحب آصفیہ نے تپاک پر لکھا ہے ۔
فارسی ۔ اسم مذکر ۔ اضطراب ۔ بیقراری ۔ دھڑکن
اختلاج ۔ بیچینی ۔ جیسے تپاک قلب ۔

تپال بقول رشیدی کہ بدیل تاپال گوید مراد فش
مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبانست
وآن مزید علیہ این یا این مخفف آن ۔ بعض معاصرین عجم
ہمین را اصل دانند وگویند کہ برای سہولت تلفظ
الف را داخل کنند چنانکہ عادت فارسیان است
(اردو) دیکھو تاپال ۔

تپانچہ بقول برہان وجامع وناصری ومؤید
(۱) ہمان تبانچہ کہ بموحدہ گذشت و (۲) کوہہ
وموجۂ دریا ومعرب این طبانچہ (از ناصری
سہ) تپانچہ زدہ برخ خویش زال ومن حیران
چو لبان رستم وقتی کہ زخم زد بہ لسپر ہا **مؤلف** عرض
کند کہ اسم جامد فارسی زبان است وبقول بعض
معاصرین عجم اصل این (توانچہ) بہ واو عوض بای
فارسی تحقیق شد کہ توان بمعنی طاقت است وچہ
کلمۂ نسبت یا کلمۂ تصغیر معنی لفظی این منسوب بہ طا

یا طاقت اندک که در سیلی زدن از طاقت بسیار کار نگیرند اندرین صورت تبانچه که بموحده گذشت مبدل توانچه باشد چنانکه آو و آب و تپانچه مبدل تبانچه بر خلاف خیال ما که بر تپانچه ظاہر کرده ایم (اردو) طمانچه بقول آصفیه۔ اردو۔ اسم مذکر تھپڑ۔ ہاتھ کا تھپڑ جو کسی کے رخسارے پر لگائیں لطمہ۔ لپّڑ۔ رہپٹ۔

تپانیدن بقول موارد بمعنی طپیدن فرمودن می فرماید که کامل التصریف است و مضارع این تپاند **مؤلف** عرض کند که متعدی تپیدن است که می آید بمعنی مبتلای تپیدن کردن کسی را بموافقت قیاس (اردو) تڑپانا۔ تڑپنا کا متعدی جیسے اُس نے مجھکو تڑپا دیا۔

تپبیدن بقول بحر مرادف تبیدن که بموحده گذشت کامل التصریف و مضارع او تپبد۔ **مؤلف** عرض کند که حقیقت ماخذ ہمه را انجا مذکوره و دینجا ہمین قدر کافی است که این مبدل آنست چنانکه اسب و اسپ (اردو) دیکھو تبیدن

تپش بقول برہان بفتح اوّل و کسر ثانی بر وزن کنشش (۱) گرما و گرمی را گویند و (۲) مخفف تابش ہم که فروغ و نور باشد۔ صاحب جامع این را مرادف تب گفته یعنی بمعنی اوّل قانع۔ صاحب ناصری این را مرادف تبش گوید بمعنی اوّل۔ خان آرزو در چراغ ہدایت می فرماید که (۳) بمعنی تپش ہم چنانکه در تذکرۂ نصیرآبادی مسطور است در احوال شمس تپشی که چون تپش را در ولایت تبیر اتپش گویند و در جامهٔ او تپش بسیار افتاده بود بدین نام موسوم شد **مؤلف** عرض کند که حاصل بالمصدر تپیدن است که گذشت و ہمین است حقیقت معنی اوّل و اصلاً بمعنی تپ نیست که تپ اسم مصدر است و تپش حاصل بالمصدر که بمعنی مصدری درینجا است یعنی تپندگی و نسبت معنی دوم ما این را مخفف و مبدل تابش دانیم و مشتاق سند استعمال می باشیم که استعمال این

بدین معنی از نظر ما نگذشت و بمعنی سوم اتفاق داریم با تحقیق خان آرزو و اشارهٔ این بر تپش هم کرده ایم ظاهرا این مبدل شپش است چنانکه تخش و تخت (اردو) (۱ و ۲) دیکھو تپش (۳) دیکھو شپش۔

تپلیس بقول رشیدی و انند و سراج بالکسر پای تخت گرجستان **مؤلف** عرض کند که وجه تسمیهٔ این محقق نشد۔ صاحب ناصری گوید که معرب همین است تفلیس (اردو) تپلیس گرجستان کے پایۂ تخت کا نام ہے۔ مذکر۔

تپنجه بقول برهان و جامع و انند مخفف تپانچه که بعربی لطمه خوانند **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است ولیکن معاصرین عجم حالا بر زبان ندارند (اردو) دیکھو تپانچه۔

تپنگ بقول ناصری و جامع و سراج مرادف همان تبنگ که بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که با حقیقت این را بر تبنگه بیان کرده ایم که به موحدهٔ و کاف تازی گذشت و همین اصل است و آنچه به موحده مذکور شد مبدل این (اردو) دیکھو تبنگ۔

تپنگلو صاحبان جهانگیری و جامع و سراج ذکره کرده اند **مؤلف** عرض کند که مرادف همان تبنگلو که به موحدهٔ دوم گذشت و با حقیقت این بر تبنگلو بیان کرده ایم (اردو) دیکھو تبنگلو۔

تپنگوز بقول بهار و بحر و انند بفتحتین و نون و کاف تازی و واو مجهول مرد نادان و احمق و بی خبر (ملا فوقی یزدی ع) تپنگوزی بود زال زمانه که دائم می کند ناز خرانه **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم می نماید (اردو) نادان احمق۔

تپنگه مرادف همان که به موحدهٔ دوم گذشت و با حقیقت این همه را انجا بیان کرده ایم که این اصل است و آن مبدل این چنانکه اسب و اسپ (اردو) دیکھو تبنگه۔

تپنگ صاحب برهان ذکر هر دو کرده۔

تپنگو **مؤلف** عرض کند که همان تپنگست

و تبنگه که بموحده و کاف فارسی گذشت و ما حقیقت این را بر تبنگه بیان کرده ایم که به کاف تازی مذکور شد (اردو) دیکھو تبنگ اور تبنگو۔

تپو بقول انند بحوالهٔ ناصری همان تاپو که بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که مخففش (کمال اسمعیل سه) گر زنجیره ... مر است فضل بزینت ز دودگانه مرا کیت تپو (اردو) تاپو

تپه بقول برهان و جامع و سراج بفتح اول و ثانی مشدد (۱) کوه پست و پشتهٔ بلند را گویند و (۲) کلاه زنان را نیز گفته اند و آن چیزی باشد محرابی که زنان از کلابتون و مروارید دوزند و از طلا و جواهر نیز سازند و بر پیشانی نصب کنند صاحب ناصری نسبت معنی دوم صراحت مزید کند که کله کلاه را که از ماهوت یا شال پشمینه باشد نیز تپه کلاه گویند بکنبه برآمدگی صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار (۳) کوهسار گفته و صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ مذکور با معنی اول اتفاق دارد و صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم هم زبانش **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول اسم جامد فارسی قدیم می نماید و معاصرین عجم هم استعمالش کنند و معنی سوم بر سبیل مجاز متعلق همان و بمعنی دوم هم مجازاً شاید که بوجه بلندی این کلاه بر سر بدین اسم موسوم کردند (اردو) (۱) بلند ٹیلہ۔ مذکر۔ (۲) عورتوں کی ٹوپی۔ مؤنث (۳) کوہسار۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مذکر۔ پہاڑی ملک یا مقام۔

تپیدن بقول برهان و جامع بر وزن رسیدن (۱) بمعنی بیقراری و اضطراب نمودن و (۲) از جا جستن و (۳) لرزیدن و (۴) کمین کردن می فرماید که معرب آن طپیدن باشد بابای ابجد هم و در ملحقات گوید که (۵) بمعنی گرم شدن هم۔ صاحبان جهانگیری و رشیدی این را با تپ و تپاک نقل کرده به اضطراب و بی آرامی قانع صاحب بحر ذکر سر پنج معانی کرده گوید که کامل التصریف است و مضارع این تپد صاحب سوارد هم زبانش و می فرماید که در عرف بطای حطی نویسند (مخلص کاشی سه) مخلص بزیر تیغ ستم

این قدر تتپ ۶ عاشق کسی ندیده چنین اضطراب
کس ۶ (عنصری ۱ھ) چو آواز سم ستوران شنید ۶ کز
فلاطوس را دل همین بر تپید ۶ صاحب نوادر بلکہ
معنی پنجم معنی اول را نوشته گوید که این مجاز است
مؤلف عرض کند که وضع شد بترکیب اسم مصدر
تپ و یای معروف علامت مصدر ردن و معنی پنجم
اصل است و دیگر همه معانی مجاز آن و تپش که گذشت
حاصل بالمصدر همین . کم عوری برهان است که
طپیدن را معرب این نوشت (اردو) (۱)
بیقرار ہونا۔ تڑپنا (۲) اچھلنا (۳) لرزنا (۴)
گاڑا بیٹھنا۔ بقول آصفیہ (گاڑا کے ذیل میں) دشمن
کے انتظار میں کمین گاہ میں بیٹھنا۔ (۵) گرم ہونا

تاي فوقاني با فوقاني

تار بقول برهان وجهانگیری وجامع وسروری
وناصری بروزن قطار یعنی تاتار و آن ولایتی
باشد از ترکستان و ترکان آنجا را نیز تار خوانند
(ابن یمین ۵ھ) چه باد خوشش نفس بود این
که بشکست ۶ ببکیدم قیمت مشک تاری ۶
خان آرزو در سراج گوید که قومی است مشهور
مؤلف عرض کند که مخفف تاتار است بهر دو
معنیش (اردو) دیکھو تاتار ۔

تارچه بقول برهان وجامع وسروری ومؤید وسراج ومجوزین
تارچه نوعی از تیر باشد و پیکان خاصی هم دارد صاحبان
رشیدی وناصری ذکر این کرده اند مؤلف عرض کند که وجه تسمیه
این متحقق نشد وقیاس مقتضی آنست که این قسم تیر اخصوصیتی با قوم تار
باشد یکی از معاصرین عجم گوید که این قسم از تیرهای معمولی کوچک تر باشد
والله اعلم (اردو) تارچه۔ مذکر۔ فارسی میں تیر کی ایک قسم
کا نام ہے جو مختصر ہوتا ہے۔ شاید یہ تاتار کی صنعت ہو

تتر بقول برهان وجهانگیری وجامع وسروری وناصری همان ولایت تاتار (سعدی ۵ھ) تتری
گر کشد مخنث را ۶ تتری را عوض نشاید کشت ۶ خان آرزو در سراج گوید که مخفف تتار است
مؤلف عرض کند که اتفاق داریم با او و مخفف تاتار هم توان گفت (اردو) دیکھو تاتار ۔

تترا بقول برہان وانند و ناصری بر وزن صحرا بلغت ژند و پاژند تابستان را گویند کہ مقابل زمستان باشد **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است (**اردو**) دہوپون کا موسم تابستان

(الف) **تترلو** بقول برہان الف بر وزن لبلبو و ب با ہای ہوز بر وزن مسخرہ بمعنی ظرافت ولاغ و مسخرگی می فرماید

(ب) **تترلوہ** کہ الف بر وزن غرغنگو ہم آمدہ صاحبان جہانگیری و رشیدی و سروری ذکر این کردہ اند (حکیم سوزنی ـہ) لیکن نہ بار گردم از شرم مردمان ٭ کاندر خور بمناخرہ و تترلو شوم ٭ (شہاب مہمرہ ـہ) کشت آنکہ شد ہمیشہ پی ہزل تترلوہ ٭ از کہ سبکتر ارچہ گران بود ہمچو کوہ ٭ صاحبان جامع و ناصری بذیل الف اشارۂ ب ہم کردہ۔ خان آرزو در سراج ذکر الف کردہ گوید کہ بفتح اول و سکون دوم و فتح رای مہملہ و ضم موحدہ و واو مجہول است و باضافۂ ہا ہم و می فرماید آنکہ صاحب برہان بفتحتین نوشتہ صحیح نیست **مؤلف** عرض کند کہ این فیصلۂ خان آرزو نظر بر ہمین یک شعر سند است کہ ما آن را تسلیم نہ کنیم و از ینکہ صاحب جامع مؤید برہان است ما را اتفاق است با او (**اردو**) الف و ب۔ ظرافت۔ مؤنث۔

تترونتن بقول برہان و ناصری و (جہانگیری در ملحقات) و موارد بر وزن پہلو زدن بلغت ژند و پاژند بمعنی باریدن **مؤلف** عرض کند کہ فارسی قدیم است مرکب از تترون کہ ترشح را گویند و علامت مصدر تن (**اردو**) برسنا۔ دیکھو باریدن۔

تترہ بقول برہان و جامع بر وزن قطرہ مرادف تترلو صاحب سروری ہم ذکر این کردہ ولیکن از سندیکہ پیش کردہ اش معلوم می شود کہ بہ تشدید فوقانی دوم ہم آمدہ (سوزنی ـہ) لیکن کنم بار دگر بدبا ٭ پشتر کہ زیر باشم گہ زبر لیشخند و تتّرہ ٭ یکی از معاصرین عجم گوید کہ در ہمین شعر بجای تترہ تتربو

یافتہ شد مؤلف عرض کند کہ این مخفف تربوہ است | بحذف موحدہ و واو (اردو) دیکھو تربو۔

ترّی | بقول برہان بفتح اوّل و ثانی بروزن سفری (۱) منسوب بہ ولایت ترو (۲) بسکون ثانی سماق
را گویند۔ و آن چیزی باشد ترش کہ در آشہا و طعام ہا کنند۔ و باین معنی بضمّ اوّل ہم آمدہ و بعضی
باین معنی بیای حرف ثانی با بای ابجد نوشتہ اند و (۳) خشخاش را نیز گفتہ اند۔ صاحبان جہانگیری و جامع
و ناصری و سروری بر معنی دوم قانع (حکیم ناصر خسرو ۵۳) خار مدبر و تا نگردد دبست و انگشتان نگار
چو کند سماق و تخم ترّی نخشک خواہی چشید۔ صاحب رشیدی ذکر معنی اوّل و دوم کردہ۔ خان آرزو
در سراج ذکر معنی دوم و سوم فرمودہ نقل برہان می کند۔ صاحب محیط بر تتریک گوید کہ بکسر فوقانی
و تشدید تای فوقانی ثانی و کسر آن اسم سماق است و بر سماق می فرماید کہ بیونانی روس اقطاو
و عرب آن را سماق الدباغین و بفارسی قدیم تتم و بعامہ ترّی و بہندی تنزیک و تتریک و
تاتیر گویند و آن ثمر درختی است و بقول شیخ سرد در دوم و خشک در سوم و آن قابض قاطع
ستمام سر کہ بلکہ لطیف تر از ان و دران جلا و تقویت و ردع است و منافع دارد (الخ) مؤلف
عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان صاحب محیط ہر چہ بر خشخاش نوشتہ ذکرش بر پوستی کردہ ایم۔
(اردو) (۱) تاتاری یعنے تاتار سے نسبت رکھنے والا (۲) سماق۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر
ایک دوا کا نام جو مسور کے دانہ کے برابر قد میں اور ترش مزے میں ہوتی ہے (۳) دیکھو پوستی

تتق | بقول برہان و جامع و سروری بضمّ اوّل و ثانی بر وزن افق چادر و پردۂ بزرگ را گویند
صاحب مؤید گوید کہ در دستور مسطور است کہ آنچہ پیش تخت عروس وقت جلوہ باشد۔ صاحب
انند بحوالہ کشف گوید کہ لغت عرب است بمعنی بیان کردۂ صاحب دستور۔ بہار بحوالہ کشف

گوید که پرده ونیز آنچه پیش تخت عروس وقت جلوه باشد و با لفظ آویختن و برانداختن و بستن و زدون و کشیدن مستعمل - صاحب غیاث گوید که بقول کشف لغت عربی نیست - صاحب لغات عالمگیری این را بذیل لغات عربی نوشته و صاحب مؤید بذیل لغات فارسی ذکر این کرده - صاحب مدار الافاضل می نویسد که می باید از الفاظ عربی باشد - صاحب کنز که محقق لغات ترکی است ذکر این کرده می طرازد که معنی حجاب لغت فارسی زبان است مؤلف عرض کند که ما این را لغت فارسی نه پنداریم و وجود قاف مؤید خیال ماست عجب نیست که فارسیان بر سبیل تقریب استعمال این با مصادر فرس و ترکیب فارسی کرده باشند (اردو) چادر - مؤنث - پردہ - مذکر - وہ پردہ جو جلوہ کے وقت دولہا اور دولہن کے درمیان باندہیں - مذکر -

تتق آویختن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که قائم کردن پرده باشد بمعنی حقیقی (خسرو ؎) تخت زدند و تتق آویختند پا عرش دگر بر زمی آویختند (اردو) پردہ گرانا - پردہ چھوڑنا -

تتق برانداختن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی پرده دور کردن و ظاهر کردن چیزی است (جمال اصفهانی ؎) گر ضمیر عجیب گوی تو براندازد تتق پا بسکه تشویش عروس کلّه خضرا و بدید مخفی بماند بالاستعلاق

تتق براندازیدن است و فرق انداختن و اندازیدن معلوم اگرچه محققین مصادر مصدر اندازیدن را ترک کرده کار از انداختن گرفته اند ولیکن اسم این مصدر انداز است و مصدر حقیقی آن اندازیدن و انداخ که اسم مصدر انداختن است مبدّل انداز باشد حیف است که ما مصدر اندازیدن را بجایش ترک کرده ایم و

لہذا درینجا تلافی مافات کردہ ایم (اردو) پردہ اٹھانا۔ بقول آصفیہ۔ حجاب دور کرنا۔ بھید کھولنا (دیکھو پردہ برکشیدن)

تتق برزدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ او نیز (تتق برانداختن) است (خسرو ؎) فرش کشیدند و تتق برزدند ٭ پردۂ دلپذیر بر اختر زدند یعنی بیاد کہ مصدر (برزدن) ہم بجایش گذشت و پردہ برزدن ہم کہ مرادف ہمین است (اردو) دیکھو تتق برانداختن اور پردہ برزدن۔

تتق بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی قائم کردن پردہ باشد و از سندش مصدر

تتق بندیدن پیداست (انوری ؎) از سیاست آسمان بند و تتق ٭ گرچہ از اندیشہ سازی بارگاہ ٭ (اردو) پردہ قائم کرنا۔

تتق سپہر گون اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و رشیدی و (جہانگیری در ملحقات) (۱) کنایہ از چادر و پردۂ کبود است و (۲) پیالۂ کبودی را نیز گویند کہ از مینا سازند خان آرزو در سراج معنی اول را حقیقی گوید مؤلف عرض کند کہ ما اتفاق داریم با او (اردو) (۱) نیلی چادر۔ مؤنث۔ نیلا پردہ۔ مذکر۔
(۲) نیلا پیالہ۔ مذکر۔

تتق کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف تتق بستن است (وحشی بافقی ؎) ظلمت بہ پیش خیمۂ حیوان تتق کشید ٭ قدرتیم و ذوق چشمۂ حیوان گذاشتیم ٭ (اردو) دیکھو تتق بستن۔

تتق نیلی اصطلاح۔ بقول برہان و انند و جامع و رشیدی و سراج و (جہانگیری در ملحقات) (۱) کنایہ از آسمان و (۲) ابر سیاہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و مرکب توصیفی

(اردو) (۱) دیکھو آسمان ۔ (۲) کالی گھٹا ۔ مؤنث ۔

تتم بقول برہان و جامع و ناصری و جہانگیری بضم اول و ثانی و سکون میم بمعنی سماق است که در آش و طعام کنند و بفتح اول و ضم ثانی نیز ہمین معنی دارد و بضم اول و سکون ثانی ہم بنظر آمده صاحبان رشیدی و سراج گویند که جمعی این را لغت ترکی گفته اند و صاحب سروری بقول الصیدنه ابی ریحان بیرونی گوید که پارسی است مؤلف عرض کند که سماق را در ترکی زبان بقول صاحب لغات ترکی توتوم گویند فارسیان بحذف ہر دو واو که علامت ضمه بقاعده ترکی بود این را مفرس کرده اند ۔ اسم جامد است (اردو) دیکھو تتری کے دوسرے معنے ۔

تتماج بقول ناصری آشی است که از سماق پزند (بسماق الطعام) نام تتماج بر زبان بردم ہاماست را آب در دہان آمده ہامی فرماید که این در اصل تتم آش بود و فرماید که بعضی این را ترکی دانند و چنین است صاحب سروری بر آش آرد و قاطع صاحب مؤید این را بجیم فارسی و عربی ہر دو آورده مؤلف عرض کند که باید که این را بضم اول و دوم خوانیم و شکی نیست که ماخذ این ہمان است که ذکرش صاحب ناصری کرد و شین معجمه از آش بجیم عربی بدل شد چنانکه کاش و کاج و بجیم فارسی ہم بدل می شود چنانکه پاشیدن و پاچیدن ۔ قلب اضافت است که از آش تتم بتتماش شد و به تبدیل تتماج (اردو) سماق کی آش ۔ مؤنث ۔

تتمتا بقول برہان بفتح اول و سکون ثانی و فتح ثالث و فوقانی بالف کشیده بلغت زند و پازند خرس را گویند و آن جانوریست صحرائی که آن را گرفته دست آموز کنند صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر این کرده صاحب محیط بر خرس گوید که اسم فارسی است و بعربی دب و ماده آنرا

دبه و فاره گویند وکنیت آن ابوجهیم و بترکی آیو و بهندی ریچه و بهالو نامند و آن حیوانی است معروف محیل تر و شدید القوت از حیوانات کثیر الخوف از انسان و ذکی و قابل تعلیم انسان و بر دو پا استاده نیز راه میرو گرم مزاج و کثیر الرطوبت و گوشت آن لزج و دیر هضم و گوشت و پیه آن گرم و خشک در اوّل سوم و خون آن شدید الحرارت غلیظ اسود و پوستین آن بسیار گرم (الخ)

مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم مستعمل نیست (اردو) ریچه. ہندی. اسم مذکر. خرس. بھالو۔

تشمشن | بقول برهان و جامع بکسر ثالث و فتح رابع بر وزن صف شکن شغال را گویند که برادر روباه است و این لغت ژند و پاژند است صاحب ناصری نقل برهان برداشته. صاحب جهانگیری در ملحقات این را آورده. صاحب محیط بر شغال می فرماید که بکسر اوّل اسم فارسی زبان و بعربی ابن آوی و کلب بری نامند و کنیت آن ابو وایت و ابو کلیب و ابو دال و ابو لعب و بشیرازی توره و بترکی چقا و بهندی گیدڑ حیوانی است صحرائی بقدر سگ. دراز ناخن در ویرانه زمین را کاویده دران می ماند و بروز بر نمی آید و بشب اطراف آبادی می گردد و فریاد می کند و خواص آنست که تعلیق چشم راست آن دفع ضرر چشم بد می کند و چون زبان آن در مکانی نهند خصومت در میان ساکنان او فتد خوردن گوشت آن مقوی اعضا و دافع امراض ریحی و بلغمی و مزمن (الخ)

مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست و ذکر ابن آوی هم گذشت (اردو) گیدڑ. مذکر. دیکھو ابن آوی۔ دکن میں کولا۔

تشمه دور زمان | اصطلاح. بقول اننداجواله مظهر العجائب کنایه از جناب رسالتمآب

صلی اللہ علیہ وسلم **مؤلف** عرض کند کہ بہ اضافت تتمہ و مرکب اضافی است (اردو) آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم۔ مذکر۔

تتہ بقول جامع چو تتہ پست و پائین مقابل اوج و بالا صاحب ناصری این را بہ تشدید و فتح نوشتہ گوید کہ باوّل مفتوح و مشدّد نام شہریست از بلاد سند کہ بہ ہای ہندی تھتہ گویند و از جملہ شہرہای تتہ یکی دیول است کہ حکیم دیولی شاعر انجا بودہ (امیر خسرو سروی چو قد در چمن تتہ نباشد ٭ گل ہیچ رخ خوب تو البتہ نباشد ٭) صاحب جہانگیری ہم در ملحقات این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ عجبی نیست کہ نام این شہر بدین وجہ باشد کہ آبادی آن در پستی واقع باشد و معنی اوّل الذکر اسم جامد فارسی قدیم می نماید (اردو) پست۔ بالا و بلند کا مقابل۔ نیز ایک شہر کا نام جو بلاد سندھ سے ہے۔ مذکر۔

تتی بقول برہان و جامع و ناصری و سراج بکسر اوّل و ثانی و سکون تحتانی (۱) صورت ہائی باشد کہ بجہت بازی کردن و مشغول شدن اطفال از خمیر نان سازند و پزند و (۲) کلمہ ہم کہ مرغان را بدان طلبند صاحب رشیدی ذکر معنی اوّل کردہ گوید کہ مخفف تی تی است و معنی دوم را ہم آوردہ (سنائی ؎) طفل چون زہر مارکم داند ٭ نقش اور اتتی تتی خواند ٭ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم بمعنی اوّل و اسم صوت بمعنی دوم است (اردو) (۱) وہ مورت جو لڑکون کے کھیل کے لئے آٹے وغیرہ سے بنائی جاتی ہے۔ مؤنث (۲) مرغ کو بلانے کی آواز ہندوستان مین آآ ہے اور تتی نہین کہتے۔

تای فوقانی باجیم تازی

تجا بقول برهان و جامع و ناصری بفتح اول و ثانی بالف کشیده (۱) بمعنی تند و تیز. صاحب رشیدی تجا و تجار و تجاره هر سه را مرادف یکدیگر بدین معنی نوشته گوید که در اکثر فرهنگها (۲) کره اسپی را گویند که زین نکرده باشند. خان آرزو در سراج بذکر اقوال محققین می فرماید که این مخفف تجار است و تجاره نظیر تجار از عالم خان و خانه. مؤلف عرض کند که ما تجار را اصل دانیم و تجا مخفف آن و در تجاره های نسبت آخره که منسوب به تیزی و تندی همان کره اسپ است که زین نکرده باشند (اردو) (۱) تند. تیز (۲) وہ گھوڑا جس پر زین نہ کسے ہوں۔ کرہ

تجاره بقول رشیدی مرادف تجا بهر دو معنی و خان آرزو در سراج این را اصل داند و تجا را مخفف این. صاحب جهانگیری گوید که با اول مفتوح در کتاب زند بمعنی رونده و دونده و در فرهنگها بمعنی کره اسپی که زین نکرده باشند. صاحبان جامع و ناصری تجاره را بمعنی مطلق تند و تیز نوشته و این را بهر دو معنی تجا آورده که بجایش گذشت. مؤلف عرض کند که با تحقیق این تجا عرض کرده ایم (اردو) دیکھو تجا۔

تجارت بقول بهار بالکسر بازرگانی کردن. مؤلف عرض کند که بمعنی حاصل بالمصدر هم یعنی بازرگانی و این لغت عرب است. فارسیان استعمال این با مصادر فرس بترکیب فارسی کرده اند (خواجه شیرازی) بهای باده چون لعل چیست جوهر عقل ۞ بیا که سود کسی برد کاین تجارت کرد ۞ (اردو) تجارت. بقول آصفیه. مذکر. اور بقول تذکیر و تانیث. مؤنث. سوداگری. مؤلف کی رائے میں صاحب آصفیه کا تسامح یا کتابت کی غلطی ہے جو مذکر کہا (تسلیم سه) لئے سیکڑوں دل غمزہ فروشی کرکے ۞ ان حسینوں نے نکالی ہے تجارت اچھی ۞ تجارت کرنا بھی اردو میں مستعمل ہے یعنے سوداگری اور بیوپار کرنا۔

تجارہ بقول برہان و جامع و سروری و (جہانگیری در ملحقات) و رشیدی و سراج بر وزن شرارہ ہمان تجار۔ **مؤلف** عرض کند کہ صراحت ماخذ این ہمہ انجا کردہ ایم (فخر گرگانی ؎) برفت از شہر گرگان یک سوارہ ٭ بزیرش تازی اسپی خوش تجارہ ٭ (اردو) دیکھو تجا۔

(الف) **تجاہل** بقول منتخب لغت عرب است بمعنی خود را نادان نمودن **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر و بترکیب خود با مصادر بہمین معنی استعمال کردہ اند واز ہمین مصدر است ---

(ب) **تجاہل عارفانہ** کہ دانستہ اغماض است و ---

(ج) **تجاہل کردن** بمعنی دیدہ و دانستہ اغماض کردن (ظہوری ؎) حال زاہد گلفت رندکیس ٭ بود از عارفان تجاہل کرد ٭ (اردو) الف تجاہل بقول آصفیہ عربی۔ اپنے تئین نادان ظاہر کرنا۔ انجان بننا۔ تالنا۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ الف کا ترجمہ جان بوجھکر اغماض ہے (ب) تجاہل عارفانہ۔ بقولہ جان بوجھکر انجان بننا۔ (ج) تجاہل کرنا۔

تجر بقول برہان بفتح اوّل و ثانی بر وزن شرر (۱) خانۂ زمستانی را گویند کہ دران تنور و بخاری باشد و (۲) بزبان قزوین گنجینہ و مخزن۔ صاحب جہانگیر تابخانہ را کہ گذشت مرادف این بمعنی اوّل گوید و ذکر معنی دوم ہم کند (حکیم نزاری ؎) میان این تجر و گنبد فلک فرق است ٭ کہ ہست این بہ ثبات آن ندارد آرامش ٭ چو تاب آتش می در ہوای این پیچید ٭ بیافت خانہ از ان تابخانہ شد نامش ٭ صاحبان جامع و سروری بر معنی اوّل قانع۔ صاحب رشیدی بذکر ہر دو معنی نسبت معنی اوّل بحوالۂ قاموس گوید کہ تزر بہ زای فارسی بمعنی اوّل می آید و تجر معرب آن۔

خان آرزو در سراج هم باین مؤلف عرض کند که معنی دوم مجازی نماید که مقام خزانه هم مثل خانهٔ تابستانی می باشد در زمین (اردو) (۱) دیکھو تابخانہ۔ مذکر۔ (۲) خزانہ کا مقام۔ مذکر۔

تجربه | بقول بهار بالفتح آزمودن۔ می فرماید که بالفظ برگرفتن و کردن مستعمل (ملا میرک جان بیگی تخلص ۵) بیاد تجربه از سنگ آسیا برگیر ٭ که آن دو سنگ دو سنگ اند فرق چون افتاد ٭ **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است به تای مدورهٔ آخر و صاحب منتخب ذکر این کرده و فارسیان این را به های هوز آخره بمعنی حاصل بالمصدر یعنی امتحان و آزمایش استعمال کرده اند و با مصادر فرس و بترکیب فارسی هم که در ملحقات می آید (اردو) تجربہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ آزمائش۔ جانچ۔ امتحان۔

تجربه گرفتن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی امتحان کردن و آزمودن و تجربه حاصل کردن است سندش از میرکی بلخی همان که به تجربه گذشت ما آن را متعلق باین ندانیم (اردو) تجربہ کرنا۔ آزمانا۔ امتحان کرنا۔

تجربه داشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی صاحب تجربه بودن (حزین اصفهانی ۵) تا آمده ز ایام تجور دست فریبی ٭ دل تجربه داشت ندانم ز کجا داشت ٭ (اردو) تجربہ رکھنا۔ تجربہ کار ہونا۔

تجربه کار | اصطلاح۔ بقول بحر و بهار بمعنی کار آزموده (صائب ۵) مرا ز تجربه کاران نصیحتی یاد است ٭ که توبه نامه بخط شکسته می باید ٭ **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است (اردو) تجربہ کار۔ دیکھو ہنر کار۔

تجربه کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر

این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که	ز فکر صبر زنہار ہو من تجربہ کردہ ام سکون نیست
بمعنی امتحان کردن است (ظہوری ؎) زنہار	ہو (اردو) تجربہ کرنا۔ امتحان کرنا۔ آزمانا۔

تجرّد بالفتحتین وضم رای مہملہ بقول منتخب لغت عرب است بمعنی برہنہ شدن و کوشش کردن در کاری مؤلف عرض کند که فارسیان این را بمعنی تنہائی و ترک دنیا و قطع علائق استعمال می کنند (ظہوری ؎) در تجرد مسیح مرتبہ باش ہو ہست کر حالت حیال بلاست ہو (ولہ ؎) تجرد از گران باران این راہست در ماند ہو بحریان حرم سالک اگر احرام بہ دارد ہو (اردو) تجرّد۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ علیحدگی۔ تنہائی۔ خلوت۔ مجرد رہنا کا حاصل بالمصدر۔

(الف) **تجرید** بالفتح بقول بہار بمعنی برہنہ کردن و (۲) بمعنی مجرد و برہنہ مجاز است و (۳) صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید (۱) بمعنی خالی کردن لفظ از بعضی معنی چنانکه (صائب ؎) ہر گز شگوفہ ام بے ثمر بارور نشد ہو چون صبح گرچہ پیر درین بوستان شدم ہو می فرماید که اگر بارور را از بار خالی نہ کنند لفظ ثمر زائد می افتد (اسیری لاہیجی ؎) اوّلا تجرید شو از ہر چہ ہست ہو وانگہی از خود بشو یکبارہ دست ہو مؤلف عرض کند که از ہمین سند ------

(ب) **تجرید شدن** بمعنی مجرد شدن و تنہا و گوشہ نشین و بکنج عزلت نشستن پیداست بمعنی سیاق که این لغت عرب است محققین لغات عرب این را بمعنی دوم بیاوردہ اند پس بخیال ما بمعنی دوم منحصر باشد (اردو) تجرید۔ (۱) برہنہ کرنا (۲) برہنہ۔ مجرّد۔ صاحب آصفیہ نے اس کو بمعنی عریانی اور برہنگی لکھا ہے اور یہہ حاصل بالمصدر ہے معنی اوّل کا (۳) صاحب آصفیہ نے تجرید پہ لکھا ہے کہ علم بیان کی ایک صنعت کا نام ہے جس میں زوائدات کو دور کرکے صرف ایک

معنے سے غرض رکھتے ہیں جیسے گل جس کے معنے ہیں گلاب کا پھول مگر بقاعدۂ تجرید مطلق پھول کے لئے استعمال ہونے لگا مؤنث۔

تجلّی بفتحتین و تشدید لام مکسور بقول بہار بمعنی جلوہ کردن و فرماید کہ برق از تشبیہات اوست و بالفاظ تراویدن و داشتن و دمیدن و شکستن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است صاحب منتخب بمعنی روشن و آشکارا شدن و جلوہ کردن آوردہ فارسیان این را بمعنی روشنی و فروغ بترکیب فارسی استعمال میکنند کہ در ملحقات می آید (اردو) تجلّی بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ آشکارا ہونا۔ روشنی۔ نور۔ جلوہ۔ جھلک۔ چمک۔

(الف) **تجلّی افروختن** مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ (حزین اصفہانی ؎) شاخ از شگوفہ صبح تجلّی فروز شد ٭ چون زلف یار ظلمت شب تار تار شد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ از سندش مصدر (ب) **تجلّی افروز شدن** بمعنی روشن شدن پیداست استعمال این بحذف الف عیبی ندارد کہ افروز و (فروز مخفف آن) ہر دو یکی است و (تجلّی افروز) اسم فاعل ترکیبی است ازین سند مصدر الف پیدا کردن عجب است و در سند مذکور استعمال مصدر افروختن ہم نیست بلکہ افروزیدن است پس بخیال ما از سند (تجلّی افروز) مصدر (تجلّی افروزیدن) قائم کردن ہم درست نباشد باری حال الف را بمعنی فروغ ظاہر کردن توان گرفت (اردو) الف فروغ ظاہر کرنا۔ (ب) روشن ہونا۔

تجلّی اوّل اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ مظہر العجائب کنایہ از سرور عالم صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و مرکب توصیفی است (اردو) سرور کائنات

صلی اللہ علیہ وسلم۔ مذکر۔

تجلی تراویدن مصدر اصطلاحی جناب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ فروغ ظاہر شدن است (زلالی خوانساری سے) تجلی می تراود از لب بام کو ٭ ہمہ دم عکس ساقی می رود کام ٭ (اردو) تجلی ظاہر ہونا۔ روشنی نظر آنا۔ تجلی ٹپکنا بھی کہہ سکتے ہیں۔

(الف) **تجلی خاستن** مصدر اصطلاحی

(ب) **تجلی خیز** صاحب آصفی ذکر ہر دو کردہ از معنی ساکت۔ بہار بذکر ب می فرماید کہ معروف مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم الف و ب ہر دو را بر زبان دارند الف بمعنی بلند شدن روشنی و ظاہر شدنش و ب اسم فاعل ترکیبی است بمعنی روشن و ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ج) **تجلی خیز شدن** مرادف الف و د

(د) **تجلی خیز کردن** متعدی آن کہ روشن کردن باشد (ظہوری سے) زہی طلعت تجلی خیز شدہ چشم تماشائی ٭ منظرہا جملہ رخشان گشتہ رخسار اینچنین باید ٭ (ولہ سے) کرد آئینہ را تجلی خیز ٭ از مہ و مہر ساختش لبریز ٭ (اردو) الف و ج۔ روشن ہونا۔ (ب) روشن (د) روشن کرنا

تجلی داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی روشن بودن است (اثر شیرازی سے) در دلی ہر ذرہ چون دارد تجلی حسن او ٭ تا تبسم انداز د ہوائیش بر در دلہا مرا ٭ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بمصدر داریدن است (اردو) تجلی رکھنا۔ روشن ہونا۔

تجلی دمیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی ظاہر شدن تجلی است (شانی مشہدی سے) کوی سلمی کہ تجلی دمد از خاک آنجا ٭ طور عشقت و کلیمش من غمناک آنجا ٭ (اردو)

تجلی - فروغ - روشنی ظاہر ہونا -

تجلی زادہ اصطلاح - بقول بہار و انند معروف **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ از معشوق باشد یعنی کسی کہ سرتاپا روشن و نورانی باشد - (سراج المحققین ~~) نویسم کہ بوصف آن تجلی زادہ مصراعی ۞ برنگ رشتہ ہای شمع سوزد تار مسطر ہا ۞ (اردو) معشوق - مذکر -

تجلی زار اصطلاح - بقول بہار و انند معروف **مؤلف** عرض کند کہ از عالم گلزار یعنی جائی کہ دران روشنی بسیار باشد (جامی ~~) غنچہ سان از دست بر دغمزۂ خوبان مرا ۞ کہ ہر تجلی زار چاک سینۂ صبح محشر است ۞ (اردو) تجلی زار اُس مقام کو کہہ سکتے ہیں جہان بہت روشنی ہو - مذکر -

(الف) **تجلی ساختن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی روشن کردن باشد و از سند پیش کردہ اش - - -

(ب) **تجلی ساز** پیداست کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی روشن کنندہ (حزین ~~) دران محفل کہ شمع من تجلی ساز می آید ۞ اگر طور است چون پروانہ در پرواز می آید ۞ مخفی مباد کہ (سازیدن) مرادف ساختن است کہ بحالش می آید و ب تعلق با سازیدن دارد نہ ساختن (اردو) الف روشن کرنا (ب) روشن کرنیوالا

(الف) **تجلی سنج**
(ب) **تجلی سنج شدن**
(ج) **تجلی سنج کردن**
(د) **تجلی سنجیدن**

اصطلاح - بہار بذکر الف بر معروف قانع **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی کنایہ از روشن کنندہ (ظہوری ~~) عشق ہر جا کہ شد تجلی سنج ۞ بہ ترازو ظہور سنگ نہاد ۞ (ب و د) بمعنی روشن شدن است و ج متعدی آن بمعنی روشن گردانیدن (والہ ~~) تجلی سنج خود را می توان کرد ۞

نکہ بیدار ضمیران دل شب پخمی مبادکہ تجلی صبح
از عالم سخن سنج است کہ شاعر آگفتہ (اردو)
الف۔ روشن کرنے والا۔ روشن۔ ب۔
(د) روشن ہونا (ج) روشن کرنا۔

تجلی شکستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ از سندش (تجلی شکستن در آئینہ) پیداست
پس این بمعنی زائل کردن تجلی باشد (ظہوری
ــہ) تجلی در آئینہ جان شکست ہ آگہ نقش با
سادہ رویان نشست ہ (اردو) فروغ زائل
کرنا۔ روشنی ہٹانا۔

تجلی شہودی اصطلاح۔ بقول اہل تحقیق
و لشہید الام ظہور وجود است کہ مسمٰی است
باسم النور آن ظہور حق است بصور اسماء در
اکوان اسماء صور الٰہیہ اند و آن ظہور نفس الرحمن
است مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی باشد
(اردو) تجلی باری تعالی شانہ۔ مؤنث۔

تجلی فروزشدن مصدر اصطلاحی بمعنی
تجلی افروزشدن است کہ بجایش گذشت و سند
این مصدر انجا مذکور (اردو) دیکھو تجلی افروز شدن

تجلی قیامت استعمال۔ بہار ذکر این کردہ
کہ از اسمای محبوب است و سندش از ملا محمد
جامی است (ــہ) در آتشم نشاند تجلی قیامتی
تو ہمچو شمع طور نشاند عکس من در آب ہ مؤلف
عرض کند کہ از سند بالا قیامت نشاندن بمعنی قیامت
قائم کردن است و فاعل آن تجلی پس سند بالا
برای تجلی قیامت نیست اگر از تجلی قیامت کار
گیریم کنایہ از آفتاب قیامت توان گرفت مرکب
اضافی (اردو) دیکھو آفتاب قیامت۔ مذکر

تجلی کدہ استعمال۔ بہار ذکر این کردہ از
معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مقام تجلی را
گویند (خان آرزو ــہ) تا دلم گشتہ تجلی کدہ
حسن چو شمع ہ آرزو جز قدمم سجدہ گہی نیست
مرا ہ (اردو) تجلی کدہ اس مقام کو کہہ سکتے ہیں

جہان روشنی ہو تجلی گاہ ۔

تجلی کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی پرتو افگندن و ظاہر کردن فروغ است (والہ ہروی سہ) بدون پردہ تجلی چو کرد حضرت حسن ٭ بکفر کفر نیامیخت دین بدین نشکست ٭ (ظہوری سہ) تجلی کہ دیر طور تماشا شعلہ بینی ٭ چو کند ذکر پرتوش در قصہ این نمی گنجد ٭ (اردو) تجلی کرنا ۔

تجلی گاہ استعمال ۔ بہار بر معروف قانع **مؤلف** عرض کند کہ مرادف ہمان تجلی کدہ (میرزا محمد زمان راسخ سہ) ہوائی تاخت جہان آہ کردید ٭ دلی خون شد تجلی گاہ گردید ٭ (اردو) تجلی گاہ مؤنث ۔ اس مقام کو کہہ سکتے ہیں جہان تجلی ہو جیسے خوابگاہ ۔

تجلی نمودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مشاہدہ تجلی کنانیدن کسی را (عرفی سہ) آنکس کہ چراغ در آید بخلوتم ٭ بنمائیش تجلی طور از حریم خویش ٭ (اردو) تجلی دکھانا ۔

(الف) **تچیر** بقول روزنامہ بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی حصار ۔ صاحب رہنما بر دیوار پارچہ قانع کہ چار سو باشد و صاحب بول چال بحوالہ معاصرین عجم گوید کہ تچیر و تچیرہ ہر دو مرادف قنات خیمہ کہ ذکرش بر (ازار خرگاہ) گذشت ۔ صاحب فدائی کہ یکی از علمای معاصر عجم بود می فرماید کہ ہمان غنات **مؤلف** گوید کہ غنات مفرس قنات ترکی است و تچیر را اسم جامد فارسی جدید دانیم و تچیرہ کہ می آید مزید علیہ این و صاحب روزنامہ ----

(ب) **تچیر کشیدن** بہ معنی (۱) احاطہ کردن آوردہ ذکر (تچیر کشیدہ) بمعنی احاطہ کردہ می کند **مؤلف** عرض کند کہ اینہ کنایہ باشد و معنی حقیقی این (۲) قنات قائم کردن است (اردو)

(الف) قنات - مؤنث - دیکھو از خیمه (ب) (۱) احاطه کرنا (۲) قنات کھینچنا یا گھیرنا - بقول آصفیہ - پردے کی دیوار کھڑی کرنا، خیمہ کے چاروں طرف یا صحن میں کپڑے کا پردہ لگانا -

تجیره بقول رہنما بحوالہ سفرنامهٔ ناصر الدین شاہ قاجار و بقول بول چال بحوالہ معاصرین عجم مرادف همان تجیر که بجایش گذشت مؤلف عرض کند که مزید علیه آن (اردو) قنات - مؤنث - دیکھو تجیر -

فوقانی با حای حطی

تحت بقول منتخب بالفتح لغت عربست بمعنی زیر که مقابل فوق است مؤلف عرض کند که در بعض مرکبات این بمعنی قبل استعمال میکنند چنانکه در (تحت القهوه) می آید (اردو) تحت بقول آصفیہ عربی اسم مذکر نیچے کا حصہ بخلاف فوق - نیچے - تلے -

تحت الحنک اصطلاح - بقول بهار و بحر و وارسته بفتح حای دوم و نون نوعی از بندش دستار و آنچنان است که زهاد در اثنای بستن عمامه یک پیچ را از زیر زنخ می گذرانند و این در بعضی از مذاهب مسنون است و حنک بتحریک زیر زنخ (صائب) ؎ هیچکس منکر تحت الحنک واعظ نیست ٭ این قدر هست که چسپان تر ازین می باید ٭ صاحب تحقیق الاصطلاحات می فرماید که شعار ارباب عمائم امامیه است که زیر زنخ را گوشهٔ دستار بندند همین است تحت الحنک مؤلف عرض کند که بعض معاصرین عجم این مرکب فارسی زبان را استعمال فارسیان دانند (اردو) تحت الحنک - عمامہ بندی کے ایک خاص طریقہ کا نام ہے جس میں ایک پیچ زیر زنخدان بھی ہوتا ہے - مذکر -

تحت الشعاع اصطلاح - صاحبان بحر و انند گویند که کنایه از دو روز یا سه روز که در آخر هر ماه جرم قمر از غایت باریکی نزدیک شعاع شمس از نظر معدوم می گردد - بقول صاحب غیاث این ایام منحوس است مؤلف عرض کند که

صاحب انند این را استعمال عرب گفته و موضوع
صاحب بحر بر خلاف آنست (اردو) وہ دو
یا تین دن جو آخر ماہ میں واقع ہوتے ہیں جن میں
چاند نکال باریکی کی وجہ سے شعاع آفتاب میں
چھپا رہتا ہے ۔ مذکر ۔

(الف) **تحت القهوه** اصطلاح ۔ بقول
بہار و بحر قدری از طعام کہ پیش از خوردن قہوہ
خورند از عالم ناشتا شکنی (محمد سعید اشرف
ع) ز تحت القهوه خواہہا آنچنان پیدا کہ نتوان
کرد ما فوقش تصور ہا می فرمایند کہ ------

(ب) **تحت القهوه کردن** بمعنی خوردن ۔
تحت القهوه مستعمل چنانکہ گویند ”شما تحت القهوه
کردہ اید“ خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر
(الف) کردہ گوید کہ لفظ عربی است و صاحب
انند ہم این را لغت عربی داند **مؤلف** عرض کند
کہ تحت درینجا بمعنی قبل است بر سبیل مجاز و
(ب) (از قبیل ناشتہ کردن) و استعمال این مرکب
با فارسی زبان مخصوص (اردو) الف وہ ناشتا
جو کافی پینے سے پہلے کریں (ب) کافی پینے سے
پہلے نہار شکنی کرنا ۔

تحرم بقول بہار حرام زادگی می فرماید کہ این تصرف فارسی زبانان متعرب است و در لطائف
برہان ذکر این آمدہ کہ بفتحتین است و ضم میم و گویند کہ این لفظ را فارسیان وضع کردہ اند و از حرام
زادہ مشتق صاحبان سروری و مؤید ہم ذکر این فرمودہ اند **مؤلف** عرض کند کہ این مشتق از حرام
زادگی نیست بلکہ این اسم جامد فارسی است کہ بصورت مصدر عربی از مادۂ حرام زادہ وضع
شدہ بعضی از معاصرین فارسی دان گویند کہ این ظرافت است و نباید ما را استعمال این کرد ما گوئیم
کہ چنین گفتن حماقت است معاصرین عجم استعمال این قسم الفاظ را غلط ندانند و تفرس ہمین است
(اردو) حرام زادگی ۔ مؤنث ۔

(الف) تحریر | بقول بہار و وارستہ بمعنی (۱) نوشتن می فرمایند کہ فارسیان (۲) بمعنی خطوطی استعمال کنند کہ بر گرد و اگرد کاغذ و تصاویر کشند (سالک یزدی سے) مانی از شرم رخت تصویر نتواند کشید ٭ و رکشد ہمچون خطت تحریر نتواند کشید ٭ (محتشم کاشی سے) تا خطت یافتہ تحریر رخ سادہ رخان ٭ پیش رخسار تو نقشی است کہ بی تحریر است ٭ بہار صراحت مزید کند کہ بالفظ شدن و کردن و کشیدن مستعمل و گوید کہ (۳) بمعنی پیچیدہ آواز کشیدن موسیقیان است (ظہوری سے) از نغمہ شاہ زہرہ پیچ افتادست ٭ اینجا نغمات جملہ پیچ افتادست ٭ مرغولہ شود صدا ز تحریر کشش ٭ زان رو رہ گوش پیچ پیچ افتادست ٭ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربیست بمعنی اول بمعنی کتابت و بمعنی دوم و سوم مفرس باشد و معنی دوم مجاز معنی اول طرز تحقیق بہار نسبت معنی سوم خوش نمی نماید بلکہ بمعنی سوم کشش است کہ فارسیان استعمال جمع آن ہم بقاعدۂ عربی کردہ اند و خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر معنی دوم کردہ و صاحب تحقیق الاصطلاحات ذکر معنی سوم فرمودہ (اردو) تحریر بقول آصفیہ مؤنث (۱) کتابت (۲) ہلکی لکیر وہ باریک خط جو مو قلم سے نقوش و تصاویر وغیرہ میں کھینچتے ہیں۔ مطلق لکیر مطلق خط (۳) آہنگ۔ دیکھو آہنج کے پانچویں معنے۔

تحریر یافتن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تحریر کشیدن است بمعنی دوم تحریر (نثر ظہوری) اگر از تحریک باد موجۂ آب بہم نیاید تحریر ریز است ٭ (اردو) دیکھو تحریر کشیدن۔

تحریر شدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی نوشتہ شدن و رقم یافتن و رقم شدن است لازم تحریر کردن کہ می آید۔ معاصرین عجم بر زبان دارند گویند کہ نامہ بنام نامی

تحریر شد (اردو) لکھا جانا۔

تحریر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی نوشتن است (سنجر کاشی ے) نیاز نامہ فرستادہ ام بدین مضمون ہا چنین بخون دل و دیدہ کردہ ام تحریر ہا (اردو) تحریر کرنا۔ لکھنا۔ رقم کرنا۔

تحریر کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی جدول وخط کشیدن بر صفحات کتابت یا اطراف نقش و تصویر سند این بر لفظ تحریر گذشت (اردو) تحریر کھینچنا۔ کسی تصویر یا کتابت کے صفحہ کے اطراف جدول کھینچنا۔

تحریر یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تحریر شدن است (نثر نصیرای بدخشانی) رسالہ حل معما تحریر یافتہ و بشجرہ مبارکہ موسوم گشتہ ہا (اردو) تحریر پانا۔ تحریر کیا جانا۔ تحریر ہونا۔ لکھا جانا۔

(الف) تحریک استعمال۔ ب۔ بقول رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی

(ب) تحریک کردن حکم دادن **مؤلف** عرض کند کہ الف لغت عربست و بقول منتخب بمعنی جنبانیدن۔ فارسیان این را بمعنی سلسلہ جنبانی چیزی استعمال کنند و با مصادر نحو دہم ترکیب فارسی (ظہوری الف) جو ریحانہ جو ر بود آری ہا کہ تحریک آشنا می کردہ ہا و استعمال ب بر سبیل مجاز است و معنی حقیقی آن سلسلہ جنبانی کردن (اردو) الف تحریک۔ مؤنث۔ سلسلہ جنبانی (ب) تحریک کرنا۔ سلسلہ جنبانی کرنا۔ حکم دینا۔

تحسین بقول بہار آراستن و خوب شمردن **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح وکسر سین مہملہ فارسیان استعمال این بمعنی آفرین و مرحبا می کنند و با مصادر فارسی ترکیب

هم چنانکه در ملحقات می آید (صائب ـــه) صائب دو چیز می شکند قدر شعر را ٭ تحسین ہیوقوف و سکوت سخن شناس ٭ (ظهوری ـــه) گردون زره زبیم ظهوری بسرکشید ٭ بر زره دہان تیر بہ تحسین شست باست ٭ (اردو) تحسین بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ آفرین مرحبا

تحسین برآمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بلند شدن صدای تحسین و آفرین باشد (ضیائی فارسی ـــه) دوش بر چرخ عطارد ــــ گر از شعر تو خواند ٭ که بیکبار برآمد ز کواکب تحسین ٭ (اردو) صدای تحسین و آفرین بلند ہونا۔

تحسین خواستن استعمال بمعنی حقیقی است مؤلف عرض کند که موافق قیاس باشد (ظهوری ـــه) از تو تحسین سبری خواهم ٭ شکوه از اضطراب ما غلط است ٭ مخفی مباد که سند بالا متعلق است با مصدر خواهیدن که بجایش می آید و آن مرادف خواستن است (اردو) تحسین و آفرین چاہنا۔

تحسین داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که قابل تحسین بودن است (اسیر شهرستانی ـــه) بصف آرائی میدان محبت نازم ٭ کشته و مرده این معرکه تحسین دارد ٭ (اردو) قابل تحسین و آفرین ہونا۔

تحسین شنیدن استعمال بمعنی حقیقی یعنی تحسین و آفرین سماعت کردن و مورد تحسین شدن مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ـــه) ظهوری شهرهٔ شهر است در حسن ادا آری ٭ اگر دشمن از و تحسین شنید است آفرین کرد است ٭ (اردو) تحسین و آفرین سننا۔

تحسین کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض

کند کہ بمعنی آفرین گفتن و تعریف کردن (صائب
۵) رتبۂ فکر ترا صائب عروجی دیگر است

می کند تحسین خود هر کس کہ تحسین تو کرد (اردو) تحسین
کرنا۔ آفرین کہنا۔ تعریف کرنا۔ واہ واہ کہنا۔ سراہنا۔

(الف) **تحصیل** بقول منتخب لغت عرب است بالفتح و کسر صاد مهملہ بمعنی جمع کردن و خلاصۂ چیزی برآوردن **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان بمعنی جمع و محاصل و حاصل استعمال این همی کنند و با مصادر فارسی هم مرکب می سازند کہ در ملحقات می آید۔ بہار ذکر این بمعنی آمادہ کردن کردہ و نہ کرد۔

(ب) **تحصیل دار** از شفیع اثر سندی آوردہ از معنی ساکت (۵) تابردن از دیر آن سجدہ اش خورشید را؛ صبح صادق پیرش استاد چون تحصیلدار؛ صاحب آنند نقل نگاہ بہار بخیال ما (ب) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی جمع کنندہ و محاصل و صول کنندہ (اردو) (الف) تحصیل۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ خراج۔ محصول **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ جمع اور محاصل اور حاصل (ب) تحصیلدار۔ بقولہ۔ اسم مذکر۔ محصل۔ وصول کرنے والا۔ وہ سرکاری عہدہ دار جو زمین کی مالگذاری اور محاصل وصول کرتا ہے۔

تحصیل داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و از کلام اثر شیرازی کہ بر تحصیل دار گذشت سند این آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ تسامح اوست کہ داریدن و داشتن دو مصادر مرادف یکدیگر است و تحصیل دار متعلق بہ مصدر داریدن نہ داشتن و تحصیل داشتن بمعنی جمع داشتن است و بس (اردو) جمع رکھنا۔ محاصل وصول شدہ رکھنا۔

(الف) **تحصیل فرمودن** استعمال
(ب) **تحصیل کردن** آصفی ذکر

(ج) تحصیل نمودن کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که الف و ب و ج بمعنی
حاصل کردن است (ناظم هروی ؎) ز شاه
سپهر برطبق مقصود ما سفارش نامه ها تحصیل
فرمود کو (صائب ؎) چون لاله درین سبز چمن داغ جگر سوخت
تحصیل نخواهد بسیار توان کرد ما (نثر حزین اصفهانی)
در مبادی احوال مدرسه نشینی اختیار و قلیل تحصیلی نموده
(اردو) الف حاصل فرمانا ب و ج حاصل کرنا

تحصین بقول صاحب بول چال تحفۀ از معاصرین عجم بمعنی مورچال و حصار **مؤلف** عرض کند که
در عربی زبان بقول منتخب بالفتح و کسر صاد مهمله بمعنی بارہ برآوردن گرد شهر است پس استعمال معاصرین
برای مورچال بسبیل تفرس می نماید ـ مورچال در فارسی زبان مغاکی را گویند که بجهت گرفتن قلعه ها
در اطراف آن کنند و نیز حصار (اردو) مورچا بقول آصفیه ـ مذکر ـ وه گڑها جو قلعے کے چاروں
طرف کھود دیتے ہیں ـ کھائی ـ خندق ـ حصار ـ

تحفه بقول بهار بالضم (۱) ارمغان و تحائف جمع آن و بزرگوار از صفات اوست ـ می فرماید
که با لفظ بستن بمعنی تحفه ترتیب دادن مستعمل ـ خان آرزو در چراغ هدایت می فرماید که لفظ عربیست
و (۲) بمعنی غریب و عجیب مجاز آن چنانکه گویند "فلان چیز تحفه است" و (۳) بمعنی تنگی هم
مؤلف عرض کند که لغت عرب است به تای مدوره فارسیان بقاعدۀ خود استعمال این
به های هوز آخره می کنند و با مصادر خود بترکیب فارسی استعمال می نمایند که در ملحقات می آید
و هیچ تخصیص مصدر بستن با او نیست (ظهوری ؎) بر کمر تحفۀ جان قاصد دل گشته روان ما
ایمن از راه زنان باد فرستاده ما (سلیم ؎) باغبان خلد از گلزار ما گل می برد ما همچو
تخم گل به تحفه تخم بلبل می برد ما مخفی مباد که معنی دوم بسیار خوب است که اکثر تحفه و ارمغان

خوش وخوب می باشد (اردو) تحفہ (۱) بقول آصفیہ عربی۔ مذکر۔ ارمغان۔ ہدیہ۔ سوغات (۲) عجیب۔ انوکھا۔ طرفہ۔ عمدہ۔ بہتر۔ اچھا۔ نفیس۔ نادر (۳) تحفگی بقول ہ اسم مؤنث۔ عمدگی۔ خوبی لیکن معنی سوم کا خالص ترجمہ۔ تحفہ دینا ہے بمعنی حاصل بالمصدر۔

تحفہ آوردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است مرادف آوردن ارمغان کہ در مصدر دہ گذشت (عرفی سہ) کنون کہ معرفت حاصل است زہ دیار ہو باستعانت آن کحل تحفہ مقدور ہو (اردو) تحفہ لانا۔ دیکھو آوردن ارمغان۔

تحفہ برداشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ قبول کردن تحفہ وارمغان است (ناظم ہروی سہ) برداشت تحفہ نشت غباری زخاک ما کو آن خود کہ نشد کہ بکوی فنا گذشت ہو (اردو) تحفہ قبول کرنا۔ تحفہ لینا۔

تحفہ بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر کہ متعدی مصدر گذشتہ یعنی تحفہ قرار یافتن است کہ بردن ارمغان باشد (کاتبی نیشاپوری سہ) سوی آن تحفہ ہمی جان زمن ای باد ببر ہو نیست چیزی دگرم ہرچہ خداداد ببر ہو (اردو) تحفہ لے جانا۔

تحفہ بستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی گوید کہ تحفہ ترتیب دادن باشد مؤلف عرض کند کہ تحفہ قرار دادن و درست کردن است (والہ ہروی سہ) تحفہ زجان ابتسام نثار سری را ہو وز دم روح القدس بہار سری را ہا۔ (اردو) تحفہ قرار دینا۔ تحفہ تیار کرنا۔

تحفہ بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت مؤلف عرض کنا

(نظیری نیشاپوری سه) دل شکسته بود تحفهٔ عزیزیه
با آبگینه ملک توان ساخت زآبگینه با ہے (اردو)
تحفہ ہونا تحفہ قرار پانا۔

(الف) **تحفہ پذیر** استعمال ۔ ب بمعنی

(ب) **تحفہ پذیرفتن** حقیقی یعنی قبول کردن
تحفہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(ظہوری سہ) عشق اگر تحفہ پذیر است دل وجانی
ہست ہے شوق اگر بر سر لطف است گریبانی ہست ہے
تحفۂ صبا دکہ (الف) درین شعر اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی قبول کنندہ تحفہ (اردو) الف
تحفہ قبول کرنے والا (ب) تحفہ قبول کرنا۔

تحفہ خواستن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی حقیقی خواہش ارمغان کردن (اثیر
اخسیکتی سہ) تحفہ می خواست عفت گفتمش ہے
نیست حالی جز بجانم دسترس ہے (اردو) تحفہ چاہنا

تحفہ دادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
بمعنی پیش کردن تحفہ (حافظ شیرازی سہ) بروای
زاہد وبر دردکشان خردہ مگیر ہے کہ ندادند جز این
تحفہ بما روز الست ہے (اردو) تحفہ دینا۔

تحفہ داشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
بمعنی حقیقی است (شفای اصفہانی سہ) بہتر
ز آفتاب فلک تحفہ نداشت ہے دادش بخاک پای
تو و تو تیا گرفت ہے (اردو) تحفہ رکھنا۔

تحفہ شدن استعمال ۔ بمعنی قرار یافتن تحفہ
مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (ظہوری
سہ) شکر فرصت فوت می گردد مزن بر انتقام ہے
جملہ تقصیرات باید تحفہ نسیان شود ہے (اردو)
تحفہ ہونا۔

تحفہ فرستادن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی حقیقی است (مولوی رومی سہ)

خاک سکان درت تحفہ فرستم بچشم ۔ تا ببرم زیر خاک بہر مباہات را ۔ (اردو) تحفہ بھیجنا۔

تحفہ کردن اصطلاح۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ تحفہ قرار دادن است (عرفی ؎) می خواست تحفہ کار ۔ تو کند باغ خلد را ۔ از روی ہمت تو حیا کرد درونشد ۔ (اردو) تحفہ قرار دینا۔

تحفہ کشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ پیش کردن تحفہ باشد (ناظم ہروی ؎) کشید از تحفہ ہای مصر خیدان ۔ کہ شد گنجینہ دار عقل حیران ۔ (اردو) تحفہ پیش کرنا۔

تحفہ گردیدن استعمال۔ مرادف تحفہ شدن است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری ؎) نگہ تحفہ ز ہر چشم تو گردد ۔ ہمہ چاشنیہا ز شکر گرفتند ۔ (اردو) دیکھو تحفہ شدن۔

تحقیق بقول بہار و منتخب درست و راست کردن مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر قاف۔ فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر مرکب کنند با مصادر فرس کہ در ملحقات می آید (ظہوری ؎) در رہ شرح عشق می پویم ۔ بردہ تحقیق پی بمذہب ما ۔ (ولہ ؎) در دم نگذاشت رازی بر لبم حرفی نماند ۔ زین ہمہ تحقیق پندارم کہ محرم عاشقست ۔ (اردو) تحقیق بقول آصفیہ مؤنث۔ جانچ۔ چھان بین۔ تلاش۔ درست۔ راست۔

تحقیق داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ واقف بحقیقت بودن (حسابی نطنزی ؎) شب او بودست و غیر و صحبت ۔ خلوت خالی ۔ من این تحقیق حال از پی بصیرت بردہ دارم ۔ (اردو) حقیقت حال سے واقف ہونا۔

تحقیق کردن استعمال۔ صاحب آصفی

کہ این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند بہ حقیقت رسیدن است (حافظ شیرازی ره) جہان و کار جہان جملہ ہیچ در ہیچ است ہا ہزار بار من این نکتہ کردہ ام تحقیق ہا (اردو) تحقیق کرنا۔

تحکّم بقول بہار بمعنی حکومت نمودن بر کسی می فرماید کہ بالفظ بردن و کردن مستعمل مؤلف عرض کند کہ لغت معرب است بفتح اول و دوم و ضم کاف مشدد فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر گرفتہ با مصادر خود مرکب کردہ بمعنی مصدری استعمال می کنند و سند این در ملحقات می آید (اردو) تحکّم بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ زبردستی کی حکومت۔ دعوی۔ زبردستی و حکم دادن (سعدی ع) تحکّم کند سیر بوی گل ہا (اردو) حکومت کرنا۔ تحکّم کرنا بھی کہہ سکتے ہیں۔

تحکّم بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حکم قبول کردن و مصدر تحکّم شدن و اطاعت کردن (سعدی شیرازی ره) سخت است پس از جاہ تحکّم بردن ہا خو کردہ بناز جور مردم بردن ہا (اردو) حکم کی تعمیل کرنا۔ اطاعت کرنا۔

تحکّم کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ متعدی مصدر گذشتہ بمعنی حکومت کردن

تحکّم کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ اطاعت کردن و مصدر حکومت شدن مرادف تحکّم بردن است (ناظم ہروی ره) تحکّم تا کی از بیگانہ کشد سنگ ہا تحمّل بیش ازین تنگ آورد ننگ ہا (اردو) دیکھو تحکّم بردن۔

(الف) تحلیل قسم اصطلاح بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات کار کردن بقدر حلال کردن قسم و این را در محل تقلیل فعل استعمال کنند مثل جلسہ خطیب و استعمال این در اشعار

عربی بسیار و در فارسی هم آمده (میر آزاد بلگرامی سے) قدر تحلیل کردن سوگند به پیر گفت دست
او قرار و درم بگو مؤلف عرض کند که محقق نازک خیال از کلام میر ماجد خود سندی که آورده
ازان اخذ اصطلاح درست نکرد از همین سند شاعر هند نژاد ---

(ب) **تحلیل کردن سوگند** | پیداست قسم را بجای سوگند نشاندن عیبی ندارد که مراد ازین
سوگند است ولیکن الف از شعر میر آزاد می بر آید (اردو) قسم کو حلال کرنا یعنے جس کام
کے لئے قسم کھائی ہے اس کو ہاتھ لگانا۔

تحمّل | بقول آصفی و منتخب لغت عرب است بمعنی بر خود رنج و مشقت نهادن و از جا بکار
برداشتن مؤلف عرض کند که فارسیان استعمال این بمعنی برداشت می کنند و استعمال این
با مصادر فرس چنانکه در ملحقات می آید (ظهوری سے) بر شعله نگاه نکردیم جان سپند که دل
سوخت بر تحمل با اضطراب زار بگو (اردو) تحمل۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ برداشت
شکیبائی۔

تحمّل آزمودن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که امتحان صبر و شکیب کردن است (محتشم
کاشی سے) تحمل بیهوده آزمودنی خواست بگو
وگر غلط نکنم خود به آزمودن ... بگو (اردو)
صبر و تحمل کو آزمانا۔ امتحان کرنا۔

تحمّل بودن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که صبر و شکیب حاصل بودن است (محتشم
بخاری سے) ناگاهش از وزیدن باد سحر
شکست بیچاره را تحمل باد گران نبود
بگو (اردو) تحمل ہونا۔ صبر و تحمل ہونا۔ برداشت ہونا

تحمّل داشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تحمّل بودن و از صفت شکیبائی متصف بودن (عرفی شیرازی ے) پیش از وجود صلب فلک بود ذات تو ۔ کی داشتی تحمّل بار گران علم ۔ (اردو) متحمل ہونا ۔

تحمّل کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی صبر و شکیبائی کردن است (حافظ شیراز ے) ساغر ما کہ حریفان دگر می نوشند ۔ ما تحمّل نکنیم ار تو روا می داری ۔ (اردو) تحمّل کرنا صبر کرنا ۔ برداشت کرنا ۔

تحمیق بقول بہار کسی را احمق خواندن ۔ فرماید کہ بالفظ کردن مستعمل (خواجۂ شیراز ے) سخندہ گفت کہ حافظ غلام طبع توام ۔ ببین کہ تا بچہ حدّم ہمی کند تحمیق ۔ مؤلف عرض کند کہ بالفتح وکسر میم بقول انند لغت عرب است فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر گرفتہ بامصدر کردن بمعنی مصدری استعمال کردند (اردو) احمق بنانا جیسے ” وہ مجھکو احمق بناتے ہیں ۔

تحویل بقول آصفی سپردن و اظہار کردن ۔ صاحب منتخب این را بمعنی برگردیدن و برگردانیدن آوردہ ۔ صاحب غیاث بحوالہ کشف اللغات بمعنی سپردن و حوالہ نمودن و داخل شدن ہم نوشتہ مؤلف عرض کند کہ فارسیان این را بالفتح وکسر واو بمعنی تفویض و سپردگی استعمال کردہ بامصادر فرس ہم مرکب سازند کہ در ملحقات می آید (ظہوری ے) تحویل دل است صبر و طاقت ۔ خرجش بحساب بی حساب است ۔ (اردو) تحویل بقول آصفیہ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ سپردگی ۔ ودیعت ۔ حوالگی ۔ امانت ۔

تحویل باشیدن استعمال بمعنی سپرد ردن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس باشیدن بجایش گذشت (ظهوری ــه) هردم ند مسیحا جانی بجسم خود نقل ٭ روزی که عطر چشمش تحویل باد باشد ٭ (اردو) سپرد کیا جانا ـ تحویل مین ہونا جیسا "یہہ مال ان کے تحویل مین ہے وہ اس کے ذمہ دار ہین"

تحویلدار اصطلاح بقول بحر و بہار و اند آنکه چیزی تحویل او کنند ـ صاحب آصفی مصدر (تحویل داشتن) را بحواله تحویلدار قائم کرده **مؤلف** گوید که تسامح اوست تحویلدار اسم فاعل ترکیبی است و تحویلداشتن بمحاورهٔ زبان نیست ونه دار امر حاضر مصدر داشتن بلکه متعلق به داریدن با تحویلدار بزبان معاصرین عجم بمعنی خزانه دار وخزانچی مستعمل است و بلحاظ همین تخصیص ما استعمال این را مفرس می گوییم (اردو) تحویلدار بقول آصفیه اسم مذکر ـ بمعنی خزانچی اور فوطه دار

تحویل شدن استعمال بمعنی سپرد شدن است **مؤلف** عرض کند که لازم تحویل کردن (ظهوری ــه) خرج کردم صبر و آرامی که بود تحویل دل ٭ باقی نگه داشتم از فاشلم و تقصیر ٭ (اردو) تفویض ہونا ـ حوالہ کیا جانا ـ سپرد ہونا ـ

تحویل کردن چیزی مصدر اصطلاحی بقول بحر (۱) معروف و (۲) اظهار کردن چیزی (ملا ... اسد) صحت ذات ترا بهر تصدق هر روز ٭ خازن ... بخورشید کند تحویل ٭ (تاثیر ــه) تا تحویل کند ... بعاشق شب و روز ٭ چه حسابست که مهر گر ... نکرفتش بحساب ٭ بهار دکمه (تحویل کردن) را بمعنی کرده و نسبت معنی اول می فرما ... سپردن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس ... (اردو) (۱) تحویل کرنا (۲) کسی چیز کو ظاہر کرنا

تخ بقول برہان و ناصری و جامع و سراج بفتح اول و سکون ثانی ثفل کنجد روغن کشیدہ را گویند صاحب محیط گوید کہ کنجارہ کہ بہندی کہلی نامند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است (اردو) کہلی۔ مؤنث۔ دیکھو نبیشہ۔

(الف) **تخار** بقول ناصری دانند بالضم نام پادشاہ دہستان کہ بلخ و بامیان باشد واو از مبارزان لشکر کیخسرو بودہ۔ ‐ ‐ ‐ ‐ ‐ ‐ ‐ ‐ ‐

(ب) **تخارستان** معرب این طخارستان است علیا و سفلی دارد در جانب شرقی بلخ و غربی جیحون و از تخارستان علیا تا بلخ سی فرسنگ۔ و تخارستان سفلی در شرقی تخارستان علیا و ایضاً در غربی جیحون و پای تخت تخارستان شہر طالقان و بدیگری اندراب و سمنگان باشد و حد شرقی آن بہ بدخشان متصل می شود و قہندر نام شہر کہنہ کہ کہن دز را معرب کردہ قہندز گویند **مؤلف** عرض کند کہ الف علم است و ب موسوم بہ الف (اردو) الف تخار دہستان کے پادشاہ کا نام (ب) تخارستان ایک ملک کا نام۔ مذکر۔

تخت بقول بہار (۱) بمعنی اریکہ می فرماید کہ بدین معنی مشترک در عربی و بر تخت نشاندن و نشاندن محاورۂ معتبر نیست۔ صراحت مزید کند کہ (۲) مخفف تختہ کہ شالہا و دیباہا و امثال آن دران نہادہ اطراف آن را بہ طناب محکم بربندند تا از وصمت چین و شکنج محفوظ باشد و نیز (۳) کنایہ از حوضۂ پیل و عماری (ابوطالب کلیم ؎) تخت فی خرم گلستانی زمرد سبزہ اش ۔ آبش الماس است و گل لعل است و شبنم گوہر است ۔ (نظامی ؎) ز گنجینہ ما تہی کرد رخت ۔ شد در از درج پر بودہ دیبا ز تخت ۔ (ولہ ؎) چہل پیل با تخت و بر گستوان ۔ بلند و قوی

سخت استخوان ۴ وارسته بذکر معنی اول گوید که (۴) چاق شدن دماغ از نشه (محسن تاثیر ۱۵)
چو نیست تخت دماغت سخن مگو تاثیر ۴ که شاه بیت بلند تو باب اورنگ است ۴ خان آرزو در
چراغ هدایت گوید که لفظ عربی است بمعنی سریر و فارسیان بکمال رسیدن دماغ مطلقا و رسیدن
افیون خصوصاً آرند چنانکه گویند افیون فلانی تخت شده و همان سند تاثیر را درینجا نقل می کند که
بالا گذشت صاحب جامع برمعروف قانع که مقصودش غیر از معنی اول نباشد. صاحب سواد السبیل
این را بمعنی اول معرّب داند و می فرماید که لغت فارسی است بمعنی لوح و سریر. صاحب ناظم
که یکی از علمای معاصر عجم بود بنسبت معنی اول گوید که صندلی فراخ و بلندی که پادشاهان در دربار
بران نشینند و می فرماید که اینکه برخی آن را تازی هم دانسته اند درست نیست زیرا که تخت بهمین
هم در پارسی پیش از آمیزش زبان فارسی بود با تازی و اگر تازیان آن را بهمین هم بکار برده
باشند هم پروائی نیست پایانش اینکه آن را مانند آدم و زمان و دولت و کرسی و بسیاری دیگر
نامها بهمان گونه که بوده است بکار آورده اند. بتازی آن را (اریکه و عرش و سریر) می نامند
و در فرهنگ تازی بمعنی جامه دان یا هر چه دران رخت نهاده شود. صاحب روزنامه سفر اصفهان
ناصر الدین شاه قاجار گوید که (۵) پلنگ بهار را نام است. صاحب بهار بر مطلق پلنگ قانع و
تخصیص بهار نمی کند و ماخذش هم همان سفرنامه ناصر الدین شاه قاجار. مؤلف عرض کند
که شک نیست که این مخفف تخته و بمعنی چهارم حقیقی است و بدین معنی اسم جامد فارسی زبان مطلق پلنگی
که برای نشستن و استراحت کردن از تخته های چوب سازند و بمعنی اول برای تخت شاهی مجاز
و معنی سوم هم مجاز باشد که اشاره به پیل و قرینه لازم است چنانکه برای معنی اول هم قرینه و

اشارہ تخت شاہی ضرور است و معنی چہارم فضولی وارستہ و خان آرزوست کہ ہر دو غور بہ معنی شعر تاثیر نکردہ اند و حقیقت این بہ (تخت تریاک) عرض کنیم و درینجا ہمین قدر کافی است از معنی چہارم بسبیل مجاز بلندی و عروج باشد و بلند ہم مخفی مباد کہ معاصرین عجم این را (۲) بمعنی صندوق ہم استعمال کردہ اند و این ہم مجاز است کہ بہ (تخت بستہ) می آید (اردو) (۱) تخت بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ سریر۔ دیہیم۔ بادشاہ کے بیٹھنے کی چوکی (۲) وہ تختہ جو قیمتی کپڑون جیسے شال وغیرہ کو اُس پر لپیٹین یا اُن پر باندہ دین۔ مذکر (۳) عماری۔ مؤنث۔ (۴) بلندی۔ مؤنث۔ بلند (۵) تخت۔ بقول آصفیہ۔ مذکر۔ چوکی۔ سنگھاسن۔ پلنگ۔ جسکو دکن مین تخت پلنگ کہتے ہین (۶) صندوق۔ مذکر۔

(الف) **تخت آبنوس** اصطلاح۔ الف
(ب) **تخت ابنوسی** بقول خان آرزو در سراج کنایہ از شب۔ صاحب برہان ب را ہمین معنی آوردہ صاحبان بحر و بہار و ناصری (در ملحقات) و جامع و رشیدی و جہانگیری۔ (در ملحقات) متفق با برہان **مؤلف** عرض کند کہ الف مرکب اضافی است و ب مرکب توصیفی بنظر بر اتفاق ہمہ محققین (ب) را صحیح دانیم اگرچہ از الف ہم ہمین معنی حاصل می شود و جا دارد کہ در کتابت الف تحتانی ترک شدہ باشد یا ایجاد خان آرزو (اردو) رات۔ مؤنث۔ شب۔

تخت آوردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ حاصل کردن تخت و تاج است۔ (قاسمی گونابادی سہ) بہ کوشش گرفتند شاہان خراج بکہ زماد رنیا ورد کس تخت و تاج بکی (اردو) تخت و تاج حاصل کرنا۔ بادشاہی ساتھہ لانا۔

تخت اردشیر | اصطلاح بقول جہانگیری و
برہان و جامع و سروری و ناصری و رشیدی و
سراج نام نوائیست از موسیقی (منوچہری ع)
بہ بید عندلیب زند باد شہریار ٭ بہ سرو قمری زند
زند تخت اردشیر ٭ مؤلف عرض کند کہ
مرکب اضافی است و بقول بعض معاصرین تحقیق شد
بعہد این نوا مخصوص بود بادربار اردشیر کہ چون
او بر تخت جلوس می کرد نواختہ می شد (اردو)
ایک خاص راگ یا باجے کا نام تخت اردشیر ہے جو تخت
کے روبرو گایا اور بجایا جاتا تھا۔ مذکر۔

تخت بازو نہادن | مصدر اصطلاحی
بقول صاحب آصفی تخت نہادن بمعنی بار کردن
تخت مؤلف عرض کند کہ بمعنی قائم کردن
تخت بہ زور بازو (حافظ شیراز ع) ما ملک
عافیت نہ بہ لشکر گرفتہ ایم ٭ ما تخت سلطنت
نہ بہ بازو نہادہ ایم ٭ (اردو) زور بازو
سے تخت قائم کرنا جنگ کرکے بادشاہت
حاصل کرنا۔

تخت تبارک بر نہادن | مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ بمعنی تعظیم تخت شاہی کردن
(ارشدی سمرقندی ع) آسمان ہر تخت آن
شہ را تبارک بر نہد ٭ چون خجستہ پیش این شہ
بر زمین بنہد جبین ٭ (اردو) تخت کو سر
آنکھوں پر رکھنا تخت کی تعظیم کرنا۔

تخت بخشیدن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ عطا کردن شاہی و حکومت باشد (شاہی
ع) در اشخانہ کہ بود امروز نقش ٭ بصاحب
خانہ بخشید نقش ٭ (اردو) تخت بخشنا
بادشاہ کرنا حکومت عطا کرنا۔

تخت بر داشتن | استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ حاصل تخت شدن و خدمت اولیٰ

گردون (حسن غزنوی ص) خورشید که زهره
تخت او بپردازد که همنام تو تاج بر سر دارد
(اردو) خدمت کرنا. اطاعت کرنا۔

تخت بسته اصطلاح۔ صاحب روزنامه
بحواله سفرنامه ناصرالدین شاه قاجار گوید که
بمعنی صندوق مقفل است **مؤلف** عرض
کند که مرکب توصیفی است واین تصرف
عجم است که تخت را بمعنی صندوق استعمال کرده
واشاره این بمعنی ششم تخت مذکور (اردو)
مقفل صندوق۔ بند صندوق۔ صندوق بسته۔

تخت پوش اصطلاح۔ بقول بهار و مصطلحات (۱)
پوششی باشد از اقمشه (ملا طغرا در حلویه
آورده) اگر قضا از فرمان تخت پوش از
دارائی سفید می بود۔ آب جواهر الوان چون
مثال گلبندی گوناگون می نمود!! صاحب
سواد السبیل این را بمعنی چوبینه هم مترادف
گفته می فرماید که (۲) بمعنی مکانی که از خانه برای
نشست مردان مخصوص باشد **مؤلف** عرض کند
که بمعنی اول اسم فاعل ترکیبی است و کنایه از
پارچه زرین و ریشمی قیمتی که بر تخت شاهان می
گسترانیدند و بمعنی دوم حصه مکانی را نام است
که دیوارهای تخته دارد برای علیحدگی مقام زنان
از مردان و بدین معنی اسم مفعول ترکیبی است۔
(اردو) (۱) زرین و ریشمی قیمتی کپڑا جو
تخت شاہی پر اڑایا جاتا تھا۔ مذکر (۲) مکان
کا وہ حصہ جو تختے کی دیوار سے مردوں کے لیے
جدا کیا گیا ہو۔ مذکر۔

تخت تریاک اصطلاح۔ بقول بحر عجم
تخته تریاک **مؤلف** عرض کند که دیگری از
محققین زباندان و اہل زبان ذکر این نکرد
مرکب اضافی است و کنایه موافق قیاس۔
فارسیان گویند (دماغت تخت نیست) یعنی
دماغت بلند نیست و ازین بلندی دماغ بمعنی
عام عالی دماغی مراد است و بمعنی خاص عروج

نشته چنانکه تأثیر در کلام خود استعمال کرده و نقلش
به معنی چهارم (تخت) کرده ایم و مهیرید را خانه
آورده و در اینجا به تعریف خیشی نوشته که اشاره
آن مهد است اینجا کرده ایم پس یعنی به معنی چهارم
عروج نشده را (تخت تریاک) گفتن می توان
که موافق قیاس است (اردو) عرش پشته

تخت جمشید اصطلاح بقول ناصری از
آثار قدیم پادشاهان ایران است که در شهر
که استخر می نامیدند و اکنون جز قلعه خراب و نامی
کهن از آن نمانده ساخته شده یعنی از بنیاد آن
آثار اینکه جمشید پایه کوهی دکه ساخته و از
سنگ سیاه بنیاد نهاده و طرف شرقی آن که به
پیوسته و سه طرف دیگر به جانب صحرای پیچ است و
است ارتفاع سطح آن دکه قریب سی گز سنگهائی
که در آنجا بکار رفته بطول دو سه گز است و از
دو طرف آن دو راه که ... بار پله
است سنگهای عریض و طویل در آن انداخته
و صورت های غریب در آن نقش کرده گویند بر بالای
ستون هائی که هنوز بعضی از آنها بر پا است و چهل
گز طول دارد عمارت نشست گاه جمشید بوده
و آن را چهل ستون می نامیده اند هر ستونی از
سه پارچه سنگ سفید بوده و چنان متصل است
که بدقت نظر درز آن پیدا می شود و بر آن سنگها
صاحب چنان نقاریها کرده اند که بر چوب نتوان
و صورتها و جانوران غریب بر سنگها در کمال خوبی
استادی ساخته اند و صورت جمشید را در چند جا
بطورهای مختلف بر سنگ منقور و منقوش کرده اند
معلوم می شود که جمشید با مجمر آتش در برابر خورشید
ایستاده بقانون خود عبادت می کند و در دستی
کمانی دارد و بالای سر منار شکل شهپر و گرگدن گرفته اند
و در بعضی جا صورت جمشید است که به دستی شاخ
کرگدن گرفته و بدستی خنجر بشکم آن فرو برده و صور
سندلی و گاو و عراده و شتر و اسب که بار القبال
می برند کشیده اند و شکل دانه غریب کشیده اند

که باین هیئت جائی ندیده و نشنیده نگردیده
خانه دران حوالی بر کوه ساخته یعنی سنگ را از انجا تراشیده
کعبهٔ زردشت بوده بعد از جمشید پادشاهان
فرس آن بنا را زینت و وسعت داده عزیز تر داشتند
همای چهر آزاد در انجا می زیست چون اسکندر
ایران بگرفت از عداوتی که داشت بخواست
که چنین آثاری بزرگ از ملوک ایران بماند بخشتن
و خراب کردن آن امر کرد و هنوز سیزده منارهٔ از
چهل ستون آن بر پاست می فرماید که وقتی درانجا
شبی توقف افتاد و اشعار عبرت انگیز منظوم شد
زیرا که شهری که بیست و پنج میل طول آن بوده
که تخت جمشید دران است و اکنون بجز این احجار
ازان شهر اثری باقی نمانده است و برخی نوشته اند
این شهر از حد خفرک الی نهایت رامجرد چهار ده
فرسخ طولاً و ده فرسخ عرضاً بوده والله اعلم۔
مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است بمعنی
دار السلطنت جمشید (اردو) تخت جمشید
تذکر جمشید کا دار السلطنت ۔

تخت حاسبان | اصطلاح ۔ بقول بهار و
رشیدی و انند تخته را گویند که محاسبان خاک بران
ریخته بمیل آهنین یا چوبی حساب بران نویسند
(خاقانی رح) ز خاک پای مردان کن چو تخت حاسبان
تاجت ٭ مؤلف عرض کند که مرکب اضافی
است (اردو) اس تخته کا نام ہے جس پہ
محاسب مٹی بچھا کر لکڑی یا لوہے کے ٹکڑے سے
اس پر حساب لکھتے ہیں ۔ مذکر ۔

تخت حساب | اصطلاح ۔ بقول انند و
غیاث منتخب تخته ایست که بران خاک انداخته
نقوش حساب طالع درست کنند مؤلف عرض
کند که مرکب اضافی و مرادف همان تخت حاسبان
(اردو) دیکھو تخت حاسبان ۔

تخت حیران | اصطلاح ۔ بقول بهار و عجم
نام کوه در حوالی تفت که جائی است در یزد
(محسن تاثیر رح) از لاله و گل چو طفل [illegible]

پیشه خرّم ؎ قرص مه و خور که بر ترآمد ؎ از کوه
نور او بر آمد ؎ هر جا جبلی ست تا بخشان ؎
زجیر بیان تخت حیران ؎ خان آرزو در چراغ
هدایت ذکر این بحواله مثنوی محسن تاثیر کرده مؤلف
عرض کند که بعض معاصرین عجم گویند که کسی که برین کوه
فراز آید از عجائبات آن مقام حیران می ماند
ازینجاست که بدین اسم موسوم شد واللّٰه اعلم
(اردو) تخت حیران ایک پہاڑ کا نام ہے جو
تفت میں واقع ہے۔ مذکر۔

تخت خانه | اصطلاح۔ بقول بہار (۱) معروف
و (۲) نام قہوہ خانۂ در صفاہان (نظامی سلو)
سوِ تخت خانه زمین ورنوشت ؎ بالا شدن زمین
برگذشت ؎ صاحب انند بذکر ہر دو معنی نسبت معنی
اوّل صراحت مزید کند که مرادف تختگاه مؤلف
عرض کند که بمعنی اوّل قلب اضافت خانۂ تخت
که تختگاه سلاطین باشد و پای تخت و بمعنی دوم بقول
معاصرین عجم ازین شهرت دارد که خانۂ چوبین
بود و تخت مخفّف تخته (اردو) (۱) دیکھو تختگاه
مذکر (۲) تخت خانہ۔ مذکر۔ ایک قہوہ خانہ کا نام
جو اصفہان میں واقع تھا۔

تخت خسرو | اصطلاح۔ بقول ناصری و انند
نام تخت پرویز که طاق مانند بود مانند آسمان که
صور بروج و کواکب دران نقش یافته بود۔
مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است بمعنی
حقیقی (اردو) خسرو پرویز کا تخت۔ مذکر۔

تخت خوابی | اصطلاح۔ بقول روزنامہ
بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار۔ پلنگ
مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است و صراحت
پلنگ بمعنی ششمش گذشت (اردو) دیکھو
پلنگ کے چھٹے معنے۔ مذکر۔

تخت خورشید بر سر ضرغام | اصطلاح
بقول ملحقات برہان و بحر کنایه از بودن آفتاب
در برج اسد۔ صاحب مؤید تعریف خوشی کرده
ای آفتاب در برج اسد مؤلف عرض ...

ونٹون کے درمیان لٹکایا جاتا ہے۔ صاحب
آصفیہ نے تخت روان پر فرمایا ہے۔ فارسی۔ مذکر
ہوادار۔ وہ تخت جس پر بادشاہ سوار ہوکر نکلتے ہیں

تخت رونده اصطلاح۔ بقول برہان
کنایہ از آسمان و تخت سلیمان و اسپ خوش
رفتار۔ صاحب بحر باتفاق برہان شتر ہم گوید
صاحبان جامع و ناصری و بہار این را مرادف
تخت روان گفتہ‌اند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب
توصیفی است کہ آن مرکب از اسم حال است
و این مرکب از اسم فاعل (خواجہ نظامی ؎)
بفیروزی رای شہ نیک بخت ٭ بہ تخت رونده
برآمد ز تخت ٭ رونده یکی تخت شاہنشہی
٭ نشیننده از پویہ یی آگہی ٭ سبق بردہ از آہوان
در شتاب ٭ بگرمی چو آتش بہ نرمی چو آب ٭ خان
آرزو در سراج این را مخصوص کند با ہرسہ معنی
اول از ذکر تخت روان و بخیال ما شامل بر ہمہ
معانیش (اردو) دیکھو تخت روان۔

تخت زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار
بمعنی تخت گستردن (خواجہ شیراز ؎) تخت
زرین زد است گل بچمن ٭ راح چون لعل آتشین
دریاب ٭ (ظہوری ؎) عشق جائیکہ تخت
قدر زند ٭ عقل را پایۂ تعقل نیست ٭ **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تخت بچھانا

تخت ستان استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ مقابل (تاج ده) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی
تخت و تاج حاصل کننده و تخت و تاج دیگری
زائل کننده (خسرو ؎) گرچہ کہ سلطان جہانم
بملک ٭ تاج ده و تخت ستانم بملک ٭ (اردو)
تخت و تاج حاصل کرنے والا اور کسی اور کے
زائل کرنے والا۔

تخت سراج اصطلاح۔ بقول برہان و
بحر و بہار بفتح سین بی نقطہ و رای قرشت بالف
کشیده بجیم زده نام مدرسۂ شیخ ابو اسحق گازرونی

ست گویند شیخ دران مدرسه چراغی بدست خود
روشن کرده اند و اکنون چهارصد سال زیاده
بران شد آن چراغ همچنان افروخته است صاحب
رشیدی گوید که این چراغ تا چهارصد سال روشن
بود خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا می فرماید
که اگر همان چراغ هیأت مجموعی است از کرامات
آن شیخ بزرگوار است و اگر چراغ همان است و
روغن و فتیله اش از تمامی نو کرده باشند از
برکات شیخ است (قدس سره العزیز) **مؤلف**
عرض کند که ماشاء الله چه خوش تحقیق صاحب
سراج اللغات است نسبت تخت سراج نمی داند
که مرکب اضافی است بمعنی اول (۱) این کنایه
مقبول شمعدان توان گرفت و معنی مجازی این
(۲) نام مدرسهٔ مذکور و اگر وجود چراغ تا بحال
یا تا چهارصد سال دران باشد کرامتی نیست بلکه
نشان حکمت شیخ است که از فلز (ریڈیم) ساخته
باشد و ریڈیم بلال هندی لغت انگلیسی است گو
که یک ذرهٔ آن مثل چراغ دائما روشن باشد
(اردو) (۱) شمعدان ـ مذکر (۲) شیخ ابو اسحٰق
کازرونی کا قائم کیا ہوا مدرسہ تخت سراج سے
موسوم تھا ـ مذکر ـ

(الف) تخت سلیمان
(ب) تخت سلیمانی

استعمال ـ لغوی
بهار (الف) نام کوهی
در وسط کشمیر که تخت حضرت سلیمان در انجا
فرود آمده و الحال مردم برای زیارت آن می روند
و (ب) تختی که حضرت سلیمان بران نشسته در هوا می [illegible]
(محمد قلی سلیم) از هجوم مرغ دلها نیست ره نشست
در کوی عشق او آخر این صیاد بر تخت سلیمانی
او صاحب انند نقلش برداشته **مؤلف** عرض کند
که الف مرکب اضافی است بمعنی حقیقی تختی که سلیمان
بران می نشست و در هوا پرواز می کرد و ب
مرکب توصیفی به یای نسبت یعنی منسوب به تخت
سلیمان و کنایه از کوه مذکور و جا داده که صرف
بمعنی دوم باشد و معنی اول را خصوصیت است

پا ب باشی یا باشیم کہ ہر دو محققین بالا بر قواعد فرس
توجہ نگماشتہ اند و معانی بیان کردہ شان معکوس
شناخت باستعمال معنی اوّل می باشیم کہ معاصرین
عجم ازین سالک و محققین زباندان و اہل زبان
ہم الف را بمعنی اوّل ترک کردہ اند (اردو)
صاحب آصفیہ نے دونون کے مقابلہ مین لکھا ہی
فارسی - اسم مذکر (۱) ایک پہاڑ کا نام جو بقول
کشمیر مین واقع ہے - لوگون کا خیال ہے کہ یہان
حضرت سلیمان کا تخت ٹھیرا تھا (۲) وہ تخت
جس پر حضرت سلیمان علیہ السلام بیٹھکر اڑا کرتے
تھے) اگر آپ کے بیان کو دونون کے متعلق لف و
نشر مرتب قرار دین تو ہماری تعریف سے موافق
ہے یعنی الف یعنی دوم و ب بمعنی اوّل -

(الف) تخت شدن از افیون — مصادر
(ب) تخت شدن تریاک — اصطلاحی
(ج) تخت شدن دماغ — بہار بگم

الف و ب گوید کہ کنایہ از کمال نشہ مند شدن

بہ اینہا چنانکہ گویند بابا افیون فلانی تخت شدہ (محمد
قلی سلیم ؏) گل از بستان کشیدہ سوی او رخت کہ
شقائق را درو تریاک بر تخت ہ (ظہوری ؏)
این نشہ کسی کہ یافت صاحب تخت است ہ
بر ہمدمان جدائی او سخت است ہ شاہنشہ
نشہ ہا اگر نیست چرا ہ گویند کہ سے فلونیا بر تخت
و بگہ ج می فرماید کہ چاق شدن دماغ از نشہ و
مطلق رسیدن دماغ (میرزا محسن تاثیر ؏) چو
نیست تخت دماغت سخن بگو تاثیر ہ کہ شاہ بیت
بلند تو باب اورنگ است ہ صاحب انند برای
الف و ب اسناد ذیل آوردہ (میرزا عبد الغنی
قبول ؏) نہ نوشتم تا شراب از عیش دوران بی
نصیبم من ہ دماغم تخت در وقتی کہ شد اورنگ
تریبم من ہ (اسمعیل ایما ؏) از محتسب بد ایم
مانند ہی کشتان باک ہ واریم پادشاہی چون تخت
گشت تریاک ہ مؤلف عرض کند کہ ہر سہ مصدر
بہار بکار ہر سہ مصدر پی خود و سند اسمعیل ایما

(تخت گشتن تریاک) سن وجه تعلق به الف و ب
که افیون و تریاک هر دو یکی است و شدن و گشتن
مرادف یکدیگر و سند عبد الغنی قبول (ج) راست
ما بجد الف و ب حاکم شدن تریاک بر دماغ و اثر
کردن نشه آن بر دماغ باشد و ج بلند شدن
دماغ از نشه و متاثر شدن دماغ از آن (اردو)
الف و ب افیون کا اثر دماغ پر ہونا (ج) دماغ
نشہ سے متاثر ہونا۔

(الف) تخت طاقدیس | اصطلاح۔
(ب) تخت طاقدیسی | الف بقول بہار

و رشیدی (۱) تخت کیخسرو که بصورت بروج
و کواکب منقش بود و (۲) نام نوائی از نواهای
باربدی (حکیم سوزنی) بزیر تخت خواهد
جایم ۔ اگر سلطان تخت طاقدیسم ۔ صاحب
بحر الف و ب را مرادف یکدیگر بهر دو معنی بالا
گفته و بصراحت غریب ثانی دوم گوید که نام لحن
پنجم از سی لحن باربد و نام نوائی [illegible]

در سراج بذکر الف گوید که بقول علی قوسی تخت
پرویز ولیکن تحقیق آنست که علم تخت اوست
از نسبت به طاقدیس آنچه بخاطر می رسد آنست که
چون تخت مذکور در خانه کسری مقابل طاق کسری
واقع شده بود و در رفعت و علو قدر طاقدیس گفتند
یعنی طاق مانند چه دیس بلغت فارسی بمعنی مانند
است چنانچه بیاید (الخ) صاحبان برهان و
جامع هر دو معنی بالا را متعلق به ب کرده و ذکر
الف نکرده اند۔ صاحب سروری بذکر ب بمعنی
دوم تابع (نظامی) چو تخت طاقدیسی
ساز کردی ۔ بهشت از طاقها آواز کردی ۔
مؤلف عرض کند که الف مرکب اضافی باشد
و ب مرکب توصیفی است و هر دو شامل بهر دو
معنی و طاقدیس یعنی طاق مانند و از ینکه این
تخت هیچو طاقی می بود فارسیان این را بدین
اسم موسوم کردند و همین اسم نوائی است که
[illegible] تخت نواخته می شد بعض معاصرین عجم گویند که [illegible]

این نوای خاص برای تخت بود که غیر از دربار
جائی دیگر نواخته نمی شد (اردو) الف وب
(۱) تخت کیخسرو - مذکر (۲) ایک خاص راگ جو
اس تخت کے آگے دربار شاہی میں گایا جاتا تھا۔

تخت طاؤسی اصطلاح - بقول بہار و
انند نام تختی که بامر صاحبقران ثانی شہاب الدین
محمد شاہجہان پادشاہ غازی مرتب شد و صورت
طاؤس مرصع بجواہر بران تعبیه بود و بتاریخ ۷ ر
صفر ۱۱۵۱ نادرشاہ که از ایران بغصب ہند
آمده بود از قلعهٔ دار الخلافهٔ شاہجہان آباد با
تخت ہا و جواہر و خزائن و نفائس و تحائف
این دیار متصرف شد چنانچه عبارت (غصب ہند)
مادهٔ تاریخ این قضیه است (خان آرزو
۵) دگر چه حاجت کیخسروی و طاؤسی است
که عشق را دل بی داغ تخت طاؤسی است
مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است
(اردو) تخت طاؤس - بقول آصفیه
اسم مذکر - اُس تخت کا جسے شاہجہان نے اپنے
ایجاد سے چھ کروڑ روپیہ لگا کر بنوایا تھا اسکے
اوپر ایک مرصع مور پنکھ پھیلائے ہوئے کھڑا
تھا۔ اس تخت کو ۱۱۵۱ء میں ہندوستان سے
نادرشاہ لوٹ کر لیگیا۔

تخت عاج اصطلاح - بقول بحر (۱) روز
و (۲) سرین - صاحب مؤید گوید که بمعنی حقیقی
(۳) تخت دندان پیل است و صراحت مزید
کند که بمعنی اوّل و دوم کنایه باشد و می فرماید
که (۴) شرمگاه ہم - صاحب انند ہمزبانش مؤلف
عرض کند که مرکب اضافی است و معنی اوّل و
دوم و چہارم کنایه موافق قیاس و لطیف و
بخیال ما در معنی دوم و چہارم اینقدر اضافه
لازم است که سپید باشد (اردو) (۱)
دن - مذکر (۲) سرین - بقول آصفیه - فارسی
اسم مذکر - چوتڑ (۳) ہاتھی دانت کا تخت -
مذکر (۴) شرمگاہ - بقوله - فارسی - اسم مؤنث

...جاے ستر عورت۔ اندام نہانی۔

تخت فیروزہ اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و بہار و (ناصری در ملحقات) و جامع (۱) کنایہ از آسمان و (۲) تخت کیخسرو را نیز گویند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است (اردو) (۱) دیکھو آسمان (۲) کیخسرو کا تخت۔ مذکر۔

تخت قباد استعمال۔ بمعنی تخت شاہ قباد یا تخت پادشاہ عظیم الشان (ظہوری ؎) خواہم سری نہادن روزی بر آستانش ٭ گر زیر پای بختم تخت قباد باشد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است کہ قباد بالضم نام یکی از پادشاہان کیان و نام پدر نوشیروان و ہر پادشاہ عظیم الشان را گویند (اردو) تخت قباد بترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں۔ مذکر۔

(الف) **تخت کشادن** مصادر اصطلاحی۔ (ب) **تخت کشودن** صاحب آصفی ذکر ب کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ

سندی کہ از معزی نیشاپوری آوردہ برای الف است کہ مرادف (تخت کشیدن) باشد (؎) ابر بلفشاندهمی از شاخہا گنج درم ٭ باد بکشاید ہمی در باغہا تخت حریر ٭ (اردو) دیکھو تخت کشیدن

تخت کشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر و آنند بمعنی تخت گستردن (میر معزی ؎) وقت آن آمد کہ فرمائی کشیدن بامداد ٭ تخت زیر گلستان و رخت زیر لالہ زار ٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ کشیدن بمعنی در از کردن می آید (اردو) تخت بچھانا۔ قائم کرنا

(الف) **تخت کے** استعمال۔ صاحبان (ب) **تخت کیخسرو** رشیدی و سراج بر (ب) گویند کہ کنایہ از آسمان است **مؤلف** عرض کند کہ الف مخفف ب و ہر دو بمعنی حقیقی مرکب اضافی و ب را بقول محققین بالا بمعنی آسمان گرفتن خلاف قیاس۔ تخت فیروزہ بمعنی تخت کیخسرو و آسمان بجایش گذشت صاحب رشیدی ب را

تخت بتعریف (تخت فیروزه) قائم کرده تسامح کاتبین واو عطف را ترک کرده تخرب بتعریف شد و خان آرزو در سراج ازہمین کتابت رشیدی سکندری خورد (اردو) کیخسرو کا تخت ۔ مذکر ۔

تختگاه استعمال ۔ بقول بحر (۱) نام قہوہ خانہ ایست در صفاہان ۔ بہار گوید کہ (۲) مرادف تخت خانہ بمعنی مقام تخت و بمعنی اوّل ہم (میرزا صادق دست غیب ـه) گرد چون شوق خضر بابست ٭ ہمبایدراہ تختگاہست ٭ و ارستہ بر معنی اوّل قانع و سند بالا را متعلق داند با او صاحب فدائی کہ یکی از علمای معاصر عجم بود ذکر معنی اوّل نکرده و نسبت معنی دوم گوید کہ شہری را گویند کہ پادشاہ یک کشور در انجا بود و باش می نماید و از ان روکہ آن شہر آرامش جای تخت شاہی است آن را تختگاه و پای تخت نیز می نامند مؤلف عرض کند کہ ما سند بالا را متعلق بمعنی دوم دانیم و برای معنی اوّل مشتاق سند و تکیر می باشیم کہ تحقیقِ اہل زبان ازین ساکت اند و معاصرین عجم ہم از معنی اوّل بی خبر (اردو) دیکھو تخت خانہ ۔

(الف) **تخت گرفتن** استعمال ۔ صاحب
(ب) **تخت گیر** آصفی ذکر الف کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حاصل کردن تخت است (ابوحنیفہ غزنوی ـه) دشمن تو گر بجنگ رخت تو بگرفت ٭ دیو گرفت از نخست تخت سلیمان ٭ صاحبان بحر و بہار و آنند نسبت ب گویند کہ بمعنی پادشاہ است ما ہمی گوئیم کہ اسم فاعل ترکیبی است (نظامی ـه) سپہ راند از انجا بہ تخت و سریر ٭ کہ تا بیند آن تخت را تخت گیر ٭ (اردو) الف تخت حاصل کرنا ۔ (ب) پادشاہ ۔ مذکر ۔ بہ ترکیب فارسی تخت گیر کہہ سکتے ہیں ۔

تخت لگن اصطلاح ۔ بمعنی لگنی کہ دران شمع افروزند مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس و مرکب اضافی (ظہوری ـه) نسیدہ بند بہ پروانہ پای ناشتہ

شب ؛ شبی کہ شمع بہ تخت لگن نمی آید ؛ (اردو)
وہ شمعدان جس کے نیچے لگن ہو ۔

تخت محاسبان شود مقولہ ۔ بقول انند
بحوالۂ مؤید ۔ ای خاک بر سر افتد و گریہ آلود شود
و صاحب مؤید بحوالۂ قنیہ این را آوردہ **مؤلف**
عرض کند کہ یکی از معاصرین عجم گوید کہ (تخت محاسبان)
تختی را گویند کہ خاک بران گستردہ از قلم میل آہنی
کار گیرند فارسیان چون کسی را نفرین کنند و دعا
بد دہند گویند کہ تخت محاسبان شود یعنی بر سر تو
خاک افتد و برباد شود و در خاک رود (اردو)
مٹی میں ملے ۔ خاک پڑے ۔

تخت مہتابی اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار
و آنند چبوترہ کہ برای سیر مہتاب سازند و تنہا
مہتابی و ماہتابی نیز گویند (میر حیدری ؎)
تخت مہتابی حوضش کہ مربع شدہ است ؛ ربع
مسکون زمین را خلف اولاد است ؛ **مؤلف**
عرض کند کہ مرکب توصیفی (اردو) مہتابی ۔
بقول آصفیہ ۔ مؤنث ۔ ایک اونچا بڑا کھلا ہوا
کٹہرے دار چبوترا جو اکثر محل کے سامنے یا صحن
باغ میں چاندنی کی بہار دیکھنے کے واسطے بنا دیتے
میں صحن چبوترے کے آگے جو بیچ میں نکلا ہوا چبوترہ
ہوتا ہے (نصیر ؎) شوق گر قلیان کشی کا ہے
تو مہتابی پہ بیٹھ ؛ اے مرے سلطان خوبان شب
کو کر و فرصت ہے ؛

تخت میل اصطلاح ۔ بقول بہار تختۂ میل
و بقول بحر تختۂ محاسبان کہ خاک بران ریختہ بمیل
آہنی یا چوبی حساب بران نویسند ۔ صاحب آنند
ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مرادف
تخت حاسبان است (اردو) دیکھو تخت حاسبان

تخت مینا اصطلاح ۔ بقول خان آرزو
در سراج کنایہ از آسمان **مؤلف**
عرض کند کہ مرکب اضافی و موافق قیاس
است و تختۂ مینا کہ بہمین معنی می آید مزید علیہ
آنست (اردو) دیکھو آسمان ۔ مذکر ۔

تخفّن بالضم مصدریست مخفف توخفتن کہ اشارۂ این بر اسم مفعول این می آید بمعنی ادا کردن قرض ودین و امانت باست وصراحت ماخذ بر توخفتن کنیم اگرچہ توخفتن بہ معانی متعددہ مستعمل ولیکن این بعد تخفیف مخصوص شد بایک معنی بالا (اردو) ادا کرنا۔ قرض ہو یا امانت۔

تخت نشین اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ۔ از عالم سنارنشین **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی نشینندہ بر تخت وکنایہ از پادشاہ صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر جمع این تخت نشینان کردہ (اردو) تخت نشین بادشاہ مذکر۔

تخت نشینان خاک اصطلاح۔ بقول بہار عجم وبحر و مؤید (۱) کنایہ از پادشاہان و (۲) ارواح اسلام و (۳) اہل سلوک و (۴) ساکنان زمین۔ صاحبان جامع و رشیدی و سراج معنی چہارم را ترک کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی چہارم قریب بمعنی حقیقی کہ تشبیہہ خاک را بہ تخت آوردہ و بمعنی اوّل کنایۂ غیر مطبوع و معانی دوم و سوم موافق قیاس (اردو) (۱) شاہ۔ مذکر (۲) ارواح مؤنث (۳) اہل سلوک (۴) زمین پہ بیٹھنے والے۔

تخت نشینی اصطلاح۔ بقول فدائی کہ یکی از علمای معاصر عجم بود روزیست کہ پادشاہ تازہ بر تخت می نشیند (جلوس سلطنت) و نشست خسروی **مؤلف** عرض کند کہ یای مصدری موافق قیاس (اردو) تخت نشینی۔ بقول آصفیہ فارسی اسم مؤنث۔ راج تلک۔ راج گدی۔ تخت سلطنت پر بیٹھنا۔ (حاصل بالمصدر)۔

تخت نہادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار بمعنی گستردن وبصلۂ بر کنایہ از بار کردن تخت (خواجہ شیراز سہ) ما ملک عافیت نہ بہ لشکر گرفتہ ایم ٭ ما تخت سلطنت نہ بہ بازو نہادہ ایم (خواجہ نظامی سہ) چو بر پشت پیلان نہم تخت عاج ٭ ز ہندوستان آورندم خراج ٭ صاحب بحر بر تخت گستردن قانع **مؤلف** عرض کند

اتفاق داریم با او و هیچ فرق در هر دو معنی بالا نیست

(اردو) تخت بچھانا۔ تخت رکھنا۔

تخت و ربستن مصدر اصطلاحی بقول فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود بمعنی کامیاب و نیک بخت شدن است در کاری **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس نیست خیال داریم که اصل این (تخت دربستن) به دال مهمله باشد غلطی کتابت و تسامح محقق این را به واو چهارم قائم کرد با این حال بدون سند استعمال تسلیم نه کنیم معاصرین عجم هم بر زبان ندارند و این را غلط پنداریم (اردو) کامیاب ہونا۔ نیک بخت ہونا۔

تخت و رخت اصطلاح ۔ بقول [illegible] بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار بمعنی پلنگ و (فرش آن یعنی بالین) **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) پلنگ اور بچھونا۔

تخته بقول برهان بضم اول و فتح ثالث (۱) مخفف توخته که بمعنی ادا کرده و گزارده باشد اعم از قرض و دین و امانت و نماز. صاحب جامع بذکر معنی اول گوید که (۲) بفتحتین معروف بهار بذیل تخت ذکر این کرده گوید که همین اصل است و تخت مخفف این بمعنی دوم. خان آرزو در سراج بر معنی اول قناعت کرده. صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار گوید که (۳) فرش سنگ باشد. صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود بصراحت معنی دوم گوید که هر پاره چوب همین را گویند و آن در کمتری از جاها و کارهاست که انبار باشد و (۴) نیز بمعنی آن چوب یا چارچوبه ایست که مرده را بران نهاده بگورستان می برند. می فرماید که تازیان هم این را تختج گویند **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول اسم مفعول تختن است که گذشت و بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان و بمعنی چهارم هم مجاز همین معنی دوم و معنی سوم ایجاد معاصرین عجم و ما این را هم اسم جامد دانیم و مجاز معنی دوم که

فرش سنگ ہم در عرض و طول مثل تختہ مے باشد (اردو) (۱) ادا کیا ہوا (۲) تختہ۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔ پٹڑا۔ لکڑی کا سطح چوڑا چرا ہوا ٹکڑا۔ پارچہ چوب (۳) فرش سنگ۔ مذکر۔ (۴) جنازہ۔ بقول آصفیہ تختہ تابوت۔ مذکر۔

تختۂ آسیا اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان و بحر (۱) چوبی کہ آہن گاو را بران نصب کنند بجہت شیار کردن زمین مؤلف عرض کند کہ ما باعتبار ہر دو محققین بمعنی بالا را ذکر کردہ ایم و این معنی برخلاف قیاس و مجاز بمعنی دوم کہ ہم و (۲) تختہ کہ آسیا بران قائم کنند مرکب اضافی است (اردو) (۱) وہ لکڑی یا تختہ جس پر آہن جفت قائم کرتے ہیں۔ دیکھو آہن جفت مذکر۔ ہل۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ قلبہ زمین جوتنے کا آلہ۔ دیکھو آماج کے تیسرے معنے۔ (۲) وہ تختہ جس پر چکی قائم کرتے ہیں۔ مذکر۔

تختہ استرش اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان تختہ چوبی کہ گاو آہن را بران محکم کنند بجہت شیار کردن زمین۔ صاحب بحر ہم بانش وگوید بضم ہمزہ و فتح رای مہملہ باشد مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و استرش بمعنی آہن جفت و آہن گاو بجایش گذشت بالجملہ این مراد ف ہمان (تختۂ آسیا) بمعنی اول اوست۔ صاحب مؤید صراحت فرید کند کہ بہندی آن را ہل نامند و استرش را پہال (اردو) دیکھو تختہ آسیا کے پہلے معنے۔

تختۂ اول اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و رشیدی و بحر و بہار و سراج (۱) کنایہ از لوح محفوظ است و (۲) تختہ اطفال کہ بران الف و با و تا نویسند (خواجہ نظامی ؒ) تختۂ اول کہ قلم نقش بست ﴿ بر در گنجینہ احمد نشست مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی و ہر دو معنی موافق قیاس (اردو) (۱) لوح محفوظ۔ مؤنث (دیکھو ام الکتاب)

(۳) تختی بقول آصفیہ ۔ اردو ۔ اسم مؤنث تختۂ مشق ۔ مؤلف عرض کرتا ہے ۔ وہ چھوٹا سا تختہ جس پہ کھڑیا لگا کر لڑکوں کو الف با تا کی مشق کے لیئے دیا جاتا ہے جو مشق کے بعد اسکی کھڑیا کو دھو دیتے ہیں اور پھر نئی کھڑیا چڑھا کر کام کرتے ہیں

تختہ برداشتن از دکان مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار و بحر و انند بمعنی وا کردن دکان (حسین ثنائی ؎) تو بہ ہم ساز بعشرت کہ صبح بادہ فروش ٭ ہای صبوح تو این تختہ از دکان برداشت ٭ مؤلف عرض کند کہ در ایران ہمچون دکن رسم است کہ در دکانہا از تختہ ہای متعدد بابند کہ چون خواہند دکان را بند کنند تختہ را قائم کردہ در وسط آن یک سیخ آہنی طویل بگذارند و در وسط آن قفل اندازند و چون خواہند کہ دکان را بکشایند تختہ ہا از جای خودش بر دارند از ہمین عادت این اصطلاح قائم شد (اردو) دکان کھولنا ۔

تختہ بر سر شکستن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار و انند بمعنی خراب و رسوا کردن (محمد قلی سلیم ؎) ہر جا کرشمہ شیوۂ تعلیم سر کند ٭ شاگرد تختہ بر سر استاد بشکند ٭ (سالک یزدی ؎) خود مشمار کہ ما قطرۂ طوفان زائیم ٭ تختہ بر سر شکند شورش ما دریا را ٭ مؤلف عرض کند کہ ہر دو سند بالا متعلق بہ مصدر شکنیدن است نہ شکستن و فرق شکستن و شکنیدن بجایش می آید و این مصدر اصطلاحی مخصوص است از اطفال زیر تعلیم کہ تختہ مشق در دست دارند و از ہر دو سند ہم اشارۂ آن پیدا است اگر برای غیر اطفال استعمال این شود آن را مجاز دانیم و تعمیم بیان کردۂ بہار را نمی پسندیم معاصرین عجم گویند کہ در استعمال این مصدر برای غیر اطفال ہم اشارۂ مجازی اطفال در آن لازم است (اردو) خراب کرنا ۔ رسوا کرنا ۔ تختی سر پر توڑنا یعنے کسی شریر لڑکے کا تختی سے استاد پر حملہ کرنا ۔

(الف) تخته بر سر کسی زدن | مصدر اصطلاحی
(ب) تخته بر سر کسی شکستن | بہار ذکر الف
کرده و نوارسته ویجز (ب) را آورده مؤلف
عرض کند که صراحت معنی الف بر اصطلاح گذشته
کرده و سند (ب) هم همدر اینجا مذکور و خیال ما
هم همان که گذشت (خواجه آصفی ۵) لوح قبرم
کرده می کند فرہاد ؛ می زند تخته بر سر استاد ؛ ۔
(اردو) دیکھو تخته بر سر شکستن ۔

(الف) تخته بستن | مصدر اصطلاحی جناب
(ب) تخته بسته | آصفی ذکر الف کرده
از معنی ساکت و صاحب رہنما بحواله سفرنامهٔ
ناصرالدین شاه قاجار ذکر (ب) کرده گوید که
بند میز مؤلف عرض کند که این تخت چوبی است
که چهار پایه دارد و بالای آن سطح صاف و پاک
از تخته های چوبی که اہل ولایت قریب انشسته
بکار خط و کتابت و مطالعهٔ کتب و امثال آن و
بالای آن طعام گذاشته تناول می کنند که میز ها
تا مسند ش بکسر اول چنانکه می آید و پائین بعض این
خانه ها هم می باشد ۔ صاحب ناصری گوید همین میز خانه دار
را چون بند باشد تخته بند نام کردند نسبت الف
عرض می شود که این مرادف (تخته بندیدن) است
می آید صاحب آصفی بندی که این را مستند
می کند آن هم متعلق به (تخته بندیدن) است
(اردو) (الف) دیکھو تخته بندیدن (ب)
بند میز ۔ مذکر ۔ وہ میز جس کے خانے بند ہوں

(الف) تخته بند | اصطلاح ۔ بقول برہان
(۱) پارچه را گویند که چون کسی را دست بشکند یا
از جا بدر رود تخته ها بر آن نصب کنند و آن پارچه
را بر آن تخته ها و دست شکسته بپیچند و (۲) محبوس
و در بند افتاده را نیز گویند ۔ صاحب جامع [illegible]
که دست شکسته را با تخته بستن و بمعنی محبوس ۔
صاحب سروری در ملحقات گوید که عضو شکسته
را گویند که تخته بند کنند و کنایه از حبس کردن
(انوری ۵) در احسان بگو که بند کنند ؛

بوالحسن را چو تختہ بند کنند ؎ صاحبان ناصری و
رشیدی ہم ہمین قسم تعریف بہر دو معنی کردہ جہانگیری و
آرزو در سراج بر نقل قول محققین قانع۔ صاحب
بحر نسبت معنی اوّل گوید کہ پارچہ کہ بر دست شکستہ
پیچند و نسبت معنی دوم می نویسد کہ محبوس و کنایہ
از انست کہ سراپای عاصی در تختہ کشند مؤلف
عرض کند کہ الف اسم فاعل ترکیبی است بمعنی اوّل
کہ قماش کم عرض و طولانی دراز را نام است تا
بر دست شکستہ بالای پارچہ ہای چوبین می پیچند
برای اینکہ پارچہ تختہ ہا دست را راست دارد
و خود را بجای خود ہم قائم ؎ کہ آن را در ہندی
پٹی و در انگلیسی بانڈیج گویند و بمعنی دوم اسم
مفعول ترکیبی است کسی کہ تعزیراً در تختہ ہا بند
است آن را تختہ بند نامند یعنی بستہ شدہ در
تختہ ہا و بر سبیل مجاز محبوس را ہم نام است
و (۳) بمعنی مطلق بند کردہ شدہ چنانکہ بہار ذیل
الف آوردہ (فقرۂ ملّا نصیرای ہمدانی در خطبہ التخطبہ

دکان خود فرشی در بازار تختہ بند است یا
یعنی بند کردہ شدہ و استعمال ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **تختہ بند کردن** (۱) بمعنی تعزیر دادن
بشکنجہ تختہ ہاست چنانکہ در سند انوری گذشت
و ہمین مصدر (۲) بمعنی عام ہم می آید یعنی چیزیہا
را از تختہ ہا بند کردن چنانکہ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ج) **تختہ بند کردن دکان** کہ بقول بحر بمعنی
(د) **تختہ بند گذاشتن دکان** بند کردن دکان
(شوکت ؎) نہ چین زلف او صد کاروان
مشک می آید ؎ کشید ای زلف خوبان تختہ بند
از شانہ دکان را ؎ و ہم او گوید کہ (تختہ بند شدن دکان)
لازم (ج) باشد و بہار ذیل الف ۔ ۔ ۔

(ہ) **تختہ بند گردانیدن** را ہم بہمین معنی
دوم ب آوردہ (فقرۂ میرزا صائب در رقعہ
فرمان عدم مزاحمت شراب) جلاجل را تختہ بند
گردانیدند (اردو) الف (۱) پٹی بقول
آصفیہ ہندی۔ اسم مؤنث۔ زخم بند۔ وہ کپڑا

...جو بزخم یا قصد پر باندھا جاتا ہے۔ ہندمین مؤلف عرض کرتا ہے کہ انگریزی کہاوتین سیاستیچ یہی ہے (۴) تختہ بند۔ فارسی مین وہ شخص جو سزا تختو ن مین بند کیا گیا ہو۔ ایران مین بعض خاص مجرمین کو تختہ بندی کی سزا دیجاتی تھی یعنے اون کو سیدھا کھڑا کر کے دونون جانب سے تختہ بند کر دیتے تھے کہ وہ ہل نسکے اور اسی حالت مین اسکی موت واقع ہوتی تھی۔ قیدی۔ محبوس (۳) بند کیا ہوا (ف) (۱) انسان کو تختہ بند کرنا یعنے تختہ بندی کی سزا دینا۔ (۲) کسی اور چیز کو تختون سے بند کرنا۔ (ج اور د) دکان کو بند کرنا (ہ) بند کرنا۔ قید کرنا۔

تختہ بندیدن | استعمال۔ مرادف تختہ بستن است کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ تعریف بستن و بندیدن بجایش مذکور و این بمعنی حقیقی کہ بستن چیزی بواسطہ تختہ ہا ست و (تختہ بند) کہ گذشت تعلق دارد بہمین (اردو) تختہ باندھنا

تختہ پل | استعمال بقول بہار و آنند بضم بای فارسی پلی کہ از تختہ ہا بر خندق قلعہ سازند تا درس قلعہ آمد و رفت واقع شود (حکیم زلالی ؎) قلعہ تہمتہ دہان کردہ ٭ تختہ پل بر درش زبان آوردہ ٭ مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت پل تختہ و این پلی باشد کہ ہر وقت کہ خواہند بوسیلہ چرخ آہنی از رود یا خندق می بردارند و باز می گذارند (اردو) تختہ کا پل۔ مذکر۔

تختہ پوست | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و وارستہ ہمان پوست تختہ مؤلف عرض کند کہ صراحت کافی ہمدر انجا موجود (ابونصر نصیرای بدخشانی ؎) با کلاہ نمد بہ تختہ پوست ٭ شہریاریم و تاج و تخت اینست ٭ (اردو) دیکھو پوست تختہ۔

تختہ تابوت | اصطلاح۔ بقول آنند معروف (شیخ شیراز ؎) ترا بہ تختہ تابوت ہم کشد روزی ٭ اگر خزانہ و لشکر ہزار خواہد بود ٭

مؤلف عرض کند که این همانست که بمعنی چهارم تختہ گذشت مرکب اضافی است (اردو) خبارہ۔ مذکر۔ دیکھو تختہ کے چوتھے معنے۔

تختہ تخت یا تختہ تابوت مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال وامثال فارسی ومحبوب الامثال ذکر این کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت۔ مؤلف عرض کند که فارسیان در بی ثباتی دنیا استعمال این مثل کنند یعنی همان تختہ است که گاهی بہ تخت است وگاهی بہ تابوت (اردو) دکن میں کہتے ہیں ”پلنگ پر سوئے یا سلا کر روئے“ یہ کہاوت قریب اسی فارسی مثل کے مطابق ہے یعنے پلنگ وہی ہے جس پر آرام کرتے ہیں یا لاش کو اس پہ لیجاتے ہیں۔

تختہ تعلیم اصطلاح۔ بقول بحر و وارستہ و بہار لوحی که اطفال بران مشق کنند (خواجہ آصفی ے) ما را سر تعلیم خرد نیست برین در ٭ از سر هوس تختہ تعلیم نهادیم ٭ مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و مرادف (تختہ اول) بمعنی دومش موافق قیاس (اردو) دیکھو تختہ اوّل کے دوسرے معنے۔

تختہ جوہری اصطلاح۔ بقول بحر و لطائف و برهان (۱) رنگ سبز و کبود و (۲) کنایہ از رنگارنگ نیز۔ مؤلف عرض کند که جوهری بر تختہ جملہ اقسام رنگا رنگ جواهر درست می کند برای مبصرین و خریداران و همین تختہ را فارسیان بر سبیل مجاز بدین دو معنی استعمال کردہ اند و بهر دو معنی کنایہ باشد و معنی اول ازینکه اکثر بر تختہ جوهری جواهر سبز و کبود رنگ می باشد (اردو) (۱) سبز اور کبود رنگ۔ مذکر (۲) رنگ برنگ۔

(الف) تختہ حاسبان اصطلاح۔ خان آرزو

(ب) تختہ حساب شناسان در سراج بذیل (تختہ محاسبان) گوید که مرادفش۔ صاحب انند بحوالہ مؤید نسبت (ب) میفرماید که ای تختہ حساب که آن را تختہ خاک هم گویند و هم او بر تختہ خاک گوید که تختہ

تحماسبان و زمین **مؤلف** عرض کند کہ ہمان (تخت حاسبان) کہ گذشت (اردو) دیکھو تخت حاسبان۔

تختۂ حمام اصطلاح۔ بقول بحر و وارستہ و بہار و آنند سنگی کہ در حمام برای ادای نماز گذارند (محسن تاثیر ع) ہر چیاری را کہ عادت کردہ باسوز جگر ؎ تختہ اش جز تختۂ حمام نتواند شدن ؎ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است (اردو) وہ تخت جو حمام مین ادای نماز کے لئے بچھا رہتا ہے۔ مذکر۔

تختۂ خاک اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان و مؤید و آنند (۱) زمین و (۲) تختۂ محاسبان صاحب بحر بذکر معنی اول گوید کہ (۳) قالب انسان **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و بمعنی کنایہ ایست لطیف و موافق قیاس بہر دو معنی اول و برای معنی سوم مشتاق سند استعمال می باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین از این ساکت و لطافت ہم ندارد (اردو) (۱) زمین۔ مؤنث (۲) دیکھو تخت حاسبان (۳) قالب البنان انسان۔

(الف) تختۂ در استعمال۔ بقول بہار و آنند معروف و ہمچنین بقول ہر دو ---

(ب) تختۂ دکان **مؤلف** عرض کند کہ الف بمعنی یک پارۂ در و ب یکی از ان تختہ ہا کہ دکان را از ان بندند و کشایند (صائب ع) صائب ز گفتگوی تو گرم است بزم عشق ؎ خاموشی تو تختۂ دکان آتش است ؎ (اردو) الف پٹ۔ بقول آصفیہ۔ تختۂ در۔ کواڑ (ب) دکان کا پٹ۔ دکان کا تختہ۔ ان تختون مین سے ایک جن سے دکان بند کرتے ہین۔ مذکر۔

تختۂ رقوم اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان تختۂ رمال و منجم۔ صاحب مؤید مطبوعہ صراحت مزید کند کہ منجمان بران پانسہ انداختہ حساب استکمال کنند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی و موافق قیاس۔ صاحبان مؤید قلمی این صراحت را نہ نوشتہ اند و تصرف مطبع معلوم می شود و غلطی می نماید کہ پانسہ انداز

کار منجم نیست بلکہ کار رمال است (اردو) تختہ رقوم۔ اُس تختہ کا نام ہے جس پر منجمین اپنا حساب لکھتے ہین۔

تختہ زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان وبحر وسروری وجامع (۱) کنایہ از پنبہ راحلاجی کردن باشد کہ بتازی ندف گویند بہار گوید کہ ظاہرا تصحیف پخته زدن بیای فارسی است چراکہ پخته بمعنی پنبہ آمدہ۔ صاحب مؤید بذکر معنی بالا تحریر قلقیہ گوید کہ (۲) آگندن قبا واستال آن محاوج خان آرزو در چراغ ہدایت بذیل این تعریف (تختہ زدن ترسا) کردہ کہ بجایش می آید مؤلف عرض کند کہ در حلاجی از دستہ آلہ معروف بر تختہ آلہ می زنند پس وجہی نیست کہ بر خلاف زبان وتصدیق محققین اہل زبان تصرف در لفظ کنیم۔ صاحب آصفی گوید کہ (۳) بمعنی تخت گستردن است وما بدون سند استعمال این راتسلیم نکنیم (اردو) (۱) دُھنکنا۔ دُھننا۔ دیکھو نخیدن (۲) قبا یا رضائی مین روئی بھرنا (۳) تخت بچھانا۔

تختہ زدن ترسا مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار آنست کہ ترسایان وقت سحر در معبد خود تختہ بر تختہ بزنند۔ صاحب بحر بذیل تختہ زدن ذکر این کردہ وخان آرزو در چراغ ہدایت ہم۔ (میرنجات ؎) ہست آواز شلنگ تو بآیین زدنی ہمچو آواز تختہ بہنگام سحر ترسائی ۴ مؤلف عرض کند کہ بترکیب اضافی موافق قیاس (اردو)۔ ترساؤن کا عبادت مین تختہ پر تختہ مارنا۔

تختہ زدن دکان مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار وبحر واند کنایہ از بند کردن دکان (مخلص کاشی ؎) صرفہ نتوان بردازکاری کہ شد بسیار دست ۴ تختہ زد زاہد دکان شید در ماہ صیام ۴ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است کہ تختہ ہای متعددہ عوض در دکان می بندند کہ دکاندار در بست وکشاد دکان از آن کار گیرد (اردو) دکان بند کرنا۔

تختۂ عاج اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان مرادف تخت عاج **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و بہ ترمیم شعر لفیش خیال خود را ہمدر اینجا ظاہر کردہ ایم (اردو) دیکھو تخت عاج۔

تختۂ قماش اصطلاح۔ بقول بہار آنچہ از دو تختۂ چوب سازند و در ان قماشہا را نگاہ دارند و بازیبد طناب محکم بندند **مؤلف** عرض کند کہ بعض اقسام قماش ریشمی را بر یک تختہ پیچند و برای قماش ریشمی دو تختہ از دو جانب بالای قماش گذشتہ بالای آن طناب کشند تا گرم تا کہ از پرش نخورد (محسن تاثیر سے) افتادہ ام بہ بند نگہداری عیال ۔ چون تختۂ قماش کہ بند باطناب ۔ (اردو) وہ تختہ جس پر ریشمی کپڑا لپیٹا جاتا ہے یا اونی طاقون کی دو جانب رکھتے ہین تاکہ کیڑے سے محفوظ رہے۔ مذکر۔

تختۂ قنّاد اصطلاح۔ بقول بہار و اانند یا شیح تختہ کہ قناد و حلوائی شیرینیہا بر آن چینند **مؤلف** عرض کند کہ قناد بہ تشدید نون۔ حلوائی را نام است و این مرکب اضافی است (ابونصیر نصیرای بدخشانی سے) گلرخ غنچہ دہان من بگل شد خندہ زن ۔ از شکر ریزی چمن را تختۂ قناد کرد ۔ (اردو) وہ تختہ جو حلوائی کی دوکان کے آگے بچھایا جاتا ہے جس پر مٹھائی چنی جاتی ہے۔ مذکر۔

تختۂ قیمہ اصطلاح بقول بہار و بحر و انند تختۂ چوبی کہ گوشت را بران ببرند و قیمہ کنند (وحید سے) دلم دائم از وی سراسیمہ است ۔ از و سینہ ام تختۂ قیمہ است ۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و این پارۂ تنۂ درختی باشد خان آرزو در چراغ ہدایت ہم ذکر این کرد (اردو) کندہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ قیمہ کوٹنے کی لکڑی۔

تختہ کردن دکان مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و انند بمعنی بند کردن دکان مرادف (تختہ زدن دکان) **مؤلف** عرض کند کہ اصطلاحست

کافی همدرانجا کرده ایم (محمد سعید اشرف ؒ)

تا قدت شاخ ناز کرده بلند ٭ تخته کرد دست سرو دکان را ٭

مخفی مباد که از سند بالا (تخته کردن دکان را) پیداست. عیبی ندارد (اردو) دکان بند کرنا۔

(الف) **تخته کلاه** اصطلاح۔ بقول بهار و بحر (۱) کلاه چوبینی که زنگلها بدان بندند و بر سر بهیران گذارند و رسوا کنند که آن را کلاه تخته و کلاه زنگله نیز گویند (ملا شیفی ؒ)

از که آموختی این عمل را از اسپ کسان ٭ تو کنی نعل و مرا تخته کله فرمائی ٭

مؤلف عرض کند که از سند بالا ------

(ب) **تخته کله فرمودن** بمعنی رسوا کردن پیداست پس الف بمعنی رسوا باشد و مجازاً (۲) بمعنی رسوائی هم. بهار ذکر این کرده ولیکن تعریف خوشی نکرد (محمد سعید اشرف ؒ)

نازند شهان اگرچه بر تخت و کلاه ٭ در مذهب ما تخته کلاه است ٭

اینجا مخفی مباد که کله مخفف کلاه است و در سند اول استعمال همین مخفف (اردو) (الف) (۱) رسوا (۲) رسوائی۔ مؤنث (ب) رسوا کرنا۔ رسوائی کرنا۔

تخته گردن اصطلاح۔ بقول بحر و انند مرکب تخته گردن که عنان بر اسپ نتابد مؤلف عرض کند که بمعنی سخت گردن دارنده که پروای لگام نکند اسم فاعل ترکیبی است استعمال این اکثر بصفت اسپ می شود و معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) سخت گردن۔ شریر گهوڑا منه زور گهوڑا۔

تخته گوی اصطلاح۔ بقول بحر چوگان که سر آن مانند چمچه باشد و بدان گوی بازند مؤلف عرض کند که تشبیه کفگیر به از چمچه می نماید و فک اضافت (تخته گوی) است که مرکب اضافی است چوگان را مانند و حالا بر زبان معاصرین عجم همین چوگان است. صاحب لطائف بر خلاف این را (تخته گوئی) به واو تحتانی نوشته خیال ما

گفتہ اند **مؤلف** عرض کند کہ ما این را مرادف و ہم
معنی اوّل را خلاف قیاس پنداریم و از ینکہ محققین
زباندان اعنی سروری و ناصری و جامع از معنی دوم
ساکت اند بدون سند استعمال معنی اوّل را تسلیم
نکنیم (اردو) (۱) زمین۔ مؤنث (۲) دیکھو تختۂ
حاسبان اور تخت محاسبان۔

تختۂ محاسبان شود مقولہ۔ بقول ملحقات
بہار و عجم خاک بر سر افتد و گرد آلود شود **مؤلف**
عرض کند کہ فارسیان چون کسی را بد دعا دہند
ہمین مقولہ را استعمال می نمایند کہ موافق قیاس
است (اردو) تم پر خاک پڑے۔

(الف) **تختۂ مشق** اصطلاح۔ بقول بہار
و مؤید بہ اضافت و بی اضافت (۱) تختہ کہ اطفال
و بستان بران مشق کنند و (۲) ہر چیزی کہ بسیار
بہ استعمال آید (صائب ۔۔) لوح دلی کہ آئینۂ
راز عالم است ۔ حیف است حیف تختۂ مشق
ہوس کنی ۔ (محسن تاثیر ۔۔) ای ستون آینۂ ۔۔
احوال من است ۔ کو تختۂ مشق ۔۔ اعمال من است
مؤلف عرض کند کہ از سند اوّل ۔۔۔۔

(ب) **تختۂ مشق کردن** بمعنی تختۂ مشق قرار
دادن پیداست (اردو) (الف) تختۂ مشق
بقول آصفیہ (۱) وہ تختی جس پر لڑکے مشق کرتے
ہیں لکھنے کی پٹی۔ لوح (۲) وہ چیز جو بہت
استعمال میں آئے (باضافت و بے اضافت)
(ب) تختۂ مشق بنانا۔

تختۂ میل اصطلاح۔ بقول خان آرزو در
سراج (بذیل تختۂ محاسبان) ہمان تختۂ حاسبان
مؤلف عرض کند کہ از ینکہ کتابت بر خاک
این تختہ از میل آہنی می شود این را بدین اسم
موسوم کردند (اردو) دیکھو تختۂ محاسبان۔

تختۂ مینا اصطلاح۔ بقول جہان و مجر و عجم
و ناصری و جہانگیری و ملحقات کنایہ از آسمان
است **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی و
موافق قیاس باشد (اردو) دیکھو آسمان۔

(الف) **تختۂ نرد** اصطلاح۔ بقول بحر تختہ کہ بران بازی نرد بازند وہم او بر۔۔۔۔۔۔۔۔

(ب) **تختۂ نرد آبنوسی** گوید کہ (۱) فلک البروج است صاحب ملحقات برہان (ب) را آوردہ صاحب رشیدی گوید کہ فلک است۔ خان آرزو در سراج (ب) را بحذف تحتانی آخرہ (تختۂ نرد آبنوس) نوشتہ بدکہ معنی اول گوید کہ (۲) کنایہ از شب نیز **مؤلف** عرض کند کہ ب مرکب توصیفی است وبقول خان آرزو مرکب اضافی ومعنی دوم ہم موافق قیاس (اردو)

الف وہ بساط تختہ جس پر نرد کھیلیں۔ مذکر۔ (ب) (۱) آسمان۔ مذکر (۲) رات۔ مؤنث

تختۂ یخ اصطلاح۔ بقول بہار پارچۂ یخ کہ از کمال برودت ہوا در حوض با رودہا می بندد وبغایت شفاف می باشد مانند آئینۂ قدما (یحیی شیرازی ؎)

وہ چہ رخست اینکہ چو در تاب شد ؛ آینہ چون تختۂ یخ آب شد ؛ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است (اردو) یخ کا ٹکڑا۔ مذکر۔

تخجم بقول برہان وجہانگیری بفتح اول وضم جیم بروزن انجم (۱) بمعنی حریص وبقول جامع (۲) صاحب شر۔ صاحب ناصری بذکر معنی بالا گوید کہ بہ حای مہملہ صحیح نہ بہ خای معجمہ ولغت عرب است نہ فارسی (خاقانی ؎) ناصم ہمای دولت وشہباز حضرتست ؛ نہ کرگس قرحجہ ونی زاغ تخجم است ؛ (وله ؎) پیش دل شان سپہر وانجم ؛ این بودہ ورنج وآن تخجم ؛ صاحب رشیدی اشارہ می کند بہ شعر دوم خاقانی کہ ازان فتح دوم وتشدید جیم عربی ہم ظاہر است۔ خان آرزو در سراج بذکر قول رشیدی گوید کہ صیغہ اند کہ از عالم پر وفر بود کہ مشدد ومخفف ہر دو آمدہ اناآنکہ مشدد را مخفف کردہ اند چنانکہ ضابطۂ فارسیان است کہ در الفاظ عربیہ نیز چنین تصرف

کنند پس قول جهانگیری خطا نبود **مؤلف** عرض کند که تحجم به حای مهمله دوم در عربی زبان بمعنی برآمدگی پستان و هرچیز نوشته پس بی غوری صاحب ناصری است که ایراد درین لغت می کند ما باعتبار صاحب جامع که محقق اہل زبانست و باعتماد دیگر محققین تحقیق پسند این را لغت فارسی زبان دانیم اگر در عربی زبان به حای مهمله عوض خای معجمه بهمین معنی می بود دران حالت ما این را مفرس می گفتیم بر سبیل تبدیل (اردو) (۱) حریص (۲) صاحب شر۔

تخره خان آرزو در سراج بحوالۂ قوسی گوید که مخفف تسخره بمعنی تمسخر است و می فرماید که عربی الاصل بود که فارسیان دران متصرف کرده باشند دیگر همه محققین ازین لغت ساکت **مؤلف** گوید که اگر سند استعمال این پیش شود ما این را اسم جامد فارسی زبان توانیم گفت محض بیان محقق بالا برای این کفایت نمی کند (اردو) تمسخر۔ مذکر۔ ٹھٹول ظرافت۔

تخس بقول برہان و سروری و ناصری و جامع بفتح اول و ثانی بر وزن عبس تافتن دل باشد از غم و الم و بعض می فرمایند که بسکون ثانی ہم گفته اند و به این معنی بجای حرف اول بای ابجد ہم بنظر آمده **مؤلف** عرض کند که ہمین لغت بموحده بمعنی پژمرده بر نشان اولش و بمعنی گداز و رنج بر نشان سومش گذشت و صراحت ماخذش ہم درانجا مذکور پس این را مبدلش دانیم چنانکه تبکوب و تکوب (اردو) دیکھو بخس کے پہلے اور تیسرے معنے۔

تخش بقول برہان بفتح اول بر وزن رخش بمعنی (۱) بالا و صدر مجلس و (۲) نوعی از تیرہم و (۳) تیر آتشبازی را نیز گفته اند و بقول بعض (۴) نوعی از کمانست که تیر بسیار کوچکی دارد۔ صاحب جامع گوید که تخشیدن بمعنی در صدر نشستن می آید پس صدر مجلس را تخش گویند و ذکر دیگر

سعانی هم کرده صاحب ناصری بمعنی چهارم را ترک کرده صاحبان رشیدی و سروری بر معنی چهارم
قناعت کرده و نسبت معنی اوّل همین قدر گویند که کسی که بالا نشست می گویند که تخشید خان آرزو
در سراج می طرازد که صحیح آنست که تخشیدن بمعنی بالا نشستن آمده و تیر آتشبازی را بهمین نسبت
تیر تخش گویند که در هوا بسیار بلند رود و ظاهرا ناوک را بمجاز تخش گفته باشند که تیر آن در هوا بلند
رود اگرچه انداختن تیر ناوک در هوا رسم نیست ترا بر دارش بهار بنگر معنی چهارم گوید که معنی
گویند تخش بان که در جنگ های هند سر دهند و آن آهنی باشد مجوف که از باروت پر کرده و آتش
دران زنند و جانب خصم در هوا اندازند مقصود بهار در ینجا از معنی سوم است (طاهر وحید
سے) تو گوئی چو شد تیر تخش بلند ٭ که کرده است این ریشه در خاک بند ٭ و ارسته متفق با
بهار که خود بهار نقلش بر داشته صاحب تحقیق الاصطلاحات بمعنی سوم قانع (ظهوری [illegible])
بعطری که عطار گیسو دهد ٭ به تیری که از تخش ابرو جهد ٭ (هاتفی سے) ز هر سو روانند پرنده رخش
چو پیدا نشان که تیر از کمانهای تخش ٭ مؤلف عرض کند که بقول بعض معاصرین سالخورده عجم ام
چیا فارسی زبان است که بمعنی تیریست قدری خم دار که تیر اندازان چابک دست آن را بطرزی
می زنند که اوّل بالا می رود و باز بر سر نشانه می افتد پس معنی دوم اصل است و معنی سوم مجاز از آن
این تیر آتشبازی همانست که آن را در هند بان گویند و معنی چهارم مجازش که کمان تیر را هم تخش
گفتند که خم آن مثل تیر تخش باشد و معنی اوّل هم مجاز معنی دوم که صدرنشین هم بلندی دارد چنانکه
تیر تخش اوّل بلندی شود و این بمعنی اوّل اسم مصدر تخشیدن است که بجایش می آید مخفی مباد که
بعض معاصرین عجم این را بمعنی چهارم اسم جامد دانند و معنی دوم را مجاز آن که تیر تخش شبیه بکمان

است و معنی سوم هم مجازش که تیر آتشبازی یعنی بان هم خمیده باشد والله اعلم بحقیقة الحال (اردو) (۱) صدر نشین میر مجلس۔ پریسیڈنٹ (۲) وہ تیر چرب کو فارسیون نے تیر تخش کہا ہے جو کسی قدر خمدار ہوتا ہے اور بلند ہو کر نشانے کے سر پر بیٹھتا ہے۔ مذکر (۳) بان۔ مونث۔ بقول آصفیہ وہ تیر جو از قسم ہوائی ہے جو اگلے زمانہ کی لڑائیون مین دشمن پر چھوڑا کرتے تھے (۴) کمان۔ مونث دیکھو افغی قسربان۔

تخشا بقول برہان و جہانگیری و جامع بہ فتح اول بہ وزن احشا بمعنی سعی کننده و کوشنده (زراتشت بہرام پژدی ره) بگو تخشا بکار تو بہ پیوست ... همی باشید وی دار پیوست ... صاحب نوادر ذکر این ذیل مصدر تخشائیدن کرده گوید که این مجاز است چراکه سبالاروی سعی را دخل تمام مؤلف عرض کند که درست گوید لیکن از حقیقت بی خبر می دہد که این اسم مرکب است بالامر حاضر تخش و الف فاعلی که افاده اسم فاعل کند چنانکه دانا و بینا و جویا و پویا و این اصلا اسم جامد نیست بلکه بقاعده فارسی لفظی است که از مشتقات مصدر پیدا شد (اردو) کوشش کرنے والا۔ ساعی۔ سعی کرنے والا۔

(الف) تخشد
(ب) تخشیدن
الف بقول برہان بروزن بخشید بمعنی بالا نشست چه تخش بمعنی بالا و صدر مجلس هم آمده و هم او نسبت ب گوید که بروزن بخشیدن بمعنی بالا نشستن صاحبان ناصری و بحر و مؤید و انند و موارد و نوادر ذکر ب کرده اند صاحب بحر صراحت کند که کامل التصریف است و مضارع این تخشد و صاحب موارد می فرماید که حاصل بالمصدر این تخش **مؤلف** عرض کند که الف ماضی مطلق ب و ب مرکب از تخش که اسم مصدر است و یای معروف و علامت مصدر دن۔ برہان الف را

اسم جامد دانسته غلط کرد (اردو) الف بلندی پر بیٹھا (ب) بلندی پر بیٹھنا۔

تخفیف بقول بہار سبک کردن می فرماید کہ بالفظ دادن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح۔ فارسیان استعمال این بمعنی سبک بامصادر و ترکیب فارسی کردہ اند کہ در ملحقات می آید (اردو) تخفیف۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث کمی۔

تخفیف تصدیع استعمال۔ بقول بہار مرادف تخفیف زحمت **مؤلف** عرض کند کہ استعمال این در فارسی زبان بسیار کم است۔ البتہ تخفیف زحمت بر زبان است بمعنی کمی زحمت (اردو) تخفیف تصدیع۔ تخفیف زحمت دونوں دکن میں مستعمل ہیں بمعنی حقیقی یعنے تکلیف کی کمی۔

تخفیف دادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی سبک کردن و آسانی پیدا کردن است (طالب آملی ؎) حدیث عشق دراز است و یار نازک طبع ٭ دماغ دردسرش نیست نی دہم تخفیف ٭ (اردو) ہلکا کرنا۔ بار گھٹانا۔ آسان کرنا۔

(الف) تخفیف زحمت کردن استعمال
(ب) تخفیف کردن صاحب

آصفی ذکر ب کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش الف پیداست از ینجاست کہ ما او را جا دادہ ایم کہ بمعنی زحمت کم کردن است و ب ہم بمعنی کم کردن مستعمل۔ (حافظ شیرازی ؎) خاک کویت بر نتابد زحمت ما بیش ازین ٭ لطفہا کردی بتا تخفیف زحمت می کنم ٭ (اردو) الف تخفیف زحمت کرنا تکلیف کو کم کرنا ب کم کرنا تخفیف کرنا ہلکا کرنا۔

تخفیفہ بقول بہار دستار کوچکی کہ ہنگام خواب و خلوت بسر پیچند نسبت بعمامہ سبک باشد (محسن تاثیر ؎) اگر خفت نمی آرد بسر ترک ادب شد

ی چرا بر سر نهد تخفیفه ہر کس بی تکلّف شد (محسن کاشی ۵) کجاست راحت تخفیفه و سبک روحی علاقه نیست بدستار اعتبار مرا (خان آرزو در چراغ ہدایت گوید که لغت عربیت ـ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید که یای نسبت با لفظ تخفیف مرکب کردند **مؤلف** عرض کند که استعمال این به ہمین معنی در عربی یافته نشد با این را مفرس دانیم (**اردو**) تخفیفه رومال جو عمامہ سے چھوٹا ہوتا ہے جسکو خلوت میں سونے وقت سر میں لپیٹ لیتے ہیں ـ مذکر ـ

تخلّص خان آرزو در چراغ ہدایت گوید که (۱) لفظی که شاعر برای خود مقرر کند و (۲) بیتی که شاعر تخلّص خود دران کند (کمال خجند ع) تخلّص ہای تو بس نامدار است ۵ **مؤلف** عرض کند که صاحب انند می فرماید که عربی است و در اصطلاح شعرا (۱) نام ممدوح آوردن است (کذا فی الجامع الصنائع) اما در اساس الفضلا که تصنیف قاضی شہاب الدین باشد مندرج است که حُسن تخلّص آنست که خروج از غزل و دخول در مدح به احسن وجه باشد و درین معنی لغوی مرعی می شود زیرا چه رستن از غزل است **مؤلف** عرض کند که در عربی زبان مطلق بمعنی رہیدن است و معنی اوّل یافته نمی شود معلوم می شود که مفرس است و فارسیان بمعنی اوّل استعمال کرده اند و بمعنی دوم مقطع مستعمل است نه تخلّص و بمعنی سوم استعمال عرب است نه فارسی (**اردو**) تخلّص ـ بقول آصفیه ـ عربی ـ اسم مذکر (۱) شاعر کا وہ مختصر اور فرضی نام جو شعر میں ڈالا جاتا ہے ـ **مؤلف** عرض کرتا ہے یہ شاعر کا وہ مختصر اور فرضی نام ہے جسکو شاعر اپنے اشعار میں اپنے آپ کو اس نام سے موسوم کرتا ہے (۲) مقطع ـ بقوله ـ عربی ـ اسم مذکر ـ

۱۳۴۰۲

غزل یا قصیدہ کا آخری شعر جس مین شاعر کا تخلّص واقع ہو۔ قدما شعر اوّل مین بھی تخلّص ڈالدیا کرتے تھے کبھی فارسی اور اردو مین مطلع کو بھی مقطع بنا ڈالتے ہین مؤلّف عرض کرتا ہے کہ مطلع کی کیا خصوصیت ہے درمیان اشعار کسی ایک شعر مین بھی تخلّص لایا جا سکتا ہے لیکن اُسکو مقطع نہین کہہ سکتے اور نہ اُس مطلع کا نام مقطع جس مین تخلّص ہو (۳) ممدوح کا نام جو اشعار مین لایا جائے عربی مین تخلّص کہا جاتا ہے مگر فارسی اور اردو مین ان معنون مین مستعمل نہین ہے

تخلّف بقول بہار و الپس استادن از چیزی مؤلّف عرض کند کہ لغت عرب است و بقول منتخب واپس ماندن۔ فارسیان این را بمعنی رسائی نہ شدن و پست ہمتی و عدم ایفا باہمصادر فارسی استعمال کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) (۱) رسائی نہ ہونا کا حاصل یعنی عدم رسائی مؤنث۔ پست ہمتی۔ مؤنث۔ عدم ایفا۔ مذکر۔ وعدہ خلافی۔ مؤنث۔

تخلّف افتادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلّف عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش معنی رسائی نشدن پیداست (علی خراسانی سہ) بود این نکتہ پر روشن کہ در باب جناب تو تخلّف تا ابد افتاد در اقوال انسانی ہ (اردو) رسائی نہ ہونا

تخلّف کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلّف عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش معنی پست ہمتی شدن پیداست (علی خراسانی سہ) بر بہرہ ما خاک در دوست گواہ است ہ کز طاعت می خانہ نکردیم تخلّف ہ (اردو) پست ہمت ہونا۔ انکار کرنا۔

تخلّف ورزیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلّف عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش پیداست

بمعنی وفاکردن است (خان آرزو سه) | آرزو می ماکہ یاو ابیشم نیست ۔ (اردو)
می کند وعده باغیار و تخلف ورزد با چه کند | وفا نکرنا ۔

تخله | بقول برہان و جامع و رشیدی و جہانگیری بفتح اوّل و لام و سکون ثانی بمعنی (۱) نعلین و (۲) عصا و (۳) ریزه و خرده هر چیز۔ صاحبان سروری و ناصری و مؤید بمعنی اوّل و دوم قانع (شمس فخری سله) ایا شاہی که هر سائلی که آید ۔ بدرگاهِ تو بی دستار و تخله (انجیاب سله) اندر فضائل تو قلم گوئی ۔ چون تخله کلیم پیرشد ۔ خان آرزو در سراج متفق با برہان قاطع عرض کند که صاحب انند صراحت کند که لغت فارسی است ۔ اسم جامد فارسی قدیم دانیم و حالا بر زبان اہل عجم نیست (اردو) (۱) نعلین ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ مذکر ۔ دو تون جوتیاں ۔ جوتوں کا جوڑا (۲) عصا بقول عربی ۔ اسم مذکر ۔ لاٹھی ۔ سونٹا ۔ چوب دستی ۔ دیکھو ... (۳) ہر چیز کا خرده ۔ ریزه ۔ مذکر ۔

تخم | بقول برہان بضم اوّل و فتح ثانی و سکون میم (۱) پارچه باشد که تار چنیان بر سر چوب بندند و بدان از ہوا شار چه بایند و بسکون ثانی (۲) دانه و اصل ہر چیز و (۳) مرغی را نیز گویند بعربی بیضه خوانند و (۴) مطلق بیضه را نیز گفته اند اعم از ماکیان و غیر ماکیان و (۵) بمعنی منی و آب پشت ہم ہست که مادّه وجود حیوانات است و (۶) بمعنی اصل و نسب و نژاد نیز آمده صاحبان جہانگیری و سروری بمعنی اوّل قناعت کرده اند۔ صاحب جامع بذکر ہمه معانی نسبت معنی چہارم تخصیص بیضه مرغ کند و معنی دوم بخصوصیت بیان نکرد۔ صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل و دوم معنی چہارم را مخصوص با مرغ کرده و ذکر معنی ششم ہم فرموده صاحب مؤید ...

شاره بمعنی دوم کرده گوید که آن اصل هر چیز است و نیز (۷) اولا صاحب فدائی می فرماید که دانه
هر چیز که بکارند و سبز شود و خوشه ها یا میوه ها بر آرد و آنچه بتازی بیضه خوانند و آن را خاگ هم نامند
و تخم کبوتر و گنجشک و مانند آن و (۸) خایهٔ مردم نیز (شمس فخری ل) بکه آنگاه شاه زر بخشد که چو تخم
سازد زمرا بر تخم (۹) خان آرزو در سراج گوید که بمعنی اصل و نژاد است و مطلق بیضه و اغلب
که این هر دو در اصل مجاز بود که شهرت گرفته چه تخم در اصل دانه را گویند و بدین معنی اوّل می فرماید
که این تصحیف تخم است صاحب محیط بر تخم می فرماید که اسم فارسی بزر است و بعض طیور را نیز شامل
و سریانی بمقام خود مسطور چنانچه در بزر نیز اما رفته مؤلف عرض کند که حقیقت بیضه بجایش مذکور
بهار گوید که اصل و نژاد و تخم غله و درخت چون تخم کدو و تخم ریحان و تخم گل و تخم سنبل و
امثال آن و بمعنی بیضهٔ مرغ و نطفه مجاز است و با لفظ افگندن و بالیدن و بر خاک افشاندن
و پریشان کردن و در خاک کردن و دمیدن و سبز شدن و فرو کردن و کاشتن و کردن و نهادن
مستعمل ما می گوئیم بمعنی اوّل تخم بتای فارسی اصل است چنانکه اشارهٔ این هم در اینجا کرده ایم
و صراحت ماخذ بر تخم گذشت و این را مبدّل تخم دانیم و همین مثال اوّل این تبدیل است و
بمعنی دوم اصل دیگر همه معانی مجاز و اسم جامد فارسی زبان و معنی سوم مجازش که آن را تخمه هم نامند
که این مرض پیدا می شود از آنکه تخم در غذای غیر پخته هضم نمی شود و تخمه عائد می گردد ما این را بدین معنی
مخفّف تخمه دانیم و تخمه بقول صاحب منتخب در عربی زبان بمعنی مطلق ناگواری طعام است صاحبان
انند و غیاث تخمه را بمعنی بدهضمی طعام از امتلا لغت عرب گویند و معنی چهارم و پنجم و ششم و هفتم
و هشتم همه مجاز معنی دوم موافق قیاس است و استعمال این با مصادر در ملحقات می آید (اردو

(۱) دیکھو بچہ (۲) دیکھو بزر (۳) تخمہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کی قے جو بدہضمی یا فساد غذا سے ہو جاتی ہے اس میں اور ہیضہ میں یہہ فرق ہے کہ ہیضہ اخلاط غذا مین فساد ہو کر ہوتا ہے اور تخمہ غذا کے فساد سے (۴) تخم۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ بیضہ۔ انڈا (۵) منی بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ آب پشت۔ آدمی کا بیج۔ نطفہ۔ وہ سفید مادہ جو آدمی کے عضو تناسل سے بر وقت جماع خارج ہوتا ہے اور اُس سے حمل قرار پاتا ہے (۶) تخم۔ بقولہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ نسل (۷) تخم بقولہ مذکر۔ اولاد (۸) تخم۔ مذکر۔ بقولہ۔ خایہ۔

تخمار | بقول برہان و جامع بضم اوّل بر وزن بلغار تیریست کہ پیکان ندارد و بجاے پیکان گرہی دارد صاحب رشیدی گوید کہ این را تکمار و تکمہ ہم گویند۔ صاحب ناصری گوید کہ بجای پیکان گرہی دارد بشکل تخم کبوتر و ازان او را تخمار گویند و تخمار ہم منسوب بہ تخمہ و گوید کہ در بہار عجم آوردہ و در فرہنگہا نیافتیم **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو ماخذ بیان کردہ صاحب ناصری موافق قیاس و این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) تخمار یا تکمار تیر کی ایک قسم کا نام ہے جس مین پیکان کے عوض ایک گرہ ہوتی ہے۔ مذکر۔

تخم افشاندن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این بحوالۂ بہار کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بوئیدن و کاشتن تخم باشد در خاک (صائب ؎) ہر کسی تخمی بخاک افشاند و ما دیوانگان ٭ دانۂ زنجیر در دامان صحرا کاشتیم ٭ (ظہوری ؎) شراب از خودی بر ویش تخم افشاند ٭ توان خورشید از رویش درو کرد ٭ (اردو) بیج بونا دکن مین بیج چھڑکنا بھی کہتے ہیں۔

تخم افگندن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ مرادف تخم افشاندن است

مؤلف عرض کند که صراحت معنی همدر اینجا کرده ایم (ثنائی مشهدی ع) بسکه با من سرگرانی کرد من اندر هوایش ؎ تخم خواب اندر دماغ پاسبان افگنده ام ؎ (اردو) دیکھو تخم افشاندن ۔

تخماق بقول بهار عجم بهزد و قاف افزار چوبی که بر سر میخ زنند تا میخ در زمین خوب فرو رفته واستوار باشد (میر یحیی کاشی ع) اوّل با عاشق زنرمی دم زند ؎ پس صدمهٔ تخم زن قفای هم چو تا بنگر ؎ در زمین اوّل میخ ؎ تخماق به فرقش متوان محکم زند ؎ مؤلف عرض کند که توقماق بمعنی لغت ترکی است (کذا فی لغات ترکی) فارسیان بحذف واو و تبدیل قاف بخای معجمه (چنانکه برق و برخ) این را مفرس کرده بالضم خوانده اند (اردو) دکن میں موگری کہتے ہیں۔ صاحب آصفیہ نے موگری پر فرمایا ہے۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ زمین کوٹنے کا چوبین آلہ۔ میخکوب بھی اردو میں مستعمل ہے ۔

تخم انداختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که مرادف تخم افشاندن مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (توحی جیوشانی ع) قطرهٔ برخاک دل از آب تاک انداختم ؎ تخم پاکی یافتم هر جای پاک انداختم ؎ (اردو) دیکھو تخم افشاندن ۔

تخم ابهم اصطلاح۔ بقول محیط اسم لسان العصافیر است مؤلف عرض کند که بر لسان العصافیر هرچه نوشته ماقبلش به (بجشک روان) کرده ایم (اردو) دیکھو بجشک روان ۔

(الف) تخم باختن مصدر اصطلاحی تجویل صاحب آصفی بحواله وارسته روز نوروز و عید به بیضه های رنگین بازی کردن و لیستاین از طغرای مشهدی شعری آورده که از ان مراد غیر پیداست (ع) که در **(ب) تخم بازی** هنگامه سازی کنی ؎ زر روی خر با تخم بازی

افشاندن گذشت (دانش مشهدی سه) شبهای تگرگ دیگر گردش افلاک ریخت ٭ دانه های اشک بلبل تخم گل بر خاک ریخت ٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) بیج بونا ۔

تخم برخیزیدن استعمال - مرادف تخم برخاستن یعنی پیدا شدن درخت از زمین (ظهوری سه) کجا بر سینه آلوده داغش می شود خرمن ٭ که تخم گندم خونی از زمین پاک برخیزد ٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) بیج اگنا وکن میں سولا نکلنا کہتے ہیں ۔

تخم بنگ استعمال - بقول برہان آنست که بعربی بذر البنج نام است و آن را خداع الرجال نیز گویند و آن سه نوع می باشد سفید و سیاه و سرخ و بهترین آن سفید - بعد از آن سرخ و سیاه و آن زهر است و سرد و خشک در سیم مؤلف گوید که صاحب محیط ذکر این نکرده و به بزر البنج برای معتوز حوالہ بنج می دهد و ذیل بنج می فرماید که بر شاخهای آن ثمر در غلاف شبیه به گل انار در شکل و آن مملو از تخم شبیه به تخم کتوت و غیر مدور و آن سه نوع است سیاه و سرخ و سپید و قوت تخم آن تا یکسال باقی می ماند و آن مختلف الطبع است چنانچه سیاه آن سرد و خشک در آخر سوم و سرخ آن در اول سوم و سفید آن کمتر و جمیع اقسام آن مخدر منوم مجفف مسکن اوجاع عصبانی و منافع بسیار دارد (الخ) (اردو) بنگ کے بیج - مذکر ۔

تخم پاشیدن استعمال - صاحب آصفی گوید که بمعنی تخم افشاندن باشد مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اوحدی کرمانی سه) در بوم بر زمانه حسنت ٭ تخم گل آفتاب پاشید ٭ (اردو) دیکھو تخم افشاندن ۔

تخم ترشه اصطلاح - صاحب محیط گوید که بفارسی تخم حماض را نام است و بر حماض گوید که بفارسی ترشه مؤلف عرض کند که صراحت

ترشہ بجایش می آید (اردو) دیکھو ترشہ پہید
اُس کے بیج ہیں۔ مذکر۔

تخم تونر اصطلاح۔ بقول محیط دوائی است ہندی
بشکل کبابہ خندان در مزاج گرم و خشک۔ نافع ریاح
و درد شکم و اہل ہند عرق این می کشند و باستعمال
می آرند و در مطبوخات نیز و اگر بقدر چار دام
گرفتہ در یک آثار آب بجوشانند کہ سوم حصہ بماند
و صاف کردہ مضمضہ نمایند نافع درد دندان
است **مؤلف** عرض کند کہ حیف است کہ خود
محیط صراحت این نکرد کہ چہ چیز است و نام این بکجا آسند
ہم نہ نوشت۔ بجز این چارہ نیست کہ برین قناعت
کنیم (اردو) تونر کے بیج۔ افسوس ہے کہ
تونر کا مشہور نام معلوم نہ ہو سکا تخم تونر مذکر

تخم جاروب اصطلاح۔ بقول برہان
و رشیدی و سراج دوائی است کہ آن را برقعی
اطریلال خوانند صاحب جامع بہ نام دوائی قانع
مؤلف عرض کند کہ صاحب محیط ہر چند بنسبت
اطریلال نوشتہ تا ذکرش در مقصورہ کردہ ام
و برخی ازان بر اطریلال در ممدودہ حیف است
کہ وجہ تسمیہ این متحقق نشد کہ چرا فارسیان
این را تخم جاروب گفتند (اردو) دیکھو اطریلال

تخم جہود اصطلاح۔ بقول برہان و
جامع و سراج کنایہ از پراگندہ و پریشان۔
بہار گوید کہ وجہ این بر فقیر ظاہر نیست
مؤلف عرض کند کہ صاحب انند صراحت کافی
جہود کردہ گوید کہ جہود نام درختی است بلند
و بالا کہ بہندی تاڑ نامند و چون میوہ او بپختد
گرد از میان بترقد چنانکہ خستہ او بغایت متفرق
و پراگندہ شود بحدیکہ اگر بخواہند کہ آن را و بیابند
یکایک بیابند ازینجا ست کہ فارسیان تخم
جہود پراگندہ و پریشان را گفتند (اردو)
پراگندہ و پریشان۔

تخم جیزی بر افتادن مصدر اصطلاحی
بقول بحر و وارستہ یعنی نابود و معدوم

آن بحیثیتی کہ نام ونشان از و نماند (طغرا ع)
تا کف کشودیم بر شاخ عشرت * شد تخم حلی گل
تخمش برافتادہ * مؤلف عرض کند کہ کنایہ
ایست موافق قیاس و ما این اصطلاح را
مخصوص بہ نباتات دانیم وسند بالا ہم تقاضای
آن می کند اگر سندی دیگر بہ تعمیم معنی بدست
آید البتہ اعتبار را شاید محققین اہل زبان و
معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) نابود
اور معدوم ہو جانا۔ مٹ جانا۔

تخم حرام اصطلاح۔ بقول بحر و بہار۔
حرام زادہ وولد الزنا (محسن تاثیر ع)
با دختر رز نشستی کافی تو زبا ہم آخر * گیرد
نسل و دین از تو این تخم حرام آخر * خان آرزو
در چراغ ہدایت ذکر این کردہ مؤلف عرض
کند کہ اسم فاعل ترکیبی بمعنی نسل حرام دارندہ
(اردو) حرام زادہ۔ ولد الزنا۔ دیکھو
بچہ کو۔ اسم مذکر۔

تخم خلال اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و رشیدی و سراج و محیط ہمان تخم جاروب
کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ وجہ تسمیہ
این ہم بوضوح نپیوست واللہ اعلم و اشارہ
این بر آطریلال بقول محیط گذشت (اردو)
دیکھو تخم جاروب اور آطریلال۔

تخم خلیل اصطلاح۔ بقول برہان بکسر
خا و تحتانی مجہول تخمیست بمقدار تخم کرفس
و شکل و اندام زیرہ دارد و کبود رنگ می باشد
و در غایت تلخی بود و نبات آن را العربی رجل
الغراب و حرز الشیاطین نامند مؤلف عرض
کند کہ اشارہ این بقول محیط بر اطریلال کردہ ایم
(اردو) دیکھو اطریلال۔

تخمدان اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و بحر زمینی را گویند کہ دران شاخہای درختان
فرو بردہ باشند یا چیزی کاشتہ باشند کہ بعد از
سبز شدن بجای دیگر نقل کنند و ارستہ صراحت

کند که این زبان اہل شیراز است (میر نجات ؎)
چشمم مباد قدّ تو ای سرو خوشخرام ۞ اگر نه تخمدان
نهال صنوبر است ۞ خان آرزو در چراغ ہدایت
و سراج ہم ذکر این کردہ (تاثیر ؎) از جمع مال
ممسک چون زمین تخمدان باشد ۞ که یکجا مال او
آخر نصیب دیگران باشد ۞ مؤلف عرض
کند که اسم فاعل ترکیبی است و کنایه باشد (اردو)
وہ زمین جس میں درختوں کی شاخیں داب دیں یا
تخم بوئیں جن کی جڑیں پیدا ہونے یا پھٹ نکلنے پر
دوسری زمین میں منتقل کرتے ہیں ۔ مؤنث ۔

تخم در خاک کردن | مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔
مؤلف عرض کند که بمعنی تخم کاشتن است
(صائب ؎) این تخم توبه را که تو در خاک کردہ
موقوف آبیاری اشک ندامت است ۞
(اردو) بیج بونا ۔

تخم در زمین کردن | استعمال ۔ بقول
صاحب آصفی کاشتن تخم است مؤلف عرض
کند که اگرچه سند استعمال پیش نکرد ولیکن عیبی ندارد
که موافق قیاس است (اردو) تخم زمین میں بونا

تخم درودن | مصدر اصطلاحی ۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که سند او بکارش نمی خورد و برای تخم
کشتن است که می آید (کمال اصفہانی ؎)
چه تخمہای ہنرمند را بباغ وجود ۞ زمانه کشت
و بس نارسیده بدرود ۞ مخفی مباد که محقق ہمہ
تراد بر معنی شعر غور نکرد (اردو) ناقابل ترجمه

تخم دمیدن | استعمال ۔ بقول صاحب
آصفی بمعنی سبز شدن تخم مؤلف عرض کند
که بمعنی حقیقی است (کلیم ہمدانی ؎) چنین
که تخم تعجیل می دمد از خاک ۞ قریب دانه دنیا
دانگه نخورد شکار ۞ (اردو) پودہ پیدا
ہونا ۔ دکن میں موا کا نکلنا ۔

تخم رستن | استعمال ۔ بقول آصفی باشتم

مرادف تخم دمیدن است مؤلف عرض کند بمعنی حقیقی است (انوری ــہ) تخمی که نروید از چه کارم چه چیزی که نیایم از چه کارم چو شوف مؤلف عرض کند که این سند تخم روئیدنست که مرادف این بجای خودش می آید (اردو) دیکھو تخم روئیدن۔

تخم رسیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و ہمان سند کمال اصفہانی را برای این آورده که تعلّش بر تخم درودن گذشت مؤلف عرض کند که قوت امتیاز لفظ و معنی واخذ مصادر ندارد لغو است و لغو (اردو) ناقابل ترجمہ۔

تخم روئیدن استعمال۔ مرادف تخم رستن است که بجایش گذشت مؤلف عرض کند که سند انوری که در انجا نقل شد سند این است بمعنی دمیدن تخم باشد (اردو) دیکھو تخم دمیدن۔

تخم رہل اصطلاح۔ بقول محیط اہل است مؤلف عرض کند که با حقیقت اہل انجایش

عرض کرده ایم و وجہ تسمیہ این بوضوح پیوست و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اردو) دیکھو اہل۔

تخم ریحان استعمال۔ بقول صاحب انند دمؤید بعربی بزر الریحان دوائی است مخلل جمیع اورام۔ صاحب محیط ذکر این نکرده و بر بزر الریحان گوید که تعریف این در ریحان می آید و بر ریحان گوید که تخم آن گرم و خشک در اول و خوردن سفوف آن باشکر صبح و شام نافع دوار و منافع بی شمار دارد مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است (اردو) ریحان کے بیج۔ مذکر۔

تخم ریختن استعمال۔ صاحب آصفی سند این را بر (تخم برخاک ریختین) نقل کرده که بجایش گذشت مؤلف عرض کند که ہر دو یکی است بمعنی حقیقی (اردو) دیکھو تخم برخاک ریختین۔

تخم ریز اصطلاح۔ بقول سروری (۱) خاگینه
و آن را خایه نیز گویند صاحب رشیدی ذکر این
کرده صاحب بحر گوید که خاگینه و (۲) قیمه که
در وقت بریان کردن تخم مرغ بران ریزند (۳)
زراعت کننده و (۴) محل زراعت۔ بهار
بر معنی اول قانع۔ صاحب مؤید بحواله علمی تمر با
بحر در معنی دوم می فرماید که چندان کفچه زنند که
یکذات می شود و سنبوسه ازان سازند و با نان
نیز خورند که برای قوت نافع بلکه انفع خان آرزو
در سراج بر ذکر معنی اول و دوم قانع مؤلف
عرض کند که بمعنی اول تخم درینجا بمعنی بیضه و در
معنی دوم طرز و تعریف محققین آن را معنی جداگانه
ظاهر کرد و حقیقة همان معنی اول است و مراد
از قیمه قیمه تخم مرغ است و به این معنی اسم
مفعول ترکیبی است و به معنی سوم اسم فاعل ترکیبی
و تخم درینجا بمعنی بزر و بمعنی چهارم اسم مفعول
ترکیبی و درینجا هم تخم بمعنی بزر باشد اردو
(۱) خاگینه۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مذکر۔
آپ فرماتے ہیں کہ خاگینہ در اصل خایہ گینہ
تھا۔ تلے ہوئے انڈے اور ترکاری ہوئی پیاز
ملا کر قیمہ کی طرح پکایا ہوا سالن (۲) ناقابل
ترجمہ (۳) کاشتکار۔ مذکر (۴) زراعتی
زمین۔ مؤنث۔

تخم زرداب اصطلاح۔ بقول محیط
بفارسی توسون است و بر توسون گوید که جمعی
آن را تومرون و شرموتن نوشته اند و بفارسی
تخم زرداب و به ترکی صفر آهودی نامند تخم
نباتی است شبیه بکاکشی نبت آن جابجای
سایه گیاه و آن شبیه به سداب تخم آن تلخ و تند
و ریزه و گویند تخم بزر زرد و بیخ و در افعال
مشابه خربق گرم و خشک در سوم و تخم آن
قوی الحرارت و مقی و مسهل اخلاط مراری و
غلیظ و مخرج اقسام کرم معده و جنین میت و مدر
بول و حیض و محلل اورام بارده مؤلف عرض

تخم۔ دکن میں بیج چھڑکنا بھی مستعمل ہے۔

تخم قب | استعمال۔ بقول محیط اسم این در
فارسی شہدانج۔ صاحب برہان بر شہدانہ گوید
کہ تخم بنگ را نام است و معرب آن شہدانج
مؤلف عرض کند کہ تخم بنگ بجایش گذشت
و قنب بنگ را نام است و مرکب اضافی
است (اردو) دیکھو تخم بنگ۔ مذکر۔

تخم کاج | اصطلاح۔ بقول محیط بفارسی۔
چلغوزہ را گویند مؤلف عرض کند کہ کاج بقول
اسم صنوبر است پس معنی لفظی این مرکب اضافی
تخم صنوبر باشد و از آنکہ چلغوزہ را کہ می آید در
عربی زبان حب الصنوبر کبار نام است این
ہم موافق قیاس و معرب کامل بر چلغوزہ کردہ
شود (اردو) چلغوزہ۔ بقول آصفیہ فارسی
مذکر۔ ایک قسم کا میوہ جو مقوی دماغ ہے
درخت صنوبر کا پھل۔

(۱) **تخم کاجیرہ** | اصطلاح۔ بقول محیط بفارسی

(۲) **تخم کاجیرہ** | حب القرطم را نامند مؤلف
عرض کند کہ ہم او بر قرطم گوید کہ بگیلانی تخم کاجیرہ
و تخم کازیرہ نامند و قرطم را در فارسی خسک دانہ
نام است و تخم کافشہ ہم و تعریف خسک دانہ
بجایش می آید درین جا اگر ہوس است۔
ہمین قدر بس است۔ مخفی مباد کہ (۱)
مخفف (۲) باشد (اردو) خسک دانہ۔

(الف) **تخم کاریدن** | استعمال۔ صاحب
(ب) **تخم کاشتن** | آصفی ذکر ب کردہ
از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی
است یعنی بوئیدن تخم باشد (ظہوری) [illegible]
شعر دران دشت تخم می کارم؛ کہ آب [illegible]
بجوی گیاہ می سوزد۔ (طالب آملی) [illegible]
کہ باسید وفا کاشتہ ایم؛ بسر دوست کہ [illegible]
انگاشتہ ایم۔ و ما الف را ازین قائم کردہ ایم
کہ مرادف ب است و محققین فارسی نیز الف
مشتقات یکی را در دیگری شریک کردہ اند۔

وسعهد رکاربدن را ترک فرموده و ما هردو را بجایش ذکر کنیم وسند اول متعلق به الف است که محققین زباندان آن را هم متعلق به ب دانسته اند (اردو) تخم لونا۔

تخم کافشت استعمال۔ همان تخم کاجیره که گذشت مؤلف عرض کند که ما اشارهٔ این بقول محیط همه را انجا کرده ایم۔ مرکب اضافی است و صراحتاً کامل بر خشک دانه می آید (اردو) خشک دانه۔

تخم [illegible] اصطلاح۔ بقول محیط حب النیل است و هم او بر حب النیل گوید که بفارسی این را تخم کبکو و تخم نیلوفر پیچ نامند و در انگریزی پومیا سرولیا و بهندی کالا دانه و کسوا و مرچائی و زیرکی و کواڈوری بالجمله دانه ایست سیاه رنگ کوچکتر از نخود بغیر مدوّر و مغز آن سپید گرم و خشک در سوم۔ طلای آن جالی و نافع برص و بهق ابیض و منافع بسیار دارد۔ مؤلف عرض

کنند که ما تعریف این بر انجلک هم کرده ایم و این ظاهرا مرکب اضافی معلوم می شود ولیکن حقیقت لیکن هیچ معلوم نشد و وجه تسمیهٔ این بوضوح نپیوست واشارهٔ این بر انجلک هم گذشت (اردو) کالا دانه۔ مذکر۔ دیکھو انجلک۔

تخم کتان استعمال۔ بقول ناصری واننددیبا که در دواها بکار برند و اسپرزه گویند و عرب آن را معرب کرده بذر قطونا خوانند مؤلف عرض کند که حقیقت این بر اسپرزه گذشت (اردو) دیکھو اسپرزه۔

تخم کردن اصطلاح۔ بقول بهار که حصراشتش بذیل خایه گذاشتن کند مرادفش که (۱) کنایه از بیضه دادن مرغ است و بقول آصفی (۲) کردن کاری که ننگ و عار بار آرد چنانکه گویند و فلانه کس خایه نهاد و تخم کرد و هم او گوید که (۳) بمعنی کاشتن تخم است (خسرو ۵۳) گل که [illegible]
[illegible] زرد و تنگه زر دان که [illegible]

۔ (ظہوری سے ۵) تخمی کہ گریہ کرد بہ دامان ہای ما ۔ در فصل خندہ قہقہہ روید ز کشت ما ۔ (ولہ سے ۵) مغز گر تخم کنم نوحہ بہ انبار رسیم ۔ خاطر اہل تمنا ہمہ حسرت خیز است ۔ مؤلف عرض کند کہ برای معنی اوّل و دوم مشتاق سند استعمال می باشیم کہ محققین اہل زبان ذکر این نکردہ اند و معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) (۱) مرغ کا انڈا دینا (۲) ایسا کام کرنا جس سے ندامت حاصل ہو (۳) تخم بونا۔

تخم کرفس رومی | استعمال۔ بقول محیط اسم بحا فیطوس وہم ابر بحا فیطوس گوید کہ تخم کرفس رومی و بشیرازی باش دارو و بہ لاطینی آبکیہ و بفرنگی جودہ و بہندی گلکوندہ نامند۔ بقول شیخ گرم در دوم و خشک در سوم۔ مفتح سدد و منقّی و جلای آن بہر اعضای باطنی بیشتر از اسخان آنست و دران قوت مسہلہ و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض کند کہ آنچہ صاحب محیط بر کرفس نوشتہ ترجمہ آن در ہندی اجمود است کہ ما صراحتش بر اوداسالیون و اجمود کردہ ایم و این چیزی دیگر است کہ در اصطلاح نامش تخم کرفس رومی است و در حقیقت تخم نیست بلکہ نبات است ثمرش غیر کنایہ نباشد نظر بہ شباہت کہ این ثمر تخمی می نماید (اردو) گلکوندہ۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر۔ ایک درخت اور اس کے پھل کا نام جو مزے میں ترش اور رنگ میں سرخ ہوتا ہے لوگ اس کا اچار ڈالا کرتے ہیں۔

تخم کشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی کاشتن تخم است مؤلف عرض کند کہ کشتن مخفف کاشتن است و ہر دو یکی و این بمعنی حقیقی است (قربی دماوندی سے ۵) تخمی کہ بمزرعہ محبت کشتیم ۔ نخلی شدہ حاصل بہ بہجوری داد ۔ (اردو) بیج بونا۔

تخم کلملی | اصطلاح۔ بقول محیط دانہ ہندیکا

است بقدر خاکشی سفید و املس که سرد و تر است و نزد بعضی گرم و خشک۔ استعمال آن از خارج جائز۔ چون در آب یا شیر گاو سائیده کلف و کشف و برش دور سازند۔ براق و روشن نما کند و گویند تخم کرلی همین است و آن در حاشیش خواهد آمد و هم او بر حاشیش گوید که همین را بفارسی حسن یوسف و بهندی تخم کرلی و کلیلی گویند و بقول صاحب قانون دوای ارسطی است و نیز فارسیس گویند و آن دانه‌ای است بسیار کوچک و سفید از خشخاش کوچکتر و سخت۔ گرم و خشک در چهارم و بسیار تند و شخصی که درد شدید داشته باشد اگر آن را نیم درم به آب گرم بخورد دفعی شدید آورد و چیزی شبیه بخون قی می نماید و از ان نجات یابد و منافع بسیار دارد۔ مؤلف عرض کند که کرلی ترجمهٔ هندی حاشیش است فارسیان تخم حشیش را بترکیب اضافی تعرٖیباً به تبدیل رای مهمله به لام استعمال کرده اند و دیگر هیچ (اردو) حاشیش۔ ایک دوا کا نام ہے جس کو ہندی میں تخم کرلی کہتے ہیں۔

تخم کنب اصطلاح۔ بقول محیط بفارسی شهدانج است و هم او بر شهدانج گوید که شاهدانج و شاهدانک و شهدانق نیز گویند و معرب شهدانه فارسی است و معنی آن سلطان الحبوب و بسریانی قنبع آدم و نیز بفارسی تخم قنب نامند و آن بقول شیخ تخم درخت قنب باشد و بقول شیخ گرم و خشک در سوم۔ محلل و مجفف و مقوی و خلط آن قلیل ردی و مصدع بحرارت خود و در ان لطافت و جلاست و منافع دارد۔ مؤلف عرض کند که مرکب اضافی می نماید که هم او بر کنب گوید که اسم فارسی بنگ است پس این همان تخم بنگ باشد که گذشت (اردو) دیکھو تخم بنگ۔

تخم کوخچه اصطلاح۔ بقول محیط باقلای مصری است مؤلف عرض کند که حقیقت

باقلا بجای لش و به باسمیر نوشته ایم و هم او به که تخم
گوید که اسم هندی کبیکچ است و کبیکچ بقولش
باقلا نیست از بن صورت معلوم می شود که این
کنایه است مقرس برای باقلا (اردو) دیکھو
باقلا و باسمیر ۔

تخمکان بقول برهان و مؤید و سراج بر
وزن استخوان (۱) بیضه های آدمی را گویند
و بعربی خصیتین خوانند و (۲) تخم رویدنی ها
را هم نامند عموماً و (۳) تخم خرفه را خصوصاً
صاحب ناصری بر معنی اول و دوم قانع مؤلف
عرض کند که ظاهر القاعدهٔ فارسی جمع تخمه و آنکه
تخم بمعنی خصیه و بزر گذشت و تخمه بهر دو معنی
بالا نیامده و پس می بایست که جمع تخم را تخمها گویند
و این تصرف فارسیان است که های زائده بر
لفظ تخم زیاده کرده جمع آن بقاعدهٔ خود تخمگان
کردند یعنی های آخره بدل کردند به کاف فارسی
و پس از ان الف و نون جمع در آخرش زیاده
کردند چنانکه بچگان و سفلگان ما این استعمال را
مشتاق سند استعمال می باشیم که محققین اهل زبان
یعنی صاحبان سروری و جامع از بن ساکت
قول ناصری که او هم صاحب زبان است البته
اعتبار را شاید و معنی سوم مجاز معنی دوم باشد
(اردو) (۱) خصیے ۔ مذکر (۲) عموماً بیج ۔ مذکر
(۳) خرفے کے بیج ۔ مذکر ۔

تخم گذاشتن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده گوید که (۱) کاری کردن
که ننگ و عار بار آرد چنانکه فارسیان گویند که
فلان کس روز جنگ هزار تخم و خایه بگذارد
مؤلف عرض کند که معاصرین عجم بتصدیق این
معنی می کنند که کنایه است و (۲) بمعنی حقیقی
تخم نهادن و بیضه نهادن طیور است (اردو)
(۱) ایسا کام کرنا جس کا مآل ندامت ہو (۲)
انڈے دینا ۔

تخم گل استعمال ۔ بقول بهار گل که علم و ردا ست

و آن را قلم می نشانند درین صورت مراد از تخم
گل گلهای دیگر باشد مثل لاله و نافرمان وغیرها لیکن
گمان دارم که مراد ازان زردی گل است که
درمیانه گل باشد و آن را زرگل و خرده گل نیز
گویند صاحب محیط می فرماید که عبارت از ثمرهٔ
آنست مانند تخمی باشد در افعال مانند و لیکن
است که عبارت از ثمر گل سرخ و صحرائی
باشد و گویند ثمر گل سرخ آنست که بعد ریختن
برگ گل ظاهر می شود سرخ رنگ و از عناب
کوچک تر و گیلانی می نویسد که بزرالورد آنست
که درداخل گل سرخ بود و آن در حقیقت
تخم آن نیست چون خشک آن بر لهات بپاشند
خون آن قطع کند و بهترین آن خوشبو۔ سرد و
خشک در دوم و در ان قبض ظاهر و تخفیف
است و افعال آن مائل به تبرید و تخفیف و
مقوی اعضا و محکم کنندهٔ آن و منافع بسیار
دارد (الخ) مؤلف عرض کند که طبع آزمائی

اوّل بهار فصول محض است با لاتفاق دایم با معنی
بیان کرده صاحب محیط و همین است اصل زر
گل که مرکب اضافی است (اردو) زرگل بقول
آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ پھول کے اندر کا
ریزہ۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ زرگل کے
نیچے گھنڈی کی شکل میں ایک چیز ہوتی ہے۔
جس پر زرگل کے ریزے ہوتے ہیں درحقیقت
فارسیون نے تخم گل اسی کو کہا ہے۔

تخم مرغ اصطلاح۔ بقول بحر و اننددو مؤید
بمعنی بیضۂ مرغ است صاحب رہنمای سہولت
بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار ہم ذکر این
کردہ و صاحب محیط آنچہ بذیل بیض آوردہ
با نقلش بر بیضہ کردہ ایم مؤلف عرض کند
کہ تخم بہ معنی بیضہ بجائش گذشت و این مرکب
اضافی است (اردو) مرغ کا انڈا۔ مذکر
بیضۂ مرغ بھی بقاعدہ فارسی کہہ سکتے ہیں۔

تخم نہادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب

آصفی ذکر این کرده گوید که بمعنی بیضه بنهادن با شتر یا
تا بچه برآید **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است
(اردو) انڈے دینا۔

تخم نیلوفر پیچ اصطلاح بقول محیط بفارسی
اسم حب النیل است و بر حب النیل اشاره کرده
که ما نقلش بر انگلک کرده ایم **مؤلف** عرض کند
که حیف است که وجه تسمیه بوضوح نه پیوست
بخبرین که نیلوفر پیچ را اسم فاعل ترکیبی است
صفت تخم قرار دهیم و معنی لفظی این تخمی که نیلوفر
را در پیچ و تاب دارد (اردو) دیکھو انگلک۔

تخمه بقول برهان و جهانگیری و جامع و سروری
و رشیدی بضم اول و سکون ثانی و فتح ثالث (۱)
مرضی است که آدمی و حیوانات دیگر را از خوردن
بسیار عارض شود خصوصاً کبوتر را که بعربی هیضه
خوانند و (۲) بمعنی اصل و نژاد هم (حکیم سنائی
ـه) تخمه چون هاضمه تباه شود ٭ معده تیره مردم
دو تاه شود ٭ (فردوسی ـه) یکی آنکه از تخمهٔ
کیقباد ٭ همی از تو گیرند گوئی نژاد ٭ خان آرزو
در سراج گوید که بهر دو معنی ها برای نسبت است
خاقیش در معنی دوم افادهٔ تشبیه کند و نسبت
معنی اول برهان قاطع اعتراض کرده می فرماید
که مرض مذکور دیگر حیوانات را نشود مگر طیور را
و ناگوار بدن طعام نیست که به آدمی شود و آن
را هیضه خوانند بلکه تخمه مرض آدمی است بفتح تا
که در اصل واو بوده مشتق از وخامت و آن لفظ
عربی است پس بمعنی اول نوعی از بیماری مرغان نسبت
خصوصاً کبوتران را و آن دانه ایست که بشکل
تخمی بر پا یا بر منقار پیدا می شود صاحب فدائی بر
معنی دوم قانع **مؤلف** عرض کند که تخمه بضم
اول و فتح دوم لغت عرب است بقول منتخب
بمعنی ناگواری و ناگواری طعام پس فارسیان
همین را بسکون دوم برای مرضی خاص استعمال
کردند که از قصور هاضمه عارض انسان شود
و همین را صاحب اکثیر اعظم در دوم جلدش

گوید که ازین مرض طعام در معده اصلاً هضم نشود
و همچنان باقی ماند و علاج این بعد قی بآب و
نمک هرچه در علاج فساد هضم مذکور شد حسب
سبب بکار برند (الخ) و آنچه طیور خصوصاً کبوتر
را عارض شود دانه‌ها ست برمنقار یا بر پای شان
و معنی دوم هم موافق قیاس که تخم بمعنی خصیه هم آمده
و شک نیست که سه‌ردو معنی لفظ تخم و های نسبت
در آخرش شامل و تخمه بمعنی اول این هر معنی سوم مشتبه
گذشت محقق همین می نماید (اردو) (۱) تخمہ
بقول آصفیہ۔ مذکر۔ دیکھو تخم کے تیسرے معنے
اور دکن میں کبوتروں اور پرندوں کے اس مرض
کو بھی تخمہ کہتے ہیں جس سے پاؤں اور چونچ پر
دانے نکل آتے ہیں۔ مذکر۔ (۲) اصل و نژاد۔ مونث

تخمہ فروش | اصطلاح۔ بقول بحر کسی که حبوب
برشته فروشد۔ بہار گوید کسی که کنجد سیاه و تخم
و غیره مصالح نان بفروشد (میرزا طاهر وحید
(ع) چه گویم ز بیداد تخمه فروش ٭ که در سینه ام
سوخت دل را ز جوش ٭ خان آرزو در چراغ
هدایت در تعریف این با صاحب بحر متفق۔
مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است
(اردو) وہ دکاندار جو بھونے ہوئے تخم فروخت
کرتا ہے جسکو فارسیوں نے تخمہ فروش کہا ہے

(الف) **تخمیر** | بقول بہار بمعنی سرشتن و می فرماید که بالفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند که بالفتح
لغت عرب است فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با ترکیب مصدر کردن می کنند یعنی

(ب) **تخمیر کردن** | بمعنی خمیر کردن و سرشتن است (ملا ابوالبرکات منیر ع) چون شوم نابود
از غم یار بهر سوختن ٭ عشق از آب و گل پروانه تخمیرم کند ٭ مخفی مباد که ازین سند مصدر ترکیب

(ج) **تخمیر کندن** | بضم کاف پیداست و تعریف کردن و کندن بجای خودش می آید (اردو)
(الف) خمیر۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ سڑا ہوا آٹا یا کوئی اور چیز جس میں جوش و خم پیدا

ہوجائے۔ جوش ابال (ب و ج) خمیر کرنا کہہ سکتے ہیں بسرشتن کا ترجمہ۔

(۳۹۹۵) **تخمین** لغت عرب است بالفتح بقول منتخب بگمان و قیاس گفتن۔ صاحب انند بحوالۂ غیاث بذکر معنی بالا گوید که اندازه کردن ہم **مؤلف** عرض کند که فارسیان ہمین معنی استعمال این در فارسی زبان می کنند (ظہوری ؎) قیاسی ندارد ز مہرم چه پرسی ٭ کسی مہر در دل بتخمین نچیند ٭ (اردو) تخمینہ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ اندازه۔ تکدمہ۔

(الف) **تخوار** بقول برہان و سروری بضم اوّل و واو معدوله بروزن دوچار نام پادشاہ دہستانست که از مبارزان لشکر کیخسرو بوده صاحب رشیدی گوید که این ملک را ...

(ب) **تخوارستان** نام است۔ خان آرزو در سراج بذکر (الف) ذکر (ب) ہم بذیلش کرده می فرماید که طخارستان معرب آنست و صراحت مزید کند که الحال نام موضعی است در نواحی بلخ و نام ملکی نیست **مؤلف** عرض کند که (ب) موافق قیاس است از قبیل ترکستان و ہندستان (اردو) الف تخوار۔ فارسی میں دہستان کے بادشاہ کا نام (ب) تخوارستان۔ دہستان کو کہتے ہیں۔ مذکر۔

(۳۹۹۶) **تخییل** بفتح اول و دوم و تشدید تحتانی مفتوحہ سوم بقول منتخب لغت عرب است بمعنی در خیال آوردن فارسیان استعمال این بمعنی خیال می کنند **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری ؎) گرده سیرم از تماشای ہمہ ٭ در تخییل آنکہ جہان من است ٭ (وله ؎) دیگر مگر نه بست شکیب و تحملش ٭ ہر کس که در تخییل تاب کمر گذشت ٭ (اردو) خیال بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ تصور۔ دیکھو بند کے بارہویں معنے۔

فوقانی با دال مہملہ

(الف) **تدارک** | بقول بہار دریافتن و بدست آوردن (مخلص کاشی ؎) تصدیع در تدارک ہر ماحضر مکش ٭ داری چو سر کرہ و نمکی بردم سر مکش ٭ وارستہ گوید کہ اسم مصدر است بمعنی بالا **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین و بقول منتخب دریافتن چیزی رفتہ را فارسیان بمعنی تلاش و انتقام استعمال این می کنند و معاصرین عجم ہم۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار ------

(ب) **تدارک دیدن** | بمعنی انتظام کردن نوشتہ (اردو) الف تدارک بقول آصفیہ تدبیر۔ بندوبست۔ انتظام (ب) انتظام کرنا۔

(الف) **تداوی** | بقول بہار خود را بچیزی وارد کردن (ملا طغرا ؎) اگر سنبل از ضعف دل شد سقیم ٭ تداوی بعنبر کند از شمیم ٭ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین بمعنی درمان کردن مطلق و فارسیان بمعنی مطلق درمان استعمال این می کنند و این را با مصدر کردن مرکب کردہ ------

(ب) **تداوی کردن** | را بمعنی درمان کردن استعمال کردہ اند چنانکہ از سند ملا طغرا پیداست (اردو) الف درمان بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ علاج۔ چارہ۔ معالجہ دوا۔ دارو (مومن ؎) درد بے جان کے عوض ہر رگ و پے میں ساری ٭ چارہ گر ہم نہیں ہونیکے جو درمان ہوگا ٭ (ب) علاج کرنا۔

تدبیر | بقول بہار نیکو اندیشیدن می فرماید کہ خصم بند و ولایت کشای از صفات اوست

و بالفظ آوردن و دادن و ساختن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است
بالفتح و کسر موحده فارسیان استعمال این بترکیب الفاظ فارسی می کنند و بدون ترکیب بمعنی
حاصل بالمصدر یعنی (۱) اندیشه و فکر و (۲) موقع هم مستعمل و بیان مرکبات این در ملحقات
می آید محققی مباد که معنی دوم مجاز معنی اول است (ظهوری ؎) هوس گنج بر آورده ز تعمیر درا
ہ ترک تدبیر علم کرده به تدبیر هرا ہ (اردو) (۱) تدبیر۔ بقول آصفیه۔ عربی۔ مؤنث۔ علاج۔
چاره۔ درمان۔ فکر۔ اندیشه۔ غور و تأمل۔ کوشش (۲) موقع۔ مذکر۔

تدبیرآوردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که بمعنی فکر و تأمل کردن در کاری است (نظامی
؎) دران عزم که تدبیر چون آورد ہ گران سایه
خود را برون آورد ہ (اردو) تدبیر کرنا۔

تدبیراندیشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که
بمعنی تدبیر کردن است (انوری ؎) چون
کنم تدبیر کاری چون کنم ہ چون دل تدبیراندیشیم
نماند ہ (اردو) تدبیر کرنا۔ دیکھو تدبیرآوردن۔

تدبیردادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که بمعنی موقع دادن و این مجاز است
متعلق به معنی دوم تدبیر (علی خراسانی ؎)
بس سراسیمه بود از دم تیغ شه دین ہ دشمنش
را ندهد حادثه تدبیر فرار ہ (اردو) موقع دینا۔

(الف) **تدبیرداریدن** مصادر اصطلاحی
(ب) **تدبیرداشتن** صاحب آصفی ذکر
ب کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که از سندش مصدر الف پیدا است و هر دو
بمعنی تدبیر مهیا بودن و صاحب تدبیر بودن
است (عالی شیرازی ؎) طپیدن سوختن

در خاک و خون غلطیدن و مردن ۔ بحمد اللہ کہ
درد عاشقی تدبیرہا دارد ۔ مخفی مباد کہ تعریف
داریدن و داشتن بجایش بیان کنیم (اردو)
صاحب تدبیر ہونا ۔ مدبر ہونا ۔

(الف) **تدبیر ساختن** استعمال ۔ صاحب
(ب) **تدبیر سازیدن** آصفی ذکر این کردہ
از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ از سندیکہ پیش
کردہ شد مصدر (ب) پیداست و تعریف ساختن
و سازیدن بجایش می آید ہر دو بمعنی تدبیر کردن
است (سعدی ؒ) چہ تدبیر سازم چہ درمان
کنم ۔ کہ از غم بفرسود جان در تنم ۔ (اردو)
تدبیر کرنا ۔

تدبیر سگالیدن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی فکر تدبیری کردن است (معزی
نیشاپوری ؒ) ضمیر تو چو سگالد خجستہ تدبیری
۔ خدای جل جلالہ چنان کند تقدیر ۔ (اردو)
تدبیر کی فکر کرنا ۔ ارادہ تدبیر کرنا ۔

تدبیر شناس اصطلاح ۔ بقول بحر بمعنی مردم
عاقل و حکیم و دانا ۔ مؤلف عرض کند کہ اسم
فاعل ترکیبی است ۔ صاحب ملحقات برہان ذکر
جمع این (تدبیر شناسان) بہمین معنی کردہ و
صاحبان انند و مؤید (تدبیر شناسندگان) را
بہمین معنی آوردہ کہ موافق قیاس است (اردو)
عاقل ۔ حکیم ۔

تدبیر کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی
حقیقی تدبیر ساختن نمودن است (سنجر کاشی
ؒ) دریغ و درد کہ دم بخود بسی تدبیرہا
کزین طلسم برآیم نشد زہی تقدیرہا (اردو)
تدبیر کرنا ۔

تدبیر کسی کردن مصدر اصطلاحی ۔
بقول بحر فضول تشنیع بمعنی لوازمات نمودن مؤلف
عرض کند کہ ہیچ کسی از محققین اہل زبان

ذکر این نکرده و سند استعمال هم پیش نشده معاصرین
عجم هم بر زبان ندارند. مشتاق سند استعمالش
باشیم (اردو) لوالت کرنا۔

تدبیر کند بنده و تقدیر زند خنده | مثل
صاحب مجوب الامثال ذکر این کرده از
معنی ساکت. مؤلف عرض کند که فارسیان این
مثل را بحق کسی زنند که شرائط تدبیری ادا کند
و با وجود آن در مقصود خود ناکام ماند و حصول مدعا
بحق کسی که با وجود تدبیر معالجه بمیرد نیز گویند
(فقره) صد سال می کند بنده ہے مرگ بر فرق می زند
خنده ہے (اردو) دکن میں کہتے ہیں ''لاکھ
تدبیر کی مگر تقدیر نے ایک نہ چلنے دی'' اس
کہاوت کا استعمال اُس شخص کے حق میں ہوتا ہے
جو ہر قسم کے تدابیر معالجہ کے باوجود جان بحق تسلیم ہو

تدبیرگر | اصطلاح۔ بقول بہار و انند بمعنی نیکو
اندیش (میر معزی سے) آباد بدان ملک گر
بخت لقب دارد ہے تدبیرگر دولت تصویرگر
دوران ہے مؤلف عرض کند که معنی لفظی این
صاحب تدبیر است و این از قبیل چاره گر و دانشگر
باشد اسم فاعل ترکیبی (اردو) خیر اندیش۔

تدبیر نمودن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مراد و
تدبیر کردن است (ناظم هروی سے) همان بیمار
تدبیری نیابم ہے که پاک از گرد این خواری برآیم ہے (اردو) تدبیر کرنا

تدریخ | بقول مؤید مطبوعه ای آتش انگشت مؤلف عرض کند که در نسخ قلمی همین لغت را
بهمین معنی آتش انگشت دال تل زرنیخ نوشته و در بعض نسخ قلمی (تل زرنیخ) در ینجا همین قدر
کافی است که تصحیف مطبع نولکشور است (اردو) دیکھو تل زرنیخ۔

تدرو | بقول ناصری بفتح اول و ثانی بواو کشیده نام مرغی است صحرائی شبیه بخروس و رنهایت
خوش رفتاری و آن را تذرو نیز گویند و معرب آن تدرج است و به تذرو معروف گویند

با درخت سرو رغبتی دارد صاحب محیط بر تدرو حوالهٔ تدرج کرده **مؤلف** عرض کند که
او هرچه بر تدریج نوشت با نقاش پر بلد رچین کرده ایم واشارهٔ این هم همدرانجا موجود (خسروی)
آنکه پیدی زیر خود تدرو پانده جو پر گم شدگان زیر سرو پا (اردو) دیکھو بلدرچین۔

تدرو بهاری اصطلاح ۔ بقول انند بحوالهٔ مظهر العجائب از اسمای معشوق است **مؤلف** عرض کند که کنایه ایست موافق قیاس نظر بر خوش رفتاری معشوق (اردو) معشوق ۔ مذکر ۔

تدرو زرین پر اصطلاح ۔ بقول مؤید بحوالهٔ قنیه با ہم فارسی مفتوح کنایه از آتش آفتاب **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است ولیکن مقصودش غیر از فروغ آفتاب نباشد که آن را آتش نوشت و حق آنست که آفتاب را نام است که رفتار خوشش مثل تدرو است وصفت زرین پر اشاره بخطوط شعاعی اوست دیگر همه محققین ازین ساکت (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے ۔

تدری بقول محیط با لضم بمعان تودری که می آید **مؤلف** عرض کند که درینجا همین قدر کافی است که مخفف تودری است بحذف واو (اردو) دیکھو تودری ۔

تدرو بقول برهان بفتح اول و ثانی بواو کشیده (۱) نام مرغی است صحرائی شبیه بخروس در نهایت خوش رفتاری ۔ صاحبان جهانگیری و جامع گویند که بضم دوم (۲) جانوری است سرخ رنگ که بیشتر در حمامها پیدا شود صاحب رشیدی این کرم سرخ رنگ گوید صاحب ناصری باتفاق جهانگیری می فرماید که این را بعربی ابن وردان گویند ۔ خان آرزو در سراج گوید که عجب از صاحب برهان که بمعنی مرغ صحرائی نوشته حالانکه بدین معنی تذرو است بذال و رای مهمله

صاحبان سروری وجهانگیری ورشیدی وسراج ذکراین کرده اند (نزاری س) وسواس بدسگال تگشته کفن بروی چون تار کرم پیله که برخود زخود تده ﴿ مؤلف عرض کند که چرا نمی گویند که مخفف تنیده است بحذف نون ویای تحتانی (اردو) دیکھو تنیدن یہہ اُس کے اسم مفعول کا مخفف ہے۔

فوقانی با ذال معجمہ

تذرج بقول برہان بفتح اوّل وثانی و سکون رای بی نقطہ وجیم معرب تذرو است که می آید مؤلف عرض کند که فارسیان استعمال این معرب ہم می کنند ازینجاست که صاحب برہان ذکراین کرده (اردو) دیکھو تذرو۔

تذرو بقول برہان وبہار وجامع وسروری وسراج باواو بمعنی تدرج است که مرغ صحرائی شبیہ بخروس باشد (میرزا رضی دانش س) پنجہ رنگین ساقی سایہ بر مینا فگند ﴿ بر سر سروی تذروی بال خود را باز کرد ﴿ مؤلف عرض کند که درینجا ہمین قدر کافی است که این مبدل تدرو است که گذشت چنانکه آدر و آذر و بعضی بر انند که ہمین اصل است و تدرو بدال مہملہ مبدل این۔ خیال ما برخلاف ایشان باشد ما تدرو را اصل می دانیم واین را مبدلش فارسیان عربی وان ہمان تدرو را به ذال معجمہ خوانند واین مسلم است که تذرو لغت عرب نیست وبلحاظ ذال معجمہ لغت فارسی ہم نباشد (اردو) دیکھو تدرو۔

تذرو رنگین اصطلاح۔ بقول رشیدی بمعنی آفتاب مؤلف عرض کند که غیر از رشیدی ودیگری ذکراین نکرد ومشتاق سند استعمال می باشیم وازینکہ آفتاب ہم رفتار خوشی دارد فارسیان این را کنایۃً بدین اسم موسوم کرده باشند کنایہ خوشی نیست و (تذرو زرین) بہتر ازین است

که بہمین معنی می آید (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔ مذکر۔

تذرو زرنیخ اصطلاح۔ بقول برہان و سراج و انند کنایه از انگشت و زغال افروخته صاحب بحر گوید که مرادف تختهٔ زرنیخ است که گذشت **مؤلف** عرض کند که زرنیخ جوہریست کانی که ذکرش بر ارسانیقون گذشت۔ (اردو) دیکھو تختهٔ زرنیخ۔

(الف) **تذرو زرّین** اصطلاح بقول جامع و سراج و (جہانگیری و ناصری در ملحقات) کنایه از آفتاب **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی و کنایهٔ لطیف است و فارسیان آفتاب را

(ب) **تذرو زرّین پر** ہم گفته اند که خطوط شعاعی خورشید زرّین پر را مانند صاحب برہان (ب) را (۲) بمعنی آتش ہم گفته و صاحب جہانگیری پر آفتاب قانع **مؤلف** عرض کند که سامع برہان است که معنی دوم پیدا کرد و موافق قیاس ہم نیست و لطافتی ہم ندارد و معاصرین عجم ہم پسند نمی کنند۔ و وجه کنایه ہم پیدا نیست (اردو) الف و ب دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

تذکره خانه اصطلاح۔ بقول صاحب رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار بمعنی مکانی که از آن برای سفر ممالک پروانهٔ راہداری عطا می شود که ہمین را محکمهٔ راہداری ہم نام است **مؤلف** عرض کند که قلب اضافت و اصطلاح معاصرین عجم است و موافق قیاس (اردو) وہ محکمہ یا دفتر جہاں سے سفر ممالک غیر کے لئے پروانۂ راہداری دیا جاتا ہے۔ مذکر۔

تذو بقول برہان و جامع بفتح اوّل و ثانے بواو کشیده جانوریست سرخ رنگ و پردار که بیشتر در تماشاها و متوطنا می باشد و آن را بعربی ابن وردان گویند۔ صاحب سروری ہم از فرہنگ کند که او را سنگم ہم نام است **مؤلف** عرض کند که ہمان تذو بمعنی دوم اوست که

خشک می گویند ہرکس کہ چنان نباشد او را تر گویند و نیز (۷) بمعنی چالاک۔ صاحب سخندان پارسی می فرماید کہ بمعنی پنجم لغت سنسکرت ہم۔ بہار بذکر معنی دوم گوید کہ چون ابر تر و اشک تر و بوسۂ تر و شربت تر و شعر تر و شکر تر و کافور تر و کباب تر و نالہ تر و (۸) بمعنی تازہ و آبدار و صاف و پاکیزہ و نسبت معنی پنجم می طراز د کہ کلمۂ تر علم تفضیل است در فارسی با کلمہ کہ ملحق او شود در صورت ترکیب افادۂ معنی مبالغہ کند و بذکر معنی ششم گوید کہ مجاز است و با لفظ آمدن و شدن و کردن مستعمل و تر آوردن متعدی آن۔ صاحب محیط ذکر این بمعنی اول نکرد و بر صعوہ گوید کہ گنجشک کوچک است کہ بفارسی تیرندک و ستگانہ گویند **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول و دوم اسم جامد فارسی زبان و ایہم و دیگر ہمہ معانی مجاز آن و استعمال مرکبات این در ملحقات می آید (اردو) (۱) دیکھو سنگانہ۔ صاحب آصفیہ نے صعوہ پر لکھا ہے۔ اسم مذکر۔ ایک چڑیا کا نام جسکی لمبی دم۔ ہر وقت اور جلدی جلدی حرکت کرتی رہتی ہے جسکو اللہ میان کی دھوبن کہتے ہیں۔ (۲) تر۔ بقول گیلا۔ بھیگا ہوا (۳) اوچھا۔ بقول۔ تنگ ظرف۔ کمینہ۔ سبک وضع۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ اوچھا شخص اُس شخص کو کہتے ہیں جو صبر و تحمل سے کام نہ لے اور ذراسی بات پر الجھہ جاے (۴) تر دامن۔ دکن میں مرد ملوث اور فاجر و فاسق کو کہتے ہیں (۵) تر۔ بقولہ۔ زیادہ۔ افزون۔ بڑھا ہوا (۶) شرمندہ (۷) چالاک (۸) تر بقولہ تازہ۔

تر آمدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و وارستہ (۱) تنگ آمدن (ندیم اصفہانی ؎) تر آمد یار از سیل سرشک من ندانستم ٭ کہ خواہد ساخت جامۂ خون فشانم ماجرا امشب ٭ بہار گوید کہ (۲) بمعنی خجالت کشیدن است (محسن تاثیر ؎) شوخی گرگشتہ خون دلم از نیم نگہش ٭ گل در چمن

تر آمده از شوخ و شنگیش ۔ مؤلف عرض کند
که بمعنی اول مجاز معنی دوم باشد (اردو)
(۱) تنگ آنا بقول آصفیہ عاجز آنا. ناچار ہونا
دق ہونا ۔ (۲) خجل ہونا. نادم ہونا ۔
تراوردن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول آصفی

و بہار متعدی تر آمدن ۔ مؤلف عرض کند کہ ما این را
خلاف محاورهٔ فرس دانیم استعمال این از سطر آنکه
و بدون سند استعمال مجرد قول محققین سند تراود
اعتبار را نشاید (اردو) (۱) تنگ کرنا
(۲) شرمنده کرنا ۔

ترا | بقول برہان بفتح اول بر وزن سرا (۱) دیوار بلند و رفیع را گویند باشد دیوار خانهٔ پادشاه
و دیوار قلعه و کاروان سرا و دیواری را نیز گویند که در پیش چیزی کشند یعنی ستری و دیواری که
با کاه و گل و گلابه استوار کرده باشند و (۲) بضم اول ترکیبی باشد از لفظ تو و را که در محاورات
و کتابت واو رای اندازند و (۳) بمعنی خود را ۔ صاحبان جهانگیری و جامع بمعنی اول قانع
و شعر بعضی مجرد دیوار رفیع و بلند است (رضی الدین نیشاپوری ؎) نسیم تیغ جهانگیر همچو خورشیدش
بر همیشه باد حوالی بسته باشد از خرمن ؎ صاحب سروری در معنی اول با جهانگیری متفق و در
معنی دوم و سوم با برہان (نظامی ؎) گفت با من فروش باغ ترا ؎ تا دہم روشنی چراغ
ترا ؎ صاحب ناصری بذکر معنی اول و سوم قانع و برای معنی سوم از نظامی سند آورده
که بالا مذکور شد ۔ خان آرزو در سراج این را بهر سه معنی آورده و در چراغ ہدایت بمعنی
بمعنی دوم کلمهٔ خطاب است بمعنی مفعول و گاہی مضاف الیه نیز آمده درین صورت
حرف را بمعنی برای خواهد بود ۔ نزله بر دارش بہار نقل نگارش ۔ مؤلف عرض کند که بمعنی
اول اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی دوم ضمیر مخاطب منفصل و بمعنی سوم نتیجه معنی

دوم است و آن اصل نیست و اصل همان معنی دوم است (اردو) (۱) بلند دیوار مؤنث (۲) تجھے تجھکو (۳) اپنے آپکو۔

تراب بقول برہان و جامع بفتح اوّل بر وزن شراب (۱) بمعنی ترشح و تراویدن و کم کم چکیدن آب و شراب و روغن و امثال آن از کوزه و سبو و مشک و امثال آن و (۲) بمعنی حیله زبان آوری هم و بضم اوّل بعربی خاک را گویند۔ صاحب جهانگیری بذکر معنی اوّل گوید که مصدر این ترابیدن است (مولوی معنوی ره) خوش آب نگهدار پیش مشک و راست چو در از شگاف بر نزی تراب مهبوبی ۲ صاحب سروری بذکر معنی اوّل بسوالهٔ تحفه می فرماید که (۳) بمعنی آبی یا روغنی که از ظروف اندک اندک می چکد (امیر خسرو ره) اگر تراب نه دست تو آیدی بزمین بجای سبزه زبر جد دمیدی از تراب ۲ صاحب ناصری بر رشحه و چکه آب قانع۔ خان آرزو در سراج گوید که بمعنی چکیدن آب و امثال آن و تراو مبدل این مؤلف عرض کند که معنی سوم حقیقی است و این اسم مصدر ترابیدن است که می آید و ترابش حاصل بالمصدر آن است بمعنی ترشح و تراوش کم عذری بعض محققین و تغییر از قواعد زبان است که معنی اوّل را قائم کرده اند و معنی دوم باعتبار صاحب جامع اسم حاصل بالمصدر (اردو) (۱) دیکھو تراوش مؤنث (۲) حیله مذکر (۳) وه پانی جو تھوڑا تھوڑا ٹپکے

ترا بآب می برم و تشنه می آرم مثل صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان این مثل را بجائی می زنند که مقصود شان از اظهار کمال بی تمیزی شخص (اردو) دکن میں کہتے ہیں ندی کو جا

اور پیاسا آئے ۔ یہ بدقسمتی کے بیان میں مستعمل ہے ۔

تراب آلودہ اصطلاح ۔ بقول بہار بمعنی خاک آلودہ (صائب ۔) بوسہ از تشنہ لبی سینہ گذار و بر خاک ۔ تا شد از خط لب لعل تراب آلودہ ۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) خاک آلودہ ۔ آلودۂ خاک ۔ وہ چیز جس پر مٹی لگی ہو ۔ مؤنث ۔

(الف) تراید بقول برہان بر وزن و معنی تراود است کہ مشتق از تراویدن و تراوش باشد یعنی تراوش می کند و می تراود چہ در فارسی با بہ واو و برعکس تبدیل می یابد صاحب موارد بذیل تراویدن ذکر ۔۔۔۔۔۔۔

(ب) ترابش کردہ گوید کہ حاصل بالمصدر (ج) باشد صاحب برہان بذکر ۔۔۔۔

(ج) ترابیدن گوید کہ بر وزن و معنی تراویدن و ترشح کردن مطلقا اعم از آب و شراب و روغن و امثال آن از ظروف صاحب سروری بذکر الف می فرماید کہ مستقبل ترابیدن یعنی آب وغیرہ تراوش می کند (استاد خسروانی ۔) بخل ہمیشہ چنان تراید از ان روی ۔ کاب چنان از سفال نونہ تراید ۔ وہم او ذکر ب بمعنی تراویدن کردہ یعنی (۱) چکیدن آب از ظروف صاحب بحر (ج) را مرادف تراویدن و کامل التعریف گفتہ والف را مضارعش داند صاحب موارد بذکر معنی اول (ج) امی نگارد کہ (۲) ظاہر شدن ہم و بہر دو معنی مرادف تراویدن مؤلف عرض کند کہ تراویدن اصل است و (ج) مبدلش بہ ہمہ معانی تراویدن کہ بجایش مذکور شود چنانکہ آو و آب و آن وضع شد از اسم مصدر تراو کہ در فارسی قدیم بمعنی قطرہ آمدہ و دستوران زردشت تصدیق این می کنند و حقیقت تراو بجایش عرض کنیم

در اینجا همین قدر کافی است که فارسیان بزیادت یای معروف و علامت مصدر (دن) مصدر
وضع کردند که معنی لفظی این قطره کردن و مراد از تراوش کردن باشد و تراوش حاصل بالمصدر
آنچه صاحب سروری (الف) را مستقبل گفته شایان اوست که محقق اهل زبان از قواعد زبان خود
بی خبر است و نمی داند که تراود مضارع (ج) است که شامل باشد بر معانی حال و استقبال۔
(اردو) الف و ب و ج دیکھیو تراویدن جس کا مضارع تراودے اور حاصل بالمصدر تراوش

تراترا | اصطلاح ۔ بقول مؤید مطبوعه ای نگوشان دنیا و فاسقان مؤلف عرض کند که در
نسخ قلمی (تواترا) بهمین معنی آمده که مصر اصطلاح بجای خودش کنیم تصحیف کتابت مطبع باشد که
واو در م را بشکل رای مهمله نوشت (اردو) دیکھو تواترا۔

تراتیزک | بقول برهان سبزی است که به (تیره تیزک) اشتهار دارد و تره تیزکش نیز گویند
و بعربی جرجیر خوانند ۔ صاحب ناصری گوید که اصل این (تره تیزک) است صاحب محیط ذکر
(تره تیزک) کرده اشاره بجرجیر کند و به جرجیر گوید که بکسر اول و سکون ثانی و کسر جیم اسم عربی
است و به یونانی اودیمن و بسریانی گرگیر و بفارسی کیکر و گلیچ و کهرک و کهزک و بهندی تیرمرا
نامند می فرماید که بعضی از عدم تحقیق فارسی آن تره تیزک و تخم آن را بهندی هالون و هالم
نوشته اند و حالانکه این اسمای حرف است با جمله دو نوع می باشد نوع دوم را در فارسی
زبان تره تیزک نام است گرم و خشک در دوم و گویند صحرائی آن گرم در سوم و خشک در
آخر دوم و بستانی آن گرم در دوم و خشک در اول ۔ مهیج باه و مسخن و ملطف و مفتح سدد و
مدر بول و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض کند که ما حقیقت این برانداز هم

بیان کردہ ایم (اردو) دیکھو انداو ـ

تراج بقول برہان بر وزن و معنی دُرّاج است و آن پرندہ باشد صحرائی کہ شکارش کنند و بخورند صاحب ناصری می فرماید کہ (۱) بضم اوّل مرادف درّاج است و (۲) بفتح اوّل ترجمۂ لفظ آمین کہ بعد دعا بجہت استجابت گویند صاحب سفرنگ در پنجاہ و دومین فقرۂ (نامۂ وخشور طہمورث) ذکر معنی دوم کردہ خان آرزو ذکر معنی اوّل کردہ می فرماید کہ مبدّل دُرّاج باشد **مؤلّف** عرض کند کہ بمعنی اوّل مبدّل دُرّاج است کہ بر او پر گذشت چنانکہ زردشت و زرتشت و بمعنی دوم لغت ژند و پاژند (اردو) (۱) دیکھو بلدرچین اور پاور (۲) آمین بقول آصفیہ عربی ایک کلمہ ہے جو اجابت دعا کے واسطے استعمال کیا جاتا ہے ـ

تراز بقول برہان و جامع و جہانگیری بر وزن نماز (۱) رشتۂ ریسمان خام را گویند و (۲) نام درخت صنوبر و (۳) نام شہریست در ترکستان کہ منسوب است بخوبان و معرّب آن طراز صاحب ناصری بذکر معنی سوم گوید کہ (۴) بمعنی علم جامہ خصوصاً و زینت و آرایش عموماً و بذکر معنی اوّل می فرماید کہ تار ابریشم ہم (قطران ؎) از غم ہجر طرازیہ خوبان تراز ٭ زرد و باریکم و لرزانم چون تار تراز ٭ (فرخی ؎) یاد باد آن شب کان شمسۂ خوبان تراز ٭ بطرب داشت مرا تا کہ بانگ نماز ٭ (ولہ ؎) غزلی خوان چو حلقہ گہ بود ٭ نام خسرو بر دیبای تراز ٭ ہیچ شہ را چنین نبود وزیر ٭ مملکت دار و کار ملک تراز ٭ صاحب رشیدی بمعنی سوم و چہارم قانع و گوید کہ بکسر اوّل نیز گفتہ اند و می فرماید کہ طراز بہ طای حطّی معرّب آن و بمناسبت علم جامہ مطلق زینت و آرایش را نیز گویند و فرماید کہ در فرہنگ بالفتح بمعنی رشتۂ ریسمان خام

و درخت صنوبر۔ خان آرزو در سراج بذکر اقوال محققین گوید کہ بقول قوسی طراز بفتح سنجاف جامہ
و طراز آستین و گریبان و آن زینتی است کہ قبل ازین می کردہ اند و بکسر شہری معروف در ترکستان
کہ اہل آن بکمال حسن شہرہ اند و جامہ ہای نیکو در انجا بافند و نقش و نگار و علم نیز آمدہ و پس طراز
بمعنی زینت حقیقت است غایتش طای آن از عالم طپیدن و افعال از باب آن می آید چنانکہ
طرازد و بطراز (انتہی) مؤلف عرض کند کہ سبحان اللہ چہ خوش تحقیق محقق با نام و نشان
است کہ سر و پائی ندارد ما می گوئیم کہ بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی دوم ہم
کہ صنوبر را نام است و حقیقت آن برارس گذشت و وجہ تسمیہ نام شہری ہمین یافتہ می شود
کہ ہمین لغت بمعنی زینت و آرایش بہ معنی چہارمش مذکور و مراد از ان نقش و نگار ہم۔ پس
جا دارد کہ بنظر خوبرویان این شہر آن را ملقب بہ تراز کردہ باشند و ازہمین بمعنی چہارمش
بر سبیل مجاز (۵) معنی رقم ہم پیدا می شود و بدین معنی اسم مصدر ترازیدن است کہ می آید
و طراز و طرازیدن بہ طای حطی مبدلش و این تصرف علمای عرب باشد کہ در فارس سکونت
ورزیدند (قطران ؂) اگر نگشت ہوا جای آہوان ختن ٭ دگر نہ گشت زمین جای تنگران
طراز ٭ چو آہوان ختن آن چہ است مشک فشان ٭ چو بت گران ترازین چہ است منقش
تراز ٭ (اردو) (۱) رشتہ۔ کچا تاگا۔ تار ریشم۔ مذکر (۲) صنوبر۔ دیکھو ارس (۳) ایک
شہر کا نام تراز ہے جو ترکستان میں واقع ہے جس کے باشندے حسین ہوتے ہیں۔ مذکر۔
(۴) زینت۔ آرایش۔ مؤنث نقش و نگار۔ مذکر۔ (۵) تحریر کتابت۔ مؤنث۔

ترازو بقول برہان (۱) آلتی باشد کہ چیزہا را بدان وزن کنند و (۲) نام برج میزان ہم

که از جملهٔ دوازده بروج فلکی است و (۳) عدل و عدالت را نیز گویند و (۴) بمعنی ادراک و درک هم آمده صاحب ناصری بذکر هر چهار معنی بالا گوید که (۵) بمعنی هم قوّت و هم پایه صاحب فدائی بمعنی اوّل قانع. بهار هم با نش مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و بس (ظهوری ــه) فقر را در پایه داری باغنا سنجیده ام ٭ در ترازوی نزند سوا ندک و بسیار ما ٭ (اردو) ترازو (۱) بقول آصفیه. فارسی. اسم مؤنث. تکھڑی. تک. میزان. وزن کرنے کا آله (۲) برج میزان. تلا راس. (۳) عدل و انصاف. مذکر (۴) ادراک. مذکر. دیکھو ادرک (۵) هم قوّت. هم پایه.

ترازو برافراختن مصدر اصطلاحی. بقول بحر و بهار بمعنی ترازو نصب کردن. مؤلف عرض کند که بمعنی این ترازو بلند کردن است و این عمل از نصب کردن و آویختن ترازو در مقامی هم پیدا می شود یا بدست گرفتنش (خواجه نظامی ــه) بسپهر انجمن ساختند ٭ ترازوی انجم برافراختند ٭ (اردو) ترازو لٹکانا. کھڑا کرنا.

بهار بذکر معنی بالا گوید که در حق معشوق عاشق کش می گویند. مؤلف عرض کند که ما با شعر بالا اتفاق نداریم معنی این (۲) آماده دکانداری شدن و مجازاً (۳) آماده کار و بار شدن است. عادت است که چون دکاندار آماده بکار خود شود پلّه ترازو را اوّل بر زمین زند تا صاف و پاک شود و بعد از ان آغاز وزن کشی شئی زیر بیع کند (سلیم ــه) بدور او فلک خود فروش چند زند ٭ ز مهر و ماه بجث

ترازو بر زمین زدن مصدر اصطلاحی. بقول بحر (۱) ابرام بمعاینت طالب شدن بر زمین ترازو را ٭ (اردو) (۱) دیکھو

ابرام کردن (۲) دکانداری پر آمادہ ہونا۔ (۳) آمادۂ کاروبار ہونا۔

ترازو بر سنگ زدن مصدر اصطلاحی بقول بہار ظاہرا مرادف مصدر گذشتہ (میر حسن ے) فلک یک تہہ بر ون آورد ہمسنگش۔ بموزونی ہ مگر زہرہ کنون بر سنگ خواہد زد ترازو را ہ **مؤلف** عرض کند کہ ازین شعر ہم معنی سوم مصدر گذشتہ ظاہر می شود کہ ہمہ را انجا نوشتہ ایم (اردو) دیکھو ترازو بر زمین زدن کے تیسرے معنے۔

ترازو بر زمین زدن مصدر اصطلاحی بقول انند مرادف (ترازو بر زمین زدن) کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ تحقیق خود ہمہ را انجا عرض کردہ ایم (اردو) دیکھو (ترازو بر زمین زدن)۔

ترازو چشمہ داشتن مصدر اصطلاحی بقول برہان و (سروری در ملحقات) کنایہ از زیادتی و سنگینی یک پلہ ترازو ست از پلہ دیگر۔ بہار باتفاق برہان گوید کہ عرب گوید **فیہ عین** (شاعر ے) چو غنچہ پیچ بہ محشر زندہ گردد ہ بسنجد طاعتش ایزد بمیزان ہ کم آید طاعتش گوید خدایا ہ ترازو چشمہ دارد بگردان ہ **مؤلف** عرض کند کہ محققین قوت تعریف ندارند معنی این مصدر کنایہ الیست از راست وزن و صحیح نبودن ترازو۔ عادت است کہ چون در یک پلہ ترازو سوراخ پیدا می شود وزن آن از پلہ دیگر کم شود و نتیجہ لازمی این است در ترازو خرابی پیدا شود و راستی باقی نماند۔ زاہد با خداوند تعالی ہمین گوید کہ خداوندا آنچہ طاعت من بہ میزان تو کم نماید وجہ این ہمین است کہ ترازو نقصانی دارد بناءً علیہ اغماض کن (اردو) ترازو میں نقصان پیدا ہونا اسکی راستی جاتی رہنا۔

ترازو خسیس است ہر سو زیادت یافت

سر فرو برد مثل - صاحبان خزینہ و امثال ساکت
فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت
مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را
بحق کسی زنند کہ در رای خود مستقل نباشد می گویند
کہ آقا ہمچون ترازوی تنبیس ہستی بہر سو کہ زیادت
است سر فرو بری یعنی چنانکہ ترازو بسوی وزن
سر فرو برد تو بمقابلہ دیگران اتفاق می کنی و بر رای
خود مستقل نمی مانی (اردو) دکن میں کہتے
ہیں [illegible] کیا ہی ترازو ہے جیدھر
اور دون کی راے دیکھی آپ ادھر جھک گئے۔

(الف) ترازو دار اصطلاح - بہار ذکر این از
[illegible] ساکت (سیفی ۵) سنگ گرکم نزدی با
ترازو دارم [illegible] دل ہمچو ترازو نشدی بسیار
[illegible] فرمایید کہ [illegible] برج میزان را ہم گویند
[illegible] ایہام پیدا کردہ صاحب
آصفی ازین [illegible] - - - - - -

(ب) ترازو داشتن پیدا کردہ او ہم از
معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ سبحان اللہ
ہمین است تحقیق کہ ہر دو معنی شعر نفہمیدہ اند یا
قوت تعریف ندارند (ترازو داشتن) بمعنی
حقیقی است یعنی بدست داشتن ترازو و آمادہ
سنجیدن بودن و (ترازو دار) اسم فاعل ترکیبی
است مراد از کسی کہ آمادہ سنجیدن بود (ظہوری
۳ ے) تا میان دل و جان بخش کنم ذوق حضور
چو از خدنگ ستمش سینہ ترازو دارد (اردو)
الف ترازو دار بقاعدہ فارسی کہہ سکتے ہیں۔
وہ شخص جسکے ہاتھ میں ترازو ہو اور تولنے پر
آمادہ ہو (ب) ترازو رکھنا تولنے پر آمادہ ہونا

ترازو روان کردن مصدر اصطلاحی
بقول بہار و بحر کنایہ از ترازو نصب کردن۔
مؤلف عرض کند کہ نہ چنین باشد بلکہ کنایہ از گرفتن
ترازو و از ترازو کار گرفتن و آمادہ وزن
بودن (نظامی ۵) ترازو [illegible]
می کنم چو سبک سنگی خسروان می کنم (اردو)

تولنے پر آمادہ ہونا۔ ترازو سے کام لینا۔

ترازو زدن مصدر اصطلاحی۔ بہار گوید که چون روستائی در شهر وارد شود و بازاریان ترازوی مس یا برنج بر دارند و در قفای او روان شده آن ترازو را باہم زنند تا آوازی ازان بر آید و مردم شهر مطلع شده ہنگامہ رشخند را گرم کنند (ملا سالک قزوینی ؎) از پی عقل جنون گرم ترازو زدن است کہ شهر دیوانہ کند مردم صحرائی را۔ صاحبان بحر و مصطلحات ہمزبان بہار یا بہار نقل نگار وارستہ۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ہم ہمین تعریف کردہ مؤلف عرض کند کہ عادت روستائیان شهر ہم است کہ چون کسی از پیش دکان بگذرد یک پلۂ ترازو را بر پلۂ دیگر زدہ آوازی کنند و این حسن طلب خریدار است یعنی بیا اینجا و خرید کن شئ مطلوب را چون کسی از اہل قریہ بشہری آید و بہ بازار رود ازین آواز ترازو پریشان می‌شود و روستایان رشخند کنند ملا سالک یزدی ہمین مضمون را در کلام خود نظم کردہ و محققین نازک خیال دیدہ متعریفش بہ ترکستان رفتہ اند معاصرین عجم با ما اتفاق دارند (اردو) گاہک کو آواز دینا۔ بلانا۔ دیہاتی کو پریشان کرنا۔

ترازو شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و جامع و رشیدی (۱) کنایہ از برابر شدن دو غنیم باہم در شجاعت و زور۔ صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید کہ در بعضی از فرہنگہا (۲) بمعنی افتادن و (۳) بمعنی پیچیدن و (۴) بمعنی [illegible] از فرہنگ مرقوم۔ صاحب ملحقات برہان متفق با ناصری در ہمہ معانی۔ خان آرزو در سراج بعد معنی اول گوید کہ (۵) گذشتن تیر از چیزی چنانکہ نصفی ازو یک نصفی ازان بر طرف گذارد۔ چنانکہ گویند تیرش ترازو شد و ہم او در چراغ ہدایت می‌فرماید کہ گاہی بر گذشتن شاخ گل و غیرہ از چیزی بوضع مذکور آمدہ او حید در توصیف

میناسجد گوید (ب) کشیده زسهم سوی چرخ برین
که ترازو شده شاخ گاو زمین ۞ صاحب بحر ذکر
معنی اول و پنجم کرده و در معنی پنجم نقل خان آرزو
فرموده - نکه بر دارش بهار بمعنی اول قانع
و همی فرماید که ---------

ترازو شدن تیر از چیزی | بیرون رفتن
و گذشتن یک نصف تیر از نشانه و برین قیاس -

ترازو شدن شاخ و کمان و مژگان | و
نماید آن (مخلص کاشی ب) حاشا که گشد آه دل
از زخم جفایت ۞ گر تیر تو گر دیده ترازو نکشید
(صائب ب) چون کمان هر چند مشت استخوانی
گشته ایم ۞ می شود از جوش گردون ترازو تیرها ۞
(واله ب) نیم آگاه از زلف بلندش اینقدر
دانم ۞ که از دلها ترازو گشت مژگان رسای
او ۞ و هم او گوید که (ترازو شدن کمان) محض
ادعاست مثل مادر بخطا و حالانکه مادر بخطا
گشته است مشهور و این نوعی از لفظ بود اصیل

عبدالله خانی ب) نه خالست آنکه ظاهر از میان
آن دو ابرو شد ۞ ز شوخی این کمان پیش از
خدنگ از دل ترازو شد ۞ مؤلف عرض
کند که باعتبار محققین اهل زبان معنی اول قرین
قیاس و هیچ تخصیص بالشکر نباشد بلکه بمعنی عام
برابر شدن باشد و معانی دوم و سوم و چهارم
بیان کردهٔ ناصری و ملحقات برهان خلاف قیاس
و بدون سند استعمال اعتبار را نشاید معلوم می شود
که هر دو محققین از غور کار نگرفته اند و تعریف معنی
پنجم درست نیست هیچ خصوصیت با تیر و شاخ
و مژگان نباشد بلکه معنی عام وارد بمعنی گذشتن
چیزی طویل از میان چیزی بقدر نصف اعم از آنکه
تیر باشد یا شاخ یا سوزن یا چیز دیگر مماثل آن
که هیئات این مشابه ترازو باشد که نصف آن
اینطرف است و نصف دیگری آنطرف و این
هم کنایه ایست مثل معنی اول و آنچه بهار نسبت
(ترازو شدن کمان) محض ادعای شاعری

خیال کردہ تسامح اوست واین (۶) بمعنی حقیقی
است یعنی شاعر گوید کہ کمانِ ابروی او ترازو
گردید از اینکہ یک خال میان دو ابرو آمد و
ہر دو ابرو را مشابہ ترازو کرد. مخفی مبادکہ
در بعض اسناد بالا عوض شدن. گردیدن
وگشتن مستعمل است عیبی ندارد. (اردو)
(۱) دو چیزون کا برابر ہونا۔ مساوی ہونا (۲)
دیکھو افتادن (۳) دیکھو پیچیدن (۴) بھاگنا (۵)
کسی لانبی چیز کا کسی چیز مین سے اسطرح گذرنا کہ
نصف اُدہر رہجاے اور نصف ادہر جیسے
(ع) جون ناک مین مرغی کا پر آدہا اِدہر آدہا اُدہر
ہو (۶) ترازو بنجانا جیسے آپ کے ابرو ترازو
بن گئے ہین "

ترازو شکستن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ در سندش ترازو شکن مستعمل کہ بمعنی چیزی است
ترازو را بشکند (اسم فاعل ترکیبی) بمعنی حقیقی
پس معنی این مصدر ہم حقیقی است (نظامی ع)
زنان را ترازو بود سنگ زن ٭ بود سنگ مردان
ترازو شکن ٭ (اردو) ترازو توڑنا

(الف) ترازو کردن | استعمال۔ صاحب
(ب) ترازو کردن تیر | آصفی ذکر الف کردہ
از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی
است یعنی ترازو قرار دادن (فطرت مشہدی
ع) در ہمان گرمی کشید سیخ تا نخچیر را ٭ با وگوش
راشست صاف او ترازو کردہ است ٭ بہار
ذکر (ب) کردہ گوید کہ متعدی ترازو شدن
تیر کہ مثالش در مبحث (بہ سیخ کشیدن) گذشت
مؤلف عرض کند کہ بیچارہ از ہمان سند
فطرت این مصدر را اصطلاحی پیدا کردہ است
می گوئیم از وکہ ہیچ خصوصیت تیر درین نیست
و تعمیم الف کافیست قائل (اردو) ترازو
کر دینا۔ ترازو قرار دینا۔

(الف) ترازو گردیدن | استعمال۔ صا

(ب) ترازو گردیدن تیرازچیزی

(ج) ترازو گشتن

آصفی ذکر این کرده بذیل آن (ب) را نقل کرد مؤلف عرض کند که این همان است که بر (ترازو شدن) تیراز چیزی گذشت و سند این هم با سند ج همدرانجا مذکور و صراحت تعریفش همدرانجا کرده ایم (اردو) دیکھو ترازو شدن تیراز چیزی۔

(الف) ترازو نهادن مصدر اصطلاحی

بقول بهار کنایه از ترازو نصب کردن (خواجه نظامی ؎) بزرگان ایران بفرهنگ او ٭ ترازو نهادند بر سنگ او ٭ می فرماید که جناب خیر المدققین در شرح این بیت می فرماید یعنی ترازو نصب کردند بر امید سنگ دو قرار یعنی خواستند که موازن و مقلد او شوند و عقل و فراست که او دارد ایشان را هم حاصل باشد یا آنکه ترازوی امتحان در دست داشتند و سنگ خرد هر یکی را امتحان می نمودند چون نوبت بر عقل وی رسید و آن را زبر دست خرد های خویش یافتند دانستند که ترازوی قیاس ما تحمل نمی تواند کرد و خواهد شکست ترازو از دست افگندند و از ان اندیشه باز آمدند (انتهی) حضرت بحر بزبان بهار در معنی نصب کردن ترازو۔ مؤلف عرض کند که بیچاره یا خیر المدققین ذوق زبان ندارد از ینجاست که معنی شعر را نفهمیده هر چه در دلش می آید می نگارد عادت دوکانداران است که همیشه سنگ ترازو یعنی اوزان را بجائی محفوظ کنند و بالای آن ترازو می نهند شاعر نازک خیال در کلام خود همین نقش را صورت بسته می فرماید که بزرگان ایران ترازو را آمدت گرفتند و خواستند که سنگ ترازو را در ترازو کرده وزن فرهنگ ممدوح کنند هرگاه پیش از ین امتحان از فرهنگش واقف و مطمئن شدند ترازو را بر سنگ ترازو گذاشتند و از امتحان باز آمدند

این است حقیقت این مصدر اصطلاحی که بمعنی
از دست نهادن ترازو ست نه قائم کردن ترازو
(ب) **ترازو نهادن بر کسی** آماده امتحان
او شدن است (ظهوری ؎) سنجیده ترازو
ننهد بر کسی ٭ در پله خاطر دل و خرد وار گران
است ٭ **مؤلف** عرض کند که درین اصطلاح
البته بمعنی قائم کردن ترازو پیدا است ولیکن
از کلام نظامی که بر الف گذشت این معنی را
پیدا کردن ستم است بر نظامی (اردو)
الف ترازو رکھدینا (ب) امتحان پر آمادہ ہونا

ترازوی آهنین دوش اصطلاح بقول
بحر و مؤید و انند بمعنی ترازوئی که دسته او آهنین
باشد **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس و مرکب
توصیفی است (اردو) وہ ترازو جسکی ڈنڈی
لوہے کی ہو۔ مذکر۔

ترازوی انجم اصطلاح بقول بحر و ملحقات
برهان و بهار و مؤید و انند اسطرلاب **مؤلف**
عرض کند که کنایه الیست موافق قیاس (اردو)
اسطرلاب عربی۔ وہ آلہ جس سے آفتاب اور
ستاروں کی بلندی معلوم ہوتی ہے۔ مذکر۔

ترازوی پولاد سنجان اصطلاح بقول برهان
رشیدی و بحر و (ناصری و سروری و ملحقات)
کنایه از نیزه و سنان مبارزان است (فرخی
؎) ترازوی پولاد سنجان میل ٭ ز کفه بکفه
همی راند سیل ٭ بهار گوید که فرید علیه ترازوی
پولاد سنج است که ترکیب توصیفی است و
ترازو کنایه از نیزه که صورت ترازو دارد
و حق آنکه در وسط آن جای قبض می باشد
و هر دو طرف آن را که یکی را بزبان هندی پلّہ
خوانند و دوم پوری بدو کفه ترازو مناسبت
است و می توان گفت که الف و نون درین
ترکیب علامت جمع است و پولاد سنج کنایه از
مردم مباشر باسلحه چنانچه در لفظ پولاد سنج گذشت
و برین تقدیر ترازوی پولاد سنجان کنایه از نیزه

مبارزان بود **مؤلف** عرض کند که در خیال ما
مرکب اضافی است و پولاد سنجان بمعنی دلاوران
و مبارزان بکاپش مذکور شد و نیزه و سنان را
ترازو و ازین نام شد که مبارزان بر وسط چوب
دست گذارند نصف در پائین باشد و نصف
بالا (اردو) نیزه۔ مذکر۔

ترازوی چرخ اصطلاح۔ بقول بحر و
ملحقات برہان و مؤید و انند کنایه از برج میزان
مؤلف عرض کند که کنایه ایست لطیف و
موافق قیاس (اردو) برج میزان۔ مذکر۔

ترازوی زر اصطلاح بقول برہان
و جامع و ملحقات ناصری و بہار و انند و رشیدی
و بحر کنایه از آفتاب **مؤلف** عرض کند که ترازو
یک پله ہم می باشد ازینجاست که این کنایه لطیف
قرار یافت (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے
معنے۔ مذکر۔

ترازوی زہره از گرانی ستارگان شکند مثل۔ صاحبان خزینه و امثال فارسی
ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف**
عرض کند که معاصرین عجم ازین ساکت و غیر از
بحر و محققین بالا دیگری نسبت کنایه ترازوی
زہره چیزی ننوشت۔ خیال می کنیم که ترازوی
زہره کنایه باشد از برج میزان۔ فارسیان استعمال
این بجائی کنند که مقصود شان این باشد که شخص
موزون بکاری از ان کار خسته نمی شود و بآسانی
کند (اردو) دکن میں کہتے ہیں کہ کاردان
اپنے کام سے نہیں تھکتا۔

(الف) **ترازوی سنگ زدن** مصدر
اصطلاحی۔ بقول بہار مثل ترازوی قلب و
آن را تہا سنگ زن نیز گویند۔ صاحبان بحر
عجم و انند ہمین معنی بر ------

(ب) **ترازوی سنگ زن** نوشته اند
و طرز تحریر و تعریف بہار و سندش ہم تقاضای
آن می کند که نادر الف تسامح کاتب خیال کنیم

مؤلف عرض کند که ب موافق قیاس و اسم
سفعول ترکیبی و مراد از ترازوئی که پاسنگ دران
زنند از ینکه قلب است (خواجه نظامی ه)
زنان را ترازو بود سنگ زن ٭ بود سنگ مردان
ترازو شکن ٭ بهم او می فرماید که بعضی از محققین امثال
که درین بیت معنی مذکور نیست زیرا که در مصرع
دوم بیان زور و دلیری است پس معنی بیت
آن باشد که ترازو زنان را سنگ زن است
یعنی زنان همین قدر زور دارند که ترازو بردارند
و ترازو اینها را سنگ می زند و سنگ و قدر
مردان چنانست که ترازو را می شکند یعنی زنان
چنان باید و مرد چنین پس این انشائی است در
صورت اخبار مؤلف عرض کند که بهار از ب
بوسیلهٔ همین سند نظامی معنی ترازوی قلب که پیدا
کرده ایجاد بنده را ماند اگرچه گنده ترازوئی
سنگ زن ترازوی قلب را نگویند بلکه ترازوئی
را گویند که دران بضرورت پاسنگ کشیده باشند
نه بوجه قلب ترازو و نظامی علیه الرحمه در صفت
نزاکت و سبکی وزن زنان بمقابلهٔ مردان گوید
که اگر مرد در ترازو نشیند از وزن سنگینش ترازو
بشکند و چون زن در ترازو نشیند منظر بسبکی زن
بدون پاسنگ ترازو بصحت نیاید و این انتهای
مبالغه در اظهار سبکی و نزاکت است که ترازوها
بوجه سبکی شان از حالت اصلی خود هم بلندی شود
و بدون پاسنگ بحالت اصلی نیاید لطف معنی را
غیر از سخن سنج دیگری نداند (اردو) وه ترازو
جس میں کسی ضرورت سے پاسنگ رکھے ہوئے ہوں

ترازوی عدل اصطلاح - بقول بحر (۱)
ترازوئی که به سنجیدن در هر دو پله آن کمی و بیشی
نباشد صاحبان انند و غیاث متفق با بحر **مؤلف**
عرض کند که بدون سند استعمال این معنی را تسلیم
نه کنیم ظاهرا (۲) ترازوی عدل عدل باشد که
تشبیهٔ عدل با ترازو درست است که فریقین
را مساوی داند و فصل خصومت کند و این قاعده

فارسی باضافت تشبیہی است بمعنی عدل مثل ترازو ست
واگر بدون سند این معنی را پیدا کنند غلط نباشد
ولیکن پسند خاطر ما نیست کہ ذوق زبان ندارد
(اردو) (۱) سچی ترازو۔ مؤنث (۲) عدل۔ مذکر

ترازوی فلک اصطلاح۔ بقول بحر وانند
میزان **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ ایست واضح
و مرکب اضافی کہ برج میزان بہ فلک است۔
(اردو) برج میزان۔ مذکر۔

ترازوی فولادسنجان اصطلاح۔
بقول جامع ہمان ترازوی پولادسنجان کہ گذشت
مؤلف عرض کند کہ پولاد اصل است و فولاد
مبدلش دیگر ہیچ پس این مبدل آن چنانکہ پیل
و فیل و سپید و سفید (اردو) دیکھو ترازوی
پولادسنجان۔

ترازوی قلب اصطلاح۔ بقول بہار
و بحر ترازوئی کہ یک طرفش کم بود و طرف دیگر
زیادہ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی مراد
از ترازوی پاسنگ خور کہ وزن یک پلہ اش با
پلہ دیگر مساوی نباشد (واله ہروی خطاب بہ آفتاب
ے) ای گروہ ترازو نمایان ٭ میزان و حمل دو
کفہ آن ٭ سنجیدہ دغل ہمیشہ بازوت ٭ قلب
است ہر دو سر ترازوت ٭ مخفی مباد کہ از الفاظ
سند بالا ترازوی قلب پیدا نیست ولیکن از
مضمونش ترازوی قلب را پیدا توان کرد۔
(اردو) جھوٹی ترازو۔ ناقص ترازو۔ پاسنگ
دار ترازو۔ مؤنث۔

ترازوی قیامت اصطلاح۔ بقول بہار
و انند ترازوئی کہ روز قیامت اعمال مردم
بدان سنجند (میرزا صائب ے) مہیا شود لا
در عشق انواع ملامت را ٭ کہ سنگ کم نمی باشد
ترازوی قیامت را ٭ **مؤلف** عرض کند کہ
کنایہ باشد از انصاف قیامت۔ آنانکہ ذوق
سخن ندارند می دانند کہ در قیامت ترازوئی
قائم شود و نمیدانند کہ عدالتی قائم شود کہ بی ترازو

کا ترازو کند از انصاف (اردو) قیامت کا انصاف۔ مذکر۔

ترازوی نارنج اصطلاح۔ بقول بہار واننده اطفال جہت بازی از پوست ترنج ولیمو وغیره ترازوئی می سازند (ملا جامی ؎) برمه آنرو ز ترنج نقش می چربید۔ کہ بیاریچه ز نارنج ترازوی ساخت۔ مؤلف عرض کند که فیلاً سند بنگارش نمی خورد و معنی از ان ترازوی نارنج پیدا توان کرد (اردو) نارنج کی ترازو جو لڑکے کھیلنے کے لئے بناتے ہیں۔ مؤنث۔

ترازوی نظم اصطلاح۔ بقول بحر و بہار کنایه از علم عروض که اوزان و بحور شعر از ان معلوم می شود۔ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) علم عروض۔ مذکر۔

ترازیدن بقول بہار بفتح اول (۱) ساختن و (۲) آراستن (عرفی ؎) زمانه (۱) بنانا (۲) بناؤ کرنا۔ سنوارنا (۳) لکھنا۔

گفت تو پیر ویز و من ترنج زرم۔ بکام خود ترازم چنانکه میدانی۔ ۲ (حوالہ ہروی ؎) سپاہ حسن اگر میدان ترازد بہر کین جوئی۔ تیغ یکی از سر شوریدهٔ خالی سنانی را۔ صاحب بحر ذکر معنی بالا می فرماید که کامل التصریف است و مضارع این ترازد صاحب موارد ہم این را بمعنی دوم آورده می فرماید که حاصل بالمصدر این تراز مؤلف عرض کند که تراز که گذشت اسم مصدر این است نه حاصل بالمصدر و حاصل بالمصدر این ترازش باشد و بر زبان فارسیان (۳) بمعنی نوشتن ہم (کمال اسمعیل ؎) فلک ز شرم بتیر بر نہاد سر که بگو که نوک خامهٔ بنده شود و صیح ترازد۔ صاحب موارد حصر مزید کند که در عرف بہار ابخطی می نویسند تا شبہه نشود به براز برای موحده که ہم بمعنی آرایش است مخفی مباد که معنی دوم اصل است و معنی اول و سوم مجاز آن (اردو)

تراس صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم گوید که بمعنی مہتابی و مقام بلندی سقف است

و در انگلیسی زبان ٹریس نامندش مؤلف عرض کند که مقدس دانیم که تای هندی بدل شد
به فوقانی و فوقانی بدل شد به الف (اردو) چبوتره. مذکر۔

تراش بقول برهان و جامع بفتح اوّل بر وزن نواش (۱) طمع و توقع و (۲) تراشیده را گویند
صاحب سروری گوید که معروف و مقصودش از معنی دوم باشد که همین معروفست و می فرماید
که (۳) بمعنی اخذ و گرفتن نیز و (۴) تراشنده و (۵) امر به تراشیدن صاحب ناصری بذکر معنی
اوّل نسبت معنی دوم می طرازد که بمعنی تراشیدن چیزی (ظهوری ؎) در تراش اهل دل خوش
دلخراش افتاده اند ٭ می کنم همواره خود را در تراش دیگرم ٭ صاحب رشیدی بر معنی اوّل قانع
وارسته بر معنی اوّل و دوم قناعت فرموده خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل معنی دوم را
تراشیدن و تراشیده گوید مؤلف عرض کند که بمعنی اوّل اسم مصدر تراشیدن است که می آید
و معنی دوم تراشیده و تراشیدن نباشد بلکه بقول معاصرین عجم لغت قدیم است بمعنی شوق عجب
است که محققین بالا این معنی را ترک کرده اند و بخیال اینکه همین تراش حاصل بالمصدر تراشیدن
هم است معنی تراشیده نوشتند و درین صورت هم تراشیده غلط است می بایست که تراشیدگی
نویسند و آنانکه تراشیدن را داخل معنی دوم کرده اند مقصودشان همان حاصل بالمصدر است
نه مصدر و بمعنی سوم هم اسم جامد و اسم مصدر دانیم که بمعنی اختراع است و مصدر تراشیدن از
همین معنی است صاحب ناصری تعریف خوشی نکرد و بمعنی چهارم تراش نمی آید تا آنکه با اسمی
مرکب شود چنانکه بت تراش که اسم فاعل ترکیبی است و بمعنی پنجم امر حاضر تراشیدن است۔
(اردو) (۱) طمع. توقع. مؤنث (۲) تراشا ہوا. تراشیدگی. مؤنث. شوق. مؤنث. صاحب

آصفیہ نے تراش پر فرمایا ہے۔ مؤنث۔ کاٹ۔ قطع و برید۔ کاٹ چھانٹ۔

تراش پاشیدن برکسی مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و انند و آصفی قرار دادن چیزی کہ دراصل نبودہ باشد (زلالی خانساری) بخود مسعود شاہی بر تراشند، تراش رشک بر محمود پاشند، مؤلف عرض کند کہ متعلق بمعنی سوم است و با مصدر پاشیدن مستعمل کہ محاورۂ زبان است (اردو) تراشے جوڑنا۔ مضمون کو کسی سے منسوب کرنا۔

تراش زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر و انند بمعنی (۱) تراشیدن و (۲) سردن (مولوی عبد الرزاق فیاض) خط رازدی تراش وجہان در ندامت، مصحف سفید گشت و نشان قیامت است، مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول تراشیدن محاورۂ فارسیان است و معنی دوم ہم درین شعر یافتہ نمی شود بلکہ تراش پیدا کردن است بمعنی اختراع متعلق بمعنی سوم تراش و اگر بمعنی دوم بیان کردۂ بہار ہم گیریم مضمون مصرع دوم سند تائید آن معنی وجہی کند و برای معنی اول مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) دیکھو تراشیدن (۲) مونڈ منا۔

تراش کردن استعمال۔ بقول بہار و بحر و انند عبارت ازان است کہ مانند چیزی کہ خواستہ باشند بسازند و آن چیز کہ ساختہ شود بعینہ مانند منقول عنہ گردد، مؤلف عرض کند کہ تعریف بالا خوب نیست متعلق است بمعنی سوم تراش و ترجمہ اش اختراع است کہ در ساختن چیزی اختراع خود را ہم دخل دہند (اردو) اختراع کرنا۔

تراشہ بقول برہان بفتح اول و رابع (۱) بمعنی آخر تراش است کہ تراشیدہ شدہ و (۲) آنچہ از تراش بر آمدہ و (۳) ہلال واری از خربزہ و ہندوانہ را نیز گویند صاحب جامع بذکر معنی اول و دوم نسبت معنی سوم گوید کہ قاچ باشد۔ صاحب

سروری بمعنی اول قانع صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید که آنچه بهنگام تراشیدن قلم و چوب فرو ریزد (ص) گر این مقلد دگر باره در جهان آید چو تراشه قلمت را بدیده بر باید خان آرزو در سراج ذکر معنی دوم و سوم کرده گوید که از تراشیدن است مؤلف عرض کند که خیره های نسبت بر تراش زیاده کرده اند و تراشه و تراشیدن هردو از تراش پیدا می شود (اردو) (۱) تراشی هوئی چیز اور (۲) اُس کا براده (۳) پنسل یا تیر وغیره کی قاش۔ دیکھو برش۔

تراشه چین اصطلاح۔ بقول بهار بمعنی ریزه چین (طالب آملی ص) خورشید زخشش بخواب دیدهم صد بچو قمر تراشه چین داشت (نجیب الدین جرباد قانی ص) ولش چو بحر و صد ابر را نواله ده کفش هزار چو دریا تراشه چین دارد (کمال اسمعیل ص) تراشه چین کمالش سپهر بی سروپا نواله خوار نوالش جهان بی بن و بار مؤلف عرض کند که اگرچه معنی لفظی این همان تراشه بی کار را بردارنده و حاصل کننده است ولیکن مجازاً بمعنی زله ربا و خوشه چین باشد یعنی کسی که از دیگری فیض حاصل کند (اردو) زله ربا۔ اسم مذکر۔ مراد از خوشه چین۔

تراشیدن بقول بحر بر وزن و معنی (۱) خراشیدن و (۲) هموار کردن و (۳) انگیختن و (۴) انگاشتن و (۵) توقع و طمع داشتن و (۶) ساختن و (۷) ایجاد کردن می فرماید که کامل التصریف است و مضارع این تراشد صاحب موارد بذکر معنی هفتم این قدر را اضافه کند که بمعنی (۸) بهم رسانیدن و (۹) بریدن و (۱۰) ستردن و (۱۱) قرار دادن و هم او تراش را حاصل بالمصدر گوید استعمال این ترکیب فارسی در ملحقات می آید مؤلف عرض کند که از معنی اول تراشیدن قلم مقصود باشد که تعریفش درست نیست و خراشیدن برای آن بکار رفتی خورد و اسم مصدر این همان تراش است

بمجاز بجایش گذشت و بلحاظ معانی اسم مصدر بمعنی پنجم و
ہفتم و نہم و دہم اصلی است و دیگر معانی مجاز آن
(اردو) (۱) چھیلنا (۲) ہموار کرنا (۳) برانگیختہ
کرنا (۴) لکھنا (۵) طمع کرنا (۶) بنانا (۷) ایجاد
کرنا (۸) حاصل کرنا (۹) کاٹنا (۱۰) مونڈھنا (۱۱)
قرار دینا۔

تراشیدن آشنا مصدر اصطلاحی۔ بقول
موارد بذیل تراشیدن بمعنی بہم رسانیدن آشنا
(قدسی ؎) زچوب خشک خوبان می تراشند آشنا
قدسی ٭ گرچون زلف شان از شانہ ہر سو حرمی دارد
٭ مؤلف عرض کند کہ متعلق بہ معنی ہشتم تراشیدن
است (اردو) آشنا پیدا کرنا۔

تراشیدن بجود مصدر اصطلاحی۔ صاحب
موارد بذیل تراشیدن گوید کہ بمعنی قرار دادن
بجود است کہ معنی یازدہم تراشیدن باشد
(زلالی ؎) بجود مسعود شاہی بر تراشید ٭ تراشش
رشک بر محمود پاشید ٭ مؤلف عرض کند کہ
از سندش مصدر بر تراشیدن پیداست (اردو)
اپنے آپ کو قرار دینا جیسے زید نے اپنے آپ کو
تکبر قرار دیا۔

تراشیدن خامہ مصدر اصطلاحی بمعنی
درست کردن خامہ بہ تراش مؤلف عرض
کند کہ متعلق بمعنی اوّل تراشیدن (ظہوری ؎)
گو ظہوری خامہ تراش و ورق در ہم کش ٭
آرزوی مدحت نولارخان خوش غالب است
٭ (اردو) قلم چھیلنا

تراشیدن خط مصدر اصطلاحی۔ بقول
بحر۔ تراشیدن موی نو دمیدہ رخسار مؤلف
عرض کند کہ متعلق بمعنی دہم تراشیدن و ہیچ
خصوصیت خط ندارد با موہم استعمال توان کرد
(اردو) خط رخسار کو مونڈنا۔

تراشیدن رزق مصدر اصطلاحی بقول
موارد (بذیل تراشیدن) بمعنی بہم رسانیدن
رزق مؤلف عرض کند متعلق بہ معنی ہشتم

(۸۶۴)

تراشیدن است (صائب سے) می تراشم رزق خود چون ماه از پهلوی خویش ٭ می کنم تا هست ممکن حفظ آب روی خویش ٭ (اردو) رزق پیدا کرنا۔ حاصل کرنا۔

(۳۵۵۹) **تراشیدن سخن** | مصدر اصطلاحی۔ صاحب اسپاراد بذیل تراشیدن گوید که بمعنی فراهم کردن سخن است مؤلف عرض کند که نه خیر این را تعلق است بامعنی ششم تراشیدن که سخن ساختن باشد (محسن تاثیر سے) از سخن حاصل او آئینه سان دست تهی است ٭ ساده لوحی که تراشد سخن از روی سخن ٭ (اردو) بات بنانا۔ بات پیدا کرنا۔

تراشیدن طعنه | مصدر اصطلاحی۔ بمعنی طعنه زدن مؤلف عرض کند که من وجه متعلق بمعنی هفتم تراشیدن دانیم (ظهوری سے) زبان تیشهٔ فرهاد همچنان تیز است ٭ هنوز طعنه تراش از برای پرویز است ٭ (اردو) طعنه مارنا۔

(۳۵۶۰) **تراشیدن وفا** | مصدر اصطلاحی بمعنی بهم رسانیدن مهر و وفا باشد مؤلف عرض کند که متعلق بمعنی ششم تراشیدن (ظهوری سے) اگر مهر و وفا باید تراشید ٭ به از فرهاد بودن صنعتی نیست ٭ (اردو) مهر اور وفا پیدا کرنا۔

تراشیده | اصطلاح۔ بقول فدائی (۱) هر چیز که از تراشیدگی و پرداخت رنگین و هموار شده باشد و (۲) هر سخنی که باسنجیدگی گفته شود (۳) هر مردیکه از دانش پرورش یافته خداوند خوبیهای ستوده شده باشد۔ صاحب اند این را (۴) مرادف تراشه گوید صاحب نوادر گوید چون خامهٔ تراشیده و ناخن تراشیده و سم تراشیده و فی فرهنگ که حکیم الملک محمد حسین شهرت این را بمعنی تراشه بسته و این محل نظر است (سے) مه نو که بر آسمان جای اوست ٭ تراشیدهٔ ناخن پای اوست ٭ مؤلف عرض کند که در اصل اسم مفعول مصدر تراشیدن است و بمجاز معانی بالا پیدا کرده

(اردو) (۱) بذریعہ تراش درست کی ہوئی چیز جیسے جوہر تراشیدہ (۲) سنجیدگی سے کی ہوئی بات۔ مؤنث (۳) تعلیم یافتہ شخص مذکر (۴) دیکھو تراشہ۔

تراق بقول رہنمای بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار آواز بلند **مؤلف** عرض کند کہ طاہر است لغت ترکی زبان یافتہ می شود ولیکن لغات ترکی از بن ساکت ما این را فارسی جدید می خوانیم کہ از زبان معاصرین عجم است متحقق نشد کہ از کدام زبان مفرس کردہ اند قیاس غالب ہمین کہ تقریبش از ترکی است کہ در ترکی زبان تاراق فرق سر را گویند و بامعنی دوم تراک ہم متعلق می نماید کہ بکاف عربی عوض قاف می آید (اردو) بلند آواز۔ مؤنث۔

تراک بقول برہان و جامع بفتح اوّل و رابع ساکن بروزن ہلاک (۱) بمعنی چاک و شگاف و (۲) آوازی را گویند کہ از شکستن یا شگافتہ شدن چیزی بگوش رسد و (۳) صدای رعد را نیز گفتہ اند و طراق عربی آنست۔ صاحب جہانگیری بر معنی اوّل و دوم قانع (حکیم خاقانی ۱ء) ہر دل شیر و پلنگ افتد آنگاہ تراک ٭ گر بشست تو برآید زکمان تو خدنگ ٭ (فرخی ۱ء) تراک دل شنود خصم تو ز سینۂ خویش ٭ چو از کمان تو آید بگوش خصم تراک ٭ صاحب سروری ہم ذکر معنی اوّل و دوم کردہ۔ صاحب ناصری بذکر معنی دوم گوید کہ مصدرش ترکیدن و فرماید کہ طراق معرب این است۔ خان آرزو در سراج بذکر ہر سہ معنی گوید کہ اغلب کہ معنی سوم مجاز باشد **مؤلف** عرض کند کہ ہر سہ معنی اسم جامد فارسی زبان۔ و یکی از معاصرین عجم گوید کہ ترک بمعنی چاک و شگاف اصل است و تراک اسم صوت شگاف است فارسیان تراک را بمعنی اوّل ہم استعمال کردہ اند بخیال ما ترک اسم مصدر ترکیدن است (اردو) (۱) چاک۔ شگاف۔ مذکر (۲) تراق بقول آصفیہ

مذکر کسی سخت چیز کے ٹوٹنے کی آواز چٹاخ (۳) رعد کی آواز۔ مؤنث۔

ترانگبین اصطلاح بقول انند و مؤید مفتح بن با کاف فارسی موقوف (۱) شیرۂ کہ از خار شتر خار بدر آید مانند شہد کذا فی الشرفنامہ و در مدارک مذکور کہ (۲) آسمان ہیچو برف می بارید بر قوم موسی علیہ السلام وقت صبح و آن را بتازی مَن می گویند صاحب محیط گوید کہ معنی آن عسل تر و بعربی عسل الندی نیز گویند و بیونانی سنجارون و بہندی شکر جواسا و بانگریزی منا آف دی درٹ و آن شبنمی است از آسمان بر اشجار خار شتر در ملک شام و خراسان و ماوراء النہر و گیلان و گرجستان و ہمدان و نواح آن می نشیند و منعقد می گردد گرم تر در اوّل و گویند معتدل در حرارت و رطوبت و برای حفظ صحت نیکو و نافع محرور و معتدل مزاج و یابس المزاج و مسکن تشنگی و ملیّن سینہ و حلق و مرطب آن و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض کند کہ مرکب است از ترنج و انگبین و (۲) اطبا از ترنج و انگبین ہم شربتی سازند کہ دافع صفرا است و این اصل است و بہ جائے آن را نام شد (اردو) ترنجبین بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث (۱) ایک قسم کی شکر ہے جو اکثر درخت خار (اونٹ کٹارا) کے کانٹوں پر شبنم کی طرح خراسان میں گر کر جم جاتی ہے۔ مسہل میں اکثر کام آتی ہے (۲) افشردہ لیمو جسے بین کھانڈ ڈال کر پیتے ہیں۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ اطبا ترنج اور شہد سے بناتے ہیں۔

ترانہ بقول برہان و جامع بروزن بہانہ (۱) جوان خوش صورت و شاہد تر و تازہ و صاحب جمال و باصطلاح اہل نغمہ (۲) تصنیفی است کہ آن سہ گوشہ داشتہ باشد۔ ہر کدام بطرزی یکی بیتی و دیگری مدح و یکی دیگر تلا و تلالا و در لغت نقش و صورت و دو بیتی سرود و نغمہ را خوانند (۳)

دہن خوانی وطنز وخوش طبعی و (۴) بدخوئی وحیلہ روئی ہم. صاحب سروری بر معنی اوّل و دوم
قانع و نسبت معنی دوم گوید کہ دوبیتی سرود باشد وبس (ہفت پیکر ساہ) ہر شگفتہ دری دری
می سفت ٭ ہر ترانہ ترانہ می گفت ٭ (استاد فرخی ساہ) از دل آویزی و تری چون غزلہای شہید ٭
وز غم انجامی و خوشی چون ترانہ بوطلب ٭ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید کہ
دوبیتی یعنی رباعی ونغمہ وخوانندگی و می فرماید کہ بعضی این لغت را بضم اوّل مخفف تورانہ دانند
یعنی خوبان منسوب بہ توران. صاحب رشیدی ہم بر معنی اوّل و دوم قناعت کردہ و صاحب
جہانگیری ہم زبانش. خان آرزو در سراج بحوالہ برہان ذکر ہمہ معانی کردہ بہار بذکر
معنی دوم گوید کہ موج از تشبیہات اوست و با لفظ بستن و بلند کردن و زدن و سرودن
وسنجیدن و گفتن مستعمل. مؤلف عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی است و مرکب می نماید از لفظ
ترو انہ یعنی منسوب بہ تروتازگی و معنی دوم و سوم مجازش و معنی چہارم البتہ با مجاز ہم تعلق ندارد
نظر باعتبار صاحب جامع کہ صاحب لسان است اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) (۱)
تروتازہ لڑکا. خوش جمال. خوش صورت. مذکر. صاحب آصفیہ نے ترانہ پر فرمایا ہے ـ
(۱) لغوی معنے جوان رعنا (۲) نغمہ. گیت. ایک خاص قسم کا گیت جسکو عوام تلانہ بولتے ہیں ـ
ایک خاص لے یا سُر (۳) ظرافت. خوش طبعی. مؤنث (۴) بدخوئی. مؤنث. حیلہ. مذکر ـ

ترانہ ہای خجرانگی اصطلاح بقول بحر و
انند وغیاث ترانہ ہای عمدہ و ترانہ ہائی کہ پادشاہی
یا امیری تصنیف کردہ باشد. مؤلف عرض کند
کہ اوّل کسی کہ این اصطلاح را نوشت صاحب
غیاث است دیگر ہر دو محققین نقلش بر داشتہ اند
و ما این را خلاف ذوق زبان دانیم و محققین

صاحب زبان ازین ساکت بدون سند استعمال
این را پسند نکنیم (اردو) وہ عمدہ ترانے
جن کے مصنف امرا یا بادشاہ ہوں۔ مذکر۔

ترانه برخاستن | مصدر اصطلاحی آغاز
شدن ترانه **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس
است (ظہوری سه) بر ساده دلیم نقش ببندد
ز ناصح بشنیدن ترانه برخاست ٭ (اردو) ترانہ آغاز ہونا

ترانه بستن | مصدر اصطلاحی - صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که بمعنی آغاز شدن و سروده شدن
ترانه باشد موافق قیاس (حسن مشهدی سه)
از گل بسینه بلبل هزار خار شکست ٭ کنون ترانه
بوصف بهار می بندد ٭ (اردو) ترانہ گایا جانا

(الف) ترانه پرداختن | مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت
و مقابل آن ترانه پرداز بحواله بہار نوشته
گوید که ترانه پرداز و ترانه ریز ہر کدام معروف

مؤلف عرض کند که - - - - - - -

(ب) ترانه پرداز | کسی را گویند که ترانه آغاز
کند و کنایه از مطرب و سراینده ترانه باشد
و الف بر زبان نیست (اردو) ب مطرب
ترانہ گانے والا۔

ترانه ریز | اصطلاح بقول بہار مرادف
ترانه پرداز **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل
ترکیبی است کنایه از مطرب (نثر ظہوری).
جلاجل اوراق درختان بہوای او ترانه ریز
(اردو) دیکھو ترانہ پرداز۔

(الف) ترانه زدن | مصدر اصطلاحی
(ب) ترانه زن | صاحب آصفی ذکر
الف کرده از معنی ساکت و بحواله بہار ب را مرادف
ترانه پرداز گوید **مؤلف** عرض کند که الف
بمعنی ترانه سرودن است و ب اسم فاعل
ترکیبی (سلمان ساوجی سه) سودای تو ز دست
خشکم بر باد داد حاصل ٭ مطرب شدت ترانه [illegible]

بیار بادہ ؏ (میر خسرو سہ) از نوای تر ترانہ زنان ؏ سرود تن خاستند نازکنان ؏ (اردو) الف ترانہ گانا ب دیکھو ترانہ پرداز ۔

(الف) ترانہ ساختن | مصدر اصطلاحی
(ب) ترانہ ساز | صاحب آصفی

ذکر الف کردہ از معنی ساکت بہار نسبت (ب) گوید کہ مرادف ترانہ پرداز است مؤلف عرض کند کہ الف بمعنی ترانہ تالیف کردن است و ب اسم فاعل ترکیبی بمعنی ترانہ پرداز (ب) را با الف تعلق نیست بلکہ تعلق دارد با ترانہ سازیدن کہ بمعنی سرودن ترانہ است (باقر کاشی سہ) خوشم ز دیدہ مطرب امشب روانش ساخت ؏ یارب چہ درد داشت کسی کان ترانہ ساخت ؏ (ظہوری سہ) اگر بہ رقاصی تواند کرد ؏ بہای ترانہ ساز آید ؏ (اردو) الف ترانہ تصنیف کرنا (ب) دیکھو ترانہ پرداز

(الف) ترانہ سرا | اصطلاح ۔ الف بقول بہار مرادف ترانہ
(ب) ترانہ سرائیدن |

پرداز صاحب آصفی ذکر ترانہ سرودن کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ الف اسم فاعل ترکیبی است و ب بمعنی ترانہ سرودن و الف را با ب تعلق است نہ با (ترانہ سرودن) (اردو) الف دیکھو ترانہ پرداز ۔ (ب) ترانہ گانا ۔

ترانہ سنجیدن | مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف ترانہ سرائیدن است (طالب آملی سہ) بہ عشق نہ سنجد ترانہ زنہار ؏ ولی ز اشک من این مدعا برون آید ؏ (اردو) دیکھو ترانہ سرائیدن ۔

ترانہ شدن | مصدر اصطلاحی بقول بحر و بہار مرادف افسانہ شدن کہ شہرت گرفتن است (اسیری لاہجی سہ) در کسوت اغیار چو بود رخ آن یار ؏ این قصہ در آفاق جہان گشت ترانہ

مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است گو چہ در سند استعمال (ترانہ گشتن) است ضیقی ندارد (اردو) مشہور ہونا۔

ترانہ شنیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی سماعت کردن ترانہ (صائب سہ) بشنو زمن ترانہ عبرت فزای را ٭ گر مردمی ای سپند نگہدار پای را ٭ (اردو) ترانہ سننا۔ سماعت کرنا۔

ترانہ گشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف ترانہ شدن است کہ گذشت وسند این ہم در انجا مذکور (اردو) دیکھو ترانہ شدن۔

ترانہ گفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تصنیف ترانہ کردن است چنانکہ سخن گفتن (نظامی سہ) ہر نہ سفتہ دری دری می سفت ٭ ہر ترانہ ترانہ می گفت ٭ (اردو) ترانہ تصنیف کرنا۔ ترانہ کہنا جیسے شعر کہنا۔

تراو بقول برہان بسکون واو بمعنی تراوش کہ از تراویدن و ترشح کردن باشد صاحب نوادر بذیل تراویدن ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی رشحہ و چکیدہ مؤلف عرض کند کہ ما بر (ترابیدن) اشارہ این کردہ ایم کہ در فارسی قدیم بمعنی قطرۂ آب آمدہ و در ینجا عرض کنیم کہ ہمین است ماخذ مصدر (تراویدن) کہ می آید و تراوش حاصل بالمصدرش بمعنی تراویدگی پس صاحب برہان تسامح کرد کہ این را بمعنی تراوش نوشت و فرقی در اسم مصدر و حاصل بالمصدر نکرد و آنچہ می فرماید کہ این از تراویدن است غلط است تراویدن مرکب شد ازین البتہ می توانیم گفت کہ این امر تراویدن ہم ہست (اردو) قطرہ۔ مذکر۔

تراود | بقول برهان بر وزن عداوت مشتق
از تراویدن و تراوش یعنی آب و شراب و
امثال آن تراوش می کند (صاحب سروری
گوید که مستقبل تراویدن است (مصرع) از
کوزه همان برون تراود که درو ست) صاحب
مؤید هم مستقبل گوید مؤلف عرض کند که
هر سه محققین با نام و نشان و شمع یکی از
اهل زبان و دیگری مؤید الفضلا ما را
معاف دارند که ما اینها را از قواعد زبان بیخبر
دانیم تراود مضارع مصدر تراویدن است
نه مستقبل و در مضارع و مستقبل فرق کردن
کار محققین نیست آنچه صاحب برهان این را
مرادف تراوش داند او بی خبر است از فرق
مصدر و حاصل بالمصدر و نمی داند که حاصل
بالمصدر اشتقاق ندارد بر خلاف آن مصدر
و از تعریف برهان پیداست که او این را حاصل
داند و حق آنست که این مضارع است و صیغه
و ضرورت بیان این نبود که مصدر این تراویدن
می آید (اردو) ٹپکے۔ تراویدن کا مضارع

(الف) **تراوش** | بقول بهار مرادف
تراویدن و فرماید که بمعنی چکیدن است و
با لفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند که مثل
جز این نباشد که ------

(ب) **تراوش کردن** | بمعنی را چکیدن
آمده (صائب ؎) نیست در دست سبوی
من عنان اختیار چو راز عشق از دل تراوش
گر کند معذور دار چو صاحب فدائی که یکی از
علمای معاصر عجم بود تراویدن و تراوش را یک
جا نقل کرده گوید که زهیدن آب و مانند آن
مؤلف عرض کند که ما فدائی را دیده ایم و
نمی دانستیم که از قواعد زبان خود بیخبر است
الف حاصل بالمصدر است نه مصدر و
ب موافق قیاس ولیکن (۲) بمعنی ظاهر شدن
هم که مجاز معنی اول است بهار در پیروی ...

سکندری خوردہ است (اردو) الف
تراوش بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مؤنث۔ ٹپکاؤ
چواو۔ تقاطر۔ ترشح۔ ب (۱) ٹپکنا۔ (۲) ترشح
ہونا۔ ظاہر ہونا۔

تراول بقول برہان و جامع و سراج بکسر واو بروزن ہلاہل برگ گیاہیست نامعلوم صاحب
مؤید گوید کہ بزای معجمہ عوض رای مہملہ ہم آمدہ و بتقدیم واو بر الف ہم **مؤلف** عرض کند
کہ صاحب محیط کہ محقق مفردات طب است ازین ہر سہ ساکت و ہرچہ محققین بالا نوشتہ اند
صراحت مزید آن نتوانیم کرد (اردو) تراول ایک قسم کی گھاس کا نام ہے۔ مؤنث۔

تراویدن بقول برہان و جہانگیری و جامع
بروزن دواویدن (۱) بمعنی چکیدن و تراوش
کردن آب و شراب و امثال آن صاحب جامع
این قدر بیفزاید کہ بمعنی اول تراب ہم بمعنی ترشح
صاحب بحر عجم می فرماید کہ بمعنی ترشح کردن و کم کم
چکیدن آب و روغن و امثال آن از کوزہ و
سبو و مشک و مانند آن و (۲) بسوی محسوسات
عقلیہ ہم اسناد کنند تا دلالت کند بر کثرت آن
(غنی ع) صفای حسن بتان می تراود از دل ما
و می فرماید کہ کامل التصریف است و مضارع
این تراود و بہار این را مرادف تراوش نوشتہ
چنانکہ ہم درینجا ذکرش کردہ ایم و ہم او در نوادر
این را مرادف ترابیدن نوشتہ۔ صاحب موارد
بذکر معنی اول و دوم می فرماید کہ بمعنی (۳) برآمدن
ہم چون (تراویدن آتش) و تراوش و تراو را
حاصل بالمصدر این گفتہ **مؤلف** عرض کند
کہ معنی سوم در معنی دوم داخل است و تراو ہم
این مصدر است چنانکہ بجایش نوشتہ ایم حاصل
بالمصدر و ترابیدن کہ گذشت مبدل این چنانکہ
آتو و آب (اردو) (۱) قطرہ قطرہ ٹپکنا (۲)
ظاہر ہونا (۳) نکلنا۔

تراویدن آتش مصدر اصطلاحی۔ صا

مواردِ بذیل تراویدن ذکر این کرده مؤلف عرض کند که در مصدر مرکّب (آتش تراویدن از چیزی) گذشت (اردو) دیکھو آتش تراویدن از چیزی ۔

تراویدن از زبان مصدر اصطلاحی ۔ صاحب مواردِ بذیل تراویدن ذکر این کرده گوید که بمعنی بر آمدن از زبان باشد (عرفی سه) ہمانا که از تکفیرِ من کافر شوند ٭ گر تراود از زبانم لیس فی جبتی سوا الله ٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) زبان سے ٹپکنا ۔ زبان سے نکلنا ۔

تراویدن تبسم مصدر اصطلاحی ۔ صاحب موارد ذکر این کرده مؤلف عرض کند که این ہمان است که بر (تبسم تراویدن) گذشت ۔ (اردو) دیکھو تبسم تراویدن ۔

تراویدن تجلّی مصدر اصطلاحی ۔ صاحب مواردِ بذیل تراویدن این را بمعنی ظاہر شدن تجلّی نوشته مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (زلالی سه) تجلّی می تراود از لب یار ٭ ہمه در عکس ساقی می رود کام ٭ (اردو) تجلّی ٹپکنا ۔ ظاہر ہونا ۔

تراویدن جوانی مصدر اصطلاحی ۔ صاحب مواردِ بذیل تراویدن این را بمعنی ظاہر شدن جوانی نوشته مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری سه) جوانی می تراود از لب یار ٭ جہان پیر برنائی رسانداست ٭ (اردو) جوانی ٹپکنا ۔ جوانی ظاہر ہونا ۔

تراویدن حاجت مصدر اصطلاحی ۔ صاحب مواردِ بذیل تراویدن ذکر این بمعنی ظاہر شدن حاجت کرده مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری سه) ظہوری راست خواہش که از خود ٭ نگاه عرض حاجت می تراود ٭ (اردو) حاجت ظاہر ہونا ۔

تراویدن خروش مصدر اصطلاحی ۔ صاحب

سوارد بذیل تراویدن ذکراین بمعنی برآمدن ترشح کرده مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (میرزا بیدل ؎) خروش ناتوانی می تراود از شکست من ٭ زبان سرمه آلود است موی خویش چینی را ٭ (اردو) آواز نکلنا۔

تراویدن خیال مصدر اصطلاحی۔ صاحب سوارد ذکراین بمعنی برآمدن خیال کرده مؤلف عرض کند که ظاهر شدن خیال است (قاسم مشهدی ؎) شام هجر از بس خیالش می تراود از دلم ٭ هر ورق در جیب تا نگذاشتم تصویر داشت ٭ (اردو) خیال ٹپکنا۔ ظاهر ہونا۔

تراویدن درد مصدر اصطلاحی۔ صاحب سوارد ذکراین بذیل تراویدن بمعنی برآمدن درد کرده مؤلف عرض کند که ظاهر شدن درد است (قاسم مشهدی ؎) ز اعضایم تراویده چنان درد ٭ که چون رنگ از رخم گشته عیان درد ٭ (اردو) درد ظاهر ہونا۔

تراویدن ذوق مصدر اصطلاحی۔ صاحب سوارد بذیل تراویدن ذکراین بمعنی برآمدن ذوق کرده مؤلف عرض کند که بمعنی ظاهر شدن ذوق است (طالب آملی ؎) از زاری شد جهان از تشنهٔ ناز و هنوز ٭ می تراود ذوق خون از خنجر جلاد من ٭ (اردو) ذوق ٹپکنا۔ ظاهر ہونا۔

تراویدن راحت مصدر اصطلاحی۔ صاحب سوارد بذیل تراویدن ذکراین بمعنی برآمدن راحت کرده مؤلف عرض کند که بمعنی ظاهر شدن راحت است (ظهوری ؎) به نیش غمزهٔ دل در خور [illegible] بستت ٭ زریش سینه راحت می تراود ٭ (اردو) راحت ٹپکنا۔ راحت ظاهر ہونا۔

تراویدن رقم مصدر اصطلاحی۔ بمعنی ظاهر شدن و برآمدن رقم است مؤلف عرض کند که موافق قیاس (ظهوری ؎) نتراود ز قلم خبر رقم حسرت آب ٭ نامهٔ تشنه لبان جمله سیاه مضمون است ٭ (اردو) لکھا جانا۔

(۱۴۲۵)

تراویدن زہر مصدر اصطلاحی۔ بمعنی ظاہر شدن زہر است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری ؎) شہد نصیحتا چو تقاضا سود مند ٭ ز زہری بیرون تراود اگر از سخن مرنج ٭ مخفی مبادکہ اگرچہ از سند بالا (زہر بیرون تراویدن) پیدا است ولیکن زہر تراویدن ہم محاورۂ زبان است **(اردو)** زہر ٹپکنا۔ زہر ظاہر ہونا۔

تراویدن نالہ مصدر اصطلاحی بمعنی برآمدن نالہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری ؎) این نالہام از کام و زبان بر نتراود ٭ گز درد تو برہم نفشارد جگرم را ٭ مخفی مبادکہ اگرچہ از سند بالا (بر تراویدن نالہ) پیدا است ولیکن (تراویدن نالہ) ہم محاورۂ زبان است **(اردو)** نالہ ٹپکنا۔ نکلنا۔

تراہی بقول برہان و جامع و ناصری بر وزن تباہی بمعنی میوہ نوباوہ و نورسیدہ۔ صاحب جہانگیری بر نوباوہ قانع (سعدی ؎) بود بوستان بان بایوان شاہ ٭ تراہی ولی ہم ز بستان شاہ ٭ خان آرزو بذکر این گوید کہ بعض را بسند این اشتباہ است **مؤلف** عرض کند کہ این اشارہ باشتباہ رشیدی است و ما این اشتباہ را لغو دانیم کہ محقق اہل زبان یعنی جامع تصدیق این معنی می کند۔ اسم جامد فارسی زبان است **(اردو)** پہلا میوہ۔ مذکر۔

ترابیان بقول برہان و رشیدی و جامع و جہانگیری و سراج بر وزن اناردان نام مرض اسہال است۔ صاحب مؤید گوید کہ بہندی ہیضہ و نام مرض اسہال **مؤلف** عرض کند کہ نظر باعتبار صاحب جامع کہ اہل زبان و محقق زبان خود است این را اسم جامد فارسی زبان دانیم **(اردو)** اسہال کا مرض۔ مذکر۔

ترابیدن بقول برهان و جهانگیری با بای حطی بر وزن و معنی تراویدن و تراوش کردن صاحب بحر گوید که کال التعریف است و مضارع این تراید صاحب موارد هم این را آورده غالب [illegible] در مهلوی بر برهان اعتراض کرده این را غلط شمرده و تراویدن را صحیح انگارد و صاحب قاطع القاطع جواب بارد می دهد ولی حقیقت نمی برد. یک جواب دندان شکن که غالب را مغلوب می کند همین که واو در فارسی زبان به تحتانی بدل می شود چنانکه انگور و انگیر و انگول و انگبیل [illegible] پس این مبدل تراویدن است و ماخذ تراویدن بجای خود مذکور پس وجهی نیست که بر قول موارد و برهان و جهانگیری و بحر غالب را ترجیح باشد شک نیست که محققین صاحب زبان یعنی سروری و ناصری و جامع این را ترک کرده اند مؤلف عرض کند که ما در محاورهٔ فرس استعمال این ندیدیم ولیکن بر صحت این لغت قائل نیست (آصف) دیکهو تراویدن کے معنی

ترب بقول برهان بفتح اول و سکون ثانی و بای ابجد (۱) مکر و حیله و زرق و تزویر (۲) گمراهی و (۳) زبان آوری و بضم اول (۴) معروف است که بعربی فجل خوانند صاحب جهانگیری بر معنی اول قانع. صاحب سروری بذکر معنی اول می فرماید که صاحب فرهنگ [illegible] هم آورده که آن را ترف نیز نامند و بذکر معنی چهارم می فرماید که قسمی از [illegible] است که بیخش نازک و سفید باشد که هم برگ و هم بیخش خورند با ضم طعام و بغایت مشتهی است ([illegible]) ترب نیکو باشد از بهر سعال ها بول راند چشم را روشن کند. صاحب ناصری بذکر معنی اول و سوم ذکر ترف هم کرده. صاحب رشیدی بر معنی اول قناعت فرموده صاحب جامع ذکر معنی اول و دوم فرموده. صاحب محیط می فرماید که بشیرازی تربزه و بسریانی [illegible]

و برومی وقیون و بفرنگی رغانس و بیونانی افاتیس و اباتوس و بعربی فجل و بهندی مولی نامند بقول جالینوس مسخن و مجفف در درجهٔ دوم اما ترب صحرائی قوی‌تر و طبع آن گرم و تر در اول و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض کند که همین است حقیقت معنی چهارم و آنچه صاحب سروری اشارهٔ ترف کرده صراحتش بر (ترپ) می‌آید که بپای فارسی است و آن را با این لغت هیچ تعلق نیست و با همه معانی اسم جامد فارسی زبان دانیم مخفی مباد که ما در معنی سوم بیان کرده بر هان تأملی داریم که لفظ زبان آوری را بی‌محل استعمال کرده و بر معنی اصطلاحی غور نکرده و ظاهر مقصودش از معنی دوم باشد (اردو) (۱) مکر و حیله۔ مذکر (۲) لاف و گزاف مؤنث۔ و کھو بلند پروازی (۳) زبان آوری۔ مؤنث۔ شاعری صاحب آصفیہ نے زبان آوری بمعنی شاعر کہا ہے (۴) مولی۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مؤنث۔ ایک قسم کی جڑ کا نام جسے کھاتے ہیں۔ عربی میں فجل۔ فارسی میں ترب مزاجاً اول درجہ میں خشک دوم میں گرم۔

ترپالی | بقول برہان و جہانگیری و رشیدی بر وزن چنگالی نام عمارتی است بسیار عالی بنا کردهٔ اردشیر بابک در شرقی شهر گور که از شهرهای فارس است و چون معرب آنست گویند که بر سر آن بنا آتشکدهٔ ساخته بودند و در برابر شهر کوهی است و از آن کوه آبی به آن آتشکده می‌آید صاحب جامع ذکر این کرده۔ صاحب ناصری بنقل قول برهان گوید که آنچه درین لغت مرقوم شد از فرهنگ ها نقل افتاد دران چند خطاست اول آنکه طربال به طای حطی عربی و بمعنی عمارت عالی که بنا کنند یعنی هر کوه و سنگ و هر پارهٔ از کوه و سنگ بزرگ و بلند بود که از کوه پیش آمده و برآمده باشد و دیوار دراز و بلند و چینهٔ بالائین دیوار است طرابیل الشام صومعهای ملک شام

واینکہ نوشتہ اند نام آن شہرگون است ہم خطاست جوراست وآن نام قدیم شہر فیروز آباد بود و در جور مرقوم خواہد شد **مؤلف** عرض کند کہ اگر تصریح ناصری را صحیح دانیم طای حطی بدل شدہ بہ فوقانی چنانکہ در اکثر لغات دیدہ شد و یای نسبت در آخر تربال آمدہ (اردو) تربالی ایک عمارت عالی کا نام ہے جو اردشیر کی بنا کئے ہو۔ شہرگون مین واقع ہے۔ مؤنث۔

تربامان بقول برہان بروزن مشتاقان بیونانی نام گلی است لاجوردی و برگہای آن دراز می باشد وگل وشاخ وبرگ آن ہمہ تلخ است وآن را غافث بروزن آفث نیز گویند وبجای بای ابجد یای حطی ہم آمدہ۔ صاحب محیط بر غافث گوید کہ اسم عربی است وبیونانی اوقطاریون (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ ما بر اوقطاریون صراحت کامل کردہ ایم (اردو) دیکھو اوقطاریون۔

تربت بقول بہار بالضم خاک و مجازاً بمعنی گور و بالفظ شگافتن وکشادن مستعمل (ظہوری ے) از زہر کینۂ خسرو ہنوز از تربت شیرین ؎ گیاہ تلخ می روید پی فرہادمی لرزد ؎ **مؤلف** عرض کند کہ بتای مدورہ لغت عربست بمعنی خاک و این تصرف فارسیان است کہ تصرف در رسم الخط کردہ بتای دراز نوشتند وبمعنی گور استعمال کردند واستعمال این ترکیب فارسی در ملحقات مذکور شود (اردو) تربت بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ قبر۔ گور۔ مزار (ثاقب ے) مانگنا گو ہے برا پر جو ملے مانگے سے ؎ اپنی تربت کے لئے کوچۂ جانان مانگون ؎

تربت خانہ اصطلاح۔ بقول بہار مقبرہ (حکیم زلالی ے) ایاز از شبنم مژگان وضو کرد ؎ بہ تربت خانۂ محمود رو کرد ؎ **مؤلف** عرض کند کہ قلب اضافت خانہ تربت است (اردو) مقبرہ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر جای قبر۔ قبرون کا مقام۔

تربت خوردن | مصدر اصطلاحی. صاحب آصفی ذکر (تربت خوردن بیمار) کرده می گوید که چون بیماری از دوا زائل نشود خاک تربت امام علیہ السلام بہ نیت شفا می خورانند (تاثیر اصفہانی ؎) بگرد سر بہ باشد جلوہ گر زان نرگس جادو ٭ کہ خاک تیرہ بختان خورد تربت چشم بیمار شو ٭ مؤلف عرض کند کہ این بمعنی خاک خوردن است وبلحاظ استعمال فارسیان خاک مزار خوردن وازینکہ خاک مزار مبارک امام علیہ السلام را خاک شفا نام است مؤمنین بیمار خاک تربت علیہ السلام می خورند ودرین رسم است وعجبی نیست کہ این رسم عجم ہم باشد کہ عجم مرحومی بیمار شود واز دارو صحت پذیر نشود اورا خاک تربت مرحوم می خورانند وخیال ایشان است کہ عجم مرحوم باختلاط پذیرد و بیمار تندرست شود پس ہمین است ماخذ تربت خوردن (اردو) قبر کی مٹی کھانا۔

تربت شگافتن | استعمال. صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ گشادن تربت بمعنی حقیقی است (طالب آملی ؎) تربت بشگافم بہ چشم سودن دستی ٭ در حوصلہ مرگ من افسوس نگنجید ٭ (اردو) قبر کھولنا قبر کو تڑکا دینا۔

تربت گشادن | مصدر اصطلاحی. صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (حافظ شیرازی ؎) بگشای تربتم را بعد از وفات بنگر ٭ کز آتش درونم دود از کفن برآید ٭ (اردو) قبر کھولنا۔

ترید | بقول برہان وجامع بکسر اوّل وثالث وسکون ثانی ودال ابجد (۱) نام شہریست غیر معلوم وبضم اوّل وثالث (۲) دوائیست معروف کہ اسہال آورد وباین معنی بکسر اوّل وثالث ہم آمدہ و (۳) چوب و نی خالی را نیز گویند. صاحب ناصری بذکر معنی اوّل گوید کہ ہمانا ترمد را بہ تصحیف ترید خواندہ اند درین صورت معلوم است کہ شہری غیر معلوم نخواہد شد برخلاف ترمد کہ شہریست

معروف بود ماوراءالنهر و بملاحظه ترتیب حروف تهجی در محل خود می آید۔ خان آرزو در سراج بذکر
هر سه معنی بالا گوید که تحقیق آنست که همان دوای مشهور است که بهترش مجوف و خالی بود چنانکه
از کتب طبیه بوضوح می پیوندد۔ صاحب محیط بر تربد می فرماید که بسریانی طوربد و بیونانی قوطر
و بهندی نسوت و ناک پتر نامند بهترین آن مجوف سفید باطن۔ گرم در اول سوم و خشک در آخر
آن خشکی آن زیاده از گرمی و بحقیقت آن قوی و در طعم آن اندک قبض و منافع بی شمار دارد (الخ)
مؤلف عرض کند که حقیقت معنی اول بوضوح نه پیوست۔ جا دارد که همان تربد باشد که صاحب
ناصری ذکرش کرده و این مبدل آن باشد چنانکه ترخم و ترخب۔ و بدین وجه که صاحب جامع که صاحب
زبان است تصدیق این لغت کرده است ما این را غلط ندانیم و نسبت معنی سوم خیال ما
این است که اسم جامد باشد بر سبیل مجاز چنانکه خیال خان آرزو ست (اردو) (۱) تربد ایک
شہر کا نام۔ مذکر۔ دیکھو تربد (۲) تربد ایک دوا کا نام جسکو ہندی میں نسوت اور ناک پتر کہتے
ہیں۔ مؤنث (۳) نے۔ مؤنث۔

تربره | بقول برهان و جهانگیری و جامع و سروری و ناصری و رشیدی بروزن غرغره نام نوعی
از انگور است۔ خان آرزو در سراج ذکر این کرده۔ مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم
باشد (اردو) انگور کی ایک قسم کو فارسیوں نے تربره کہا ہے۔ مذکر۔

(۱) الف) تربز | بقول برهان و جهانگیری و جامع و سراج بفتح اول و ضم ثالث (۱) هندوانه
(ب) تربزه | و (۲) خیار و بادرنگ و (۳) بضم اول تربز را گویند که بعربی فجل خوانند
(تبارز الدین بخشی طاب) آنچه پسیپید نمودن که چه ترشده بی مزه بودن که چه بهار بمعنی اول

الف قانع (ملا طغرا ست) بود تخم و بنیاد دین کاشتن ها دو تیر به یک دست بر داشتن ها
صاحب محیط بر بیت همین قدر نوشته که اسم ترب است مؤلف عرض کند که ما ذکر ترب بجایش
کرده ایم و آنچه صاحب محیط بر بیت مذکور نوشته باتفاقش بر بابای شیخی کرده ایم و خیالش
نسبت معنی اوّل بادرنگ نوشته ایم و ما این هر دو لغت را اسم جامد فارسی زبان دانیم و در
ترکیب الف لفظ تر مرکب است با بر. تر بمعنی بارد و بر بمعنی بخشش که زمین است و معنی
ترکیبی این زمین تر دارنده و بالنده و در زمین تر و، ب های نسبت باشد یعنی منسوب بزمین
تر و قیاس می خواهد که ب را اصل دانیم و الف را مخفّفش (اردو) (۱) دیکهو بابا شیخی (۲)
دیکهو بادرنگ (۳) دیکهو ترب ۔

ترسه | بقول برهان و جهانگیری و جامع بروزن مدرسه قوس قزح را گویند صاحب رشیدی
گوید که بالضم و بالفتح هر دو آمده خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا می فرماید که ترسه بهم بمعنی
معنی آمده و این مخفّف آنست بحذف موحّده مؤلف عرض کند که اتفاق داریم با او و این
اسم جامد فارسی قدیم است معاصرین عجم این را لغت ژند و پاژند گویند (اردو) قوس قزح
دیکهو اغلیسون ۔

ترسی | بقول محیط بکسر تای فوقانی و سکون راء مهمله و کسر موحّده و سین مهمله و سکون تحتانی اسم بادرنگ است مؤلف عرض کند که ترسی بمعنی بادرنگ بجایش گذشت و شکی نیست آن

بسیار سرد است و این مرکب است با تر بمعنی بارد و بس بمعنی بسیار و یای نسبت یا زائده ۔ ظاهراً اسم جامد فارسی زبان و موافق قیاس می نماید و آنچه استعمال این بکسر موحّده بیان

شدہ و تصرف محاورہ پیش نیست (اردو)
دیکھو بادرنگ ۔

ترکب | بقول برہان و جامع و رشیدی
بضمّ اوّل بروزن اورک نام نوعی از انگور
است۔ خان آرزو در سراج گوید کہ در کتب
دیگر دیدہ نشد و در کتب طبّی (روباہ ترکب)
بمعنی سگ‌انگور نوشتہ اند پس غلط در لفظ و معنی
کردہ باشند و صحیح ترکب بمعنی کشمش سیاہ کہ قراقروت
باشد چنانکہ در جہانگیری و برہان است مؤلف
عرض کند کہ محقق با نام و نشان اگر در دیگر کتب
این لغت را بمعنی انگور ندیدہ باشد خطای اوست
و اگر مقصودش از (دیدہ نشد) بنظر نیامدہ باشد
خطای چشم اوست صاحب جامع کہ محقق اہل
زبان است ذکرش کردہ و صاحب برہان ہم
آوردہ کہ عجم است و از محققین ہند نژاد
صاحب رشیدی ذکرش کردہ کہ محقق متبحر است با وجود
این ہمہ شاہدان معتبر این لغت صحیح را تسلیم
نکردن کہ معاصرین عجم ہم ازین واقف اند و
بنظر سطحی اشکال پیدا کردن شایان تحقیق نیست
و آنچہ بمعنی قراقروت است بیای فارسی است
شعری یکی از معاصرین عجم گوید و ما او اتفاقی
داریم کہ فارسیان بر لغت ترب کاف تصغیر
زیادہ کردہ انگور کوچک را نام نہادند دیگر
ہیچ (اردو) انگور کی ایک قسم بہت
چھوٹے انگور (مذکر)

ترب کندن | مصدر اصطلاحی بقول بحر و بہار و آنند
بالضمّ کنایہ از جماع کردن است (ملا فوقی یزدی ست)
چہ ترب‌ہا کہ نکندم بطرز خود کہ فلک بزمین [illegible] داد حظ
ترخانی ہا؟ مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این تجمل کندن است
زمین و محاورہ لوطیان و سوقیان است (اردو) جماع کرنا

تربن | بقول برہان و جامع و جہانگیری و ناصری بفتح اوّل و ضمّ ثالث و سکون ثانی و نون بمعنی
بسیار سخت را گویند صاحب رشیدی لفظ بسیار را ترک کند خان آرزو در سراج بہ گوید این

می فرماید که لیکن ترسن بدین معنی می آید **مؤلف** عرض کند که طرز بیانش ترسن را صحیح داند
نسبت ترپ نقل قول رشیدی کند و این طرز تحریر و تعریف او در اکثر الفاظ سهل انگاریش را
را ظاهر کند. معنی صحیح را که تحقیق بر دارد یکی از معاصرین عجم درست گوید که معنی لفظی
این بنیاد تر در است معنی حقیقی اش زمینی که در آن کاشت تری می شود و این قسم زمین در گرما بسیار سخت
می باشد و صراحت ماخذ ترسن بجایش کنیم (اردو) سخت زمین ۔ مؤنث ۔

تربند بقول برهان و ناصری و جامع بروزن سربند پارچه باشد که آن را تر کنند و بر
زخم کارد و شمشیر و امثال آن بندند تا خون بایستد ۔ خان آرزو در سراج گوید که مقابل این
خشک بند است **مؤلف** عرض کند که این طبع آزمائی و اظهار این است که ما هم جدتی پیدا
کرده ایم ایجاد بنده است اگرچه گنده باشد بتبدیل لغت خشک در ملحقاتش خشک بند را خود
خان آرزو ذکر نکرده و خشک بند بر زبان معاصرین عجم است تربند بند شی است که پارچه
بالای زخم را در آب یا برف تر کنند که رطوبت جریان خون را از و بند می کند ازینجاست که این
را تربند نام نهادند و بلا خصوصیت معنی همین پارچه را زخم بند گویند و تخته بند هم قسمی ازین
است که برای اعضای شکسته بکار می برند بالجمله خشک بند چیزی نیست چنین که پیدا کرده خشک
دماغان است (اردو) بھیگی ہوئی بیانڈیج جو زخموں پہ باندھا کرتے ہیں تاکہ خون جلد رکجائے ۔ مؤنث

ترپو بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی بفتح اول و سکون ثانی و ثالث بواو کشیده
پارچه را گویند سفید و سفت و باریک ۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی بالای فرماید که لیکن ترپو
بمعنای فارسی نزدیک به همین معنی گذشت **مؤلف** عرض کند که سبحان الله چه خوش تحقیق است

پرتو بمعنی فروغ و عکس و روشنائی گذشته است محقق با مؤنشان می طرازد که آن نزد یک
همین معنی است مقصودش جز این نباشد که پرتو مهتاب یا آفتاب هم مثل پارچه باریک است
سپید انیم که ازین صراحت بی معنی چه مفاد است و بچه ضرورت جز این که در تسلیم تعریف این لفظ
بوجه نقاد لیکن اشتباهی پیدا می شود قلب بعض نیست که در ماخذ این مدسه بدست آید حق آنست
که نظر باعتماد محققین اهل زبان ما این را اسم جامد فارسی زبان تسلیم کنیم و اینقدر را اضافه کنیم که همین
لغت بموحده اوّل و تای فوقانی سوم بجایش گذشت و صراحت ماخذش همه را آنجا کرده ایم و دینجا
اینقدر را اضافه کنیم که این را قلب بعض آن دانیم که فوقانی سوم آن درین لغت حرف اول آمده است
و موحده اوّلش درینجا حرف سوم (اردو) سفید باریک اور مضبوط کپڑا نذکر۔

تربوا | بقول اننده بجواله مؤید جامه سفت و باریک۔ صاحب مؤید همین لغت را بدون الف
آخر (تربو) نوشته که بجایش گذشت مؤلف عرض کند که غلطی کتابت انند می نماید که نیز یا ف
الف آخر قائم کرد اگر سند استعمال پیش می شد مزید علیه تربو می گفتیم (اردو) دیکهو تربو۔

تربه | بقول ناصری همان ترب که مذکور شد
صاحب سروری برقرا قرت قانع خان آرزو
در سراج گوید که بای فارسی مرادف ترپ است
دگویند طرفک معرب این مؤلف عرض کند که
غلطی کتابت باشد که موحده قائم شد و بای
فارسی سوم بجایش می آید اگر سند استعمال پیش می شد
این را مبدل ترپه می گفتیم و صراحت کامل به
ترپ کنیم (اردو) دیکهو ترپ ۔

تربیت | بقول بهار بمعنی پروردن و آموختن می فرماید که بالفظ دادن و کردن مستعمل ۔
مؤلف عرض کند که لغت عربی است و بقول منتخب بمعنی پرورش کردن فارسیان این را

بقاعدهٔ خود با مصادر فرس مرکب کردند و در رسم الخط هم تای مدوره را به تای دراز بدل کردند و بمعنی حاصل بالمصدر یعنی تعلیم استعمال کردند که در ملحقات می آید (ظهوری ؎) از تربیت خود کیم فارغ ٭ یادش بار از ما گرفته است ٭ (اردو) تربیت۔ عربی۔ مؤنث۔ تعلیم۔ تادیب۔

(الف) تربیت باشیدن | مصادر اصطلاحی

(ب) تربیت بودن | صاحب آصفی ذکر

ب کرده از معنی ساکت و سندی که پیش کرده برای الف است (شفائی اصفهانی ؎) تربیت گر نه اینچنین باشد ٭ حال این هر دو عکس این باشد ٭ مؤلف عرض کند که هر دو بمعنی تربیت حاصل شدن است (اردو) تربیت ہونا۔

تربیت پذیرفتن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تربیت حاصل کردن و از سندش تربیت پذیر بمعنی حاصل کنندهٔ تربیت اسم فاعل ترکیبی ظاهر است عیبی ندارد (عرفی ؎) فلان مربی و من تربیت پذیر این بس ٭ ز فضل خود چه زنم لاف های طولانی ٭ (اردو) تربیت پانا تربیت

پذیر ہونا۔

تربیت خواستن | استعمال بمعنی حقیقی خواهش تربیت کردن است مؤلف عرض کند که مؤلفش قیاس باشد (ظهوری ؎) تربیت خواهی بسعی دل رسان خود را العشق ٭ مرحمت بنگر که بیگانه آمد خویش رفت ٭ (اردو) تربیت چاہنا

تربیت دادن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تربیت کردن و تعلیم دادن است (انوری ؎) اگر مسعود ناصر تربیت داد ٭ غنیمی را بخلعت های فاخر ٭ (اردو) تربیت کرنا۔ تعلیم دینا۔

تربیت کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند

کہ بمعنی تعلیم دادن است (صائب ؎) اگر از
سختی ایام شود آدم نرم ٭ کو روی من تربیت
سیلی استاد کند ٭ (جمال اصفہانی ؎) اگر نگردی
لطف تو اہل ہنر را تربیت ٭ بر بساط اشرفت کے
دم زدی چون من گدا ٭ (اردو) تربیت کرنا
تعلیم دینا۔

تربیت با اہل را چون گردکان بر گنبد است | مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال
و امثال فارسی ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض
کند کہ فارسیان این مثل را بحق نا اہلان زنند و
گویند کہ نا اہل بہ تربیت ہم اہل نشود چنانکہ گوینده
(ع) ناکس بہ تربیت نشود ای حکیم کس ٭ (اردو)
صاحب محبوب الامثال نے کہا ہے کہ یا کبھی گدہا
پیٹنے سے گھوڑا ہوتا ہے ۔ دکن میں کہتے ہیں کہ
کم ظرف کو تربیت لا حاصل ہے۔

تربیت نمودن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ
مرادف تربیت کردن است کہ گذشت (کوکب
مازندرانی ؎) ز پہلوی دل روشن شدم چو دانا
صدف و پیران ٭ نمودم قطرہ را تربیت سیلان ٭
خود کردم ٭ (اردو) تربیت کرنا۔ دیکھو تربیت دادن

تربیت یافتن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بہ معنی حاصل کردن تربیت است
و موافق قیاس و بہ معنی حقیقی (حضرت شیرازی
؎) از نیاز آن شاخ گل پامال رنگ و بو
دہد ٭ چون نہالی تربیت یابد ثمر نیکو دہد
٭ (اردو) تربیت پانا۔ تعلیم پانا۔

تریپ | بقول بہار بفتح اول بر وزن چرب کشک سیاہ را گویند و بہ ترکی قراقروت۔
صاحب جامع گوید کہ بعربی مارق و مصل نامند۔ بہار گوید کہ قروت سیاہ است (طاہر وحید
در تعریف سبزی فروشی ؎) از دو دید چون آن لب نوشخند ٭ سیہ پوش چون تریپ گردید قند

و صاحب رشیدی می طرازد که ترف و تریک و تربه هم بهمین معنی باشد کشک سیاه را نام
است صاحب محیط ذکر این نکرده و کشک سیاه را هم ننوشت و ترف و تریک و تربه را هم
ترک کرده و طرثوث را هم بنیاد رد و بر مصطکی گوید که اسم عربی است و گویند عجمی و به اصفهانی قارا
و بفارسی قراقروت و به ترکی قروط نامند و آن بقول شیخ از آب پنیر می سازند و بعضی هم
گویند آن انجبت و صمغ است نیز بفارسی کشک و بعربی مصل نامند سرد و خشک در دوم
تسکین حدت صفرا و عطش و تشنگی و حرارت معده و جگر و اسهال صفراوی و منافع بسیار دارد
الخ) مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است (اردو) پنیر کا پانی جسکو فارسی میں
کشک بھی کہتے ہیں۔ مذکر۔

(الف) ترپیک | بقول برهان الف بروزن [illegible] | باشد (مولوی معنوی سه) چو نوشیدم ز تماشش
(ب) ترپیچ | کشک و ب بر وزن | فرو گویید چون سیر هم ز چو ترپیک رو ترش کرده هم گذشت
سرفه همان ترپ را گویند که گذشت صاحبان | شیرین به بیتم مؤلف عرض کند که نزدیک ما
رشیدی و جامع هم ذکر این کرده اند و صاحب | ترپ است بزیادت کاف و های
سروری ذکر الف کرده گوید که معرب این طربا | هیچ (اردو) دیکھو ترپ۔

ترت | بقول انند بحواله مؤید و کشف اللغات در فارسی زبان بالفتح بمعنی پریشان و مرتب
است مثل بغل و مغل و قریش و دریش مترادف این باشد مؤلف عرض کند که طالب
سند استعمال می باشیم از نظر ما نگذشت و محققین اهل زبان ازین ساکت و معاصرین عجم
(اردو) پریشان۔

ترترک بقول برہان و جہانگیری و جامع بفتح اول و فوقانی بروزن شب پرک (۱) نام مرغکی است که آن را در ماوراءالنهر دختر صوفی گویند و بعربی صعوه و بضم اول و فوقانی (۲) جائیست در کوه چهل مقام شیراز که مردم به آنجا روند و سنگی در زیر خود نهاده از بالا الغزیده به پائین آیند و بکسر اول و فوقانی (۳) مردم سبک و بی تمکین را نامند صاحب سروری نسبت معنی اول گوید که ترتک است و ذکر معنی دوم و سوم کرده صاحب ناصری ذکر معنی اول کرده نسبت معنی سوم گوید که در برہان و جہانگیری آمده واللہ اعلم و نسبت معنی دوم می فرماید که فقیر مؤلف در ایام سکونت شیراز از آنجا بازدید و لیکن نام آن کوه را چهل مقام نشنیدم کوهی است قریب باغ دلگشا و مرقد شیخ مصلح الدین سعدی در دره آن واقع و آن را سرسرک گویند و بجای تا سین آورند چه بلغت شیراز می سرسرین بمعنی لغزیدن است ۔ خان آرزو در سراج بذکر هر سه معنی بالا می فرماید که ظاهر ادر ترنبک و ترندک تصحیفی شده والعلم عند اللہ سبحانہ مؤلف عرض کند که این الہام است به محقق ہندنژاد ما تحقیق جامع را که محقق زبان خود است معتبر تر از خان آرزو دانیم و این لغت را بهر سه معنی اسم جامد فارسی زبان خوانیم ترندک بمعنی صعوه می آید و ترنبک بجای خودش باشد این لغت را با وجود آنکه محققین زبان دان اسم جامد تسلیم کرده اند تصحیف خیال کردن کار ہندنژادان نیست ۔ تعریف صعوه بر ترندک در ہمین ردیف می آید (اردو) (۱) دیکھو تربدک (۲) شیراز میں ایک مقام کا نام ۔ مذکر (۳) سبک ۔ ہلکا شخص ۔

ترتنگ بقول سروری بضم هر دو تا و سکون رای مهمله و در نسخهٔ میرزا تذرو باشد و او را تورنگ و چور بور نیز گویند ۔ می فرماید که در مؤید بجای رای مهمله زای معجمه آمده و در قرنگ

بمعنی کبک آورده۔ صاحبان جہانگیری و جامع ذکر این کرده اند۔ صاحب رشیدی گوید که تصحیح
ترنگ مخفف تورنگ است۔ خان آرزو در سراج بذکر قول محققین گوید که تحقیق آنست که تدرنگ
است چنانکه قوسی گوید مؤلف عرض کند که صاحب محیط بر کبک صراحتی کرده دران اشارهٔ
ترنگ نیست پس خیال ما هم همین است که باتفاق محققین این اسم جامد تدرو است (اردو)
دیکھو تدرو۔

ترت و مرت | بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و ناصری بتجرید وزن هرج و مرج اتباع
لغت از اتباعست بمعنی تاخت و تاراج و زیر و زبر و پراگنده و پریشان و بنیان رفته و نقصان
آمده و از هم افتاده (حکیم سنائی سے) ای بسا بادو بوش انگینان ٭ ترت و مرت از دعاے
مسکینان ٭ (محمد بندو شاه سے) حالی کردی ز تاب تیغ بران ترت و مرت ٭ کشوری کردی
تسهیم تیرچان تارومار ٭ صاحب رشیدی گوید که مرادف تارومار است خان آرزو در
سراج با محققین بالاتفق۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاه قاچار این را بہمین معنی
آورده مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است (اردو) دیکھو تارومار۔

ترتیب | بقول ا ہا نہادن چیزی بر موضع آن چیز و بالفظ دادن و کردن مستعمل مؤلف عرض کند
که لغت عرب است و بقول منتخب بمعنی راست کردن درجه هر چیز و گذاشتن هر چیز در مرتبهٔ خود۔
فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این کنند و آنچه استعمال این ترکیب است در ملحقات می آید
(اردو) ترتیب۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ ذیل بندی۔ صف بندی۔ درستی۔ انتظام
آراستگی۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ کسی کام کو درستی اور سلسلے سے کرنا کا حاصل بالمصدر۔

ترتیب دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرتّب کردن و سلسلہ بسلسلہ نہادن و مجازاً بمعنی آراستہ کردن (سنجر کاشی ؎) آنچہ بر شاہدان حسن رواست ٭ جملہ ترتیب دادہ بر اندام ٭ (اردو) ترتیب دینا۔ بقول آصفیہ ربط دینا۔ سلسلہ وار رکھنا۔ سجانا۔ ٹھکانے سے چننا۔ قطار رچانا۔

ترتیب ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف ترتیب دادن است کہ گذشت (کمال اصفہانی ؎) ہمین ساز و فلک ترتیب خیل ٭ بندگانش را ٭ ز ماہ چاردہ طاسک ز زلف تیرہ شب پرچم ٭ (اردو) مرتب کرنا۔ دیکھو ترتیب دادن۔

ترتیب کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی ترتیب دادن و ساختن و نمودن است (نظامی ؎) سلاحی ملک وار ترتیب کرد ٭ بجوشن بر از تیغ ترکیب کرد ٭ (اردو) ترتیب دینا۔ مرتّب کرنا۔ دیکھو ترتیب دادن۔

ترتیب نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف ترتیب دادن و کردن و ساختن است (نظامی ؎) زہی قدرت کہ در عبرت فزودن ٭ چنین ترتیب ہا داند نمودن ٭ (اردو) ترتیب دینا۔ مرتّب کرنا۔

ترتیب نہادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف ترتیب دادن است کہ گذشت (ابوالفرج رونی ؎) ترتیب ملک و قاعدۂ دین و رسم و داد ٭ عبد الحمید احمد عبد الصمد نہاد ٭ (اردو) ترتیب دینا

ترتیزک بقول بہار مخفف ترہ تیزک (ملا فوقی یزدی ؎) سخن ترتیزک بستان قلمرا

و سخن طوطی ہندستان فکر است ۔ مؤلف عرض کند که صراحت کامل این بر تره تیزک می آید ۔
(اردو) دیکھو تره تیزک و تره تندک ۔

ترجمان بقول برہان بر وزن نردبان (۱) شخصی را گویند که لغتی را از زبانی بزبان دیگر تقریر نماید می فرماید که در قاموس هم باین معنی نوشته و (۲) نیازی را نیز گویند که بعد از گناه و تقصیر گذرانند صاحب جامع هم ذکر این کرده (حکیم خاقانی ۔) اہل زبان را به زبان خرد هٔ از ملکوت و تکلم ترجمان ۔ صاحب ناصری گوید که اصل این در فارسی زبان (تر زبان) بوده و آن را معرّب کرده (ترزفان) کردند و ترجمان لفظ عربی است ۔ وارسته گوید که در فارسی این را چاک گویند و ذکر معنی دوم هم کند (مجد الدین علی قوسی ۔) کار به قانون ساقی کن در ایام بہار ۔ ترجمان داری نہی گر بر زمین پیمانه را ۔ صاحب سراج السبیل ترجمان را معرّب خیال می کند از یونانی ترگوس ۔ بہار بنقل قول مجد الدین علی قوسی کند که ترجمان در السنه و افواه بفتح تا و ضم جیم مستعمل اما از ہیچکدام ائمہ لغت مسموع نشده و می تواند که بفتح اوّل و ضم ثالث فارسی باشد ۔ بہار صراحت مزید کند که بالفظ دادن و کشیدن و گرفتن مستعمل ۔ صاحب جہانگیری بر معنی اوّل قانع ۔ صاحبان رشیدی و سراج این را ترک کرده اند و صاحب اننداین را لغت عرب گفته بالفتح و ضم جیم بمعنی فصیح و تند زبان و خوش تقریر و کسی که داننده دو زبان باشد که صاحب یک زبان را بصاحب دیگر زبان بفہماند و فرماید که معرّب تر زبان و ضم جیم از ان است که زبان بضم اوّل است و بفتح نیز آمده و بعد معرّب کردن این لفظ مصدر و افعال و اسما از ان اخذ کردند صراحت مزید

فرماید که از رسالهٔ معربات ملا عبد الرشید رشیدی و در کشف و مدار و منتخب نیز بضم جیم است و در مؤید بفتح جیم و در صراح بضم و فتح جیم بمعنی تیلماچی و نسبت بمعنی دوم گوید که بمعنی تاوان نیز آمده (الخ)
مؤلف عرض کند که آنانکه این را معرب ترزبان گرفته اند کار از تحقیق نگرفته اند و هیچ تعلق از ترزبان ندارد و ما این را معرب هم نگوئیم بلکه لغت عربی است و صاحب منتخب صراحت سه گانه اعراب این کرده است که بضم اوّل و سوم و فتح هر دو و فتح اوّل و ضم سوم آمده نفهمیدیم که فارسیان در این لغت چرا اینقدر کاوش کرده اند و خواسته اند که اصل این را ترزبان قرار دهند و ترزبانی را چه تعلق است با ترجمانی محققین نامدار یعنی رشیدی و خان آرزو خوب کردند که این لغت را ترک کردند که لغات عرب در موضوع شان داخل نیست. فارسیان این لغت عرب را بترکیب خود استعمال کرده اند که در ملحقات می آید و بمعنی دوم البته لغت عرب نیست فارسیان مجازاً بمعنی تاوان استعمال کردند یعنی جرمانه و تاوان با تقصیر اند یا نیازمند اند که ادا می شود و آن در حقیقت ترجمهٔ این می کند که مرتکب قصور اند و بس (اردو) (۱) ترجمان بقول آصفیه عربی. اسم مذکر. مترجم ایک زبان سے دوسری زبان میں بتلانے والا (۲) تاوان. مذکر. دیکھو بریٰ۔

(الف) **ترجمان باشیدن** استعمال. صاحب آصفی ذکرب
(ب) **ترجمان بودن**
کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که از سندش مصدر (الف) پیدا می شود که بمعنی حقیقی است (رافعی نیشاپوری ـــه) چون سخن نکو بود باشد

شعر را ترجمه بیت ٭ چون زبان شیرین بود باشد روان را ترجمان ٭ (اردو) مترجم ہونا۔
ترجمان دادن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تاوان دادن است متعلق بمعنی دوم

ترجمان (ظهوری ے) گفتش افراسیاب و بهر گشتنم
منفعل ہو خواندمش نوشیروان عدل داد هم ترجمان
ہو (اردو) تاوان دینا۔

ترجمان داشتن استعمال بمعنی حقیقی است
مؤلف عرض کند که موافق قیاس (ظهوری
ے) چه آسوده کہ تا صبح وپیت و انصاف
لب بستنش ہو نصیحت های بیجا کرد چندین ترجمان
دارد ہو (ولہ ے) خجل باش اندکی از صید
پنهان غیر را میزد ہو حسرت گردم کمند افکن نگاه ترجمان
ترجمان دارد ہو مخفی مباد که از شعر اوّل ترجمان
بمعنی لفاظی و سخن پروری یافته می شود و این
مجاز باشد و به اصول ما این هر دو اسناد متعلق
به ترجمان داریدن است نه داشتن و بحث
داریدن و داشتن بجای خودش می آید (اردو)
مترجم رکھنا۔ لفاظی کرنا۔ سخن پروری کرنا۔
بات بنانا۔

ترجمان شدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که بمعنی حقیقی مترجم شدن است (لوای مشهدی
ے) تو ئی که خنجر تو شد مکان آتش و آب ہو زبان
ریح تو شد ترجمان آتش و آب ہو (اردو)
مترجم ہونا۔

ترجمان کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که بمعنی پیدا کردن ترجمان باشد (ظهوری ے)
عشقم دلیر ساخته در شکوه اینچنین ہو لطف تو هم
مگر بکشد ترجمان من ہو (اردو) مترجم پیدا کرنا۔

ترجمان گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که بمعنی قرار دادن مترجم است و کار ترجمه
گرفتن (طغرا ے) بر سندش اگر نفشاند گل نشاط
نگیرد صبا ز بلبل تصویر ترجمان ہو (اردو)
مترجم قرار دینا۔ ترجمه کا کام لینا۔

ترجمه (۱) صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که

بفتح اول و ثالث گردانیدن زبانی بزبان دیگر
وبقول منتخب زبانی که زبان دیگر شود مؤلف
عرض کند که همین است حاصل بالمصدر و فارسیان
به همین معنی استعمال این کنند و با مصادر خود هم
مرکب سازند چنانکه ---------

(۲) ترجمه کردن | بمعنی مصدری است سیفی
گردانیدن زبانی بزبان دیگر (اثر شیرازی
ــه) مصحف صنع ترا ترجمه با سرخی کرده
قلم ناسیه از لاله و گل بستان ٭ (اردو) (۱) ترجمه
دیکھو بای جیم (۲) ترجمه کرنا۔

ترجیح | بقول بهار افزونی دادن و افزونی کردن و برتری بالفظ دادن و داشتن و کردن و نهادن بصیغه ... مستعمل مؤلف عرض کند که لغت عربیست و فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این میکنند و با مصادر فارسی مرکب که در ملحقات می آید (اردو) ترجیح بقول آصفیه عربی مؤنث غلبه۔ افزونی۔ فوقیت۔

ترجیح دادن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده و از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
فوق عطا کردن است (صائب ــه) هر که
دید از باده لعلی بپایان شیشه را ٭ می دهد ترجیح
بر لعل بدخشان شیشه را ٭ (اردو) ترجیح دینا

ترجیح داشتن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده و از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که فوق داشتن و فائق بودن است (نثر
ابوالفضل) هر چند سخن دران باب نا کردن
به سخن کردن ترجیح داشت ٭ (اردو) ترجیح
رکھنا۔ مرجح ہونا۔

ترجیح کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده و از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
مرادف ترجیح دادن است (سیفی اسفرنگی ــه)
ایکه ترجیحی نکردی خویشتن را بر فلک ٭ مانعی دیگر
نمی دانم جز انسانی ترا ٭ (اردو) ترجیح دینا۔
دیکھو ترجیح دادن۔

ترجیح نهادن | استعمال۔ صاحب آصفی

ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف ترجیح دادن است (انوری ؎) آنکہ گردون را بہ و ترجیح نتواند نہاد بہ عقل کل

درترجیح معنی خیزکہ در تقدیم ذات ﴿ (اردو) ترجیح دینا۔ دیکھو ترجیح دادن۔

ترجیع بند | اصطلاح۔ بقول بحر چند غزل متفق الوزن و مختلف قوافی است کہ در آخر ہر یک فردی ذو القافیہ کہ بحسب معنی با بیت سابق مناسبتی دارد بیاورند۔ صاحبان آنند و غیاث گویند در اصطلاح آنکہ شاعر چند بند در بحر موافق و بقوافی مختلف تصنیف نماید و بعد ہر بند یک بیت معین را کہ متفق الوزن و مختلف بہ قوافی ہر دو بند باشد بار بار بیارد و شرطیکہ آن بیت بگرید بمضمون بیت آخر ہر بند مربوط باشد۔ مؤلف عرض کند کہ تعریف بالا درست نیست حقیقت بند بر معنی پانزدہمش بیان کردہ ایم کہ بیتی را گویند کہ شعرا بعد از چند بیت بردیف و قافیہ دیگر بیاورند پس بند نام ہمان بیت آخر است و ترجیع بند نام این قسم اشعار باشد کہ در آن بعد از چند متفق یا مرقوف اعادۂ بیت واحد شود و مجاز آن را ہم ترجیع بند گویند کہ در بند بیتی دیگر آرند کہ ردیف یا قافیۂ آن خلاف اشعار باشد و اتحاد بحر در ہمہ لازم است (اردو) ترجیع بند بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ لغوی معنی بند کو پھر بیان کرنا۔ اصطلاح عروض میں جب شاعر چند ایسے جو بحر میں موافق اور قافیہ میں مختلف ہوں بیان کرتا اور ہر ایک بند کے بعد ایک اسی وزن اور مختلف قافیہ کی معین بیت اسطرح بار بار لاتا ہے کہ بیت ہر بند کی بیت آخر کے مضمون سے مربوط ہو تو اُسے ترجیع بند کہتے ہیں۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ محقق دہلوی نے بند اور اشعار بالا سے بند کو اپنی تعریف میں ملایا ہے۔ بند اُسی بیت کا نام ہے جو چند اشعار کے

بعد قافیہ مختلف سے لائی جاے اور اشعار بالاے بند کا نام بند نہین ہے اور اس مجموعہ کا نام ترجیع بند ہے ۔

ترحم بقول بہار بخشودن و مہربان شدن می فرماید کہ با لفظ آمدن و فرستادن و کردن بصلۂ بر مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر یعنی بخشش و مہربانی و رحم با مصادر فرس استعمال می کنند (ظہوری سہ) دانستہ بر لب گلہ انگشت می نہم ۔ با بیداد وش از برای ترحم بہانہ ایست ٭ (اردو) ترحم ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ کرپا ۔ مہربانی ۔ ترس ۔ خوف خدا ۔

ترحم آمدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این نکردہ از معنی ساکت ۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی رحم آمدن (مخلص کاشی سہ) اگر بہ پرسشم آن بیوفا نمی آید ٭ ترحمش زچہ بر حال ما نمی آید ٭ (اردو) رحم آنا جیسے ؎ میرے حال زار پر انکو رحم نہین آتا ۔ یہہ دکن کا استعمال ہے ۔ صاحب آصفیہ نے اس کو ترک کیا ہے اور رحم کرنا یا رحم کھانا کو لکھا ہے ۔

ترحم بودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ترحم آمدن است (سعدی سہ) فقیرم بجرم گناہم مگیر ٭ غنی را ترحم بود بر فقیر ٭ (اردو) دیکھو ترحم آمدن ۔

ترحم داشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی رحم کردن است (حالی شیرازی سہ) عشق دارد با دل سوزان ترحم بیشتر ٭ خون خورد آتش چو اشکی از کباب آید برون ٭ (اردو) رحم کرنا ۔

ترحم دیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این

کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که سندش
برای ترحم سنیدن است و هر دو بمعنی رحم یافتن
(جمال اصفهانی ؎) منصبی را چه کنی خواجه که از مهر
نااهل ✿ گه تعرض کشی وگاه ترحم بینی ✿ (اردو)
رحم پانا۔

ترحم فرستادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که بمعنی رحم کردن و فاتحه خواندن است (سعدی
؎) چو نوبت رسد زین جهان غربتش ✿ ترحم فرستند
بر تربتش ✿ (اردو) رحم کرنا۔ فاتحہ پڑھنا۔

(الف) ترحم فشان مصدر اصطلاحی۔ صاحب
(ب) ترحم فشاندن آصفی ذکر ب کرده از معنی
ساکت و از سندش الف پیداست **مؤلف** عرض کند
که ب محاورهٔ زبان نیست و الف بمعنی رحم کنان
و پیدا از رحم مستعمل (عرفی ؎) هر نفس گرم ترحم
فشان ✿ وز اثر گریه تبسم چکان ✿ (اردو) رحم
کرنے والا۔ پیدا از رحم۔

(الف) ترحم کردن استعمال۔ صاحب آصفی
(ب) ترحم نمودن ذکر این کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که بمعنی رحم کردن است
(سلیم ؎) ای کاش ز رحم سینهٔ ما وا کند
کسی ✿ شاید ترحمی به دل ما کند کسی ✿ (آرزوی
اکبرابادی ؎) ای غنچه حیا که تبسم نموده ✿ بر بیکسی
دل که ترحم نموده ✿ (اردو) رحم کرنا۔

ترخ بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی بفتح اول و سکون ثانی و خای نقطه دار (۱)
گیاهی است غیر معلوم و (۲) ترنج را نیز گویند و آن میوه ایست معلوم که پوست آن را مربا
کنند صاحب سروری به معنی اول قانع خان آرزو در سراج بذکر هر دو معنی گوید که قومی بمعنی
اول بفتحتین آورده صاحب محیط که محقق مفردات است می فرماید که ترخ بجیم گیاه است و ذکر معنی
دوم نکرد **مؤلف** عرض کند که حقیقت معنی اول معلوم شد هیچ یکی از محققین بالا غور نکرده ولیکن

خاص والنست وحقیقت معنی دوم بر با آتش عرض کرده ایم واین هر دو معنی بالا اسم جامد فارسی زبان
است (اردو) (۱) گھانس پھونس (۲) ترنج بکھیڑا پن ۔

ترخان | بقول برہان وجہانگیری وجامع بروزن مرجان (۱) شخصی باشد که پادشاہان قلم تکلیف
از و بر دارند و بر تقصیر وگناہی که کند مواخذہ نکنند و (۲) نوعی از سبزی که با طعام وغیر طعام
خورند و (۳) نام ابونصر فارابی و (۴) قومی از ترکان چغتائی (حکیم نزاری قہستانی سلیم)
اگر صد جرم چون یک غمزہ ریزی کس نمی پرسد که توقیع ترخانی ز سلطان ایلخان داری (ایضاً
المعرف ۵۵) می نہم از شاخ ترخان زلف بر روی پنیر پی کشم از برگ نعنا وسمه بر ابروی نان
صاحب سروری معنی سوم را ترک کرده صاحب ناصری نسبت معنی اوّل این قدر صراحت
کند که لقبی است از القاب سلاطین ترکستان که ایشان را خان گویند و بکسی دہند که ہر وقت
خواہد بی احضار بحضور پادشاہ رود و نسبت معنی دوم می فرماید که مخفف (تره خوران) است و بحوالۂ
منتخب گوید که لغت خراسان است معرب آن را معرب کرده طرخشقوق گفته اند و می فرماید
که لغت ترکی مغولی است نه خراسانی و نسبت معنی سوم گوید که لقب معلم ثانی ابونصر فارابی است
که از مشاہیر حکما است. صاحب رشیدی ہم معنی سوم را ترک کرده. خان آرزو در سراج بذکر معنی
اوّل می طرازد که در عرف حال بمجاز بمعنی (۵) مسخره نیز مستعمل و وجه مناسبت ظاہر و بذکر معنی
سوم گوید که تحقیق آنست که ترخان در ینجا به ہمان معنی اوّل است چه یکی از اجداد قوم ترکان
مذکور بدین لقب موسوم شده که قوم مذکور بدین لقب ملقب شد و ہمچنین بزبان خراسان (۶)
بمجاز سردار را گفته اند و نسبت معنی چہارم گوید که لقب ابونصر نیست بلکه لقب پدر یا اجداد

اوست چنانکه در تاریخ حکما مسطور و آن هم ظاہر بمان مناسبت است چه ابونصر از فاراب بود که شهریست در اقصای ترکستان و صحیح آنست که این لفظ فارسی نیست بلکه ترکیست بسبب اختلاط ترکان با ایرانیان در فارسی شائع. صاحب رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار ذکر معنی اوّل کرده می فرماید که این عهده ایست ترکی و صاحب لول چال هم بحوالهٔ معاصرین عجم ذکر معنی اوّل کرده **مؤلف** عرض کند که از لغات ترکی است در تحقیق که لغت ترکی است و صاحب بش بر معنی چهارم قانع و معنی اوّل معتبر و دانیم که تقی با خطاب است و شک نیست که معنی سوم و چهارم هم تعلق وارد از معنی اوّل چنانکه خان آرزو صراحتش کرده و معنی پنجم و ششم را بدون سند استعمال تسلیم نکنیم و اگر بدست آید مجاز معنی اوّل دانیم حق آنست که این معنی پیدا کرده خان آرزو ست که صراحتش بر ترخانی می آید و قیاس ہر چه می خواہد ہمین که اگر سند استعمال بدست آید بمعنی مسخر باشد نه مسخره. حالا عرض می شود نسبت معنی دوم که صاحب محیط آن را ترک کرده ولیکن متحقق است که این بمعنی پنجم تبرخون است و آن را ترخون هم گفته اند و صاحب محیط بر طرخون ذکر کرده و با حقیقت این را بر معنی پنجم تبرخون نوشته ایم و بدین معنی مبدل ترخون دانیم که واو بدل شد بالف چنانکه ورج و وارج (اردو) (۱) ترخان ترکی میں ایک خطاب ہے جس کا پانے والا بادشاہ کے روبرو بے روک ٹوک چلا جاتا تھا اور اس کو سزا معاف تھی۔ مذکر (۲) دیکھو تبرخون کے پانچویں معنے (۳) ابونصر فاریابی کا لقب بھی ترخان تھا۔ مذکر۔ (۴) چغتائیوں کے ایک قوم کا نام بھی ترخان ہے۔ مؤنث (۵) مسخرہ۔ مذکر (۶) سردار۔ مذکر

ترخانی | بقول بہار (۱) مرادف معنی اوّل ترخان و (۲) ہنر و تسخر (محسن تاثیر ؎) کار بائد ترخانی وطنز و مزاح افتاده است ؎ خدمت صد ساله و فضل و ہنر منظور نیست ؎ خان آرزو در چراغ

هدایت ذکر این کرده صاحب فدائی که یکی از معاصرین علمای فارس بوده می فرماید که نزدیکان تخت خسروی را بر ترازان اشد لی نیست و آن چنانست که هر که بران پایه سرافرازی یافت بی بانه یافت در هرجا چه بارگاه و چه سواری می تواند پیش شاه برود و مؤلف عرض کند که حقیقت معنی اول و پنجم ترخان بجایش گذشت - کم غوری بهار است که این را مرادف معنی اول گفت که آن لقب و خطاب است و این بپای نسبت صاحب خطاب ترخان - نسبت معنی دوم عرض می شود که طنز و تمسخر را گویند ما می گوییم که بمعنی مسخره نه تمسخر و ترخان البته بمعنی تمسخر باشد بر سبیل مجاز که صراحتش هم درانجا کرده ایم - و حق آنست که معنی دوم پیدا کرده خان آرزوست از سند محسن تاثیر و تاثیر ترخانی را بمعنی اولش استعمال کرده - بهار نقل نگار اوست و صاحب فدائی ذکر معنی دوم نکرده و ما هم معنی دوم را تسلیم نکنیم (اردو) (۱) صاحب خطاب ترخان (۲) مسخره -

ترخشه | بقول برهان و جامع و انند بفتح اول و ثانی بروزن شلخنه نوعی از ماهی بغایت عریض و پهنا دار و این ماهی در رودخانهٔ اندلس می باشد و آن شهریست در حدود مغرب مؤلف عرض کند که صاحب محیط ذکر این نکرده - اسم جامد فارسی زبان است (اردو) مچھلی کی ایک قسم جو زیادہ عریض ہوتی ہے - افسوس ہے کہ اردو میں اس کا خاص نام معلوم نہ ہو سکا -

ترخشه | بقول جامع و برهان بفتح اول و سوم نوعی از ترب صحرائی - صاحب انند صراحت فرماید که نوعی از بدران است و تخم آن را بیونانی قردمانا و قرطمانه گویند مؤلف عرض کند که ترب بجایش گذشت و بدران هم (اردو) دیکھو ترب اور بدران -

ترخنه | خان آرزو در سراج بحوالهٔ رشیدی گوید که نوعی از طعام و ماحضر که مردم تنگ دست پزند و مهمان

سازند و آنچنان بود که گندم بلغور کرده با دوئه گرم در آب جوشانند تا نیک پخته شود و قوام گیرد و بعد آنگاه گلوله ساخته در آفتاب خشک کنند و هنگام حاجت قدری از ان بکار برند و گاهی وقت جوشاندن غوره داخل کنند تا محتاج قاتق نشود و بخاطر میرسد ظاهر اترفینه است که بمعنی آش ترش مستعمل است از ینجاست که این در فرهنگهای معتبره دیده نشد مؤلف عرض کند که لغت عربی و ترکی نیست. فارسی تسلیم نکنیم تا آنکه سند استعمال فارسیان پیش نشود همه محققین اہل زبان از ین ساکت بخیال ما این تحریف ترخینه است که می آید (اردو) دیکھو ترفینه اور ترخینه۔

ترخنده بقول برہان و جامع بر وزن شرمنده بمعنی (۱) طعنه و طنز بیهوده و (۲) مکر و حیله و فرماید که باین معنی بجای خای تخذ. فا و قاف ہر دو بنظر آمده۔ صاحب بحر گوید که (۳) بمعنی خنده شادی و خنده از بهر تخجیل غیر نیز بهار گوید که خنده زدن بقصد خجالت دادن کسی صاحب ناصری بذکر معنی اول و دوم گوید که محرف ترفنده باشد مؤلف عرض کند که خای معجمه به فا بدل نشود و خلاف این فا به خا بدل شود چنانکه فلاده و خلاده و آنچه به قاف اول می آید همین ترخنده باشد که خای معجمه به قاف تبدیل میابد چنانکه تخماخ و چقماق بر خلاف این فا به قاف بدل نمی شود و صراحت ماخذش همدرانجا کنیم آنچه صاحب بحر ذکر معنی سوم کرده است موافق قیاس است و موید معنی بهار معلوم می شود و صاحب بحر نقل نگارش از ینکه همه محققین اہل زبان ازین ساکت اند مشتاق سند استعمال می باشیم (خنده تر) بمعنی خنده خوب بجایش می آید اگر این را قلب اضافت بمعنی سوم دانیم می توان و لیکن تخصیصی که به تعریفش بیان شده محتاج سند است (اردو) ۱ و ۲ دیکھو ترفنده (۳) خوشی کی ہنسی۔ مؤنث۔ یا وہ ہنسی جو کسی دوسرے کو خجل کرنے

کے لیے ہتھیین۔

ترخوانہ بقول برہان و ناصری با واو معدولہ بروزن مردانہ۔ نوعی از طعام کہ مردم فقیر و نادار بجہتہ زمستان سازند و آن چنانست کہ گندم را الغور کنند و با دارو ہای گرم در آب بجوشانند تا نیک بپزد و قوام گیرد و قدری آب غورہ دران ریزند و اگر میسر نباشد شیر گوسفند و آن را گلولہ ہا سازند و خشک کنند و بوقت حاجت قدری ازان بجوشانند و بخورند۔ صاحب جہانگیری بذکر این می فرماید کہ ترخفینہ ہم بہمین معنی می آید و صاحب جامع ہمزبانش۔ صاحب ناصری صراحت فرماید کہ ترینہ ہم بہمین معنی باشد **مؤلف** عرض کند کہ یکی از معاصرین عجم گوید این مرکب ترخوان و ہای نسبت۔ ترخوان قلب اضافت خوان تر است یعنی خوان نعمت و فقرا غذای مرکب خود را منسوب بہ آن کنند و ترخفینہ کہ می آید مبدل این کہ الف حذف شد و واو بدل شد بہ تحتانی چنانکہ انگور و انگیر (اردو) فقرا کی ایک خاص غذا۔ مونث۔

ترخون بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و جامع بروزن ملعون (۱) مردم خونی و تونی و بی باک و دزد و اوباش را گویند و (۲) چوب تقم را نیز گفتہ اند کہ چیزہا بدان رنگ کنند و (۳) داروئی باشد کہ آن را (عاقر قرحا) خوانند و (۴) سبزی ایست معروف کہ با طعام و حاضری خورند گویند چون تخم سپند را در سرکہ کہنہ بیاغارند تدتی تا طبع و مزاج آن بگیرد و بعد ازان کہ بکارند ترخون برآید و معرب آن طرخون است۔ قوت باہ را نقصان دارد (خواجوی کرمانی ؎) تو ترخان و ترخون زجور تو خواجو ؎ دل از غم چو خانی و رخ زرخانی ؎ (حکیم اسدی ؎) گیا ہا ہمہ از خون ترخون شدہ ؎ دل خارہ زیرہ و زبرخون شدہ ؎ صاحب سروری

بر معنی چہارم قانع وحی فرماید کہ بدین معنی طرخون معرب این است بطای حطّی ۔ صاحب ناصری بر
معنی اوّل ودوم وسوم قناعت کردہ ۔ خان آرزو در سراج بذکر ہر چہار معانی صراحت کند کہ آنچہ
ترخون بہمین معنی چہارم گذشت تصحیف است ونسبت معنی سوم گوید کہ نام ترہ ایست کہ ہم آنرا عاقرقرحا نام ہست
ونسبت بمعنی دوم میفرماید کہ بمعنی ترخوانہ گذشت واین تصحیف باشد صاحب محیط ترخون میفرماید کہ فارسی طرخون است
مؤلف عرض کند کہ صاحب محیط آنچہ بہ طرخون نوشتہ ماحصل اقتش بر معنی پنجم ترخون وادرش اشارہ کردہ ایم وصراحت
معنی دوم بہ پنجم گذشت وحقیقت عاقرقرحا بہ اکر اکرا اندکور عالاعرض می شود نسبت معنی اوّل کہ
این مخفف (ترنجون) است وبس وملحقات این معنی بسبیل مجاز (اردو) (۱) خونی چھوڑ دیا
اوباش (۲) دیکھو بقم (۳) دیکھو اکرا (۴) دیکھو ترخون کے پانچویں معنے ۔

ترخشنہ | بقول برہان وجہانگیری وجامع ومؤید
بروزن کشکینہ بمعنی ترخوانہ (مولوی معنوی رہ)
چون بروی زین جہان سوی خرابات جہان ٭
در عوض می بگیری مزہ ترخشنہ ٭ مؤلف عرض
کند کہ این مبدّل ترخوانہ باشد کہ حسب اقتش بہ تحقیق
کردہ ایم (اردو) دیکھو ترخوانہ ۔

تردامن | اصطلاح بقول برہان وجامع
وسروری ومؤید وبہار و (جہانگیری وناصری در
ملحقات) کنایہ از فاسق وفاجر وبدکاران وعاصی
ومجرم وگنہ‌کار وآلودہ بمعصیت ومعیوب و
ملوث (مجیرالدین بیلقانی رہ) تردامنی کہ
تنگ وجود ہست گویمش ٭ دریا تشنہ خشک
لب از دامن ترش ٭ خان آرزو در سراج
ہم ذکر این کردہ ۔ غالب دہلوی در قاطع برہان
بر برہان اعتراض کند کہ بدکاران را چرا داخل معنی
کردہ صاحب قاطع القاطع جواب بار دہی دہد
مؤلف عرض کند کہ اعتراض غالب حق بجانب
اوست ودیگر محققین صاحب زبان ونہ بان دان

هم معنی بدگمان را بذیل تردامن نه نوشته اند و تردامن اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی که دامن او از جرم و گناه آلوده است (اردو) فاسق فاجر۔ گنه گار۔ مجرم۔ ملوث۔ عاصی۔ آلودهٔ معصیت

تردامنی | اصطلاح۔ بقول بحر و مؤید و انند بمعنی گناهگاری مؤلف عرض کند که صراحت کامل بر تردامن کرده ایم و این یا حرف یای مصدری است صاحب روزنامه هم بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار ذکر این کرده (اردو) تردامنی بقول آصفیه۔ مؤنث۔ گناهگاری۔

تردّد | بقول بهار آمد و شد کردن و گردیدن۔ صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار گوید که بمعنی آمد و رفت باشد۔ مؤلف عرض کند که لغت عرب است بفتح اول و دوم و تشدید دال مهمله مضموم بمعنی بیان کردهٔ بهار فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر خود کنند که در ملحقات می آید (اردو) تردّد۔ بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مذکر۔ آمد و رفت

تردّد کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی آمد و رفت کردن است (صائب ــه)
بمرگ باز نمانند سالکان ز طلب ٭ همان تردّد خود می کند بخواب نفس ٭ (اردو) آنا جانا آمد و رفت رکهنا۔

(الف) تردست | اصطلاح۔ الف

(ب) تردستی | بقول برهان و بحر و زن سرمست مردم جلد و چست و چابک را گویند و ب بقول شان بروزن سرمستی۔ جلدی و چالاکی صاحب جهانگیری در ملحقات ذکر الف کرده و صاحب جامع الف را هم آورده صاحب ناصری بذیل الف اشارهٔ ب با هم فرموده و صاحب سروری در ملحقات از سراج الدین راجی سند آورده (ــه) ٭ بتردستی اگر صورت پسندی ٭ از آن صورت گل معنی و میدی ٭ چنان آرزو

هم مشتق با برهان. بهار گوید که درین ترکیب لفظ تر بمعنی چست و چالاک. غیاثش کنایه از کسی است که عمل بدست کند چون نقاش و مصوّر و امثال آن (ظهوری ــه) از سحر شود بجنگ نعل معبر؛ در فن سبک روپش تردستی بین؛ (صائب ــه) زاهدان خشک می ترسند از برق فنا؛ با برین آتش زتردستی کباب افگنده ایم؛ صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود نسبت ب می طرازد که آن تیز دستی و چالاکی است که بازیگران و چشم بندان هنگام نمودن سحر خود بکار می برند صاحب رهنما هم بحواله سفرنامه ناصر الدین شاه قاچار این را بمعنی مطلق چالاکی آورده **مؤلف** عرض کند که الف کنایه موافق قیاس است و ب به زیادت یای مصدری بر الف (اردو) الف بقول آصفیه چست. تیز. هوشیار. جلدی سے کام کرنیوالا دیکھو کشکول کے تیسرے معنے (ب) چالاکی مؤنث

تردستی نمودن استعمال. بقول رهنما بحواله سفرنامه ناصر الدین شاه قاچار چالاکی کردن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) چالاکی کرنا ـ

تردک بقول برهان و جهانگیری و جامع و سروری و ناصری بر وزن مردک کرم گندم خوار صاحب برهان می فرماید که باین معنی با زای فارسی هم آمده. صاحب سروری صراحت فرمایند که برای معجمه عوض رای مهمله هم. خان آرزو در سراج گوید که بعضی بیای فارسی عوض تای فوقانی وزای عجمی عوض رای مهمله هم گفته اند **مؤلف** عرض کند که آنچه پژدک به بای فارسی اول وزای فارسی دوم باشد اصل تحقیق است که بجایش مذکور نشد و تردک مبدلش که بای فارسی پیش بدل شد به فوقانی چنانکه پخم و تخم وزای عجمی بدل شد به زای هوز چنانکه تژند و تزند و این بدل چنانکه بزغ و برغ (اردو) وه کیڑا جو گیہوں میں پیدا ہوتا ہے۔ مذکر ـ

تردماغ اصطلاح. بقول بہار تازہ دماغ (ملا طغرا) ز فوارہ نی در کف آوردہ باغ که کرا ز غنچہ او شود تردماغ . صاحب بحر گوید کہ سرخوش ... مست . مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تازہ دماغ . اور تردماغ بھی کہہ سکتے ہیں۔

تردماغ شدن استعمال . بہار ... تردماغ نقل سندی کردہ مؤلف عرض کند کہ بمعنی تازہ دماغ شدن است و سندش بجا (اردو) تازہ دماغ ہونا۔

تردماغی استعمال . صاحب انند ذکر این آوردہ و صاحب بحر بذیل تردماغ گوید کہ بمعنی حالت شمول شعور و فرحت و سرور و مستی و اعتدال و تازگی مؤلف عرض کند کہ یای مصدری برا تردماغ زیادہ کردہ اند موافق قیاس است (اردو) فرحت . مستی . تازگی . مؤنث۔

ترده بقول برہان و جامع و ناصری و رشیدی بروزن پردہ (۱) قبالہ باغ و خانہ و امثال آن و (۲) اجرت آسیا کردن گندم و غیرہ آسیا تیز کردن ہم و فرماید کہ باین معنی بازای نقطہ دار ہم بنظر آمدہ صاحب جہانگیری بذکر ہر دو معنی گوید کہ بمعنی اول ترزدہ ہم آمدہ خان آرزو در سراج بذکر ہر دو معنی می فرماید کہ این مخفف ترزدہ معلوم می شود کہ می آید مؤلف عرض کند کہ درست است (اردو) (۱) قبالہ . مذکر . وہ کاغذ جو کسی مکان کی سند ہو (۲) چکی چلانے کی یا رہانے کی اجرت . مؤنث۔

تر زبان اصطلاح . بقول برہان و بحر و سراج بروزن ہمزبان (۱) بمعنی زبان آور و شخصی کہ گرم گفتگو شود و سخنہای تر و تازہ گوید و (۲) بمعنی ترجمان کہ گذشت . بہار گوید کہ بمعنی خوش زبان و درین ترکیب لفظ تر بمعنی چالاک و چست بلکہ بدین معنی مرکب نیز آمدہ غالباً کنایہ از کسی کہ سخن با آب و تاب گوید و بذکر معنی دوم گوید کہ ترجمان معرب آنست (ظہوری سطر)

گہہ سکتے ہیں بمعنی خوش بیانی ہے مونث۔

تر زبانی داشتن استعمال بمعنی تر زبان بودن است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری ؎) ابشکر دیدۂ تر تر زبانیٔ دارم چو کہ زہر گریہ مراوت دہ شکر خند است (اردو) تر زبان ہونا۔ تر زبانی رکھنا۔

(الف) **تر زدہ** بقول برہان وجہانگیری و واشندہ وجامع وسروری وناصری بروزن سر زدہ مرادف معنی اول تردہ بفتح ثانی بر وزن تبرزہ ہم آمدہ (شمس فخری ؎) قاضی گردون چو دیدہ عدل وملک ورای او مملکت را تا ابد بستہ بنامش تر زدہ صاحب رشیدی گوید کہ حالا بحذف رای مہملہ تردہ مستعمل است مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است وازسند الا استعمال با مصدر بستن بمعنی —

(ب) **تر زدہ بستن بنام کسی** بمعنی قبالہ کردن بنام او وسند ملکیت دادن بنامش (اردو) الف دیکھو تردہ کے پہلے معنے ب قبالہ لکھدینا۔

تر زفان اصطلاح بقول جہان وجہانگیری وجامع ورشیدی وسروری وناصری مرادف تر زبان بہر دو معنی (حکیم سوزنی ؎) وصف تو انست کز زفان تو گفتم من بہیان راست تر زفان بیانم مؤلف عرض کند کہ مبدل تر زبانست وبس کہ موحدہ بہ فا بدل شد چنانکہ زبان وزفان (اردو) دیکھو تر زبان۔

تر زین بقول مؤید مطبوعہ بالفتح آراستہ گردانید مؤلف عرض کند کہ تصحیف وتحریف مطبع نولکشور است ودر دیگر نسخ قلمی یافتہ نشود ولفظ با معنی نسبتی ندارد وناقابل قبول ومعاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اردو) ناقابل ترجمہ۔

ترس بقول برہان ورشیدی بضم اول وسکون ثانی وسین بی نقطہ (۱) بمعنی سخت ومحکم می فرمایند کہ در عربی سپر را گویند کہ ترکان قلقان خوانند وبضم اول وثانی (۲) زمین

سخت و باین معنی بفتح اوّل وضم ثانی ہم گفتہ اند و (۳) بفتح اوّل وسکون ثانی معروف است کہ خوف
وبیم باشد (شیخ نظامی سلہ) بر و سینۂ ہیچ پولاد ترس ٭ حدیث تنومند لیتی خود مپرس ٭ صاحب
جہانگیری بر معنی اوّل قانع وصاحب جامع بر معنی اوّل و دوم وصاحب سروری بر معنی دوم قناعت
فرمودہ صاحب ناصری بذکر ہمہ معانی بالا می فرماید کہ در شعر نظامی (پولاد ترس) قلب اضافت
ترس پولاد است ما می گوئیم کہ ایجاد بندہ را ماند وتہمت بر نظامی کہ لغت زبان خود را ترک
کردہ از لغت عرب کار گرفت۔ صاحب سخندان گوید کہ در سنسکرت تراس بمعنی سوم ترس آمدہ
بہار بر معنی سوم قناعت کردہ می فرماید کہ با لفظ خوردن وکردن مستعمل خان آرزو در سراج غیر از
معنی دوم وسوم ذکر معنی اوّل نکرد مؤلف عرض کند کہ بمعنی اوّل معرّب است از لغت عرب
کہ بمعنی سپر بود وفارسیان بمعنی مطلق سخت استعمال کردند و معنی دوم مجاز است کہ زمین سخت
را ہم گویند وبمعنی سوم ہم معرّب از لغت سنسکرت است کہ الف را حذف کردند واختلاف
اعراب نتیجۂ لب ولہجۂ مقامی است وہمین است بمعنی سوم اسم مصدر ترسیدن کہ بجالش می آید
(ظہوری سلہ) بستان نبردم رخ زرد خود را ٭ کہ از ترس رنگ خزان برنپرد ٭ (اردو)
(۱) سخت (۲) سخت زمین مؤنث (۳) خوف۔ ڈر۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے ترس کو اردو
استعمال میں بمعنی خوف لکھا ہے۔ اسم مذکر۔

ترسا بقول برہان وجامع بروزن تنہا بمعنی (۱) ترسندہ وبیم زدہ و واہمہ کنندہ و (۲) نصرانی
وآتش پرست ہم۔ صاحب ناصری بذکر ہر دو معانی نسبت معنی دوم گوید کہ بتازی راہب گویند
(وصال شیرازی سلہ) صبح کہ رہبان این کبود کلیسا ٭ بر سر گیتی کشید چادر ترسا ٭ می فرماید کہ تحقیق

جہانگیری بمعنی آتش پرست گفتہ و آن خطاست زیرا کہ ترسا پیروان حضرت مسیح را نام است
و آتش پرست را گبر خوانند چنانکہ سعدی گوید (ع) گبر و ترسا وظیفہ خور داری ﴿ ظہوری
۵۲) گاہی از عشق سخت ترسم ﴿ شیخ دین چند گاہ ترسا ماند ﴿ صاحب قدائی کہ یکی از علمای
معاصر عجم بود گوید کہ بمعنی پیرو عیسی است خان آرزو در سراج ذکر ہر دو معنی کردہ مؤلف
عرض کند کہ ما اتفاق داریم با صاحب ناصری کہ فرق گبر و ترسا را ظاہر کردہ ولیکن فارسیان
بمجاز آتش پرست را ہم گویند و بمعنی اول بالف فاعلی است از قبیل دانا و بینا (اردو)
(۱) ڈرنے والا (۲) ترسا بقول آصفیہ۔ رومی۔ اسم مذکر۔ نصرانی۔ آتش پرست۔

ترسا بچہ | اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ کشف
(۱) پسر نصرانی کہ آتش پرست است و دین
عیسی علیہ السلام ﴿ (۲) در اصطلاح سالکان مرشد
کامل و پیر مکمل را گویند و وجہ تسمیہ مرشد کامل
بہ ترسا بچہ بآن معنی کہ در ولادت معنی نسبت
کامل او بہ کامل دیگر کہ متصف بصفت ترسائی
و تجرد و انقطاع بودہ باشد می رسد و آن کامل
را باز بہ کاملی دیگر بطناً بعد بطن کہ طریق اولیا
است تا سلسلہ منتہی بہ حضرت رسالت پناہ
محمد مصطفی صلی اللہ علیہ الصلوۃ والسلام می شود
علم وراثت چہ باین طریق طے می گردد مؤلف
عرض کند کہ قلب اضافت بچہ ترسا است و معنی
اول لفظی است و معنی دوم اصطلاحی و می توان
در معنی دوم ترسا بمعنی ترسندہ ہم گرفت (اردو)
(۱) پسر نصرانی۔ مذکر (۲) مرشد کامل۔ مذکر۔

ترساختن | استعمال۔ بمعنی تحقیقی تر کردن
است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
(ظہوری لہ) از خوی سعی جبہ ساختہ تر تا
بجا ماند آبروی ہنر ﴿ (اردو) بھگونا۔ تر کرنا۔

ترسازادہ | اصطلاح۔ بقول انند بمعنی ہمان

ترسا بچہ کہ گذشت (فیضی سہ) حریف آن مسیحا
مشربم کز ساغر عشرت ٭ بہ ترسا زادہ کو نوشد شراب
پرتگالی را ٭ (ظہوری سہ) ترسکاری رانمی ارزد
دست قطرہ گیر ٭ پنجہ شیخ حرم در زلف ترسا
زادہ بود ٭ **مؤلف** عرض کند کہ قلب اضافت
زادۂ ترسا موافق قیاس است (اردو) دیکھو
ترسا بچہ۔

ترس استودان اصطلاح۔ بقول برہان
و ناصری و جامع بفتح اول و سکون ثانی و ثالث
و ہمزۂ مفتوح و سین دیگر موقوف و فوقانی بواو
رسیدہ و دال بہ الف کشیدہ بنون زدہ۔ دعای
زند و پازند خواندن فارسیانست سہ روز بر
سر دخمۂ میت بواسطۂ آنکہ گویند چون روح
قالب مفارقت نماید سہ شبانہ روز بر سر قالب
خود می باشد و او را درین سہ شبانہ روز ترس
و بیم بسیار است لہذا درین سہ روز بر سر دخمہ
او نسک خوانند تا روح ازان ایمن گردد و
معنی ترکیبی این لغت خوف قبر است چہ ترس
بمعنی خوف و بیم و آستودان دخمہ و مقبرہ را گویند
خان آرزو در سراج گوید کہ ترس معلوم و استودان
نسک خواندن فارسیان است و معنی ترکیبی این
خوف قبر است **مؤلف** عرض کند کہ معنی مجازی
این نسک خوانی است و بس (اردو) آتش
پرستون کی دعا جو قبر پر تین دن تک پڑھتے ہین مُردہ کی نجات کے لئے۔

ترسان صاحب نوادر ذکر این بدیل ترسندہ
کردہ گوید کہ مرادف ترسندہ **مؤلف** عرض
کند کہ (۱) اسم حال است از ترسیدن کہ می آید
بہار غور نکرد کہ این چہ چیز است و (۲) امر حاضر
است از ترسانیدن فافہم (اردو) (۱)
اسم فاعل۔ ڈرنے والا۔ ترسان بھی اردو مین مستعمل
ہے (۲) ڈرا۔ ڈرانا کا امر حاضر۔

ترسان دل راچہ پری و چہ عفریت مثل۔ صاحبان
خزینہ و امثال فارسی
ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ **مؤلف** عرض کند

گذ فارسیان این مثل را بحق شخص خوفناک می زنند
مقصود همین است که دل خوف زده را عفریت
و پری هر دو یکسان است (اردو) دکن
میں کہتے ہیں "ڈرپوک اپنے سایہ سے بھی
ڈرتا ہے"

ترساندن صاحب مؤارد ذکر این کرده
گوید که (ترسانیدن) هم مرادف این است
بمعنی بیم کردن (کامل التصریف) که مضارع مصدر دوم
ترساند باشد مؤلف عرض کند که متعدی ترسیدن
گر می آید (قاسمی ـــ۵) قاسما آن همه گستاخ
نگاه توجه شد غالباً غمزهٔ او چشم ترا ترسانده است
(اردو) ڈرانا۔

ترساندن چشم مصدر اصطلاحی بقول
وارسته متعدی ترسیدن چشم است که بمعنی نفرت
کردن از دیدن چیزی است و سند قاسمی را
نقل کند که بر (ترساندن) گذشت مؤلف عرض
کند که قائم کردن این مصدر فضول است و
هیچ ضرورت تخصیص با چشم ندارد و اصل این
همان ترساندن است (اردو) دیکھو ترساندن

ترسانیدن بقول بحر و مؤارد و لوادر بفتح
متعدی ترسیدن (کامل التصریف) و مضارع
این ترساند مؤلف عرض کند که ما اشارهٔ این
بر (ترساندن) کرده ایم (اردو) دیکھو
ترساندن۔

ترس برافتادن مصدر اصطلاحی جناب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
گوید که خوف و بیم عائد حال شدن است و سپاه
(فردوسی ـــ۵) برافتاد ترس اندرین لشکرم
ندانم که تیمار او چون خورم (اردو) ڈر
اور خوف لاحق ہونا۔

ترس خوردن استعمال صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که بمعنی خوفناک و مبتلای خوف شدن (ظفرا
ـــ۵) سپهدار زید آنقدر ترس خورد که گردید [illegible]

عنان تافتن جان سپردن (اردو) ڈرنا۔ مبتلائے خوف ہونا۔

ترسک بقول ناصری وانند با تا و سین مضموم و سکون کاف عربی (۱) بمعنی سنگ ریزه درگل که درمیان نهر آب و اطراف نهر بسیار صلب و محکم شده که با کلنگ و فولاد آن را می شکنند و بعضی ازان سنگ آسیا سازند و بسیار دوام می کند و آنچه بسیار صلب و محکم نشده و زود بشکند آن را سنگچ گویند صاحب مؤیدی فرماید که (۲) بالضم و فتح سوم پرنده ایست سبز فام

مؤلف عرض کند که بمعنی اول و دوم اسم جامد فارسی زبان دانیم و برای معنی دوم طالب سند استعمال باشیم که مجرد بیان مجمل صاحب مؤید اعتبار را نشاید و صاحب محیط ازین لغت ساکت است (اردو) (۱) وہ پتھر کے گول ٹکڑے جو نہروں اور ندیوں سے برآمد ہوں مذکر (۲) ایک پرندہ جس کا رنگ سبز ہوتا ہے۔ مذکر۔

(الف) **ترسکار** بهار ذکر این کرده از معنی ساکت و صاحب انند بمعروف قانع و هردو از کلام میرخسرو سند دهند (ه) همه جا ترس خویش یارم دارد پ برور خویش ترسکارم دارد پ و ظهوری در کلام خود ——

(ب) **ترسکاری** آورده (ه) ترسکاری را کی ارزید دست طره گیر و پ پنجه شیخ حرم در لب ترسازاده بود پ **مؤلف** عرض کند که الف آنکه هرکار بخوف کند یعنی دائما خوف خدا پیش نظر دارد و ب باضافه یای مصدری بمعنی خدا ترسی (اردو) الف خوف کرنے والا دل مین خوف خدا رکھنے والا ب خدا ترسی خوف ...

ترس کردن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی خوف کردن است (انواری کرمانی ه) خوفی از اثر آه خسته کردی که نه ترسی از گذر

اشک ساتگی کم دی ہے (اردو) خوف کرنا ڈرنا

(الف) **ترسگر** اصطلاح صاحب سفرنگ
بشرح بیستمی فقرۂ (نامۂ خسرو گلشاہ) گوید کہ
بفتح تای فوقانی وسکون رای مہملہ وسکون سین
مہملہ وفتح کاف فارسی وسکون رای مہملہ مرد با ہیبت
کہ از دیدنش ترسی در دل آید ------

(ب) **ترسگری** بقولش ہیبت و احتشام مؤلف
عرض کند کہ بمعنی الف خوف دہندہ وکنایہ از
شخص مہیب و ب بزیادت یای مصدری است
بمعنی ہیبت و احتشام (اردو) الف مہیب
بقول آصفیہ عربی خوفناک خطرناک ہیبت ناک
ہیبت دینے والا ڈراونا (ب) ہیبت مؤنث

ترسّل بقول بہار مکاتیب کہ برای اطفال بہم چسپانیدہ دہند تا سواد روشن گردد -
(سعید اشرف ؎) رحل خلقش را ز دو رچہرہ مصحف در کنار ہے وز سر زلف خم اندر خم
ترسّل در بغل ہے خان آرزو در چراغ ہدایت می فرماید کہ لفظ عربی است و آن چیزیست کہ پارۂ از
نظم و نثر وا ہم آوردہ بخطوط مختلف نویسند و اطفال دبستان را برای خواندن دہند تا از ہر قسم خط و
عبارت مطلع شوند و در ہندوستان مرسوم است کہ مکاتیب مختلف الخطوط والمطالب را
باہم پیوستہ باطفال دہند تا سواد ایشان روشن شود و آن را ملاطفہ گویند و از شعر استادان
ہمین معنی مستفاد می شود زیرا چہ زلف را تشبیہ ترسّل دادہ اند و این معنی دوم مناسب مؤلف
عرض کند کہ صاحب منتخب ترسّل بہ تشدید سین مہملہ را بمعنی نامہ را از خود انشا کردن نوشتہ و از ینکہ
فارسیان در استعمال خود تصرف در معنی کردہ اند ما این را مفرس دانیم (اردو) خطوط کا
وہ مجموعہ جو ایک کو دوسرے کے ساتھہ جوڑ کر لڑکون کو پڑھنے کے لئے دیتے ہین تا کہ مختلف
طرز تحریر اور مضامین مختلفہ سے وہ واقف ہو جائین ۔ مذکر ۔

ترسم بقول بہار یعنی می اندیشم و فرماید کہ بعد از وی مثبت و منفی ہر دو آید۔ خواہ جملہ اسمیہ بود خواہ جملہ فعلیہ (خواجہ شیراز سہ) ترسم کہ صرفہ نبرد روز باز خواست ٭ نان حلال شیخ ز آب حرام ما ٭ (ولہ سہ) ترسم کہ اشک در غم ما پردہ در شود ٭ وین راز سر بمہر بعالم سمر شود ٭ و گر صاحب اننذ نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ از ترسیدن کہ می آید صیغہ واحد متکلم مضارع است کہ افادۂ معنی حال و استقبال کند یعنی می ترسم و خواہم ترسید۔ محقق نامور شاید این را اسم جامد خیال کردہ ورنہ قائم کردن این ضرورت نداشت (اردو) میں ڈرتا ہون۔

ترسناک بقول بہار و اننذ بش نقل نگار معروف مؤلف عرض کند کہ مرادف خوفناک و ہیبناک موافق قیاس است (ملا عبد اللہ ہاتفی سہ) نہ ایم از ہجوم عرب ترسناک ٭ ز بسیاری وحش صحرا چہ باک ٭ (اردو) خوفناک۔ دیکھو ہیبناک۔

ترسو بقول رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار یعنی خوفناک مؤلف عرض کند کہ این محاورۂ معاصرین عجم است بزیادت واو نسبت چنانکہ ہندو (اردو) ڈرپوک بقول آصفیہ بزدل۔ کم ہمت۔ بودا۔ دیکھو بزدل کے پہلے معنے۔

ترسہ بقول برہان و جامع (۱) بالفتح اوّل قوّت واہمہ را گویند و (۲) بالضم اوّل قوس قزح۔ صاحب جہانگیری معنی دوم را بالفتح اوّل و سکون دوم گفتہ از معنی اوّل ساکت۔ صاحب رشیدی بذکر معنی دوم این را مرادف ترلبہ گوید کہ گذشت۔ صاحب ناصری بذکر ہر دو معنی نسبت معنی دوم می فرماید کہ ترلبہ و ترلیسہ و ترلسبہ و سرولیسہ مرادف این۔ خان آرزو در سراج بر معنی اوّل قانع۔ مؤلف عرض کند کہ ما بر ترلبہ نوشتہ ایم کہ اصل است و این مخفف آن

بمعنی دوم و معنی اوّل این مجاز معنی دوم می نماید که قوّت واهمه هم همچون قوس قزح بلند شود و جا
دارد که برای معنی اوّل این را مرکب از ترس و یای نسبت گیریم که واهمه هم قریب به ترس است
و آنچه بمعنی اوّل می آید مبدل این باشد همچون تیز و تیزی یعنی ترسیه مبدل ترسی و ترسیه
مبدل تربیه که موحّده هم بواو بدل می شود چنانکه آب و آو و تربیه بجایش مذکور نشد
ازینکه اهل لغت ازان ساکت اند و نظر باعتماد ناصری آن را فرید علیه ترسیه دانیم (اردو)
(۱) قوّت واهمه۔ مؤنث۔ واہمہ کی قوّت (۲) دیکھو ترسیہ۔

ترسیدن بقول بحر بالفتح (۱) بیم کردن و عرض کند که همان ترس که گذشت اسم این مصدر
(۲) واهمه کردن و (۳) آزرده گردیدن است فارسیان بزیادت یای معروف و علامت
بسبب ظرافت کردن کسی (کامل التصریف) مصدر دن مصدری وضع کردند که اصل
و مضارع این ترسد (ظهوری ط) ازان ترسم یا اصلی است ازین که اسم مصدر این لغت
که طوق گردنم گردد رگ گردن ز بیم فارسی زبان است و معنی اوّل حقیقی است
بهر گوش خود فرمان نیوشی را؛ صاحب غیاث و معنی دوم مجاز آن و معنی سوم و چهارم را هم
که یکی از علمای معاصر ماست گوید که خوف کردن مجاز دانیم و ترسندگی حاصل بالمصدر این
و بیم زده شدن است صاحب موارد بذکر معنی است (اردو) (۱) ڈرنا (۲) وہم کرنا (۳)
اوّل گوید که (۴) نفرت کردن هم چون ترسیدن آزردہ ہونا (۴) نفرت کرنا۔
چشم و دیده از چیزی که در لغات می آید

ترسیدن چشم از چیزی مصادر اصطلاحی

نیز در معنی اوّل و چهارم تابع مؤلف

ترسیدن دیده از چیزی بقول بهار نفرت

کردن چشم از دیدن وی می فرماید کہ ترسانیدن
چشم مستعدی آنست۔ صاحب بحر بر ترسیدن چشم
قناعت کردہ و وارستہ ہم زبانش (باقر کاشی
ے) بسکہ از خوبان ملامت دیدہ ام ؎ چشم
من از عاشقی ترسیدہ است ؎ (میرزا رضی
دانش ے) بسکہ در کثرت سرای دہر وحشت
دیدہ ام ؎ چشم ترسید است از جمعیت مژگان ام

(طالب کلیم ے) بسکہ می بیند ز ما دیوانگی ؎
دیدۂ داغ جنون ترسیدہ است ؎ (ولہ ے)
دیدۂ بیدل چنان از چشم می ترسد کلیم ؎ چشم
داغ من زہر ہم آنچنان ترسیدہ است ؎
مؤلف عرض کند کہ معنی خوف کردن چشم از دیدن
ہم توان گرفت (اردو) مشاہدے سے
آنکھوں کا نفرت کرنا۔ خوف کرنا۔

ترش — بقول بہار بفتحتین و بسکون دوم طعم معروف (سنجر کاشی ے) رو ترش کرد از
سوال بوسہ و لب پیش داد ؎ داد شفتالو چو دندانم ز آلو کند شد ؎ صاحب مؤید گوید کہ
چنانکہ مزۂ سرکہ صاحب فدائی ہم ذکر این کردہ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید کہ در کلام
صائب بسکون دوم ہم مستعمل (ے) در جواب تلخ زادن ترش روئی می کند ؎ چون شود
در عہدۂ این بی حاصلان سائل سفید ؎ مؤلف عرض کند کہ ترجمۂ این در عربی حامض است
و این لغت فارسی زبان است بہر دو اعراب مذکور و صاحب غیاث ہم بہر دو اعراب نوشتہ
(اردو) ترش بقول آصفیہ۔ فارسی کھٹا۔ حامض۔

(الف) ترشابہ — الف و ب بقول ناصری
(ب) ترشاوہ — بضم (۱) سماق را گویند
و آن معروف است کہ از آن آش پزند و خورند
و آن آش را تماج گویند صاحب رشیدی بر
ب گوید کہ سماق است۔ صاحب غیاث بر سماق
گوید کہ بالضم و تشدید یدیۂ باشد ترش مؤلف

عرض کند کہ صاحب محیط بر سماق ہر چہ نوشت
با نقلش بر تتری کردہ ایم و معاصرین عجم (۲)
میوہ را گویند عموماً کہ آب ترش دارد ہمچون
لیمون و نارنج و امثال آن مخفی مباد کہ ب
مبدّل الف است چنانکہ آب آو (اردو)
الف و ب (۱) دیکھو تتری (۲) ترشا یہ دکن
میں اُس میوے کو کہتے ہیں جو ترش ہو جیسے لیمو
نارنگی وغیرہ۔

ترشدن بقول برہان (۱) کنایہ از اعراض
کردن و (۲) آزردہ گردیدن بسبب ظرافت
صاحب جامع بر معنی دوم قانع۔ صاحب
سروری در ملحقات گوید کہ معروف کنایہ از
اعراض شدن بسبب شرمندگی از ظرافت و ہزل
و امثال آن (شاہ طاہر ؎) ترشود لالہ چو
بر داغ دل پرخونش ؎ زیر لب خندہ زند غنچہ
و نرگس چشمک ؎ صاحب ناصری در ملحقات
می فرماید کہ کنایہ از اعراض کہ بسبب شرمندگی
و ہزل روی دہد۔ صاحبان بحر و سراج و رشیدی
ہم بانش وا بستہ بہ مجرد منفعل شدن قانع شوند
عرض کند کہ (۳) بمعنی حقیقی است معنی ترگشتن
در آب یا خوی و امثال آن و معنی دوم مجاز آن
و با تعمیم وابستہ را پسندی کنیم و معنی اول بیان
کردہ برہان لغو است کہ قوت تعریف ندا شت
و با لفاظی تعریف کرد کہ معنی خاص قائم شد۔
(اردو) (۱) اعراض کرنا (۲) آزردہ ہونا
شرمندہ ہونا (۳) بھیگنا۔ تر ہونا۔

ترشدن چشم مصدر اصطلاحی۔ آب در
چشم آمدن از رنج و غیر ذلک مؤلف عرض کند
کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) تا نہ بیند
رہ و ترشد چشمش ؎ دیدہ در راہ تو پا نتوان
کرد ؎ (اردو) آبدیدہ ہونا۔ آنکھ میں پانی
آنا۔ دکن کا استعمال ہے۔

(الف) ترش رخسار اصطلاح۔ الف
(ب) ترش رخسارہ بقول بحر ناخوش و

(۳۰۵۰)

بیدماغ مرادف ترش رو۔ بہار ببر گوید کہ مرادف الف (میر خسرو ؎) ملک را بود زنگی پاسبانی ٭ ترش رخسارہ کج مج زبانی ٭ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) ترش رو۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ ناخوش بیدماغ۔ ناراض۔ مکدر۔

(۱) ترشرو (۱) بقول بحر مرادف ترش

(۲) ترشروئی رخسار۔ بہار بزیادت تحتانی آخر مرادف (۱) گوید (حافظ شیراز ؎) ای دل تو شاد باش کہ آن یار تندخو ٭ بسیار ترش روی نشیند زبخت خویش ٭ صاحب فدائی نسبت (۲) گوید کہ یک گونہ درہم کشیدگیست چہرۂ مردم را کہ نشانۂ خشم و بددلی است مؤلف عرض کند کہ (۱) اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس مرادف ترش رخسار و (۲) بزیادت یای مصدری بمعنی ناخوشی و بیدماغی این ہم موافق قواعد فارسی (طالب آملی ؎) ترش روئی ہای صبرم تلخی حسرت فزود ٭ خاک ہا امداد صفرا می کند لیموی من ٭ (اردو) (۱) دیکھو ترش رخسار۔ (۲) ترش روئی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ بدمزاجی۔ بددماغی۔ چڑچڑاپن۔

ترش شیرین اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و آنند طعمیکہ از امتزاج ترشی و شیرینی بہم رسد و آن را میخوش و بتازی مز (بضم میم و تشدید زای معجمہ) خوانند (مولانا امام الدین ریاضی ؎) در تبسم جنبش چین است چین ابروی شوخش چہ ترش شیرین است ٭ مؤلف عرض کند کہ کنایہ ایست لطیف (اردو) وہ مزا جس میں ترشی اور شیرینی شامل ہو۔ مذکر۔

ترشک اصطلاح۔ بقول برہان و جامع بضم اول بروزن اردک (۱) نام پرندہ ایست سبز رنگ و (۲) برگ گیاہی است ترش مزہ صاحب سروری بذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ

(۳) نام دو قسم میوه نیز. صاحب ناصری ذکر معنی اول کرده بنسبت معنی دوم گوید که این را
ترش گیا هم خوانند. خان آرزو در سراج بذکر معنی اول فرماید که ترنک بهر دو فوقانی است
می فرماید که تصحیف ترنک معلوم می شود که بجای تای دوم نون باشد بمعنی طائری و ذکر معنی
دوم هم فرموده صاحب محیط ذکر این بمعنی اول نکرده و از جهت پرنده سبز رنگ حقیقتش ظاهر
نمی شود و هم او بر ترتک هم ذکر پرنده سبز نکرده و بر ترشک گوید که انبه را گویند و ذکر انبه
گذشت و خیال ما این است که معنی سوم متعلق به چین است و نسبت معنی دوم به حماض سفیر
به یونانی طوطاق و اغزیون و بفارسی ترشه و سرخ پای و حلیمون و بلغت شکابن ترشه و اش
و بهندی چوکا نامند و بزبان فرنگی بستانی آن را اشلیه کیاهم و بری آن را اشلیه یاهم گویند
بقول شیخ سرد و خشک در دوم و بقول بعضی سرد در اول و خشک در دوم و قسم ترش قابض
تر و آنچه بسیار ترش نیست غذائیت زیاده دارد و این شبیه به کاسنی بستانی است و هم اقسام
آن قاطع صفرا است ولیکن مضر به صدر و تعلیق آن بر بازوی چپ بالخاصیت مانع آبستنی
است و منافع بی شمار دارد (الخ) مؤلف عرض کند که در وجه تسمیه این کاف تصغیر
مرکب است و انبه را هم ترشک گفتند که ترشی خفیف دارد (اردو) (۱) ایک سبز رنگ
پرنده. مذکر جسکو فارسیون نے ترشک کہا ہے افسوس ہے کہ اسکی فریدتعریف معلوم نہو سکی
(۲) چوکا. دیکھو اشکیل چشم (۳) دیکھو انبه ـ

(الف) ترش کردن | استعمال. صاحب ... ذکر این کرده از معنی ساکت. مؤلف عرض کند که معنی حقیقی این ظاهر است و از سندش مصدر. - - - - - - - -

نسبت بالفظ ترش مرکب شده دیگر هیچ (اردو) (۱) دیکھو ابنه (۲) دیکھو ترشک کے دوسرے معنے

ترشیز بقول ناصری وآنند بضم اول وکسر سوم نام شهریست از بلاد خراسان مشتمل بر دیها وقری وقصبات و پای تخت آن را سلطانیه گویند که حاکم نشین آنجاست سمت شرقی آن ارض اقدس ومشهد مقدس حضرت سلطان خراسان صلوات علیه است وجنوب آن ولایت تربت حیدریه سمت قبلهٔ آن ولایت طبس گیلکی است وغربی آن پایین ولایت سبزوار شمال آن ولایت نیشاپور است و شهر ترشیز واقعست در اواسط شهرهای معروف خراسان اتفاق عجیبی است که قریب و بعید آن نسبت بهمه شهرهای تساوی دارد و قنوات و میاه جاریه و دهات بسیار دارد و بسیار خوش آب و هواست میوه جات آن ولایت به آن لطافت و خوبی بهیچ جای دیگر نیست چنان معلوم می شود که پادشاهان ایران آنجا را تختگاه کرده بودند و گشتاسب در آنجا با زردشت ملاقات نموده و سرو کشمیری را در آنجا کشته بود و گویند ترشیز از بناهای گشتاسب بن لهراسب است مؤلف عرض کند که وجه تسمیه این بوضوح نپیوست (اردو) ترشیز بلاد خراسان سے ایک مشہور شہر کا نام ہے۔ مذکر۔

ترشینک بقول برهان بروزن گل چینک رستنی باشد بوستانی که بعربی حماض گویند و تخم آن را بزر الحماض خوانند صاحب جامع هم قریب این مرادف معنی دوم ترشه که گذشت خان آرزو در سراج هم بر حماض قانع مؤلف عرض کند که فارسیان بر لفظ ترش یا و نون نسبت با کاف تصغیر مرکب کرده همان ترشه و ترشک را نام نهاده اند و باشارهٔ این بقول ناصری بر ترشه کرده ایم و حقیقت این را بر ترشک نوشته ایم (اردو) دیکھو ترشک کے دوسرے معنے

ترصدا بقول بہار و بحر و انند مرادف ترنغمہ کسی کہ صدا سیراب داشتہ باشد (ملا طغرا ع) شدہ خطِ غبار ان بلبل ترصدا گرفتہ منقار دیگر [illegible] مؤلف عرض کند کہ فارسیان در صفت صدا تر را آوردہ اند و کنایہ باشد از آواز خوش و دیگر ہیچ و این قلب اضافت صدای تر و اسم فاعل ترکیبی ہم (اردو) خوش آواز ۔

ترغ بقول برہان و جامع بضم اول و ثانی و سکون غین منقوطہ دار اسپی باشد سرخ رنگ کہ آن را کہر خوانند صاحب ناصری ذکر این بحوالۂ برہان کردہ گوید کہ در دیگر فرہنگہا [illegible] خان آرزو در سراج بنقل قول برہان گوید کہ در فرہنگہا نیست اغلب کہ ترکی باشد و شہرت ندارد و ظاہر لہجۂ اہل ایران است مؤلف عرض کند کہ سبحان اللہ چہ خوش تحقیق است جامع را ندید و می گوید کہ در فرہنگہا نیست صاحب جامع محقق اہل زبان است و بقول صاحب لغات ترکی (توروق) لغت ترکی است بمعنی اسپ کبیت پس فارسیان این را مفرس کردہ و واو و دوم حذف و قاف را بغین معجمہ بدل کردند چنانکہ چناق و چناغ و تورق را ترغ انیست حقیقت این لغت کہ محقق نامور بہ پیرایۂ تحقیق اصل حقیقت را در نیافت (اردو) کمیت دیکھو ورک کے پہلے معنے ۔

ترغازہ بقول برہان بر وزن اندازہ (۱) غالب و صاحب حکم و سرکش و کسی کہ آرزوی غالبیت حکمہا و سرکشی کند و (۲) سرکشی کردن ہم صاحبان جہانگیری و جامع و رشیدی و سروری و ناصری بمعنی اول قانع (مولوی معنوی ع) ہمین گفتم کہ ناخوشی ولیکن زین تکلف نوشی چگو گفتم زین تکلف نوشی گرفتم خوی آن غمزہ ہا کہ کنز الکنت مخفیا و قد احببت ان اعرف چہ

سپاهی جان مشتاقان به عظم نفس تزغازه ۱۲ خان آرزو هم در سراج بمعنی اول قناعت کرده
مؤلف عرض کند که مقصود برهان از معنی دوم سرکشی باشد که حاصل بالمصدر است از
(تزغازه کردن) طرز بیانش درست نیست و باهر دو معنی اسم جامد فارسی زبان دانیم۔
(اردو) (۱) وہ شخص جو سرکشی کرے۔ سرکش (۲) سرکشی۔ سرتابی۔

(الف) **تزغاق** بقول برهان بفتح اول بروزن چقماق پاس داشتن شب ها و خبر دار بودن
و بضم اول هم آمده۔ صاحب رشیدی این را مرادف تزغاک گوید که می آید و می فرماید که اگر این
لغت فارسی است پس قاف از استعمال متاخرین است چه قاف در اصل فرس نیامده

(ب) **تزغاک** بقولش بالضم پاسی که در شب دارند تا دزد دست نیابد (مطهر ۵)
بده ور که میمون تو در نوبت تزغاک ٭ سیران وجهان بر عدد ریگ براری ۱۲ صاحب
سروری ذکر الف و ب هر دو کرده صاحب جامع به الف قانع۔ خان آرزو در سراج
بذکر الف گوید که ترکی باشد یا استعمال متاخرین عراق **مؤلف** عرض کند که الف لغت ترکی
نیست۔ لغات ترک ازین ساکت و ب اصل و اسم جامد فارسی زبان است و معاصرین
فرس و متاخرین بر سبیل تبدیل استعمال الف هم عرض ب کرده اند چنانکه کند و قند و کم و قم بمعنی
وکسط و قسط و معنی هر دو پاسبانی است (اردو) الف و ب پاسبانی۔ نگاهبانی حفاظت

تزغده بقول برهان و سروری و ناصری و سراج با دال ابجد بروزن طبقچه (۱) گرفته شده
و ترنجیده و هر عضوی و بندی و مفصلی که بسبب دردمندی و آزار حرکت نتوان کرد گویند
تزغده شده است و بروزن مجگده هم آمده که بفتح ثالث باشد (منتخب ۵) زبان

کوب از زمانه یافت دشمنت بهمه اعضای او گشته ترغده ۲) صاحب جهانگیری بذکر معنی بالا
گوید که با اول مفتوح و ثانی زده و غین مکسور (۲) نوعی از زرد آلو صاحب جامع بذکر معنی اول گوید
که مرادف ترغده هم که بهمین معنی بزیادت نون می آید مؤلف عرض کند که ترکیدن و ترقیدن بمعنی
شگاف شدن می آید و ترکنده اسم فاعلش فارسیان استعمال اسم فاعلش را بحذف نون و تبدیل
کاف عربی بغین معجمه کردند چنانکه کشکاو و غشگاو و تبدیل خفیف در معنی بر سبیل مجاز است و
نسبت معنی دوم صراحت کامل خواص و طبیعت بر لغت ترغش کنیم که بعد ازین می آید و ازینکه
زرد آلوی پخته می ترکد بدین اسم خوانند (اردو) (۱) وه عضو جس مین درد هو - مذکر (۲)
دیکهو ترغش -

ترغش | بقول برهان و جامع و ناصری و سراج و رشیدی بکسر ثالث بروزن درزش نوعی از
زرد آلو مؤلف عرض کند که صاحب محیط هر چه بر زردآلو نوشته با نقلش بر آلوی زرد کرده ایم
و این اسم جامد فارسی قدیم است (اردو) دیکهو آلوی زرد - مذکر -

ترغنده | بقول جامع همان ترغده که گذشت
مؤلف عرض کند که ما اشارهٔ این باصراحت | ماخذ هم در آنجا کرده ایم که آن مخفف این است
(اردو) دیکهو ترغده -

ترغو | بقول برهان و جامع و (جهانگیری در ملحقات) بروزن بدگو نوعی از بافتهٔ ابریشمی است
سرخ رنگ - خان آرزو در سراج بذکر قول محققین فرماید که تزه بمعنی پارچهٔ سفت و باریک
گذشت و اغلب که یکی ازین دو تصحیف باشد و لهذا صاحب رشیدی که جمیع لغات جهانگیری
آورده این را نه نوشته مؤلف عرض کند که مرکب یافته می شود از ترغ که اسپ کمیت را نام

است و واو نسبت چنانکه هندو ـ اسم جامد فارسی قدیم است و تربو را هیچ تعلق ازین نیست

(اردو) ایک ریشمی لال رنگ کا کپڑا ـ مذکر ـ

ترف بقول برهان و جهانگیری و سروری و ناصری بر وزن برف کشک سیاه را گویند و آن را بعربی مصل و به ترکی قراقروت خوانند و کشک سفید و پنیر خشک را نیز (حکیم سوزنی ره) تشبیب این قصیده مهتر نقد ترف طعم ؛ مخلص بمدح او شده طعم ترف فند ؛ صاحب جامع گوید که همین است ترپ که بجایش گذشت (خاقانی ره) ترف عدو ترش نشود زانکه بخت او ؛ گاو یست تنگ شیر ولیکن لگد زنست ؛ مؤلف عرض کند که ما صراحت کامل این ترپ کرده ایم و این مبدل آنست چنانکه سپید و سفید (اردو) دیکھو ترپ ـ

ترفاس بقول برهان و ناصری و جامع دانند بضم اول و سکون ثانی و فا به الف کشیده بسین بی نقطه زده نوعی از کماتست و آنرا هکل نیز گویند و آن رستنی باشد که از زیر خیمها و جاهای نمناک روید صاحب محیط بر ترفاش به شین معجمه می فرماید که همان فطر است و بر فطر گوید که بکسر فا و بضم نیز و بسکون طاء حطی و رای مهمله بفارسی سماروغ و شماد کلاه زمین و کلاه باران و بسریانی فطر و برومی موکوطیس و بیونانی اونطرسیا و بعربی بنات الرعد و بهندی بهمبی و کهمبی و آن نباتی است که در زمین نمناک و عقب بارش در بعضی بلاد زمین منشق شده بر می آید و بشکل نصف بیضه مرغ که واژگون باشد بی برگ و گل انواع دارد ـ ماکول آن سرد در سوم گویند سرد در دوم ـ محدث امراض شدید البرد مثل خدر و فالج و رعشه و سکته ـ جهت بیاض چشم و تقویت باصره بتجربه پلک نافع (الخ) مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است

ذکر این برا کارس ہم گذشت (اردو) دیکھو اکارس ۔

ترفان بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و ناصری و مؤید بروزن دربان مخفف ترزفان است کہ ترجمان و شخص زبان آور باشد مؤلف عرض کند کہ ترزفان مبدل ترزبان بجایش گذشت و در حقیقت بمعنی ترزبان بجایش فوقیہم دریجا ہمین قدر کافی است کہ فارسیان در محاورہ زای ہوز را حذف کردند (اردو) دیکھو ترزبان ۔

ترفبا بقول برہان و سروری و ناصری بفتح اول و سکون ثانی و ثالث و بای ابجد بالف کشیدہ آشی را گویند کہ فاتق آن قراقروت باشد چہ ترف بمعنی قراقروت و با بمعنی آش است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس می باشد (اردو) وہ آش جو قراقروت سے بنائی جاتی ہے ۔ مؤنث ۔

ترفروش اصطلاح ۔ بقول برہان و سراج کنایہ از کسی است کہ بظاہر خود را خوب وانماید و بباطن بد باشد صاحب جامع ذکر این بذیل ترکردہ صاحبان سروری و جہانگیری و ناصری ذکر این در ملحقات کردہ اند (حکیم سنائی ۔) کم شنیدم چو تو لت انبانی پا ترفروشی گندم نما جو فروش خشک جنبانی مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس اسم فاعل ترکیبی است (اردو) گندم نما جو فروش بقول صاحب آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم ۔ مذکر ۔ وہ شخص جو اپنے آپ یا کسی چیز کو ظاہری ٹیپ ٹاپ سے رکھے اور در حقیقت ویسا نہو ۔ مکار ۔ فریبی ۔ دغاباز ۔ عیار ۔ چالاک ۔ دھوکے باز ۔

ترفنج بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و ناصری و سراج بفتح اول بروزن شطرنج راہ باریک و دشوار را گویند (شیخ روزبہان ۔) رہ دو ترنج خوش و نغز و وسیع است بپارہ ...

بس دشوار و ترفنج ہا مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و بس و حالا بر زبان معاصرین عجم مستعمل نیست (اردو) نازک راستہ۔ تنگ راستہ۔ دشوار گزار راستہ۔ مذکر۔

(الف) ترفند **(ب) ترفندہ** بقول برہان الف بر وزن فرزند و ب بر وزن شرمندہ بمعنی (۱) محال و بیہودہ و دروغ و تزویر و مکر و حیلہ و بذیل ب گوید کہ بجای حرف ثالث قاف ہم بنظر آمدہ و (۲) بمعنی ترسا و بہم ہم (حکیم سنائی ﷺ) ترد من قبلہ دوست عقل و ہوا زہر چہ زین دو برون ہمہ ترفند ہا صاحبان جہانگیری و جامع و رشیدی و سروری بر معنی اول قانع صاحب ناصری ذکر معنی اول الف کردہ می فرماید کہ بکاف عوض فا ہم می آید خان آرزو بذکر ہر دو معنی اول گوید کہ ظاہرا ترفند بمعنی تزویر است و ترکند بکاف بمعنی بیہودہ و ہرزہ مؤلف عرض کند کہ این تفریق در معانی غیر موجہ اصل این (ترفندہ) بہ قاف و ہای ہوز در آخر اسم فاعل مصدر ترقیدن است کہ می آید و ب مبدلش کہ قاف بہ فا بدل شود چنانکہ چماق و چماف و آنچہ بجای معجمہ اول گذشت ہم مبدلش چنانکہ برق و برغ و آنچہ بکاف اول می آید ہم مبدل آن چنانکہ باق و باک و الف مخفف ب و معنی اول مجاز باشد از معنی حقیقی ترکندہ نسبت معنی دوم ب مشتاق سند استعمال می باشیم۔ غالب دہلوی در قاطع برہان گوید کہ ترفند بفا بمعنی سخن ہای بی اصل است باقی ہمہ لغو۔ صاحب قاطع القاطع جواب ترکی بہ ترکی دہد ما ہم تائیدش کنیم کہ نظر باتفاق ہمہ محققین در معنی اول الف و ب خصوصاً باعتبار محققین اہل زبان در صحت لفظ کلامی نیست و فضولی غالب در اعتراض است (اردو) الف (۱) بیہودہ جھوٹ۔ مکر۔ حیلہ۔ مذکر) (ب) (۱) دیکھو ترفند (۲) ڈر۔ خوف۔ مذکر۔

ترقینه | بقول برهان وجهانگیری ورشیدی وجامع وناصری وسراج بروزن شکفته آشی را گویند که قاتق آن را قراقروت کرده باشند (مولوی معنوی سه) من ست ابدیا شیم نیست زباغ رزِ من لقمهٔ جان خورده ام نقمهٔ ترقینه ۴ مؤلف عرض کند که آش قراقروت است وپس مرکب از ترف که مبدل ترب است ویا ونون وهای نسبت (اردو) قراقروت سے بنائی ہوئی آش مؤنث ـ

ترقانیدن | بقول بحر بفتحتین متعدی ترقیدن که می آید (کامل التعریف) ومضارعش ترقاند مؤلف عرض کند که موافق قیاس است وصراحت ماخذ بر ترقیدن می آید (اردو) دیکھو ترقیدن یہ اس کا متعدی ہے ـ

ترفنده | بقول برهان بروزن شرمنده مرادف معنی اول ترفند که بفا گذشت مؤلف عرض کند که صراحت ماخذ این هم در انجا کرده ایم (اردو) دیکھو ترفند کے پہلے معنے ـ

(الف) ترقه | بقول رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار بمعنی (۱) آتشبازی خاص که آواز مثل تفنگ کند وهم او بر ---------

(ب) ترقه انداختن | گوید که (۱) آتش دادن به ترقه و (۲) شور وغل کردن مصاحب

بقول جامع بحوالهٔ معاصرین عجم بذکر معنی بالا گوید که الف (۲) بمعنی چیزی که از فلزات مثل کلاه کوچک سازند و بر بالای دستهٔ تفنگ بجای خاص که برای او معین است می نهند وچون ضرب تفنگ بر او افتد آتش از و داخل رود و بندوق سر شود مؤلف عرض کند که این را در اردو (بندوق کی ٹوپی) خوانند والف اسم جامد فارسی جدید است اصل این تراقه بود مرکب از تراق وهای نسبت

الف حذف شدہ ترقہ ماند (اردو) الف (۱) پٹاخا بقول آصفیہ اردو۔ اسم مذکر۔ پٹاخا کا ایک قسم کی آتشبازی (۲) بندوق کی ٹوپی (ب) پٹاخا چھوڑنا (۲) شور وغل کرنا۔

ترقی بقول بہار و انند بلند شدن۔ می فرماید کہ بالفظ خواستن و دادن و کردن مستعمل و معکوس و وارون از صفات اوست۔ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربیست بہ تشدید قاف و بقول منتخب ببالا برشدن فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر و ترکیب فارسی می کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) ترقی۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ بلندی برتری۔ مؤنث۔

ترقی خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی کشایش و بلندی خواستن است (تاثیر اصفہانی ؎) دل عاشق ترقی در دیار عشق می خواہد ٭ تحقیق ما امید نیکنامی از زمین دارد ٭ (اردو) ترقی چاہنا۔

ترقی دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ بلند کردن و فزون کردن (ایماے اصفہانی ؎) کی ترقی می تواند داد احوال مرا ٭ می بہ دہ بالا سپہر دون ہمی سال مرا ٭ (اردو) ترقی دینا۔ بلند کرنا۔ زیادہ کرنا۔

(الف) **ترقی داریدن** (ب) **ترقی داشتن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر ب کردہ از معنی ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ بحالت ترقی بودن و قریب است بمعنی ترقی کردن (تاثیر ؎) گہر را در صدف نشو و نما تاثیر می باشد ٭ اگر دارد ترقی پاک طینت در وطن دارد ٭ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ مصدر داریدن است ازینجاست کہ الف را قائم کردہ ایم و حقیقت داریدن بجاے

خود وش عرض کنیم (اردو) حالت ترقی مین
هونا. ترقی کرنا۔

ترقدن | بقول بحر بفتحتین از هم جدا شدن و
چاک گردیدن. جی فرماید که کامل التصریف است
و مضارع این (ترقد) صاحب موارد بذیل
ترکیدن ذکر این کرده گوید که بمعنی شق شدن
است **مؤلف** عرض کند که تراک بمعنی آواز
شکستن یا شکافته شدن چیزی بجالش گذشت
و طراق معرب آن فارسیان طراق را بتبدیل
طای حطی به فوقانی تراق کردند چنانکه بغطاق
و تغتاق و بحذف الف اسم مصدر این قرار
دادند و بقاعدهٔ مصادر جعلی بترکیب یای
معروف و علامت مصدر دن مصدر سے
ساختند (ترقیدن پوست بدن ما و ترقیدن
زبان) مرضی است که صاحب اکبر اعظم ذکرش
کرده ترکیب نام این امراض از همین مصدر
است (اردو) تڑکنا. چاک هونا۔

ترقی کردن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که بمعنی بلندی حاصل کردن (فدائی
شیرازی ع) فلک سر سبزت از ساز و
مرید بید مجنون شد ٭ که هر چند بار ترقی می کند
سر بزمین دارد ٭ (اردو) ترقی کرنا۔

ترقی معکوس | اصطلاح۔ بهار ذکر
این بذیل ترقی کرده گوید که معکوس از
صفات ترقی است **مؤلف** عرض
کند که این محاورهٔ معاصرین عجم است بحق
کسی زنند که عوض ترقی تنزل پذیرد (اردو)
ترقی معکوس۔ دکن مین اُس تنزل کو کهتے
هین جو ترقی کے پیرایه مین ظاهر هو مثلاً زید
کو عهدے کی ترقی ملی اور تنخواه مین ترقی
هوئی لیکن اس ترقی سے اس کا مرتبه کم
هوگیا یا اور کوئی نقصان پهنچا تو کهتے هین یه ا
یهه تو ترقی معکوس هے یا یعنے تنزل هے۔

ترقین | بقول برہان بر وزن تلقین بلغت سنسکرت (۱) خطی است که محرران در بعض محل سیاق و حرف بی بکشند و بمعنی باطل کردن شمار تی باشد از دفتر حساب دیوانی بہار گوید که (۲) رقم کردن و نزد بعضی بمعنی نوشتن سطرهای کتاب و لفظ و اعراب و (۳) آرایش دادن کتاب را و نیز بمعنی اول گوید که سیاه کردن موضع از دفتر حساب تا نگاه نشود که این جا را سپید گذاشته اند برای نوشتن حساب و فرماید که صاحب نفائس الفنون گوید که خط کشیدن بر جای سپید نوشته تا ظاہر شود که نوشته در حساب آمده بود و بعد از آن گردانیده شد (صنعانی یلی ملا) دفتر فضل ترا نیست بجز ترقین طرازی ز مجلس عیش ترا ما بید بجز رانش گری ہو (انوری ملا) کرده ترجیح حسن استعارات چہ بار زینت دیگران ترقین ہا وارسته ہم ذکر این کرده گوید که الترقین تسوید الموضع لئلا یتوہم انه بیاض لئلا یقع فیه الحساب **مؤلف** عرض کند که لغت عربیست و صاحب منتخب ذکر این کرده فارسیان استعمال این بمعنی اول کرده اند که برای این لفظ دیگر در زبان خود ندارند و بر دیگر معانی استعمال این از نظر ما نگذشت مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) کسی عبارت یا حرف پر لکیریں کھینچ کے اسکو سیاہ کردینا کاٹ دینا (۲) الفاظ اور اعراب اور سطروں کو درست کرنا اور لکھنا (۳) کتابت کو آرائش دینا ۔

ترقی نمودن | استعمال ـ مرادف ترقی کردن که گذشت مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری ـــ) ترقی کی کہا ـــ خویش را در کار بینید بیا که خود را و بلای در روز افزون بینید از ده (اردو) ترقی کردن ـ

(۴۹۸۱)

ترقی واثرون اصطلاح۔ بہار ذکر این بذیل ترقی کرده گوید که واثرون از صفات اوست **مؤلف** عرض کند که این مرادف ترقی معکوس است که گذشت معاصرین عجم این را ہم بر زبان دارند و صراحت کامل به ترقی معکوس گذشت (اردو) دیکھو ترقی معکوس۔

ترک بقول برہان بفتح اوّل و ثانی و سکون کاف (۱) خندقی را گویند که بر دور حصار و باغ و قلعه و امثال آن بکنند و (۲) نام رودخانه ایست نزدیک بدربند شیروان و (۳) حلوائی از قند و نشاسته و تخم ریحان پزند و (۴) دختر بکر و دوشیزه و (۵) صدای رعد و (۶) آوازی که از شکستن و ترکیدن چیزی آید و (۷) رخنه و تراک باشد و (۸) مصغّر تر ہم که نقیض خشک است و (۹) بسکون ثانی کلاه خود باشد یعنی کلاه آہنی که در روزہای جنگ بر سر نہند و بعربی مغفر خوانند و (۱۰) ترکہا و سوزہای کلاه و خیمه و امثال آن و (۱۱) گذاشتن و گذشتن و ترک دادن و خلاصی از تعلقات جسمانی و خواہش نفسانی گشتن از ماسوی اللہ بجذبات حقانی و فرماید که باین معنی عربی است و (۱۲) نام قصبه ایست از مضافات آذربایجان و بضم اوّل و سکون ثانی (۱۳) معروف است که نقیض تازیک باشد و گویند ترکان از اولاد یافث بن نوح اند و (۱۴) ولایت ترکستان را ہم بطریق مجاز ترک گویند و (۱۵) کنایه از مطلوب و معشوق و غلام (خواجه عمید لویکی ۱ه) قدرت تست باغبان ربیع ؛ زفیض مزرعی ؛ فیض سحور سبع را ساخته گرد او ترک ؛ (فردوسی ۲ه) مناره برآرم بشمشیر و گنج ؛ ز بیتال ناکس بنا ہم برنج ؛ چه باشد مناره به پیش ترک ؛ بزرگان ترکان ستانند چک ؛ (اطعمه ۳ه) تخم ریحان این ترک برد دست ؛ از دلم غصه خط دلبر ؛ (فردوسی ۹ه) یکی تیغ زد بر سر ترک او ؛ که ز

ترک جان گفت و جان ترک او ۴ (کلامی اصفهانی ۱۰۶۱ھ) خیمه نه ترک گردون سائبان جامست
۴ و قطب ها بهر طرف چون میخ و گوهر چون طناب ۴ (میر رضی ارتیمانی ۱۰۱۰ھ) در کلاه فقر می باید
سه ترک ۴ ترک دنیا ترک دین و ترک سر ۴ (استاد دقیقی ۳۴۱ھ) اکنون فکنده بینی از ترک تا مین
۴ کیچیدگاه زیر پی آهوان بهمن ۴ (حافظ ۷۹۱ھ) اگر آن ترک شیرازی بدست آرد دل ما را ۴
بخال هندوش بخشم سمرقند و بخارا را ۴ صاحب جهانگیری ذکر معنی اول تا چهارم و نهم و دهم
و دوازدهم کرده صاحب جامع معنی اول تا هفتم و نهم و دهم و دوازدهم تا پانزدهم نوشته
صاحب رشیدی ذکر اکثر معانی کرده معنی پنجم تا هشتم و معنی یازدهم را ترک کرده صاحب سروری
معنی سوم و نهم و دهم و یازدهم و سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم را نوشته صاحب ناصری
معنی پنجم تا هشتم و معنی یازدهم و چهاردهم را ترک فرموده خان آرزو در سراج معنی هشتم و یازدهم
را ترک کرده و در چراغ هدایت می فرماید که (۱۶) مجازاً بمعنی آنچه در کتاب از سهو مانده باشد و بر
کناره صفحه نویسند (تاثیر ۱۱۲۹ھ) گم گشته زندگی دهنش همچو میانش ۴ ترکیست از ان مصحف رخساره
دلانش ۴ صاحب مؤید بذکر بعض معانی گوید که در دستور بمعنی پیکاله کلیم آمده. که مرادش از
معنی دهم است نه چیزی دیگر. بهار بذکر معنی یازدهم گوید که بالفظ دادن و کردن و گرفتن و
گفتن مستعمل صاحب رهنما بحواله سفر نامه ناصر الدین شاه قاچار بمعنی هفتم قانع و صاحب لطایف
بحواله معاصرین بجم همزبانش مؤلف عرض کند که معنی هفتم بر ترک هم گذشت و با همه معانی
این را اسم جامد فارسی زبان دانیم و در معنی هشتم کاف تصغیر است و از معنی دهم پاره های
پارچه کلاه و خیمه باشد که آن را باهم دوخته کلاه و خیمه و امثال آن درست کنند و بمعنی

نہم و یازدہم و سیم لغت عربست و استعمال این با مصادر فارسی در ملحقات می آید و معنی سیزدہم اصل است گویند کہ ترک نام ابن یافث بن نوح است کہ سلسلۂ ترکان باو می رسد از ینجاست کہ نام این قوم ترک شد و معنی چہاردہم مجاز آن و معنی پانزدہم ہم مجاز باشد کہ حسن ترکان معروف (ع) سعدیا روز ازل حسن بہ ترکان دادند و معنی شانزدہم تہ آنست کہ خان آرزو از سند تاثیر پیدا کرد و بلکہ از ہمان سند ترک بمعنی مقامی در کتابست کہ بذریعہ پارچہ کاغذ در میان کتاب وقت مشاہدہ برای نشان مقام می دارند و باز از انجا دور کنند گویا عدم و وجود آن کتاب یکسان است و تاثیر ہمین را با دہن یار تشبیہ دادہ اگر خان آرزو معنی شعر را بہ نزاکت شاعری فہمید در تعریف معنی شانزدہم غلطی نمی کرد (اردو) (۱) خندق۔ مؤنث۔ (۲) ترک ایک ندی کا نام ہے جو متصل شروان واقع ہے۔ مؤنث (۳) ایک خاص قسم کے خود کو فارسیوں نے ترک کہا ہے۔ مذکر (۴) باکرہ عورت۔ مؤنث (۵) بجلی کی کڑک۔ مؤنث (۶) ہر چیز کے ٹوٹنے کی آواز۔ مؤنث (۷) دیکھو تڑاک کے پہلے معنی (۸) وہ چیز جسمیں خفیف تڑکا ہو۔ مؤنث (۹) خود۔ دیکھو بیضۂ فولاد (۱۰) ٹوپی یا ڈیرے کے وہ ٹکڑے جن کو ملا کر سینے سے ٹوپی یا خیمہ تیار ہو جاتا ہے۔ مذکر (۱۱) ترک بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ واگذاشت۔ فروگذاشت دست برداری۔ چھوڑنا کا حاصل بالمصدر (۱۲) ایک قصبہ کا نام ترک ہے جو مضافات آذربائیجان میں واقع ہے۔ مذکر (۱۳) قوم ترک۔ مؤنث (۱۴) ترکستان۔ مذکر (۱۵) معشوق (۱۶) وہ مقام جہاں اوراق کتاب میں ایک پرچہ کاغذ یا تاگے کے ذریعہ پڑھنے کے وقت قائم کر دیتے ہیں اور بعد ضرورت وہ پرچہ نکال لیتے ہیں۔ مذکر۔

ترکاری بقول بہار بمعنی ارداور ترطیب صاحب بحر عجم فرماید که از ویاد ترتیب است مؤلف عرض کند که مرکب است از ترکار و یای مصدری و کنایه ایست موافق قیاس و بخیال ما معنی این بدرجهٔ نارسائی است و تعریف بیان کردهٔ بہار بہتر از صاحب بحر عجم است که از و تسامح راه یافته (ناظر اسه) ترکاری نکہت بید مشک ہو گر دو جانے گل والا خشک ہو (اردو) برودت رسانی مؤنث سرد کرنے کا حاصل بالمصدر

ترک اشقر اصطلاح ـ بقول ملحقات برہان و بحر و (مؤید بحوالهٔ قنیه) کنایه از کوکب مریخ است مؤلف عرض کند که بالضم و مرکب توصیفی باشد (اردو) مریخ ـ مذکر ـ دیکھو اختر نجم ـ

ترکان چرخ بقول برہان و بحر و مؤید و بہار و جامع و سراج کنایه از سبعه سیاره که زحل و مشتری و مریخ و آفتاب و زہرہ و عطارد و ماه است مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و ترک بمعنی آخر اوست و معنی لفظی این محبوبان چرخ توان گرفت (اردو) سبعه سیاره ـ دیکھو انجم گردون پیما ـ

ترکانی بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و ناصری و رشیدی و سراج بر وزن قربانی بالاپوشی را گویند از جنس فرجی که زنان ترک می پوشند (شرف شفروه سه) چون رفت خبر سوی ملک شاه ہو حالی ز طرب کفن بخشید ہو ترکان بموافقت در آمد ہو ترکانی پیرہن بخشید ہو مؤلف عرض کند که بیای نسبت بمعنی منسوب به ترکان است و کنایه از ملبوسی خاص (اردو) ترکانی اُس بالا پوش کا نام ہے جو ترک عورتیں پہنا کرتی ہیں مؤنث

ترکانیدن بالفتح ـ بقول بحر متعدی ترکیدن می فرماید که کامل التصریف است و مضارع این ترکاند مؤلف عرض کند که موافق قیاس و صراحت ماخذ این بر ترکیدن می آید (اردو)

ترکانا - ترکن کا متعدی۔ دیکھو ترکیدن۔

ترک بدخو اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ مظہر العجائب از اسمای محبوب۔ مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است بدترکیب و موافق قیاس که محبوبان بدخو باشند (اردو) محبوب معشوق بدخو۔

ترکتاز بقول جہانگیری و ناصری باوّل مضموم (۱) تاخت آوردن به بی خبری و بیک ناگاه بر سبیل تاراج و غارت۔ صاحب سروری بذکر معنی بالا گوید که بمعنی جولان نیز۔ صاحب رشیدی می فرماید که بمعنی تاخت بی خبر است و ہم او بجای دیگر گوید که (۲) بمعنی غارت گر است۔ خان آرزو در سراج می طراز که بمعنی تاخت ترکان باشد و بمجاز بمعنی مطلق تاخت مستعمل و بحوالۂ رشیدی ذکر معنی دوم کرده گوید که مشہور بمعنی اوّل است۔ بہار بذکر معنی اوّل می فرماید که با لفظ آوردن و بردن و داشتن و زدن و کردن مستعمل۔ صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند که با اتفاق داریم با خان آرزو و رشیدی که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی دوم و بمعنی اوّل قلب اضافت تاز ترک است (ظہوری ؎) غمزه در اقلیم جان بیداد کرد آنچه کرد ٭ این زمان از زخم ترک ترکتاز بیش است ٭ (اردو) (۱) دیکھو تاخت (۲) غارت گر۔

ترکتازیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی نشدن ترکتاز است یعنی واقع نشدن تاخت (واصف بخاری ؎) ترکتاز الم و شام غم و صبح طرب ٭ آرمیدست و رمیدست و نپایست امروز ٭ (اردو) تاخت واقع نہونا۔

ترکتاز آوردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تاخت آوردن است (طالب آملی ؎) سپهدار غمش در سینه ام زان ترکتاز آرد ٭ که تسخیر بلاد آئین بود لشکر پناہان را ٭

(اردو) دیکھو تاختن کے تیسرے معنے ۔

ترکتاز برداشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی برپا کردن ترکتاز و تاختن بمعنی سوزش (سالک قزوینی ص) عشق چون ترکتاز بر دارد ۔ پی سوار ند آسمان فرسان ۔ بمعنی سپاہ کہ سند بالاستقلال مصدر برداریدن است و (برداریدن) مرادف برداشتن بجایش می آید کہ صراحت ماخذ مصدر انجا کنیم (اردو) دیکھو تاختن کے تیسرے معنے ۔

ترکتاز بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ترکتاز کردن است مرادف معنی سوم تاختن (قاسمی گونابادی ص) بیاد عجم راشدم چارہ ساز ۔ بہ بزم عرب می برم ترکتاز ۔ (اردو) دیکھو تاختن کے تیسرے معنے ۔

ترکتاز زدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف ترکتاز کردن و بمعنی سوم تاختن ۔ (مخلص کاشی ص) قربان آن زمان کہ نگاہش بہ تیغ ناز ۔ بر قلب عاشقان زند از عشوہ ترکتاز (اردو) دیکھو تاختن کے تیسرے معنے ۔

ترکتاز کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب سروری در ملحقات گوید کہ بمعنی تاخت کردن باشد (صادق شیرازی ص) عبیر آمودہ دیدم جیب و دامان گل و سنبل ۔ صبا خوش ترکتازی کردہ است امروز بر رویت ۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) دیکھو تاختن کے تیسرے معنے ۔

ترکتازی بقول برہان و جامع بروزن مرغبازی (۱) تاخت آوردن بشتاب و تعجیل و بی خبری و ناگاہ بر سبیل تاراج و غارت و (۲) بمعنی جولان کردن ہم ۔ خان آرزو در سراج

گوید کہ بمعنی غارت گری است ۔ بہار این را مرادف ترکتاز گوید و صاحب بحر ہمزبان او مؤلف عرض کند کہ ترکتاز بمعنی غارت و غارتگر است و این بزیادت یای مصدری بمعنی غارتگری است حقیقت معنی باعتبار لفظ و سند این در ملحقات می آید فارسیان در استعمال فرق ہر دو نکردہ اند و ہر دو را مرادف یکدیگر دانند ۔ معنی دوم مجاز باشد بمعنی حاصل بالمصدر (اردو) (۱) غارتگری ۔ مؤنث (۲) جولانی ۔ مؤنث ۔

ترکتازی آموختن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ تعلیم غارتگری حاصل کردن باشد (شرف اصفہانی ؎) سر زلفت بیغما برد دلہا ؎ سیاست ترکتازی از کہ آموختی ۔ (اردو) غارتگری سیکھنا ۔ غارتگری کی تعلیم پانا ۔

ترکتازی کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ غارتگری کردن است و تاخت و تاراج آوردن (ظہوری ؎) غمزہ شب باز ترکتازی کردہ ؎ عجز را عشق چارہ سازی کردہ (اردو) غارتگری کرنا ۔ دیکھو تاختن کے تیسرے معنے ۔

ترک جفاگیر اصطلاح ۔ بقول انند بحوالہ مظہر العجائب نام محبوب است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس و مرکب توصیفی ولیکن کنایہ خوب نیست تسامح صاحب انند می نماید کہ (ترک جفاگر) را (ترک جفاگیر) نوشت و معاصرین عجم با ما اتفاق دارند (اردو) معشوق ۔ ترک

ترک جوش اصطلاح ۔ بقول برہان و جہانگیری و ناصری و سراج باجیم بر وزن سرخ پوش بمعنی گوشت نیم پختہ ۔ صاحب بحر گوید کہ معمول ترکان است (مولوی معنوی ؎) ترک جوشی کردہ ام من نیم خام ؎ از حکیم غزنوی

بشنو تمام ۔ و صاحبان سروری و جهانگیری هم در ملحقات آورده اند مؤلف عرض کند که کنایه الیست موافق قیاس و اسم مفعول ترکیبی (اردو) نیم پختہ گوشت ۔ مذکر ۔

ترک چرخ اصطلاح ۔ بقول بحر مریخ ۔ مؤلف عرض کند که ترکان چرخ بمعنی سیارہ بحالش گذشت و این تخصیص با مریخ خلاف قیاس نیست ولیکن غیر از بحر دیگری ذکر این نکرد و ترک فلک بمعنی مریخ و آفتاب می آید (اردو) مریخ ۔ مذکر ۔ دیکھو اختر تیغ ۔

ترک چین اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و بحر و رشیدی و سراج و بہار و مؤید کنایه از آفتاب عالمتاب مؤلف عرض کند که وجه کنایه لطیف نمی نماید حیف است که سند استعمال پیش نشد مرکب اضافی است و باعتبار صاحب جامع که محقق زبان خود است این را جا داد و اقم (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے ۔

ترک حصاری اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و بحر و (جہانگیری در ملحقات) و سراج و بہار و انند بکسر ثالث و حای بی نقطه (۱) کنایه از ماه و (۲) آفتاب را نیز گویند مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است و از آنکه آفتاب و ماه از دور خود حصاری می گشتند بدین کنایه موسوم گردند (اردو) (۱) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے (۲) چاند ۔ مذکر ۔ دیکھو آیت ایام ۔

ترک خرگاہی اصطلاح ۔ بقول بہار کنایه از معشوق ازین روی که کار ترکان یعنی سپاہیان نیزہ بازی و تیر اندازی در میدان جنگ است و محبوبان آن سپاہیان اند که به تیر مژہ و کمان ابرو و شمشیر غمزہ با شیفتهٔ خود در عین خرگاہ جنگ می اندازند و مظفر و منصور می شوند (خواجه نظامی سه) دران ترک خرگاہی آورد دست ۔ بسلاح نقابش زرخ بر شکست ۔ مؤلف عرض کند که موافق قیاس و صاحبان بحر و انند

…ی چیز کے ساتھ ملا کر گوندھنا (۲) بھگونا۔

ترکردن بجیحون مصدر اصطلاحی بمعنی آب در جوی آوردن است و خصوصیت با جیحون نیست بلکہ با جوی و نهر و امثال آن هم استعمال توان کرد (ظهوری ﮯ) بر لب خشک اجیحی خندی با گریہ ترکرده نیل و جیحون را مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) ندی یا نالہ یا نہر میں پانی لانا۔

ترکردن چیزی درکاری مصدر اصطلاحی بمعنی استعمال کردن و شریک کردنش مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظهوری ﮯ) خواست شیرین ترکند درکار زہر نوشش را بعشق اول شوربختان را صلای نوش زد (اردو) شریک کرنا۔ استعمال کرنا کسی چیز کو کسی چیز میں۔

ترکردن زبان مصدر اصطلاحی بقول بحر و برہان و ملحقات (۱) کنایہ از سخن … نرم گفتن و (۲) لقمہ در دہان گذاشتن مؤلف عرض کند کہ در معنی اول از تر آلودگی مراد است و در معنی دوم معنی حقیقی (اردو) (۱) سخت سست کہنا (۲) لقمہ منہ میں لینا۔

ترکردن لب مصدر اصطلاحی بمعنی چوشیدن چیزی از مائعات مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظهوری ﮯ) لب ترنمی کند لبشرا آن فرشتہ خو ہ تا از دل برشتہ کبابش نمی دہند (اردو) لب ترکرنا۔ پینا۔

ترک روز اصطلاح بقول سروری و ملحقات کنایہ از آفتاب (شیخ عطار ﮯ) ترک روز آمد ابا زرین سپر ہ ہندوی شب را بہ تیغ افگند سر ہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس و مرکب اضافی است (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

ترک روستایان اصطلاح بقول بحر و برہان و جامع کنایہ از سیر و پیاز است

(۳۹۸۴)

که بعربی ثوم و فوم خوانند۔ صاحب محیط ذکر این
نکرده بہ تیر گوید که اسم فارسی است و بلغت
زند و پازند تشش بود و در انگریزی ایلیم سیٹائی و
بعربی ثوم و فوم و تریاق السموم و برومی سقوردیون
و بہندی لہسن گویند و آن صحرائی و بستانی و کوہی
است۔ مزاج این بقول شیخ گرم و خشک در سوم
و تا چہارم ملیّن و محلّل و جالی و مفتّح و مفرّح و مسہل
و منافع بی شمار دارد (الخ) مؤلف عرض کند
که معنی لفظی این معشوق روستایان است که فرو
این بسیار می شود و مثل نمک لابد برای پخت

(اردو) لہسن۔ مذکر۔ دیکھو اسکندر روس کے پہلے

ترکستان | استعمال بقول برہان در ملحقات ملک
ترکان باشد **مؤلف** عرض کند که از قبیل ہندستان
و گلستان که ستان مرکب شد با ترک و حقیقت
ستان بر استان گذشت (اردو) ترکستان
ترکوں کا ملک جیسے ہندوستان۔ مذکر۔

ترک سلطان شکوه | اصطلاح بقول ملحقات
برہان و بحر کنایه از آفتاب عالمتاب **مؤلف** عرض
کند که ترک درینجا بمعنی معشوق است (اردو)
دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔ مذکر۔

ترکش | بقول برہان و جامع و ناصری و سروری و بحر بفتح اوّل و کاف بر وزن سرکش مخفف تیرکش
است که تیردان باشد۔ خان آرزو در سراج گوید که اگر مخفف تیرکیش بود که در ہر کلمه تحتانی با
اوّل و کاف ہر دو مکسور باید و اگر مخفف تیرکش که کش ماخوذ از کشیدن بود پس بکسر اوّل باشد و
حال آنکه مشہور عوام و خواص بفتح اوّل و کاف است و این تصرف صاحب برہان را سبب معلوم
نیست۔ صاحب بحر ترکش و تیرکش را مرادف یکدیگر گفته۔ صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر
عجم بود ذکر این نکرده۔ صاحب روزنامه بحر السفرنامه ناصرالدین شاه قاچار این را بمعنی خانه
تیر آورده۔ **مؤلف** عرض کند که برہان تصرفی نکرده و ماخذ خوشی نوشت اگر محاوره کسر اوّل را

سازہا را گویند صاحب سروری بر معنی اوّل
قانع و خان آرزو در سراج ہم بر معنی اوّل قناعت
کردہ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی باشد
و معنی اوّل حقیقی است و معنی دوم کنایہ باشد
ولیکن محققین اہل زبان از معنی دوم ساکت
اند مشتاق سند استعمال باشیم کہ استعمالش از
نظر نگذشت و بگوش نخورد (اردو) (۱)
برج جوزا کے ستارے۔ مذکر (۲) تارہای
ساز۔ مذکر۔

ترک شدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی
دور شدن است (وحید قزوینی ؎) دیدہ تا
دیدہ جمالش دل و جان ترک شدہ ٭ دلم از
داغ جنون لالۂ صد برگ شدہ ٭ (اردو)
دور ہونا۔

(الف) ترکش دوختن | استعمال۔ صاحب
(ب) ترکش دوز | آصفی ذکر الف
کردہ از معنی ساکت شدش (ب) را ست
و بہار بذکر ب گوید کہ معروف مؤلف
عرض کند کہ الف بمعنی حقیقی سوراخ در ترکش کردن
است و ب اسم فاعل ترکیبی است بمعنی
کسی کہ ترکش را سوراخ کند مخفی مباد کہ ب
را با مصدر (ترکش دوزیدن) تعلق است
(سیفی اسفرنگی ؎) ماہ ترکش دوز قربان شد
دل زارم از و ٭ سینہ ہمچون ترکش قمیہ است
افگارم از و ٭ (اردو) الف ترکش کو
سوراخ کرنا (ب) ترکش دوز اس شخص کو
بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہیں جو ترکش کو سوراخ کرے

ترکش سہم الغیب | اصطلاح۔ بقول بحر و
بہار بلای ناگہانی (محسن تاثیر ؎) کیست
کز غمزۂ تو تیر نہانی نخورد ٭ صف مژگان بحث
ترکش سہم الغیب است ٭ مؤلف عرض
کند کہ بخیال ما ہر دو محققین بالا سکندری خوردہ
اند بحر و سہم الغیب بمعنی بلای ناگہانی توان گرفت

ترکش را داخل اصطلاح کردن دور از تحقیق
و سند محسن تاثیر هم اجازت آن نمی دهد و قیاس
هم همین خواهد (اردو) بلای ناگهانی - یا
ناگهانی بلا - وہ آفت جو یکایک نازل ہو۔

ترکش قیمه اصطلاح - بهار ذکر این کرده
از معنی ساکت و سندش از سیفی همان که بر ترکش
در گذشت مؤلف عرض کند که معاصرین
عجم گویند که این مرکب اضافی است و کنایه
از کیسه که فارسیان همچون ترکش بر دوش قایم
کنند و گوشت و قیمه و امثال آن که از بازار
خرید کنند در وی اندازند - مخفی مباد که قیمه
بقول صاحب کنز لغت ترکی است بمعنی گوشت
پاره پاره (اردو) وہ جھولنا جو اہل عجم کاندھے
پر لٹکاتے ہیں اور بازار سے گوشت اور قیمہ
اور ترکاری وغیرہ خرید کر کے اس میں رکھ
لیتے ہیں جسکو فارسیوں نے (ترکش قیمہ) کہا ہے

ترکش گشتن استعمال - صاحب آصفی کرد
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
بمعنی حقیقی ترکش قرار یافتن است (جمال اصفهانی
سه) دل بیدلان ترکش تیر گشته ٭ سر سرکشان
تن زبیدق گرفته ٭ (اردو) ترکش ہونا
ترکش قرار پانا -

ترکش نهادن مصدر اصطلاحی - بقول
بهار (۱) بمعنی گذاشتن ترکش را از پیش خود
بداراده آنکه من بعد جنگ نکنند (شیخ شیرازی سه)
بینداخت شمشیر و ترکش نهاد ٭ چو بیچارگان
دست بر کش نهاد ٭ می فرماید که جناب خیر المدققین
در شرح این بیت (سه) سلاح سخن بست و
ترکش نهاد ٭ ز جعبه بکمان تیر آرش گشاد ٭ بفرمایند
که (۲) ترکش نهادن عبارت از گذاشتن ترکش
پیش خود چنانکه سپاهیان در وقت غلبه حرب
نشسته تیر اندازی می کنند و در بعض نسخ که در
مصرع اول گشاد و در مصرع دوم نهاد واقع
شده خطا است (انتهی) بهار گوید که ممکن است

کہ نہادن در ینجا بمعنی خواستن باشد بر قیاس عذر نہادن۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اوّل ترکش را از خود دور کردن و انداختن بر زمین ، و بمعنی دوم ترکش را بالای دوش نہادن و قائم کردن است دیگر ہیچ (اردو) (۱) ترکش رکھدینا تیراندازی سے باز آنا (۲) ترکش باندھنا یا ترکش قائم کرنا۔ یعنی تیر اندازی پر آمادہ ہونا۔

ترک طتار اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ

ترک طلم پیشہ مظہر العجائب مردوار اسمای معشوق است **مؤلف** عرض کند کہ مرکب و کنایہ ایست وبس (اردو) معشوق۔ مذکر۔

ترک فرمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ترک کردن است (فغانی شیرازی ؎)

عشق چون بر لوح ہستی قرعۂ توفیق زد ٭ دیگران را ترک فرمودہ رقم بر ما کشید ٭ (اردو) ترک کرنا۔ چھوڑ دینا۔

ترک فلک اصطلاح۔ بقول برہان وجامع و بحر (۱) کنایہ از کوکب مریخ و (۲) آفتاب بہار و رشیدی و سراج بر معنی اوّل قانع۔ **مؤلف** عرض کند کہ کنایۂ لطیف برای معنی اوّل است و باعتبار صاحب جامع کہ صاحب زبان است معنی دوم را ہم تسلیم کنیم اند ر نصورت ترک را برای معنی دوم بمعنی شاہد گیریم و برای معنی اوّل سپاہی (اردو) (۱) مریخ۔ مذکر (۲) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

ترک کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی کنارہ کردن و گذاشتن چیزی را (خسرو ؎) گفتی کہ ترک من کن و آزاد شو زغم ٭ آسان بہ ترک ہمچو توئی کی توان گرفت ٭ (اردو) ترک کرنا چھوڑ دینا۔

ترک گردون اصطلاح۔ بقول بحر و بہار کنایہ از ستارۂ مریخ **مؤلف** عرض کند کہ

مرادف معنی اوّل ترک فلک است وہیچ خصوصیت با گردون ندارد برای ہمہ مرادفاتش استعمال این کنایہ توان کرد چنانکہ ترک چرخ و ترک سپہر و امثال آن (اردو) دیکھو ترک فلک کے پہلے معنی۔

ترک گرفتن | استعمال۔ بقول بحر و بہار بمعنی

ترک گفتن | ترک کردن کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب ؎) با ترک آشنائی عالم گرفتہ ایم ٭ عالم تمام معنی بیگانہ منت ٭ (حافظ ؎) حافظا ترک جہان گفتن و لیکن خوشدلی است ٭ تا نپنداری کہ احوال جہانداران چہ شد ٭ (اردو) دیکھو ترک کردن۔

ترکمان | اصطلاح۔ بقول برہان و جامع بمعنی (۱) ترک مانند و (۲) لقب طائفہ ہم از ترکان بی اعتدال۔ گویند کہ این طائفہ از اولاد یافث بن نوح است صاحب ناصری می فرماید کہ نام طائفہ مشہور و معروف از ترکان استرآباد تا خوارزم و از آنجا تا بلخ و بخارا و سمرقند و مرو و سرخس و بلاد۔ ایشان صحرانشینی کنند و بہ خیمہ و خرگاہ و الاچیق ییلاق و قشلاق گزینند و چندین طائفہ اند و بعضی از ایشان در آذربائیجان سالہا سلطنت داشتند و در تواریخ مسطور است۔ خان آرزو در سراج گوید کہ چون از اتراک پایہ کمتر دارند چنین موسوم شدند یعنی مانند ترک و نظیر این لفظ مسلمان است کہ اوّل بر اعاظم اطلاق کردہ اند و بعد ازین معنی وصفی آن از لحاظ رفتہ بمعنی مطلق مسلم مستعمل شد مؤلف عرض کند کہ معنی دوم مجاز معنی اوّل است (اردو) (۱) مثل ترک کے (۲) ایک قوم کا نام ترکمان ہے جو مثل ترکون کے ہے اور درجہ مین ترکون سے کم (مؤنث)

ترک مسخرہ | اصطلاح۔ بقول برہان و سراج و بحر با اضافت کاف و بضم میم و کسر موحدہ کنایہ

مریخ باشد صاحب جامع این را مرادف ترک فلک
بهر دو معنی گیرد یعنی آفتاب را هم داخل معنی کند مؤلف
عرض کند که معنی لفظی این ترک عربده ساز است
و موزون تر برای فلک باشد ولیکن محققین بالا
این را ترک کرده اند و ما این را بمعنی مجرد
مریخ من وجهٍ درست دانیم تسامح صاحب
جامع باشد که آفتاب را هم نوشته ـ
(اردو) دیکھو ترک فلک ـ

ترکند / **ترکنده** بقول برهان بروزن فرزند و شرمنده بمعنی دروغ و تزویر و مکر و حیله و فریب باشد
صاحبان جهانگیری و جامع و رشیدی و مؤید و سراج هم ذکر این کرده اند (حکیم
سوزنی ے) جز مدح تو ترکنده بود هرچه نویسیم ٭ گر دم قلم از یافه و ترکند شکسته ٭ مؤلف
عرض کند که این مبدل ترقند و ترقنده است که گذشت چنانکه باق و باک و حقیقت ماخذ هم در آنجا
مذکور (اردو) دیکھو ترقند اور ترقنده ـ

ترکنم پای را مقوله بقول مؤید مطبوعه یعنی
از چپ آغاز می کنند و بسوی راست می روند ـ
چنانچه سخن گوییم و لقمه در دهان کنیم مؤلف عرض
کند که این مقوله مهمل تصحیف مطبع منشی نولکشور
می نماید در دیگر نسخ قلمی مؤید یافته نمی شود (اردو)
ناقابل ترجمه ـ

ترک نمودن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف
ترک کردن است (محتشم کاشی ے) تو خود آن
نیستی که مهر تو ز من سخن بحق ٭ نمائی ترک اغیار و نه
تنگی شوی یار هم ٭ (اردو) ترک کرنا ـ

ترک نیمروز اصطلاح ـ بقول برهان و
جامع و بحر و رشیدی و سراج کنایه از آفتاب
جهان آراست مؤلف عرض کند که موافق
قیاس و مرکب اضافی است (اردو)
دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے ـ

ترکون بقول جامع و سروری بااوّل مفتوح وثانی زده وکاف عربی مضموم دوال فتراک باشد (منجیک سه) تا بدر پادشاه عادل رفتند بسته به ترکون درون فضول وخطار ا (فلکی شروانی سه) تا طرازند ایلق ایّام را از بهر تو همه پلاس وسایهٔ خورشید ترکون ساخته خان آرزو در سراج گوید که بکاف فارسی است و دیگر هر دو محققین بالا به کاف عربی آورده اند **مؤلف** عرض کند که صاحبان برہان وجہانگیری وناصری هم این را بکاف فارسی می آورند بجز ناصری صراحت مزید کند که لغت تاتاریست ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم وآنچه بکاف فارسی می آید اصل است واین مبدّل آن چنانکه گشتی وکشتی (اردو) فتراک بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر شکار بند۔ وہ چمڑے کے تسمے جو زین کے دائین بائین جانب شکار یا ضروری سامان باندھنے کے واسطے لگے ہوتے ہین (مصحفی سه) کیا عہد کوئی اس بت سفاک سے باندھے سر کاٹ کے عاشق کا جو فتراک سے باندھے ؎

ترکم بقول صاحب سواء السبیل که محقق معرّبات است لغت فارسی است بمعنی خود آهنین **مؤلف** عرض کند که دیگر کسی از محققین اہل زبان و زبان دان ذکر این نکرد اگر سند استعمال این پیش شود اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) خود۔ مذکر۔ دیکھو بیضهٔ فولاد۔

ترک ہندوخال اصطلاح۔ بقول انند بحواله مظهر العجائب از اسمای معشوق **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی است وموافق قیاس وهندوخال اسم فاعل ترکیبی است (اردو) معشوق۔ مذکر۔

ترکی بقول ملحقات برہان وانند (۱) منسوب به ترک و (۲) اسپ معروف (۳) خانهٔ پشت تیر انداز۔ صاحب مؤید هم ذکر هر سه معنی کرده

معنی سوم را بحوالهٔ زفانگویا می آورد مؤلف عرض کند که معنی اوّل موافق قیاس است و یا نسبت و معنی دوم مجاز معنی اوّل باشد یعنی اسپ ترکی که شخص ترکی را به ای اسپ ترکی انگاشته کردند و معنی سوم اسم جامد فارسی زبان دانیم و سکوت محققین اہل زبان تعجب خیز است یکی از معاصرین عجم گوید که خارپشت در ترکستان بکثرت پیدا می شود از بیجاست که مثل اسپ ترکی آن را هم به ترکی موسوم کردند صاحب محیط نسبت خارپشت هرچه نوشت النقش بر پیشگی کرده ایم (اردو) ترکی (۱) ترک سے منسوب (۲) ترکی گھوڑا آصفیہ ترکستان کے سیہ کا گھوڑا۔ مذکر (۳) دیکھو خارپشت

ترکیب بقول بهار (۱) پیوستن و برنشاندن چیزی در چیزی می فرماید که بالفظ دادن و کردن و گرفتن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عربیست بالفتح و کسر کاف صاحب منتخب ذکر این کرده فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و با مصادر خود مرکب سازند که در ملحقات می آید صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار گوید که (۲) بمعنی شکل و بجای دیگری می نویسد که (۳) بمعنی لباس است ما عرض می کنیم که این استعمال معاصرین عجم است و بدین معنی اسم جامد فارسی جدید دانیم (اردو) (۱) ترکیب بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ بناوٹ ساخت۔ تناسب۔ (۲) شکل۔ مؤنث (۳) لباس۔ مذکر۔

ترکیب آوردن مصدر اصطلاحی صاحب رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار گوید که بہم پیوستن پارچه های هر چیز **مؤلف** عرض کند که محاورهٔ معاصرین عجم است و خلاف قیاس نیست (اردو) ٹکڑوں اور تھگلیوں کو جوڑنا۔

ترکیب بند اصطلاح۔ بقول بہار مثل ترجیع بند است و فرق همین قدر که هر فردی

ذوالقافیہ کہ در ترکیب بند بعد غزل
می آید جداگانہ می باشد۔ صاحب انند
بحوالہ غیاث گوید کہ آنکہ شاعر چند بند بہ بحر موافق
و بقوافی مختلفہ تصنیف نماید و با بین ہر بند بیتی
علیحدہ غیر مکرر متفق الوزن و مختلف القوافی
حاصل کند مؤلف عرض کند کہ تعریفی خویشتن نکردہ ایم
تعریف این در ترجیع بند گذشت و فرق در
ہر دو ہمین کہ دران شعر سوم مسدس یا شعر پنجم
مخمس در ہمہ اشعار واحد باشد و درین مختلف
(اردو) ترکیب بند بقول آصفیہ۔ مذکر
ترجیع بند اور ترکیب بند مین صرف اتنا فرق
ہے کہ اس مین ایک معین بیت کو ہر بند کے بعد
لاتے مین اور اس مین ہر بند کی جداگانہ گرہ
ہوتی ہے۔

ترکیب خواستن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی ارادۂ ترکیب
کردن (ظہوری س) ہمتش ترکیب لفظ کم
نخواست ۔ کاف سرکش ز اختلاف میم باد ۔
(اردو) ترکیب کا ارادہ کرنا۔

ترکیب دادن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی مرکب کردن است (انوری س)
چو از دوران این نیلی دوائر ۔ زمانہ داد ترکیب
عناصر ۔ (اردو) ترکیب دینا۔ بقول آصفیہ
ملانا۔ بنانا مختلف ادویات کو ملا کر ایک خاص
مزاج پیدا کرنا۔

ترکیب کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ (۱) مرکب کردن و (۲) ترکیب عبارت
ظاہر کردن (نظامی ط) سلاحی ملک وار
ترتیب کرد ۔ بجوشن ز تیغ ترکیب کرد ۔
(اردو) (۱) مرکب کرنا۔ (۲) عبارت کو
ترکیب کرنا۔

ترکیب گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی مرکب شدن است لازم ترکیب دادن (طغرا سہ) نگو جام را لالہ ریجا گرفت ۔ کہ سبزہ ترکیب مینا گرفت ۔ (اردو) ترکیب پانا۔ مرکب ہونا۔

(الف) **ترکی تمام شد** مثل۔ صاحبان

(ب) **ترکی تمام شدن** مصدریہ و امثال فارسی ذکر الف کردہ از معنی و محل استعمال ساکت و صاحب بحر نسبت ب گوید کہ (۱) غرور کسی بہ آخر رسیدن و ظاہر گشتن عجز۔ بہار و وارستہ ہم این را آوردہ گویند کہ متعدی این (ترکی تمام کردن) است **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان مثل الف را از ب قائم کردہ اند چون غرور کسی باقی نماند و او عاجز شود استعمال الف کنند و ب موافق قیاس (ظہوری سہ) چو در ترکتازی کنند اہتمام ۔ شود ترکی ترک گردون تمام ۔ خان آرزو در سراج بر صاحبی فرمایند (۲) بانتہا رسیدن کاری کہ مہم باشد۔ **مؤلف** عرض کند کہ ایجاد بندہ باشد اگرچہ تحقیق کردہ تا آنکہ سند استعمال این از اہل زبان بدست نیاید او جای تحقیق ہندنژاد و اعتبار را نشاید (اردو) الف دکن مین ترکی تمام شد کا استعمال بطور کہاوت اُس مقام پر کرتے ہین جب کہ کسی کا غرور باقی نہ رہے اور کوشش کی حد ختم ہو جائے (ب) (۱) کسی کا غرور باقی نہ رہنا۔ عاجز ہونا (۲) کسی مہم کا سر ہونا۔

ترکی چغتائی اصطلاح۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ زبان قبیلہ چغتا خان ابن چنگیز خان شاہ ترکستان کہ الی الان در بعض ممالک ترک رواج آنست **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس باشد (اردو) ترکی چغتائی ایک خاص زبان کا نام ہے جو چغتا خان ابن چنگیز خان کے قبیلہ کی تھی اور اب تک بعض

...لمہ ترک میں بولی جاتی ہے۔ مؤنث۔

(الف) **ترکیدن** | الف بقول بحر عجمین
(ب) **ترکیده** | (۱) شکستن و (۲)
شگافته گردیدن و رخنه شدن و (۳) شگافتن
...ر کامل التصریف) و مضارع این ترکد صاحب
مؤید این را مرادف ترقیدن گوید که بجایش
...گذشت و بمعنی دوم قانع مؤلف عرض کند
...که اسم این مصدر همان تراک است که گذشت
فارسیان بحذف الف آن را با یای معروف
و علامت مصدر (دن) مرکب کرده مصدر
ساختند۔ صاحب فدائی که یکی از علمای
معاصرین عجم بود ذکرش کرده گوید که این
از ترکیدن است بمعنی شکسته شدن چیزی بگونه
...گردد یا رخنه نگردد و از هم جدا شود ما عرض می‌کنیم
که اسم مفعول الف است و معنی اول مجاز
باشد و معنی دوم حقیقی است و استعمال این
بمعنی سوم بر سبیل مجاز است ولیکن از نظر ما
گذشت و بدون سند استعمال تسلیم نکنیم (اردو)
(۱) ٹوٹنا اور توڑنا (۲) شگافتہ ہونا ترکنا
سوراخ ہونا (۳) چیرنا شگاف دینا۔

ترکی ضرب | اصطلاح بقول انند و غیاث
نوعی از اصول نواختن ساز مؤلف عرض کند
که حکماً اضافت ضرب با ترکی و موافق قیاس۔
معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) اصول
موسیقی سے بجانے کا ایک طریقہ جس کے موجد
ترک ہیں۔ مذکر۔

ترکی کردن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار
و انند و رشیدی و سراج و (ناصری و جہانگیری
در ملحقات) کنایہ از عنف و اشتلم و نافرمانی
کردن (شیخ عطار ؒ) ز ترکی کردن با...
چندہ بہ ترکستان فتاد آن نیم زندہ بگو۔
(نظامی ؒ) مکن ترکی ای ترک چینی نگارم
بیا ساعتی چین در ابرو میار۔ **مؤلف**
عرض کند که ترکی را مجازاً بمعنی تعدی و نافرمانی

گرفته اند (اردو) ظلم کرنا۔ نافرمانی کرنا۔

ترکی ہنر است | مقوله۔ صاحبان خزینة الامثال وامثال فارسی ذکر این کرده از معنی ومحل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان قدیم این مقوله را بجی ظالم استعمال کردند یعنی چون کسی را بوجه جبر وتعدی او کامیاب دیدندی گفتندی که آغا ہیر اکامیاب شونکه ترکی ہنر است (اردو) دکن میں کہتے ہیں کہ زبردستی کا بیڑا پار ہے یعنی زبردستی کامیاب کرتی ہے۔

ترک | بقول مؤید خود ومرادف معنی اہم ترک که بکاف عربی گذشت مؤلف عرض کند که آن مبدل این جا که گند و کند (اردو) دیکھو ترک کے نوین معنی۔

ترکردن لب | مصدر اصطلاحی۔ یعنی طراوت پیدا کردن لب بسخن مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری ے) لب خشک ہنوز نگردید تر بدشنامم۔ بدعا نه از ته دل حی کنم اثر شکست۔ (اردو) دکن میں لب تر ہونا بمعنی بات کرنا مستعمل ہے۔

ترگشتن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) منفعل شدن و آزرده گشتن بسبب ظرافت کسی۔ مؤلف عرض کند که (۲) بمعنی حقیقی ہم (اشرفی سمرقندی ے) ز آه سینه من ماند جرم گردون خشک۔ ز اشک دیده من گشت روی هامون تر۔ (اردو) (۱) منفعل ہونا (۲) ...

ترگون | بقول برہان وناصری وانند بروزن مجنون زوال وفتراک باشد مؤلف عرض کند که صراحت کافی بر ترگون کرده ایم که بکاف عربی گذشت این اصل است وآن مبدل این (اردو) دیکھو ترگون

ترلال | بقول ناصری وانند بکسر تای فوقانی وسکون را نام بلوکی است که بر جانب جنوب شهر کشمیر افتاده واصل آن تین لال بوده زیرا که از قیمت سه لعل آنجا آباد شد وبلغت کشمیر تین سه را گویند

و لال نام پارسی اصل لعل است و لعل معرب لال و این لغت از لغت کشمیری و پارسی مرکب شد و این بلوک مشتمل بر چهل پاره قریه و مزرعه خوب دلکشاست خاصه قریهٔ شیخ زین الدین که مرقد شیخ مذکور مغفور است رحمة الله مؤلف عرض کند که این وجه تسمیه موافق قیاس است (اردو) ترلال کشمیر میں چند مواضع کا ایک پرگنہ ہے جس میں چالیس مواضع اور مزرعے واقع ہیں مذکر

ترلک بقول برهان و جامع بکسر اول و لام و سکون ثانی و کاف ـ جامهٔ آستین کوتاه پیش باز صاحب سروری بر قسمی از قبا قانع (شاعر ـ) ترک خنجر کش لشکر شکن ترلک پوش ـ ای بت خورشید بناگوش و مه ساغر نوش ـ می فرماید که در فرهنگ جامه کوتاه لیشوا از آستین کوتاه باشد صاحب ناصری گوید که مرادف ترلیک و صراحت کند که این لغت در فرهنگها نیست و در برهان بی برهان آورده ظن غالب انیست که پارسی نباشد بلکه ترکی باشد اما چند بیت لبنداین در جهانگیری یافته می شود (ابن یمین ـ) ترک نیلی قبای ترلک پوش ـ آفتابی است مشتری درگوش ـ (ـ) گشتم چنان ضعیف که خیاط روزگار ـ از بند ترلک تو بدوزد قبای من ـ مؤلف عرض کند که قول صاحبان جامع و سروری که محققین اهل زبانند اعتبار را شاید ترلک در ترکی زبان بمعنی اجرت است چنانکه صاحب لغات ترکی آورده و صاحب کنز که محقق ترکی زبانست این را نیاورده پس در فارسی بودن این ثانی است ـ اسم جامد است و لبس (اردو) وہ قبا جس کی آستین کوتاہ ہوں اور آگا کھلا ہوا مؤنث ـ دیکھو ترلیک ـ

ترلیک بقول برهان و سروری بکسر اول و سکون ثانی و لام بتحتانی رسیده و بکاف زده مرادف ترلک است (نزاری قهستانی ـ) صد... است و ما غم زبونی ترلیکش بچه

ملازم هم بدل وجان زدوده ونزدیکش ۲ صاحب ناصری آنچه نوشته ذکرش به ترلک کرده اسم خان آرزو در سراج گوید که ترلیک اصل است و ترلک مخفف آن که در هند آن را تلک گویند **مؤلف** عرض کند که همان پیشواز است که بجایش گذشت هندیان همان را تلک نامند و صاحب آصفیه هم ذکرش کرده (اردو) تلک بقول آصفیه ایک قسم کی زنانه پوشاک پیشواز مؤنث ۔

ترمتای بقول برهان وجامع وسراج بضم اول وسکون ثانی ومیم وفوقانی بالف کشیده و بتحتانی زده پرنده ایست شکاری بمقدار پیغو از جنس سیاه چشم ۔ صاحب ناصری گوید که ظن غالب این است که لغت ترکی باشد وصاحب جهانگیری پارسی گمان کرده وصاحب رشیدی ترکش کرده (ترازی قهستانی ـــ) تر وسیمرغ جلال رفعت ۲ نسر طایر کمتر است از ترمتای ۲ **مؤلف** عرض کند که لغات ترک ازین ساکت ما باعتبار جامع که محقق صاحب زبان است این را اسم جامد فارسی زبان دانیم حیف است که از صراحت فرید این پرنده قاصریم صاحب محیط ذکر این نکرد (اردو) ترمتا ـ ایک شکاری پرند کا نام ہے جو سیاه چشم ہوتا ہے مذکر ۔ صاحب آصفیه نے ترمتی پر لکھا ہے ۔ اردو ۔ اسم مؤنث ۔ ایک قسم کا شکاری پرند مثل بہری و باز اور شکرا وغیرہ جسکو ترکی میں ترمتا کہتے ہیں **مؤلف** عرض کرتا ہے ترکی میں نہیں بلکہ فارسی ہے ۔

ترمد بدال مهمله آخر بقول ملحقات برهان نام شهریست که سادات آنجا صحیح النسب اند صاحب ناصری گوید که مشهور در خراسان از جمله ولایات چغانیان از بلاد ما وراء النهر که قاعده ولایات چغانیان وحاکم نشین آن بلاد است وچغانی رود منسوب به چغانیان است (حکیم سوزنی ـــ)

سمرقند یثرب شد و مکہ ترمد ٭ زانکہ بہ یثرب خراسید سیّد ٭ (حکیم انوری سہ) گفتم ای بخت بہشت است سواد ترمد ٭ گفت راضی مشو از روضۂ رضوان بگیاہ ٭ مؤلف عرض کند کہ تحقیق ناصری اعتبار را شاید کہ محقق صاحب زبان است و ہمین را بذال معجمہ ترمذ ہم خوانند (اردو) ترمذ ایک شہر ہے خراسان سے ۔ مذکر ۔

ترمذی بقول انند و غیاث بحرکات ثلثہ و کسر میم یا ضم آن و ذال معجمہ منسوب بشہر ترمذ کہ آنطرف جیحون است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) منسوب بشہر ترمذ

ترمزی بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و از سندش معلوم می شود کہ ہمان ترمذی است کہ بذال معجمہ گذشت ولیکن در سند سیفی منقول بہ زای معجمہ است مؤلف عرض کند کہ خیال ما این است کہ تحریف کتابت باشد یا تبدیل چنانکہ بذلہ و بزلہ (سہ) یک ترمزی شراب کہ خوردم حکیم وار ٭ آمد بجوش بحر دل و در فغان شدم ٭ (اردو) دیکھو ترمذی ۔

ترمس بقول برہان بفتح اوّل و ضمّ ثالث و سکون ثانی و سین بی نقطہ (۱) نام گیاہی است ترش مزہ کہ در آشہا کنند و (۲) باقلای مصری و شامی را نیز گویند گرم و خشک است در اوّل و دوم اگر قدری از آن بجوشانند و آب آن را با عسل بخورند کرم ہای بزرگ و کوچک کہ در معدہ باشد بیرون آرد و بہق و برص را ہم نافع ۔ صاحب جامع باقلای مصری و شامی را باشین معجمہ گوید صاحب مؤید ہم ذکر این کردہ ۔ خان آرزو در سراج بذکر این گوید کہ ترمش بشین معجمہ مبدل این است صاحب سواء السبیل کہ محقق معربات است گوید کہ این از یونانی باشد کہ قسمی است از ماش و صاحب محیط گوید کہ بفارسی باقلای مصری است یا شامی

یا رومی وہم او ہرچہ بر باقلّا نوشت ما نقلش بر باہمر کردہ ایم و بر ترمس گوید کہ بیونانی اثارس و
غالالوطی و فول الطیفو وقبطیا فول وبہندی جہالر گویند۔ ساق نبات آن شبیہہ بساق باقلّای صحرائی
این قوی تر و بہترین آن سفید تازہ و بزرگ دانہ۔ بقول شیخ گرم در اوّل وخشک در دوم۔
آنچہ دران تلخی است جالی ومحلل بلا لذع۔ روی عسر الہضم مولد خلط خام در عروق ومنافع
دارد (الخ) **مؤلّف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) (۱) ایک ترش
مزہ گھانس جو آتش میں شریک کی جاتی ہے۔ مؤنّث (۲) بقول محیط جہالر۔ دیکھو باقلّا۔ کہا گیا ہے
کہ یہہ باقلاے مصری یا شامی یا رومی ہے۔ مذکّر۔

ترمسا بقول سروری بفتح تا وسین مہملہ وسکون رای مہملہ قوس قزح باشد کذا فی التحفہ می فرماید
کہ بضم تا نیز آمدہ **مؤلّف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین ازین ساکت و باعتبار سروری این را
لغت فارسی زبان دانیم وحقیقت قوس قزح بر اغلیسون گذشت (اردو) قوس قزح مؤنّث
(دیکھو اغلیسون)

ترمش بقول برہان بفتح اوّل وضم ثالث
وسکون ثانی وشین نقطہ دار بمعنی اوّل ترمس کہ
بسین مہملہ گذشت صاحب سروری فرماید کہ نام
گیاہی کہ آن را تورو ترمس بسین مہملہ نیز
گویند کذا فی المؤید واصح آنست کہ باقلای
مصریست **مؤلّف** عرض کند کہ این مبدل
آنست چنانکہ کستی وکشتی (اردو)
دیکھو ترمس کے پہلے معنے۔

ترشیر بقول برہان وجامع ورشیدی وناصری وسراج بفتح اوّل وثالث بر وزن اردشیر
نام داروئی است از اجزای اکسیر وکیمیا۔ صاحب سروری گوید کہ بسین مہملہ ہم آمدہ **مؤلّف**

عرض کند که صاحب محیط ذکر این نکرد و حقیقت کامل این معلوم نشد که چه چیز است و در دیگر اسنه چه نام دارد (اردو) ایک دوا جو کیمیا کے اجزا سے ہے ۔ مؤنث ۔ افسوس ہے کہ مزید تحقیق نہ ہو سکی ۔

ترمک | بقول برہان و جامع بکسر اول بر وزن خرسک بمعنی قساوت باشد و آن آنست که چون زحمتی بدیگری رسد برو آسان گذرد و در دل او رحم و شفقت نباشد مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است (اردو) قساوت ۔ بقول آصفیہ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ سخت دلی ۔ سنگدلی ۔ بیرحمی ۔ سیاہ دلی جیسے قساوت قلب ۔

(الف) ترفش | **(ب) ترفشت** | صاحبان برہان و جامع ذکر ب کردہ گویند که بر وزن سرنوشت بمعنی بدکرداری است ۔ خان آرزو در سراج ذکر این بحوالۂ برہان کردہ و صاحب جہانگیری در ملحقات الف را آوردہ **مؤلف** عرض کند که الف اصل است مرکب از تر و فش و موافق قیاس و ب مزید علیہ آن بزیادت فوقانی در آخر چنانکه پاداش و پاداشت و فراش و فراشت (اردو) بدکرداری ۔ بدروشی ۔ مؤنث ۔

ترمہ | بقول برہان بفتح اول و ثالث و سکون ثانی (۱) نمد زین را گویند که تکلتو باشد و (۲) ترب را نیز گفته اند که از بقول است و فرماید که بضم اول ہم آمدہ صاحب جہانگیری بمعنی اول قائل و فرماید که آن را آذرم و آذرمہ نیز گویند ۔ (حکیم سوزنی ؎) زین با ترمہ نگه کن چو خوی گشت سوار کہ تا نیفتی چو شوی حملہ بر و حملہ پذیر چو صاحبان جامع و سروری و ناصری ہمزبانش ۔ صاحب رشیدی گوید که صحیح آترمہ و آذرمہ است صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بودی فرماید که

(۳) شالی است که در کشمیر و کرمان و مشهد می بافند
خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و قول رشیدی
گوید که عجب از وجه زیادتی الف در اوائل
کلمات که در اصل بود. در فارسی زیاده از حد
است درین صورت تغلیط بیجا ست و نیز مبدل
را مرادف گفتن خطاست و بذکر معنی دوم بحواله
برهان همی فرماید که ظاهراً تصحیف است زیرا که
ترا مترتب دیده و آن را ترب خوانده و آن
خطاست چراکه آن و ترب است بمعنی کرو فر
و این لفظ جداست **مؤلّف** عرض کند که سبحان الله
چه خوش تحقیق است آدرم و آدرمه در ممدود
گذشت و آترمه یا اترمه بمقصوره مذکور نشد
تا این را اسم جامد فارسی زبان دانیم بمعنی اوّل
و آدرمه مزید علیه این و هم مبدل که الف ممدود
زیاده کردند در اوّل و فوقانی را بدل کردند
به دال مهمله چنانکه زرتشت و زردشت و اگر
اترمه یا اترمه را هم تسلیم کنیم هر دو مزید علیه

این است و نسبت معنی دوم البته مشتاق سند
استعمال باشیم که از نظر ما نگذشت و غیر از برهان
دیگر کسی از محققین ذکر این نکرده و نسبت معنی
سوم صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین
شاه قاچار گوید که سجاف اطراف جامه دار
و بذیل (ترمه و زری) گوید که ترمه قسمی است
از شال صاحب بولچال بحواله معاصرین عجم
گوید که شال حاشیه دار است ما هم گوئیم که
این اسم جامد فارسی جدید معاصرین عجم است
و بس (اردو) (۱) دیکھو آدرمہ کے پہلے
معنے (۲) دیکھو ترب (۳) حاشیہ دار شال
ترمه و زری اصطلاح. بقول رہنما بحوالہ
سفرنامہ ناصر الدین شاه قاچار شال زربفت
مؤلّف عرض کند که ترمه بمعنی مطلق شال
حاشیه دار بجایش گذشت و او عطف است
و بعد ازان زری بمعنی منسوب به زر یعنی زربفت
ضرورت واو عطف نداشت ولیکن محاوره

زبان محتاج قواعد نیست اسم جامد فارسی جدید دانیم (اردو) زرین شال ـ مؤنث ـ

ترن | بقول برہان و ناصری و جامع و رشیدی و سراج بروزن چمن (۱) گل نسرین و نسترن و (۲) بمعنی دشت و بیابان ہم آمده صاحب سروری بر معنی اوّل قانع صاحب ناصری بذکر دو معنی گوید که بمعنی اوّل مخفف نسترن می نماید صاحب رہنما بحواله سفرنامه ناصر الدین شاه قاچار می فرماید که (۳) بمعنی کالسکه دودخانی است مؤلف عرض کند که در ماخذ معنی اوّل اتفاق داریم با صاحب ناصری و بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی سوم مفرس که معاصرین عجم لغت انگلیسی (ٹرین) را که به تای ہندی است بحذف تحتانی و تبدیل تای ہندی به فوقانی ترن کردند و بکسر اوّل در دوم مستعمل است صاحب محیط ذکر معنی اوّل کرده گوید که نسترن است و بر نسترن گوید که نسرین ہم ہست و بر نسرین می طراز د که بعض این را بلغت عرب و بعضی لمینی گویند و بفارسی گل مشکین و در بعض بلاد عنبرین و در اصفهان شکنبیچه و در ہندی ترین و سیوتی نامند و آن گلی است معروف طبع آن گرم و خشک در دوم منقی و ملطف و گل آن مخصوص بدان و منافع جهت سردی عصب و منافع بسیار دارد (الخ) (اردو) (۱) نسترن بقول آصفیه فارسی ـ اسم مؤنث ـ سیوتی ـ ایک قسم کا خوشبودار سفید گلاب ـ کوجا ـ (۲) جنگل ـ مذکر ـ (۳) ٹرین ـ انگریزی ـ ریل گاڑی ـ مؤنث ـ

ترناس | بقول برہان و جامع و ناصری بفتح اوّل بروزن کرپاس صدا و آوازی که بوقت تیر انداختن از چلّه کمان برآید صاحب جہانگیری می فرماید که با اوّل مفتوح و ثانی زده باشد (فردوسی ۵) دل سرکشان پر ز وسواس بود ٭ ہمه دشت پر بانگ ترناس بود ٭ صاحب رشیدی

گوید که در شعر فردوسی سرپاس دیده شد بمعنی گرز والله اعلم ـ خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا بحوالهٔ رشیدی گوید که او در شعر فردوسی سرپاس ببای فارسی گرفته امّا تحقیق آنست که سرپاش بمعنی گرز است بشین معجمه چنانکه در سروری است و اینکه در سین مهمله نیز آورده و همین مستند اوست تصحیف است چه لفظ سرپاش که سر را پاش پاش کند دلالت صریح دارد که بشین معجمه است **مؤلف** عرض کند که محقق نامدار در تحقیق ترپاش و رنگ سرپاش و سرپاس افتاده این مقام آن نیست و هیچ تحقیق نسبت ترناس ظاهر نکرد و حق آنست که ترناس باعتماد صاحب ناصری و جامع که محقق زبان خود اند اسم جامد فارسی زبان است و اقوال هردو معتبر تر از محقق هندلیست و تصرّف در اسناد استادان به مراد خود کردن فضولی است (حکیم اسدی ؏) تگان ابر و بارانش الماس بود ٭ همه کوه پر بانگ ترناس بود ٭ ما می گوییم که درین شعر سرپاش نمی توان قافیه شد و اگر سرپاس را بسین مهمله گیریم معنی شعر لطفی ندارد و گرز را با مضمون مصرع اول لطفی نیست که در ان ذکر تگان است (ار ۹۔ و) وہ آواز جو تیر چلاتے وقت چلّے سے نکلتی ہے مونث

ترنانه | بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی و سراج بر وزن مردانه نانخورش را گویند یعنی هر چیزی که آن را با نان توان خورد همچو ماست و پنیر و دوشاب و مانند آن و بعربی ادام خوانند (مولوی معنوی ؏) سائلی آمد سوی خانهٔ ٭ خشک نانی خواست یا ترنانهٔ ٭ (وله ؏) چون رود گر دوی رود از بهر کسب ٭ وبه آید ٭ تا خشک نانه او شود از مشتری ترنانهٔ ٭ صاحب ناصری بتعریف این مأخذ را ظاهر کند و می فرماید که چیزیکه نان را تر کند **مؤلف** عرض کند که بهای نسبت آخر چیزی که منسوب به تری نان است مثلاً شوربا و امثال آن مقابل خشک نانه که در

کلام مولوی معنوی آمده و آن چیز خشک است که با نان خورند (اردو) وہ رقیق چیز جو روٹی کے ساتھ کھائی جائے۔ جیسے شوربا یا دودھ وغیرہ۔ مؤنث۔

ترنج بقول برہان بضم اوّل و ثانی و سکون ثالث و جیم (۱) میوہ ایست معروف که پوست آن را مربا سازند و بعربی تفاح مائی خوانند و (۲) بمعنی چین و شکنج و سخت درہم فشردہ و درہم کشیدہ باشد و (۳) امر بہ این معنی ہم و (۴) بمعنی خشک گردیدہ و درشت شدہ ہم و بفتح ثانی ہم گفتہ اند و بفتح اوّل و ثانی (۵) بمعنی فراہم نشاندن۔ صاحب جہانگیری بر معنی اول و دوم قانع صاحب جامع بہ ترک معنی سوم متفق با برہان صاحب رشیدی ذکر معنی اول و دوم و سوم کردہ صاحب سروری ہمزبان برہان بہ ترک معنی پنجم (فردوسی ۔ سا) اگر تند بادی برآید ز کنج بخاک افگند نارسیدہ ترنج ٭ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل و دوم می فرماید که (۶) بمعنی محکم بستن میان و تنگ برکشیدن کمربند نیز و امر بدین معنی ہم (ناصر خسرو ۔ ے) الحتی بہ ترنج از قبل و نیت میان سخت ٭ از بہر تن سست میان سخت ترنجی ٭ خان آرزو در سراج ذکر ہمہ معانی بیان کردہ ہمہ برہان کردہ۔ بہار گوید که معنی دوم اصل است و معنی اوّل مجاز آن که بواسطہ کثرت چین و شکن که در پوست ترنج است آن را چنین خواندہ اند و این مجاز است صاحب محیط بر ترنج ہرچہ نوشتہ ما آن را بر بالتس بیان کردہ ایم **مؤلف** عرض کند که بعض علمای معاصرین عجم گویند که معنی اوّل اسم جامد فارسی زبان باشد و معنی دوم مجاز آن و ما می گوئیم این اسم مصدر ترنجیدن که بمعنی سخت درہم کشیدن و گرفتہ شدن و چین بہم رسانیدن و درشت گردیدن می آید پس معنی چہارم سختی و درشتی است معنی ششم پیدا کردہ ناصری داخل معنی

دوم است که چستی و تنگی است و معنی پنجم نیز بر سبیل مجاز متعلق به معنی دوم باشد که غیر فراہمی و ناہمواری ہم داخل آنست و معنی سوم امر حاضر ہمان مصدر باشد که می آید (اردو) (۱) ترنج۔ مذکر۔ دیکھو بالتس (۲) چین شکن سختی۔ درشتی۔ مؤنث (۳) ترنجیدن کا امر حاضر اور اسکے تمام معنوں پر شامل (۴) ناہمواری۔ مؤنث (۵) فراہمی۔ مؤنث (۶) چستی تنگی۔ مؤنث۔

ترنجان بقول برہان و انند بضم اوّل معرّب ترنگان که بادرنجبویہ باشد که آن ہم معرّب بادرنگبویہ است صاحب محیط گوید که نوعی از بادرنجبویہ است که بجای سبزی می خورند **مؤلف** عرض کند که ما حقیقت بادرنجبویہ ہمدر اینجا عرض کردہ ایم (اردو) دیکھو بادرنجبویہ۔

ترنجبین اصطلاح۔ بقول انند بفتح اوّل و ثانی و سکون نون و ضم جیم معرّب ترانگبین است صاحب محیط ہم اشارۂ این کردہ **مؤلف** عرض کند که صراحت کامل بر ترانگبین کنیم و اینجا ہمین قدر کافی است که فارسیان استعمال این ہم کردہ اند (اردو) دیکھو ترنگبین۔

ترنج جلد کتاب اصطلاح۔ بقول بہار و انند صورت ترنج که بر روی مقوای جلد کتاب از طلای محلول بر قالب زنند۔
(محسن تاثیر سے) وفا ز قید علائق فتاد چشم مدار
بو ترنج جلد کتاب است بوئی دارد
مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و این نقشی است که ذریعۂ قالب بر جلد کتاب زنند نه بر قالب (اردو) ترنج کا وہ زرّین نقش جو جلد کتاب پر قالب کے ذریعہ سے کرتے ہیں۔ مذکر۔

ترنج در سمور پنہان شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و مجز نہایت خوبی سمور است که ترنج و نارنج در تیغۂ سمور پنہان شود و تیغۂ شرہ سمور۔ سمور جانوریست که عرب آن را وشق گویند (اشرف سے) سمو

خط مشکینش چنان خوش تیغه افتاد است ﷺ که همی گردد ترنج غبغب او در میانش گم ﷺ۔ **مؤلف** عرض کند که از سند بالا (ترنج در سبو گم گردیدن) پیداست و این چیزی نیست و بشکل مصدر اصطلاحی قائم کردن فضولی است از ینجاست که دیگر همه محققین این را قائم نکرده اند (اردو) ناقابل ترجمہ۔

ترنج ذقن استعمال۔ بقول بهار و انند ذقن خوبان مثل سیب ذقن **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی باضافت تشبیهی یعنی ذقنی که مثل ترنج است پس ترنج ذقن۔ ذقن باشد (صائب ؎) صائب گزیده شود از میوهٔ بهشت ﷺ دستی که با ترنج ذقن آشنا شود ﷺ (اردو) ترنج ذقن بقاعدهٔ فارسی زنخدان معشوق کو کہہ سکتے ہیں جیسے سیب ذقن اور سیب زنخدان۔

(الف) ترنج زدن عروس مصدر
(ب) ترنج زدن عروس و داماد اصطلاحی

صاحب بحر ذکر الف کرده گوید که خان آرزو می گوید که رسمی است در ولایت که چون داماد عروس را بخانه خواهد که بیارد بر سر دروازه داماد بر عروس و عروس بر داماد ترنج می زنند (فغانی ؎) نشان سنگ ستم ساز دش ز محرم راز ﷺ عروس و هر کسی را که زد بمهر ترنج ﷺ و ارستهٔ لاهوری گوید که ترنج زدن و ترنج طلا زدن آنست که در قدیم الایام رسم بود که دختر پادشاهی چون بسن شعور میرسید بر لب بامی بر می آمد پادشاه زادهای که از اطراف بخواستگاری می آمدند پای دیوار حلقه می نشستند هر کرا خوش می کرد ترنج طلا از بالای بام بر سرش می زد و همان جوان عقد او می بستند (تاثیر ؎) ای آفتاب دم شب وصل از وفا مزن ﷺ زنهار این ترنج طلا را بما مزن ﷺ بهار بعد اقوال بالا بحواله صاحب نگارستان می نویسد که گشتاسب از پدرش رنجیده در لباس مجهول بروم شتافت دران وقت تورهٔ سلاطین آنجا آن بود که چون دختر

وقت شوہر شدی ہجوم خلائق را جمع آوردندی تا دختر یکی را منظور ساختہ ترنج طلا بجانب او انداختی قضا را دران ایام ہمین ہجوم بود و دختر قیصر والہ جمال گشتاسب شدہ ترنج بر او انداخت **مؤلف** عرض کند کہ صاحب بحر کہ الف را کہ قائم کردہ است و اضافہ (بعد واو) در ب فضولی ہی نماید آنچہ خان آرزو در چراغ ہدایت بیان کردہ است کہ صاحب بحر نقلش کردہ تصدیقش از معاصرینا بحجم نمی شود (اردو) دولھن کا شوہر کو منتخب کرنا۔

ترنج زر اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و (جہانگیری در ملحقات و رشیدی و سراج (۱) کنایہ از آفتاب عالمتاب بہار گوید کہ (۲) گویند کہ پرویز ترنجی از زر دست افشار ساختہ بود ہرگاہ می خواست باندک زور دست چون موم نرم می شد (عرفی سے) زمانہ گفت تو پرویز و سن ترنج زرم بکام خود بطرازم چنانکہ میدانی **مؤلف** عرض کند کہ معنی دوم بلا لحاظ ترنج پرویز حقیقی است و معنی اول کنایہ باشد (اردو) (۱) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے (۲) سونے کا ترنج۔ مذکر۔

ترنج طلا اصطلاح۔ بقول بحر آفتاب را نام است بہار گوید کہ مرادف ترنج زر کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و کنایہ باشد (اردو) دیکھو ترنج زر۔

ترنج طلا زدن مصدر اصطلاحی و آنچہ بر ین نوشت ما نقلش بضمن قول بحر بر (ترنج زدن عروس) کردہ ایم و سند این ہم از کلام آنجا ہمدر انجا گذشت و این مرادف آنست و بس (اردو) دیکھو ترنج زدن عروس۔

ترنج کتاب اصطلاح۔ بقول بحر صورت ترنج کہ بر مقوای جلد کتاب از قالب زنند **مؤلف** عرض کند کہ ہمان (ترنج جلد کتاب) کہ گذشت و صراحتش ہمدر انجا مذکور (اردو) دیکھو ترنج جلد کتاب۔

ترنج منبر اصطلاح۔ بقول بحر و بہار شکلی

که بر منبر بصورت ترنج سازند (ملا طغرا ؎)
چون ترنج منبر از لذت ندارد بهره‌ای وعظ من
شنو بخیلی بیهوده زین بستان انار‌ای (خاقانی ؎)
مجذوم چون ترنج است ابرص چو سیب دشمن‌ای
کش بهر حجامت سفلول کرده جوهر‌ای الحق
ترنج و سیبی بی چاشنی و لذت‌ای چون سیب بخل
بندان یا چون ترنج منبر‌ای مؤلف عرض کند
که ترنج منبر، منبر باشد. مرکب اضافی باضافت
تشبیهی (اردو) منبر۔ مذکر۔

ترنج چرخ گردان اصطلاح. بقول برهان
و جهانگیری و سراج و رشیدی و جامع و مؤید و جهانگیری
در ملحقات بمعنی ترنج زر است که کنایه باشد
از آفتاب. مؤلف عرض کند که معنی لفظی این
ترنج خزان است که مهرگان بمعنی ماه خزان و
آن مدت ماندن آفتاب است در برج میزان
(اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

(الف) ترنجید الف. بقول سروری

(ب) ترنجیدن بضم تا و را و سکون نون
(۱) یعنی سخت و نیک درهم شد (ابو العباس
؎) جان ترنجید از غم هجران مرا‌ای از نسیم
وصل کن درمان مرا‌ای و فرماید که (۲) بمعنی کشیدن
نیز (استاد عنصری ؎) بیاراست خود را چه
مردان جنگ‌ای ترنجید بر بارگی تنگ تنگ‌ای
صاحب برهان گوید که ماضی ترنجیدن است
و بهم او ذکر ب کرده گوید که (۱) بمعنی درهم
کشیدن و (۲) کوفته شدن و (۳) چین بهم رسانیدن
و (۴) درشت گردیدن. می فرماید که بفتح اول
و ثانی هم آمده صاحب سروری گوید که سخت
نیک درهم شدن و بحواله مؤید گوید که خشک
شدن پوست و جز آن و درشت شدن صاحب
جهانگیری هر چهار معانی بیان کرده برهان می فرماید
که کامل التصریف است و مضارع این ترنجید
صاحب موارد بر سخت درهم و کشیده شدن
و خشک شدن اعضای آدمی و کشیدن قانع

(مولوی معنوی ؒ) شیخ بگفت ای ترنج ازچه
ترنجیده ٭ گفت من از چشم بدی شنوم خود جدا
٭ مؤلف عرض کند که اسم این مصدر همان
ترنج است که بجایش گذشت و ما اشارهٔ اینجا
همدرانجا کرده ایم فارسیان بترکیب بای معروف
و علامت مصدر دن مصدری ساختند معنی سوم
حقیقی است و معنی اوّل و دوم و چهارم مجاز
آن (اردو) (۱) درہم ہونا (۲) گھٹ جانا۔
(۳) پرشکن ہونا (۴) سخت ہونا۔

ترنجیده بقول برهان و جهانگیری و ناصری
و رشیدی بضم اوّل و ثانی بر وزن غژغیده یعنی
چین و شکن بهم رسانیده و درهم کشیده (مولوی
معنوی ؒ) سیب بگفت ای ترنج ازچه ترنجیده ٭
٭ گفت من از چشم بدی نشوم خود جدا ٭ صاحب
جامع گوید که شامل برهمه معانی مفعولی ترنجیدن
که گذشت (شاعر ؒ) جان ترنجیده ٭
شکسته دلم ٭ گوئیا از غمی فرو گسلم ٭ مؤلف
عرض کند که محققین فارسی زبان این را
اسم مفعول نگویند از اینکه مصدر لازم است
و بقول شان های هوز بر آخر ماضی زیاده شده
افادهٔ معنی مفعولی می دهد (اردو) دیکھو ترنجیدن
یعنی اس کے تمام معانی مفعولی پر شامل ہے۔

ترند بقول برهان و جامع و ناصری و رشیدی و سراج بر وزن سمند مرغکی است کوتاه جناح
و کم پرواز و متحرک و خوانندهٔ که او را بعربی صعوه خوانند و بعضی گفته اند نوعی از وطواط است
که بعربی وصع گویند صاحب سروری این را ترجمهٔ وصع داند و وارسته بر صعوه قناعت کرده
(تأثیر ؒ) نخجیر دو چشم باز آن آهوی زند ٭ گر خیل کبوتر است در چنگ ترند ٭ بهار
همزبان وارسته صاحب محیط ذکر این نکرده و بر ترنک گوید که این را بعربی صعوه و بفارسی
سرچه و بهندی ممولا گویند مؤلف عرض کند که ما بر (ای شده لب جوی) اشارهٔ این کرده ایم

یکی از معاصرین عجم گوید کہ ترندک اسم جامد فارسی زبان است و ترندہ مبدلش و ترند مخفف آن حیف است کہ صاحب محیط بصراحت کامل برصعوہ نکرد و برصغراغون گوید کہ اسم فرنگی است و بعربی ابوالملیح و ابوالفصل وطیر الملوک وبیونانی طابوس وطرافلووس وطرغلودیس وبفارسی دم جنبانک و ویچہ وبشیرازی مرغک سقا وبہندی مولا گویند۔ مرغی است قریب بہ کنجشک۔ خاکستری رنگ مائل بہ زردی وسبزی ومنقار آن باریک و دم آن اندک دراز وبران نقطہ ہای سپید و در موسم سرما بیشتر ظاہر می شود وکم پرواز می کند۔ گرم وخشک در دوم گوشت بریان آن با ماء العسل جہت شکستن سنگ گردہ ومثانہ وعسر البول بسیار نافع و مدر قوی است (اردو) دیکھو (ای شہ لب جوی) صاحب آصفیہ نے مولا پر فرمایا ہے۔ اسم مذکر۔ ایک چھوٹے پرند کا نام جو چڑیا کے برابر ہوتا ہے صعوہ بیجرہ چھانیو۔ دہیون۔

ترندر بقول بہار در ملحقات ہمان ترند کہ گذشت صاحبان انند و رشیدی و مؤید ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ فرید علیہ ہمان ترند است بزیادت رای مہملہ چنانکہ شتا و شتار (اردو) دیکھو (اے شہ لب جوے)

(الف) **ترندک** بقول برہان

(ب) **ترندہ** بفتح ثانی و رابع و سکون کاف ہمان صعوہ می فرماید کہ بکسر اول و ثانی ہم درست است صاحبان سروری و جہانگیری و جامع و رشیدی و مؤید و سراج ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ ما بر ترند حقیقت این بیان کردہ ایم کہ ہمین اصل است و اسم جامد فارسی زبان و ب مبدل این چنانکہ

تارک و تارہ با مزید علیہ ترند۔ مخفی مباد کہ ذکر
(ب) غیر از خان آرزو دیگر کسی از محققین نہ پایا[1]
و اہل زبان نکرد و محرر بیان محقق ہند نژاد بود[2]
سند استعمال اعتبار را نشاید معاصرین عجم ہم
زبان ندارند (اردو) دیکھو (ای شہ لبیچہ

ترن راہ افتادن | مصدر اصطلاحی
صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ
قاچار ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی روان شدن
کالسکہ بخار است و ترن بدین معنی بجائش
گذشت و راہ افتادن بمعنی روان شدن مولف
عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو)
ٹرین روانہ ہونا۔

ترن عوض شدن | مصدر اصطلاحی۔
بقول رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ
قاچار بمعنی از یک کالسکہ بخاری بکالسکہ دیگر سوار
شدن و تبدیل کالسکہ بخاری است مولف
عرض کند کہ ترن بہمین معنی بجائش
گذشت و موافق قیاس است (اردو)
ٹرین بدلنا یعنی ایک ٹرین سے دوسری ٹرین
میں سوار ہونا۔

ترنغمہ | اصطلاح۔ بقول بحر مرادف ترصدا
کہ گذشت بہار گوید کہ کسی کہ نغمہ سیراب و آشنا
باشد (ملا طغرا سے) بہ ترنغمگی در چمن آشنا
یکی افتد از پایہ اعتبار۔ مولف عرض
کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس
(اردو) دیکھو ترصدا۔

ترنفسی | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار مرادف
تر زبانی مولف عرض کند کہ موافق قیاس
است (سعید اشرف سے) اشرف اندیشہ
ازین ترنفسی کن چو حباب بکا کا بر و بطر فیان ز
نفس می گردد (اردو) دیکھو تر زبانی

ترنگ | بقول برہان بفتح اول بر وزن خدنگ
(۱) صدا و آواز کمان بوقت تیر انداختن و (۲)
صدای رسیدن پیکان تیر و خوردن گز بر شیشہ

ی و (۳) شکستن تیغ و (۴) آواز نواختن
و (۵) انگیز و جست و خیز و (۶) غرقاب و
(۷) تارک سر و (۸) فرق میان سر و (۹)
مطلق زخم خواه زخم شمشیر و کارد خواه دمبل و
مثال آن می فرماید که بمعنی اول بکسر اول و ثانی
هم آمده و بضم اول (۱۰) مرغ و خروس صحرائی
که آن را تذرو خوانند و (۱۱) بمعنی بندی خانه
و زندان و بکسر اول (۱۲) خوب و خوش و زیبا
و نکو. صاحب جامع بذکر همه معانی و بترک معنی
هشتم گوید که مصدر این ترنگانیدن است
که می آید. صاحب جهانگیری ذکر معنی اول و دوم
و چهارم و پنجم و ششم و هفتم و دهم تا دوازدهم کرده
و صاحب سروری بمعنی اول و دوم و چهارم
و هفتم و دهم و دوازدهم آورده. صاحب
رشیدی ذکر معنی اول و دوم و چهارم تا هفتم
و دهم تا دوازدهم فرموده و صاحب ناصری
معنی اول و دوم و چهارم تا هفتم و دهم تا

دوازدهم را نوشته. خان آرزو در سراج
معنی اول تا هفتم و نهم و دهم و دوازدهم بیان کرده
نسبت معنی سوم گوید که از کلام خوانساری
شکستن شیشه هم پیداست و نسبت معنی نهم
گوید که در برهان مذکور است و در دیگر کتب
معتبره دیده نشد. بهار بمعنی اول و دوم
و سوم قانع. مؤلف عرض کند که اسم جامد
فارسی زبان است و بتحقیق ما (۱۳) اسم
مصدر ترنگیدن و ترنگانیدن که می آید (نظامی
له) ترنگ کمان رفته در مغز کوه ٭ ز فشافش شست
گیا تیر بر سر گروه ٭ (سیف اسفرنگی له) بود
زخم گرز گرانش بیک ترنگ ٭ از بالش در تنگ
سر کوه زیر خواب ٭ (خوانساری له) چون
ترنگ شیشه در گوش آمدش ٭ دل درون
سینه در جوش آمدش ٭ (ناصر خسرو له) نشاط
نیز چشم و گوشم ٭ رنگ قدح و ترنگ طنبور
(شیخ اوحدی له) شب کنی روز روز را

کارش ٭ در نوسی بدرج طومارش ٭ باز شعرش
بر ترنگانی ٭ بتقاضا قدم بلنگانی ٭ (منصوری
۷۵) زتیغ غصہ عدوی ترا بریدہ گلو ٭ زسنگ
حادثہ خصم ترا شکستہ ترنگ ٭ (مسعود سعد سلمان
۱۲۵) لاجرم چون چنین گران جانم ٭ ناخوش
و ناترنگ و نادانم ٭ (اردو) (۱) وہ
آواز جو تیر چلانے کے وقت کمان سے نکلے
مونث (۲) تلوار یا تیر وغیرہ نشانہ پر لگنے کی
آواز۔ مونث (۳) تلوار یا شیشہ کے ٹوٹنے
کی آواز۔ مونث (۴) تار کی آواز جیسے طنبور
کی آواز۔ مونث (۵) کود پھاند۔ مونث
(۶) غرقاب (۷) تالو۔ مونث۔ دیکھو تارک
(۸) فرق۔ مذکر۔ مانگ۔ مونث (۹) زخم۔
مذکر (۱۰) دیکھو تذرو (۱۱) محبس۔ قیدخانہ
زندان۔ مذکر (۱۲) نیک۔ اچھا۔ خوش۔
(۱۳) مصدر ترنگیدن کا اسم بلحاظ اس کے
تمام معنون کے۔

ترنگاترنگ | اصطلاح۔ بقول برہان و
و بحر و سروری بفتح اول و ثانی (۱) صدای
انداختن تیرہا۔ پی در پی و (۲) آواز چلہ کمان
و (۳) آواز تارہای ساز (مولوی معنوی ص)
سنج در آمد بہ ترنگاترنگ ٭ زہرہ بیکبار فروریخت
چنگ ٭ صاحب انند بحوالہ غیاث گوید کہ آواز
زدن شمشیر بر چیز سخت است مولف گوید کہ
ہر دو سکندری خوردہ اند قول محققین اولی الآگہی
اعتبار را شاید کہ صاحب سروری ہم داخل
آنست کہ محقق زبان خود است۔ چیزی نیست
جز این کہ الف وصلی درمیان دو لفظ ترنگ
آمدہ چنانکہ رنگارنگ (اردو) (۱) پے در پے
تیر چلانے کی آواز۔ مونث (۲) چلہ کمان کی
آواز۔ مونث (۳) تارہاے ساز کی آواز۔ مونث

ترنگان | بقول برہان و ناصری و جامع بضم
اول بر وزن و معنی ترنجان است کہ بادرنگبو
و بالنگویہ باشد و ترنجان معرب آنست و آن را

بعربی مفرح القلب المحزون خوانند خان آرزو در سراج گوید که این مرکب است از ترنگ که بدل ترنج است بمعنی میوهٔ معروف و الف و نون نسبت **مؤلف** عرض کند که اتفاق داریم با خان آرزو (اردو) دیکھو بادرنگبویہ ۔

ترنگانیدن بقول برہان مصدر ترنگ است و بمعنی (۱) بصدا آوردن چلّہ کمان۔ صاحب بحر بذکر معنی اوّل گوید که (۲) آواز کردن پیکان تیر وقت رسیدن بجائی و صدا کردن شمشیر ہنگام خوردن آن بجائی و (۳) آواز کردن شمشیر وقت شکستن و (۴) آواز کردن تار ہنگام نواختن ساز و (۵) آواز کردن قدح بہ انگشت زدن و (۶) انگیز و جست و خیز کردن۔ می فرماید که بمعنی این ترنگد (سالم التصریف) صاحب رشیدی بہ ترنگ ذکر ترنگیدن و ترنگانیدن کردہ گوید که مصدر ترنگ است و صراحت معنی مصدری نکرد (اوحدی ع) باز شعرش بر ترنگانی بہ تبقا صنا قدم بلنگانی بہ صاحب سواردی فرماید که این مصدر متعدی ترنگیدن است که می آید و بمعنی اوّل قانع و متفق با برہان صاحب نوادر صراحت معنی نکرد و بر متعدی ترنگیدن قناعت کردہ صاحب مؤید متفق با برہان **مؤلف** گوید که صاحب بحر در معنی سکندری خورد و ترنگیدن را ہم ترک کرد و ہمہ معانی ترنگیدن را بذیل این نوشت ما اتفاق داریم با برہان که این متعدی بہ مفعول ترنگیدن است و شامل بر ہمہ معانی ترنگیدن۔ مخفی مباد که ترنگ که گذشت اسم مصدر این است (اردو) دیکھو ترنگیدن یہہ اسکے تمام معنون پر شامل ہے بحیثیت متعدی بہ مفعول ۔

ترنگبین بقول برہان و جامع و جہانگیری و ناصری و سراج بر وزن و معنی ترنجبین است و آن داروئی باشد شیرین گویند مانند برخار نشستہ می نشیند و بعربی من گویند (الخ) (سعدی شیرازی ع) ترنگبین و صالم مدہ که شربت ہجر بانمکند

خفقان فؤاد را تسکین ۔ مؤلف عرض کند کہ ما صراحت کافی بر ترانگبین کردہ ایم (اردو) دیکھو ترانگبین ۔

ترنگو ہمان تانگو کہ اشارۂ این ہم در انجا کردہ ایم معہ صراحت ماخذ (اردو) دیکھو تانگو ۔

ترنگیدن صاحب سروری ذکر ترنگ کردہ گوید کہ بمعنی صدا کند تار روی سازہا و مثل آن (مولوی معنوی ؒ) دل ما از چنگ غمت گشت چو چنگ ۔ نہ خروشد نہ ترنگد چہ کند ۔ و ہم او نسبت این گوید کہ (۱) صدا کردن شمشیر و گرز و تیر در وقت زدن برجای و (۲) صدا زدن زہ کمان در تیراندازی و چاشنی و (۳) صدا کردن تار روی سازہا (ادمانی ؒ) زکوب گرز و ترنگیدن حسام بود ۔ فضای معرکہ ہمچون دکان آہنگر ۔ صاحب رشیدی ذکر این بالفاظ ترنگ بلا صراحت معنی مصدری کردہ صاحب نوادر ذکر ہر سہ معانی فرمودہ و صاحب موارد ہم بانش ۔ مؤلف عرض کند کہ اسم این مصدر ہمان ترنگ کہ بجایش گذشت و ترنگانیدن متعدی بدو مفعول یعنی برآوردن صدا از شمشیر و امثال آن و چلہ و تار ساز و غیرہ و بگذار مضارع این (اردو) (۱) تلوار یا تیر وغیرہ کا کسی شے پر لگ کر آواز کرنا (۲) تیر یا تلوار یا گرز وغیرہ چلتے وقت آواز کرنا ۔ (۳) کسی باجے کے تار کا آواز کرنا ۔ جیسے سارنگ کا تار آواز کرتا ہے ۔

ترنم بقول بہار سرود کردن ہمی فرماید کہ بالفاظ رستن مستعمل ۔ مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است و بقول منتخب بمعنی سرائیدن ۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یا مصادر خود کنند کہ در ملحقات ہمی آید (ظہوری ؒ) رخسارہ برفروختہ باغ از گل قدح ۔ با عندلیب باش کہ مست ترنم است ۔ (اردو) راگ ۔ مذکر ۔

ترنّم داشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند سرائیدن است (ناظم ہروی ؎) زلیخا داشت با خود این ترنّم ٭ کہ آمد شاہ خندان چون تبسّم ٭ (اردو) گانا۔

(الف) **ترنّم رستن** | مصدر اصطلاحی۔
(ب) **ترنّم روئیدن** | صاحب آصفی ذکر الف کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو بمعنی پیدا شدن ترانہ (ظہوری ؎) ترنّم رویداز کام و زبانی ٭ کہ با آہ و فغانی ہمدم افتد ٭ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ ترنّم روئیدن است از ینجاست کہ ب را قائم کردہ ایم۔ (اردو) راگ پیدا ہونا۔

ترنّم شدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ترنّم پیدا شدن است (ظہوری ؎) کند ماتمی نوحہ گر ہوس ٭ ترنّم شود چون برآرد نفس ٭ (اردو) ترنّم پیدا ہونا۔ راگ پیدا ہونا۔

(۱) **ترنّم شناختن** | استعمال۔ صاحب آصفی
(۲) **ترنّم شناسیدن** | ذکر الف کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ واقف بودن از موسیقی (انشائی ب ؎) ترنّم شناسان وشنیدن نیوش ٭ ز بانگ مغنی گرفتند گوش ٭ (اردو) راگ سے واقف۔ فن موسیقی سے واقف ہونا۔

ترنّم فشان | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر کنایہ از بسیار سرایندہ (ملا طغرا در تعریف قاقمان ؎) صنم سیکپیران از لباس زری ٭ ترنّم فشان وقت جولانگری ٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است (اردو) بہت گانے والا۔

ترنّم فشاندن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بسیار سرودن باشد سندش ہمان کہ بہ ترنّم فشان گذشت (اردو) بہت گانا۔

ترنم کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی سرودن است (حسن غزنوی ؎) شاید که بنا شعر کند مدح تفاخر ٭ شاید که بدین مدح کند عقل ترنم ٭ (اردو) گانا۔

ترنم گری | اصطلاح۔ بقول بحر و بهار عجم بمعنی سرودن **مؤلف** عرض کند که بمعنی نغمه سرائی است حاصل بالمصدر سرودن ٭ هر دو محققین بالا بر نزاکت معنی مصدر و حاصل بالمصدر غور نکرده اند و صاحب انند نقل نگار هر دو۔ (ملا طغرا ؎) چکاوک ز حسن ترنم گری ٭ ز نشئه خود می ستاید پری ٭ (اردو) گانا کا حاصل بالمصدر نغمه سرائی ترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں۔

ترنم نمودن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی سرودن است (فغانی شیرازی ؎) هر جا که از پی تو فغانی کشیده آه ٭ بستان رفته و ترنم نموده ٭ (اردو) گانا۔

ترنند | بقول ملحقات برهان ترجمه تموج است **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم باشد معاصرین عجم این را بفتح اول و فتح نون سوم دانند لیکن بر زبان ندارند۔ (اردو) تموج۔ بقول آصفیه۔ عربی۔ مذکر۔ موج زنی۔ جوش۔ تلاطم۔

(الف) **ترنواز** | اصطلاح۔ بقول بحر بطرب تر دست **مؤلف** عرض کند که ظاهرا اسم فاعل ترکیبی است و هم او ....

(ب) **ترنوازی** | را بمعنی (۱) خوش خوانی و (۲) بمجاز خوش زبانی نوشته۔ بهار بذکر معنی اول صراحت مزید کند که خوش خوانی بطرب است (حکیم زلالی ؎) ز دی رود را وان در پرده سازی ٭ ز گوش خشک مغزان ترنوازی ٭ و نیز فرماید که معنی دوم از اهل زبان بتحقیق پیوسته که عبارت از کار خوب کردن است

اما بیشتر استعمال ترنواز بمعنی مطرب تر دست بود (مخلص کاشی سہ) زخم از مژگان تر باید زدن بر تار اشک یک نغمه دلکش نیست تا مطرب نباشد ترنواز پ مؤلف عرض کند که سند حکیم زلالی هم متعلق به الف است و بزیادت یای مصدری ب هم موافق قیاس باشد و راسته نیست۔ ب بمعنی اول و دوم بیان کرده بہار اتفاق دارد که اسم فارسی ترکیبی است (اردو) الف۔ قوال۔ مذکر۔ ب (۱) قوالی۔ مؤنث (۲) خوش زبانی۔ مؤنث۔

ترن وائی اصطلاح۔ بقول رہنا بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی عجلۂ که ہمچو کالسکہ بخار در قد و قامت باشد و در آبادی ہا بر راہ آہنی بواسطۂ اسپان یا بذریعۂ قوت برقی سیر می کند که در انگلیسی زبان ٹریموے نام دارد مؤلف عرض کند که معاصرین عجم از ہمین لغت انگریزی مفرس کردند بحذف تحتانی و تبدیل میم بہ نون چنانکہ پام و پان و کجیم و کجین و زیادت الف بعد واو صاحب بول چال ہم بحوالۂ معاصرین عجم ذکر این کرده (اردو) ٹرام وے۔ وہ گاڑی جو آہنی سڑک پر آبادی میں بذریعۂ قوت برقی یا گھوڑون کے ذریعہ سے چلائی جاتی ہے۔ مؤنث۔

تر نیان بقول برہان و ناصری بر وزن سختیان۔ سبدی و طبقی باشد ہمین که از چوب شاخہای بید بافند و فرماید که به تقدیم تحتانی بر نون ہم بنظر رسیده که بر وزن نریمان باشد صاحبان جہانگیری و جامع ہم ذکر این کرده اند صاحب رشیدی تریان را بدون نون سوم ذکر کرده بذیل آن ذکر این ہم کند و میفرماید که در رسامی به تقدیم تحتانی است مؤلف عرض کند که ہمین اصل است بقول معاصرین عجم و آنچه به تقدیم تحتانی آید قلب بعض این

وتریان مخفّفش یا مخفّف این اسم جامد فارسی زبان است (اردو) بید کی ٹوکری۔ مؤنث۔

تروال بقول برہان وجامع بروزن احوال برگ سیاہ را گویند وبازای منقطہ دار و زای فارسی ہم باین معنی آمدہ صاحب ناصری گوید برگ گیاہ است و فرماید کہ بازای منقطہ دار ہم باین معنی آمدہ یعنی تزوال۔ خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ در بعضی نسخ برہان ہم بعوض برگ سیاہ برگ گیاہ نوشتہ معلوم می شود کہ بتصحیف کتابت برگ سیاہ مرقوم شد۔ بعض معاصرین عجم تژوال بہ زای فارسی را اسم جامد فارسی قدیم دانند وتزوال بہ زای ہوّز را مبدّلش چنانکہ ژند وزند واین مبدّل تزوال چنانکہ ببغ و وبرغ (اردو) گھانس کی پتّیان۔ مؤنث۔

تروتازہ استعمال بمعنی حقیقی است۔ **مؤلف** عرض کند کہ ظہوری استعمال این کردہ است (ﮧ) اشک را طرز سراسر روی آموختہ ام ٭ گریہ و سیر خیابان تروتازہ صبح ٭ (اردو) تروتازہ۔

تروخشک اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان (۱) معروف است و (۲) کنایہ از نانخورش و (۳) بغیر نانخورش یعنی اندک وبسیار و امثال اینہا۔ صاحب بحر گوید کہ با نانخورش وبغیر نانخورش واندک وبسیار صاحب مؤیدی فرماید کہ با نان خورش وبغیر نان خورش ونان اندک وبسیار **مؤلف** عرض کند کہ طرز بیان محقّقین بالا بغلط می اندازد معنی اوّل حقیقی است ومعنی دوم بیان کردہ ملحقات برہان درست است ومعنی سوم ہیچ معاصرین عجم با ما اتّفاق دارند (اردو) (۱) بھیگا ہوا اور خشک (۲) نانخورش یعنے وہ سالن یا میٹھا وغیرہ جو روٹی کے ساتھہ کھاتے ہین۔ مؤنث۔

ترووده | صاحب مؤید مطبوعه بحواله ادات گوید که بمعنی ترده باشد و در دیگر نسخ قلمی هم یافته اند
می شود **مؤلف** عرض کند که بخیال ما (ترزده) را که گذشت به تصحیف کتابت چنین نوشته
واللہ اعلم۔ دیگر کسی از محققین زبان دان و اهل زبان ذکر این نکرد اگر سند استعمال پیش
می شد ما این را فرید علیه ترده بزیادت واو خیال می کردیم۔ معاصرین عجم از بیان بیخبر (اردو)
دیکھو ترده۔

تروشه | بقول برهان و جهانگیری و جامع بضم اول و ثانی بواو رسیده و فتح شین نقطه دار
(۱) نام میوه۔ صاحب رشیدی گوید که مرادف ترشه که میوهٔ معروف است و بعربی حماض
صاحب ناصری بذکر قول برهان و رشیدی می فرماید که تره ایست ترش مزه ترجمهٔ حماض
و همین است ترشه خان آرزو در سراج می فرماید که (۲) مراد از میوهٔ معروف ترنج است
و ترشه بحذف واو که گذشت مخفف این و حماض که رستنی است **مؤلف** عرض کند که ما
بصراحت کامل بر ترشه کرده ایم که مخفف این باشد آنچه خان آرزو نسبت معنی دوم ترنج
گوید موافق قیاس معلوم می شود (اردو) (۱) دیکھو ترشک (۲) دیکھو ترنج۔

ترومیده | بقول برهان و جهانگیری و جامع و ناصری و رشیدی بفتح اول و واو مجهول
و میم مکسور بروزن صبوچیده بمعنی (۱) آمیخته و (۲) اندوخته و صاحب برهان فرماید که
بکسر اول بروزن نکوهیده هم آمده صاحب سروری این را مرادف تروهیده به های هوز
عوض میم گوید بهر دو معانی بالا۔ خان آرزو در سراج بذکر هر دو می فرماید که اغلب که از این هر دو
یکی تصحیف است **مؤلف** عرض کند که سبحان الله چه خوش تحقیق است بخیال ما و اتفاق

معاصرین عجم تروه که می آید اسم جامد فارسی زبان است بمعنی جفت . و تروج فارسیان از همین اسم
جامد مصدری ساختند بترکیب یای معروف و علامت مصدر و آن جفت شدن و ترویدن
مبدلش چنانکه با عمره و با تمرم هر دو مصدر جعلی اند درکتب التصریف است و از کتب قانون
زبان خارج و بر زبان معاصرین عجم هم نیست و تروجید و ترویجید ماضی مطلق هر دو و بزیادت
یای هوز آخرش افاده معنی مفعولی کند یعنی تروج شده و هر دو معانی بالا بر سبیل مجاز است .
پس (اردو) (۱) ملا ہوا (۲) جمع کیا ہوا ۔

ترون | صاحب آصفی گوید که اسم زیره باشد . و به زیره می فرماید که بکسر اول اسم فارسی آن
و بعربی کمون معرب از خاموت یونانی یا کمون سریانی نیز بعربی سنوت و بیونانی کرسیون و کوسیون
و بیرونی اسقیقوس و در انگریزی کیمن و بهندی جیره و زیره و جیره باشد و آن تخم نباتیست
از بادیان باریکتر گرم در دوم و خشک در سوم . و در آن تحلیل و تفتیح سدد و تقطیع و تجفیف
و تلطیف و قبض است و منافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که بعضی معاصرین
عجم ترون را هم فارسی قدیم دانند که اسم جامد است (اردو) زیره . فارسی . اسم مذکر
کمون . ایک خوشبودار باریک تخم کا نام جو اکثر گرم مصالحے میں پڑتا ہے ۔

تروند | بقول برہان و جامع بروزن فرزند (۱) میوه نورس و نوباوه را گویند و (۲) بمعنی
مکر و حیله و تزویر و دروغ و فریب . صاحبان سروری و ناصری و رشیدی بمعنی ثانی
قانع . خان آرزو این را مرادف ترفند و ترونده گفته می فرماید که بمعنی اول مرکب است
از تر بمعنی تازه و وند که کلمه نسبت است و بمعنی دوم مبدل ترفند . **مؤلف** عرض کند که

ماخذ بیان کردہ اش درست است و ماخذ ترفند بجایش عرض کردہ ایم (اردو) (۱) نیا میوہ۔ مذکر۔ دیکھو نورس اور نوباوہ (۲) دیکھو ترفند کے پہلے معنے۔

ترونده بقول برهان وجهانگیری وجامع بر وزن ارزنده بمعنی ترونده (مولوی معنوی ره) ترونده پالیزجان هرگاو خر راکی رسد این میوه های نادره زیرک ولی کند خورد (اینهمین ست) میوه شیرین بکام دوستان تازه شاخ ها از پی تلخی عیش دشمنان آید پدید بوزان چنان آزاده شاخی اینچنین ترونده ها هم بخت خسرو خسرونشان آید پدید ها صاحبان رشیدی وسروری وسراج این را مرادف ترونده ترفند گویند. صاحب ناصری بمعنی اول تابع مؤلف عرض کند که مزید علیه ترونداست بمعنی اول ومبدل ترفنده بمعنی اولش (اردو) دیکھو تروند۔

تروده بقول برهان وناصری با واو مجهول بر وزن اناده جفت راگویند وبعربی زوج می فرمایند که بر وزن شگوفه نیز باین معنی آمده صاحب جامع هم ذکر این کرده خان آرزو در سراج بذکر برهان گوید که هیچ یک سند ندارد قابل اعتماد نباشد و تصحیف را دخل تمام است ازینکه در شرفنامه توروده و در لسان الشعرا توره مرقوم است مؤلف عرض کند که همین است تحقیق محقق با نام ونشان که تصحیف بر زبان اوست ما باعتبار ناصری وجامع که هر دو محققین صاحب زبان ومتفق با برهان اند این لغت را صحیح دانیم (اردو) جفت۔ مذکر۔ طاق کا مقابل۔

تروه بقول برهان وجامع وسراج بر وزن گروه بضم ثالث ونیز بر وزن سرفه بر دو مرادف تروده باشد مؤلف عرض کند که مخفف تروده است که گذشت (اردو) دیکھو تروده۔

ترهید بقول برهان وجهانگیری وجامع وناصری وسروری بفتح اول وهای هوز مکسور

بروزن صبو چید بمعنی اندوخته و آمیخته۔ صاحب برہان می فرماید کہ بکسر اوّل ہم درست است **مؤلف** عرض کند کہ ما حقیقت این را بتر و میدہ بیان کردہ ایم (اردو) دیکھو ترومیدہ۔

ترویج بقول بہار بمعنی رواج دادن (ظہوری ۵) از رونق کار غم ظہوری ما ترویج و آن ایجاد دادیم ٭ صاحب منتخب گوید کہ روانی دادن متاع و درم را **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بمعنی رواج فارسیان با مصادر فرس بترکیب فارسی استعمال این می کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) رواج۔ بقول آصفیہ۔ مذکر۔ دیکھو بازار کے تیسرے معنے۔

ترویج دادن استعمال۔ صاحب آصفی کند کہ رواج دادن است و سند این بترویج ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض از ظہوری گذشت (اردو) رواج دینا۔

تره بقول برہان بفتح اوّل و تخفیف ثانی (۱) دندان ہای کلید را گویند و (۲) گیاہ تیزی کہ بر سر دانہ ہای جو و گندم در خوشہ می باشد ٭ می فرماید کہ باین دو معنی بزای فارسی ہم آمدہ و بتشدید ثانی (۳) ہر سبزہ کہ با طعام خورند عموماً و (۴) گندنا را گویند خصوصاً و باین معنی بتخفیف ثانی ہم درست است۔ صاحب جامع بر معانی سوم و چہارم قانع۔ صاحب سروری گوید کہ ہمہ معانی مرادف تژه کہ بزای فارسی می آید۔ صاحب ناصری بر معنی سوم قناعت فرمودہ می طرازد کہ رسم است بر خوان ملوک کہ تره اوّل بود و حلوا آخر (کمال اسمعیل ۵) گرچہ در خدمت صدر تو ہنرمندانند ٭ وین رہی بار دل و زحمت خاطر باشد ٭ لیک رسم است کہ بر خوان ملوک ایام ٭ تره اوّل بود و حلوا آخر باشد ٭ (ابن یمین ۵) بہای تره یک روزہ خوان ہمت اوست ٭ ہزار ذخیرہ کہ در حجرۂ دکان قد بود مخزون ٭ صاحب رشیدی ہم بر معنی سوم

قانع خان آرزو بنقل قول رشیدی گوید که بمعنی مطلق سبز نیست چنانکه قوسی گفته و لهذا شاه تره نام دارو ئی است و نسبت معنی چهارم گوید که در بعض بلاد بدین معنی مستعمل **مؤلف** عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان باشد مبدّل تژه که زای فارسی بدل می شود برای مهمله و همین است مثال اوّلش و معنی دوم مجاز معنی سوم و بمعنی سوم مرکّب است از تره و یای نسبت و کنایه باشد از هر سبزه که با طعام خورند یعنی بقولات و بمعنی چهارم مجاز که ذکرش برا خریط کرده ایم آنچه خان آرزو این را بمعنی مطلق سبزی نوشته از ذوق زبان کار نگرفته بلکه بر معنی حقیقی رفته (اردو) (۱) کنچیون کے دنڈلے - مذکر - دیکھو تژه (۲) وه تیز پتیان جو جوار و گیہون کے خوشون پر ہوتی ہین - مؤنث (۳) ترکاری - مؤنث (۴) دیکھو اخریط -

ترّہات بقول برہان بضم اوّل و فتح و تشدید ثانی بر وزن اُمّہات بمعنی بیہوده و ہرزه و خرافات و مہملات می فرماید که گویند عربی است - صاحب جامع ذکر این کرده گوید که ظاہرا عربی است - صاحبان انند و غیاث گویند که جمع ترّہه - لغت عربی است که بمعنی باطل آمده غالب دہلوی در قاطع برہان گوید که لغت فارسی است مرکّب از تره و آت که لفظی است بمعنی مثل و مانند اما تره پودینه و گندنا و امثال آن را گویند که بطریق تفنّن خورند لاجرم کلمات نشاط انگیز را ترّہات گویند یعنی جز انبساط خاطر مدعای دیگر در ضمن آن مضمر نیست صاحب قاطع القاطع جواب ش داده و تردیدش کرده **مؤلف** عرض کند که ترّہات بمعنی بیان کرده غالب دہلوی مستعمل نیست و نه لفظ فارسی باشد شک نیست که لغت عرب است که فارسیان استعمالش کرده اند و قول صاحب جامع هم همین که محقق زبان است پس ترّہات خطائی کرده

که ذکرش کرده و اشاره بلغت عرب هم نمود البته لغت عرب در برہان خارج از موضوع برہان است ولیکن خطائی فاحش نیست که ذکرش را گناه دانیم فضولی غالب دہلوی است و آرای او درین بحث مغلوب است (اردو) خرافات۔ بقول آصفیہ۔ مؤنث۔ خرافت۔ بیہودہ باتیں۔ یاوہ گوئی۔ ہرزہ درائی۔

ترۂ بیابانی استعمال۔ بقول محیط اقیوس را نام است و ہم او بر اقیوس می فرماید بفتح ہمزہ و سکون قاف و فتح سین مہملہ و ضمّ یای تحتانی و سکون واو اقیموس ہم گویند بیونانی و معنی اش عدقی است بجہت مشابہت این نبات بحدقۂ انسان و آن را بفارسی ترۂ بیابانی نام است منافع آن قریب بمنافع افیوس و ازین معلوم می شود که این ہمان افیوس است و بر افیوس گوید که آن نباتی است مابین شجر و گیاہ و بسیار بلند نمی شود و ساق آن زعب دار و باریک دو یا سه عدد شبیه بچوب اذخر گرم و خشک در دوم حاد۔ لذاع مقی و مسہل و آشامیدن اعلای بیخ آن مقی قوی و منافع وارد الخ مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است (اردو) ترۂ بیابانی ایک پودے کا نام ہے۔ مؤنث۔

ترۂ تندک اصطلاح۔ بقول برہان ترۂ تیزک را گویند و آن سبزی باشد که بعربی جرجیر خوانند صاحب انند نقل بردارش مؤلف عرض کند که ما حقیقت این را برانداو بیان کردہ ایم (اردو) دیکھو انداو۔

ترۂ تیزک اصطلاح۔ بقول انند مرادف ترۂ تندک که گذشت۔ صاحب محیط ہم ذکر این کردہ می فرماید که اسم جرجیر است مؤلف عرض کند آنچه بر جرجیر نوشت ما ذکرش بر ترۂ تیزک کردہ ایم (اردو) دیکھو ترۂ تیزک اور ترۂ تندک۔

ترۂ خراسانی استعمال۔ بقول برہان گشنی باشد

ترش مزه وا او را در خراسان ساق ترشک خوانند چه ساق آن بسیار ترش می باشد و در عربی بقلۂ حامضہ گویند سرد و خشک است و قابض صاحب ناصری ہم ذکرش کردہ مؤلف عرض کند که ما حقیقت این بر اوقیمین عرض کرده ایم (اردو) دیکھو اوقیمین ۔

تره در کوره بریانست مقولہ بقول بحر و بہار و آنند در جائی که چیز خوردنی یافت نی شود و ہر طعام سہل حکم بریان دارد چون تره که صورت بره پیدا کند مؤلف عرض کند که قیاس و معاصرین عجم ہم بر زبان دارند (اردو) دکن میں کہتے ہیں بابا بھوکے کو دلیا ہی پلاؤ ہی ۔

تره شیر اصطلاح ۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و ناصری و سراج با شین منقطه دار و یای حطّی و رای بی نقطه ۔ تره باشد شبیه به تبرخون لیکن بغایت تلخ مؤلف عرض کند که وجه تسمیه این متحقق نشد و تبرخون بجایش مذکور گردید ۔ مخفی مباد که خیال ما این است که (تره تیرا) را کاتبین تصحیف نوشتند واللّٰه اعلم بالحقیقة (اردو) دیکھو تبرخون ۔

تره گربه اصطلاح ۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و ناصری ہمان بادرنجبویه که گذشت و گربه را با این تره محبت بسیار است مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و بس (اردو) دیکھو بادرنجبویہ ۔

تره میر اصطلاح ۔ صاحبان سروری و جہانگیری گویند که تره ایست که بتازی ایهقان خوانند صاحب جامع گوید که خردل صحرائی است صاحب رشیدی می فرماید که این تره دراز می شود و شکوفه سرخ دارد و برگش پهن و خورده می شود صاحب محیط بر خردل بری گوید که آن را بلسان گویند و ہم او بر ایهقان می فرماید که جرجیر بری است و ہر چه بر جرجیر نوشت ما ذکرش بر تره تیز کرده ایم مؤلف عرض کند که خیال ما این است

که تره تیز را کاتبین تصحیف کرده اند و محققین غوری بران نکرده والله اعلم بحقیقة الحال۔
(اردو) دیکھو تره تیزک۔

تره سیره اصطلاح۔ بقول ناصری و برہان و سراج و مؤید بکسر سیم و سکون یا و فتح را سبزی است که بتازی آن را ایہقان گویند **مؤلف** عرض کند که ہمان (تره سیر) است که گذشت ہای ہوز در آخر این زائد و درینجا ہم خیال ناصرین است که تره تیزه باشد ولیکن ہمه محققین متفق در املای اینند و وجه تسمیه بوضوح نه پیوست
(اردو) دیکھو تراتیزک۔

ترہنده بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و سراج بر وزن شرمنده ہر چیز آراسته و باطراوت باشد (خواجه عمید لویکی ؎) شد زمین عدلت آراسته ترہنده باز ٭ چون ز سیر خسرو سیارگان روی فلک ٭ صاحب ناصری بذکر این گوید که ازین شعر چنان بخاطر می رسد که صاحبان فرہنگ خبط و خطا کرده اند و ترہنده را مرادف آراسته دانسته اند و شاعر گفته باشد در مدح ممدوح که ممدوح خسرو سیارگان ہند را بفلک تشبیه کرده باشد و اگر غیر این باشد و آراسته و ترہنده مرادف باشند شعر ناقص گردد **مؤلف** عرض کند که اگر خیال ناصری را درست دانیم ہای ہوز را از ہنده حذف باید کرد و درین صورت البته معنی شعر درست می شود قطع نظر از شعر بالانسبت ترہنده گوئیم که باتفاق ہمه محققین بالا که دران صاحب جامع محقق زبان خود ہم شامل است این اسم جامد باشد و ظاہر بصورت اسم فاعل یافته می شود و مصدر این که حالا متروک است ترہیدن به ترکیب لفظ تره که منسوب به تراست بزیادت یای معروف و علامت مصدر دن بمعنی ترشدن والله اعلم بحقیقة الحال (اردو) طراوت دار اور آراسته چیز مؤنث۔

تری بقول برهان و جامع بر وزن کری (۱) رطوبت را گویند و با تحتانی مجهول (۲) دیوار بلند و سدی که در پیش چیزی کشند. صاحب جهانگیری این مرادف (ترا) گوید که بمعنی دیوار رفیع گذشت صاحب ناصری بذکر هر دو معانی بالا بحواله برهان گوید که در رشیدی اصلا نیامده و صاحب رشیدی بر (ترا) اشاره این هم کرده گوید که ا ماله تراست بمعنی بلند صاحب مؤید بر معنی دوم قانع. وارسته گوید که (۳) بمعنی بیدماغی و ناخوشی و (۴) ظرافت (میر الهی همدانی سه) دل بی حوصله را تاب ظرافت نبود ٭ از تری داغ شود آینه گر فولاد است ٭ (سعیدا اشرف سه) از تری های جهان است مکدر دل ما ٭ همچو آئینه که از نم ز صفا می افتد ٭ خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل و دوم کرده و در چراغ هدایت می فرماید که بمعنی (۵) درشتی و سختی و آزردگی است (اشرف سه) با تریهای حسودان چیب ترمی نمکم ٭ جامهٔ روئین بود آسیب باران را علاج ٭ و می فرماید که ظاهر اتر آمدن از همین عالم است پس بمعنی آزردگی انسب باشد مؤلف عرض کند که معنی اوّل حقیقی است بیای نسبت بمقابل خشکی و نسبت معنی دوم جا دارد که الف (ترا) را به تحتانی مبدل دانیم چنانکه حساب و حسیب و غیر از اماله چیز دیگر نیست و در شعر اوّل سعید اشرف هم با تری را بمعنی اوّل گیریم مقصود شاعر از سرسبزی جهان است و برای معنی سوم پیدا کردهٔ وارسته سند دیگر خواهیم که استشهاد او از همین شعر اشرف است و معنی چهارم را هم غیر از سند درست ندانیم که پیدا کردهٔ محقق هندنژاد است بدون سند استعمال و این معنی از هر دو اسناد میر الهی و اشرف پیدا نیست و با معنی پنجم پیدا کردهٔ خان آرزو هم اتفاق نداریم که ماخذش شعر دوم اشرف است و در آن هم تریهای دشمنان بمعنی سرسبزیهای

دشمنان است نہ آزردگی (اردو) (۱) تری خشکی کا مقابل۔ مؤنث (۲) بلند دیوار۔ مؤنث (۳) ناخوشی۔ مؤنث (۴) ظرافت۔ مؤنث (۵) درشتی سختی۔ آزردگی۔ مؤنث۔

تریاق بقول بہار مرادف تریاک (۱) بالکسر مرکبی است معروف کہ تریاق فاروق قسم اعلای آنست۔ می فرماید کہ ہر دو کلمہ یونانی است و معرب و بمعنی مطلق پادزہر دارستہ ہم ذکر این کردہ۔ صاحب سواد السبیل گوید کہ معرب و تیریاکی در یونانی دوائی است برای دفع زہرہا اکبیر۔ صاحب محیط می طراز د کہ تریاق (۲) افیون را گویند **مؤلف** عرض کند کہ معنی اول حقیقی است و معنی دوم مجاز آن و صراحت افیون بجایش گذشت (ظہوری ؒ) دو بند زدافعی فراقم ٭ تریاق وصال در عراق است ٭ (اردو) (۱) تریاق بقول آصفیہ معرب۔ اسم مذکر۔ زہر مہرہ۔ فادالزہر۔ ایک خاص قسم کی معجون جو شہد اور دیگر ادویات نباتی و حیوانی سے زہر کے دفع کرنے کے لئے بناتے ہیں۔ تریاق فاروق بھی یہی ہے۔ دیکھو افیون

تریاق پارسی اصطلاح۔ بقول بحر پازہر صاحب برہان بر (تریاق فارسی) گوید کہ این را در عربی حجر التیس نامند معاصرین عجم بر زبان دارند صاحب محیط ہم این را پادزہر گفتہ۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و صراحت پازہر بجایش گذشت (اردو) دیکھو پازہر۔

تریاق ترکی اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و انند و محیط موسیائی را گویند و آن انسانی و کانی ہر دو باشد **مؤلف** عرض کند کہ صراحت کامل بر موسیائی می آید و رینجا ہمین کافی است کہ مرکب توصیفی است (اردو) دیکھو موسیائی مؤنث

تریاق روستائی اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و [illegible] سیر مراد ریباز است کہ بعربی ثوم

و قوم خوانند مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است۔ ناصر احت کافی بر (اسکندروس و ترک روستایان) کردہ ایم (اردو) ہمنا مذکر۔ دیکھو اسکندروس کے پہلے معنے۔

تریاق فارسی اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و انند و محیط ہمان تریاق پارسی کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است۔ (اردو) دیکھو تریاق پارسی اور پاد زہر۔

تریاک بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و ناصری و سروری و وارستہ بفتح اوّل بروزن افلاک (۱) پادزہر می فرمایند کہ معرب این تریاق است و (۲) افیون و صاحب برہان گوید کہ بکسر اوّل ہم آمدہ (حکیم سنائی ؎) یک جہان زیر گنبد افلاک ؛ کام پر زہر و خانہ پر تریاک ؛ خان آرزو در سراج گوید کہ بعض محققین کہ بالفتح گفتہ اند محل نظر است چراکہ معرب این تریاق دلالت صریح دارد بر مکسور الاوّل مؤلف عرض کند کہ این اسم زبان یونانی است پس در بالفتح بودنش محل تاملی نیست بعض فارسیان کہ این را بالکسر خوانده اند تفرس باشد و از ہمین تفرس تعریب واقع شدہ پس کسر معرب دلیل آن نباشد کہ صحت لفظ بالکسر باشد (اردو) (۱) تریاک۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ دیکھو تریاق (۲) دیکھو افیون۔ مؤنث۔

تریاک آفریدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ پیدا کردن تریاک است بمعنی حقیقی۔ (سعدی ؎) تریاک دہندان رسول آفرین حق ؛ صدیق چہ غم بود از زہر جانگزا (اردو) تریاق پیدا کرنا۔

تریاک اکبر اصطلاح۔ بقول برہان در ملحقات) و بحر کنایہ از پازہر است کہ عاشق

بمعشوق دہد **مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی این تریاک بزرگ و معزز است یعنی آن تریاق فرضی و شاعرانہ کہ عاشق برای دفع زہر چشم معشوق بکار برد (اردو) تریاک اکبر تباعۃ فارسی کہہ سکتے ہیں وہ تریاک جو عاشق معشوق کو دیتا ہے۔ مذکر۔

تریاک بردن | مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بردن درینجا بمعنی تلاش کردن است و این مختصر محاورہ باشد چنانکہ عرفی گوید (ص) کنون اگر نرسی کی رسی بفریادم ٭ مرا چو جان بلب آید کجا برم تریاک ٭ (اردو) تریاک ڈھونڈھنے جانا۔

تریاک بریدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار بمعنی (۱) نشاء افیون زائل شدن است و (۲) تریاک گذاشتن صاحب بحر بمعنی دوم قانع وارستہ ہمزبانش (اشرف (۱) رباعی) یاران مکشید تیغ بیباکی را ٭ ہجو رسانید مبر خاکی را ٭ دشوار ترا ز بریدن شاہ رگ است ٭ تریاک اگر برید تریاکی را ٭ (مخترعی (۲) یک لطف نمایان تو در حق من این بود ٭ کز وعدۂ تریاک تو تریاک بریدم ٭ (شفیع اثر ۲) بریدن از تو برنگ بریدن تریاک ٭ رسانده است بلب جان ناتوان مرا ٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) (۱) افیون کا نشہ زائل ہونا (۲) افیون ترک کرنا۔ چھوڑ دینا۔

تریاک خوردن | مصدر اصطلاحی بقول بہار و بحر (۱) در ہلاک خود کوشیدن (میرزا طاہر وحید ص) بمن گفتی ای آفتاب غلام ٭ کہ افیون حلال است و صہبا حرام ٭ چو تریاک حدیث تو از کار برد ٭ کہ خواہم ازین غصہ تریاک خورد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ مجازاً بمعنی (۲) افیون خوردن است کہ معنی حقیقی است و حق آنست کہ تریاک زہر است الا معلوم

اقل کہ زہر نیست پس معنی اوّل من وجہٍ درست
است کہ تریاک خوردن زہر خوردن باشد
(میرزا اسمٰعیل ایما ؎) ترک خواہشہا کند گر
تلخ کامست باک نیست ٭ چارۂ بہر مواجر خوردن
تریاک نیست ٭ (محمد قلی سلیم ؎) صحبت کرد
ازین تلخ بر من زندگانی را ٭ اگر زہرم نمیداد
آسمان تریاک می خوردم ٭ (اردو) (۱)
زہر کھانا (۲) افیون کھانا۔

تریاک رسیدن | مصدر اصطلاحی بقول
بہار وانند تسکیف شدن بہ تریاک **مؤلف**
عرض کند کہ ذوق سخن ما را اجازت نمی دہد کہ
این را تسلیم کنیم معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند
مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) افیون
سے حالت نشہ میں ہونا۔

تریاک روستایان | اصطلاح۔ بقول
رشیدی بمعنی سیر کہ برادر پیاز است۔ صاحبان
جہانگیری و ناصری در ملحقات ہم ذکر این کردہ اند
مؤلف عرض کند کہ کنایہ باشد ازینکہ روستایان
سیر را ہمچون تریاک بکثرت می فروشند کہ سیر خوران
ہمچو تریاک خوران زنہار ترکش نمی کنند بوجہ اینکہ
گویند سیر بسیار ہاضم است و عموماً زیر استعمال
خاص و عام است کافی برا سکندروس گذشت (اردو)
دیکھو اسکندروس۔

تریاکی | بقول اننڈ و غیاث (۱) بمعنی افیونی کہ
عادت خوردن افیون دارد و (۲) نام شاعری
مؤلف عرض کند کہ معنی اوّل بیای نسبت است
و معنی دوم تخلص شاعریست نہ نامش (اردو)
(۱) دیکھو افیونی کے پہلے معنے (۲) تریاکی ایک
شاعر معروف کا تخلص ہے۔ مذکر۔

(الف) تریاکی چیزی شدن | مصدر
اصطلاحی۔ بقول بہار کنایہ از مالوف و معتاد
چیزی شدن وہم او گوید کہ ------

(ب) تریاکی چیزی کردن | بمعنی مالوف
و معتاد چیزی کردن (ملا طغرا در تعریف گل کوکنار

آنکه شعم کند از عشق ترید یا چه پا تا بخوردش ندهم بر منش انکاری هست ؛ خان آرزو در سراج
بنکه هر دو می فرماید که ثرید بثای مثلثه معرّب ترید است مؤلّف عرض کند که الف مبدّل
ب باشد چنانکه زردشت و زرتشت و بخیال ما (۳) اسم مصدر تریدن است که می آید بمعنی
کشش و هر دو معنی اسم جامد فارسی زبان باشد (اردو) الف و ب (۱) روٹی کو ٹکڑے
ٹکڑے کر کے دودھ یا شربت یا شوربے وغیرہ میں ڈالنا کا حاصل بالمصدر (۲) کشش ، کھنچاوٹ

تریدن بقول برهان و ناصری بفتح اوّل بر
وزن بمعنی (۱) کشیدن و بیرون آوردن باشد
و (۲) بضم اوّل بمعنی رسیدن صاحب برهان گوید که بمعنی اوّل
با زای منقوطه را هم آمده صاحب جهانگیری بذکر
معنی اوّل میفرماید که با اوّل مضموم رسیدن . صاحب
جامع بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم رسیدن
نوشته . صاحب رشیدی هر دو معنی با برهان متّفق
و می فرماید که مرادف توریدن است و اصحّ بمعنی
کشیدن ثریدن است که در باب نون و فصل
زای فارسی بیاید . صاحب سروری بر معنی اوّل
قانع و صراحت کند که با زای معجمه نیز آمده صاحب
مؤید هم بر معنی اوّل اکتفا کرد . خان آرزو در
سراج بذکر قول رشیدی گوید که درین بچند وجه
تامل چرا که نوریدن بنون اوّل بمعنی شرمنده شدن
است در حضور خصم پس مرادف آن نمی تواند شد
و نیز درین صورت مخفّف بود نه مرادف و ثریدن
به زای منقوطه در اکثر فرهنگها آمده پس احتمال دارد
که نشیدن به نون و زای فارسی نیز آمده باشد والله
اعلم بحقیقة الحال . صاحب بحر باتفاق برهان در
هر دو معنی می فرماید که سالم التصریف است که غیر از
ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیامده و هم او ذکر تزیدن
به زای معجمه دوم عوض رای مهمله هر دو معنی بالا
هم کند صاحب موارد بذکر معنی اوّل می فرماید که
صحیح به زای تازی نیست چرا که مخفّف توزیدن است

و ذکر معنی دوم هم فرموده و هم او بذیل توریدن به رای مهمله سوم ذکر این معنی دوم کرده صاحب نوادر رهبر باشش و بذیل توریدن این را بمعنی دوم آورده گوید که مخفف اوست **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول مرکب است از ترید که گذشت بزیادت علامت مصدر دن و حذف یک دال از دو دال جمع شده و بمعنی دوم مخفف توریدن که می آید و آنچه بهر دو معنی بالا به زای هوز باشد مبدل این چنانکه برغ و بزغ آنانکه بمعنی دوم راییدن و رسیدن نوشته اند تصرف کاتبین باشد صراحت کامل معانی بر تزیدن می آید (اردو) (۱) کھینچنا۔ باہر لانا (۲) رم کرنا۔ وحشت کرنا۔

تریز بقول برهان بکسر اول و ثانی و سکون تحتانی مجهول و زای نقطه دار (۱) شاخ جامه و قبا را گویند و آن دو مثلث باشد از دو طرف دامن جامه و (۲) بال و پر مرغان را هم گفته اند. صاحب جهانگیری بر معنی اول قانع و می فرماید که تیریز هم آمده (مولانا ملک قمی ـــه) ای ازل بر قد تو چست قبای ابدت دامن کشان در پای ہ هفت انجم هفت بند چپ و راست ہ شش تریز است و شش جهت بر راست ہ صاحب جامع بذکر هر دو معنی بالا گوید که مخفف تیریز است و این قدر اضافه کند که بفتح اول هم آمده بر وزن نذیر. صاحب رشیدی بر معنی اول اکتفا فرموده. خان آرزو در سراج ذکر هر دو معنی بحواله برهان کرده می فرماید که آنچه صاحب برهان ترتیر بهر دو رای مهمله بمعنی و بر وزن نذیر آورده ظاهر اغلاط است که همان نذیر عربی را چنین خوانده اند و این از عجائب است **مؤلف** عرض کند که البته در بعض نسخ برهان ترتیر بهر دو رای مهمله بمعنی نذیر نوشته ولیکن در بعض نسخ ترتیر متروک است ما مجددیکه خیال می کنیم ترتیر لغتی در فارسی زبان نیست و آنچه صاحب جامع این را بکسر اول بر وزن شنیز واز

جہت اظہار فتح اول بر وزن نذیر نوشته و دران صراحت بمعنی نذیر کرده نه تریر را بمعنی نذیر
آورده ازین صراحتش بعض کاتبین مطابع و محققین هم در بعض نسخ برهان بغلط فهمی خود تقدیم
بیجا کرده تریر را بمعنی دیگر بمعنی نذیر قائم کرده اند. باقی حال لغت زیر تعریف اسم جامد فارسی
زبان است و مخفف تیریز بمعنی دوم مجاز معنی اول (اردو) (۱) پیرس کی کلی جو شگفته
ہوتی ہے مؤنث (۲) پرندون کے پر اور پکھیٹے۔ مذکر۔

(الف) **تریشه** | بہار ذکر این کرده از معنی ساکت و سند علی قلی بیگ ترکمان پیش می کند تا
معنی تریشه از چه پیدا کنیم (شعر) جلدی به تن خستهٔ این زار ماندست کو سراج بحث بسکه کشید از
تریشه به صاحب فرهنگ فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود می طرازد که آن خرده چوبهاست
که هنگام تراشیدن چوبها و تیرها از دم تیشه یا رنده می ریزند و آن را که از دندانهای اره می ریزد
خاک اره گویند **مؤلف** عرض کند که الف اسم جامد فارسی زبان است و از سند بالا صدر۔

(ب) **تریشه کشیدن** | بمعنی پوست چوب از تیشه یا رنده برآوردن باشد (اردو) الف
لکڑی کا پوست. مذکر (ب) لکڑی کا پوست نکالنا۔

تری کردن | مصدر اصطلاحی. بقول بحر
آفت کردن است **مؤلف** عرض کند که دیگر
کسی از محققین زباندان و اہل زبان ذکر این
مصدر اصطلاحی نکرده و معاصرین عجم هم بر زبان
ندارند و صاحب بحر که پیشتر اوست سند
استعمال این پیش نکرده استاد ماست و خیلی تحقیق
پسند بود عجبی نیست که استعمال این در کلام فارسی
دیده باشد حیف است از نظر ما نگذشت و نه
سند استعمال این را نوشته (اردو) آزار
کرنا. تمسخر کرنا۔

ترنیان بقول برهان بر وزن زریان طبق پهن چوبین و طبق و سبد پهنی را گفته اند که از شاخهای باریک چوب بید بافند می فرماید که بکسر تحتانی هم آمده که بر وزن سختیان باشد صاحبان جامع و رشیدی و آنند هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که با شارهٔ این بر ترنیان کرده ایم که به نون سوم گذشت (اردو) دیکھو ترنیان ۔

ترینه بقول برهان بر وزن قرینه (۱) نوعی از قاتق که مردم نامراد و فقیر در آش های آرد کنند و طریق ساختنش آنست که نان تنور نیم پخته را ریزه ریزه کرده با فلفل و زنجبیل و زیره و سیاه دانه کوفته و سبزیها ریزه کرده مانند شلغم و چقندر و گندنا و پودینه و امثال آن مجموع را در تغاره می کنند و سرکه و دوشاب بر بالای آن ریزند و مشت بسیاری زنند تا خوب خمیر شود و در آفتاب نهند و همچنین تا چهل روز بدین دستور هر روز سرکه و دوشاب دران ریزند و برهم زنند و در آفتاب نهند تا بقوام آید و بعد از چهل روز قرصها از آن سازند و خشک کنند و در وقت احتیاج قرصی از آن در آب گرم اندازند تا نرم شود و قاتق آش کنند و (۲) اقسام سبزیها را نیز گویند و (۳) طعامی باشد که آن را با گوشت و گندم و سرکه پزند که آن را بعربی عویشه خوانند صاحب جهانگیری ذکر معنی اول و دوم کرده نسبت معنی دوم گوید که انواع سبزیها را نامند ترهٔ بادام و ترهٔ تیزک و بادرنجبویه و ترب و گندنا و امثالهم صاحب ناصری بذکر هر سه معنی نسبت معنی سوم می فرماید که بر ترخوانه و ترخینه گذشت صاحبان سروری و رشیدی و جامع ذکر هر سه معانی فرموده اند خان آرزو در سراج گوید که ظاهر مخفف ترخینه است که گذشت و بمناسبت ترشی این را نیز می گفته اند **مؤلف** عرض کند که ماخذ بیان

قرین قیاس می نماید (حکیم سنائی ؒ) ترینہ گر بخورد مرد سفلہ پیش از مرگ ٭ پس از وفات چہ لذت زتر ۂ حلواش ٭ (ناصر خسرو ؒ) شکر چہ نہی بخوان اندر نداری ٭ بخوان اندر مگر سرکہ ترینہ ٭ بخیال ما ترکیب این لفظ با لفظ تر بمعنی خود ش و یا و نون و ہای نسبت یافتہ می شود نظر باعتبار اہل زبان بہر سہ معنی درست دانیم (اردو) (۱) دیکھو ترفینہ و ترخوانہ (۲) سبزیون کے اقسام مذکر (۳) ایک قسم کی غذا جو مثل حلیم کے گوشت اور گیہون سے پکاتے ہین مؤنث۔

ترِیو بقول برہان و جامع با واو مجہول بر وزن بدخو پارچۂ سفید باریک۔ صاحب سروری بحوالۂ نسخۂ میرزا معنی بالا را نوشتہ بحوالۂ فرہنگ فخر قوّاس گوید کہ جامہ باریک کہ بدن از زیر آن نماید و یکی از اکابر استعمال این کردہ (ـہ) تا باز نماید چو می از شیشۂ صافی ٭ ساقی تن گلرنگ خود از جامۂ تریو ٭ صاحب ناصری ذکر این بحوالۂ برہان کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ترکیب لفظ تری با واو نسبت معلوم می شود چون ہندو (اردو) وہ باریک کپڑا جس کے پہننے سے جسم نظر آئے۔ مذکر۔

تریوہ بقول برہان و جامع و سروری و رشیدی و ناصری و سراج [illegible] و رابع کہ واو باشد بکسر ثانی و سکون تحتانی مجہول راہ پشتہ پشتۂ ناہموار و پست و بلند [illegible] (للبیبی ؒ) چون باز پرندہ بر گریوہ ٭ چون باد روندہ بر تریوہ ٭ (شہیدی در صفت اسپ ؒ) بر گریوہ راہ چون چہ چون عقاب اندر ہوا ٭ بر تریوہ راہ چون چہ ہمچو بر صحرا شمال ٭ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است دیگر ہیچ (اردو) ناہموار راستہ نیچا اونچا راستہ

	فوقانی بازای ہوز	

تژ بقول برهان و جامع بفتح اوّل و سکون ثانی (۱) کل و کچل را گویند یعنی سری که زخم یا جای زخم
دران باشد و (۲) نام مرغکی است خوش آواز و کم سکون و بیشتر در گلستان ها می باشد و آن را
بعربی صعوه میگویند و (۳) دندانهٔ کلید و (۴) برگ نو برآمده از درخت صاحبان رشیدی و
جهانگیری معنی چهارم را ترک کرده (حکیم سوزنی ؎) نخواهم مغز گوز از بهر آن را * که مغز گوز
خوردن سر کند تژ * (استاد رودکی ؎) بس لطیف آید بوقت نوبهار * کو بانگ رود و بانگ
کبک و بانگ تژ * (شاعر ؎) دهکار بی وجهست و شتربان بی شتر * پالان بی خراست و کلید
تهی ز تژ * صاحب سروری بمعنی دوم و سوم قانع. صاحب ناصری ندکمه هر دو معنی بالا معنی
سوم را غلط دانسته و معنی چهارم را بحوالهٔ برهان نقل کرده می فرماید که در رشیدی نیست خان آرزو
در سراج معنی اوّل و دوم را آورده نسبت معنی سوم گوید که صاحب جهانگیری بمعنی سر گشتن
و دندانهٔ کلید نوشته و رشیدی آن را غلط گفته گوید که صحیح نژ به نون و زای فارسی و رای خود ظاهر
کند که تژ به نون و زای عجمی است در جهانگیری هم بدین معنی است و چون هیچ یکی سند ندارد جزم بر
تصحیف هیچ یک نمی توان کرد و هر بیتی که بسند معنی کچل آورده در جهانگیری سند معنی سر گشتن است
بمعنی صاحب رشیدی در بیت مذکور من حیث المطلب درست نمی شود و می فرماید که در برهان بمعنی
برگ نو برآمده آورده و قوسی بدین معنی به زای فارسی گفته صحیح همین است **مؤلف** عرض کند
که تژ به زای فارسی بمعنی دوم و چهارم می آید ما آن را اصل دانیم و این را باعتبار محققین صاحب
زبان مبدلش چنانکه تژند و نژند و بمعنی اوّل و سوم اسم جامد فارسی زبان است آنچه خان آرزو
بجست های سکاربیان آورده و بمعنی سر گشتن را بحوالهٔ برهان نوشته فضولی او ست که در هیچ

نسخهٔ برہان نیست مخفی مباد کہ صاحب محیط نسبت معنی چہارم گوید کہ آن را بہندی کونپل گویند
و نسبت معنی دوم ہرچہ بر صحوہ نوشتہ ما ذکرش بہ معنی اول تر کردہ ایم (اردو) (۱) وہ سر
جو گنجا ہو۔ مذکر (۲) دیکھو تر کے پہلے معنی (۳) کنگھی کے دندانے۔ مذکر۔ (۴) کونپل دیکھو

تزاو بقول برہان بفتح اول و ثانی بالف کشیدہ و بہ واو زدہ نام مبارزی بود تورانی کہ
داماد افراسیاب بود و گیو او را زندہ گرفت و بانتقام برادرش بقتل آورد رومی فرماید
کہ بزای فارسی ہم آمدہ صاحب ناصری ہم ذکر این کردہ (فردوسی ؎) چنین گفت با
گیو جنگی تزاو٭ کہ تو چون عقابی و من چون چکاو٭ صاحب انند نقلش بر داشتہ **مؤلف**
عرض کند کہ معنی این لفظ معلوم نشد و آنچہ بزای فارسی می آید اصل است و این مبدلش
کہ مستعمل شدہ چنانکہ تژند و تزند (اردو) تزاو ایک تورانی پہلوان کا نام ہے جو افراسیاب
کا داماد تھا۔ مذکر۔

تزنگ بقول برہان و جامع و جہانگیری و ناصری بضم اول و فتح فوقانی بر وزن مرغک تفک
دہن را گویند و آن چوبی باشد میان خالی بدرازی نیزہ کہ با گلولہ گل تیر و نفس گنجشک و امثال
آن را بدان زنند۔ صاحب سروری بحوالہ نسخہ میرزا ذکر معنی بالا کردہ (از ناصری ؎) جان
خصم از تیر سہمت انگشت بر شاخ عمر چو بادلہ زان و طپان چون گنجشک از تزنگی٭ صاحبان
رشیدی و مؤید و سراج ہمین لغت را بہ نون سوم عوض فوقانی آوردہ اند **مؤلف** عرض کند
کہ غیر ازین ہر سہ محققین آخر الذکر ہمہ محققین بالا این را بہ فوقانی سوم گفتہ اند و قول ناصری
و جامع و سروری کہ ہر سہ صاحب زبانند معتبر تر از محققین ہند نشد و اگر سند استعمال بہ نون

دوم پیش شود مبدلش دانیم چنانکہ تخجو و تخجو (اردو) وہ خالی نلی جس کے ذریعہ سے شکاری ولیاں چڑیوں پر مارتے ہیں۔ مؤنث۔

تزدہ بقول برہان و جامع بفتح اول و ثالث و دال ابجد باشد و سکون ثانی (۱) مطلق اجرت را گویند عموماً و اجرت راست کردن آسیا را خصوصاً و (۲) قبالۂ خانہ و باغ و امثال آن صاحبان جہانگیری و رشیدی بہ معنی اول قانع و جہانگیری با تزدہ ہم ذکر این کردہ صاحب ناصری بہ ذکر معنی اول قناعت کردہ گوید کہ برای	چہ غلط است و ہمین را بہ زای فارسی ہم آوردہ کہ می آید۔ خان آرزو در سراج بذکر ہر دو معنی می طرازد کہ آنچہ برای مہملہ گذشت تصحیف این باشد۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول مبدل تزدہ است کہ گذشت چنانکہ سرغ و سرغ و بمعنی دوم مخفف تزندہ کہ بجایش مذکور شد (اردو) (۱ و ۲) دیکھو تزدہ۔

(الف) **تزریق** بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات اشعار بی معنی معقول نما چنانچہ ملا اوجی قزوینی در ترجمۂ نسیم استرابادی گفتہ و صاحب بحر ---------

(ب) **تزریق بیان** را بمعنی کاذب و دروغ گو آوردہ و صاحبان غیاث و انند ہم با نسق و صاحب انند نسبت الف گوید کہ لغت عرب است بمعنی ریا و نفاق و دروغ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان الف را کہ لغت عرب نیست بشکل لغت عرب بمعنی خاص استعمال کردہ اند ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم و این قسم اشعار بی معنی معقول نما را نیز گفتہ ایم کہ ہزل است و یکی از ان ہدیۂ ناظرین می کنیم (مؤلف) سخنوران ملقب بہ وزر آتش سنگ بودوان بحر منافع نہند خسر و تنگ بود ب مرکب فارسی زبان است (اردو) الف وہ اشعار جو بی معنی ہوں

مذکر (ب) جھوٹا۔ کاذب (اا دری الف سے ۵) بھیجا خدا نے خالق اکبر پہ فاتحہ یا یعنے نبی کے خاص پیمبر پہ فاتحہ کو

ترغ بقول برہان و جامع بفتح اول و سکون ثانی و غین نقطه دار چوب تاغ را گویند و آن هیزمی است که آتش آن بسیار بماند و بضم اول هم بنظر آمده صاحب ناصری ذکر این بحوالهٔ برهان کرده. خان آرزو هم بحوالهٔ برهان ذکر این فرموده گوید که این تصحیف است چه بدین معنی در فرهنگهای معتبره نیست. ترغ را که بمعنی تاغ بلکه ترغ مبدّل آن چنانچه قوسی نوشته چنین خواهد است **مؤلف** عرض کند که صاحب جامع که محقق اهل زبانست معتبر تر از خان آرزوی هندنژاد باشد و ما باعتبارش این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) دیکھو تاغ کے پہلے معنے۔

ترف بقول برهان بفتح اول و سکون ثانی و فای سعفص (۱) ریچالی باشد که از کشک سازند و (۲) بمعنی تری و تازگی هم گفته اند و (۳) نعمت و آسایش را نیز گویند و فرماید که بضم ثانی هم بنظر آمده. صاحب جامع بر معنی دوم و سوم قانع. خان آرزو در سراج نسبت معنی اول گوید که این تصحیف و غلط است و صحیح به رای مهمله چنانکه گذشت و نسبت معنی دوم و سوم گوید که در کتب معتبره اثری از این معانی نیست و صحیح به رای مهمله لغت عربی است **مؤلف** عرض کند که ما بمعنی اول این را مبدّل ترف دانیم که بجایش گذشت چنانکه برغ و بزغ شک نیست که غیر از برهان و جامع دیگری ذکر این نکرده ما این را غلط ندانیم از آنکه معاصرین عجم این را بدین معنی لغت فارسی قدیم گویند و از آنکه فارسیان لغت عرب ترف را که به رای مهمله است به تبدیل رای مهمله به زای معجمه بمعنی دوم و سوم استعمال کرده اند و صاحب جامع هم این لفظ را آورده پس این را

بمعنی اوّل مجاز معنی دوم دانیم و نسبت معنی دوم و سوم هم باعتبار صاحب جامع این را مبدّل لغت عرب و مفرّس می شماریم (اردو) (۱) دیکھو ترف (۲) تری. تازگی. مؤنث (۳) نعمت آسایش. مؤنث۔

مؤلّف عرض کند که باعتبار جامع که که محقّق صاحب زبان است این را مخفّف ترزفان دانیم و بحث کامل همدرانجا مذکور (اردو) دیکھو ترزفان ۔	**ترفان** بقول برهان و جامع بفتح اوّل و فای بالف کشیده بر وزن چسپان مخفّف ترزفان است که ترجمان باشد خان آرزو در سراج بحوالهٔ برهان ذکر این کرده و صاحب انند هم آورده

ترک بقول بهار بضم اوّل (۱) معروف و فرماید که لغت ترکی است و (۲) بمعنی ترکش ۔ (سنجر کاشی ؎) فوج صد بوالهوس از ناوک آهی شکنم ٭ ترک سینه پر از ناوک دلدوز من است آراسته همزبان بهار ۔ صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر عجم است نسبت معنی اوّل صراحت کند که با هر دو پیش بمعنی آرایش و آراستگی و آئین باشد صاحب لغات ترکی ذکر این بمعنی اوّل کرده ۔ **مؤلّف** عرض کند که فارسیان استعمال این بمعنی اول در زبان خود هم کرده اند و بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان دانیم به استناد کلام سنجر کاشی یکی از معاصرین عجم گوید که ما این را به رای مهمله مخفّف ترکش دانیم که فارسیان قدیم ترک ترکش را می گفتند پس اندرین صورت در شعر سنجر غلطی کتابت باشد (اردو) (۱) ترک ۔ بقول آصفیه ۔ فارسی ۔ اسم مؤنث ۔ ترتیب ۔ انتظام ۔ ضابطه لشکر ۔ (۲) دیکھو ترکش ۔

ترلب بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی و سروری و ناصری و سراج بسکون ثانی بر وزن

مطلب - و دنبۂ برشته شده را گویند که بر روی آشهای آرد ریزند (منوچهر در صفت لاخشہ کہ نوعی از آش آرد است می گوید ؎) از چشمہ مہتاب کن ضم پو و زقرصۂ آفتاب بنہ خوان بو د وغنش خوش و روغنش مروق پو سیر اندک ترلبش فراوان ؛ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) بکرے یعنی دُنبے کی وہ دم جو بھون کر اُسکی چربی کو آش مین شریک کرتے ہین مؤنث

ترم بقول برہان و جامع و سروری و انند بفتح اول بر وزن خرم میغ را گویند و آن بخاری و ابرتنکی باشد کہ بر روی زمین پہن شود و این را بعربی ضباب خوانند صاحب برہان می فرماید کہ باین معنی بجای حرف اول نون و بجای حرف ثانی زای فارسی ہم آمده **مؤلف** عرض کند کہ از قبیل شبنم کہ بہندی آن را کُہر گویند. اسم جامد فارسی زبان و صاحب منتخب بر ضباب گوید کہ تریہا مانند شبنم افتد (اردو) کُہر بقول آصفیہ ہندی. اسم مؤنث شبنم. وہ بخارات جو سردی کے موسم مین صبح اور شام کو دہند کا عالم کر دیتے ہین. کہاسا۔

ترندر بقول برہان و جامع بر وزن سمندر - مرغکی است کہ او را بعربی صعوه گویند. جناب سروری بحوالہ لسان الشعرا ذکر این کرده - خان آرزو در سراج گوید کہ غالباً تصحیف ترندر است کہ در فصل رای مہملہ گذشت و می تواند کہ بر عکس باشد و ثانی اقوی چہ ترہ بہ زای معجمہ بدین معنی آمده و آن را مخفف دانیم **مؤلف** عرض کند کہ ترہ بہ رای مہملہ ہم بدین معنی گذشت و ترندر بہ رای مہملہ ہم پس ترہ را مخفف ترندر ہم توان گفت پس از این ہر دو یکی را ہم اقوی نمی توان گفت ما ہر دو را اسم جامد فارسی زبان دانیم کہ تبدیل رای مہملہ بہ زای معجمہ و بر عکس این ہر دو آمده چنانکہ بیغ و بزغ (اردو) دیکھو ترندر۔

ترنگ صاحبان رشیدی و سراج ذکر این کرده اند ہمان ترنگ است کہ بہ فوقانی سوم

گذشت **مؤلف** عرض کند که تعریف و اشارهٔ این همه را اینجا کرده ایم (اردو) دیکھو ترنگ -

تروال | بقول برهان و ناصری بر وزن احوال برگ گیاه را گویند و بزای فارسی هم آمده **مؤلف** عرض کند که همان اصل باشد و این مبدلش چنانکه زند و ژند و آنچه به رای مهمله بمعنی گذشت مبدل این چنانکه زرغ و ژرغ (اردو) دیکھو تروال -

تزویر | بقول بهار بیاراستن و نیکو گردانیدن و راست کردن چیزی کذا فی الکنز و دروغ ظاهر کردن کذا فی المنتخب **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است فارسیان بمعنی مکر و فریب هم استعمال کنند که مجاز معنی دروغ است و با مصادر خویش که در ملحقات می آید (ظهوری ع) مرشد می کده نجم چو می خالص داد ۞ داد بس توبه ز سالوسی و تزویر مرا ۞ (اردو) تزویر - بقول آصفیه - عربی - اسم مؤنث - مکر - فریب -

تزویر کردن | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی مکر و فریب کردن است (حافظ شیراز ع) می خور که شیخ و حافظ و مفتی و محتسب ۞ چون نیک بنگری همه تزویر می کنند ۞ مخفی مباد که سند بالا به تحقیق ما سند (تزویر کندن) است و صراحت کردن و کندن بجایش می آید (اردو) مکر و فریب کرنا - تزویر کرنا بھی کہہ سکتے ہیں -

تزیدن | بقول برهان و جامع بر وزن وزیدن بمعنی بیرون کشیدن و بر آوردن صاحب بحر گوید که بر وزن و معنی تریدن است که گذشت (سالم التصریف) که غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید - صاحب موارد توزیدن را اصل داند و این را مخفف آن و این را کامل التصریف گوید و مضارع این تزد و نقیض (۱) فراهم آوردن و اندوختن و (۲) بر کشیدن کینه و (۳)

فرو بردن و فرو کردن و (۴) گذاردن و (۵) تاخت و تاراج کردن و (۶) خواستن و (۷) جستن
مؤلف عرض کند که ما بہ توجہت بیان تفصیلی این مصدر و ماخذ این کردہ ایم خان آرزو
در سراج این را مرادف تریدن گفتہ (اردو) (۱) جمع کرنا (۲) انتقام لینا (۳) چھینا (۴)
ادا کرنا (۵) لوٹنا (۶) چاہنا (۷) ڈھونڈنا دیکھو موارد بین توختن اور توزیدن اور تفریدن ۔

تزیک بقول جہانگیری در ملحقات بفتح اول مخفف تازیک است که غیر عرب و ترک باشد **مؤلف** عرض کند که ما بر تازیک صراحت کامل کردہ ایم (اردو) دیکھو تازیک ۔

تزئین بقول بہار آراستن فرماید که با لفظ دادن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عربست فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدرش یعنی زینت با مصادر فارسی می کنند که در ملحقات می آید (اردو) تزئین ۔ بقول آصفیہ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ آراستگی ۔ آرایش ۔ زینت ۔

تزئین دادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی زینت کردن است (آصف طہرانی ـ) ادب ملاحظہ می کردہ ام که تا غایت ہنوز بہ ثنای تو شعر را تزئین ہا (اردو) زینت دینا آراستہ کرنا ۔ سنوارنا ۔

تزئین کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تزئین دادن است که گذشت ۔ (معزی نیشاپوری ـ) مسافری با تو گرد جہان مسافر وار چو ہمی شوی و جہان را ہمی کنی تزئین بو محقق مباد که از این سند مصدر (تزئین کندن) پیداست و تعریف کردن و کندن بجایش می آید (اردو) دیکھو تزئین دادن ۔

تزئین یافتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند

که لازم تزئین کردن است بمعنی زینت یافتن و آراسته شدن (فصیحی هروی ے) ای ردهٔ تیغ ترا | ترجمه در دین مصحف ها وزخال و خطت یافته تزئین مصحف ها (اردو) زینت پانا۔ آراستہ ہونا۔

فوقانی با زای فارسی

تژه بقول برہان و جامع و ناصری بکسر اوّل و سکون ثانی (۱) برگ درخت نو برآمده و گیاه نو رسیده را گویند و آن را بعربی حقل خوانند و (۲) مرغکی باشد حقیر جثه و آواز حزینی هم دارد و عربان آن را صعوه گویند۔ صاحب جامع بالفتح گوید۔ صاحب جہانگیری بکسر هر دو معنی نسبت معنی اوّل میفرماید که برگ گیاه نو برآمده و بالفتح باشد۔ صاحبان رشیدی و سروری بر معنی اوّل قانع۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل گوید که صاحب برہان در معنی دوم غلط کرده که آن معنی تزاست که به زای تازی گذشت **مؤلف** عرض کند که ما قول صاحبان جامع و ناصری را که هر دو محققین اهل زبانند معتبر تر از خان آرزوی هندنژاد دانیم و این را بهر دو معنی بالاصل گیریم و تز را مبدل این چنانکه ژند و زند معنی منبادا که این ظاهراً بمعنی اوّل مخفف تژاول است که می آید (اردو) (۱ و ۲) دیکھو تز کے چوتھے اور دوسرے معنے۔

تژاو بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و سروری و ناصری و سراج بفتح اوّل و ثانی بالف کشیده و بواو زده نام داماد افراسیاب مرادف تزاو که به زای تازی گذشت (حکیم فردوسی ے) چنین گفت با گیو جنگی تژاو که تو چون عقابی و من چون چکاو **مؤلف** عرض کند که این اصل است و آن که به زای تازی گذشت مبدل این چنانکه ژند و زند۔

(اردو) دیکھو ترزاد۔

تژاول بقول برہان وجہانگیری وجامع ورشیدی بہ کسر واو بروزن ہلاہل بمعنی تروال
است کہ برگ گیاہ باشد خان آرزو گوید کہ ہمین لغت بہ رای مہملہ عوض زای فارسی ہم گذشت
وصحیح بہ زای فارسی و تژ کہ بہ ہمین معنی مذکور شد مخفف این است **مؤلف** عرض کند کہ طرز
بیان محققین تژاول را گیاہ خاص قرار دادہ وازین لفظ معلوم می شود کہ آن مرادف این است
و آنچہ بہ زای تازی گذشت مبدل این چنانکہ ژند و زند و آنچہ بہ رای مہملہ مذکور شد مبدل
تژاول چنانکہ برغ و برغ (اردو) دیکھو تژ کے پہلے معنے۔

تژدک بقول برہان وجہانگیری وجامع ورشیدی با دال ابجد بروزن لنرک کرم گندم
ضائع کن را گویند خان آرزو در سراج بذکر این می فرماید کہ بہ ہمین معنی تردک بہ رای مہملہ دوم
ہم گذشت ویکی ازین ہردو تصحیف باشد **مؤلف** عرض کند کہ ما صراحت ماخذ این بر تژدک
کردہ ایم وہمین اصل است و آن مبدل این (اردو) دیکھو تردک۔

تژدہ بقول برہان وجامع بفتح اول و دال ابجد کہ ثالث باشد (۱) فرد گندم آسیا کردن
و (۲) اجرت آسیا ساختن و تیز نمودن آسیا و (۳) دندانہای کلید و (۴) غنچۂ گل و (۵) غنچہ
زدن برگ باشد از درخت یعنی سر برآوردن از درخت۔ صاحب سروری بہ معنی اول و
دوم قناعت فرمودہ **مؤلف** عرض کند کہ ہمین لغت بہ رای مہملہ دوم بمعنی دوم گذشت
و بہ زای ہوز دوم ہم بخیال ما این اصل است و آنچہ بہ زای ہوز گذشت مبدل این چنانکہ
ژند و زند و آنچہ بہ رای مہملہ گذشت مبدلش چنانکہ برغ و برغ این است حقیقت معنی اول

و دوم و به دیگر معانی این اسم جامد فارسی زبان است و بس (اردو) (۱) چکّھی یعنی گیہون پیسنے کی اجرت۔ مؤنث (۲) چکّھی بنانے اور رہانے کی اجرت۔ مؤنث (۳) کنجی کے وندانے مذکر (۴) گلاب کی کلی۔ مؤنث (۵) کونپل۔ مؤنث۔

تژر این ہمان است که تعریفش بر تجر گذشت و اشارۂ این بقول رشیدی ہم در آنجا کردہ ایم بخیال **مؤلف** این اصل است و اسم جامد فارسی زبان بمعنی خانۂ زمستانی و آن مبدّل این چنانکه کژک و کجک (اردو) دیکھو تجر کے پہلے معنے۔

تژشم بقول برہان و جامع بفتح اوّل بر وزن خرم میغ را گویند و آن بخاری باشد ملاصق زمین و بکسر اوّل ہم آمدہ۔ صاحب ناصری بذکر قول برہان می گوید که تصحیف و خطاست و اصل نژم بہ نون اوّل باشد **مؤلف** عرض کند که صاحب جامع که محقق اہل زبان است اتفاق دارد با برہان و ما باعتبارش این لغت را صحیح دانیم جا دارد که در مولد و مسکن صاحب ناصری استعمالش این نباشد و آنچه بہ نون می آید مبدّل این چنانکه نخجو و تخجو و آنچه بہ زای ہوّز گذشت ہم مبدّل این چنانکه ژند و زند (اردو) دیکھو تزم۔

تژوال بقول برہان و جامع بر وزن احوال برگ گیاہ را گویند۔ صاحب سروری می فرماید که بہ رای مہملہ ہم بہمین معنی گذشت و تراول بہ وزن ہلاہل ہم **مؤلف** عرض کند که ہمین است اصل و آنچه بہ زای ہوّز گذشت مبدّل این چنانکه ژند و زند و آنچه بہ رای مہملہ مذکور شد مبدّلش چنانکه ژنغ و رنغ و آنچه بہ تقدیم الف بر واو گذشت قلب بعض تژوال و لیکن طرز تعریف محققین در تعریف تراول اختلافی پیدا کردہ است که آن را گیاہ خاص قرار دادہ و بتحقیقت

آن هم بمعنی عام برگ گیاه معلوم می شود حیف است که این تسامح شان بعد از وقت بنظر آمد (اردو)
دیکھو تژدال اور تژوال ۔

تژوک بقول جامع و مؤید بر وزن ملوک کرم گندم خوار **مؤلف** عرض کند که همین لغت
به دال مهمله عوض واو به همین معنی گذشت و صاحب جامع هم ذکرش کرده ظاهرا تصحیف و تحریف
کتابت معلوم می شود ولیکن از ینکه محقق صاحب زبان هر دو را آورده جا دارد که این را مبدل
آن دانیم که دال مهمله به واو بدل می شود چنانکه تپید و تپیو (اردو) دیکھو تژدک اور تژه ۔

تژه بقول برهان و جامع و ناصری بفتح اول و ثانی (۱) غنچهٔ درخت و (۲) غنچهٔ گل باشد
و (۳) دندانهٔ کلید و (۴) چوب بزرگی هم که اطراف چوبهای سقف خانه را بران نهند و (۵)
خسهای سرتیزی که بر سر دانه های گندم و جو در خوشه می باشد صاحب جهانگیری بمعنی دوم و
سوم قانع بدین صراحت که معنی سوم را مطلق دندان گوید ـ صاحب رشیدی بر معنی دوم و چهارم
قناعت کرده نسبت معنی چهارم صراحت کند که شهتیر است (کذا فی السامی) صاحب سروری فتح کرده
معانی دوم و سوم و چهارم و پنجم فرموده ـ خان آرزو در سراج گوید که در جهانگیری بمعنی غنچه و دندانهٔ
کلید آورده و تحقیق آنست که همان برگ نو و دندانهٔ کلید را بمشابهت گفته اند لیکن به زای تازی
است که گذشت و بحوالهٔ برهان ذکر معنی چهارم و پنجم هم فرموده **مؤلف** عرض کند که همین است اصل
و اسم جامد فارسی زبان و آنچه به زای معجمه دوم بچند معانی این آمده مبدل این است چنانکه ژند
و زند دیگر هیچ (اردو) (۱) کلی ـ مؤنث (۲) گلاب کی کلی ـ مؤنث (۳) کنجی کے دندانے
مذکر (۴) شهتیر ـ مؤنث ـ (۵) وه تیز رُوان جو گیهون یا جو کے خوشون مین دانون پر ہوتا ہے مذکر

فوقانی باسین مهمله

تس | بقول برهان وجهانگیری وجامع بفتح اوّل وسکون ثانی (۱) طپانچه وسیلی وبضم اوّل (۲) بادی که از راه پائین بی صدا رها شود و (۳) آب دهن بجانب کسی انداخته ۔ صاحب برهان گوید که بعضی بمعنی سوم لغت عربی دانند (بروزکی ۵۱) رخ اعدات از تس نکبت چو هیچ قیر و شبه شباه آمد ۔ صاحب رشیدی بر معنی اوّل و دوم قانع ۔ صاحب سروری بذکر معنی اوّل و دوم می فرماید که بضم تا خیو بجانب کسی انداختن (کذا در نسخه میرزا) (حکیم لامعی جرجانی ۵۰) دست بخیو تر کرد و بر دست تسی ده ۔ و آنگه بسر و ریش بر او رت فرومال ۔ صاحب ناصری هم معنی سوم را ترک کرده وارسته بذکر معنی دوم گوید که (۴) بعضی بمعنی براز گویند (الطغرا در هجو ایلچی ۵۴۵) دانم ز پای کنده ترا از خویش رود ۔ مانند تسی که از پس سنده بود ۔ و ذکر معنی سوم هم می فرماید بصراحت لغت عرب ۔ خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل و دوم و سوم کرده ۔ بهار بر معنی دوم و چهارم قناعت فرموده

مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است بهمه معانی ۔ ما می دانیم که معنی چهارم اصل است که از پس براز گرفتند و معنی دوم مجاز ... ویگانه معانی هم اسم مستقبل ۔ صاحب انند تس را لغت نگفت و معنی سوم هم ننوشت و صاحب منتخب هم تس را نیاورد و صاحب مؤید هم تس را بذیل لغات عرب نگاشت و بذیل لغات فرس بر ذکر معنی سوم قانع ۔ گویا این را بمعنی سوم هم لغت فارسی داند ۔ صاحب منتهی الارب هم تس را نیاورد ۔ ما این را بمعنی سوم هم لغت فارسی زبان دانیم **(اردو)** (۱) طمانچه ۔ مذکر (۲) گوز ۔ مذکر ۔ پاد (۳) تھوک ۔ مذکر (۴) براز ۔ مذکر ۔ گه ۔ نجاست ۔

تساچه | بقول برهان در ملحقات بر وزن خفاچه نهنگ را گویند و می فرماید که بشین معجمه هم

آمده صاحب مؤید ہم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که اگر لغت فرس است چنانچه صاحب مؤید بذیل لغات فرس آورده وجهی نبود که دیگر محققین زباندان و صاحب زبان این را ترک کنند مشتاق سند استعمال باشیم لغات ترکی هم ازین ساکت صاحب محیط بر نهنگ گوید که اسم فارسی است و بعربی تمساح و بهندی مگر و مگرمچهه حیوانی است دریائی مزاج آن گرم در دوم و خشک در سوم شدید الحرارت گوشت آن غلیظ و ردی الکیموس و محرک باه و مضرت ها وارد (الخ) (**اردو**) نهنگ - بقول آصفیه - فارسی - اسم مذکر - مگرمچهه - ناکو - گھڑیال - شیر دریا - شیر آبی -

تسامح بقول ملحقات برہان (۱) بمعنی تغافل و اغماض و چشم پوشی و (۲) بمعنی ملایمت و نرمی بپاس خاطر کسی - **مؤلف** عرض کند که تسامح لغت عرب است بقول انند بمعنی آسان گرفتن - فارسیان بمعنی حاصل بالمصدرش استعمال این کرده اند و بمعنی دوم اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد که مفرس باشد (**اردو**) (۱) تسامح - مذکر - تغافل - اغماض - سهل انگاری (۲) ملائمت - نرمی - مؤنث -

تسبیح بقول بهار (۱) بپاکی یاد کردن خدا را و (۲) بمعنی سبحه - مجاز است می فرماید که بالفظ آویختن - پیچیدن و بالفظ فرمودن و کردن بمعنی اشتغال به تسبیح فرمودن و بالفظ گردانیدن و گسستن و گسیختن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر موحده بمعنی اول عربی است چنانکه صاحب منتخب آورده فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و بمعنی دوم مفرس باشد که فارسیان بدین معنی استعمالش کرده اند که در ملحقات این می آید ظهوری

ﮯ) غلطش اشک ہمہ تسبیحی است پیچش آہ ہمہ زنار است٭ (اردو) تسبیح۔ بقول آصفیہ عربی۔ مؤنث (۱) سبحان اللہ کہنا (۲) سو دانوں کی مالا۔ سبحہ۔

تسبیح آویختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ سند استعمال پیش نکرد و ظاہر بمعنی داشتن تسبیح آویزان در دست باشد (اردو) تسبیح لٹکائے رہنا یعنی تسبیح ہاتھ میں رکھنا اس طرح کہ لٹکی ہوئی ہو۔

تسبیح پیچیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ گرفتن تسبیح در دست است (سعدی شیرازی ﮯ) روی طمع از خلق بپیچ ار مردی٭ تسبیح ہزار دانہ بر دست مپیچ٭ (اردو) تسبیح ہاتھ میں رکھنا۔

تسبیح چشم بلبل اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و اند سبحہ کہ مہرہ ہای آن خالہای گرد غیر رنگ خود داشتہ باشد۔ نزدیک ہم مانند جاہہای چشم بلبل کہ قسمی از پارچہ است (محسن تاثیر ﮯ) گر بہ یہ ام در آستین تسبیح چشم بلبل است٭ تا گدای این شاخ گل را دست بر دامن زدم٭ خان آرزو در چراغ ہدایت ہم این را آوردہ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی و این تسبیحی کہ اکثر از کربلای معلّی می آورند کہ در دانہ ہای سیاہ عقیق البحار میخہای باریک نقرہ کنند۔ نشان سپیدش در دانہ سیاہ خوشنما می باشد (اردو) وہ تسبیح جس کے سیاہ دانوں میں سفید نقطے ہوں جو میخہائے نقرہ سے قائم کرتے ہیں۔ مؤنث۔

تسبیح دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی عطا کردن تسبیح (جمال اصفہانی ﮯ) بر چرخ سعد اکبر کش مشتری است نام٭ داد از پی بشارت تسبیح و طیلسان٭

(اردو) تسبیح دینا۔ تسبیح عطا کرنا۔

تسبیح ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که درست کردن تسبیح باشد بمعنی حقیقی۔ (سانی شیرازی ع) میان زهد و رندی عالمی دارم چه شیدا ئیم ٭ که چرخ از خاک من تسبیح یا پیمانه می سازد ٭ مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر تسبیح سازیدن است و تعریف ساختن و سازیدن بجای خودش می آید (اردو) تسبیح بنانا۔

تسبیح ساز استعمال۔ بقول بهار بمعنی آنکه سبحه را سازد (میرزا طاهر وحید ع) چه گویم من از مهر تسبیح ساز ٭ که رو هم بود سوی او در نماز ٭ مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اردو) تسبیح ساز کہہ سکتے ہیں۔ تسبیح بنانے والا۔ مذکر۔

تسبیح سال اصطلاح۔ بقول بهار و بحر و وارسته رشتهٔ سالگره مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و موافق قیاس و کنایه ایست که رشتهٔ سالگره هم از گره های سالانه صورت تسبیح پیدا می کند (صائب ع) چه حاجت است به تسبیح سال عمر مرا ٭ که می شود به یک انگشت این حساب تمام ٭ (اردو) رشتهٔ سالگره۔ مذکر۔ وہ رشتہ جس میں سالگرہ کی گرہیں دی جاتی ہیں۔

تسبیح ستاندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی گرفتن و حاصل کردن تسبیح باشد (ظهوری ع) برهمن ای برهمن دیگر در دعوی مزن ٭ تسبیح را بستان ز من تسلیم کن زنار را ٭ (اردو) تسبیح لینا۔ حاصل کرنا۔

تسبیح شدن استعمال۔ بمعنی تسبیح قرار یافتن است مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی و موافق قیاس باشد (ظهوری ع) تسبیحت

تو شد ظہورتی ۞ زنار بریدنی ضرور است ۞
(اردو) تسبیح بنجانا۔

تسبیح شکستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که خراب کردن و پاره پاره کردن سبحه باشد (حبیب اصفہانی سے) سبحه خراب کردم و میخانه ساختم ۞ تسبیح را شکستم و پیمانه ساختم ۞ (اردو) تسبیح توڑنا۔ ضائع کرنا۔

تسبیح شمار اصطلاح۔ بقول بہار و محجر و آصفی بمعنی زاہد **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است یعنی شمار کننده دانه‌های تسبیح زاہد است (صائب سے) غافل مشو از حلقهٔ تسبیح شماران ۞ زان دام بیندیش که از دانه گذارند ۞ (اردو) زاہد۔

تسبیح فرمودن استعمال۔ صاحب آصفی گوید که اشتغال به تسبیح فرمودن است (حافظ سے) سر اہل بخشش نهانان بطریق لطف و احسان بود ۞ اگر تسبیح می فرمود گر زنار می آورد ۞ **مؤلف** عرض کند که معنی آن استعمال تسبیح کردن است (اردو) تسبیح پھیرنا۔

تسبیح کربلائی اصطلاح۔ بہار گوید که سبحه که از خاک کربلا سازند (محمد قلی سلیم سے) فدو گوی بی وفایان دانی شریک من چیست ۞ چون پیش اہل کوفه تسبیح کربلائی ۞ **مؤلف** عرض کند که بمعنی منسوب به کربلاست و موافق قیاس۔ (اردو) خاک کربلا کی مٹی سے بنی ہوئی تسبیح۔

تسبیح کردن استعمال۔ صاحب آصفی گوید که اشتغال به تسبیح کردن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس (زلالی خوانساری سے) بود رنده مؤذن در خرابات ۞ کند تسبیح گریه در مناجات ۞ مخفی مباد که در سند بالا مصدر کندن است نه کردن و ما تعریف هر یکی بجایش کنیم (اردو) دیکھو تسبیح فرمودن۔

تسبیح کسی گفتن استعمال۔ صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که عبادت او کردن و بندگی نمودن است (خواجوی کرمانی ـــه) توحید تو خواند بسحر مرغ سحرخوان ۞ تسبیح تو گوید بچمن بلبل شیدا ۞ مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر گوئیدن است نه گفتن و تعریفش هر یکی بجایش می آید (اردو) تسبیح پڑھنا یہہ دکن کا محاورہ ہے، صاحب آصفیہ نے تسبیح پھیرنا لکھا ہے۔ اس مصدر فارسی کا ترجمہ کسی کی عبادت کرنا۔

تسبیح گردانیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی استعمال تسبیح کردن و خواندن اسمای پاک بر تسبیح (صائب ـــه) سنه زنهار دل بر جهلت صد ساله دنیا ۞ که آخر می شود چندانکه یک تسبیح گردانی ۞ (اردو) تسبیح پھیرنا۔ بقول آصفیہ مالا جپنا۔

تسبیح گسستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تسبیح شکستن است که گذشت (سلمان ساوجی ـــه) قلب را شکسته و پیمانه ساخته ۞ تسبیح را گسسته و زنار کرده ایم ۞ مخفی مباد که لازم و متعدی هر دو آمده (اردو) دیکھو تسبیح شکستن۔

تسبیح گسیختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف مصدر گذشته (صائب ـــه) صد عقده زهد خشک بکارم فکنده بود ۞ ذکرش بخیر باد که تسبیح من گسیخت ۞ (اردو) تسبیح ٹوٹ جانا۔ تسبیح توڑنا۔

تسبیح گفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که همان تسبیح کسی گفتن است که بجایش گذشت و سند خواجوی کرمانی که همدرانجا مذکور شد

سند این است و بس (اردو) دیکھو | تسبیح کسی گفتن ۔

تستی بقول برہان و جامع و انند بضمّ اوّل و سکون ثانی و فوقانی بہ تحتانی رسیدہ بمعنی تو بودی و تو ئی یعنی دیگری بغیر از تو نبودہ و نیست صاحب جامع گوید کہ این مخفّف تو استی یعنی تو بودی و توئی مؤلّف عرض کند کہ از قبیل دیدستی و شنیدستی موافق قیاس (اردو) تو ہی ہے ۔

تسخر بقول برہان با خای منقوطہ دارید و زن لشکر بمعنی مسخرگی و تسخر گویند کہ عربی است صاحب مؤید این را بذیل لغات عرب نہ نوشتہ بذیل لغات فارسی گوید کہ فارسیان این را بدین معنی استعمال کردہ اند و صاحب انند این را ترک کردہ و صاحب منتخب کہ محقق لغات عرب است این را بہ تشدید خای معجمہ مصدر عربی گوید و بمعنی رام کردن و بی مزد کار فرمودن مؤلّف عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین فارسی زبان این را ترک کردہ اند اگر سند استعمال پیش شود ما این را مفرس دانیم (اردو) مسخرگی ۔ مؤنث تمسخر ظرافت ۔

تسخیر بقول بہار رام کردن و بی مزد کار گرفتن مؤلّف عرض کند کہ بقول منتخب بالفتح و کسر خای معجمہ لغت عربی بہمین معنی است فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر فارسی استعمال این کردہ اند کہ در ملحقات می آید (ظہوری ؎) خوبان عجب کہ خیل ما را دہند شان ہر تسخیر ملک دل بہ تطاول حوالہ است ہر (اردو) تسخیر بقول آصفیہ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ تابع کرنا ۔ فرمان بردار بنانا ۔ محاصرہ کرنا ۔ گھیرنا ۔ قابو میں لانا ۔ کسی کے دل کو اپنی جانب مائل کرنا ۔

تسخیر ساختن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی مطیع کردن است (حزین ـه) کمند جذبهٔ هر ذره ام تسخیر می سازد ، بجهان بگیر تجلی گاه دلدار است پنداری ، مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر سازیدن است که بجایش می آید و مرادف ساختن (اردو) مسخر کرنا ۔ مطیع کرنا ۔

تسخیر فرمودن استعمال ـ صاحب آصفی

تسخیر کردن ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی مطیع و فرمان بردار کردن باشد و بقبضهٔ خود آوردن (وحشی بافقی ـه) بیک حمله که فرمود آن جهانگیر ، و در تسخیر را فرمود تسخیر (کلیم همدانی ـه) باین دماغ که سر سایه احتساب کنم ، چه لایق است که تسخیر آفتاب کنم ، مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر گردیدن است بجایش می آید مرادف کردن (اردو) مسخر کرنا ۔ فتح کرنا ۔ اپنے قبضہ میں لانا ۔

تسن ساکت بقول برهان و جامع و جهانگیری و ناصری بضم اول و فتح ثالث و کسر سین و کاف بر وزن اورک گیاهی است دوائی که آن را بعربی بنفسج الکلاب خوانند خان آرزو در سراج گوید که آتش سنگ هم باین معنی صاحب رشیدی این را بکاف فارسی نوشته گوید که این را شاهبانک نیز گویند ـ صاحب محیط ذکر این نکرده و به بنفسج الکلاب گوید که همان شاهبانج است و به شاهبانک می فرماید که آن را شانک و خابانک و شابانک نیز گویند که معربش شاهبانج و سابانج و شاهفانج است و بعربی قسوة الکلاب و ریحان الشیطان و بفارسی جوان کشیم و بشیرازی آتش سنگ و بفارسی بنفشه سگ و بفارسی قدیم چونز هم نامند ، ... در دوم و شاید قیصوم در قوت جهت صرع و منع سیلان از آب دهان مضر اطفال را

وتحلیل ریاح شکم انسان وزخمها نافع وبدل آن درمنفعت صرع وغیره مرزنجوش **مؤلف** عرض کند که ما اتفاق داریم با رشیدی که این بکاف فارسی است ومرکب است از تش وسگ ـ سگ بمعنی اوست وتش بمعنی آب دهن گذشت گویند که چون سگ این را خورد آب دهن او کم شود والله اعلم ما بر (آتش سگ) هم اشارهٔ این کرده ایم (اردو) دیکھو آتش سگ ـ

تسعیر بقول بهار بعین مهمله نرخ نهادن وفارسیان بمعنی (۱) نرخ استعمال کنند (شفیع اثر) اگر نه یاران می شود تسعیر نازل ازچه رو ؛ شد زاشکم چون گندم گون جانان قیمتی ؛ خان آرزو در چراغ ذکر این بسند شعر بالا کرده (ظهوری) هیچ ورگشت وفا توقیر نیست ؛ جو ریع اگر باشد گهر تسعیر نیست ؛ **مؤلف** عرض کند که در عربی زبان بقول منتخب بالفتح بمعنی نرخ نهادن وآتش افروختن است بخیال ما (۲) فارسیان استعمال این بمعنی کم قیمتی وارزانی نرخ هم کرده اند وهمین معنی از کلام ظهوری هم پیدا می شود (اردو) (۱) نرخ ـ مذکر (۲) نرخ کی ارزانی کم قیمتی ـ مؤنث ـ

تسکت بقول صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار بمعنی صحرای پراز درختان ـ **مؤلف** عرض کند که فارسی جدید و محقق نشد که ماخذ این از کدام زبان است ـ اسم جامد فارسی معاصرین عجم دانیم و این قدر محقق که لغت تازی نیست یکی از معاصرین عجم این را بالکسر گوید (اردو) جهاڑی ـ بقول آصفیه ـ هندی ـ اسم مؤنث ـ بن جنگل ـ خاردار درختوں کی جگه ـ

تسکین بقول بهار آرام دادن می فرماید که بالفظ دادن وکردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح وکسر کاف عربی وبقول منتخب بمعنی آرام دادن فارسیان بمعنی سکون

وآرام استعمال این با مصادر خود کنند که در ملحقات می آید (ظهوری ۵) در عشق مزاج من وگر شد ہو تسکین علم به اضطراب است ہو (اردو) تسکین بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث تسلی تشفی آرام۔ اطمینان۔

تسکین بخشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تسلی دادن و اطمینان بخشیدن۔ (شاپور طہرانی ۵) آرزوی وصل بهر اضطراب دل خوش است ہو گرچه تسکینی نبخشد جان غم فرسودہ را ہو (اردو) تسکین عطا کرنا تسلی دینا۔ اطمینان بخشنا۔

تسکین بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که سکون وآرام وراحت بودن است (خسرو ۵) یار۔ چه بود امشب و مهمان من که بود ہو تسکین جان بی سروسامان من که بود ہو مخفی مباد که سند بالا بکار آمعنی نمی خورد۔ سخن فہمی محقق مباد شرا خوب معلوم شد (اردو) تسکین ہونا۔

تسکین چیدن مصدر اصطلاحی یعنی تسکین حاصل کردن مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ۵) بذار ظهوری چرا اضطرابی ہو که در خاطرش وصل تسکین نچیند ہو (اردو) تسکین حاصل کرنا۔

تسکین خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که راحت وآرام طلب کردن است (محتشم کاشی ۵) خواستم تسکین سپند آتشت کردی مرا ہو ای قرار جان و دل با بیقراران این کنند ہو (اردو) تسکین چاہنا۔

تسکین دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که اطمینان قلب وراحت وآرام عطا کردن است

(شاپور طهرانی ؎) بجان آمد دلم زین ناله‌های بی اثر امشب ٭ اجل کو تا تسکینم دهد بی دردسر امشب ٭ مخفی مباد که سند بالا متعلق به تسکین دهیدن است و دهیدن مرادف دادن که مصدر اصلش بجای خودش می آید (اردو) تسکین دینا ۔ راحت و آرام عطا کرنا ۔

تسکین شدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که راحت و آرام حاصل شدن است (حزین ؎) در وعی بستهٔ قاصد از زبان یار و می خواهم ٭ که تسکین دل پر اضطراب از وی شود ما را ٭ مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر شودن است که بجای خودش می آید (اردو) تسکین ہونا ۔

تسکین کده اصطلاح ۔ بقول بہار وانند از عالم تجلی کده مؤلف عرض کند که مقامی که از آن تسکین حاصل شود (میرزا رضی دانش ؎) کعبه تسکین کده و دیر تسلی گاه است ٭ ناله سر کن همه جا خانهٔ فریاد رس است (اردو) مقام تسکین ۔ مذکر ۔

تسکین کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که یعنی تسلی دادن است (صائب ؎) غم نیز زبی تابی ما روی نهان کرد ٭ صائب به چه تسکین دل زار توان کرد ٭ (اردو) دلاسا دینا ۔ بقول آصفیه ۔ تسلی دینا ۔ تشفی دینا ۔ طمانیت بخشنا ۔

تسکین گرفتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که تسکین حاصل کردن است (حیدر کاشانی ؎) تا ز آتش غم بیدل نالان آخر ٭ تا زیر و زبر بنیافت تسکین نگرفت ٭ (اردو) تسکین پانا ۔

تسکین یافتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض

کند که مرادف مصدر گذشته (شهیدی قمی - ه) چه شد یارب که امشب درد من تسکین نمی یابد ٭ زبی تابی سرم می گردد و بالین نمی یابد ٭ مخفی مباد که یابهیدن مرادف یافتن است که بجای خودش می آید و سند بالا متعلق ازوست (اردو) تسکین پانا۔

(الف) تسلّا
(ب) تسلّی
بهار بذکر (ب) گوید که دلخوشی یافتن و خوش عیش شدن و بذیل آن (الف) را آورده می فرماید که فارسیان استعمال الف هم کرده اند (سنجر کاشی - ه) گر زانکه درین خجسته مطلب ٭ اقبال توام دهد تسلّا ٭ بنشینم و بر مراد خاطر ٭ آسوده ز قیل و قال دنیا ٭ می فرماید که بمعنی دلخوش و خوش عیش مجاز است و بالفظ دادن و داشتن و شدن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که (ب) لغت عرب است بفتحتین و تشدید لام مکسور و بقول منتخب بمعنی خرسند شدن فارسیان بمعنی دلاسا و تسکین استعمالش کنند و الف مفرس است و استعمال این با مصادر فارسی در ملحقات می آید (ظهوری - ه) ز مه جبهای خبر گوش تشنه گردد ٭ اگر برای تسلیش چشم تر نپرد ٭ (اردو) (الف و ب) تسلّی - بقول آصفیه عربی - اسم مؤنث - دیکهو تسکین -

تسلّی آمدن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که حاصل شدن تسکین است (آرزوی اکبرآبادی - ه) ز خط تسلّی این جان بقرار آید ٭ چه نامه که ز یار بسوی یار آید ٭ مخفی مباد که سند آرزوی هند نژاد چیزی نیست معاصرین عجم البته بر زبان دارند (اردو) تسلّی هونا۔

(۱) تسلّی بخش شدن
(۲) تسلّی بخشیدن
استعمال - صاحب آصفی ذکر ب کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که

از سندش الف پیداست و هر دو در استعمال است بمعنی دلاسا دادن (شاپور طهرانی ف) دل و وقت مؤذن خوش که در شبهای بیداری ٭ تسلی بخش دل از نغمهٔ یا حی شود ما را ٭ مؤلف عرض کند که سند شاپور متعلق به مصدر شودن است که بجایش می آید (اردو) (۱) تسلی بخش ہونا (۲) تسلی بخشنا ۔

تسلی بودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تسکین بودن است (ثقی کمره ف) دلم بوصل تسلی نبود زانکه تمام ٭ گل وصال ترا بوی از جدائی بود ٭ (قاسم گونابادی ع) از آن روضه دل را تسلی بود ٭ (اردو) تسلی ہونا ۔

تسلیخ بقول برهان وجامع بالام بروزن ترنیخ سجاده وجا نماز را گویند می فرمایند که تاکنون معنی باشین نقطه دار هم آمده صاحب سروری می فرماید که بعد از سین مهمله لام بوزن تبلیغ صحیح باشد (کذا فی المؤید) (شمس فخری ف) زبیم محتسب قهر او نهد زهره ٭ بجای چنگ و دف جام مصحف و تسلیخ ٭ صاحب ناصری بذکر معنی بالا گوید که این لغت چون غیر مشهور است در اشعار بمناسبت تشبیهه تسبیح خوانده اند و مرکز لام را با تصور کرده اند شمس فخری اسپهانی در لغت خود که معیار جمالی نام دارد با توبیخ و زرنیخ قافیه کرده علی ای حال تسلیخ در اشعار خواجه نیز اصح واحسن است از تسبیح (ف) ترسم که روز حشر عنان بر عنان رود ٭ تسلیخ شیخ و خرقهٔ رند شراب خوار ٭ مؤلف عرض کند که صاحب انند بصراحت گوید که این لغت فارسی است وما باعتبار جامع و ناصری این را اسم جامد تسلیم کنیم صراحت ماخذ بر تشلیخ می آید (اردو) جانماز ۔ مؤنث ۔

تسلی دادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند

بمعنی تسکین دادن و دلاسا کردن است (حاجی اسمعیل یحیی سے) برغم من کند با ہر کسی گرمی و من خود را بہ تسلی دادہ می گویم کہ استغنا نمی داند ہے (اردو) تسلی دینا۔

تسلی داشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی مطمئن بودن و تسکین داشتن است (اسیر شہرستانی سے) ہرگز آہوی نگاہ تو نشد رام اسیر ہ دل خود را بچہ پیشاد تسلی دارد ہ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ مصدر داریدن است و بعقیدہ ما بجاش می آید کہ مرادف داشتن باشد (اردو) تسلی رکھنا۔ دکن میں مستعمل ہے جیسے "تم تسلی رکھو کوئی بات تمھاری رائے کے خلاف نہ ہوگی" اطمینان رکھنا۔ مطمئن رہنا۔

تسلی ساختن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف تسلی کردن و تسکین دادن است (شانی مشہدی سے) بدہ ساقی ز دنبال ہم از شب ہی کہ میدانم ہ تسلی ساز خاطر جام پی در پی شود ما را ہ مخفی مباد کہ از سند بالا مصدر تسلی ساز شدن پیداست نہ تسلی ساختن (اردو) تسلی دینا۔

تسلی ساز شدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تسلی دادن است و سند این از شانی مشہدی بر (تسلی ساختن) مذکور و این مرادف آنست۔ موافق قیاس مخفی مباد کہ در سند مذکور استعمال مصدر (تسلی ساز شودن) است عیبی ندارد و شودن اصل است و شدن مخفف آن (اردو) دیکھو تسلی ساختن و تسلی دادن۔

تسلی شدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حاصل شدن تسکین لازم تسلی دادن

وکردن است (ندیم اصفہانی ؎) شود ز
گریۂ ظالم تسلی مظلوم ؛ زہر خند ار گوار است آب
آہن تاب ؛ (طالب آملی ؎) اگر نسیم چمن
ہمرہ آوردہ رفی ؛ مشام شوق تسلی بجذب
بو نشود ؛ مؤلف عرض کند کہ در ہر دو سند
استعمال (تسلی شودن) است و شودن
مصدریست کہ شدن مخفف آن باشد و بجایش
خوش می آید (اردو) تسکین ہونا۔

تسلی طلبیدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض
کند کہ بمعنی تسکین خواستن است (اسیری قاضی
؎) عشق است تسلی طلب ارنہ دل یعقوب ؛
از پیرہن یوسف کنعان نکشاید ؛ (اردو) تسلی چاہنا

تسلی فزودن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض
کند کہ بمعنی حقیقی است (صائب ؎) پیغام و
بوسہ نیست تسلی فزای من ؛ زیرا کہ اشتیاق
من از این و آن گذشت ؛ (اردو) تسلی
زیادہ کرنا۔

تسلی کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند
کہ بمعنی تسلی دادن و ساختن است (محسن شیرازی
؎) در قفس دل را بہ نومیدی تسلی کردہ ام
بوی گل گر بر مشامم می خورد جان میدہم ؛
(اردو) تسلی دینا۔

تسلی گاہ اصطلاح۔ بقول بہار از عالم
تجلی گاہ چنانچہ در تسکین گاہ گذشت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی مقام تسلی است و سند این
(زیر تسکین گاہ) مذکور و موافق قیاس است۔
(اردو) مقام تسلی۔ دیکھو تسکین گاہ۔ مذکر۔

تسلی گردیدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض
کند کہ مرادف تسلی شدن است (صائب ؎)
ہمیشہ صبح امیدش ز خاک می روید ؛ ز مغز ہر کہ

تسلی به استخوان کردیدن (اردو) دیکھو **تسلی شدن**۔

تسلیم بقول بهار گردن نهادن و سلام کردن و سپردن چنانچه گویند فلانی جان بحق تسلیم کرد۔ **مؤلف** عرض کند که صاحب منتخب این را آورده لغت عرب است بالفتح و کسر لام فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر خود می کنند که در ملحقات می آید (اردو) تسلیم بقول آصفیہ۔ راضی برضا ہونا۔ ماننا۔ سلام کرنا۔ بندگی آداب **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ بمعنی حاصل المصدر۔ رضامندی۔ اطاعت۔ مؤنث۔

تسلیم شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی راضی به رضا شدن (صائب ؎) چون شدی تسلیم بر کام نهنگی ساحلی است ٭ نیستی‌ها در دامن ساحل چرا (اردو) راضی برضا ہونا۔

تسلیم کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که قبول کردن و اطاعت کردن و سلم داشتن است (عرفی ؎) برهان و بر سوز عتاب تو همی ٭ گذشت تسلیم در ثبوت خلا کرد و روزگار

(صائب ؎) که تسلیم بمن سند پای تا بی را ٭ پرسید یکه درین انجمن از جا برخاست ۔ (ظهوری ؎) ز دوری نهد انگشت به زمین ٭ خورشید ها به پیش رای منیر تو همی کند تسلیم (اردو) تسلیم کرنا۔ ماننا۔ قبول کرنا۔ اطاعت کرنا۔

تسلیم نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تسلیم کردن است و سپرد کردن هم بر سبیل مجاز (عالی شیرازی ؎) صد هزار زر سپید ٭ نقد تسلیم خزینه‌داران می نمایم ۔ **مؤلف** عرض کند که در سند بالا استعمال مصدر (نمایید)

است که بجایش می آید و آن مرادف نمودن باشد
(اردو) دیکھو تسلیم کرنا۔ سپرد کرنا۔

تسلّی نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
مرادف تسلّی کردن است (عالی شیرازی۔ نثر)
هر دو فریق را تسلّی نموده مراجعت فرمود (اردو)
دیکھو تسلّی کردن۔

تسلّی یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی
تسکین یافتن است و سکون و دل جمعی حاصل
کردن (عالی شیرازی۔ نثر) باین لغم البدل تسلّی یافته
مخفی مباد که درین سند استعمال مصدر یابیدن است
یافتن و تعریف هر دو بجایش می آید (اردو)
تسلّی پانا۔ تسلّی حاصل کرنا۔

تسمه بقول برهان و جامع بفتح اول بر وزن کسمه (۱) چرم و دوال چرمی باشد و (۲) موی
شانه کرده بالای پیشانی نیز۔ صاحب سروری این را مرادف تاسمه گوید که بهمین معانی بجایش
گذشت۔ صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود می فرماید که (۳) باریکه ایست از چرم که شاهان
والیسین خانه تیمور گناهگاران را بدان خفه می کرده اند۔ خان آرزو در سراج گوید که مخفف تاسمه
زلّه بردارش بهار می نگارد که چرم خام و رشته های دراز چرم و پوست و موی شانه کرده بر افراز
پیشانی مؤلف عرض کند که ما به تاسمه اشاره این کرده ایم که این اصل است و آن مزید علیه
این (اردو) (۱) و (۲) دیکھو تاسمه (۳) چرمی تازیانه۔ مذکر۔

(الف) **تسمه باز** اصطلاح۔ بقول بهار قمار بازی گوید که مردم در آن بسیار فریب
(ب) **تسمه بازی** عجم کنایه از دغاباز خورند و می فرماید که معاصر او دغل بازی همین است
و فریب دهنده و هم او ب را بمعنی دغل آورد (ملا طغرا۔ نثر) تسمه بازی نیست چون سراج

در بازار و بر روی زین اسپی چون بسازد کم زیان
خراست ۲) صاحب بحر نسبت ب باتفاق بهار
گوید که دغلی و دغابازی. وارسته هم ذکر ب
کرده و خان آرزو در چراغ هدایت هم ب را
آورده **مؤلف** عرض کند که الف اسم فاعل
ترکیبی است و ب بزیادت یای مصدری
و ظاهراً همین قدر معلوم می‌شود که کسی که از تسمه
بازی می‌کند یعنی تازیانهٔ تسمه بر جسم خود پیاپی
می‌زند چنانکه بعضی از فقرا می‌زنند و آواز تازیانه
بر می‌آید گویا فریب و دغا می‌دهد یعنی تماشائیان
از آوازش باور می‌کنند که تازیانه بر جسمش
کاری کند و ضرب می‌رساند ولیکن در حقیقت
چنان نیست ضربی بر جسم نمی‌رسد از همین محل
بر سبیل مجاز بمعنی فریب و دغل مستعمل
شد (اردو) الف. دغاباز. فریبی (ب)
دغابازی. مؤنث. فریب. مذکر.

تسمیه بقول بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم بمعنی تقرر **مؤلف** عرض کند که لغت عربی زبان
است بالفتح و کسر میم و فتح تحتانی و بقول منتخب بمعنی نام کردن. فارسیان معاصر عجمی نیست
که بمعنی تقرر بر سبیل تفرس استعمال این کرده باشند و از زبان معاصرین عجم استعمال این شنیده‌ایم
و در تالیفات زمانهٔ حال استعمال این ندیدیم. صاحبان روزنامه و غیرها هم ذکر این نکرده اند
(اردو) تقرر. بقول آصفیه. عربی. اسم مذکر. تعین. قیام.

تس شغشی اصطلاح. بقول بهار و وارسته (۱) هرزه گوئی (طغرا در هجو بولیچی فقره) بیستیای
سنده کوت گمراهی بر تس منغی نشسته (۲) صاحب بحر ذکر معنی اول گوید که (۲) بالتشدید گوز یعنی صدا
مقابل ضراط و (۳) بمعنی آب دهان **مؤلف** عرض کند که مجرد تس بهمین معنی دوم و سوم بجایش
گذشت و سندش هم درانجا ذکر کرده‌ایم و آن را اسم جامد فارسی بیان گفته‌ایم درینجا همین قدر

کافی است کہ مرکب است باتفسی بیای مصدری بمعنی اوّل و معنی دوم و سوم بدون سند استعمال تسلیم نکنیم (اردو) (۱) ہرزہ گوئی۔ مؤنث (۲) گوز۔ مذکر (۳) تھوک۔ مذکر۔

تسو بقول برہان و جہانگیری و سروری بفتح اوّل و ثانی بواو کشیدہ مقدار وزن چہار جو باشد و یک حصہ از بست و چہار حصۂ شبانہ روز کہ عبارت از یک ساعت بود و یک حصہ از بست و چہار حصۂ چوب گز استادان خیاط و ہمچنین یک حصہ از بست و چہار حصۂ سیر است استادان بقال را و معرب آن طسوج (کمال اسمعیل ؎) باکف دُرپاش تو ہردم زننگ ٭ ابر تند بر رخ دریا تفو ٭ گرچہ مرا ہست بہ جز و از فضل ٭ نیست زو انگانہ مرا یک تسو ٭ صاحب جامع ہم ذکر این کردہ۔ صاحب ناصری بذکر معانی بالا گوید کہ صاحب رشیدی نوشتہ کہ باین معنی در ہند مستعمل است و حق با اوست خان آرزو در سراج ہم زبان رشیدی **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و باعتبار صاحب جامع کہ محقق اہل زبان است این را معتبر دانیم و در ہند استعمال این مخصوص برای بست و چارمی حصۂ گز است صاحب منتخب طسوج را بالفتح و تشدید سین ربع دانگ گفتہ کہ مقدار دو حبہ باشد (اردو) تسو۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر۔ گز کا چوبیسواں حصہ۔ سوا انچ۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ یہہ فارسی زبان کا لغت ہے اور وقت اور گز اور وزن کے چوبیسویں حصہ کو کہتے ہیں۔

	فوقانی باشین معجمہ	

تش بقول بہار بالضم بمعنی (۱) تو اور امخفف (تواش) مرکب از لفظ تو بہ صیغۂ خطاب و شین (امیر خسرو ؎) اگر در عدم رفتہ باشد فقیری ٭ امید تش از نیۂ راہ خواند ٭ صاحب

برهان این را بفتح اول و سکون ثانی (۲) بمعنی آتش گوید که عربان نار خوانند و (۳) تیشهٔ بزرگی
که بدان درخت شگافند و (۴) تیشهٔ درودگران را نیز گفته اند و (۵) بضم اول حرارت و
اضطراب که بسبب غم و اندوه عظیم در دل کسی پدید آید و بکسر اول (۶) عطش و تشنگی و (۷)
شپش و آن جانوری باشد خونخوار که بیشتر در سر تریاکی و کوکناری بهم رسد. صاحب جامع فرید
ذکر معنی دوم مخفف آتش است و ذکر معنی سوم هم کرده و معنی پنجم را هم آورده و بمعنی ششم و
هفتم هم (مولوی معنوی ره) موسی اندر درخت هم تش دید ٭ سبزتر می شد آن درخت از نار ٭
(حکیم سوزنی ره) ای سوزنی بسوزن توحید جیب کن ٭ پیکان سوزنی که از تو تیرها کند تش ٭
(پور بهای جامی ره) روزها شد که بنده می آید ٭ بر در و ره نمیدهد چاوش ٭ ایمن از عدل
تو زمانه چنان ٭ که نیاید ضرر ز آتش تش ٭ صاحب جهانگیری معنی اول و چهارم را گذاشت صاحب
سروری ذکر معنی دوم و سوم و پنجم و ششم و هفتم کرده گوید که (۸) کلمه باشد که در وقتیکه ارادهٔ
ایستادن ستور کنند می گویند (عمید لویکی ره) بر پالان بانگ تازیانهٔ تو ٭ در سوار افگنی همه تش و یا ٭
و صاحب ناصری معنی دوم تا هفتم را آورده صاحب رشیدی همراه آتش خان آرزو در سراج
بذکر معنی دوم تا پنجم می فرماید که در کلام پور بها آتش را بمعنی حرارت گرفتن شعر را از فصاحت
و بلاغت افگندن است چنانکه ذائقهٔ اهل سخن دلالت دارد و مناسبت بمعنی خس و خاشاک ضعیف
است اگرچه در کتب معتبرهٔ لغت بدین معنی بنظر نیامده لیکن در هندوستان بضم اول و سین
مهمله آمده و تبدیل سین مهمله بشین شائع است و بذکر معنی ششم و هفتم می فرماید که بدین معنی
در هندی بسین مهمله است پس از عالم توافق باشد و دور نیست که تش مرکب باشد از تش

بمعنی مذکور رو نون که افادۂ معنی صاحبی کند وہای زائدہ از عالم خان و خانه و بمعنی تپش مجاز است و طرفه آنکه صاحب برہان تپش را از روی تصحیف شپش خوانده گوید که آن جانوری است خونخوار **مؤلف** عرض کند که بمعنی اوّل موافق قیاس و بمعنی دوم مخفف آتش و بمعنی سوم و چہارم اسم جامد فارسی زبان و بمعنی پنجم مخفف تپش بحذف بای فارسی و بمعنی ششم ما این را مفرس دانیم از عطش که عین مہمله را حذف کرده طای حطّی را بدل کردند به فوقانی وجا دارد که این را هم مخفف تپش بحذف بای فارسی دانیم که فارسیان بمجاز بمعنی عطش استعمال کرده اند و بمعنی ہفتم مخفف تپش که بمعنی شپش بجاپش گذشت بحذف بای فارسی ۔ صاحب برہان ہیچ تصحیف نکرده شپش و تپش ہر دو بمعنی واحد آمده و معنی ہشتم را باعتبار صاحب سروری تسلیم کنیم (اردو) (۱) تو اسکو جیسے ۔ تو اسکو چھوڑ دے (۲) دیکھو آتش کے پہلے معنے ۔ آگ ۔ مؤنث (۳) دیکھو تبر ۔ (۴) بسولا ۔ بقول آصفیہ ۔ ہندی ۔ اسم مذکر ۔ ایک لکڑی چھیلنے کا اوزار جو بڑھئی کے پاس ہوتا ہے ۔ تیشۂ نجار (۵) دیکھو تپش کے پہلے معنے (۶) پیاس تشنگی ۔ مؤنث (۷) دیکھو تپش کے دوسرے معنے (۸) تش وہ آواز جو گھوڑے کو کھڑا کرنے کے لئے اہل عجم کرتے ہیں ۔ مؤنث ۔

(الف) **تشبّث** بقول بہار چنگ در زدن و در آویختن در چیزی ۔ صاحب آصفی ذکر ۔

(ب) **تشبّث زدن** کرده از معنی ساکت (مخلص کاشی ؎) چو اشک بر مژه چسپیده ام بامید تشویش ☆ که الغریق تشبّث زند بکلّ حشیش ☆ **مؤلف** عرض کند که الف لغت عرب است بفتح اوّل و دوم و موحده مشدّد مضموم ۔ صاحب منتخب ذکر این کرده فارسیان استعمال این با مصدر زدن کرده اند بمعنی چسپیدن و در آویختن دگر ہیچ ۔ مخفی مباد که سند بالا متعلق

بمصدر رنبیدن است کہ بجایش می آید (اردو) (الف چمٹنا کا حاصل بالمصدر (ب) لپٹنا

تشبہ صاحب آصفی این را بحوالۂ بہار مرادف تشبیہ گوید مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین وضم موحدہ مشدد و بمعنی مانند شدن کہ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر بامصادر خود کنند کہ در ملحقات می آید این لازم است و تشبیہ متعدی (اردو) دیکھو تشبیہ۔

تشبہ کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی مشابہ شدن است (بدر چاچی ؎) سخ مریخ زان سرخ است کو خورشید الوزرا تشبہ کرد با چتر سفید آل بہرامش را (اردو) مشابہ ہونا۔

تشبیہ بقول بہار مانند کردن چیزی را بچیزی می فرماید کہ با لفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر موحدہ صاحب منتخب ذکر این کردہ۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر خود می کنند چنانکہ در ملحقات می آید (اردو) تشبیہ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ مشابہت تمثیل ایک چیز کو دوسری چیز سے مثال دینا۔ آپ فرماتے ہیں کہ اس کی کئی قسمیں ہیں۔

تشبیہ کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تشبیہ دادن است۔ (اسیری لاہجی ؎) تا کردہ ام بروی تو تشبیہ ماہ و خور را دارم ز روی تو ہمہ دم انفعالہا را (اردو)۔ تشبیہ دینا۔

تشت بقول برہان در ملحقات بر وزن دشت (۱) معروف است کہ لگن باشد و در عربی طشت با طای حطی خوانند و (۲) کرسی را نیز گویند کہ تشت و آفتابہ بران نہند

صاحب جامع بر معنی اوّل قانع صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل می فرماید که معرب این طست وطشت است صاحب سروری بصراحت معنی اوّل می گوید که طبقی دیوار بلند است که دست دران شویند (امیر خسرو ﷺ) اتشت طلب کرد و یکی تیغ تیز ہ تشت دگر کرد دیران گنج ریزہ و می فرماید که در فرہنگ بمعنی لگن نیز آورده - خان آرزو در سراج با رشیدی متفق در یک معنی مؤلف عرض کند که تسامح صاحب سروری است که لگن را ورای ظرف دست شوئی خیال کرد معنی دوم را مجاز معنی اول دانیم و بدون سند استعمال تسلیمش نکنیم که محققین اہل زبان ازان ساکت اند (اردو) (۱) سیلاب چی - بقول آصفیہ - اردو - اسم مؤنث - لگن - طشت - منہہ دھونے کا برتن (ناسخ ﷺ) ماہ کامل تیرے منہہ دھونے کی ہے سیلاب چی ہو آفتاب اے ماہ تابان آفتابہ ہوگیا ہو (۲) وہ چوکی جس پر سیلابچی رکھتے ہیں - مؤنث -

تشت آتش اصطلاح - بقول برہان وجامع وبحر و (ناصری در خاتمہ) وسراج و رشیدی کنایہ از خورشید **مؤلف** عرض کند که کنایہ ایست معروف ومرکب اضافی (اردو) دیکھو آفتاب کے پہلے معنے -

تشت آتش بسر دارد مقولہ بقول بحر ای عذر می خواہد چہ در زمان قدیم ہر کس که از وجرمی صادر می شد تشت پر از آتش برسر گرفتہ می استاد واین علامت عجز وانکسار است **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم برزبان ندارند ولیکن در زمانہ سلف این طرز عمل را برای مجرم صحیح پندارند پس معنی این مقولہ ہمین قدر که مجرم است فارسیان سلف چون نسبت کسی استعمال این مقولہ می کردند معنی آن ہمین قدر بود که فلان کس مجرم است - (اردو) مجرم ہے -

تشت از بام افتادن مصدر اصطلاحی
بقول برہان وجامع ورشیدی وسراج (۱) کنایہ از رسوا شدن۔ صاحب بحر بمعنی اوّل ہم فرمانگی کرد (۲) برملا شدن راز ہم بہار بمعنی دوم تبلیغ (سلیم طہرانی ؎) افتد زبسکہ تشت کسی ہر نفس ز بام گوید دسے زمین چو بعر کہ طاؤس باز شد ذکر صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر ماضی مطلق آن بمعنی اوّلش کردہ **مؤلف** عرض کند کہ معنی دوم اصل است ومعنی اوّل مجاز آن کہ از برملا شدن راز رسوائی می شود مخفی مباد کہ صاحب سروری در ملحقات ذکر (تشت از بام اوفتادن) کردہ کہ اوفتادن مزید علیہ افتادن است
(اردو) (۱) رسوا ہونا (۲) راز کا افشا ہونا۔

تشت از بام افگندن مصدر اصطلاحی
بہار گوید کہ متعدی مصدر گذشتہ یعنی فاش کردن راز (محمد قلی سلیم ؎) رسوای کوی عشق چو خورشید محشریم ہا از بام آسمان فلک افگند تشت ما کو صاحبان بحر وانند ہم بانش۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است۔
(اردو) افشای راز کرنا۔

تشت از دامن چرخ افتادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ مرادف (تشت از بام افتادن) است بمعنی دوش **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب ؎) تشت من چون آفتاب از دامن چرخ اوفتاد ہا سادہ لوح آنکس کہ می خواہد کند رسوا مرا ہا مخفی مباد کہ اوفتادن مزید علیہ افتادن است (اردو) دیکھو تشت از بام افتادن کے دوسرے معنے۔

تشت بلند اصطلاح۔ بقول برہان وبحر وجامع ورشیدی وسراج و(صاحبان جہانگیری وناصری در ملحقات) (۱) کنایہ از آسمان است و (۲) از آفتاب ہم **مؤلف** عرض کند کہ قیاس متقاضی معنی دوم است ومعنی اوّل را باعتبار

محققین اہل زبان بر سبیل مجاز تسلیم کنیم (اردو) (۱) دیکھو آسمان۔ مذکر (۲) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔ مذکر۔

تشت خان اصطلاح۔ بقول ناصری بمعنی خانی که بران طعام و نان نہند **مؤلف** عرض کند که باعتبار ناصری که صاحب زبان است این را مخفف (تشت خوان) دانیم بحذف واو که می آید (اردو) دیکھو تشت خوان۔

تشتخانه اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سراج با خای منقطه دار بر وزن نرم خانه (۱) جامه خواب را گویند از توشک و لحاف و نہالی و مانند آن و بمعنی (۲) (توشک خانه) ہم گفته اند و آن خانه باشد که رخت خواب دران نہند و (۳) خانه را نیز گویند که تشت و آفتابه دران گذارند که (آفتابچی خانه) ہم نامندش و گاہی از روی تعظیم (۴) بر ادب خانه ہم اطلاق کنند که عربان مبرز گویند (اثیر الدین اخسیکتی [illegible]) آنجا که تشت خانهٔ قدرت کنند باز پاتن درنه دیده طای ملائک نعمت پیش (شرف شفروه [illegible]) شاید که تشت دار سرا پیش شود خضر کز نیم آکه تشت خانهٔ او چرخ اخضر است (امیر خسرو [illegible]) در جمع ہرزه گویان از گفت بد چه عیب شر مندگی نبرند ور تشت خانه تیز (وله [illegible]) دہان پر ہمه چون چاه مبرز نادانی چون سفالی تشت خانه صاحب سروری ذکر معنی سوم کرده گوید که در فرہنگ بمعنی لحاف و نہالی آورده و گفته که گاه این اسم را بر توشک خانه نیز اطلاق کنند و باین معنی از کلام اخسیکتی نعمت شده لیکن بخاطر این ضعیف میرسد که این معنی خالی از تکلفی نیست و این بیت اخسیکتی شاہد معنی سوم می تواند بود و ذکر معنی چہارم بحوالهٔ فرہنگ ہم فرموده صاحب رشیدی ہم بانش۔ صاحب ناصری ذکر ہر چہار معانی بالا کرده۔ بہار بذکر معنی چہارم نسبت معنی دوم می فرماید که این محل تامل است **مؤلف** عرض کند که اگرچه باعتبار

جامع ہر چہار معنی را تسلیم کنیم ولیکن معنی اوّل
و دوم ہر دو را خلاف قیاس دانیم و باعتبار
جامع خیال می کنیم کہ مخفف و مبدل توشک خانہ
باشد کہ واو حذف شد و کاف بدل شد بہ تای فوقانی
و این مثال اوّل این قسم تبدیل است و معنی
سوم حقیقی است و معنی دوم بر سبیل مجاز
کہ گاہی در آب خانہ ہم تشت می باشد (اردو)
(۱) خوابگاہ کے کپڑے۔ مذکر۔ جیسے توشک اور
لحاف اور نہالی وغیرہ (۲) دیکھو توشک خانہ
(۳) وہ کمرہ یا مقام جہاں سیلابچی رکھتے ہیں
مذکر (۴) پاخانہ۔ مذکر۔

تشت خایہ | اصطلاح۔ بقول ناصری۔
نوعی از بازی است کہ خایۂ مرغ را خالی کردہ
بہ شبنم پر کنند و راہش بہ بندند و در ہوای گرم
در تشت نہند و اگر گرم نباشد در زیر تشت
آتش کنند و شبنم مستحیل بہ ہوا شود و بالطبع
میل بہ بالا کند و چندان رود کہ از چشم غائب
شود و بجای شبنم سیماب ہم کنند ہمین اثر دارد (خاقانی
گفتہ ع) اگر علم تشت خایہ ندانستہ بدان کو
صاحب رشیدی و (خان آرزو در سراج) ہم
ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ باعتبار
صاحب ناصری کہ محقق زبان خود است تسلیم
کنیم (اردو) تشت خایہ۔ فارسی میں ایک
کھیل کا نام ہے۔ مذکر۔

تشتخوان | اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و بحر و سروری و رشیدی و سراج با خای معجمہ
و واو معدولہ بر وزن کیفدان خوانی را گویند
کہ بجہت نان و طعام گذارند **مؤلف** عرض کند
کہ مرکب اضافی است و موافق قیاس یعنی تشتی
کہ مثل خوان است یعنی لگن و درینجا فکّ
اضافت است (اردو) لگن مثل خوان
کے جس میں کھانے کا سامان رکھتے ہیں۔ مذکر

تشت دار | اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و بحر و بہار و سراج با دال ابجد بر وزن اشکنب

آفتابچی را گویند یعنی شخصی را کہ تشت و آفتابہ نگاہ دارد و پاکیزہ سازد مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس۔ (اردو) وہ شخص جو آفتابہ پر مقرر ہے جو ہاتھ منہ دھلواتا ہے اور آفتابہ کو صاف و پاک رکھتا ہے۔

تشتر بقول برہان و جامع بروزن کفتر نام میکائیل است۔ صاحب سروری بذکر این گوید کہ این لغت بہمین معنی در باب موحدہ ہم آمدہ۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ این اسم میکائیل در فارسی زبان است مؤلف عرض کند کہ این مبدل بشتر باشد چنانکہ تبکوب و تبکوت (اردو) میکائیل علیہ السلام۔ دیکھو بشتر مذکر۔

تشت زدن مصدر اصطلاحی بقول بہار و بحر کوفتن مس و جز آن ہنگام گرفتن ماہ و آفتاب و این رسم ولایت است و در ہندوستان ہنگام آبلہ برآوردن کودک اگر رعد و برق در خروش آید ہمین عمل کنند (حکیم زلالی ؎) بر ماہ گرفتہ تشت می زد۔ صاحب ناصری ہم در ملحقات ذکر این کردہ می فرماید کہ کنایہ از گرفتن آفتاب و ماہ است (شاعر ؎) روی تو چو ماہ است و مرا سینہ چو تشت۔ من تشت ہمی زنم کہ مہ بگرفتہ۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است مخفی مبادا کہ در سند شاعر استعمال مصدر زدن است کہ بجای آن آمدہ (اردو) چاند گہن یا سورج گہن ہونا۔

تشت زر اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و رشیدی و بحر و سراج کنایہ از آفتاب جہانتاب است صاحب ناصری بذیل تشت زرین سند این آوردہ (سراج الدین سکزی ؎) اگر روز قیفال او راند خواہد۔ ہا کند تشت زر از مشرق رخشان نماید۔ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی و موافق قیاس (اردو) دیکھو آفتاب۔

کے دوسرے معنے۔

تشت زرّین اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع و رشیدی و سراج و ناصری در ملحقات ہمان آفتاب۔ مرادف تشت زر **مؤلّف** عرض کند کہ مرکّب توصیفی است و موافق قیاس (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

تشت سرنگون اصطلاح۔ بقول ناصری در ملحقات کنایہ از افلاک و آسمان (حکیم خاقانی ؎) اگر نہ سرنگون ساختی این تشت پر لبالب بودی از خون دل من پر **مؤلّف** عرض کند کہ کنایہ موافق قیاس است ولیکن سند بالالفظ بکار این نمی خورد (اردو) دیکھو آسمان۔ مذکر۔

تشت سیمین اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و رشیدی و بحر و سراج و ناصری در ملحقات) کنایہ از ماہ **مؤلّف** عرض کند کہ مرکّب توصیفی و موافق قیاس (اردو) چاند۔ مذکر۔

تشت شمع اصطلاح۔ بقول بحر لگن کہ شمع دران نہند **مؤلّف** عرض کند کہ مرکّب اضافی است و بمعنی حقیقی کہ لگن زیر شمع از ملحقات شمع است (اردو) وہ لگن۔ مذکر جو شمع کے نیچے رکھا جاتا ہے۔

تشت کوفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر مس کوفتن مرادف (تشت زدن) کہ بجاینش گذشت **مؤلّف** عرض کند کہ موافق قیاس است (زلالی خوانساری ؎) می زنم بر سینہ می گویم کہ آہ پر تشت می کوبم کہ بگرفتست ماہ پر مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال کوبیدن پیدا است عیبی ندارد کہ مرادف کوفتن است (اردو) دیکھو تشت زدن۔

(الف) تشتکی بقول بہار الف

(ب) تشتکی دار بمعنی رکابی و برب گوید کہ بمعنی تشت دار است (ظہوری ؎)

دست ششتم زجملہ خواہد شد ہ فلک از مہر تشتکی دارد ہ مؤلف عرض کند کہ (الف) با کاف تصغیر و یای نسبت بر تشت موافق قیاس است و معنی (ب) کہ اسم فاعل ترکیبی است کسی کہ سامان سفرہ را بقبضۂ خود دارد و انتظامش کند معنی پیالہ و رکابی ہا دارد۔ بہار تعریف خوشی نکرد (اردو) الف۔ رکابی۔ مؤنث۔

(ب) رکابدار۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ رکابیوں میں کھانا چننے اور خوبصورتی سے لگانے والا۔ خانساماں۔

تشتگر اصطلاح بقول بہار وانند آنکہ تشت ہا را بسازد مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس و بمعنی حقیقی (اردو) تشت گر۔ فارسی۔ وہ شخص جو تشت بنایا کرتا ہے۔

(الف) تشتگی اصطلاح۔ الف بقول انند بحوالۂ بہار ہمان تشتکی کہ بہ کاف تازی

(ب) تشتگی دار گذشت۔ صاحب بحر ذکر ب کردہ مرادف تشتکی دار نوشت مؤلف عرض کند کہ تسامح ہردو یا تصحیف کتابت باشد کہ کاف عربی را فارسی کردند ہمان تشتکی و تشتکی دار است کہ بکاف عربی مذکور شد (اردو) الف و ب دیکھو تشتکی و تشتکی دار۔

تشتن بقول ملحقات برہان بفتح اوّل بروزن کشتن تیشۂ بزرگ را گویند۔ صاحب مؤید بحوالۂ قنیہ ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین اہل زبان و زبان دان و معاصرین عجم ازین ساکت۔ مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) تیشہ۔ مذکر دیکھو تش کے دوسرے معنے۔

تشت نگون اصطلاح۔ بقول جامع کنایہ از آسمان مؤلف عرض کند کہ نظر باعتبار محقق صاحب زبان این مرکب توصیفی را برای این کنایہ صحیح دانیم (اردو) دیکھو آسمان مذکر۔

تشت و آب خواستن مصدر اصطلاحی

بقول بہار و بحر و انند کنایہ از سفر باز آمدن و
پا از گرد راہ شستن (انوری ؎) دنیا خراب است
و دین مختل بود عدل تو ہم آباد کرد ہر دو گنون
تشت و آب خواہ ہم مؤلف عرض کند کہ عادت است
است کہ چون اہل عجم از سیر باز آیند آب می خواہند
و دست و پا از گرد بشویند از ہمین عادت
این مصدر اصطلاحی قائم شد مخفی مباد کہ از
سند بالا استعمال مصدر خواہیدن پیدا می شود
کہ بجایش می آید خواستن (اردو) سفر سے
واپس آنا۔

تشت و خایہ اصطلاح۔ بقول برہان
و بحر (۱) مرادف ہمان تشت خایہ کہ گذشت
و (۲) کنایہ از زمین و آسمان چہ زمین در میان
آسمان است و (۳) نام طلسمی ہم و علم نجوم را
نیز (علم تشت و خایہ) گویند۔ خان آرزو در
سراج بذیل (تشت خایہ) بحوالہ برہان ذکر
این معنی (۳) کردہ اشارہ علم نجوم ہم کند و می گوید
کہ این صحیح نیست صاحب جامع در ہر سہ معنی
متفق با برہان صاحب رشیدی بر معنی اول قانع
صاحب سروری در ملحقات بذکر معنی دوم گوید
کہ نام شعبدہ و مقصودش از شعبدہ غیر از معنی سوم
نباشد۔ صاحب ناصری در ملحقات متفق با رشیدی
بہار گوید کہ (۴) کنایہ از علم نجوم و نام بازی
و بسند نظامی گوید کہ (۵) بمعنی نوع و گونہ مستفاد
می شود (خاقانی ؎) تشتی است این سپہر و
زمین خایہ دران ہم گر علم تشت و خایہ ندانستہ
بدان ہم (نظامی ؎) گہر ہا بپرد بر پاستان
ہم بدین تشت و خایہ داستان ہم مؤلف
عرض کند کہ باعتماد صاحب جامع ہر سہ معانی
اول الذکر را صحیح دانیم و برای معنی چہارم
شعر خاقانی را کافی ندانیم کہ دران استعمال
(علم تشت و خایہ) بمعنی علم نجوم است و از مجموعہ
(تشت و خایہ) علم نجوم مراد نیست و معنی پنجم

هم پیدا کردهٔ بهار است از نافهمی مضمون شعر
نظامی مقصود نظامی از الفاظ (بدین تشت و خایه)
از زمین و آسمان است که آسمان بصورت
تشت نگون است بالای ماه و کرهٔ زمین بشکل
بیضه زیر آسمان - فتأمل. البته وجه تسمیه بمعنی سوم
بر نگشود خیال ما این است که همان معنی اول را
که طلسم باشد است بعض محققین بمعنی سوم قائم کردند
واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) (۱) دیکھو تشت
خایہ (۲) زمین اور آسمان (۳) ایک طلسم
کا نام فارسی میں تشت و خایہ ہے جس کی کامل
حقیقت معلوم نہ ہو سکی - مذکر - (۴) علم
نجوم - مذکر (۵) طریقہ - طرز - مذکر -

تشقیوان بقول برہان باواو بروزن نردبان بلغت یونانی بسفائج را گویند و آن داروئی
است مسہل سودا و بعربی کثیر الارجل و ثاقب الحجر خوانند و اضراس الکلب نیز صاحب انند
نقل نگارش - صاحب محیط گوید که اسم یونانی یا بربری بسفائج است **مؤلف** عرض کند که
باحقیقت این بر بسفائج بیان کرده ایم و از ینکه فارسیان این لغت را هم بر زبان دارند جا
داده ایم (اردو) دیکھو بسفائج -

تشخیص بقول بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم (۱) در تماشاگاه تبدیل لباس کردن و بصورت
شخص فرضی خود را نمودن **مؤلف** عرض کند که این لغت عرب است بالفتح و کسر خای معجمه
و بقول انند معین کردن چیزی و اجاره کردن - فارسیان (۲) بمعنی دریافت استعمال این کنند
و معنی اوّل خاصه معاصرین عجم است که تفریس باشد (ظهوری ع) گرچه آئینه به تشخیص نفس
می آرم کو زور طوفان نگه آه کشیدن دارد (اردو) (۱) تھیٹر میں ایکٹ کرنا کسی اور کے
لباس میں آکر اپنا پارٹ ادا کرنا کا حاصل بالمصدر - تبدیل لباس - ایکٹری - مؤنث - (سانگ بھرنا)

مذکر۔ بہروپ) (۲) دریافت۔ مؤنث۔

تشر بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم حاصل بالمصدر بمعنی تنبیہ **مؤلف** عرض کند کہ فارسی جدید است و متحقق نہ شد کہ از کدام زبان این لفظ را گرفتہ لغت عربی یا ترکی یا سنسکرت نیست معاصرین عجم استعمال این بالمعنی می کنند (اردو) تنبیہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ چشم نمائی

تشریح بقول بہار نیک بیان کردن سخن را و باصطلاح اطبا۔ بیان کردن حقیقت اعضای بدن انسان را علم تشریح گویند (ابوطالب کلیم ؎) با فکر او چو سر بگریبان فرو کنم ٭ تشریح زلف خم بخمش مو بمو کنم ٭ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر رای مہملہ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی (۱) صراحت کنند۔ و (۲) بمعنی بیان حقیقت اعضای انسانی ہم استعمال این در ملحقات می آید (ظہوری ؎) بجز بہر مداوا رگ و پی خود را ٭ نمودہ عشق بہ تشریح جسم لاغر ما ٭ (اردو) تشریح۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث (۱) تفصیل تفسیر۔ وضاحت (۲) اعضای جسم کی تحقیق۔

تشریح کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۱) صراحت کردن و (۲) حقیقت اعضای انسانی را بیان کردن است سند این بمعنی اول از کلام کلیم ہمدانی بر تشریح گذشت (اردو) تشریح کرنا (۱) صراحت کرنا شرح کرنا (۲) حقیقت اعضای انسانی کو بیان کرنا۔

تشریف بقول بہار۔ بزرگوار گردانیدن۔ می فرماید کہ فارسیان (۱) بمعنی خلعت بالفظ پوشیدن و خواستن و داشتن و در بر افگندن استعمال کنند و (۲) بمعنی رفتن کہ استعم

این با مصدر بردن آمده و (۳) بمعنی آمدن ـ با مصادر آوردن و دادن و فرمودن ـ صاحب تحقیق الاصطلاحات ذکر معنی اوّل کرده (خواجہ شیراز سلہ) ہر چہ ہست از قامت ناساز بی اندام ماست ٭ ورنہ تشریف تو بر بالای کس کوتاہ نیست ٭ صاحب بول چال بحوالہ معاصرین عجم ہم ذکر معنی اوّل فرمودہ مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح وکسر رای مہملہ و بقول منتخب بمعنی بزرگ داشتن و بزرگ گردانیدن ـ و بلحاظ دیگر معانی بالا این را مفرّس دانیم ـ مخفی مباد کہ مجرّد این لفظ در فارسی بغیر ترکیب با مصادر بمعنی دوم وسوم مستعمل نیست و بمجاز معنی مستعملۂ زبان عرب و این معانی بترکیب مصادر پیدا می شود کہ در ملحقات می آید (اردو) خلعت ـ مذکر ـ لباس فاخرہ ـ

تشریف آوردن استعمال ـ بقول بحر ووارستہ بمعنی آمدن مؤلف عرض کند کہ بلحاظ معنی حقیقی لفظ تشریف کہ در عربی زبان است معنی این مرکب عزت بخشیدن و بزرگی آوردن است و فارسیان بر سبیل مجاز نظر لیاقت بمعنی آمدن استعمال کنند یعنی از آمدن کسی صاحب خانہ را اعزازی حاصل می شود (آرزوی اکبرآبادی سہ) تو تا ای ماہ رو تشریف آوردی درین گلشن ٭ گل مہتاب در ہر سوی خرمن خرمن است امشب ٭ مخفی مباد کہ ما این استعمال را از معاصرین عجم نشنیدیم و در کلام استادان سلف ہم ندیدیم ـ معاصرین عجم این استعمال را غلط ندانند ولیکن خود استعمال نمی کنند مجرّد سند شاعر ہندنژاد تسکین ما نمی کند (اردو) تشریف لانا ـ بقول آصفیہ ـ قدم رنجہ فرمانا ـ آنا ـ

تشریفات بقول صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار (۱) بمعنی مضافین وہم او گوید کہ (۲) بمعنی آداب ـ صاحب رہنما

بحوالۂ سفرنامۂ مذکور می فرماید کہ (۳) بمعنی لباس است و آداب و (۴) مدارات ہم۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اوّل و دوم و چہارم تفرس معاصرین است و معنی سوم درست بیان نکرد کہ جمع تشریف می باشد یعنی خلعت ہا (اردو) (۱) مصاحبین۔ مذکر (۲) اداب۔ دیکھو آداب (۳) خلعتین۔ مؤنث (۴) مدارات بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ خاطر۔ تواضع۔ آؤ بھگت۔ (جرأت ؎) گھر اُسکو بلا نذر کیا دل تو وہ جرأت ہے بولا کہ بس کیجے مدارات کہیں اور

تشریفات چی باشی اصطلاح۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار۔ می فرماید کہ بمعنی (۱) صدر اعظم است صاحب رہنما بحوالۂ ہمان سفرنامہ گوید کہ (۲) مہتم دو شکخانہ و داروغہ لباس خانہ۔ صاحب پول چال بحوالۂ معاصرین عجم بر معنی دوم قانع **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد معاصرین عجم باشد کہ مرکب شدہ است بالفظ تشریفات کہ جمع ملبوس فاخرہ است و چی کہ لغت ترکی است بمعنی صاحب چنانکہ قاپوچی و قابوچی و باشی بقول غیاث در ترکی زبان بمعنی سردار است معنی لفظی این صاحب کہ بعہدۂ متعلقہ ملبوسات وار دلیس معنی دوم حقیقی است و معنی اوّل بر سبیل مجاز (اردو) (۱) صدر اعظم بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ وزیر اعظم دیوان اعلی (۲) مہتم توشک خانہ۔ داروغہ لباس خانہ۔ مذکر۔

تشریف افگندن بر سر استعمال۔ صاحب آصفی ذکر (تشریف افگندن) کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ چیزی نیست و با ترکیب لفظ بر سر بمعنی خلعت پوشانیدن است (ثنائی مشہدی ؎) گرد و چو غنچہ تنگ بر تن چتر سبز چرخ ٭ تشریف جامت ار فگند بر سر آفتاب مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر فگندن است عیبی ندارد کہ مخفف افگندن باشد۔ (اردو) خلعت پہنانا۔

تشریف بردن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ (۱) بمعنی بردن خلعت را و (۲) بمعنی رفتن (ظہوری ئہ) ہوئی کز وکسب کردہ بخور بہ پنوری کردہ بردہ تشریف نوربہ (وحشی یافقی ئہ) شام ہجران تو تشریف بہر جا بردہ بہ در پس پیش ہزاران شب یلدا بردہ بہ (طالب ع) از آن زمان کہ ازین کلبہ بردہ تشریف بہ (اردو) (۱) خلعت لیجانا (۲) جانا۔ تشریف لیجانا۔

تشریف پوشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ لباس فاخرہ در بر کردن (کلیم ہمدانی ئہ) چرا نپوشد تشریف امتیاز از حق بہ برہنہ نیست بعہدش مگر کہ تیغ جہاد بہ (اردو)۔ خلعت پہننا۔

تشریف خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تحقیقی است یعنی طلب خلعت کردن (صائب ئہ) از سپہر سفلہ تشریف تن آسانی مخواہ بہ پیرہن از چاہ دارد یوسف کنعان در رہ بہ مخفی مباد کہ از سند بالا تشریف خواہیدن پیداست یعنی ہذا کہ این مرادف آنست و خواہیدن بجایش می آید (اردو) خلعت چاہنا۔

تشریف دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ (۱) خلعت دادن است و پیرایہ بخشیدن بمعنی حقیقی (کمال اصفہانی ئہ) تشریف داد ذات ترا از صفات خویش بہ گاہی کریم و گاہ رؤف و گہی رحیم بہ (قغانی شیرازی ئہ) ہر گرا تشریف رسوائی دہد سلطان عشق بہ ہر زمان آید صدا بہر مبارکباد او بہ صاحب بحر و (خان آرزو در چراغ ہدایت) و وارستہ ہر سہ می فرمایند کہ (۲) بمعنی آمدن است (شایق طہرانی ئہ)

می دہد تشریف غم ہر کہ می خواہد بدل ؛ ہیچ منع
نیست دربار است وہمان آشناست ؛
مخفی مباد کہ در اسناد آخر استعمال مصدر رسیدن
است کہ بجایش می آید معنی ندارد (اردو)
(۱) خلعت دینا (۲) آنا ۔ تشریف لانا ۔

تشریف داشتن استعمال ۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ (۱) بمعنی صاحب خلعت بودن است
(طالب آملی ؎) تشریف شہادت زدم و
تیغ تو دارم ؛ فرض است بر ارواح طواف حببا
[illegible] (نصیر ہمدانی ۔ نثر) اگر
چون درین وقت خدام نعیم الانام درین جانب
اصفہان تشریف دارند ۔ (الخ) مخفی مباد کہ
داریدن مرادف داشتن است کہ بجایش می آید
و در اسناد بالا استعمال ہمان است ۔ معنی ندارد
(اردو) (۱) خلعت رکھنا ۔ صاحب خلعت
ہونا (۲) تشریف رکھنا ۔ بقول آصفیہ ۔ موجود
ہونا ۔ رہنا جیسے "ہمارے ساتھہ وہ بھی یہان
تشریف رکھتے ہین"

تشریف دوختن استعمال ۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی حقیقی یعنی دوختن خلعت ولباس
فاخرہ باشد ۔ (اردو) خلعت اور لباس فاخرہ سینا

تشریف رسیدن مصدر اصطلاحی صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ بر سبیل مجاز بمعنی عزت حاصل شدن
است (کمال اصفہانی ؎) نتوان بصد ہزار
زبان گفت شکر آن ؛ تشریف ہا کہ ما را زین جانب
رسید ؛ (اردو) عزت حاصل ہونا ۔

تشریف فرمودن مصدر اصطلاحی ۔
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔
مؤلف عرض کند کہ (۱) بمعنی عطا فرمودن
خلعت ولباس فاخرہ (کمال اصفہانی ؎)
مر تشریف فرمودی ولیکن دون قدر من ؛

هراکس اینقدر بخشد ز تو کس اینقدر چه بود بجو حباب بحر و وارسته هر دو جی فرمایند که (۲) بمعنی آمدن است (آزاد بلگرامی ؎) سر برانوی علی نگذاشت سالار رسل بود رسد تشریف فرمود آفتاب خاوری بود (اردو) (۱) خلعت عطا کرنا۔ (۲) تشریف لانا۔ دکن مین کہتے ہین تشریف فرما ہونا۔

تشریف یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی یعنی حاصل کردن خلعت فاخره باشد (کمال اصفهانی ؎) تشریف سایهٔ تو زمین گر بیافتی بود چشم آفتاب شدی خاک توتیا بود (اردو) خلعت پانا۔

(الف) **تشرین** بقول انند بالکسر و یای معروف نام دو ماه در زبان رومی **مؤلف** عرض کند که یکی را ---------

(ب) **تشرین اول** گویند که ترجمهٔ هندی آن تقریباً کاتک و دیگری را ---------

(ج) **تشرین ثانی** و آن را در هندی تقریباً اگهن گویند۔ صاحبان انند و غیاث (ب) را (تشرین اولی) و (ج) را (تشرین اخری) نوشته اند و لیکن صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم همچنین گفته که بر (ب) و (ج) قائم کرده ایم و حالا (ب) و (ج) به زبان معاصرین عجم است و متقدمین و متاخرین هم استعمالش کرده اند ما این مرکبات را منفرد دانیم (اردو) الف تشرین رومی زبان مین دو مہینون کا نام ہے ب کاتک۔ مذکر (ج) اگهن۔ مذکر۔

تشلیخ بقول برهان و جامع و رشیدی و ناصری و سراج بالام بر وزن زر بیخ بمعنی سجاف

و جامع از صاحب جهانگیری سندی که از کلام شمس فخری برای این آورده همان است که بر (تسلیخ به سین مهمله) گذشت **مؤلف** عرض کند که بعض محققین این را به سین مهملهٔ دوم آورده اند (گذشت و ما آن را اسم جامد فارسی زبان گفته ایم و همان اصل است و این مبدّل آن چنانکه لستی و کستی و تسلیخ را فارسیان از سلخ عربی که بمعنی پوست است بر سبیل تفریس بصورت لغت معرب بدین معنی ساخته اند و این متصرف شان است (اردو) دیکھو تسلیخ۔

تشمیر بقول برهان و جامع با میم بر وزن کفگیر دوائیست که آن را بسفایج خوانند و بایای معنی با فوقانی ما بین شین و میم هم بنظر آمده یعنی تشتمیر. خان آرزو در سراج می فرماید که این مخفف تشتمیر است **مؤلف** عرض کند که صاحب محیط همین را به زای هوز آخر آورده و اشتباهاً بسفایج کرده ما حقیقت بسفایج را بر بسبایج بیان کرده ایم و بر بسبایج اشارهٔ تشمیر هم و باعتبار صاحب جامع ما این را لغت فارسی زبان به رای مهملهٔ آخر میدانیم و آنچه صاحب محیط به زای نقطه دار نقل کرده آن را تصحیف کاتب خیال می کنیم. بالجمله این اسم جامد فارسی زبان است (اردو) دیکھو بسبایج۔

تشمیز بقول محیط همان تشمیر که به رای مهملهٔ آخر گذشت **مؤلف** عرض کند که ما صراحت ماخذ هم در آنجا کرده ایم و این را تصحیف قرار داده ایم (اردو) دیکھو تشمیر۔

تشمیزج بقول برهان و مؤید با زای نقطه دار و جیم بر وزن و معنی چشمیزک است که شیرازیان چشم خوانند و آن تخمی است سیاه و املس که با نبات سایند و در چشم کشند صاحب جامع گوید که همین را اتش هم گویند. صاحب محیط می فرماید که معرب چشمیزج که در چشخام بیاید **مؤلف** عرض

کند که او بر چشخام هرچه نوشته ماذکرش بر پشمه کرده ایم و هم عوض شبه و شبمه (اردو) دیکھو پشمہ ۔

تشن بقول برہان و جامع و رشیدی و سروری و سراج بفتح اول بر وزن چمن بمعنی چاکسوست و آن دانه باشد نرم و سیاه و لغزنده از عدس بزرگتر که در دواهای چشم بکار برند و بکسر اول هم آمده صاحب سروری اسم دیگر این چاکسو بسین مهمله گفته صاحب محیط بر چاکسو گوید که بفتح جیم فارسی و الف و سکون کاف و ضم سین مهمله و سکون واو اسم هندی چشخام است **مؤلف** عرض کند که مخفف و مبدل تشمیرج که گذشت میم بدل شده بنون چنانکه بام و بان و تحتانی و زای هوز و جیم حذف (اردو) دیکھو تشمیرج ۔

تشنک بقول برہان و جامع بر وزن چشمک از پیش سرجائی را گویند که در کودکی نرم و جهنده می باشد و آن را بعربی یافوخ خوانند صاحب رشیدی گوید که همین را جاندانه هم گویند و بجهد هم ـ خان آرزو در سراج همزبانش **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و ما بر تارک صراحت این کرده ایم (اردو) دیکھو تارک کے دوسرے معنے ۔

تشنگی بقول بهار و انند ترجمه عطش است (ظهوری سه) واد از تشنگی و سیرابی ہا گشته ام غرق در محیط سراب ۵ **مؤلف** عرض کند که مرکب است از لغت تشنه و یای مصدری بقاعدهٔ فارسی های هوز آخر بدل شده به کاف فارسی (اردو) تشنگی بقول آصفیه اسم مؤنث عطش ـ پیاس ـ تراس ۔

تشنگی افتادن استعمال ـ بمعنی عطش عائد و واقع شدن **مؤلف** عرض کند که هوا

قیاس است (ظہوری ــه) از داغ تو هست سینہ سیراب ٭ افتاد چو تشنگی سراب است ٭ (اردو) پیاس لگنا۔ بقول آصفیہ۔ پانی کی خواہش ہونا تشنگی ہونا۔

تشنگی برداشتن استعمال۔ مبتلای تشنگی شدن۔ ... **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ــه) تا بہ مشتاقان شود پر کعبہ گشت از خود تہی ٭ صد بیابان تشنگی بردار زمزم عاشقت ٭ مخفی مباد کہ ... با استعمال مصدر برداریدن است کہ بجایش ... (اردو) پیاسا ہونا۔

تشنگی کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر ... کردہ از معنی ساکت و از سازش مصدر (تشنگی گیردن) پیداست (خسرو ــه) از گرنہ سنگ بیش می سوزیم با آتش ٭ نگیرد تشنگی در روز باران ٭ **مؤلف** عرض کند کہ (تشنگی گیردن) ہم محاورۂ زبان است بمعنی تشنہ شدن و (تشنگی گیردن یا گرفتن) عاید شدن تشنگی مرادف (تشنگی افتادن) گذشت مخفی مباد کہ تعریف مصدر گیردن بجایش می آید (اردو) پیاسا ہونا۔

تشنگی کشیدن استعمال بمعنی مبتلای تشنگی شدن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ــه) العطش گویان صحرای غمت ٭ از تشنگی ٭ نیل و جیحون می کشند ٭ (اردو) مبتلائے تشنگی ہونا۔ پیاسا ہونا۔ تشنہ ہونا۔

تشنہ بقول بہار (۱) ترجمہ عطشان و (۲) بمعنی مشتاق و آرزومند مجاز است (میرزا بیدل ــه) گر نباشد حرص عالم یکسر استغناست ٭ آرزو تشنہ با در شراب انداختہ ٭ (صائب ــه) چشم ما چون زاہدان بر میوۂ فردوس نیست ٭ تشنہ بوی از آن سیب زنخدانیم ما ٭ (ولہ ــه) گر بدانی چقدر تشنۂ دیدار توایم ٭ خواہی آمد عرق آلودہ بہ آغوش مرا ٭ صاحب فدائی کہ از علمای

(۱۹۹۲)

معاصر عجم بود بر معنی اول قانع۔ صاحب سخندان
گوید که در سنسکرت (ترشنا) بمعنی تشنگی است
وهم او گوید که بمعنی خواهش و هوس هم۔ خان آرزو
در سراج بذیل تشش گوید که دور نیست که تشنه
مرکب باشد از تش و نون که افادهٔ معنی صاحبی
کند و های زائده از عالم خان و خانه۔ مؤلف
عرض کند که اتفاق داریم با او و معنی دوم مجازی
باشد (اردو) تشنہ۔ بقول آصفیہ (۱) پیاسا
(۲) خواہشمند۔ متمنی۔

تشنه آب زا اصطلاح۔ بقول ناصری
و انند بمعنی مستسقی است که هرچه آب خورد رفع
تشنگی او نشود و زرد آب در شکمش افزاید۔
(ابوالقاسم عنصری بلخی سہ) چو تشنه آب زا نه
بیم از رنج ٭ هلاک خویش را گشته خریدار ٭
و می فرمایند که این لغت در فرهنگها نبود از ین
شعر عنصری بدست آمده۔ مؤلف عرض کند که
تعریف خوشی نکرد و آب زا بمعنی پیدا کننده
آب پس تشنه که خود در شکم خود آب پیدا کند کنایه
باشد از مستسقی (اردو) مستسقی۔ بقول
آصفیہ۔ عربی۔ سیرابی کی طلب کرنے والا۔
استسقا کی بیماری والا۔

تشنه اشک اصطلاح۔ بقول بہار
معروف۔ مؤلف عرض کند که بمعنی مشتاق
اشک باشد متعلق بمعنی دوم تشنه که مجازاً است
(صائب سہ) بیش از ین کاوش مکن با دل که
چشم تشنه اشک ٭ از برای گریه کردن آب
از گوهر گرفت ٭ مخفی مباد که این مرکب اضافی
است و لیکن در شعر بالا بفک اضافت مستعمل
(اردو) اشک کا پیاسا۔ یعنی اشک کا مشتاق۔

تشنه باشیدن استعمال۔ بمعنی (۱) در عالم
تشنگی بودن و (۲) مشتاق بودن۔ مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری سہ)
چه تشنه است برون تو چشم من شاید ٭ چشم
آن رخ خی کرده تشنه باشد ٭ و از همین قبیل

(۳۴۵۵)

است (تشنه شودن) و (تشنه گردیدن) (وله
ے) تشنه تر می شوم آنکم بچکانید بلب ٭ جای خوشنا
تشنه که در چشمه حیوان افتد ٭ تحقیق مباد که مصدر
باشیدن بجایش گذشت و مصدر شودن بجای
خودش می آید (اردو) (۱) پیاسا ہونا۔
(۲) مشتاق ہونا۔

تشنه چیزی بودن مصدر اصطلاحی
بقول بحر بمعنی آرزومند چیزی بودن مؤلف
عرض کند که (تشنه بخون کسی آید) متعلق بہمین مصدر
عام است۔ و این هم متعلق بمعنی دوم تشنه
(اردو) کسی چیز کا مشتاق اور آرزومند ہونا

(الف) تشنه بخون اصطلاح۔
(ب) تشنه بخون آمدن الف بقول
بهار معروف مؤلف عرض کند که بمعنی درپی
خون کسی یعنی درپی قتل بودن (طالب آملی ے) ہمہ
[illegible] دل و داغ ماست ٭ بجی بہار
تشنه بخون [illegible] ماست ٭ ب (رضائی کاشی ے)
دل بخونم تشنه و دلبر بخونم مائل است ٭ وای
برجانم که اینم دلبر و آنم دل است ٭ و ب
مرکب از الف است (ظهوری ے) انگشتان
لقا مژده سیرابی ده ٭ غمزه اش دشنه بکف
تشنه بخون می آید ٭ (اردو) الف خون
کا پیاسا ب خون کا پیاسا بنکر آنا۔

تشنه تو استعمال۔ بقول مؤید۔ ای مشتاق
لقای تو مؤلف عرض کند که هیچ خصوصیت
لقا نباشد۔ بمعنی مشتاق تو باشد و بس متعلق
بمعنی دوم تشنه۔ ضرورت نداشت که این را
مانند اصطلاحی جا دہند (اردو) تیرا مشتاق۔

تشنه جگر اصطلاح۔ بقول سپہان و بحر
و جامع کنایه از اشتیاق۔ بهار بر معروف قانع
(صائب ے) ای که از آب تحقیق تو فلک سبز
است ٭ نیست انصاف برین تشنه جگر خندیدن
٭ (وله ے) صبر کن بر نفس گرم خود ای تشنه جگر
٭ که چو دل آب شود چشمه حیوان گردد ٭ صاحب

ناصری و ملحقات گوید که کنایه از مشتاق است مؤلف
عرض کند که اتفاق داریم با صاحب ناصری که بهر دو
سند بالا هم تائید قولش می کند و مسامح بر محققین
اوّل الذکر است که مشتاق را اشتیاق گفتند و خیال
نفرمودند که (تشنه جگر) اسم فاعل ترکیبی است
البته تشنگی جگر بمعنی اشتیاق توان گرفت (اردو)
مشتاق ۔

(الف) تشنه چشم | اصطلاح بقول بہار
و اند معروف ـ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید
که بمعنی گرسنه چشم است و اسنادش ......

(ب) تشنه چشمی | پیدا است مؤلف عرض
کند که الف بمعنی مشتاق دیدار است و (ب)
بمعنی اشتیاق دیدار (صائب الف) تشنه
چشم افتاده است آئینه اسکندری تا در ته
آب زندگانی دل سیاهی بیش نیست ۔ (صائب
ب ـ) تشنه چشمی لازم افتاد است بزم
وصل را ۔ از نظر بازی نگردد سیر دریا چشم ما
کو (واله ـ) ز آب بحر شود سیر تشنه چشمی من که بودم
چو آب به زمین ما است هیچ نایاب ؟ (اردو)
الف مشتاق دیدار ب اشتیاق دیدار ـ مذکر

تشنه چیزی بودن | مصدر اصطلاحی کنایه
از اشتیاق هر چیز است و بقول بحر مرادف تشنه
بهر چیزی بودن (که گذشت) صاحبان رشیدی
و مصطلحات هم ذکر این کرده اند ـ خان آرزو
در سراج گوید که مشتاق چیزی بودن مؤلف
عرض کند که مشتاق بمعنی و هم تشنه (اردو)
کسی چیز کا تشنه ہونا مشتاق ہونا جیسے میں
آپ کے دیدار کا تشنه ہوں ؛

تشنه خون کسی شدن | مصدر اصطلاحی
بقول بحر اراده قتل کسی داشتن مؤلف
عرض کند که بحر از نزاکت کار نگرفته ـ در صدد
قتل کسی و مشتاق قتل کسی بودن متعلق بمعنی
و تشنه باشد (اردو) کسی کے خون کا پیاسا ہونا

تشنه در خواب آب می بیند | مثل

صاحبان خزینۃ الامثال وامثال فارسی محبوب الامثال ذکراین کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق کسی زنند کہ مشتاق چیزی باشد مقصد آنست کہ ہر کہ اشتیاق چیزی در دل دارد منہمک می شود دران چنانچہ درخواب ہم ہمان چیز را می بیند (اردو) بلی کو چھیچھڑون کے خواب۔ جو من مین بسے سپنے مین دسے۔ صاحب محبوب الامثال نے ان دونون کو اسی فارسی مثل کے مقابلہ مین لکھا ہے۔

تشنہ دل اصطلاح۔ بقول برہان وجامع وبحر مرادف تشنہ جگر کہ گذشت بمعنی کنایہ از اشتیاق۔ بہار بر معروف قانع (امیرخسرو ہ) از تو شاید کہ بدینسان روم ای تشنہ دل از چشمۂ حیوان روم ہی صاحب ناصری در ملحقات آنرا ہم بمعنی مشتاق گوید مؤلف عرض کند کہ اتفاق داریم با او وہمہ رانجا حقیقت تسامح محققین بالا عرض کردہ ایم ودر ینجا ہم سکندری خوردہ اند کہ مشتاق را اشتیاق نوشتہ۔ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) دیکھو تشنہ جگر

تشنہ شودن استعمال۔ بمعنی حقیقی است مؤلف عرض کند کہ بہر دو معنی تشنہ مستعمل بمعنی تشنہ شدن وحقیقت شودن بجایش می آید (ظہوری ہ) تشنہ ترمی شوم آبم بچکانید بلب ہی ای خوشا تشنہ کہ در چشمۂ حیوان افتد ہی (اردو) تشنہ ہونا۔ مشتاق ہونا۔

تشنہ کام اصطلاح۔ بقول بہار وانند معروف مؤلف عرض کند کہ بمعنی تشنہ لب است (۱) بمعنی حقیقی و (۲) نہایت مشتاق چیزی (میرزا محمد زمان راسخ ہ) زفیض بادۂ جوش گل بباغ است ہی چراغان تشنہ کام یک چراغ است ہی (اردو) تشنہ کام بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہین صاحب آصفیہ نے تشنہ لب پر فرمایا ہے (۱) نہایت پیاسا۔ ایسا پیاسا جس کے ہونٹون پر پپڑیان جم جائین (۲) نہایت

مشتاق ـ نهایت خواهشمند ـ

تشنه لب استعمال ـ بقول بهار و انند معروف **مؤلف** عرض کند که مرادف تشنه کام بهر دو معنی (ظهوری ۵) با تفته درونی چه کند قطره چکانی ٭ در وادی ما تشنه لبان بحر سراب است ٭ (صائب ۵) بوسه های تشنه لب پرد ز بیم با قست ٭ چون کبوترهای چاهی گرد چاه غبغبش ٭ (اردو) دیکهو تشنه کام ـ

(الف) **تشنیع** بقول منتخب بالفتح وکسر نون لغت عرب است بمعنی زشت گفتن و زشت شمردن چیزی را **مؤلف** عرض کند که فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر با مصدر زدن یعنی (ب) **تشنیع زدن** بمعنی زشت گفتن استعمال کنند ـ صاحبان بهار عجم وانند ذکر این کرده اند (مولوی معنوی ۵) ای تو قدیم می کده هم مستی و هم می زده ٭ تشنیع های بیهده چون می زنی ای بدگهر ٭ (میر خسرو ۵) دشنام و بد دشمن تشنیع زند دوست ٭ چندان شنوم از که و چندین به که گویم ٭ مخفی مباد که از اسناد بالا مصدر زدن پیداست که مرادف زدن است عیبی ندارد و تعریفش بجای خودش می آید (اردو) طعن و تشنیع کرنا ـ

تشویر بقول بهار شرمنده شدن و شرمنده کردن. فارسیان بمعنی خجالت و انفعال بالفظ خوردن و دادن و کشیدن استعمال این کنند **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر واو صاحب منتخب ذکر این کرده استعمال فارسیان در ملحقات می آید (اردو) خجلت مؤنث ـ انفعال ـ مذکر ـ

تشویر خوردن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی خجل شدن است (کمال اصفهانی ۵) زهی ز رفعت تو خورده آسمان تشویرها زهی

ندیدہ ترا چشم روزگار نظیر ہو (اردو) خجل
ہونا۔ شرمندہ ہونا۔

تشویر دادن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی خجل ساختن است و خجالت عائد حال
کردن (انوری ـــ) کند لطائف طبع تو بحر را
حیران بود شمائل حلم تو کوہ را تشویر مخفی

مباد کہ از سند بالا مصدر دمیدن پیدا است
کہ بجای خورش می آید (اردو) خجل کرنا۔

تشویر کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی خجل شدن و ندامت کشیدن است (اوحدی
ہروی ـــ) در مجلس تو اوستاد تقدیر ہو چہ جبر کشید
ہیچ تشویر ہو (اردو) خجل ہونا۔ شرمندہ ہونا۔

تشویش بقول بہار بمعنی شوریدہ کردن کار و محی غریا بہ کہ این عربی الاصل نیست و فارسیان
بمعنی رنج و محنت بالفاظ خوردن و دادن و داشتن و کردن و کشیدن استعمال کردہ اند و ہمچنین
بمعنی سرزنش ہم کہ در ملحقات می آید مؤلف عرض کند کہ بقول منتخب بالفتح و کسر واو بمعنی پریشان
و آشفتہ کردن آمدہ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر و با مصادر فارسی مرکب کردہ اند
(اردو) تشویش بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث پریشانی گھبراہٹ سوچ تردد فکر۔

تشویش آمدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ فکر و تردد و پریشانی لاحق شدن است
(ناصر بخاری ـــ) از محنت یا محنت پیش آمد
ہمچو ز ملک پدر بہر تو تشویش آمدہ (اردو)
فکر و تردد اور تشویش لاحق ہونا۔

تشویش باشیدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر تشویش بودن کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ از سندش (تشویش باشیدن) پیدا ست
کہ آن تشویش کردہ ایم (سلمان ساوجی ـــ) ہم

بیم من از ان غمزه بیمار بود ٭ همه تشویشم از ان
زلف پریشان باشد ٭ (اردو) تشویش ہونا
تشویش خوردن | استعمال - صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که مبتلای فکر و تردد و پریشانی بودن است
(سعدی ؎) تهیدست تشویش نانی خورد
٭ جهانبان بقدر جهانی خورد ٭ (اردو)
تشویش فکر - تردد - پریشانی مین مبتلا ہونا -
تشویش دادن پا | استعمال - صاحب
آصفی ذکر (تشویش دادن) کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که از سندش (تشویش دادن پا)
بمعنی تکلیف رسانیدن به پا بغرض تشریف آوردن
یعنی زحمت تشریف آوری دادن پیداست
(وحشی بافقی ؎) جان را به هجرت می کنم بهر عتاب
گو مبا ٭ کی بهر خطا جان خود تشویش پایت می دهم
٭ وحشی مباد که از سند بالا مصدر رهیدن پیداست
که بمعانی خود وش می آید (اردو) آنے کی
تکلیف دینا -
تشویش داشتن | استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که بمعنی فکر و تردد داشتن است (شیخ سعدی ؎) چه
از بین غم نانی داشتم و این ساعت تشویش جهانی
٭ (اردو) فکر و تردد رکھنا یعنی مبتلای فکر
و تردد ہونا -
تشویش دیدن | استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که بمعنی مبتلای فکر و تردد شدن (قراری
گیلانی ؎) مرگست دوری از الم تشویش
هستی دیده را ٭ یارب ز خواب نیستی در حشر
بیدارم مکن ٭ (اردو) مبتلائے فکر و تردد ہونا
تشویش کردن | استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که سرزنش و توبیخ کردن است (سعدی
شیرازی ؎) باندیشش راز بجر و تشویش [illegible]

پشیمانی از گفته خویش کرده (اردو) زجر و ترجیح کرنا۔ جھڑکنا۔

تشویش کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مبتلای فکر و تردد شدن است۔

(ظهوری ے) دل است اینکه نازبتان می کشد ۞ دل است اینکه تشویش جهان می کشد ۞ (اردو) فکر و تردد مین مبتلا ہونا۔

تشه بقول برهان و جامع و سروری با ثانی مشدد بر وزن پشه (۱) پیمانهٔ روغن را گویند که چار آثار بود۔ سراج بذکر قول سروری می فرماید که در رساله توسیه بکسر (۲) بمعنی تیشه نیز رگ است پس مخفف تیشه بود **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی دوم مخفف تیشه که می آید (اردو) (۱) روغن کا ناپ۔ پیمانه۔ مذکر۔ (۲) دیکھو تیشه۔

تشی بقول برهان و جامع بفتح اول و کسر ثانی و سکون تحتانی (۱) خارپشت کلان را گویند که خارهای خود را مانند تیر اندازد و بقول بعض اهل لغت عرب است و (۲) بکسر اول مردم پرشپش را خوانند۔ صاحبان رشیدی و سروری و سراج بر معنی اول قانع (حکیم اسدی ے) تو این رو سیه پارسی چون کشی ۞ یکی سنگ خوانند و دیگر تشی ۞ صاحب ناصری بذکر معنی اول می فرماید که این لغت فارسی دری است نه عربی صاحب برهان خطا کرده که عربی دانست۔ صاحب محیط بر خارپشت قانع **مؤلف** عرض کند که ما حقیقت این را بر اتشی بیان کرده ایم که به الف اول گذشت و این مخفف آن و به معنی دوم مرکب از تش با یای نسبت معنی صاحب تش و تش دارنده و تش بمعنی شپش بجایش مذکور شد (اردو) (۱) دیکھو اتشی (۲) وہ شخص جس کے جسم مین جوئین پڑ گئی ہون۔

تشیرہ | بقول برہان و جامع و ناصری و مؤید و سراج بر وزن کبیرہ گلولہ را گویند کہ از سنگہای الوان و سخت سازند و بدان بازی کنند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است وبس (اردو) وہ پتھر کا گولہ جس سے کھیلتے ہیں۔ مذکر۔

تای فوقانی با صاد مہملہ

تصاعد | بقول بہار بہ بالا بر آمدن و می فرماید کہ صحیح تصعد است (بدرچاچی ﴿) در تصاعد کندی گرد براقت سوچرخ ﴿ چشم عقرب شود ی معدن ثور از دبران ﴿ **مؤلف** گوید کہ تصعد بالفتح بقول منتخب لغت عرب است بمعنی بالا رفتن و لیکن صاحب انند بحوالۂ منتہی الارب تصاعد را ہم بر وزن تفاعل لغت عرب گوید پس استعمال فارسیان است وبس و وجہی نیست کہ بقول بہار متصرف فارسیان بر سبیل تعریب دانیم (اردو) بلند ہونے کا حاصل بالمصدر تصاعد کا استعمال اردو میں ہے۔

تصحیح | بقول بہار درست کردن می فرماید کہ بالفظ دادن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ بالفتح و کسر حای حطی اول بقول انند لغت عرب است پس بخبرین نیست کہ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این بترکیب مصادر فارسی کردہ اند کہ در ملحقات می آید (اردو) تصحیح۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث صحت۔

تصحیح دادن | استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند بمعنی درست کردن و صحیح نمودن است استا-

(ے) [illegible] تشنہ خاک شبنم [illegible] رو کن و تصحیح این رسالہ بدہ ﴿ (ظہوری ﴿) آتاب [illegible] تصحیح دادہ بودش [illegible]

ساکت اند و بدون سند استعمال ما این را درست نمی‌دانیم ظاهراً معنی لفظی این غلطی قباست یعنی قبا به غلط پوشیدن البته تبدیل قبا استعاره توان کرد بفنا که چون قبای وجود بدل شود عالم باقی تعلق می‌شود باقی حال این اصطلاح را هیچ نمی‌دانیم (اردو) ناقابل ترجمہ۔

تصدیع بقول بہار بمعنی درد سر دادن۔ می فرماید که بالفظ دادن و کشیدن مستعمل مؤلف عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر دال مهمله و بقول منتخب بمعنی درد سر رساندن۔ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدرش یعنی تکلیف و زحمت بر سبیل مجاز استعمال این با مصادر فارسی می کنند که در ملحقات می آید (اردو) تصدیع۔ بقول آصفیه۔ عربی۔ مؤنث۔ درد سر [illegible]

تصدیع بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که زحمت و تکلیف برداشتن است (کمال خجندی سه) ما را بروز واقعه خاطر به آن خوشست کز خاک آستان تو تصدیع می بریم ؛ (اردو) تکلیف میں مبتلا ہونا۔

تصدیع دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تکلیف و زحمت رسانیدن است متعدی مصدر گذشته۔ (ناظم هروی سه) بعد مردنی مید هد تصدیع جاهت عزیز مصر یعنی خاک راهت ؛ مخفی مبادکه از سند بالا مصدر دمیدن پیداست که بجایش می آید (اردو) تصدیع دینا۔ تکلیف دینا۔

تصدیع کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که تکلیف و زحمت برداشتن (مخلص کاشی سه) تصدیع در تدارک هر ناخوش مکش ؛ داری چو سرکه و نمکی درد سر مکش ؛ (اردو) تکلیف اٹھانا۔ زحمت میں مبتلا ہونا۔

تصدیق بقول بہار راست گردانیدن و باور داشتن - می فرماید که بالفظ کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر دال مهمله - بقول منتخب راست گوی دانستن کسی را - فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند (ظهوری ع) بحث عشقت خرد بیهوده وارد خامی باو می شود پخته تصدیق جنون می آید (اردو) کسی کو سچا سمجھنے کا حاصل بالمصدر -

تصدیق فرمودن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تصدیق کردن است یعنی راست گو داشتن کسی را و صحیح دانستن (نثر نصیر همدانی) میدانم که هرچه در وادی اشتیاق می نویسم تصدیق می فرمایند - مخفی مباد که از سند بالا استعمال فرمائیدن پیداست که بجایش می آید (اردو) تصدیق فرمانا - تصدیق کرنا -

تصدیق کردن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تصدیق فرمودن است و فرق در هر دو همین قدر که آن کلمهٔ عزت است نظر به اعزاز مخاطب و این معمولی (کمال اصفهانی ع) گزاف آن زنم که بمن ختم شد سخن / تصدیق من هر آینه دیوانه می کند / مخفی مباد که از سند بالا مصادر کردن پیداست که بجایش می آید (اردو) تصدیق کرنا - سچ قرار دینا -

تصرف بقول بہار دست کاری زدن و می فرماید که بالفظ داشتن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بفتحتین و رای مشدد - صاحب منتخب ذکر این کرده فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی قبض استعمال این می کنند (ظهوری ع) دست تصرف صبا بستم

از آه برقفا کرده اجاره چشم جان سرمهٔ خاکپای را (اردو) تصرف ۔ بقول آصفیہ عربی ۔ اسم مذکر ۔ دست اندازی ۔ قبضہ ۔ مداخلت ۔

تصرف داشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قبضہ داشتن (ظهوری ے) این تصرف نہ مهر داشت نہ ماه ہر نگاهی کہ رفت داشت نگاه (اردو) تصرف رکھنا ۔ قابض ہونا ۔ قبضہ رکھنا ۔

(ظهوری ے) عشوهٔ ساقی تصرف در مزاج توبہ کرد گونگہ نہ جرعهٔ تکلیف بر تقوی فشان (اردو) تصرف کرنا ۔ قابض ہونا ۔ دخل پانا ۔

تصرف کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قابض شدن و دخل یافتن است ۔

تصرف گذاشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ترک کردن قبضہ و مداخلت از نظامی ے) تصرف دران سکہ نگذاشتم کزان سیم و زر زر خبر داشتم (اردو) قبضہ چھوڑنا ۔ مداخلت ترک کرنا ۔

تصفیہ نفط اصطلاح ۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار ذکر این کرده گوید کہ بمعنی کارخانهٔ روغن نفط است کہ آن را پاک و صاف کنند و نفط بقول غیاث روغنی است سیاه و سفید رنگ بهتر از انست کہ در ملک شیروان از زمین می جوشد و معرب است و بقول بعض داروئی است کہ حکما ساختہ اند ہر جا کہ اندازند آتش درگیرد **مؤلف** عرض کند کہ این مرکب بمعنی مصدریست کہ روغن نفط را صاف کردن و معاصرین عجم بر سبیل مجاز کارخانہ را بدین اسم موسوم کردند کہ کار تصفیهٔ این روغن کند (اردو)

روغن نفت کے صاف کرنے کا کارخانہ۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے نفت کا ذکر فرمایا ہے۔

تصنیف بقول بولچال بحوالۂ معاصرین عجم (۱) سرودن غزل ہا و امثال آن **مؤلف** عرض کند کہ این تصرف معاصرین عجم است در معنی بر سبیل مجاز و تفریس و حقیقۃً این لغت عرب است بالفتح و کسر نون و بقول منتخب جدا کردن بعضی از بعضی و گونہ گونہ کردن چیزی را و در اصطلاح مثل تالیف است و فرق در تالیف و تصنیف ہمین قدر کہ تالیف کتابی باشد کہ در آن از چند کتب مطالب مشتتی را جمع نمودہ باشند (چنانکہ گذشت) و تصنیف مضمون طبع و افکار مصنف است (اردو) تصنیف بقول آصفیہ دل سے کوئی کتاب یا طبیعت سے کوئی مضمون لکھنا۔ ایجاد۔

تصنیف را مصنف نیکو کند بیان مثل صاحبان خزینۃ الامثال امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان استعمال این و خواندن افکار و اشعار شعرا کنند و نمی پسندند کہ شعر شاعری را دیگری بخواند۔ و حق ہم ہمین است کہ مصنف تصنیف خود خوب می خواند بر خلاف غیر (اردو) دکن میں اسی فارسی کہاوت کا استعمال ہے۔

تصنیف نہادن مصدر اصطلاحی بقول بحر و آنند و غیاث بمعنی بہتان کردن است **مؤلف** عرض کند کہ مجاز است و بس و بر زبان معاصرین عجم (تصنیف کردن) ہم بہمین معنی مستعمل است می گویند :: آغا این الزام را بحق او تصنیف می کنی :: یعنی بہتان می کنی (اردو) بہتان کرنا۔

تصور بقول بہار در دل خود صورت چیزی بستن و می فرماید کہ با لفظ بستن و کردن مستعمل است **مؤلف** عرض کند کہ تجنیس و تتمہ و او مشدد لغت عرب است فارسیان

بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این می کنند و با مصادر خود هم بقاعدهٔ فارسی مرکب نمایند که در ملحقات می آید (اردو) تصوّر۔ بقول آصفیه عربی۔ اسم مذکر۔ کسی شے کی صورت دل مین باندھنا۔ خیال۔ تصوّر۔ بمعنی حاصل بالمصدر۔

تصوّر بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که قائم کردن تصوّر است (بیدل ؒ) بهار بوسه بپای تو دل و خون کردید و نگه تصوّر رنگینی حنا بسته ہو۔ (اردو) تصوّر باندھنا۔ دکن مین مستعمل ہے بمعنی تصوّر قائم کرنا۔

تصوّر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تصوّر بستن است (بسمل نیشاپوری ؒ) آئینه را تصوّر کرد است که هم ہو از بس دلم ز هر دم دنیا گرفته است ہو۔ (اردو) تصوّر کرنا۔ دیکھو تصوّر بستن۔

تصویر بقول بهار صورت کردن و آفریدن صورتی که از چوب و گل و امثال آن سازند یا بر دیوار و غیر آن نگارند و این مجاز است و تصاویر جمع آن۔ می فرماید که بالفظ کردن و کشیدن مستعمل است مؤلف عرض کند که لغت عرب است و در منتخب و منتهی الادب هم بهمین معنی آمده۔ بالفتح و کسر واو مستعمل۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و بترکیب فارسی استعمالش نماید که در ملحقات می آید (ظهوری ؒ) می رود از صفحه تصویر برون ہو صورتش گر زیور تصویر نیست ہو (اردو) تصویر۔ بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث لغوی معنی صورت بنانا مگر یہ مصدر اسم مفعول کے معنون مین مستعمل ہے۔ مورت۔ شبیه روپ۔ فوٹو۔ نقش۔ نقشه۔ بت۔

تصویر سایه دار اصطلاح ـ بقول بهار صورتی که سایه اش افتد مثل تصویر سنگ و آهن وطلا وغیره واین بمناسبت اسمیه شکستنی است بخلاف تصویر رنگ و نقشان (شفیع اثر ره) هرکس بسایهٔ دگری اندرش رود چون ‖ می بایدش شکست چو تصویر سایه دار ‖ صاحبان بحر و مصطلحات وانند هم ذکر این کرده اند ـ **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی است (اردو) سایه دار تصویر ـ مؤنث ـ بت ـ

تصویر قلمدان استعمال ـ بقول بهار وانند تصویری که بر قلمدان نقش کنند (محسن تاثیر ره) لب خاموش تصویر قلمدان فاش می گوید ‖ که از همراهی اهل سخن نتوان سخنور شد ‖ **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است بمعنی حقیقی (اردو) وه تصویر جو قلمدان پر کھینچیں ـ مؤنث ـ

تصویر کردن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تصویر کشیدن است (صائب ره) تصویر یکدم تشبیه تر آکند تصویر ‖ ز خامه اش سر انگشت در دهان ماند ‖ مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر کندن است که بجایش می آید (اردو) تصویر کھینچنا ـ تصویر بنانا ـ فوٹو لینا ـ

(الف) **تصویر کش** اصطلاح ـ الف (ب) **تصویر کشیدن** بقول بحر وانند و بهار بمعنی مصور (ملا مفید بلخی ره) شوخ تصویر کشم جلوهٔ رنگین وارد ‖ نقش پایش چو قلم صورت گلچین وارد ‖ صاحب آصفی ذکر (ب) کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که الف اسم فاعل ترکیبی است و ب مرادف تصویر کردن (قاسم مشهدی ره) در چشم مور جلوه ندارم ز لاغری ‖ تصویر من به موی میانی کشیده اند ‖ صاحب تحقیق الاصطلاحات هم ذکر (ب) کرده (اردو) تصویر کھینچنا ـ دیکھو تصویر کردن ـ

تصویر گر اصطلاح ـ بقول بحر و بهار وانند

بمعنی مصوّر **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است که گر بمعنی کننده و سازنده هم آمده چنانکه کاسه‌گر و کوزه‌گر (اردو) مصوّر۔ تصویر بنانے والا۔

تصویر مستقبل اصطلاح۔ بقول بحر تصویر روبرو و دوچشمی **مؤلف** عرض کند که مستقبل بمعنی استقبال کرده شده اسم مفعول است و ازینکه تصویر دوچشمی ہمچو شخصی است که روبرو آمده فارسیان بدین معنی این اصطلاح را قائم کردند (عرفی ـه) چهره پرداز جهان ریخت گشد چون به جمل ز شب شود نیم رخ و روز شود مستقبل ۔ مخفی مباد که عرفی درین شعر تصویر نیم رخ و تصویر مستقبل را بالمعنی بسته است اگرچه لفظاً ظاهر نیست

(اردو) وہ تصویر جو سالم صورت کی ہو جس میں دونوں آنکھیں مقابل نظر آئیں۔ مؤنث۔ دکن میں اس کو تصویر مقابل اور تصویر دوچشمی کہتے ہیں۔

تصویر نیمرخ اصطلاح۔ بقول بحر و بہار وانند ہمانست که آن را در عرف تصویر یک چشمه گویند۔ مقابل تصویر مستقبل که دوچشمی باشد و سند این از عرفی بر تصویر مستقبل گذشت **مؤلف** عرض کند که صراحت کافی ہمدرانجا کرده ایم (اردو) یک چشمی تصویر جس میں صاحب تصویر کا منہ مصوّر کے مقابل نہو۔

فوقانی باضاد معجمه

(الف) **تضرّع** بقول بہار بمعنی زاری کردن (شیخ شیرازی ـه) گر تضرّع کنی و گر فریاد ۔ دزد زر باز پس نخواهد داد ۔ **مؤلف** عرض کند که بفتح اوّل و دوم و ضم رای مهمله لغت عرب است و صاحب منتخب ذکرش کرده۔ فارسیان استعمال این بمعنی گریه با مصدر کردن کرده اند و متضرّع ساختن و نمودن ہم گوشش نخورده۔

(ب) **تضرع کردن** | از ہمین لغت الف است بخیال ما مسند بالا متعلق بمصدر کندن است کہ بجایش می آید (اردو) الف گریہ مذکر ب رونا ۔

تضمین | بقول آنند بروزن تفعیل لغت عرب است بمعنی پذیرانیدن و ضامن گردانیدن کسی را و درپناه آوردن و باصطلاح شعرا درآوردن شعر مشہور دیگری را در شعر خود. اگر آن شعر یا مصرع مشہور است احتیاج بایما ندارد والا اشاره بدان واجب است تا از آفت تہمت سرقہ مصئون باشد و تضمین مصرع را تاکید و تضمین بیت را استعانه گویند **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربیت بالفتح و کسر میم. صاحب منتخب این را آورده و معنی اصطلاحی شعرا را ہم ذکر کرده فارسیان بہمین معنی آخر استعمال این با مصدر ساختن و کردن و نمودن می کنند (اردو) تضمین بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث شامل کرنا اصطلاح عروض مین کسی مشہور مضمون یا شعر کو اپنی نظم مین داخل کرنا

فوقانی با طای حطی

تطاول | بقول بہار گردن کشی کردن و فارسیان بمعنی ظلم و بیداد بالفظ کردن و کشیدن استعمال می نمایند **مؤلف** عرض کند کہ بفتحتین وضم واو لغت عرب است صاحب منتخب ذکر این کرده و بلحاظ تصرف فارسیان در معنی ما این را مفرس دانیم (ظہوری ع) خوبان عجب کہ خیل مدارا و ہمنشان ؛ تسخیر ملک دل بہ تطاول حوالہ است ؛ (ولہ ع) گویا کہ نقش مثال تطاول ترحمت است ؛ مشکل هر است کار مدارا بر دوست ؛ (اردو) ظلم مذکر بیداد

تطاول کردن | مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و بہ تطاول بمعنی ظلم و بیداد کردن نوشتہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است از تفریس فارسیان

که بر تطاول گذشت (حافظ شیراز ع) خدا را
لبی بهره انداز جرعهٔ کاس الکرام ٭ این تطاول نشان
که با عشاق مسکین می کنند ٭ (ظهوری ع)
کشور دل بخرابی چه بلا آباد است ٭ کند انکار
مدارا که تطاول نکند ٭ مخفی مباد که از اسناد بالا
مصدر گذشتن پیداست که بجایش می آید (اردو)
ظلم کرنا۔ بیداد کرنا۔

تطاول کشیدن مصدر اصطلاحی صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که تحمل ظلم و بیداد کردن است (حافظ شیراز
ع) این تطاول که کشید از غم هجران بلبل ٭ تا سراپرده
گل نعره زنان خواهد رفت ٭ (اردو) ظلم سہنا

(الف) تطبیق بقول بہار موافق گردانیدن چیزی با چیزی می فرماید که بالفظ دادن مستعمل
است مؤلف عرض کند که بالفتح و کسر موحده لغت عرب است و صاحب اند صراحت
آن کرده فارسیان استعمال مجرد این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی مطابقت و موافقت می کنند و
(ب) تطبیق دادن را بمعنی مطابقت کردن (واله هروی ع) ای داده به اهل
قبر تطبیق نفس ٭ زائینه لبسہو کرده تحقیق نفس ٭ (اردو) الف تطبیق بقول آصفیہ عربی
اسم مؤنث۔ تطابق۔ مطابقت۔ مشابہت۔ تشابہ (ب) تطبیق دینا مطابقت کرنا۔

تطعیم الجدری اصطلاح۔ بقول بول چال بحوالہ معاصرین یعنی عمل جراحی کردن برای حفظ
ما تقدم مرض (برجوشیدگی) مؤلف عرض کند که آب آبله های این مرض را می گیرند و بر
بازوی انسان دو سه جا جراحتی خفیف کرده آن ماده را دران داخل کنند تا ازانجا آبله ها
پیدا می شود و تب خفیف هم عارض گردد و در هشت یا ده روز التیام پذیرد و این عمل گویا
مرض مصنوعی است که پیدا کنند و بخیال اطبای فرنگ این عمل مرض (برجوشیدگی) است

تا یک سال و درین روزہا اطبای یونانی ہم این را مفید و حفظ ما تقدم مرض مذکور دانند معنی لفظی این پیوند داد و آبد شک نیست کہ این مرکب زبان عرب است و لیکن اصطلاح قدمای عرب نیست از ینکہ این طرز عمل ہم برای حفظ ما تقدم این مرض در زمانہ پیشین نبود و حالا در بعض بلاد عرب ہم ہمین اصطلاح برای این عمل مستعمل است معاصرین عجم بر زبان دارند بخیال ما مفرس باشد (اردو) ٹیکا لگانا ٹیکا ڈالنا۔

تطہیر بقول بہار پاک کردن **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر ہای ہوز فارسیان بمعنی حاصل بالمصدرش یعنی طہارت و پاکیزگی استعمال این با مصادر فارسی کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) طہارت۔ بقول آصفیہ عربی۔ مؤنث۔ پاکی۔ صفائی۔

تطہیر دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ صاف و پاک کردن و شستن است (علی خراسانی ؎) بسکہ آلودہ عصیان شدہ دل تا محشر دامنش را نتوان داد بہ زمزم تطہیر (اردو) طہارت دینا۔ صاف و پاک کرنا۔ دھونا۔

تطہیر گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند بمعنی طہارت و پاکیزگی حاصل کردن است (علی خراسانی ؎) صادق آن مہبط انوار کہ گرفت ہ دامن شرع ز سرچشمۂ علمش تطہیر (اردو) طہارت حاصل کرنا۔

تطہیر یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تطہیر گرفتن است (علی خراسانی ؎) پیش ازین بود پر از لوث خطا چون زمزم یافت از آب کف شرع پیمبر تطہیر (اردو) طہارت پانا۔

فوقانی با ظای معجمہ

تظلم بقول بہار فریاد کردن و نالیدن از بیداد کسی می فرماید کہ بالفظ برآوردن و زدن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتح اول و دوم و لام مضموم مشدد و صاحب منتخب ذکر این کردہ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی فریاد می کنند و با مصادر فارسی زبان خود مرکب سازند (اردو) دادخواہی ۔ مؤنث ۔ فریاد ۔

تظلم آمدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فریاد و دادخواہی بوقوع آمدن است (عبد الغنی تفرشی ؎) تظلم نیاید ز من لیک ترسم ٭ کہ عدل حق تعالی بر نتابد ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا مصدر آئیدن پیداست کہ بجایش گذشت (اردو) دادخواہی اور فریاد واقع ہونا ۔

تظلم برآوردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ اظہار جور و جفا و دادخواہی کردن است (سعدی ؎) تظلم برآورد و فریاد خواند ٭ کہ رحمت برافتاد و شفقت نماند ٭ (اردو) دادخواہی کرنا ۔ ظلم کو ظاہر کرنا ۔

تظلم زدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی فریاد کردن و اظہار ظلم ظالم و دادخواہی کردن است (نظامی ؎) تظلم زنان بر شاہ روم ٭ کہ بر مصریان تنگ شد مرز و بوم ٭ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بمصدر زدن است کہ بجایش می آید (اردو) داد چاہنا ۔ فریاد کرنا ۔ اظہار ظلم کرنا ۔

تظلم کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ دادخواہی است (شاہی سبزواری ؎)

گفته شاهی برین در کیست باچندین فغان کو داد
خواهم هر دو سلطان تظلم می کنم ۴ مخفی مباد که
سند بالا متعلق به مصدر کردن است که
بجایش می آید۔ (اردو) داد خواہی کرنا۔

تظلم نمودن استعمال صاحب آصفی از معنی سند

مؤلف گوید که مرادف تظلم کردن است۔
(ثنائی مشهدی ۳) من تظلم می نمایم دست
بر سری زخم ۴ او تغافل می زند آزار دیگر
می کند ۴ مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر نمایند
است که بجایش می آید (اردو) فریاد کرنا

فوقانی با عین مهمله

تعارف بقول رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار بمعنی ملاقات و بدیه۔ صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم گوید که بمعنی تواضع و ملاقات و صاحب سلامت است۔ **مؤلف** عرض کند که نقص تعریف هر دو معانی متعارفه را در خفا دارد و ما از معاصرین عجم شنیده ایم که استعمال تعارف بمعنی معرفت و شناسائی می کنند۔ لغت عرب است بفتح اول و دوم و ضم رای مهمله و بقول منتخب یکدیگر را شناختن پس فارسیان همین را بمعنی حاصل بالمصدر استعمال کرده و با مصادر خود مرکب ساخته اند که در ملحقات می آید (اردو) تعارف بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مذکر۔ شناسائی۔ جان پہچان۔ واقفیت۔ واقف کاری۔

تعارف رسمی اصطلاح۔ بقول رهنما
بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار بمعنی ملاقات
با جلوس شاهانه۔ صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین
عجم هم فرماید که مراد از ملاقات شاهانه **مؤلف**
عرض کند که صراحت معنی تعارف بجایش
گذشت و ما این را بمعنی بالا مفترس دانیم
که به تخصیص معنی تفریس کرده اند (اردو)
ملاقات شاهی یعنی شاهانه جلوس کے ساتھ ملاقات

کرنا کا حاصل بالمصدر۔

تعارف کردن مصدر اصطلاحی بمعنای صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی سلام کردن گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ حقیقت لفظ تعارف بجایش گذشت و درینجا بمعنی سلام کردن این تعریض است بلحاظ تخصیص معنی (اردو) سلام کرنا

تعب بقول بہار بوزن طلب۔ رنج و ماندگی است می فرماید کہ با مصادر دادن و شدن و کشیدن مستعمل است **مؤلف** عرض کند کہ بفتح اول و دوم لغت عرب است و صاحب منتخب ذکر این بمعنی مصدری کردہ۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کردہ اند کہ در محاورات می آید (ظہوری ؎) بہر غم و درد سبب می طلب ٭ مایۂ راحت ز تعب می طلب ٭ (اردو) تعب بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ رنج کلفت۔ دکھ۔ تکلیف محنت مشقت۔

تعب دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ لاحق کردن تعب و تعب آوردن و باعث تعب شدن (ایمای اصفہانی ؎) مثال گرسنہ چشمان شکم پرست مباش ٭ کہ میدہد تعب آن پیرہن کہ دارد آتش ٭ مخفی مباد کہ سند با لا متعلق بہ مصدر دمیدن است کہ بجایش می آید (اردو) تکلیف دینا۔ رنج دینا۔

تعب کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ برداشت تعب کردن و مبتلای مصیبت و رنج شدن است (اسیر شہرستانی ؎) سبز است حاصلی کہ ز حسرت گذشتہ است ٭ کی سوز خواہشم تعب دانہ می کشد ٭ (اردو) مبتلائے تعب ہونا۔ رنج اٹھانا۔

تعبیر بقول بہار۔ بیان خواب کردن و خبر دادن از مراد آن و سخن از کسی یا از خود کردن است۔ می فرماید کہ با لفظ راندن و رفتن و زدن و کردن و نہادن مستعمل **مؤلف** عرض

آنکہ لغت عرب است بالفتح وکسر موحدہ فارسیان بمعنی (۱) مراد خواب و (۲) عبارت و مقصود استعمال این می کنند یعنی استعمال مجرد این در فارسی بمعنی حاصل بالمصدر است (ظہوری ــه) رفت سودای توخوابم زسر ای دیدہ چشم ٭ نہ پسندند زمین دوم تعبیر طراز ٭ (ولہ ــه) شب سرای خواب روشن شد زشمع دولتی ٭ فال داغ دل برآمد ازلب تعبیر ما ٭ (اردو) (۱) تعبیر بقول آصفیہ ـ عربی ـ اسم مؤنث ـ خواب کا نتیجہ (۲) عبارت بین لانا ـ کا حاصل بالمصدر

تعبیر راندن مصدر اصطلاحی ـ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی صراحت شدن است و تعبیر دریجا بمعنی روش (انوری ــه) ہزار راز برفت است بر زبان قضا ٭ کہ بہ زبان سنان تو راندش تعبیر ٭ (اردو) صراحت ہونا ـ

تعبیر رفتن مصدر اصطلاحی ـ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ کردہ شدن تعبیر و قرار یافتن تعبیر باشد ـ (حافظ ــه) دیدم بخواب خوش کہ بدستم پیالہ بود ٭ تعبیر رفت کار بدولت حوالہ بود ٭ (اردو) تعبیر کی جانا تعبیر قرار پانا ـ

تعبیر زدن مصدر اصطلاحی ـ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تعبیر کردن است (خسرو ــه) تعبیر خواب بر کہ زنم ہر شبی ز تو ٭ خوابی دروغ راست کنم بہر حال خویش ٭ مخفی مباد کہ از سند خسرو مصدر زدن پیدا است کہ بجای خودش می آید (اردو) تعبیر کرنا ـ

تعبیر کردن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ تعبیر خواب کردن یعنی نتیجہ خواب قیاس کردن (معزی نیشاپوری ــه) خیال دولت تو ہر کہ بیند اندر خواب ٭ معبّر ہمہ نیک اختری کند تعبیر ٭ مخفی مباد کہ از سند

بالامصدر تعبیر کردن پیداست که بجای خودش
می آید (اردو) تعبیر کرنا۔

تعبیرگو اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ ترجمہ معبّر **مؤلف** عرض کند که آنکه تعبیر خواب
گوید موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است۔
(اردو) تعبیرگو بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے۔ وہ
شخص جو تعبیر خواب کہتا ہے۔

تعبیر نہادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که مرادف تعبیر کردن است (سوزنی سمرقندی
ے) بخت است بخواب دیدن خیبر بہا ساغو به
چنین نہاد تعبیرش (اردو) تعبیر کرنا۔

تعبیر یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که
حاصل کردن تعبیر باشد (عالی شیرازی ے)
اہل غفلت را بدنیا نیک و بد معلوم نیست ٭
خواب شب تعبیر خواہد یافت چون فردا شود ٭
(اردو) تعبیر پانا۔ تعبیر حاصل کرنا۔

تعبیہ بقول بہار آمادہ کردن و ترتیب دادن چیزی۔ می فرماید که بالفظ ساختن و شکستن و
کردن و نہادن مستعمل **مؤلف** عرض کند که بالفتح و کسر موحدہ و فتح تحتانی لغت عرب است
بخصوصیت لشکر (کذا فی المنتخب) فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر بدون تخصیص بالا استعمال
می کنند بمعنی آمادگی و ترتیب و اضافه و با مصادر فارسی ہم مرکب سازند و این معنی قریب
بقیاس است (ظہوری ے) از بوی شراب تو چنین مست مدامم ٭ کو تعبیه در ساغر ما حوصلۂ چند ٭
(اردو) آمادگی۔ مؤنث۔ ترتیب۔ مؤنث۔ اضافہ۔ مذکر۔ انھیں معنوں میں تعبیہ کا استعمال
بھی اردو میں ہو سکتا ہے۔

تعبیه انگیختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند

اضافه کردن در چیزی (خسرو سه) وادچوابای
ادب آمیخته ٭ تعبیه‌های عجب آمیخته ٭ -
(اردو) اضافه کرنا -

تعبیه انگیختن استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که اضافه کردن است مرادف مصدر
گذشته (حافظ شیراز سه) مباش غره به بازوی
خود که در خطر است ٭ هزار تعبیه در حکم پادشا
انگیز ٭ مخفی مباد که از سند بالا مصدر انگیزیدن
پیدا است که بجایش می آید (اردو) تعبیه
کرنا - اضافه کرنا -

تعبیه داشتن استعمال - صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که شریک داشتن و مرتب داشتن
است (حسن غزنوی سه) در سر نفسی تعبیه
دارم آهی ٭ ای آینه‌ی گیتی از آه تعبیه
دان ٭ مخفی مباد که از سند بالا مصدر تعبیه کندن پیدا است
که بجای خودش می آید (اردو) مرتب کرنا
شریک رکھنا -

تعبیه ساختن استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که مرتب ساختن و اضافه کردن است (حسن
غزنوی سه) دیر است که بر چرخ همین تعبیه
سازند ٭ هفت اختر سیاره درین شغل و درین کار ٭
مخفی مباد که از سند بالا مصدر سازیدن پیدا است
که بجای خودش می آید (اردو) مرتب کرنا
اضافه کرنا -

تعبیه شکستن استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که ترتیب را زائل کردن (خسرو سه) بر آنکه
تعبیه زانگونه بشکست ٭ که مهر رایگان شد
دست بر دست ٭ (اردو) ترتیب کو توڑنا
بے ترتیب کرنا - ترتیب کو مٹانا -

تعبیه کردن استعمال - صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
بمعنی شریک کردن و اضافه کردن و مرتب کردن
باشد (انوری ـ ۵) در جسم خاک تعبیه کرده است
باد روح ۞ گوئی که باد چون دم عیسی مریم است
۞ (اردو) تعبیه کرنا۔ شریک کرنا۔ اضافہ کرنا۔

تعبیه نمودن استعمال۔ آصفی ذکر این کرده
از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف
تعبیه کردن باشد (طالب آملی ـ ۵) بصافی
که بمنقار عندلیب بهار ۞ نمود تعبیه چندین نوای
ناحق زن ۞ (اردو) دیکھو تعبیه کردن۔

تعبیه نهادن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که مرادف تعبیه کردن است (بدر چاچی ـ ۵)
و بیض خنجر تو از خواص آب حیات ۞ هزار تعبیه در
لعل سراب نهد ۞ (اردو) تعبیه کرنا۔ دیکھو
تعبیه کردن۔

تعجب بقول منتخب لغت عرب است
بفتح اوّل و دوم و ضمّ جیم بمعنی در شگفت
افتادن۔ مؤلف عرض کند که فارسیان
بمعنی حاصل بالمصدر یعنی عجب استعمال کنند
و با مصادر خویش مرکب سازند که در لغات
می آید (اردو) تعجب۔ بقول آصفیه
عربی۔ اسم مذکر۔ حیرت۔ اچرج۔

تعجب داشتن استعمال۔ بمعنی حیرت
داشتن و متحیر و متعجب بودن مؤلف عرض
کند که موافق قیاس است (ظهوری ـ ۵)
دریا اگر شمیم ندارد تعجبی ۞ در قطره کی کنار
ندارد میان ما ۞ مخفی مباد که از سند بالا مصدر
واریدن پیداست که بجای خودش می آید (اردو)
متعجب ہونا۔ متحیر ہونا۔

تعجب کردن استعمال۔ صاحب بهار
بحواله سفرنامه ناصر الدین شاه قاجار ذکر این کرده
گوید که ما تعجب کردیم که هیچ مسبوق به سابق
نبود۔ مؤلف عرض کند که موافق قیاس

حیرت کرنا۔	ست (اردو) عجب کرنا۔ تعجب

تعجیل بقول بہار بمعنی برانگیختن و شتاب فرمودن۔ می فرماید کہ با لفظ دادن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ بالفتح و کسر جیم لغت عرب است فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی عجلت استعمال این می کنند چنانکہ در ملحقات می آید (ظہوری سـ) رفتہ خواہد بود ایمای درنگی از وصال ٭ ہجر را در کشتن من اینقدر تعجیل نیست ٭ (اردو) تعجیل۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ جلدی۔ شتابی۔ عجلت۔ اضطرابی۔ کسی کام میں اس کا وقت آنے سے پہلے جلدی کرنا۔ کا حاصل بالمصدر۔

تعجیل دادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بہ تعجیل آوردن و آمادۂ عجلت کردن (انوری سـ) خجلت حکم تو داد است زمین را تسکین ٭ غیرت حکم تو داد است زمین را ٭ تعجیل ٭ (اردو) عجلت پر آمادہ کرنا۔

تعجیل فرمودن استعمال بمعنی تعجیل کردن و عجلت نمودن باشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری سـ) در کشتن من این ہمہ تعجیل مفرما ٭ بر سنگ درنگی نخورد پای شتابت ٭ مخفی مباد کہ از سند بالمصدر فرمائیدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تعجیل فرمانا۔ عجلت فرمانا۔ تعجیل کرنا۔ جلدی کرنا۔

(۳۴۹)

تعجیل کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی عجلت کردن در کاری (صائب سـ) مکن تعجیل تا از عشق رنگی بر کند کارت ٭ کہ ساز و سنگ را لعل آفتاب آہستہ آہستہ ٭ مخفی مباد کہ از سند بالمصدر تعجیل گشتن

پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) تعجیل	کرنا عجلت کرنا۔ جلدی کرنا۔

(الف) تعدا (ب) تعدی (ب) بقول بہار بمعنی از حد درگذشتن می فرماید کہ سنجر کاشی الف را ببالف آخر عوض تحتانی استعمال کردہ باطرز او زیبا قافیہ ساختہ (ع) از غیر چہ می کنم شکایت ؛ ہرگز نشد این ہمہ تعدا ؛ (ظہوری ع) کند خوش بہ تعدی شہان جہانگیری ؛ خوش شاہی کہ جہانگیریش بفرہنگ است ؛ مؤلف عرض کند کہ (ب) لغت عرب است بفتح اول و دوم و کسر دال مہملہ۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ فارسیان استعمال این بمعنی جور کنند و الف مقرر است بہ ہمین معنی (اردو) الف و ب۔ تعدی۔ بقول آصفیہ عربی اسم مؤنث۔ حد سے تجاوز کرنا ظلم ستم جبر سختی۔

تعدیل ارکان اصطلاح۔ بقول بحر باہستگی راست و درست ادا کردن رکوع و سجود مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و معنی این درستی و آہستگی در رکوع و سجود۔ طرز تعریف صاحب بحر حاصل بالمصدر را ظاہر می کند و آن معنی (تعدیل ارکان کردن) است فتامل (اردو) رکوع اور سجود میں آہستگی اور درستی۔ مؤنث۔

تعریف بقول تحقیق الاصطلاحات بمعنی ستودن و در اصطلاح فقہا ندا کردن بر سر لقطہ و لقطہ بالضم مالی را گویند کہ کسی در راہ افتادہ یابد و بردارد و حکم شرع اینست کہ بردارندہ یک سال ندا کند تا صاحبش پیدا شود (اشرف مازندرانی ع) این قوم کہ در سخن قوی بازو بند ؛ ہرگاہ کہ شعر تازہ می گویند ؛ تا یکسالش تمام تعریف کنند ؛ مانند زری کہ سر راہی جویند ؛ مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر رای مہملہ۔ و بقول منتخب بمعنی شناسا کردن

و آگاه نمودن و گم شده جستن (الخ) فارسیان استعمال این بمعنی (۱) ستایش و (۲) بمعنی شناسائی و آگاهی کرده اند معنی دوم حقیقی است و معنی اوّل مجاز آن (ظهوری سه) کام را تعریف شیرینی لعل در شکر شاند ؎ مغز را سودای مشکین طرّه در عنبر گرفت ؎ (اردو) تعریف - بقول آصفیہ - عربی - اسم مونث (۱) مدح - ثنا - صفت - (۲) شناسائی - آگاہی -

(۳۹۸)

تعریف در دہان ماندن مصدر اصطلاحی - ظاہر نشدن تعریف **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظهوری سه) در باغ دوش صرف زبان تو می گذشت ؎ تعریف غنچہ در دہن باغبان بماند ؎ (اردو) تعریف ظاہر نہ ہونا -

تعریف زیادہ بدتر از دشنام است مثل - صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را در مذمت مبالغہ تعریف استعمال می کنند - (اردو) دکن میں کہتے ہیں "جھوٹی تعریف گالی بنجاے" -

(۳۹۹)

تعریف کردن استعمال بمعنی (۱) ستایش کردن و (۲) صراحت چیزی کردن **مؤلف** عرض کند کہ بلحاظ ہر دو معنی لفظ تعریف موافق قیاس است (ظهوری سه) چو از دل سخن خوبان حکایت در میان آید ؎ نگہم خود کنی تعریف سنگ دامن خود را ؎ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال کندن پیداست کہ بجا ایش می آید (اردو) تعریف کرنا (۱) ستایش کرنا (۲) صراحت کرنا - بیان کرنا - تشریح کرنا -

(۴۰۰)

تعریف وا نوشتن مصدر اصطلاحی - بیان کردن تعریف و ظاہر کردن کہ چہ چیز است و حقیقت بیان کردن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظهوری سه)

قصا تعریف یوسف را بدورت ٭ سر دگر زمسائل مصدر نویسیدنا است کہ بکارش می آید۔ وانویسید ٭ مخفی مبادکہ در سند بالا استعمال (اردو) تعریف کرنا حقیقت بیان کرنا۔

تعزیت بقول بہار صبر فرمودن و پرسش کردن خویشان مردہ را (علی خراسانی سہ) در خاکدان دہر کہ دارِ کدورت است ٭ این تعزیت چو عمر خضر جاودان فتاد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح وکسر زای معجمہ و فتح تحتانی۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی پرسش خویشان مردہ می کنند و با مصادر خود مرکب سازند بترکیب فارسی (اردو) تعزیت۔ مؤنث۔ دیکھو پرسش کے دوسرے معنے

تعزیت خانہ اصطلاح۔ بقول بحر و بہار وانند یعنی ماتم خانہ۔ **مؤلف** عرض کند کہ قلب اضافت خانۂ تعزیت است (طالب آملی سہ) تعزیت خانۂ ماتمت نوری نہ کشد ٭ فارغ از پرتو خورشید بود روزن ما ٭ (اردو) ماتم خانہ۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ ماتم کدہ۔ ماتم سرا یعنی کا گھر۔ سوگ کا گھر وہ گھر جس میں غمی ہوگئی ہو۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ تعزیت خانہ بھی بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہیں۔

تعزیت کردن استعمال۔ صاحب آنند ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی پرسش کردن است (سعدی شیرازی سہ) ای یار تعزیتم کن چہ جای تہنیت است ٭ مخفی مبادکہ از سند بالا استعمال مصدر کندن پیدا است کہ بکارش می آید (اردو) پرسا دینا۔ بقول آصفیہ۔ ماتم پرسی کرنا۔ میت کے وارثوں کو دلاسا دینا۔ دکن میں تعزیت ادا کرنا بھی کہتے ہیں۔

الف التعزیر بقول آصفی سیاست کردن بقدر مصلحت وقت و سخت زدن۔ بہار

گوید کمتر از حدّ شرعی یا سخت زدن و بقول بعض گوید که سیاست کردن آن مقدار که مصلحت وقت اقتضا کند و می فرماید که ---------------

(ب) **تعزیر کردن** هم آمده (خواجهٔ شیراز سه) دانی که چنگ و عود چه تقریر می کنند * پنهان خورید باده که تعزیر می کنند * **مؤلف** عرض کند که الف بالفتح و کسر زای معجمه لغت عرب است و صاحب منتخب هم ذکر این کرده فارسیان استعمال الف بمعنی حاصل بالمصدر یعنی پاداش و سزا می کنند و برای معنی مصدر الف را با مصادر مرکب می سازند (اردو) الف تعزیر بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث۔ سیاست۔ بندا۔ گوشمالی۔ حدّ شرعی سے کم سزا دینا۔ مصلحت وقت کے موافق تنبیہ کرنا (ب) دکن میں تعزیر کرنا مستعمل ہے۔ سزا دینا۔

تعطیل بقول بهار بحوالهٔ رشیدی خالی گذاشتن و بیکار نمودن و ضائع گذاشتن می فرماید که مجازاً بمعنی بیکار مستعمل (شفیع اثر سه) چو خطّ یار دهد درس عشق تعطیل است * مگر کنند سبق های خوانده را تکرار * **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و بکسر طای مهمله و بقول منتخب بمعنی خالی گذاشتن۔ فارسیان استعمال این بمعنی بیکاری و رخصت می کنند (ظهوری سه) بهر کار اندستان لطف ساقی برمزید * هفته بار از خمار جمعه تعطیل نیست * (والهٔ سه) زنجیر شب و روز زهم ریخت ظهوری * امید مرا ربطه به تعطیل همان است * (اردو) تعطیل بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ دیکھو بطالت۔

تعظیم بقول بهار بزرگ داشتن و می فرماید که بالفظ داشتن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر ظای معجمه صاحب منتخب ذکر این بمعنی بزرگی کردن کرده فارسیان

این را بمعنی حاصل بالمصدر یعنی بزرگی و عظمت می کنند و با مصادر فارسی مرکب می سازند که در ملحقات می آید (ظهوری س) نیست در هیچ لغت مجرا لی ۞ که تعظیم ابرو می خم نیست ۞ (اردو) تعظیم بقول آصفیہ۔ بزرگی۔ عظمت۔ عزت۔ حرمت (مونث)

تعظیم خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی خواهش اعزاز و تکریم کردن است ([illegible] س) بکوهش کهین سنگ را آن شکوه ۞ که تعظیم خواهد ز البرز کوه ۞ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر خواهیدن پیدا است که بجایش می آید (اردو) تعظیم چاہنا۔

تعظیم دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که عزت کردن و برخاستن برای تعظیم (بیدل س) نشست شعله ام از پا و سوختن برخاست ۞ نفس گداخته را رنگ میدهد تعظیم ۞ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر دهیدن پیدا است که بجایش می آید (اردو) تعظیم دینا بقول آصفیہ کسی کی تشریف آوری پر کھڑا ہو جانا۔ کھڑے ہو کر عزت کرنا۔ استقبال کرکے صدر میں بٹھانا۔

تعظیم داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تعظیم کردن و خیال تعظیم او داشتن است (ابوحنیفه غزنوی س) دون اعزاز مردون کسی بمدار ۞ گرچه دارند هر کسش تعظیم ۞ مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر داریدن است که بجایش می آید (اردو) تعظیم کرنا۔ تعظیم کا خیال رکھنا۔

تعظیم صاحب خانه کردن مهمان از ریش حلاج برداشتن مثل۔ صاحب خزینة الامثال فارسی ذکر این کرده از معنی

محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان نشست
این مثل بحق صاحب خانه بشنید یعنی مقصود آنست
که از اہل خانه تعظیم صاحب خانه قریب بمحال
است از بسکه صبح تا شام او پیش اہل خانه می باشد
تشکیل تعظیم صاحب خانه (پنبه از ریش حلاج
بر داشتن) است یعنی این ہم محال زیرا که او
صبح تا شام کار حلاجی می کند و دائما در ریش
او پنبه می نشیند پس پنبه از ریشش بر آوردن آسان
نیست اگر وقتی بر آورد دوباره می نشیند از بسکه
کار حلاجی ہمیشه پنبه در ریش می نشاند (اردو)
دکن میں کہتے ہیں گھر کا مالک تعظیم سے معاف ہے
اس کا مطلب یہی ہے کہ اہل خانہ اسکی تعظیم
نہیں کر سکتے اسلئے کہ ہمیشہ اس سے سابقہ رہتا ہے

تعظیم کارگیران معاف مثل. صاحبان
ضربیه و امثال فارسی ذکر این کرده اند و از
معنی و محل استعمال ساکت مؤلف گوید که
چون کسی پیش مصروف بکاری رود اگرچه
تو وارد مستحق تعظیم باشد مگر کارگیر جای
خود را نمی گذارد و به تعظیمش بر نمی خیزد و این
مثل را بر زبان می آرد و مقصود ہمین قدر است
که کار و شغل او اجازت نمی دہد که بترک شغل
برخیزد اگر برای تعظیم برخیزد کار او بتکمیل نمی
پذیرد (اردو) یہی فارسی مثل اردو میں
مستعمل ہے یعنے مصروف بکار لوگ آنے والے
کی تعظیم کے لئے اپنا کام چھوڑ کر نہیں اٹھ سکتے

تعظیم کردن استعمال. صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که عزت و بزرگی کردن است (فوجی
نیشاپوری س) بی مزد کسی باده بجا است نکند
با تعظیم تو فرزند و غلامت نکند ٭ مخفی مبادا
که از سند بالا استعمال مصدر کردن پیداست
نه کردن و تعریف مرد و بجایش می آید
(اردو) تعظیم کرنا بقول آصفیه عزت
کرنا. بزرگی کرنا. آداب بجا لانا۔

تعلق بقول بهار. بچیزی در آویختن **مؤلف** عرض کند که بفتح اول و دوم وضم لام مشدد لغت عرب است فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی علاقه می کنند و با مصادر فارسی هم مرکب سازند (ظهوری ؎) سبکرو خانه در بحر تعلق دل زخود بر کن ٭ که کشتی بر نمی تابد غم لنگر پرستان را ٭ (وله ؎) تعلق تو ظهوری در آب داشت گلی ٭ سرای دل بخرابی مرمت آلود است ٭ (اردو) تعلق. بقول آصفیه. عربی. اسم مذکر. علاقه. لگاو. رشته. واسطه.

تعلق باریدن مصدر اصطلاحی بمعنی ظاهر شدن تعلق است و نمودار شدن علاقه با کسی **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است بسبیل مجاز (ظهوری ؎) ظهوری خرقه های خرقه می گریند بهر حالت ٭ محور بازی تعلق ها ازین تجرید می بارد ٭ (اردو) تعلق ظاهر ہونا۔

تعلق بودن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی علاقه بودن است (نظام شیرازی ؎) ازبس مرا تعلق باخاک این چمن بود ٭ صد جا نهادم از شوق بنیاد آشیان را ٭ (اردو) تعلق ہونا۔ تعلق رہنا۔

تعلق جستن استعمال. تلاش تعلق کردن و تعلق خواستن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس باشد (ظهوری ؎) چه جوئی درین کوچه بندی تعلق ٭ که زبیگانگان شو که بیگانه گردد ٭ (اردو) تعلق چاہنا علاقه ڈھونڈھنا۔

تعلق داشتن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که علاقه داشتن است و از سندش تعلق داریدن پیداست عیبی ندارد که داریدن هم مرادف داشتن است (حافظ ؎) زیر بارند درختان و تعلق دارند ٭ ای خوشا سرو

که از بارِ غم آزاد آمد ۱۲ (اردو) تعلق کھینچنا

(الف) **تعلق گسل** اصطلاح۔ بقول

بہار و آنند آنکه پیوند ... ۱۲ **مؤلف**

عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی که

با کسی یا چیزی تعلق ندارد ... سید ...

رضی دانش ۵) ... تعلق گسل ...

پرداخت ۱۲ فرصتی که باین مشت گل توان

پرداخت ۱۲ صاحب آصفی پسند همین شعر ...

مصدر (تعلق گسیختن) قائم کرده و خود ہے

لفظ مکرر دو کہ متعلق ہے ---------

(ب) **تعلق گسلیدن** است که بمعنی قطع تعلق

کردن باشد (اردو) الف قطع تعلق کرنے والا۔

ب) قطع تعلق کرنا۔

تعلق بانهادن استعمال صاحب آصفی ذکر این

کرده و ... ۱۲ **مؤلف** عرض کند که بمعنی ...

علاقه با کسی یا با چیزی (عرفی شیرازی ۵) ایمان ...

... داده اند گوهر توفیق گنج سینه ندارد تعلقی ...

... (اردو) تعلق رکھنا۔ علاقہ رکھنا۔

تعلیقه بهار گوید که در ایران نوشته پادشاهان را رقم گویند و نوشته امرای عظام

مثل وکیل و وزیر و بیگلربیگی وغیره را تعلیقه (ذکی ندیم ۵) خط آمد و کیفیت رخسار

توکم شد ۱۲ تعلیقه عزل ولی ناز تو رقم شد ۱۲ صاحب انند این را لغت زبان عربی گوید بفتح

اول و کسر ثالث و نقل قول بهار کند و لیکن صاحب منتخب که محقق لغات عرب است این

را ترک کرده و دیگر لغات عرب هم از این معنی ساکت معلوم می شود که فارسیان بطور تفرس

این لغت را قائم کرده اند (اردو) وہ حکم جو منجانب وزیر یا امرائے عظام لکھا جائے

جس کو فارسی میں تعلیقہ کہتے ہیں صاحب آصفیہ نے تعلیقہ پر فرمایا ہے کہ عربی اسم مذکر

مال و اسباب کی ضبطی۔ مکان کی قرقی۔ قرق شدہ اسباب کی فہرست جیسے فرد تعلیقہ بھی کہتے ہیں

تعلیم بقول بہار کسی را چیزی آموختن۔ می فرماید کہ بالفظ دادن و داشتن و شدن و فرمودن و کردن و گرفتن و گفتن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر لام وصاحب منتخب ہم ذکر این کردہ فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر استعمال کنند و باستماد در فارسی زبان ہم مرکب سازند کہ در ملحقات می آید (اردو) تعلیم بقول آصفیہ عربی اسم مؤنث تربیت علم سکہانا۔

تعلیم دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی آموزانیدن است و دسپ دادن (صائب ؎) نشست و خاست بتعلیم شوق رسید ہ تعلیم ٭ اگر نباشد در بزم آن نگار سپند ٭ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر دسپیدن است کہ بجایش می آید و دادن مرادف آن (اردو) تعلیم دینا۔

تعلیم داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تعلیم یافتہ بودن (کلیم ہمدانی ؎) کوہکن تعلیم خارا سفتن از استاد داشت ٭ ہرچہ کرد از کاوش مژگان شیرین یاد داشت ٭ (اردو) تعلیم یافتہ ہونا۔

تعلیم ستاندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ حاصل کردن تعلیم است (علی خراسانی ؎) ستاندہ اند ز دجال چون خرش تعلیم ٭ گرفتہ اند ز ابلیس حیلہ شان ارشاد ٭ (اردو) تعلیم حاصل کرنا۔

(الف) **تعلیم فرما** اصطلاح۔ الف

(ب) **تعلیم فرمودن** بقول بہار مرادف تعلیم کر یعنی معلم و آموزگار۔ صاحب آصفی ذکر ب کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض

کند که الف اسم فاعل ترکیبی است و ب مرادف تعلیم کردن و آموزانیدن (علی سرهندی سه) بشوخی پای او بوسیدن و قالب تهی کردن ❊ گدا می بی ادب تعلیم فرما شد ره کابش را ❊ (اردو) الف - استاد - معلم - مذکر ب تعلیم دینا - تعلیم فرمانا -

تعلیم کردن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی آموزانیدن است (بهار آملی سه) دی مفتیان شهر را تعلیم کردم مسئله ❊ وامروز اہل میکده رندی ز من آموختند ❊ (اردو) تعلیم دینا تعلیم کرنا -

تعلیم گر اصطلاح - بقول بهار و انند و بحر مرادف تعلیم فرما مؤلف عرض کند که از قبیل کاسه گر و دادگر (خواجه نظامی سه) مراحضر تعلیم گر بود دوش ❊ برازی که آمد پذیرای گوش ❊ مخفی مباد که لفظ گر افاده معنی فاعلی کند (اردو) دیکھو تعلیم فرما -

تعلیم گرفتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حاصل کردن تعلیم است مرادف تعلیم ستاندن (کلیم همدانی سه) خاکساری ❊ نقش پا تعلیم می گیرد ز ما ❊ در رفن خود گر نهد ❊ [illegible] شهرت کرده ایم ❊ مخفی مباد که از سند بالا ❊ مصدر گیردن پیداست که بجایش می آید - (اردو) تعلیم حاصل کرنا -

تعلیم گفتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تعلیم کردن (شاهی سبزواری سه) گر استاد جور پیشه ترا ❊ همه تعلیم ناز می گوید ❊ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر گوییدن پیداست که بجای خودش می آید (اردو) تعلیم دینا دیکھو تعلیم کردن -

تعلیم نمودن استعمال - صاحب آصفی ذکر

این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تعلیم کردن است (نظامی ؒ) بہر سالی کہ دوران می فرودش ؛ خرد تعلیم دیگر می نمودش ؛ (اردو) تعلیم دینا۔ تعلیم کرنا دیکھو تعلیم کردن۔

تعلیمی بقول بہار و انند وارستہ کہ بر سر لجام باشد **مؤلف** عرض کند کہ یای نسبت بمعنی منسوب بہ تعلیم است و ہمین از تسمہ اشارہ بہ اسپ می شود در راہ رفتن و استادن وغیرہ (طغرا در ہجو اسپ ؒ) ز تعلیمی ہمیشہ بیم وارد ؛ ندانم از کہ این تعلیم وارد ؛ (ولہ در تعریف اسپ ؒ) ز تعلیمیش بخیہ چار جل ؛ بود نند فارس خط چاپ قلی ؛ (اردو) وہ تسمہ جو لگام پر لگا ہوا ہوتا اور سوار کے ہاتھ میں۔ مذکر۔ جس کے ذریعہ سے گھوڑا روکا اور چلایا اور موڑا جاتا ہے۔

تعلیم یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حاصل کردن تعلیم است (مغربی نیشاپوری ؒ) آن دین و شریعت نبی یافتہ تعلیم ؛ این جود و سخاوت ز ملک یافتہ تلقین ؛ (اردو) تعلیم پانا۔

تعمیر بقول بہار بمعنی زندگانی دادن و عمر دراز خواستن و بعمر دراز متصف کردن و آباد ساختن می فرماید کہ بالفظ کردن مستعمل است **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتح و کسر میم فارسیان بمعنی آبادی استعمال این می کنند و با مصادر فارسی مرکب ہم می سازند کہ در ملحقات می آید (ظہوری ؒ) ہوس گنج بر آوردہ ز تعمیر مرا ؛ ترک تدبیر علم کردہ بہ تدبیر مرا ؛ (اردو) آبادی۔ مؤنث۔ دیکھو آبادی۔

تعمیر داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند

پیدا کردہ شدن وعمارت گرفتن وآباد بودن
است وازسندش مصدر وابیدن پیداست
کہ بجای خودش می آید (صائب ع) [illegible]
شکستی است کہ اصلاح توان کرد [illegible]
ازان [illegible] کہ تعمیر ندارد ہو (اردو) تعمیر کیا
ہوا ہونا۔ آباد ہونا۔

تعمیر طلبیدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ از سندش مصدر (تعمیر طلب شدن) پیدا
کہ بمعنی خواستن آبادی است (صائب شیرازی ع)
[illegible] طلب آمدہ سرانجام کردند ہو تعمیر طلب شد
سرانجام کردند ہو (اردو) طالب آبادی
ہونا۔ آبادی چاہنا۔

تعمیر کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی آباد کردن است وازسندش استعمال
مصدر کندن پیداست کہ بجای خودش می آید (صائب
ع) ویرانہ را چہ فرش بہ از نور آفتاب ہو تعمیر دل
بسا [illegible] آفتاب کن ہو (اردو) آباد کرنا۔

تعمیر یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ
بمعنی آباد شدن است (ناظم ہروی ع) بود ازان
[illegible] وشانش جہانگیر ہو کہ اقبال سکندر
یافت تعمیر ہو (اردو) آباد ہونا۔

(الف) **تعنت** بقول بہار خطا وسہو کسی جستن **مؤلف** عرض کند کہ بفتح اول ودوم
ونون مشدد ومضموم لغت عرب است کہ بقول منتخب بمعنی خطا وگناہ کسی جستن است فارسیان
استعمال این [illegible] عربی کردہ اند کہ حاصل بالمصدر است وبا مصدر کندن استعمالش
کردہ۔ صاحب آصفی ذکر

(ب) **تعنت کردن** کردہ وازسندش استعمال کندن پیداست کہ بجای خودش

مخفی مباد کہ در سند ظہوری استعمال مصدر بستن
بندیدن است کہ گذشت (اردو) تعویذ باندھنا۔

تعویذ سیمین اصطلاح۔ بقول بحر
ستارہ باشد۔ صاحب مؤید ذکر این کردہ
گوید کہ فیہ شک۔ واقول بمعنی ماہ و ہیکل جوزا
چونکہ معلق بچہرہ باشد مناسبتی دارد و در
دیگر نسخ قلمی ذکر معنی دوم نیست بلکہ بمعنی
بالا ہیکل جوزا نوشتہ **مؤلف** عرض کند
کہ مرکب اضافی است و مراد از جوزا دیگر ہیچ
معاصرین عجم تصدیق این می کنند و این استعارہ
باشد (اردو) جوزا دیکھو برج سوم۔

تعویذ قبر اصطلاح۔ تعویذ سنگ است
کہ بران آیات قرآنی و نام و سال فوت متوفی
کندہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ این رسم ہند
است یعنی ہندیان بر قبور این قسم تعویذ قائم
کنند و معاصرین عجم در ہند این تعویذ سنگی را
تعویذ قبر گویند مرکب اضافی است و موافق
قیاس (اردو) تعویذ قبر۔ مذکر۔ وہ پتھر
جس پر آیات قرآنی اور سنہ وفات اور نام
متوفی کندہ ہوتا ہے جس کو قبر پر قائم کرتے ہیں۔

تعویذ کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی تعویذ قرار دادن است
(حافظ شیرازی) حافظ تو این غزل ز
کہ آموختی کہ یار ہ تعویذ کرد شعر ترا و بزر
گرفت ؎ (اردو) تعویذ قرار دینا۔

تعویذ نوشتن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔
مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است
(جمال اصفہانی) بر ہفت ہیکل فلکی
بر بہ پوست شیر تو تعویذ می نوشت عطارد
ز مشک و بان ؎ (اردو) تعویذ لکھنا۔

(الف) **تعہد** بقول آصفی بحوالہ بہار بمعنی تیمار داشتن می فرماید کہ - - - - - - - -

(ب) **تعهّد کردن** مستعمل است و از معنی ساکت (سعدی ۵) خبیث را چو تعهّد کنی و بنوازی * بدولت تو گنه میکند بانبازی * بهار بر الف معنی تیمار داشتن و تازه کردن را بحوالهٔ منتخب نوشته و صاحب منتخب این را آورده مؤلف عرض کند که الف لغت عرب است بفتح اوّل و دوم و ضمّ هاء مشدّد فارسیان مجازاً استعمال این بمعنی امداد و مدارا کرده اند و ب بمعنی امداد و مدارا کردن است مخفی مباد که از سند سعدی معنی تعهّد کردن پیداست که بجایش می آید (اردو) الف امداد - مؤنّث - مدارا - مذکر (ب) امداد کرنا - مدارا کرنا -

تعیین بقول بهار بر وزن امین مرادف تبیین بر وزن تلقین بمعنی چیزی را از میان چیزها مخصوص گردانیدن - می فرماید که با لفظ شدن و کردن مستعمل مؤلف عرض کند که تخفیف تعیین است فارسیان بتخفیف یک یا استعمال این با مصادر فارسی کرده اند که در ملحقات می آید (اردو) تعیین بقول آصفیه عربی - تقرر - تشخص - معین کرنا -

تعینات بقول خان آرزو در چراغ هدایت بمعنی متعیّنه اعم از آنکه یکی باشد یا زیاده استعمال کنند و این مجاز است مؤلف عرض کند که در زبان عرب جمع تعیّن به یا و زن تیامده و این را تفریس توان گفت که فارسیان استعمال این کرده باشند ولیکن مجرد بیان محقق هندنژاد بدون سند برای این کافی نیست که استعمال این در فارسی زبان بگوش ما نخورده و معاصرین عجم هم بزبان ندارند و صاحبان لغات هند این را لغت فارسی نگفته اند ظاهر اً معلوم می شود که محقق با نام و نشان سکندری خورده و تعینات که به دو تحتانی می آید به یک تحتانی قائم کرده (اردو) تعینات بقول آصفیه - اردو - اسم مذکر - (غلط العوام) متعین - مقرر -

تعیّن اوّل اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ مظہر العجائب کنایہ از ذات عالی صفات رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلّم **مؤلّف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و بہ تشدید تحتانی و کنایہ باشد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ (اردو) آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلّم۔

تعیّن گشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلّف** عرض کند کہ بفتح اوّل و کسرۂ دوم معیّن شدن است (ظفرا مشہدی ے) تعیّن گشت ساعات بزم طرب ؎ خوشی یافت از حکم او روز و شب ؎ (اردو) معیّن ہونا۔ مقرر ہونا۔

تعیین بقول برہان مرادف تعیّن کہ گذشت **مؤلّف** عرض کند کہ بالفتح و کسر تحتانی لغت عرب است و بقول منتخب مخصوص کردن چیزی را از میان چیزہا فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر استعمال کنند و با مصادر فارسی ہم مرکب می سازند چنانکہ در ملحقات می آید (اردو) تعیین۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ تقرر۔ تشخص (معین کرنا کا حاصل بالمصدر)

تعیینات بقول بہار بروزن تحقیقات جمع تعیین و فارسیان بمعنی متعینہ استعمال کنند و این مجاز است (ملا طغرا نثر) امید کہ نہال کردہ خود را بسر زمینی تعیینات کردہ فرمایند کہ برگ تازگی میسر گردد (محسن تاثیر ے) باج بیجائی زبیجاپور گیرد آن دہن ؎ چون دہد فرمان ز تعیینات رخسارش گل است ؎ **مؤلّف** عرض کند کہ مقرس باشد (اردو) دیکھو تعینات

تعیین کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلّف** عرض کند کہ بمعنی مخصوص کردن است (والہ ہروی ے) کردم از خیر طلب نسخۂ گمنامان را ؎ گر شود یافتہ تعیین تو خواہم کردن ؎ (اردو) مخصوص کرنا۔

فوقانی باغین معجمه

تغار بقول برہان و جامع بروزن قطار (۱) طشت گلی را گویند و (۲) بمعنی خوردنی و آذوقه و راتب ہم و (۳) بمعنی پیمانه و می فرماید که تغاره بروزن شراره ہم می گویند صاحبان جہانگیری و رشیدی و سروری و ناصری بر ذکر معنی اول و دوم قانع (ناصرخسروؒ) ناید سرکر در کنارم بہ زود دوغ دروغ در تغارم بہ (سعید ہروی ؒ) از برای مطبخ انعام او کیوان چرخ بہ زار تفاع سنبله ہر ماه بفرستد تغار بہ بہار و وارسته بر معنی دوم قانع۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و دوم گوید که اغلب که معنی دوم مجاز باشد۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه قاچار بر معنی اول قناعت کرده **مؤلف** عرض کند که معنی اول اسم جامد فارسی زبان دانیم و دیگر معانی مجاز آن (اردو) (۱) دیکھو طشت (۲) غذا۔ کھانے کی چیز۔ مؤنث (۳) دیکھو پیمانہ۔

تغاره بقول سروری و جامع و مؤید ہمان تغار که گذشت۔ صاحب برہان به ذیل تغار ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که بزیادت ہای ہوز در آخر مزید علیه ہمان تغار است بہمۂ معانیش۔ صراحت ماخذ ہمه را انجا کرده ایم (اردو) دیکھو تغار۔

تغافل بقول بہار بمعنی خود را غافل وانمودن می فرماید که بلند۔ پی در پی۔ رسوا۔ سرشار از صفات اوست و تیغ و شمشیر از تشبیہات او و بالفظ داشتن و زدن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بفتح اول و دوم وضم فا۔ صاحب منتخب ہم بہمین معنی آورده۔ فارسیان استعمال این بمعنی غفلت می کنند و بامصادر فارسی مرکب می نمایند

(ظہوری ﷺ) بجث نگہ بہ ور تغافل رود بیش ♦ شرحست بہر متن خموشی بیان ما ♦ (اردو) تغافل بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ دیکھو اہمال۔

تغافل باریدن مصدر اصطلاحی، فارسی کہہ سکتے ہیں (۲) معشوق۔ مذکر

صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ظاہر شدن غفلت دانستہ (عرفی ﷺ) خوش آن ساعت کہ می رفتی و طاقت می رمید از من ♦ تغافل از تو می بارید وحسرت می چکید از من ♦ (اردو) تغافل برسنا کہہ سکتے ہیں۔ دانستہ غفلت ظاہر ہونا۔

تغافل پسند اصطلاح۔ بقول بہار معروف (۱) صاحب انند گوید کہ (۲) از اسمای معشوق هم **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی دانستہ غافل یعنی کسی کہ تغافل را پسند می کند (میرزا بیدل ﷺ) حیرانی بی نیازی خوبان کسی مباد ♦ خون شد دل از نگاہ تغافل پسند او ♦ (اردو) (۱) عمداً اور دانستہ غفلت کرنے والا۔ تغافل پسند بھی بترکیب

تغافل پسندیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ سند پیش کردہ اش ہمان کہ بر (تغافل پسند) گذشت وبمعنی دیدہ ودانستہ غفلت پسند کردن است (اردو) تغافل پسند کرنا

تغافل پیشہ اصطلاح۔ بہار این را مرادف تغافل پسند گفتہ بمعروف قانع وصاحب انند ہم دو معنیش گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی بمعنی کسی کہ از تغافل بکار گیرد (صائب ﷺ) ای تغافل پیشہ با پروا زیاد دل بدکن ♦ خاک با افتادگان در شہر بند دامم نشست ♦ (ظہوری ﷺ) تغافل پیشہ صید افگنا این سرزمین باشد ♦ کہ دام بہر قربی نگاہی در کمین باشد ♦ (اردو) (۱) ہمیشہ تغافل پسند

کرنے والا۔ دیکھو تغافل پسند (۲) معشوق تغافل کیش

تغافل داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تغافل کردن و در تغافل بودن است (صائب ؎) کدام مطلب عالی است در نظر دل را * که بمراد دو عالم تغافلی دارد * مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر داریدن پیداست که بجایش می آید (اردو) تغافل کی حالت میں ہونا۔ تغافل کرنا۔

تغافل دستگاہ استعمال۔ بقول انند بحوالۂ غواص سخن مرادف تغافل پسند **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی و موافق قیاس (اردو) دیکھو تغافل پسند۔

تغافل دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تغافل یافتن است (فغانی ؎) بمردی دلم ز دست و نگفتی ترا چه شد * ہرگز چنین فریب و تغافل ندیدہ ام * (اردو) تغافل پانا۔

تغافل زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که دانستہ توجہ نکردن و اختیار کردن تغافل (نظیری نیشاپوری ؎) دردِ دل را می کنم با صبر پیوندی دگر * بر طبیعت خود تغافل میزنم چندی دگر * صاحب انند بحوالۂ غواص سخن در مصرع دوم طبیعت را طبیب نوشته می نگارد که (تغافل زدن بر کسی) بمعنی غفلت ورزیدن و توجہ نکردن بر وست بخیال ما تصرف آصفی است که در نقل شعر تصحیف کرد مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر زدن پیداست که بجایش می آید (اردو) تغافل کرنا۔

تغافل شدن استعمال۔ واقع شدن تغافل نباشد و سر زدن تغافل **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری ؎) جانشینا

گر نه بیند غیر خوشدل می‌شود ✽ صد نگه چون جمع
گردد یک تغافل می‌شود ✽ مخفی مباد که از سند
بالا استعمال مصدر شودن پیداست که بجایش
می‌آید (اردو) تغافل واقع ہونا۔

تغافل شعار اصطلاح۔ صاحب انند بحوالۂ
تغافل شیوه جواهر سخن این را مرادف
تغافل پسند بهر دو معنی گفته **مؤلف** عرض کند
که موافق قیاس است و هر دو اسم فاعل ترکیبی
بهر دو معنی (اردو) دیکھو تغافل پسند۔

تغافل کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که دیده و دانسته غفلت کردن است (شوکت
صفاهانی ـه) دیدی از دور رم و دانسته تغافل
کردی ✽ خوب کردی که ترا خوب تماشا کردم
✽ (اردو) تغافل کرنا۔

تغافل کشیدن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که مبتلای تغافل شدن است
(وحشی بافقی ـه) خودبگو از تو کشم باز
و تغافل تا کی ✽ طاقتم نیست ازین
بیش تحمل تا کی ✽ (اردو) مبتلای
تغافل ہونا۔

تغتغ بقول برهان بضم هر دو تای قرشت و سکون هر دو غین نقطه‌دار (۱) چیزی باشد
مانند کیله و قفیز که غله بدان پیمایند و بقول بعضی پیمانه باشد که چهار خروار غله بگیرد و بفتح اول
و ثالث که تای قرشت است هم بمعنی پیمانهٔ بزرگ چهار خرواری و باین معنی بجای حرف ثالث
نون هم بنظر آمده و بعضی گویند که پیمانه که یک خروار غله بگیرد و (۲) نان تنک را نیز گویند۔
و بدین معنی بجای غین آخر خای نقطه‌دار هم۔ صاحبان جهانگیری و سروری بر معنی اول قانع۔
(شمس فخری ـه) حاتم عهد شیخ ابو اسحق ✽ که دهد زر بدامن تغتغ ✽ صاحب جامع هم‌زبان

برہان (ابو العباس سلہ) ای میر ترا گندم دبیت الصمد دیہ پود رتغتغکی چند بتو مستم انبار ہو صاحب ناصری می فرماید کہ بہر دو نون است صاحب جہانگیری خطا کردہ و تغنغ بمعنی انگار کہ بدان غلہ پیمایند می فرماید کہ ہمین اشتباہ برای صاحب برہان ہم روی دادہ۔ خان آرزو در سراج ذکر ہر دو معنی بالا فرمودہ **مؤلف** عرض کند کہ ما برای تسلیم قول برہان و جہانگیری اتفاق صاحب جامع را کافی دانیم کہ محقق اہل زبانست و آنچہ در بعض مقامات استعمال این بہر دو نون است آن مبدل این چنانکہ تجسو و تجنبو یا بالعکس آن چنانچہ ناکاج و تاکاج و جود این بہر دو نون مقتضی آن نیست کہ این را بہر دو فوقانی غلط دانیم چنانکہ صاحب ناصری خیال کردہ و آنچہ بجای معجمہ آخر عوض غین معجمہ آمدہ آنہم مبدل این چنانکہ چرغ و چرخ و از کلام ابو العباس پیداست کہ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **تغتغک** بہ کاف تصغیر آخرہ ہم آمدہ و بہر دو معنی اسم جامد فارسی قدیم دانیم ظاہر الغت ترکی می نماید و لیکن لغات ترکی از بن ساکت (اردو) (۱) ایک پیمانہ جس سے غلہ ناپتے ہیں مذکر (۲) پتلی روٹی۔ مؤنث۔

تغیّر بقول بہار از حال خود گشتن **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین و ضم تحتانی مشدّد فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و با مصادر فارسی مرکب می سازند و بدون تشدید تحتانی بکسر دوم ہم کہ در ملحقات می آید (اردو) تغیّر بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ تبدّل۔ بدلی۔ تبدیل۔ انقلاب۔

تغیّر آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بہ تشدید تحتانی بمعنی واقع شدن تبدیل و انقلاب (معزی نیشاپوری سہ) دگر ہوا ستغیہ شود ۔ ۔

زنگ و غبار ؎ در آفتاب نیاید تغیّر و نقصان ؎ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر آئیدن پیداست که بجایش گذشت (اردو) تغیّر پیدا ہونا۔ تغیّر ہونا۔

تغیّر دادن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلّف عرض کند که بمعنی متغیر کردن است (دانش مشہدی ؎) انشا جامۂ نو صبح عید طفلان است ؎ کجاست می که تغیّر لباس رنگ دہیم ؎ مخفی مباد که در سند بالا استعمال مصدر رسیدن است نه دادن و تعریف ترکیبی بجایش می آید (اردو) بدلنا۔ متغیر کرنا۔

تغیّر داشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلّف عرض کند که بتشدید تحتانی بحالت تغیّر بودن است (جمال اصفہانی ؎) رفیع رای تو بر بن تغیّری دارد ؎ بہستی که مرانیست اندران تاوان ؎ مخفی مباد که از مصدر بالا استعمال مصدر داریدن پیداست که بجایش می آید (اردو) متغیر ہونا۔ تغیّر پیدا کرنا۔ حالت تغیّر میں ہونا۔

تغیّر رسیدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلّف عرض کند که بتشدید تحتانی بمعنی واقع شدن تغیّر و تبدیل (ارزقی ؎) مشتری را که ہمہ سعد جہان است از و ؎ ہم تغیّر رسد از جرم سپہر و اشکال ؎ (اردو) تغیّر واقع ہونا۔

تغیّر گردیدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این بدون تشدید تحتانی کرده از معنی ساکت مؤلّف عرض کند که واقع شدن تغیّر و تبدیل است (نجات اصفہانی ؎) شحنۂ تیر آور یلی گر دو زپی بردن تغیّر ؎ پی بخود گرچہ برد ہمچو کمان تیر آور است ؎ (اردو) متغیر ہونا۔ تغیّر واقع ہونا۔ تغیّر ہونا۔

تغییر | بقول بہار از حال خود گردانیدن می فرماید که با مصادر دادن و کردن مستعمل مؤلّف عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر تحتانی۔ صاحب منتخب ہم ذکر این

کردہ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند کہ مرادف تغیر است کہ گذشت و باضافت فارسی ہم مرکب سازند کہ در ملحقات می آید (ظہوری ؎) رد دلوی خشک و پرد رنگ لعل ۞ ظہوری محال است تغیر ما ۞ (اردو) تغیر مونث۔ دیکھو تغیر۔

(الف) **تغیر بالش** اصطلاح۔ بقول بحر گردانیدن بالین از طرفی بطرفی **مؤلف** عرض کند کہ مقصودش تغیر از معنی حاصل بالمصدر باشد یعنی تبدیل بالش از طرفی بطرفی۔ مرکب اضافی است بہار ذکر ___

(ب) **تغیر بالین** بہمین معنی کردہ (صائب ؎) جلوۂ برقیست در میخانہ ہشیاری مرا ۞ از پی تغیر بالین است بیداری مرا ۞ عرض می کنیم کہ ہر دو مرادف یکدیگر معاصرین عجم ہر دو را بزبان دارند (اردو) الف و ب کروٹ بدلنا کا حاصل بالمصدر۔

تغیر پذیرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی متغیر شدن است (ازرقی ؎) ذکر احوال تو تغیر پذیرفت شہا ۞ اندرین عالم تغیر پذیرفت احوال ۞ (اردو) متغیر ہونا۔ بدلنا۔

تغیر دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ متغیر کردن است (اوحدی نظیری ؎) از دست طالع بد می رویم شہر بشہر ۞ چو بد قماش کہ تغیر می دہد جا را ۞ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار ہم ذکر این کردہ و (تغیر لباس دادن) را آوردہ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر دہیدن است نہ دادن (اردو) متغیر کرنا۔ بدلنا۔

تغیر دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و از سندش استعمال مصدر پیدیدن پیداست کہ بجایش گذشت۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی شاید قدر

کردن است (محتشم کاشی ره) مردم بوقت
پرسش حال بمجری که پنهان اشاره کرد
که تغییر حال بین که (اردو) تغیر مشاهده
کرنا. دیکھنا۔

تغیّر شدن استعمال بمعنی متغیر شدن
است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس و
مرادف تغیّر پذیرفتن (ظهوری ره) شاه
تغیر صیغهٔ سوگند که نیست سوگند بجان تو
نیست که (اردو) متغیر ہونا. بدلنا. تغیر پذیر ہونا۔

تغییر کردن استعمال صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که بمعنی تبدیل کردن است (حافظ ره) در کوی
نیکنامی ما را گذر ندادند که گر تو نمی پسندی تغییر
کن قضا را که مخفی مباد که از سند بالا استعمال
[illegible] این پیداست که بجایش می آید (اردو)
تغییر کرنا. بدلنا۔

فوقانی با فا

تف بقول برهان بفتح اوّل و سکون ثانی (۱) بخار و حرارت و گرمی را گویند و (۲)
روشنی و پرتو هم و (۳) بمعنی عفونت [illegible] اوّل (۴) آب دهن انداختن. صاحبان
جهانگیری و سروری و ناصری و فدائی بمعنی اوّل و دوم قانع (مولوی معنوی ره) آرام
بخش جان شد از آن می که از تفش که صبر و قرار تو آرام دل ببرد و از (حکیم ناصر خسرو ره)
آه من چند فروزان شد که کوران نیم شب که از تف این آه سوزان رشته در سوزن آتش شد که
صاحب جامع ذکر معنی اوّل و سوم کرده صاحب رشیدی بمعنی اوّل و دوم و چهارم قناعت
فرموده. خان آرزو در سراج بکسر چهارم معنی بالا گوید که بمعنی چهارم مخفّف تفو باشد صاحب
تحقیق الاصطلاحات می فرماید که (۵) بالفتح طیبی است در گوهر (صائب ره) تمام رس نشود

باو که کف دارد و که عیب دار بود و گوهری که تف داشته باشد و بمعنی چهارم گوید که آب دهان است و با لفظ افگندن و زدن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که بمعنی اوّل و دوم و سوم اسم جامد فارسی زبان او و بمعنی چهارم مخفف تفو و بمعنی پنجم اسم جامد عجمی نیست که تف و رستن بمعنی پنجم بمعنی اوّل باشد که بجز گرمی را عیب آورد. انتهی والله اعلم بحقیقة الحال. صاحب بهار در معنی چهارم سکندری خورده که آب دهن انداختن نوشته یعنی مصدری اصطلاحی نیست و همین است اسم مصدر تفتن و تافتن که می آید و جامد. و ذکر بمعنی اوّل هم این را مخفف **تفس** گیریم که بمعنی گرمی و حرارت می آید که اسم مصدر تفیدن است و جادارد که بمعنی اوّل مبدل **تپ** باشد که بای فارسی به فا بدل شود چنانکه سپید و سفید (**اردو**) (۱) بخار. مذکر. حرارت. گرمی. مؤنث. (۲) روشنی. مؤنث. پرتو. مذکر (۳) عفونت. مؤنث (۴) تھوک. مذکر (۵) تف فارسی میں موتی کے ایک عیب کا نام ہے جس کی تحقیق مزید نہ ہو سکی. مذکر.

تفاخر | بقول بهار با هم نازیدن می فرماید که بصلهٔ از و با لفظ بودن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که بفتحتین و ضم خای معجمه لغت عرب است. فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این کنند و با مصادر فارسی هم آید. ملحقات می آید (ظهوری **ع**) خرد در درسگاه عشق خرفی در بغل دارد و تفاخر خاصهٔ خاصان اگر گردید عام اینجا (**اردو**) تفاخر بقول آصفیه عربی اسم مذکر. فخر جتانا. ڈینگ مارنا (کا حاصل المصدر) فخر. ڈینگ.

تفاخر بودن | استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده و از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که | بمعنی حاصل بودن تفاخر است (معزی نیشاپوری **ع**) گر تفاخر بود ز خدمت تو پا آن تفاخر

علی الخصوص مراست ۵ (اردو) تفاخر ہونا

تفاخر کردن | استعمال - صاحب آصفی ذکر
تفاخر نمودن | ہر دو کردہ از معنی ساکت

مؤلف عرض کند کہ بعمل آوردن تفاخر و فخر کردن است (جبلی غرستانی سے) ہم گفتند تفاخر ز خدمت سلطان ۵ یکی سپہر دوم انجم و سوم ارکان ۵ (شیخ ترمذی سے) چو ابر کف شد تفاخر نماید ۵ ز راز اسد طبع سائل نیاز ۵ مخفی مباد کہ از سند اول استعمال مصدر کردن پیداست کہ متغیر لفظش بجای خودش می آید و از سند دوم مصدر نمائیدن پیداست (اردو) تفاخر کرنا - فخر کرنا - ناز کرنا۔

تفاغ | بقول برہان و جامع و سروری بکسر اول بروزن چراغ پیمانہ و قدح شراب خواری را گویند و باین معنی بجای حرف اول نون ہم گفتہ اند (کسائی سے) دل شاد دار و پیدکسائی نگاہ دار ۵ یک چشم زدید اشتہ از رطل و از تفاغ ۵ صاحب انند صراحت کند کہ این لغت فارسی زبان است **مؤلف** عرض کند کہ محققین ترکی و عربی ازین لغت ساکت معاصرین عجم گویند کہ فارسی قدیم است (اردو) پیمانہ - قدح شراب - مذکر۔

تف افگندن | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تفو زدن است (واعظ قزوینی سے) نیست و ندان اینکہ پیران از دہان می افگنند ۵ مؤلف بروی اعتبار این جہان می افگنند (اردو) تھوکنا۔

تفاوت | بقول آصفی بہ سہ حرکت واو بمعنی دوری در میان دو چیز و دور شدن و عیب - **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربیست - صاحب منتخب ذکر این کردہ فارسیان استعمال این بمعنی فرق میان دو چیزی کنند و با مصادر فارسی استعمال این در ملحقات می آید صاحب

تحقیق الاصطلاحات گوید که ارادت خان واضح این را با طراوت قافیه ساخته در تعریف صبح گوید (ســـ) چو نشّہ از طلوع عشق بی تفاوت ہو دل پیر و جوان مست طراوت ہو (اردو) تفاوت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ فاصلہ۔ دوری۔ بعد۔ بل۔ فرق۔

تفاوت آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که واقع شدن فرق باشد (امید رازی ســـ) تفاوت نیاید چو بی زیر و بالا ہو بود طاق تو متصل بالنعل یکسر ہو مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر آئیدن پیداست که بجایش گذشت۔ (اردو) تفاوت ہونا۔ فرق ہونا۔ تفاوت پیدا ہونا۔

تفاوت باشیدن استعمال۔ بمعنی یافته شدن تفاوت و فرق۔ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ســـ) بمشرب دگران گر تفاوتی باشد ہو میان صوفی و دردی بمشرب مانیست ہو (اردو) تفاوت ہونا۔ فرق ہونا۔

(۲۰۰ ج)

تفاوت داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی فرق داشتن و متفاوت بودن است و از سندش استعمال مصدر داریدن پیداست که بجایش می آید (ظهوری ســـ) ازان حساب تو هر دم تفاوتی دارد ہو که قد سرو زمینی و سایه همائی ہو (اردو) تفاوت رکھنا۔ فرق رکھنا۔

تفاوت دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مشاهدهٔ فرق کردن و فرق یافتن و فرق کردن است (ابن یمین ســـ) نشاندہ ہزاران را بجای اهل هنر ہو ندید هیچ تفاوت ز کوف تا به همای ہو (اردو) تفاوت دیکھنا

تفاوت کرنا۔ فرق کرنا۔ فرق پانا۔

تفاوت شناختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که فرق داشتن و واقف شدن از فرق و تفاوت است و از سندش استعمال مصدر شناسیدن پیداست که بجایش می آید (جمال اصفهانی ؎) همه جهان شعرا اند لیک نشناسند ٭ بوقت شعر تفاوت میان شعر و شعیر ٭ (اردو) فرق معلوم کرنا۔

تفاوت کردن استعمال بمعنی فرق کردن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس باشد سعدی استعمال مصدر کندن کرده عیبی ندارد که کردن و کندن مرادف یکدیگر است (؎) چو با قضا و اجل بر نمی توان آمد ٭ تفاوتی نکند گر پری و دانائی ٭ (اردو) فرق کرنا تفاوت کرنا۔

تفاوت گذاشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی راه دادن تفاوت و فرق کردن است (اثر شیرازی ؎) بکار خلق تفاوت ز هیچ رو مگذار ٭ چو کر موافق حق باش در میان داری ٭ مخفی مبادا که از سندش استعمال مصدر گذاریدن پیداست که بجایش می آید (اردو) تفاوت کرنا فرق کرنا۔

تف پاشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تف کردن است (باقر کاشی ؎) دشمن که زخم بچنگ غم بجز اشید ٭ تف که بر آسمان و برخود پاشید ٭ (اردو) تھوکنا۔ دیکھو تف کردن۔

تفت بقول برہان بروزن ہفت بمعنی (۱) گرم و (۲) گرمی و حرارت می فرماید که (۳) ماضی تفتن ہم یعنی گرم گردانید و (۴) بمعنی تعجیل و شتاب ہم و (۵) گرم رفتن و (۶) گرم آمدن و (۷) گرم گفتن و (۸) بمعنی خرام و (۹) بمعنی خرامان و (۱۰) بمعنی قہر و غضب و (۱۱) گرم شدن

از غضب و قهر و (۱۲) گیاهی است دوائی که خوردن بیخ آن مانند تاتوله جنون آورد و (۱۳) نام
موضعی از مضافات یزد که از صفای هوا جامع گرم سیر و سرد سیر است (حکیم نزاری سله) چه جلاب
آخر از یک قطره آبش ٭ کو بجان آمد دل پر تفت و تابش ٭ (مولوی معنوی سله) بعد از آن برداشت
هیزم زود رفت ٭ سوی شهر از پیش من او تیز تفت ٭ (وحشی سله) تفت رشک ریاض رضوان
است ٭ که در و جای سیر پیران است ٭ صاحب جهانگیری ذکر معنی اول و پنجم و ششم و هفتم و یازدهم
و دوازدهم و سیزدهم کرده صاحب جامع ذکر همه معانی فرموده معنی سوم را گذاشت صاحب رشیدی
گوید که گرم شده از غضب و گرم آمده و شتاب نموده و گیاهی و موضعی. صاحب سروری می فرماید
که گرم شد و گرد و شتاب دوید و بمعنی گرم نیز و گیاهی و دوائی هم و نام موضعی. صاحب ناصری
بمعنی اول و دوازدهم و سیزدهم قانع. وارسته می طرازد که نام جائی که علامه تفتازانی فرزند آنجاست
و می فرماید که (۱۴) سبدی که برای گذاشتن گل و میوه سازند (محسن تاثیر سله) ای باغبان که
هستی گستاخ چیدن گل ٭ باری ببار تفتی از آشیان بلبل ٭ خان آرزو در سراج می فرماید که
گرم شده و بمجاز غضبناک و خشمگین و همچنین شتابان و آنکه هر دو معنی اخیر را حقیقت گمان برده
خطا نموده و نیز گیاهی است و موضعی از مضافات یزد و هم او در چراغ هدایت بمعنی نام جائی قانع
زلّه بردارش بهار ٭ بمعنی سیزدهم و چهاردهم قناعت کرده مؤلف عرض می کند که معنی اوّل
حقیقی است و معنی دوم مجاز آن و همین است اسم مصدر تفتیدن که می آید و معنی سوم را ضمنی مطلق گرفته
آنست شامل بر همه معانی مصدر و معنی چهارم مجاز معنی اوّل که تعجیل در رفتن و آمدن و
و امثال آن متعلق است با معنی گرم و گرمی و معانی هشتم و نهم را هم اشتقاق سند نیست باشیم و معنی

دہم ہم مجاز معنی اوّل و معنی یازدہم چیزی نیست متعلق بمعنی دہم است و معنی دوازدہم و سیزدہم وچاردہم نیز اسم جامد فارسی زبان است۔ طرز بیان برہان پریشانی در معانی پیدا کردہ۔ صاحب محیط النسبت معنی دوازدہم ذکر تفت نکردہ و ہیچ لغتی گوید کہ بفارسی اسم شوکران است و ہر چہ بر شوکران نوشتہ ذکرش بر باریقون کردہ ایم (اردو) (۱) گرم (۲) گرمی۔ مؤنث (۳) دیکھو تفتن یہ اس کا ماضی مطلق اور تمام معنون پر شامل ہے (۴) تعجیل جلدی۔ مؤنث (۵) گرم رفتاری۔ مؤنث (۶) آنے میں جلدی۔ مؤنث (۷) کہنے میں تیزی۔ مؤنث (۸) خرام۔ دیکھو بدرام کے ساتوین معنے (۹) خرامان۔ مصدر خرامیدن کا اسم حال (۱۰) قہر غضب۔ مذکر (۱۱) غصے کی گرمی۔ مؤنث (۱۲) دیکھو باریقون (۱۳) تفت ایک موضع کا نام ہے جو مضافات یزد سے ہے۔ مذکر (۱۴) ٹوکری جس میں پھول یا میوہ رکھتے ہیں۔ مؤنث۔ بہار نے اس کا ترجمہ ڈالا لکھا ہے اور صاحب آصفیہ نے ڈالی پر فرمایا ہے۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ دوشاخون کی ٹوکری جس میں پھول یا میوہ وغیرہ سجا کر امیرون اور سردارون وغیرہ کی نذر کرتے ہیں (ناسخ سے) چمن دولت سرا کا صحن ہے رنگین خرامی سے ہاتھ سے جاروب کش کی ٹوکری پھولون کی ڈالی ہے۔

تفتان (اوّل وا بستہ (۱) قسمی از نان آن را بہندی لپراٹھا گوید (حسن تاثیر) بی شکل زلفت فراوان ہو کیا و دو تا چو نان تفتان کہ بسیار یا ساتہ وغیاث بذکر معنی اوّل گویند کہ (۲) آنچہ از آفتاب و آتش گرم شدہ باشد مؤلف عرض کند کہ اسم حال است از مصدر تفتن کہ می آید و ہمین است معنی حقیقی و معنی اوّل مجاز معنی دوم کہ نان مذکور ہم

بر تابہ تفتہ می شود (ظہوری ۵) ترسم در آب
خضر ظہوری شوی کباب ٭ تفتان دل از تو باشی
شمال آتش است ٭ (اردو) (۱) پراٹھا یعنی
آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کی روغنی چپاتی
وا رہ روٹی۔ نان و شتری (۲) وہ چیز جو آفتاب
یا آگ سے گرم ہوئی ہو۔ مونث گرم چیز۔

تفتن بقول برہان وجامع بروزن رفتن
تافتن است کہ (۱) گرم شدن و (۲) بیگانہ را
گرم گردانیدن باشد۔ صاحب سروری می فرماید
کہ مختصر تافتن است آمد و معنی اخیر صاحب مجمع ذکر
این کردہ گوید کہ سالم التصریف است یعنی بدون
ماضی و مستقبل و اسم مفعول نمی آید۔ و بقول صاحب
موارد مرادف تافتن بمعنی بالا۔ صاحب نوادر
گوید کہ بمعنی جلد و شتاب مخفف شتافتن است
مؤلف عرض کند کہ فضولی صاحب نوادر
باشد ما اتفاق داریم با تحقیق اول الذکر
تفتگی حاصل بالمصدر این باشد مرکب شد از
اسم مصدر تفت و علامت مصدر تن۔ باصول
با مصدر اصلی است (ظہوری ۵) ذوقی چنان
می کند از سینہ تفتگی ٭ لب تشنہ کہ سر بسیر البشر نمی ...
٭ (اردو) (۱) گرم ہونا (۲) گرم کرنا۔

تفتہ بقول برہان بروزن ہفتہ بمعنی (۱) بیا
گرم باشد و (۲) مخفف تافتہ ہم کہ آزردہ
و کوفتہ و مکدر باشد و (۳) نام گیاہی کہ خوردن
بیخ آن جنون آرد۔ صاحب سروری بمعنی اول
قائل (سعدی ۵) بدست آہن تفتہ کردن
خمیر ٭ بہ از دست بر سینہ پیش امیر ٭ صاحب
فدائی کہ یکی از علمای معاصر عجم بود می فرماید کہ بہم
تافتہ است و آن ہر چیز است کہ از گرمی بتاب
آمدہ و برشتہ شدہ باشد (منہ ۵) از تاب
تفتہ ریزی آئینہ تمثال ٭ زین تفتہ فروشد التقین
سربال ٭ صاحب محیط گوید کہ بہ فتح اول نسج
عنکبوت باشد و بہ نسج عنکبوت می فرماید کہ لغایتی
و اسم عنکبوت کہ در عنکبوت گذشت و بہ عنکبوت

اشاره باین کرده گوید که همه انواع آن سرد و
خشک وخصوصاً اطراف آن و دران جبال و تفتو
ومنع قبول هوا است (الخ) مؤلف عرض
کند که این اسم مفعول مصدر تفتن باشد که بیایش
گذشت ومعنی اول حقیقی است ومعنی دوم متعلق
از تافته که بیایش مذکور شد ومعنی سوم فرهنگ علیه
تفت که بمعنی دوازدهمش گذشت یا الف
مخفف این باشد حالی صراحت کافی همه اینجا
مذکور و معنی چهارم هم مجاز معنی اول که از
اسم مفعول تفتن پیدا شد (اردو) (۱) بہت
گرم (۲) دیکھو تافتہ (۳) دیکھو تفت کے
بارہویں معنے (۴) لکڑی کا جالا۔ مذکر۔

الف) تفته دهان | اصطلاح۔ صاحبان
ب) تفته جگر | برهان وبحر وجامع
ذکر ب کرده گویند که (۱) کنایه از عاشق باشد
و (۲) نیز کسی را گویند که علت دق داشته باشد
صاحبان (ناصری و ملحقات) ومؤید بر معنی اول
قانع مؤلف عرض کند که در ب معنی اول
کنایه باشد ومعنی دوم هم و استعمال الف هم
در فارسی زبان است که مرادف ب باشد
ظهوری استعمال تفته جانی کرده که بمعنی مصدری
عاشقی و مدقوقی توان گرفت بزیادت یای مصدری
(ع) تر زبان گردیده خضر از العطش گویان
است که ز زاد و راه تفته جانی آب حیوان برگرفت
(وله ع) ز تفته جانی ما سوز و سازی بالد که
گدازی و سنگ گدازی بالدها (اردو)
الف و ب (۱) عاشق۔ مذکر (۲) مدقوق یعنی
دق کا بیمار۔

تفته دل | اصطلاح۔ بقول ملحقات برهان
وبحر ومؤید (۱) بمعنی تنگدل و (۲) غمناک
مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است
وکنایه باشد از غمناک ومعنی دوم را البته تعلقی
از قیاس نیست وازینکه بجز همه محققین بالا دیگری
از محققین اهل زبان ذکرش نه کرده مشتاق سند

استعمال می باشیم (اردو) (۱) دیکھو تنگدل۔ (۲) غمناک۔

تفته شدن اصطلاح۔ بمعنی گرم تر شدن است

مؤلف عرض کند که اسم مفعول تفتن مرکب شده است با مصدر شدن (ظهوری ع) از غمت در دیده هر کس نم کشید ؎ شد جگرها تفته هرجا دم کشیده ؎ (وله ع) شرار آتش هجرم جگر سوخت ؎ هر شکم تفته شد اختر چه باشد ؎ (اردو) زیاده گرم ہونا۔ تپنا۔

(الف) **تفتیدن** | ب بقول انند و غیاث

(ب) **تفتیده** | بالفتح و کسر ثالث آنچه از آفتاب و آتش گرم شده باشد **مؤلف** عرض کند که اسم مفعول الف است و وجود الف از همین استعمال ب ثابت اگرچه محققین مصادر الف را ترک کرده اند مرکب است از تفت که بمعنی گرم گذشت و یای مکسور و علامت مصدر

دن موافق قواعد وضع مصادر بمعنی گرم شدن ظهوری استعمال مرکبات ب کرده است (ع) ابر رحمت که هوادار گل سیراب است ؎ شاید از جانب تفتیده گیاهی گیرد ؎ (وله ع) درون تفتیده گرمای صحرای تمنایش ؎ نظر از رشک روز حشر کی برگو شر اندازد ؎۔ (وله ع) ماهی تفتیده جانی می فتد در تابه ؎ آتش من در سمندر گر شراری می زند ؎ (وله ع) شاباش بر آن قوم ظهوری که بکویش ؎ تفتیده دل و خشک لب و چشم پر آیند ؎ پس از اسناد بالا استعمال (تفتیده جان) و (تفتیده درون) و (تفتیده دل) و (تفتیده گیاه) پیداست و این وجود ب را کفایت و ب برای وجود الف کفایت می کند۔ (اردو) الف گرم ہونا (ب) الف کا اسم مفعول وہ چیز جو گرم ہوئی ہو۔

تفتیش | بقول بهار شبیه جستجو کردن و کاویدن می فرماید که با لفظ کردن مستعمل **مؤلف**

عرض کند که بالفتح و کسر فوقانی لغت عرب است فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی تلاش و تجسس استعمال این کنند و با مصادر فارسی هم مرکب سازند که در ملحقات می آید (اردو) تفتیش - بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث۔ چھان بین۔ تحقیق۔ تدقیق۔ کھوج۔ سراغ۔

تفتیش کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که تجسس و تلاش و جستجو کردن است - رضای خوانساری (ے) آشفته شو که کاکل و زلف پری رخان * تفتیش حال زار ترا موبمو کنند * مخفی مباد که در سند بالا استعمال مصدر کندن است که بجایش می آید (اردو) تفتیش کرنا۔ تلاش کرنا۔ جستجو کرنا۔ چھان بین کرنا۔

تف تیغ | اصطلاح۔ بهار گوید بالفتح بمعنی آواز برکشیدن تیغ از نیام نوشته اند و ظاهر آنست که لمعانی و درخشانی تیغ باشد زیرا که تف مبدل تپ است و آن مخفف تاب و تاب بدین معنی آمده (نظامی ے) در آمد بغریدن ابر سیاه * ز ماهی تف تیغ بر شد بماه * **مؤلف** عرض کند که اتفاق داریم با بهار - شارحین سکندر نامه سکندری خورده اند (اردو) آب تیغ مؤنث تلوار کی چمک۔

تفتک | بقول برهان بر وزن نزدیک پشمی باشد نرم که آن را از زیر موی بز میشا برآرند و از آن شال و تکیه و نمد و امثال آن سازند - صاحب جهانگیری گوید که این را بز شم و کلغز و کرک و کاک نیز گویند - صاحب جامع گوید که این لغت ترکیست بالکسر که فارسیان بالفتح استعمالش کرده اند صاحب سروری نیز باید که بعربی و تبر نام است - خان آرزو در سراج هم این را آورده **مؤلف** عرض کند که ما حقیقت این بز شم بیان کرده ایم

که محقق برشم گذشت و درینجا همین قدر کافی است که فارسیان لغت ترکی را بسبیل تفریس به تصرف در اعراب استعمال کرده اند ولیکن لغات ترکی ازین ساکت و نظر بسکوت شان اگر لغت فارسی دانیم اسم جامد باشند (ارد و) دیکھو برشم ۔

تفرّج بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ۔ سیر ۔ برای دل خوش کردن ۔ **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بفتحتین و ضم رای مہملہ بمعنی کشایش یافتن و از تنگی و دشواری بیرون شدن (کذا فی المنتخب) فارسیان تفرّج را بمعنی بالا استعمال این کرده اند و مجازاً بمعنی تماشا کردن ہم که در تفرّج کردن می آید (ظہوری ؎) مست ترا بطارم تاکست دیده باز ۔ پُر مستغنی از تفرّج این سبز طارم است ۔ پُر صاحب روزنامه بحوالۂ سفرنامۂ مذکور ذکر (تفرّج خود شان) بمعنی سیر خاص کرده (ارد و) سیر ۔ مؤنث ۔

تفرجاق بقول سروری بحوالۂ تحفه بمعنی ساخته **مؤلف** عرض کند که ظاہراً ترکی یافته می شود ولیکن لغات ترکی ازین ساکت منظر باعتبار صاحب سروری که محقق صاحب زبان است این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم و ہمین لغت بہ جیم فارسی می آید (ارد و) ساخته ۔ بقول آصفیه فارسی ۔ بنایا ہوا ۔ گھڑا ہوا ۔ مصنوعی ۔ جھوٹا ۔ نقلی ۔ جعلی ۔ اصلی کا نقیض ۔ (صفت)

تفرّج زدن مصدر اصطلاحی ۔ بقول اننذ بمعنی تفرّج کردن است چنانکه در عواصف سخن آورده (حافظ ؎) دانا که زد تفرّج این چرخ حقّه باز ۔ پُر ہنگامه باز چیده و در جستجو به بست ۔ پُر **مؤلف** عرض کند که بمعنی سیر و تماشا کردن (ارد و) سیر و تماشا کرنا ۔

تفرّج کردن استعمال ۔ بمعنی سیر و تماشا کردن است **مؤلف** عرض کند که مغافق

قیاس است (حافظ شیرازی ره) در روی خود
تفرج صنع خدای کن ما کائینهٔ خدای نماهی فرستمت
٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر گردن
پیداست که بجایش می آید (اردو) سیر کرنا
تماشا دیکھنا۔

(الف) **تفرچاغ** بقول برهان وجامع بر
وزن لمغ داغ بمعنی (۱) ساخته و پرداخته و
(۲) مستعد ومهیا۔ می فرمایند که باین معنی بجای
غین معجمه قاف هم بنظر آمده یعنی ....

(ب) **تفرچاق** صاحب آنند نسبت الف صراحت
کند که لغت فارسی است۔ خان آرزو در سراج
بذکر قول برهان نسبت الف گوید که در این صورت لغت
ترکی باشد یا تغیر لهجهٔ ایران مؤلف عرض کند که
لغات ترکی از الف وب هر دو ساکت ما باعتبار
صاحب جامع که محقق صاحب زبان است الف را
فارسی قدیم دانیم وب مبدلش چنانکه آروغ و آروق
(اردو) الف وب (۱) دیکھو تفرجاق
(۲) مستعد اور مهیا۔

تفرق اتصال اصطلاح۔ بقول بحر وآنند وغیاث باصطلاح اطبا بمعنی زخم وجراحت
مؤلف عرض کند که این کنایه باشد بقاعدهٔ فارسی۔ صاحب اکسیر اعظم هم استعمال همین
اصطلاح برای زخم کرده مرکب اضافی است (اردو) زخم۔ مذکر۔ جراحت۔ مؤنث۔

تفرقه بقول منتهی الارب بمعنی پراگنده وجدا کردن مؤلف عرض کند که لغت عرب
است بالفتح وکسر رای مهمله وفتح قاف فارسیان از این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی پراگندگی وجدائی
کرده با مصادر فارسی ساخته اند که در ملحقات می آید (ظهوری ره) دلم که داد بهم صلح طرهٔ
کاکل ٭ شدش چو تفرقه با جمع در خویش گرفت ٭ (اردو) تفرقه۔ بقول آصفیه۔ عربی
اسم مذکر۔ جدائی۔ مفارقت۔ علیحدگی۔ نفاق۔

تفرقه افتادن استعمال ـ بمعنی علیحدگی و جدائی واقع شدن باشد **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ع) زبیک نگاه کمین گاه گوشهٔ چشمی ٭ هزار تفرقه در کاروان به پیش افتد ٭ (اردو) تفرقه پڑنا ـ بقول آصفیه دو چیزون مین فرق هونا ـ جدائی مفارقت هونا ـ

تف زدن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده ازمعنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تف افگندن است که گذشت (اسیر خوش ع) چراغی را که ایزد برفروزد ٭ هر انکو تف زند ریشش بسوزد ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر زدن پیداست که بجای خودش می آید (اردو) تهوکنا ـ دیکهو تف افگندن ـ

تفس بقول برهان و جامع و سروری بفتح اول و سکون ثانی و سین بی نقطه (۱) گرمی و حرارت را گویند (ابن یمین ع) آبرو خواهی چو خاک افتاده باش ٭ نی چو آتش در هوا از تاب و تفس ٭ صاحب سروری گوید که (۲) امر حاضر از تفسیدن هم که می آید ـ صاحب ناصری بذکر معنی بالا گوید که تفسیدن ازهمین اشتقاق یافته ـ خان آرزو در سراج می فرماید که برین قیاس تفسیدن و تفسیده **مؤلف** عرض کند که این اسم مصدر است و ازهمین وضع شد مصدر تفسیدن بقاعدهٔ فارسی (اردو) (۱) گرمی حرارت ـ مؤنث (۲) گرم هو ـ امر حاضر ـ

تفسان بقول بهار و انند بمعنی گرم (ظهوری ع) اگر میر و چراغ دردو داغی ٭ پی احیاء دم تفسان بر آرم ٭ **مؤلف** عرض کند که اسم حال مصدر تفسیدن است که می آید شامل به معنی آن تسامح بهار که اسم ها خیال کرده (اردو) گرم ـ گرم هونا کا اسم حال ـ

تفسه بقول برهان بضم اول و سکون ثانی و فتح ثالث (۱) سیاهی و داغی را گویند که در شبه و اندام آدمی می باشد و آن را عوام ماه گرفته گویند و بعربی کلف خوانند ؛ (۲) بمعنی انده

وبیقراری دل هم و (۳) میل وخواهش بهر چیزی
که دیده شود هر چند که سیر باشند واین صفت بیشتر
عارض زنان آبستن ومردان تریاکی وافیونی می‌شود
وفرماید که بفتح اوّل هم درست است صاحبان
جهانگیری ورشیدی بمعنی اوّل قانع. صاحب
جامع همزبان برهان. صاحب سروری گوید که
همان تاسه که گذشت کذا فی الشرفنامه ودر
فرهنگ بمعنی سیاهی که بسبب سودا بر روی پیدا
شود. خان آرزو در سراج گوید که دور
نیست که مرکب باشد از تفس بمعنی گرمی وهای
نسبت وچون حرارت موجب سوختن اخلاط
وپیدا کردن سوداست بمجاز کلف را گفته اند
پس این نیز بفتح اوّل باید ونیز تفت بمعنی که
مذکور شد باید که مخفف تفس بود والله اعلم
مؤلف عرض کند که در ماخذ اتّفاق داریم
با او ومعانی دوم وسوم را باعتبار صاحب
جامع که محقق اهل زبان است مجاز معنی اوّل
دانیم (اردو) دیکھو تاسہ۔

تفیا بقول برهان بروزن اغنیا بیونانی صمغ سداب کوهی است وبعضی گویند صمغ سداب
صحرائیست صاحب محیط گوید که ثافسیاست **مؤلف** عرض کند که ما صراحت کامل بر تافسیا
کرده ایم فارسیان این لغت یونانی را هم بر زبان دارند از ینجاست که ما این را جا داده ایم
(اردو) دیکھو تافسیا۔

(الف) **تفیدگی** ظهوری استعمال الف
(ب) **تفیدن** در کلام خود کرده که
حاصل بالمصدر ب باشد (ب) بحث را
هنگام بیداریست بی خوابیم هست پا در جگر
تفیدگی در گریه شادابیم هست (ب) ب بقول
برهان بروزن فهمیدن بمعنی گرم شدن و ....
(ج) **تفیده** بقوله بروزن فهمیده بغایت
گرم شده. صاحب سروری بذکر ب متفق

بابہار و می فرماید کہ تبسیدن ہم بہمین معنی می آید
و بقول بحر ب کامل التصریف کہ مضارع این تفسد
است۔ صاحبان موارد و نوادر ہم ذکر ب کردہ اند
مؤلف عرض کند کہ مرکب شد از ہمان تفس
کہ گذشت بزیادت یای معروف و علامت مصدر
دن و ج اسم مفعول و بقاعدۂ فارسیان ماضی
مطلق ب مرکب با ہای ہوز کہ افادہ معنی مفعولی
کند صاحب جہانگیری این را اسم جامد دانستہ و
از مولانا ملک قمی سند آوردہ (ب) دوزخ
شود از درون من زنہار ہم گذار ہا کہ باہم افتد
سروکار ہم تفسیدہ بود ریگ بیابان دلم ہم ترسم
قدم نالہ شود آبلہ دار ہا صاحبان سروری و
جامع ہم ذکر این کردہ اند و اسم جامد دانستہ اند
(اردو) الف حرارت۔ مؤنث۔ گرمی۔
(ب) گرم ہونا (ج) گرم۔ گرم شدہ۔

تفسیدہ جگر | اصطلاح۔ بقول بحر (۱)
عاشق و (۲) مدقوق **مؤلف** عرض کند
کہ اگرچہ موافق قیاس است و اسم فاعل
ترکیبی ولیکن دیگری از محققین اہل زبان
این را ننوشت برای معنی دوم طالب سند
استعمال می باشیم معاصرین عجم بمعنی اول بر زبان دارند
(اردو) (۱) عاشق۔ مذکر (۲) مدقوق۔ دق کا بیمار

تفسیر | بقول بہار بمعنی پیدا کردن معنی سخن و وا کردن چیز پوشیدہ می فرماید کہ با لفظ کردن مستعمل
مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر سین مہملہ۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ و افادہ
(۱) بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این با مصادر خود و ترکیب فارسی کنند کہ در ملحقات می آید و (۲)
بمعنی شرح کلام اللہ ہم (اردو) تفسیر بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ (۱) مفصل سخن کو کھولنا
کرنا۔ تشریح۔ تفصیل (۲) قرآن شریف کی شرح۔

(الف) **تفسیر کردن** | استعمال۔ صاحب آصفی | ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند

(ب) **تفسیر نمودن** (۱) بمعنی شرح چیزی نمودن و (۲) شرح قران پاک کردن است (تفسیرای همدانی نثر۱) بعد از فراغ از اشغال متعلقهٔ تفسیر لغات بشکل ابیات غیر مشروحه در پرتمام نمود ... (صائب ~~ه~~) می کند

یا و صبا هر روز پیش از آفتاب چو مصحف خلق ترا از بوی گل تفسیر ها مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر گشتن پیدا است که بجایش می آید (اردو) الف و ب (۱) شرح کرنا۔ (۲) تفسیر لکھنا۔

تفسیله بقول برهان و جامع و رشیدی بر وزن غربیله جنسی از پارچهٔ ابریشمی که از ان قبا و ازار و چیزهای دیگر نیز بدوزند۔ صاحب جهانگیری این را بحذف سین تفیله نوشته صاحب سروری بحوالهٔ شرفنامه صراحت سین مهمله هم نموده صاحب ناصری هم با لش بخان آرزو در سراج هم ذکر این کرده و صاحب مؤید این را بذیل لغات فارسی آورده و صاحب انند هم این را فارسی گفته و لغات عرب و ترکی هم ازین ساکت اند **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان گوئیم (اردو) ایک ریشمی کپڑا جسکو فارسیون نے تفسیله کہا ہے۔ مذکر

تفش بقول برهان و سروری و جامع و ناصری (۱) بسکون ثانی بر وزن کفش سرزنش و طعنه را گویند و بکسر ثانی (۲) حرارت و گرمی۔ خان آرزو در سراج تفش و تفشه را بیک جا نوشته مرادف یکدیگر بمعنی اول گوید و از معنی دوم ساکت۔ صاحب نوادر این را باتپش نوشته ذکر معنی دوم کرده **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان است مرکب از تف و شین نسبت چنانکه بال و بالش و کنایه از سرزنش و طعنه و بمعنی دوم مبدل تپش که بای فارسی بدل شد به فا چنانکه سپید و سفید و تکمیل بحث این بر تفشل می آید (اردو)

(۱) سرزنش۔ مؤنث طعنہ۔ مذکر (۲) دیکھو تپش۔

تفشل بقول برہان و مؤید و انند بہ وزن مشعل بمعنی سرزنش و طعنہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان شماریم و تفش را کہ بہمین معنی گذشت مخفف این دانیم و باشد کہ لام آخر این زائد باشد چنانکہ تشب و تشبل کہ ذکرش بر تشبل گذشت اندرینصورت مزید علیہ تفش گیریم و شک نیست کہ در ہر حالت لفظ تف بالضم داخل ترکیب این لفظ است و تبدیل اعراب نتیجہ ابدال و لہجہ زبان باشد (**اردو**) دیکھو تفش کے پہلے معنے۔

تفشلہ بقول برہان و جہانگیری و جامع بکسر ثالث بروزن امثلہ (۱) قلیہ باشد کہ از گوشت و تخم مرغ و زردک و عسل پزند و کشنیز و گندنا دران کنند و بعضی گویند (۲) عدس سبز نیم پختہ باشد۔ صاحبان جہانگیری و جامع گویند کہ بہمین معنی تفشیلہ بہ تحتانی چہارم ہم آمدہ۔ صاحب سروری ذکر تفشیلہ بہ تحتانی چہارم کردہ گوید کہ این مخفف آنست و می فرماید کہ تفشیلہ بہ طائے حطی اول معرب این و بمعنی اول قانع۔ صاحبان ناصری و رشیدی ہمزبانش۔ خان آرزو در سراج بذکر اقوال برہان و رشیدی می فرماید کہ این مخفف تفشیلہ است **مؤلف** عرض کند کہ ما تفشیلہ را اسم جامد فارسی زبان دانیم و این الحق مخفف آن مخفی مباد کہ صراحت کامل عدس کہ معنی دوم است بر استرار مذکور شد (**اردو**) (۱) قلیہ جو گوشت اور انڈے وغیرہ سے پکاتے ہیں۔ مذکر جسکو فارسیوں نے تفشلہ کہا ہے (۲) دیکھو استرار۔

تفشم بقول برہان بفتح اول و ثالث و سکون ثانی بمعنی (۱) طعنہ و سرزنش باشد و طعنہ زدن و سرزنش کردن را نیز گویند صاحب جہانگیری گوید کہ (۲) چوبی باشد میانہ تہی بدرازی نیزہ

ر گلولا از گل ساختہ دران نہند و پف کنند تا بزور نفس آن گلولہ بیرون رود و جانور کوچک مانند گنجشک را کشد و بندوق را بہ مشابہت آن تفنگ خوانند صاحبان جامع و سروری بمعنی اول قانع۔ صاحب ناصری بذیل تفش اشارہ بمعنی اول بحوالۂ برہان فرمودہ و خان آرزو ہم این را با تفش بمعنی اول آوردہ مؤلف عرض کند کہ این را مزید علیہ تفش دانیم بمعنی اول بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان و در ترکیب این بمعنی دوم ہم لفظ تفنگ مرکب می نماید بشین معجمہ زائدہ و ہای نسبت واللہ اعلم خطای برہان است کہ ذکر معنی مصدری با این کرد (اردو) (۱) دیکھو تفش کے پہلے معنے (۲) ایک نلی جس میں مٹی کی گولی رکھکر چڑیوں کو پھونک کے نفس سے مارتے ہیں گویا یہ بندوق کا نمونہ ہے یا بندوق کی ایجاد اسی سے ہوئی ہے۔

(الف) تفشہ زدن
(ب) تفشہ زن

صاحب بحر ذکر ب کردہ گوید کہ بمعنی طعنہ زن است بہار وانند ہمز بانش (ابو العباس ۵) بجنگ دعوی داری و سخت تفشہ زنی بدرشت گوئی و پرخوار و خستوانہ تنی مؤلف عرض کند کہ الف بمعنی مصدری ہر دو معنی تفشہ باشد و ب اسم فاعل ترکیبی (اردو) الف طعنہ مارنا۔ سرزنش کرنا (۲) تفشہ مارنا یعنی خالی نلی میں مٹی کی گولی رکھکر تنفس کی ہوا سے چڑیاں مارنا (ب) (۱) طعنہ مارنے والا (۲) تفشہ چلانے والا۔

تفشیلہ بقول برہان بر وزن غربیلہ بمعنی تفشلہ۔ صاحبان جہانگیری و جامع و سروری و ناصری ہم ذکر این کردہ اند (شمس فخری ۵) سالکان مسالک تحقیق را کہ زعند از شراب تفشیلہ را دفع شیطان کفر را دارند را در کمان محبت سیلہ را مؤلف عرض کند کہ ما صا

این بر تفشله کرده ایم (اردو) دیکھو تفشلہ۔

(الف) **تفصیل** بقول بہار جدا جدا کردن می فرماید که بالفظ دادن مستعمل صاحب روزنامه بجواله سفرنامه ناصرالدین شاه قاچار ذکر این کرده به معنی شرح قائع **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر صاد مهمله معنی پیدا کردن و فصل فصل کردن کتاب را و عضو عضو کردن قصاب گوسپند را کذافی المنتخب فارسیان این بمعنی شرح استعمال کرده اند و بلحاظ این معنی ما این را مفرس دانیم و استعمال ---------

(ب) **تفصیل دادن** بمعنی شرح کردن است (امیرخسرو ف) صاحب فصل آمد و تفصیل داد ؎ کرده تفصیل همه از فصل باد ؎ (اردو) الف تفصیل بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث تشریح تصریح (ب) شرح کرنا مفصّل بیان کرنا۔

تفضّل بهار ذکر این کرده از معنی ساکت و از نظامی سندی آورده (ف) سبک باش ای نسیم صبحگاهی ؎ تفضّل کن بدان فرصت که خواهی ؎ صاحب آصفی گوید که بقول منتخب نیکوئی کردن و افزون جستن است **مؤلف** عرض کند که بفتحتین و ضاد معجمه مضموم مشدد لغت عرب است فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی مهربانی و کرم و عنایت استعمال کنند و با مصادر خود مرکب می سازند که در ملحقات می آید (اردو) مهربانی۔ مؤنث۔ کرم۔ مذکر۔

تفضّل داشتن استعمال۔ صاحب
تفضّل کردن آصفی ذکر هر دو کرده
از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی کرم کردن است (حافظ ف) حافظ مدار امید تفضّل از مدار دهر ؎ وارد هزار عیب و ندارد تفضّلی ؎ (خواجوی کرمانی ف) نرگسش گوید که فرزین عنایت

باشد قتل تو ہو جان بہ رشوت می دہم کرد
این تفضل می کند ہو مخفی مباد کہ در اسناد
بالا استعمال مصادر داریدن و نیز تفضل‌داشتن است

کہ بجائیش می آید (اردو) کرم کرنا، عنایت
کرنا، مہربانی کرنا۔ دکن میں تفضل کرنا
بھی کہتے ہیں۔

تفضیل بقول بہار برگزیدن ... را بر کسی و حکم کردن بہ فضل کسی می فرماید کہ بالفظ نہادن
مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربیست بالفتح و کسر ضاد معجمہ فارسیان استعمال این
بمعنی حاصل بالمصدر یعنی فضیلت و سبقت می کنند و با مصادر فارسی مرکب سازند
کہ در ملحقات می آید (اردو) فضیلت، سبقت، مؤنث۔

تفضیل بردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی سبقت بردن است (نظامی ے)
بہ آب و رنگ تیغت بردہ تفضیل ہو چو نیلوفر
ہم از وجلہ ہم از نیل ہو (اردو) سبقت لیجانا
فائق قرار پانا۔

تفضیل دادن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ فضیلت دادن است (جلال اصفہانی ے)
گستم ای نور الٰہی ای کہ قرسایات ہو بر ملک

تفضیل نسل آدم و حوا دید ہو مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال
مصدر دیدن پیداست کہ بجائیش می آید (اردو)
فضیلت دینا، مرجح قرار دینا، ترجیح دینا۔

تفضیل نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر کردہ

تفضیل نہادن کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ مرادف تفضیل دادن است کہ گذشت (مجید
شیرازی ے) ترجیح می نہاد یکی مہر بر قمر ہو تفضیل می نمود
یکی حور بر پری ہو (معزی نیشاپوری ے) یگانہ بار خدائی
کہ از فضائل او ہو ہمین نہند زمین را بر آسمان
تفضیل ہو (اردو) دیکھو تفضیل دادن۔

تفقد بقول بہار گم شدہ را واجستن و واپرسیدن و با لفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین و ضم قاف مشدد. صاحب منتخب ذکر این کردہ بہ بیان معنی احوال پرسی و کرم استعمال این لغت با مصادر فارسی مرکب سازند کہ در ملحقات می آید (اردو) کرم - مدارا - ذکر -

(الف) **تفقد فرمودن** استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ معنی کرم و مدارا و احوال پرسی و توجہ کردن (حافظ) عجب از وفای جانان کہ تفقدی نفرمود نہ بنامہ نی پیامی نہ بنامہ نی سلامی بار و مرادف ہمین است ----

(ب) **تفقد کردن** (ولہ) شکر فروش کہ عمرش دراز باد چرا تفقدی نکند طوطی شکر خا را مؤلف عرض کند کہ اینست بالا استعمال مصدر گذشتن پیداست کہ بجایش می آید صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (اردو) توجہ مہربانی کرنا

تفک بقول برہان و جامع و سروری بضم اول و فتح ثانی و سکون کاف (۱) چوب میان خالی کہ با گلولہ گل و بزور نفس بدان گنجشک و امثال آن زنند و (۲) تفنگ آہنی را نیز گویند (ابن یمین ہ) ہیچ سیمرغ کہ طوفان نبرد از جایش ہیچ گنجشک کہ افتد بدم باد تفک ؟ صاحب ناصری گوید کہ ہمان تفنگ است کہ مذکور شد و تفنگ باشد - بہار ذکر این کردہ گوید کہ تفق معرب آنست و با لفظ افگندن و انداختن و خوردن مستعمل خان آرزو در سراج می فرماید کہ در کلام قدما بمعنی دوم تفک مستعمل است از اینکہ بندوق مستحدث است و در قدیم نبود لفظ آن کہ تفنگ است نیز مستحدث مؤلف عرض کند کہ اصل تفنگ است کہ سراحت با غذش بہ ہندیش آگاہیم و نیز مخفف آن است بشوریم کہ نون حذف شدہ و کاف

فارسی بدل شد بکاف عربی چنانکہ گند و کند۔ و معنی اوّل حقیقی است کہ پیشینیان عوض تفنگ از ہمان کار می گرفتند و چون در زمانہ ما بعد ایجاد تفنگ شد استعمال اصل لفظ برای آن شد (اردو) (۱) دیکھو تنبک (۲) دیکھو تفنگ۔ مذکر۔

(الف) تفک افگندن / **(ب) تفک انداختن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی سر کردن و بکار آوردن تفک و تفنگ است (طالب آملی ؒ) دم از و تیوف تفک افگنیست می ترنم و چہ اگر چہ بحجت انگشت پا و بلبل تمام ہ (باقر کاشی ؒ) گوئی دستم سوختہ داروی تفک ہ گویا کہ بہ پایہم تفک انداختہ ہ (اردو) الف و ب تفک مارنا۔ بندوق چلانا۔ بندوق سر کرنا۔

تفکدہ اصطلاح۔ بقول بہار وانند کنایہ از پزاوہ و آتشدان و مانند آن مؤلف عرض کند کہ بالفتح باشد (ظہوری ؒ) داغت بمغز رفتہ فرو چال جسم و جان ہ از شعلہ ہای تفکدہ استخوان مپرس ہ (اردو) دیکھو آتشدان۔

تفکر بقول بہار اندیشہ کردن مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین و ضم کاف مشدد و فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی فکر می کنند و با مصادر فارسی مرکب می سازند کہ در ملحقات می آید (اردو) فکر۔ مؤنث۔ دیکھو اسکال۔

تف کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تف زدن است کہ گذشت (تاثیر ؒ) اصفہانی ؒ) آبرو ننگ بہر مکر دنیا رنجش ہ خصم مردان است تف برکیش این قطامہ کن ہ مخفی مبا دکہ از سند بالا استعمال مصدر

گندن پیداست که بجایش می آید (اردو) تفنگ چلانا

تفکر کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی فکر و اندیشه کردن است (اسیر لاہجی ؎) گفت ہر گہ من تفکر می کنم ٭ خلق عالم را تصور می کنم ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر گندن پیداست که بجایش می آید (اردو) فکر و اندیشہ کرنا ۔ فکر و تامل کرنا ۔ فکر کرنا ۔

(الف) **تفنگ ساختن** استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **تفنگ ساز** اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی که تفنگ را درست کند یعنی تفنگ گر ۔ (وحید قزوینی ؎) تفنگ سازیم اگر دل را نشان ہا نباشد دلم چون تفنگ بی فغان ٭ ۔ (اردو) الف تفنگ بنانا (ب) تفنگ بنانے والا ۔ بندوق بنانے والا تفنگ ساز بھی کہہ سکتے ہیں

تفنگ گشادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی سر کردن تفنگ و تفنگ مرادف تفنگ افگندن که گذشت (قاسمی گونابادی ؎) تفنگ ہا گشاد ابر و شد در زمان ٭ پر از ژاله و رعد و برق آسمان ٭ (اردو) تفنگ چلانا ۔ بندوق چلانا ۔ سر کرنا ۔

تفنگ گرفتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی بدست یا بچنگ گرفتن تفنگ (قاسم گونابادی ؎) گرفتند گردان تفنگها بچنگ ٭ شد از ہر طرف گرم بازار جنگ ٭ (اردو) تفنگ سنبھالنا ۔ بندوق سنبھالنا ۔ ہاتھ میں لینا ۔

تفلیس بقول ناصری و آنند بکسر اوّل و دوم و سوم و سکون آخر نام شہری بود از اجزای ایران و پای تخت مملکت جارجیه یعنی گرجستان و در تصرف سلاطین صفویه و از شهرہای آن

کاخت و کارتیل وغیره و اکنون در تصرف دولت روسیه است وی فرماید که به بای پارسی (عوض فا) هم که تفلیس معرب آنست و گویند شهری آبادان و منظم مؤلف عرض کند که مبدل تپلیس است که بجایش مذکور شد چنانکه سپید و سفید (اردو) دیکھو تپلیس ۔

(الف) تفنک (ب) تفنگ بقول انند همان که در تفنک گذشت مؤلف عرض کند که یکی از معاصرین عجم گوید که در زمانهٔ سلف بندوق نبود و کار از تفک می گرفتند برای شکار گنجشک و امثال آن و آلهٔ مذکور را تفنگ نام بود که مرکب است از تف و انگ تف بالضم بمعنی حقیقتش و انگ مخفف انگیز اسم فاعل ترکیبی است فارسیان مخفف این یعنی تفک را در محاوره استعمال می کردند و چون بندوق ایجاد شد از برای آن لفظ اصل را استعمال کردند و این مبدل آن است که کاف فارسی بدل شد به کاف عربی چنانکه گند و کند و استعمال معاصرین به کاف فارسی است ـ صاحب رشیدی گوید که در کلام متقدمین تفک است و متاخرین استعمال تفنگ کرده اند ـ بهار گوید که مرکب از کلمهٔ تک است که افادهٔ معنی نسبت هم کند چنانچه در هوشنگ و توشنگ و دیرنگ (ابوطالب کلیم) در مصر که این تفنگ فریادرس است ٭ خصم افگن و گرمخوی و آتش نفس است ٭ موقوف اشارهٔ است در کشتن خصم ٭ سویش نگهی ز گوشهٔ چشم بس است ٭ خیال ما این است که ماخذ بیان کردهٔ بهار بهتر از ماخذ اول الذکر نیست بعضی از معاصرین عجم این را بفتح اول هم خوانند اندرین صورت تف را بمعنی گرمی گیریم (اردو) الف و ب ـ تفنگ ـ بقول آصفیه فارسی ـ اسم مؤنث ـ بندوق ۔

تفنگ از دست رہا شدن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ بمعنی سر شدن بندوق مؤلف عرض کند کہ این زبان معاصرین عجم است (اردو) بندوق سر ہونا۔

تفنگ تہ پر | اصطلاح۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ بفہم باری فارسی معاصرین عجم تفنگی را بدین اسم موسوم کردہ اند کہ آن را از کپس پر کنند صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است (اردو) وہ ٹوٹہ دار بندوق جسکو پیچھے سے بھرتے ہین۔ ولایتی بندوق مؤنث۔

تفنگچی | بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بندوق بردار و صاحب انند ہم بحوالۂ فرہنگ فرنگ ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ از قبیل باورچی و خزانچی مرکب است از تفنگ و چی۔ تفنگ بمعنی خود است و چی در ترکی زبان بمعنی صاحب آمدہ کہ افادۂ معنی فاعلی کند (اردو) بندوق بردار۔ مذکر۔

تفنگ خوردن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بر نشانہ تفنگ شدن و ضرب تفنگ کشیدن (بیدل ؒ) طبع بہر جا فشردہ دندان نہ آفتش نیست باک چندان ہا باشتہای غرض پسندان زبان ندارد تفنگ خوردن ہا۔ (اردو) نشانۂ بندوق بننا۔

تفنگ دنبالہ پر | اصطلاح۔ بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم ہمان تفنگ تہ پر کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ بفہم باری فارسی مرکب توصیفی است (اردو) دیکھو تفنگ تہ پر مؤنث

تفنگ دنگی | اصطلاح۔ بقول روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بندوق چقماقی۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ مذکور مینویسد کہ

که تفنگ کلاه دار را نام است صاحب بول چال
بحوالهٔ معاصرین عجم متفق با روزنامه **مؤلف**
عرض کند که مرکب توصیفی است که تفنگ را
ترکیب داده اند با لفظ دنگ و یای نسبت
و دنگ بقول برهان بالفتح صدائی که از برهم
خوردن دو سنگ یا چوب یا امثال آن برآید
پس معنی بیان کردهٔ روزنامه صحیح معلوم می
شود (اردو) پتھری دار بندوق جس میں
پتھری کے ذریعہ سے آگ جھڑے۔ مؤنث اور
بقول صاحب رہنما ٹوپی دار بندوق۔ مؤنث

تفنگ ساچمه اصطلاح۔ بقول بول چال
بحوالهٔ معاصرین عجم بندوقی که دران عوض گلولهٔ
ساچمه ها کار گیرند که دانه های ارزیز باریک مثل
عدس باشد **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی
است (اردو) چھرّوں کی بندوق۔ مؤنث

تفنگ سرپازی اصطلاح۔ بقول رہنما
بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاجار بندوق
پیادگان فوج۔ صاحب بول چال هم ذکر این
کرده **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی است
(اردو) پلٹن کی بندوق۔ پیدل سپاہیوں
کی بندوق۔ مؤنث۔

تفنگ سستم گرا اصطلاح۔ بقول
رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاجار و
بقول صاحب بول چال (به کاف فارسی) قسمی
است از بندوق و صاحب روزنامه بر (تفنگ
گرا) هم همین گوید و صراحت می کند که همین قسم
بندوق را در زبان فرانساوی گرا بکاف فارسی
گویند **مؤلف** عرض کند که سستم مفرس (سسٹم
به تای هندی) است بمعنی قسم و نوع و طریقه که
لغت انگلیسی باشد پس مرکب اضافی است
یکی از معاصرین عجم گوید که گلولهٔ این دو رحی رود
در جسم شکار پاره پاره شود و شکار شیر از
همین قسم تفنگ کنند (اردو) شیر مارنے
کی بندوق۔ وہ بندوق جسکی گولی شکار کے

جسم میں پھٹ جاتی ہے اور جس کا توڑ دور کا
ہوتا ہے - ایک خاص قسم کی بندوق - مؤنث -
تفنگ سوزنی اصطلاح - بقول رہنما بحوالۂ
سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار قسمی است از بندوق
که آن در انگلیسی زبان بریچ لوڈر نام است - صاحب
بولچال بحوالۂ معاصرین عجم ذکر این کرده - مؤلف عرض
کند که قسمی است از بندوق ولایتی که گلوله یا ساچمه و
باروت را یکجا جمع کرده گلولۂ طولانی سازند و آنرا اُوچه
به تامہندی گویند و بدون سنگ چقماق یا کلاه آن را
از پس بندوق داخل بندوق نموده سر کنند همین
است (تفنگ تہ پر) که مذکور شد (اردو)
ٹوٹے دار بندوق - مؤنث - برچ لوٹ -
تفنگ شاسپو اصطلاح - بقول رہنما
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار قسمی است
از اقسام بندوق صاحب بول چال بحوالۂ
معاصرین عجم گوید که بندوقی را نام است که آن
را در هند (کوٹھی دار بندوق) نامند مؤلف
عرض کند که کوٹھی بقول صاحب آصفیہ بمعنی
ششتہ شش خزانۂ بندوق که دران باروت
جا گیرد و فارسیان آن را خزانۂ بندوق نامند
محقق نشد که شاسپو از کدام زبان گرفته اند
و به چه معنی استعمالش کرده اند لغت فارسی
که نیست و در ترکی زبان هم یافته نمی شود
یکی از معاصرین عجم گوید که لغت جرمنی است
بمعنی خانۂ کوچک والله اعلم بحقیقة الحال (اردو)
کوٹھی دار بندوق - مؤنث -
(الف) **تفنگ کرس**
(ب) **تفنگ کرا**
اصطلاح - حسب رہنما ذکر (الف) و صاحب
بول چال ذکر (ب) کرده - مؤلف عرض کند
که حقیقت این بر (تفنگ سستم کرا) بیان کرده ایم
(اردو) دیکھو تفنگ سستم کرا -
تفنگ گلوله زنی اصطلاح - بقول رہنما
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار تفنگی که دران
استعمال گلوله می شود برعکس تفنگ ساچمه صاحب

بول چال ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است (اردو) وہ بندوق جس میں گولی سے کام لیں جیسے دار بندوق کے خلاف۔ مؤنث۔

تفنگ و طپانچہ خالی کردن | استعمال | صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ بمعنی تفنگ سر کردن مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) بندوق سر کرنا۔ چلانا چھوڑنا۔

تفنن | بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی تفریح است مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین و بضم نون مشدد و بقول منتخب بمعنی گونہ گونہ شدن تفرس معاصرین عجم است کہ این را بمعنی تفریح استعمال کردند (اردو) تفنن بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ چہل پہل۔ دل لگی ہنسی۔ خوش طبعی۔

تفنود | بقول برہان و جامع بروزن مقصود بمعنی نجادت باشد و آن استواری نفس است در مقام خوف بحیثیتی کہ جزع و فزع برو غالب نشود۔ صاحب ناصری بحوالۂ برہان ذکر این کردہ و صاحب انند این را لغت فارسی گفتہ مؤلف عرض کند کہ باعتبار صاحب جامع کہ محقق اہل زبان است این را اسم جامد فارسی زبان دانیم۔ لغت عرب یا ترکی نیست (اردو) تحمل۔ مذکر۔

(الف) **تفنہ** | (ب) **تفنی** | بقول برہان و جامع و رشیدی و سروری و ناصری و مؤید الف بروزن طعنہ و ب بروزن یحیی پردۂ عنکبوت را گویند (شہید ؎) عشق او عنکبوت را ماند ۔ کہ تنید است تفنہ گرد دلم ۔ (شمس فخری ؎) بجز تو کہ دگاری کو نگہداشت ۔ ز دشمن احمد

مرسل به تفغه ۲ خان آرزو در سراج بر ذکر الف قانع و صاحب فدائی گوید که بچم تفغ است که تنیده تند و باشد که در کنج دیوارها پیدا میشود مؤلف عرض کند که ظاهراً اسم جامد فارسی زبان است و یکی از معاصرین عجم گوید که در وضع این تف داخل است که لعاب دهن را گویند و از ینکه عنکبوت پرده خود را از لعاب دهن درست کند بترکیب تف با کلمهٔ نه که برای نسبت است این اسم را وضع کردند که در محاوره بالفتح مستعمل شد و این تصرف لب و لهجهٔ مقامی است والله اعلم بحقیقة الحال (اردو) الف سے - مکڑی کا جالا - مذکر -

تفو بقول برهان و جهانگیری و جامع و ناصری آب دهن و آب دهن انداختن را نیز گویند کمال اسمعیل ع) باکف دُربار تو هردم برشک ؎ ابر زند بر رخ دریا تفو ۲ مؤلف عرض کند که همین اصل تف است که گذشت و آن مخفف این اسم جامد فارسی زبان باشد ۰ این را به معنی مصدری یا حاصل بالمصدر گرفتن خطاست و بمعنی مصدری (از (تفو زدن) پیدا است چنانکه از سند بالا ظاهر است (اردو) تھوک - مذکر - دیکھو تف اور اردو مین تف بھی مستعمل ہے - مذکر -

تفور بقول ناصری بروزن تنور (۱) بمعنی گل است که بعربی طین خوانند و بحوالهٔ سروری گوید که بزای هوز آخر هم آمده صاحب برهان ذکر هر دو بیک معنی فرموده و صاحبان جهانگیری و جامع و رشیدی هم زبانش - صاحب سروری بحوالهٔ تحفه ذکر این کرده گوید که در شرح ... (۲) بمعنی ظروف گلین که پخته نباشد و غله دران کنند و تغور نیز گویند - خان آرزو در سراج ذکر تفوز بزای معجمه هم کند هر دو معنی اول وی فرماید که به رای مهمله اصح است مؤلف عرض

کند کہ بمعنی از معاصرین عجم ہم گویند کہ ہمین اصل است و تغوز مبدلش کہ می آید چنانکہ برغ و بزغ ۔ اسم جامد فارسی زبان است وبس و بمعنی دوم را باعتبار سروری کہ محقق اہل زبان است مجاز معنی اوّل دانیم (اردو) (۱) مٹی ۔ مؤنث (۲) مٹی کا بڑا گھڑا جس مین اناج رکھتے ہین جسکو دکن مین گولی کہتے ہین ۔ مذکر ۔

تغوز بقول برہان و سروری و مؤید مرادف تغوز بمعنی اوّلش مؤلف عرض کند کہ صراحت کافی ہمدر اینجا کردہ ایم کہ این مبدل آنست ۔ (اردو) دیکھو تغور کے پہلے معنے ۔

تفوّق بقول بہار بمعنی افزونی داشتن بر چیزی مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین وضمّ واو مشدد و بقول صاحب منتخب برتری نمودن ۔ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی فوقیت استعمال این با مصادر خود کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) فوقیت ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ ترجیح ۔ برتری ۔ اشرف ۔ فضیلت ۔

تفوّق داشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی ترجیح و فضیلت داشتن است و از سندیکہ پیش کردہ اش (تفوّق داریدن) پیداست و داریدن مرادف داشتن است کہ بجایش می آید (انجات اصفہانی ف) زنقش پای تو معراج سربلندیہاست ٭ زمین ہزار تفوّق بر آسمان دارد ٭ (اردو) فضیلت رکھنا ۔ تفوّق رکھنا ۔ مرجح ہونا ۔

(الف) **تفوّل** بقول بہار بوانند ۔ فال نیک گرفتن می فرماید کہ این مقابل تطیّر است و با تعدادکردن بصلہ بہ مستعمل است مؤلف عرض کند کہ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ و صاحبان

محیط و منتهی الارب تفوّل را هم بزبان عرب بهمین معنی صحیح دانسته اند از باب تفعّل و تفاعل هر دو۔ فارسیان استعمال هر دو بمعنی حاصل بالمصدر یا مصادر فارسی تر زبان مرکب کرده معنی کنند

(ب) **تفوّل کردن** که بمعنی فال گرفتن است۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت (سلمان ساوجی ؎) عشق به کشتن عشاق تفوّل نکرد ٭ اولین قرعه که زد بر من بدنام افتاد ٭ (اردو) الف۔ تفاول۔ فال لینا کا حاصل بالمصدر ب تفاول کرنا۔ فال لینا

(الف) **تفهیم** بقول بهار بمعنی دریافتن می فرماید که با لفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند که بالفتح و کسر های هوز لغت عرب است و صاحب منتخب هم ذکر این کرده فارسیان استعمال این بمعنی فهمایش میکنند که حاصل بالمصدر است و ---------

(ب) **تفهیم کردن** بمعنی فهمایش کردن آمده۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت (عرفی ؎) که بصید قرن دگر امر بدیهی نکند ٭ عقل اوّل به بر این پیشش تفهیم مخفی مباد که در سند عرفی مصدر گذرن مستعمل است نه کردن و تعریف هر دو بجایش می آید (اردو) الف تفهیم مؤنث۔ فهمایش ب تفهیم کرنا فهمایش کرنا سمجهانا۔

تفیدن بقول موارد و نوادر مرادف تپیدن که گرم شدن است مؤلف عرض کند که مرکب است از اسم مصدر تف و یای معروف و علامت مصدر دن۔ صاحب بحر که محقق مصادر است این را ترک کرده تسامح اوست کامل التصریف باشد که تفد مضارع این است (اردو) گرم هونا۔ دیکهو تپیدن۔

فوقانی با قاف

تقاضا بقول بہار (۱) خواہش و می فرماید کہ بالفظ آمدن و داشتن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ بفتحتین و کسر ضاد معجمہ و تحتانی ساکن لغت عرب است و بقول منتخب بمعنی خواہش نمودن۔ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این بمعنی اوّل کنند (ظہوری ؎) کسی بیاز کی خوی اینچنین چہ کند ٭ ہزار وعدہ پذیرای یک تقاضا نیست ٭ (ولہ ؎) پیشتر ہرگز نمی آید زبان وعدہ اش ٭ تا فتد ہر روز واپس بر تقاضا رخصت است ٭ خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ (۲) بمعنی احتیاج بر از ہم و سند این بر (تقاضا شدن) از والہ ہروی می آید **مؤلف** عرض کند کہ مجاز معنی اوّل باشد بر سبیل تفریس و در معنی اوّل اصرار کردن در طلب چیزی ہم داخل (اردو) (۱) تقاضا۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ خواہش۔ دیکھو افزول (۲) خواہش۔ اجابت۔ مؤنث۔

تقاضا آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی خواہش ظاہر شدن است (نظامی ؎) تقاضای آن شوی چون آیدش ٭ کہ از سنگ و آہن برون آیدش ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا مصدر آییدن پیدا است کہ بجایش گذشت (اردو) خواہش ظاہر ہونا۔

تقاضا خواندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی یافتن تقاضا و خواہش است۔ (جمال اصفہانی ؎) از نظم من تقاضا ہرگز نخواند کس ٭ در شعر من نشان ندہد ہیچکس ہجا ٭ (اردو) تقاضا پانا۔

تقاضا داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی خواہش داشتن و خواہش

کردن است (بیدل ره) مقصد نالهٔ دل از
سر شوریدهٔ ہوش مپرس ۔ شوق ست است
ندانم چه تقاضا دارد ۔ مخفی مباد که از سند
بالا استعمال مصدر دارید پیداست که بجای
خودش می آید (اردو) خواہش کرنا ۔ تقاضا کرنا

تقاضا شدن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که بمعنی تحریک اعاشدن و خواہش
اجابت و این متعلق به معنی دوم تقاضاست
که خان آرزو در چراغ ہدایت ذکرش کرده
(والہ ہروی ره) داد جلای نمیدانم چه بود
اجزای او به آسمان رسانید تقاضائی که بر نیکی
ہر یدیم (اردو) اجابت کی خواہش ۔
ہوا ۔ دکن مین کہتے ہین (اجابت کا تقاضا ہونا)

تقاضا کردن استعمال ۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت ۔
مؤلف عرض کند که خواہش و اصرار
کردن در طلب (حسن ره) طرفه سرو
کاریست که بر وعدهٔ معشوق ۔ صبا به
نتوان بود تقاضا نتوان کرد ۔ (اردو) تقاضا کرنا

تقاضا نمودن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده
از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تقاضا
کردن است (نثر ظہیر ہمدانی) الصلاح بخت
بیدار و منشور عقل خداداد و گواہی دل آگاه
و پیغام سروش عالم بالا تقاضای آن نموده که
(اردو) دیکھو تقاضا کردن ۔

تقدم بقول آصفی بمعنی در پیش شدن **مؤلف** عرض کند که لغت عرب بفتحتین و
ضم دال مہملہ ۔ صاحب منتخب ذکر این کرده ۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر
کنند یعنی سبقت (ظہوری ره) عشقت نخست مسند داغ درون فگند ۔ بر سینه در گداز
جگر را تقدم است (اردو) سبقت ۔ مؤنث ۔

تقدمه بقول بہار و وارستہ بمعنی در پیش کردن و شدن و باصطلاح زر کہ پیش از کار بہ کارگر دہند و آن را بفارسی پیشادا گویند (ظہوری ؎) اجناس شارالسلم ہست خریدار بوجود تو وہد تقدمہ ارباب سخن را **مؤلف** عرض کند کہ بالفتح لغت عرب است و صاحب منتخب ہم ذکرش کردہ و معنی اصطلاحی مستعملۂ فارسیان می نماید (اردو) پیشگی رقم جو کسی چیز کی تیاری سے پہلے کاریگر کو ادا و آنجملہ قیمت ادا کیجاتی ہے۔ مؤنث۔

تقدہ بقول برہان بفتح اول و سکون ثانی و دال بی نقطہ مفتوح بلغت بربر گشنیز را گویند و آن رستنی است کہ بیشتر در آشہای بسیار کنند و بعربی کزبرہ خوانند صاحب ناصری ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ صاحب محیط بر گشنیز صحرائی قانع و ہرچہ بر گشنیز نوشتہ اصرا حتش بر تالکی کردہ ایم (اردو) دیکھو تالکی۔

(الف) **تقدیر** بقول بہار بمعنی اندازہ کردن **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر دال مہملہ و فارسیان بمعنی نوشتۂ قسمت استعمالش کنند و با مصادر فارسی مستعمل کہ در ملحقات می آید (ظہوری ؎) دست تقدیر بستہ روز ازل ہا بر دم خنجر تو بسمل ما ہو۔ (اردو) تقدیر۔ بقول آصفیہ مؤنث۔ دیکھو اتفاق آسمانی۔

تقدیر بودن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی نوشتۂ قسمت بودن است (حافظ ؎) قتل این خستہ بشمشیر تو تقدیر نبود ہا ورنہ ہیچ از دل بی رحم تو تقصیر نبود (اردو) تقدیر میں ہونا۔

تقدیر رفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**

عرض کند که مرادف تقدیر بودن است (حافظ ؎) در خرابات مغان ما نیز همدستان شویم ٭ کاین چنین رفت از روز ازل تقدیر ما ٭ (اردو) دیکھو تقدیر بودن ۔

تقدیر شدن | استعمال ۔ مرادف تقدیر بودن است مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) گرم در گشتنم از شعلهٔ تدبیر شده است ٭ خون بخون آمده پیداست که تقدیر شده است ٭ (اردو) دیکھو تقدیر بودن ۔

تقدیر کردن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند که قرار دادن مقدر و نوشتن و قسمت (معزی نیشاپوری ؎) شمیر تو چو پیکان غضبت تیری ٭ خدای جل جلاله همان کند تقدیر ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر کردن پیداست (اردو) قسمت میں لکھنا ۔

تقدیم | بقول بهار بهر دو معنی مثل تقدمه و ایضاً در پیش فرستادن می فرماید که باعطا دادن و کردن و یافتن بصله بر مستعمل ۔ مؤلف عرض کند که بالفتح و کسر دال مهمله لغت عرب است بمعنی پیش کردن و پیش فرستادن و پیش شدن ۔ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی پیشی استعمال این با مصادر فارسی کنند که در ملحقات می آید (اردو) تقدیم مؤنث سبقت ۔

تقدیم دادن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند که ترجیح دادن است (سنجر کاشی ؎) شمع چو در جلوه ببیند قدش ٭ خیزد و تقدیم دهد بر خودش ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال رسیدن پیداست نه دادن که بجای خودش می آید (اردو) ترجیح دینا ۔ مرجح گردانا ۔

تقدیم فرمودن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند که بمعنی مقدم قرار دادن و ترجیح دادن است

(ظہوری ۔ نثر) بلکہ ہریکی بصد مبالغہ دیگری
را بر خود تقدیم فرمودہ'' (اردو) ترجیح
دینا ۔ مقدم قرار دینا ۔

تقدیم کردن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی سبقت کردن است (عرفی شیرازی
ع) کہ گر ادب نکشیدی عنان من قدمش
ز بوسہ گاہ ہمی کرد بر لبم تقدیم ٭ (اردو)
سبقت کرنا ۔ تقدیم کرنا ۔

تقدیم نمودن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ مرادف تقدیم کردن است کہ گذشت
(عرفی شیرازی ع) گرچہ سعی کنم از سفلہ
نہادان تاخیر ٭ ور چہ بر صدر نشینان نمایم
تقدیم ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر
نمائیدن پیداست (اردو) سبقت کرنا ۔
تقدیم کردن ۔

تقدیم یافتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ
از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی مقدم و
فائق شدن است و فوق حاصل کردن (انوری ع)
خدایگان وزیران کہ جز کمال خدا ٭ نیافت ہیچ صفت
بر کمال او تقدیم ٭ (اردو) تفوق پانا ۔ ترجیح حاصل کرنا

تقرب بقول بہار بمعنی نزدیک شدن و نزدیکی مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است
بفتحتین و بضم رای مہملہ مشدد فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی قرب و
نزدیکی می کنند و با مصادر فارسی مرکب می نمایند چنانکہ در ملحقات می آید (اردو) تقرب
بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ نزدیکی ۔ قربت ۔ قرب ۔

تقرب کردن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ قرب حاصل کردن است و از سندش
استعمال مصدر رگندن پیداست نہ کردن

(سعدی نیشاپوری ـــه) بہم سرش نباشد ہر آن	کند تولّا ٭ (اردو) تقرّب حاصل
کرا و بہرت ٭ از دل کند تقرّب و زجان	کرنا۔ قریب ہونا۔

تقره بقول برہان بفتح اوّل و کسر ثانی و رای بی نقطہ مفتوح بلغت بربر۔ زیرۂ رومی را گویند و او را بفارسی نانخواه و کرویا خوانند۔ صاحب ناصری متفق با برہان صاحب محیط بر تقره می فرماید که کرویاست و بر کرویا گوید که بضم کاف و را و سکون واو و فتح یای تحتانی و الف ممدوده و مقصوره نیز و بفتح کاف و سکون واو ہم آمده معرّب کراویا و بسریانی قرنقان و بیونانی رجیسون و بعربی تقده و تقره دکمون و در انگریزی کیروی و بفارسی کرویه و زیرۂ رومی و شاه زیره نامند تخم نباتی است بستانی و بری و بر شاه زیره گوید که زیرۂ کرمانی و کرویاست و بر زیره و ہرچه نوشته ما نقلش بر تدوین کرده ایم **مؤلف** عرض کند که فارسیان این لغت عرب را ہم بزبان دارند و اکثر استعمال ہمین می کنند از ینجاست که ما این را جا داده ایم (اردو) دیکھو تدوین۔

تقریب بقول بہار بمعنی نزدیک گردانیدن۔ می فرماید که فارسیان بمعنی وجه و علت بالفظ دیدن استعمال نمایند (ظہوری ـــه) تقریب بزم رفتنی کو ٭ کردیم آخر بہانه ہا را ای (ولہ ـــه) با چنان تاب و توان گلگون فرو ماندن نداشت ٭ خویش را شیرین باین تقریب بر فرہاد بست ٭ **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر رای مہمله و بمعنی مستعمل زبان فارسی مقرّر باشد بسبیل مجاز (اردو) تقریب بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث۔ ذریعه۔ باعث۔ سبب۔ موقع۔

تقریباً صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار بہ تنوین آخر گوید کہ بمعنی قریب است **مؤلف** عرض کند کہ سفر بس باشد کہ در عربی زبان بدین معنی نیاید معاصرین عجم بمعنی اندازہ استعمال این کردہ اند چنانکہ گویند کہ مسافت آن مقام تقریباً دو کروہ است (اردو) تقریباً بقول آصفیہ عربی۔ اندازاً تخمیناً قریب قریب۔

تقریب دانستن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ دانستن وجہ و سبب باشد و سندش متعلق است از مصدر دانذن کہ بجایش می آید (جلال سیستانی ؎) جلالا چون کنم با طفل بدخوئی کہ می رنجد ٭ ز من ہر لحظہ تقریب رنجیدن نمی داند ٭ (اردو) وجہ معلوم کرنا۔

تقریب دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ دریافتن موقع و وجہ (کلیم ہمدانی ؎) دگر تقریب رفتن چون بہ بزمش او نمی دیدیم ٭ برای پرسش آن نرگس بیمار می رفتیم ٭ (اردو) موقع پانا۔

(الف) **تقریب ساختن** استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بہانہ جستن و پیدا کردن وجہی و از سندش پیش کردہ اش

(ب) **تقریب ساز** پیداست کہ اسم فاعل ترکیبی است و مصدرش۔۔۔

(ج) **تقریب سازیدن** نہ ساختن صراحت سازیدن بجایش می آید (شانی مشہدی ؎) امشب کہ اہل رشک بہ کاشانہ تواند ٭ تقریب ساز گشتن دیوانہ تواند ٭ (اردو) (الف) وجہ پیدا کرنا

...بانہ ڈھونڈنا (ب) وجہ پیدا کرنے والا۔ | بہانہ جو (ج) دیکھو الف۔

تقریر | بقول بہار سخن گفتن وقرار دادن و بہ اقرار در آوردن می فرماید کہ فارسیان بمعنی استعمال کنند کہ ازان تغلب وتصرف دیوانی ظاہر شود واین مجاز است (ظہوری ...) سالہا عامل دیوان خموشی بودم ٭ ہیچکس را من اندازۂ تقریر نبود ٭ می فرماید کہ لفظ کردن نیز مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح وکسر رای مہملہ فارسیان بمعنی گفتگو وبحث استعمال کنند وبدین معنی تقریس باشد واستعمال این با مصادر در ملحقات می آید کہ تخصیص با مصدر کردن ندارد۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات ہم ذکر معنی خاص پیش کردہ بہار کردہ (صائب ...) رحم کن بر خود زبان شکوۂ ما را بہ بند ٭ می شود معزول ہر عامل کہ تقریرش کنند ٭ مخفی مباد کہ معنی بحث وگفتگو عام است وگفتگو در اعمال کسی خاص باشد۔ بہ سبیل مجاز واستعمال این بہر دو معنی می شود مہر دو اسناد یا لاشتعلق بمعنی خاص است وسنجر کاشی بمعنی عام ہم آوردہ (...) زبان شکستہ تر است از قلم بنی دانم ٭ کہ شرح خود بکدامین زبان کنم تقریر ٭ (اردو) تقریر۔ مؤنث گفتگو۔ کسی کے اعمال وافعال سے بحث۔

تقریر شنیدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی شنیدن گفتگوی کسی است (وفای اصفہانی ...) زبان خویش را تا کردہ ام گویا بخاموشی ٭ کسی نشنیدہ در تبریز مازمین چون شمع تقریری ٭ (اردو) تقریر سننا۔

تقریر کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض...

کند کہ بمعنی عام گفتگو کردن و بحث کردن از اعمال کسی است و سند این از ظہوری و صائب و سنجر کاشی بر لفظ تقریر گذشت۔ صاحب بحر ذکر این بمعنی مخصوص کردہ معنی عام را ترک کرد کہ در موضوعش داخل نیست۔ حافظ شیراز بمعنی عام گفتہ (ع) دانی کہ چنگ و عود چہ تقریر می کنند ٭ پنہان خورید بادہ کہ تکفیر می کنند ٭ مخفی مبادکہ در سند بالا استعمال مصدر کردن است کہ بجایش می آید (اردو) تقریر کرنا گفتگو کرنا کسی کے اعمال سے بحث کرنا۔

تعریک بقول برہان و ملحقات بروزن تحریک بمعنی ادب کردن و تنبیہ نمودن **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب یا ترکی نیست و دیگر محققین زباندان و اہل زبان ہم ذکر این نکردہ اند بخیال ما فارسی قدیم است کہ حالا در محاورہ معاصرین عجم نیست و در کلام متقدمین و متاخرین ہم یافتہ نمی شود و طرز تعریف برہان ہم خوش نمی نماید باید کہ بمعنی تنبیہ و ادب دانیم بمعنی اسمی و مصدری (اردو) ادب۔ مذکر۔ تنبیہ۔ مؤنث۔

تقسیم بقول بہار بمعنی قسمت کردن **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب بالفتح و کسر سین مہملہ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر خود ہم کنند کہ در ملحقات می آید (ظہوری ع) دلی دارم کہ خوبان بر سر او ٭ کہ تقسیم دل باہم در افتند ٭ (اردو) تقسیم۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ بانٹ۔ بٹوارہ۔ قسمت۔

تقسیم شدن استعمال۔ لازم تقسیم کردن است کہ می آید **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ع) یک و دیت و خلق تقسیم باید شد ٭ از غیر اگر نگاہی نگاہی زیاد باشد ٭ (اردو) تقسیم ہونا یا تقسیم ہو جانا۔

تقسیم کردن استعمال۔ صاحب آنندی

ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی متعدی تقسیم شدن که گذشت۔ (ظهوری ے) عشق تقسیم ہست ولے دم کرد ہ دل نزد لدار و جان زجانان است ہ (اردو) تقسیم کرنا۔ بانٹنا۔

تقسیم نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تقسیم کردن است بمعنی حقیقی (واله هروی ے) آنکه تقسیم ملال وشادی عالم نمود ہ غنچه واری خنده سامان بهار یانکرد ہ (اردو) تقسیم کرنا۔

تقسیم یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تقسیم شدن است (واله هروی ے) جوهر آن جزو که فردش لقب ہ یافته تقسیم بجز واین عجب ہ (اردو) تقسیم پانا۔

تقصیر بقول بهار بمعنی کوتاهی کردن۔ می فرماید که بالفظ آمدن وافتادن و بستن و رفتن مستعمل **مؤلف** عرض کند که بالفتح وکسر قاف لغت عرب است بقول منتخب۔ فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر یعنی قصور وگناه استعمال کنند و بامصادر فارسی هم مرکب سازند که در ملحقات می آید (ظهوری ے) بشیری خبر امید بنخچیر ما ہ کم از سعی کس نیست تقصیر ما ہ (اردو) تقصیر بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ کوتاهی۔ کمی۔ گناه۔

تقصیر آمدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔ صاحب بحر گوید که مرادف تقصیر رفتن است یعنی گناه وکوتاهی بوقوع آمدن (وحشی ے) بی لطفی کمال تو دیدم که سوختم ہ وحشی مگو که از تو چه تقصیر آمده است ہ خان آرزو در چراغ هدایت هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) قصور واقع هونا۔

قصور ہونا۔ کوتاہی ہونا۔

تقصیر افتادن مصدر اصطلاحی جناب صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی واقع شدن تقصیر و گناہ۔ مرادف تقصیر آمدن (سلمان ساوجی ے) گر در اظہار عنایت ہیچ تقصیری فتد٭ بعد ازین دیار کی گردد دیگر این دیار٭ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر فتدن است کہ مخفف افتادن و فتادن باشد۔ (اردو) دیکھو تقصیر آمدن۔

تقصیر بخشیدن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی عفو کردن گناہ و قصور باشد (جمال اصفہانی ے) یک بوسہ زلعل خویش کم گیر و ببخش٭ زنہار روا مدار تقصیر و مبخش٭ (اردو) گناہ معاف کرنا۔ قصور معاف کرنا۔

تقصیر برآوردن مصدر اصطلاحی۔ بمعنی تقصیر گرفتن و قصور قرار دادن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ے) در خاک نکردیم بہر گام تلاشی٭ کو سعی ہمہ راہ عشق تو تقصیر برآورد٭ (اردو) خطا پکڑنا۔ قصور قرار دینا۔

تقصیر بردن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی قصور کردن است (جمال اصفہانی ے) مرا ز چاکرت این ہرزہ گرد دون تا م٭ شکایت است کہ از خادمی برد تقصیر٭ (اردو) قصور کرنا۔

تقصیر بستن بر دیگری مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر تقصیر بستن کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قصوروار و گناہ گار قرار دادن و منسوب بقصور و گناہ کردن کسی را (علی خراسانی ے) طبع تو جاہل اگر باشد گناہ بادہ چیست٭ بر گلوی شیشہ نتوان

بست تقصیر ترا۔ (اردو) کسی کو قصور وار ٹھہرانا۔ گناہ گار قرار دینا۔

تقصیر بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی بوقوع آمدن قصور و گناہ و کوتہی (حافظ ؎) قتل این خستہ بشمشیر تو تقدیر نبود۔ ورنہ ہیچ از دل بیرحم تو تقصیر نبود۔ (اردو) گناہ نہ ہونا۔ کمی نہ ہونا کوتاہی نہ ہونا۔

تقصیر داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ کوتاہی داشتن است و کوتاہ بودن (صائب ؎) تقصیر میان تن زخم و پیچ ندارد۔ حرفی است کہ گویند الف ہیچ ندارد۔ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر داریدن است کہ بجایش می آید (اردو) کوتاہ ہونا۔ مختصر ہونا۔

تقصیر رفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تقصیر آمدن است کہ گذشت صاحب بحر ہم ذکر این کردہ (سلمان ساوجی ؎) داری ہوس کشتنم اینک سر و خنجر۔ تقصیر اگر می رود از جانب ما نیست۔ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر رویدن است کہ بجایش می آید (اردو) کوتاہی ہونا۔

تقصیر شدن استعمال۔ کوتاہی و گناہ واقع شدن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) از فراق تو بمردیم بہ امید وصال۔ با ہمہ سعی غمم اینست کہ تقصیر شداست۔ (اردو) کمی واقع ہونا۔ قصور واقع ہونا۔

تقصیر فرمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این فرمودہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قصور کردن و گفتن است (حافظ شیراز ؎) گوش بکشا ہی کہ بلبل بفغان می گوید۔ خواجہ تقصیر مفرما گل تقدیر ببوی۔ مخفی مباد

که از سند بالا استعمال مصدر فرمائیدن پیدا است که بجایش می آید (اردو) قصور کرنا، قصور کر بیٹھنا.

تقصیر کردن | استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت. مؤلف عرض کند که بمعنی قصور کردن است.

(صائب ے) نباشد پرده بیگانگی بجز بال و پر صائب ✿ مکن در سوختن تقصیر اگر بال و پری داری ✿ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر گشتن پیدا است که بجایش می آید (اردو) دیکھو تقصیر فرمودن.

تقطیع | بقول بهار و سراج پاره پاره کردن ✿ باصطلاح عروضیان (۱) تجزیه کردن الفاظ بر افاعیل بحور و فارسیان (۲) بمعنی تکلف کردن و آراستن خویش را بجامه و غیره استعمال نمایند مؤلف عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر طای مهمله. فارسیان تقطیع را بمعنی دوم هم استعمال می کنند بمعنی آراستگی ولیکن معاصرین عجم بمعنی دوم بر زبان ندارند (محمد قلی سلیم ے) موزونی طبع باعث زینت ما ✿ تقطیع برای طبع ناموزونست ✿ (مخلص کاشی ے) رونبار عام خاص است تقطیعی خبر ✿ کعبه هرگه موسم حج شد قبای نو کند ✿ مخفی مباد که فارسیان استعمال این با مصادر ... کنند که در ملحقات می آید (اردو) (۱) تقطیع. بقول آصفیه عربی. مؤنث. وزن شعر (۲) آراستگی. زینت. مؤنث.

تقطیع کردن | استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که (۱) تکلف کردن و آراستن خویشتن بجامه. مؤلف عرض کند (۲) بمعنی وزن شعر کردن هم (تأثیر ے) گرچه یک مصرع به رعنائی آن قامت نیست ✿ چو تقطیع کند مصرع موزون گردد ✿ (اردو) (۱) آراسته کرنا (۲) تقطیع کرنا. وزن شعر کرنا.

تقطیع لباس | اصطلاح. بقول [illegible]

پیرایش و آرایش لباس مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است متعلق بمعنی دوم تقطیع	(اردو) لباس کی آرایش۔ مؤنث ۔

تقلی بقول برهان بضم اوّل وسکون ثانی ولام بتحتانی کشیده گوسفند شش ماهه را گویند صاحب سروری گوید که بقول بعضی بره ماده ایم که درسال اوّل باشد صاحب ناصری فرماید که این لغت ترکی است چه در فارسی قاف نیست واگر در لغتی قاف باشد اصل آن غین است مانند قباد و قارن مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبانست ومعاصرین عجم بغین معجمه عوض قاف بر زبان دارند۔ صاحب لغات ترکی این را بغین معجمه عوض قاف لغت ترکی گوید بمعنی بره سه ماهه پس شک نیست که این را مفرس گوئیم بتبدیل غین با قاف چنانکه آروغ و آروق وچناغ وچناق (اردو) بکری کا بچہ جس کی عمر چھ مہینہ کی ہو۔ مذکر ۔

تقلیب بقا اصطلاح ۔ بقول مؤید ای قبا مؤلف عرض کند که در بعض نسخ قلمی (القلب بقا) بهمین معنی نوشته وبذیل لغات فارسی آورده وما نیز ورا اصطلاح فارسی ندانیم از آنکه محققین اهل زبان ازین ساکت یکی ازمعاصرین عجم گوید که شک نیست بقا را اگر قلب بعض کنیم قبا می شود ولیکن فارسیان این مرکب را اصطلاحی برای قبا نگفته اند ۔ فضولی صاحب مؤید است که این را قائم کرده (اردو) قبا ۔ مؤنث ۔

تقلید بقول بهار پیروی کردن کذا فی الکنز وفارسیان این را بمعنی حرف وحرکت کسی در خویشتن وانمودن از روی تمسخر استعمال کنند با مصدر کردن واین فعل را خمانیدن بخای معجمه و واچانیدن بواو وجیم فارسی ونون بتحتانی رسیده هم گویند بزبان شیراز صاحب

روزنامه بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه قاچار گوید که تتبع و تمثل کردن است و صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ مذکور ترجمۂ این در ہندی بہروپ گوید و صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم ہم زبانش که نقل باشد **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر لام و استعمال فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر بر سبیل مجاز است و بس۔ صاحب آصفی ------

تقلید کردن | را بمعنی مصدری بیان کرده بہار آورده (اردو) الف۔ سوانگ مذکر۔ ب۔ روپ بھرنا۔ بقول آصفیہ۔ سوانگ بھرنا۔ اپنی اصلی صورت کے خلاف دوسری شکل میں نمایاں ہونا۔ بھیس بدلنا۔

تقماق | بقول بہار بہر دو قاف در فرہنگ ترکی میخ کوب و تبر تقماق نیز گویند و بجای معجمه ہم (یحیی کاشی ے) تا بندگر دو بزمین اوّل میخ ہا تقماق تفرقش نتوان محکم زد ہ وارستہ بذکر این گوید که بجای قاف خای معجمه دانستن سہو است چنانکه از فرہنگ ترکی معلوم شد صاحب لغات ترکی توقماق را بزیادت واو بہمین معنی آورده **مؤلف** عرض کند که حقیقت این لغت بر تخماق عرض کرده ایم حیف است که بعض محققین ہمین سند یحیی کاشی را در انجا ہم نقل کرده اند۔ فضولی وارستہ که تخماق را غلط گوید (اردو) دیکھو تخماق۔

تقم دوز | اصطلاح۔ بہار ذکر این کرده از معنی ساکت (سیفی ے) سیفی گدای شوخ تقم دوز چون شدی ہا بہر خرقۂ صلاح مند دو زینت ہا **مؤلف** عرض کند که توقوم بقول لغات ترکی توی گیر و پالان است فارسیان بحذف واو دوم و چہارم تفرسیاً استعمال اینہا کرده اند و این بمعنی حقیقی کسی که خوگیر را بدوزد۔ اسم فاعل ترکیبی است (اردو)۔

خوگیر دوز ندہ سینے والا ۔

(الف) **تقوی** بقول منتخب بالفتح و فتح واو با الف مقصورہ لغت عرب است بمعنی پرہیزگاری فارسیان استعمال این بہمین معنی کردہ اند (ظہوری ؎) دوش ساقی خندہ در کار ربد و بر رند برمہر و می تقوی گریست ٭ مؤلف عرض کند کہ ظہوری ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **تقوی شگفتن** بمعنی کامیاب شدن تقوی استعمال کردہ است (؎) بنجیہ قطرہ دل ظہوری می خواست ٭ مانند شمردہ ورع حیف کہ تقوی نشگفت ٭ (اردو) الف تقوی۔ عربی اسم مذکر۔ پرہیزگاری۔ عبادت (ب) تقوی کا میاب ہونا۔

تقویم بقول بہار راست کردن و باصطلاح اہل تنجیم راست کردن احوال سال از روی زیج و آن شمسی و قمری بود مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر واو فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر بمعنی اصطلاحی استعمال این کنند و بالغات خود مرکب ہم می سازند کہ در ملحقات می آید (ظہوری ؎) بہ تقویمی کہ مستان روز خود دانند شنبہ را ٭ بی تکلیف زاہد در شب آدینہ می باید ٭ (اردو) تقویم بقول آصفیہ عربی اسم مؤنث جنتری پترا۔ وہ کتاب جس میں سال بھر کی تاریخیں ستاروں کے مقامات اور گرہن وغیرہ کا ذکر ہوتا ہے ۔

تقویم افگندن مصدر اصطلاحی اند تعلقا [?] تقویم از دست مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) تقویم کہنہ [?] چون ظہوری فگندہ ایم ٭ این عقدہ ہای کار بتنجیم نا انجم است ٭ معنی سادہ کہ دیدہ بالا استعمال مصدر فگندن است عیبی ندارد کہ مخفف افگندن

باشد (اردو) تقویم پھینکدینا۔

تقویم پارین اصطلاح۔ بقول بہار بیکار و بی اعتبار۔ **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ ایست از اینکہ تقویم سالہای گذشتہ بمقاصد تواریخ آیندہ بیکار است اگرچہ منجمین ازان ہم بہرہ زمانہ گذشتہ کار گیرند (اردو) تقویم پارینہ بقول آصفیہ اسم مؤنث۔ بیکار چیز، وہ چیز جو کار آمد نہو۔

تقویم پارینہ بکار نیاید مثل۔ صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان مصرع (کہ تقویم پارینہ ناید بکار) برای چیزی استعمال کنند کہ بیکار شدہ باشد (اردو) یہی فارسی مثل اردو مین بیکار چیز کے لئے مستعمل ہے جب کسی چیز کو بیکار خیال کرتے ہین اہل ہند کہتے ہین یہہ تو تقویم پارینہ ہے اور دکن مین عموماً اسی مصرع کا استعمال ہے

تقویم دیدن استعمال بمعنی ملاحظہ کردن طالع کسی کہ از ملحقات تقویم بدست آید از اینکہ منجمین در آخر تقویم ہر سال از ستارہا و احکام نجوم ہم کار گیرند **مؤلف** عرض کند کہ این کنایہ ایست ورای معنی حقیقی کہ مشاہدہ تقویم کردن است (ظہوری ع) رسد بیند تماشا گوبین تقویم بخت من ہو کہ در کارم مدد از گردش اختر نمی آید۔ ہو مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر بینیدن پیداست کہ بجایش می آید۔ عیبی ندارد کہ دیدن بینیدن مرادف یکدیگر است (اردو) کسی کے طالع کا دیکھنا۔ طالع کا معلوم کرنا۔

تقویم شمسی اصطلاح۔ بقول بحر تقویمی کہ کیفیات شہور شمسی دران نویسند و تقویم قمری مقابل آنست **مؤلف** عرض کند کہ ترتیب این تقویم باعتبار سلسلہ ماہ ہای شمسی است نہ قمری یعنی محرم تا ذیحجہ و از ماہ ہای شمسی

ماه های آن نیز مراد است که فارسیان استعمالش کنند که از روی حساب قمر تعلق ندارد و در دکن از آذر آغاز شده به آبان ختم می شود (اردو) تقویم شمسی وہ تقویم جس میں شمسی مہینوں کا حساب ہو۔ مؤنث۔

تقویم فگندن از کف | استعمال مرادف تقویم افگندن است **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است سند این از ظهوری بر تقویم افگندن گذشت (اردو) تقویم پھینک دینا۔ دیکھو تقویم افگندن۔

تقیه | بقول سروری کلاهی که در ماوراء النهر در زیر دستار پوشند (نزاری ق) کلاه و تقیه و دستار زاهدی از سر بفرو نهادم و زنار برمیان بستم بر می فرماید که همین را تاقیه نیز گویند. **مؤلف** عرض کند که تاقیه مزید علیه همین است و این بالفتح و فتح تحتانی اسم جامد فارسی زبان بعضی از معاصرین عجم برآنند که تاقیه اصل است و این مخفف آن بلکه تاقیه ترکی است وایشان سندش و لیکن لغات ترک از تاقیه ساکت و بعضی معاصرین ترک گویند که کلاه بلند باشد که گشتر استعمال کنند چون کلاه عرقی والله اعلم بحقیقة الحال (اردو) اونچی ٹوپی جو فقرا اور رشی پہنیں۔ مؤنث۔

فوقانی با کاف عربی

تک | بقول برهان و جامع و ناصری بفتح اول و سکون ثانی (۱) بمعنی اندک و قلیل و کم باشد و (۲) زدن عموماً و زدن دست بر کنار تخته نرد که کعبتین درست نشیند خصوصاً و (۳) نام گیاهی است که در میان گندم زار بروید و آن سخت تر از گیاه گندم باشد و نام گیاهی هم که در میان آب می روید و در مصر از آن کاغذ سازند و بعربی حلفاء گویندش و (۴) بمعنی بسیار تند براه رفتن و دویدن هم و (۵) قعر چاه و ته حوض و امثال آن و بضم اول (۶) منقار جانور

و (۷) نوک خنجر و نیزه و امثال آن و (۸) چراغی که اندک نور داشته باشد و (۹) بکسر اوّل
تکه طعام که بعربی لقمه خوانند و (۱۰) بمعنی پیش و نزدیک (حکیم نزاری [illegible]) صفت تیره زار
ماهتیات ؛ چون کلم مشتبه گوشه زنخ ؛ هیچ پشت کسان بنان تناء ؛ مانده هر جای
تک تک و نخ نخ ؛ صاحب جهانگیری معنی چهارم و پنجم را ترک کرده و ذکر دیگر همه معانی می‌کند
صاحب رشیدی بر ذکر معنی اوّل تا چهارم و هشتم تا دهم قانع و سند معنی دوش تجیال ما
معنی چهارم دارد گذشت (فردوسی [illegible]) ز رستم بپرسید پس با بنوس ؛ که چون یافت
بیل از تک گرز کوس ؛ صاحب سروری ذکر معنی اوّل و سوم و چهارم تا هشتم کرده از دیگر
معانی ساکت (سعدی [illegible]) به تک زالهی ریخت بر کوه و دشت ؛ که گویی تگرگ از بیابان
گذشت ؛ (سوزنی [illegible]) هر که در چاه عریض او نگه کرد از حسد ؛ زان حسد خود را فگنده اند
تک چاه قعیر ؛ خان آرزو در سراج ذکر همه معانی کرده نسبت معنی پنجم گوید که غلط است و
صحیح بکاف فارسی است و نسبت معنی ششم می‌فرماید که این هم بکاف فارسی مخفف تنگ
که بهمین معنی گذشت و معنی هفتم مخفف توک به نون باشد نه تای فوقانی صاحب رهنما بحواله
سفرنامه ناصر الدین شاه قاچار ذکر معنی دوم کرده گوید که ترجمه این هندی چپت است
مؤلف عرض کند که ما باعتبار صاحبان جامع و ناصری که هر دو محققین اهل زبانند این لغت
را هم جامد فارسی زبان دانیم و هر چه بکاف فارسی می‌آید پیش‌اش عرض کنیم ؛ صاحب محیط نسبت
معنی سوم ذکری بر تک نکرد (اردو) (۱) قلیل ـ کم ـ تنگ ـ (۲) زد ـ مار ـ خواه ہاتھ
سے ہو یا تختہ سے ـ مؤنث (۳) ایک قسم کی گھاس جو گیہوں کے کھیت میں خودرو ہوتی ہے

یا پانی مین پیدا ہوتی ہے جس سے مصر مین کاغذ بناتے ہین ۔ مؤنث (۴) ہیر بہوٹی ۔ مؤنث (۵) باولی یا حوض کا عمق ۔ مذکر (۶) پیچ پیچ ۔ دیکھو بت پوند (۷) خنجر یا نیزے وغیرہ کی نوک ۔ مؤنث (۸) دیئے کا بتا چراغ ۔ مذکر (۹) نوالا ۔ مذکر (۱۰) قریب ۔ نزدیک ۔ مذکر ۔

تکاب بقول برہان بروزن صواب (۱) زمین آب کند را گویند و (۲) بوسط حلقی دو کوہ و (۳) زمینی را نام است کہ بعضی جا آب فرو رود و از جای دیگر بر آید و بعضی جا خشک باشد و بعضی جا آب استادہ و بعضی جا روان باشد و بعضی جاہای آن سبز و مرغزار بود و (۴) نام الکہ و ولایتی ہم صاحب جامع معنی اوّل زمین آب گذر گوید و ذکر معنی دوم و سوم و چہارم ہم کردہ می فرماید کہ بجای موحدہ آخر واو ہم آمدہ صاحب سروری معنی اوّل و سوم را نگی داند و بہ ترک معنی دوم و چہارم بحوالہ ابوالفرج می فرماید کہ (۵) بمعنی جنگ نخجیر تیز (انوری ۱۵۵) چو آب چتر تو سیل ظفر برانگیزد ۔ از آن کمینہ تکابی فرات و جیحون باد ۔ (ابو الفرج شہ) نہ مرا با تکاب او پایاب ۔ نہ مرا با کشاد و جوشن ۔ می فرماید کہ معنی سابق نیز از بیت بانگ تکلفی ظاہر می شود ۔ صاحب ناصری ذکر ہمہ معانی بالا بحوالہ برہان و رشیدی وغیرہ کردہ بر معنی اوّل و دوم وثوق دارد ۔ غالب دہلوی در قاطع برہان این را بہ کاف عربی صحیح نداند و بہ برہان معرف شدہ و بہ کاف فارسی درست می انگارد ۔ صاحب قاطع القاطع جواب ترکی بہ ترکی دادہ ۔ مؤلف عرض کند کہ حق آنست کہ صاحب برہان درست نوشت و صاحب ناصری ہم کہ محقق زبان خود است بمعنی اوّل و دوم صحیح داند ۔ این مرکب است از لفظ تک و آب و آنچہ بکاف فارسی می آید مخفف جہد رانشی گفتیم و معنی اوّل و سوم را یکی دانیم

ومعنی پنجم را اگر باعتبار ابو الفرح تسلیم ہم کنیم بر سبیل مجاز باشد ومعنی دوم ہم مجاز است
ومعنی چہارم ہم مجاز وغالباً دران ولایت زمین تندگره معنی سوم بیشتر باشد ازینجاست
کہ بنامش آن ولایت را موسوم کردند (اردو) (۱ و ۳) کھوکھلی زمین جہیں پانی نہ ٹھہرے
ایک جگہ جذب ہوجائے اور دوسری جگہ نکل آئے۔ مؤنث (۲) وہ زمین جو دو پہاڑ
کے درمیان ہو۔ مؤنث (۴) ایک ولایت کا نام۔ مؤنث (۵) لڑائی خصومت ہؤنث

تکاپوی بقول برہان وجامع وبحر بابای فارسی بروزن جفاجوی (۱) بمعنی آمد شد از روی تعجیل وشتاب و (۲) جستجوی بسیار وبقول بعض (۳) تردد بیفایده صاحب سروری بر معنی اوّل قانع (سعدی سلہ) تکاپوی ترکان وغوغای عام ٭ تماشاکنان بر در وکوی وبام ٭ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل ودوم گوید کہ اصل این تک وپو است وتک وتاز مرادف این صاحب فدائی کہ یکی از علمای معاصر عجم بودی فرماید کہ آمیختہ است از تک کہ بمعنی یک سر دویدن است کہ جائی ایستاده نشود وپوی کہ بمعنی رفتار است از پوییدن وتکاپوی وتکادو وتک بمعنی دوندگی بسیار را گویند۔ غالب دہلوی در قاطع برہان بکاف فارسی صحیح داند وبر برہان اعتراض می کند وحسب قاطع القاطع جواب ترکی بہ ترکی می دہد مؤلف عرض کند کہ محققین صاحب زبان یعنی جامع وناصری وسروری بہ تحقیق لغات زبان خود معتبر تر از محقق ہند نژاد اند ما الف درمیانی این لغت را الف عطف دانیم چنانکہ روا رو وامثال آن معنی اوّل حقیقی است ودیگر معانی مجاز آن۔ استعمال این بمعنی سوم از نظر ما نگذشت (اردو) (۱) دوا دوش بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث دوڑ دھوپ

پیروی۔ کوشش (۲) جستجو۔ تلاش۔ مؤنث (۳) بیفائدہ تردّد۔ مذکر۔

(الف) تکان
(ب) تکان خوردن

الف را ہیچ یکی از محققین فارسی زبان ذکر نکردہ و لغات ترکی و عرب ہم ازین ساکت البتہ صاحب ساطع این لغت ہندی را بمعنی حرکت و اضطراب آوردہ و صاحب فرہنگ آصفیہ ہم این را بمعنی کسلمندی و اعضا شکنی لغت ہندی یا نوشتہ و صاحب ہمایون سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار ب را بمعنی بی‌حس و حرکت شدن از ہیبت و خوف و ماندگی و کوفت گفتہ مؤلف عرض کند کہ الف اسم جامد فارسی زبان و مرکب باشد از تک کہ بمعنی دویدن گذشت و الف و نون نوائدن فارسیان معاصر استعمالش بمعنی تعب کردہ اند کہ از دوا دوش عائد حال می شود و ب را ازہمین اسم مرکب کردہ و مصدر تکاندن و تکانیدن کہ می آید ہم مرکب از الف معلوم می شود بر سبیل مجاز کہ صراحتش ہمدر انجا کنیم و این از عالم توافق لسانین است کہ تھکان و تھکن بمعنی ماندگی و کوفت در ہندی ہم آمدہ چنانکہ صاحب آصفیہ ذکرش کردہ بالجملہ الف را بمعنی کوفت و ماندگی اسم جامد فارسی زبان دانیم و ب را مرکب از الف (اردو) الف تکان۔ بقول آصفیہ ہندی اسم مؤنث۔ تھکاوٹ۔ ماندگی (ب) سہم جانا۔ بقولہ ڈر جانا خوف یا رعب میں آجانا ہیبت چھا جانا۔ (نصیر ؒ) رکھے ہے منہ میں یہ انگشت حیرت اسے تکان ابرو ہو گیا ہے سہم کچھ کھا کر یہ تیرا تیر دل میرا ہو

(الف) تکاندن
(ب) تکانیدن

صاحب موارد ذکر الف کردہ و صاحب بحر ب را بمعنی افشاندن کرد و از دامن و قالی و امثال آن کامل التعریف گفتہ کہ مصا

این تگاند است (ملاطغرا ـه) چو ابر بهار تگا تگاند لباس ۶ صدا پیچید اندر عدد ره هفت طاس ۶ مؤلف عرض کند که اسم مصدر مرو همان تکان است که بمعنی ماندگی و کوفت	گذشت و بمعنی لفظی آن کوفت زده و مانده کردن و تکاندن از گرد و صاف کردن چیزی که ازین عمل آن چیز گویا مانده و کوفته می شود که حرکت این عمل متقاضی آنست (اردو) جھٹکنا ۔ گرد سے صاف کرنا ۔

تگاو | بقول برهان با واو بروزن و بمعنی تگاب است که گذشت صاحبان سروری
و ناصری هم ذکر این کرده اند مؤلف عرض کند که چنین نیست که این مبدل آنست
چنانکه آب و آو (اردو) دیکھو تگاب ۔

تگاور | بقول برهان و جامع و بحر بروزن سراسر بمعنی تک آورنده یعنی حیوانات دونده
و دونده عموماً و اسپ و شتر خصوصاً ۔ صاحب ناصری گوید که با شواهد در ضمن لغت
تک گذشت و در اینجا می فرماید که اسپ خوش رفتار و دونده را تگاور گویند چنانکه ملک الشعرا
کاشی گفته (ـه) تگاورانی که در زیر زین بدولت شاه ۶ چو رعد گاه صهیل و چو برق
گاه صبال ۶ (از ناصری ـه) بیار آن دشت پیمای تگاور را ۶ فلک کوب و زمین بتر و هوا
ور ۶ صاحب فدائی هم گوید که اسپ تیز رفتار را گویند مؤلف عرض کند که اسم فاعل
ترکیبی است و کنایه از اسپ و شتر غالب دهلوی در قاطع برهان اعتراض بر برهان کرده
و صاحب قاطع القاطع جواب ترکی بترکی داده و حق همین است که ما این را بکاف عربی باتقیا
محققین اهل زبان صحیح دانیم (اردو) گھوڑا اور اونٹ ۔ تگڑ ۔

تگاور ابلق | اصطلاح بقول برهان و	جامع و بحر کنایه از دنیا و روزگار است

باعتبار شب و روز مؤلف عرض کند که مرکب [?] بمعنی است و موافق قیاس (اردو) دینا مؤنث

تکبّر | بقول آصفی بزرگی نمودن و گردن کشی کردن مؤلف عرض کند که بفتحتین و ضم موحدهٔ مشدّده لغت عرب است صاحب منتخب هم ذکر این کرده فارسیان بمعنی غرور استعمال کرده اند که حاصل بالمصدر است و باعتماد [?] ترکیب فارسی هم استعمال این کنند که در ملحقات می آید (ظهوری سے) این همه ناز و تکبّر نرسد رضوان را ٭ داشتی کاش در خلد بکاشانهٔ ما ٭ (اردو) تکبّر بقول آصفیه عربی اسم مؤنث غرور۔ گھمنڈ۔ انانیت ہمہ ماہمی۔ رعونت۔

تکبّر خاک اندر اندازدت | مثل صاحب عجیب الامثال ذکر این کرده مؤلف عرض کند که فارسیان استعمال این در مذمّت تکبّر کنند (اردو) بڑے بول کا سر نیچا۔ جو چڑھیگا سو گریگا۔ آپ ہی نے ان ہندی کہاوتوں کو فارسی کہاوت کے مقابلہ میں لکھا ہے۔

تکبّر رسیدن | مصدر اصطلاحی بمعنی زیبا بودن تکبّر است مؤلف عرض کند که محاورهٔ فارسیان است (ظهوری سے) این همه ناز و تکبّر نرسد رضوان را ٭ داشتی کاش در خلد بکاشانهٔ ما ٭ (اردو) تکبّر زیبا ہونا۔

تکبّر عزازیل را خوار کرد | مثل صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان در مذمّت تکبّر استعمال این می کنند مقوله ایست نه مثل (اردو) اسی فارسی مثل کو اہل دکن کہاوت کی طرح تکبّر کی مذمّت میں استعمال کرتے ہیں۔

تکبّر کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر

این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی غرور کردن (سعدی ے) تکبر مکن زینهار ای پسر ٭ که روزی زدستش در آئی بسر ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر گندن پیداست که بجایش می آید (اردو) تکبر کرنا۔ غرور کرنا۔

تک بند اصطلاح۔ بقول برہان وجہانگیری وجامع وبحر ورشیدی وسروری وبہار وسراج بروزن فرزند کمرے را گویند که از ابریشم یا پشم شتر وامثال آن بافند وبر یکسر آن تکمه یا مهره وبر سر دیگر آن انگله نصب سازند وآن مهره یا تکمه را در آن انگله اندازند تا بر میان بند شود (جامی ے) سنگ تک بند قلندر کشتی تجرید را ٭ از پی تسکین سحری بی نوای لنگر است ٭ (بابای فغانی ے) همه چیز تو محبوبانه وعاشق کش است اما ٭ قیامت در قبای چیست وتک بند دل آویز است ٭ **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است وتک در اینجا بمعنی پیش است که گذشت یعنی چیزی که از پیش بند شود (اردو) کمر بند۔ پرتلہ۔ مذکر۔

تکبیر بقول بہار بمعنی بزرگ شمردن وبه بزرگی صفت کردن وبه بزرگی خدا را یاد کردن والله اکبر گفتن می فرماید که فارسیان با لفظ زدن وکشیدن وکوفتن وگفتن استعمال این کنند ٭ **مؤلف** عرض کند که بالفتح وکسر موحده لغت عرب است فارسیان بمعنی اسمی استعمال این بکنند یعنی یاد خدا وبا مصادر خود مرکب سازند که در ملحقات می آید (اردو) تکبیر بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ الله اکبر کہنا۔ خدا کا نام لینا کا حاصل بالمصدر۔

تکبیر خواندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی گفتن تکبیر است (ادهم کاشانی ے) زلبس نان کور وکم سفره ست دنیا می دنی ادهم

بجای حمد تکبیر فا خواند بر نانش ۵ (اردو) تکبیر کہنا تکبیر پڑھنا۔

تکبیر زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تکبیر خواندن (حافظ شیرازی ے) من ہمان دم کہ وضو ساختم از چشمۂ عشق ۵ چار تکبیر زدم یکسرہ بر ہرچہ کہ ہست ۵ (اردو) تکبیر کہنا۔ تکبیر پڑھنا۔ دیکھو تکبیر خواندن۔

تکبیر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تکبیر خواندن است (احمد یزدی ے) زیر کان در ششش جہت تا سیر حکمش دیدہ اند ۵ چار تکبیر فا بر ملک سنجر کردہ اند ۵ (اردو) دیکھو تکبیر خواندن۔

تکبیر کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تکبیر خواندن است (نظیری نیشاپوری ے) خورشید اکمال تو تکبیر می کشد ۵ ماہ از تو کس ندیدہ تمام آفریدہ تر ۵ (اردو) دیکھو تکبیر خواندن۔

تکبیر کوفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بلند کردن صدای تکبیر۔ (انوری ے) کوشش تجربہ گاہ چو تکبیر فتح کوفت ۵ خصم از نماز خیر و سلامت سلام داد ۵ (اردو) تکبیر کی آواز بلند کرنا۔

تکبیر گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی آموختن تکبیر است بمعنی لازم (نظیری ے) زبس بوی کمال شرک می آید ز توحیدم ۵ در ارشاد مغان تکبیر از من برہمن گیرد ۵ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر گیردن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تکبیر سیکھنا۔

تکبیر گفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی حقیقی تکبیر خواندن است (کمال
خجندی ع) اگر بمیرد کمال از عشق آن
روی چہ بروح پاک او تکبیر گوید مخفی صبا
کہ از سند بالا استعمال بمصدر گو شدن پیدا است
نہ گفتن و تعریف ہر دو بجایش مذکور شود
(اردو) دیکھو تکبیر خواندن ۔

تکتاز اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی تاختن و دویدن
و جستجو کردن **مؤلف** عرض کند کہ مخفف تک
و تاز است بمعنی حاصل بالمصدر مرادف تک
و دو و تکاپوی (اردو) دیکھو تکاپوی ۔

تکتک بقول روزنامہ بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار اینجا و آنجا۔ صاحب [illegible]
بحوالہ معاصرین عجم می فرماید کہ بمعنی بعض بعض است و صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ مذکور
متفق با روزنامہ **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم ہم تصدیق رہنما می کنند و با صاحب [illegible]
اتفاق ندارند فارسی جدید است و اسم جامد و در استعمال مرکب بمعانی دیگر ہم می آید ۔
(اردو) یہاں اور وہاں ۔

تکتک پا اصطلاح۔ بقول بحر بفتح ہر دو
فوقانی و ہر دو کاف تازی آواز پا بوقت
دویدن۔ بہار ہم بانش۔ خان آرزو در
چراغ ہدایت ہم بہمین معنی آوردہ **مؤلف**
عرض کند کہ مرکب اضافی است و درین
اصطلاح مرکب تکتک بمعنی صدا است ۔
(اردو) آہٹ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی
اسم مؤنث۔ آواز پا۔ کھڑاکا۔ پیرچال۔

(الف) **تکتک پا رفتن** مصدر
(ب) **تکتک پا ہی رسا[ندن]** اصطلاحی

الف بقول بہار و انند ترسانیدن از
آواز پا و ب از شجاعت و قدرت خود

چیزهای گوید ولاف می زند (محسن تاثیر ع) سروی علم نگشته که از شوخی خرام ٭ با او قد تو تکتک پائی نرفته است ٭ (محمد سعید اشرف ع) حرف وصوت تو به اغیار تو ائیست ببین ٭ بیم یاران شدنت تکتک پائیست ببین ٭ صاحب بحر نسبت الف متفق با بهار، خان آرزو نسبت الف بر مطلق ترسانیدن اتفاق وسند هردو همان شعر محسن تاثیر است مؤلف عرض کند که الف موافق قیاس است از آنکه چون کسی از پس کسی می آید آواز پایش پیش رو را می ترساند و ب لغو است که سند اشرف بکارش نمی خورد و تکتک پا در مصرع دومش بمعنی آواز پاست وبس (اردو) آہٹ سے ڈرانا ۔

تکتک شدن مصدر اصطلاحی صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار گوید که بمعنی از هم جدا شدن است می فرماید که (اما تکتک شده) بمعنی (لیکن هر یک دیگر جدا) صاحب رهنما بر (تکتک شده) می فرماید که بمعنی ته و بالا و پریشان شده مؤلف عرض کند که معاصرین عجم تصدیق معنی بیان کردهٔ روزنامه کنند و طرز تعریف رهنما صحیح دیگر پیدا کرده و معنی اول موافق قیاس هم (اردو) ایک دوسرے سے جدا ہونا ۔

تکر صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار گوید که چرخ و پای گاڑی را نامند معاصرین عجم این را بالفتحتین گویند مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی جدید است و در استعمال متاخرین و متقدمین نیامده (اردو) گاڑی کا پہیا ۔ مذکر ۔

تکرار بقول بهار بمعنی باره‌ها گردانیدن می فرماید که بالفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند که لغت عرب است بالفتح و فتح رای مهمله ۔ صاحب منتخب هم ذکرش کرده

فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این می کنند و با مصادر فارسی مرکب ہم سازند کہ در ملحقات می آید و تخصیص مصدر کردن نیست (ظہوری ع) چند تکرار افترای غیر را تہمت است ای بمروّت تہمت است ۔ (اردو) تکرار ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث تکرر ۔ مکرّر کہنا ۔ بار بار کہنا کا حاصل بالمصدر ۔

تکرار داشتن استعمال ۔ بمعنی پی در پی کردن کاری ۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ع) احتیاج دیدن دیگر نشد بر ہر کہ دید ۔ دلربایان را نباید در نگہ تکرار داشت ۔ (اردو) مکرر ۔ سکرر کرنا ۔ پے در پے کرنا ۔

تکرار کردن استعمال ۔ مکرّر و سکرر کردن کاری ۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ع) سبق مہری کند تکرار ۔ کہ ورق باز برنگردانند ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر گردن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) کسی کام کو مکرر سکرر کرنا ۔ دہرانا ۔ دُہرانا ۔

تکرار نمودن استعمال ۔ صاحب آصفی گوید این کردہ ۔ از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند کہ مرادف تکرار کردن است (عطا نیشاپوری ع) گفتہ چنین چشم شد اسرار عشق ۔ ما می نمائیم ہر زمان تکرار عشق ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر نمائیدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) دیکھو تکرار کردن ۔

تکرّادہ اصطلاح ۔ بقول بولچال بحوالہ معاصرین عجم ۔ چیزی کہ آن را در ہندی دہرا گویند یعنی تیر چوبین یا آہنین کالسکہ کہ بران تکر کالسکہ دور زند ۔ مؤلف عرض کند کہ تکر بمعنی اوست و عرّادہ بالفتح و بہ تشدید را لغت عربست نوعی از آلات جنگ و آن

آلتی است که پتکر از منجنیق (کذا فی المنتخب) پس بمجاز آن سیخ آهنی را گفتند که بدان پاشنهٔ توپ کالسکه دور زند و این را مقرس گوییم که مستعمل و محاورهٔ معاصرین عجم است و متأخرین و متقدمین در استعمال این نکرده اند قلب اضافت (فعل دادۀ تکس آ...) ولیس (اردو) ڈہرا دکن میں اس سیخ آہنی کا نام ہے جس پر گاڑی کا پہیا پھرتا ہے جس کو آرس بھی کہتے ہیں۔ صاحب آصفیہ نے اس کو نہیں لکھا

تکردن بقول برہان با راء و تای قرشت بر وزن پہلو شکن بلغت زند و پازند بمعنی پیچیدن صاحبان انند و موارد هم این را آورده اند **مؤلف** عرض کند که تکردن بلغت زند و پازند بقول معاصرین زردشت و دستوران پارسی عشق پیچ را گویند ولیکن این لغت در کتب لغات یافته نمی شود فارسیان قدیم با این اسم مصدر علامت مصدر تن مرکب کرده مصدری ساختند و حالا استعمال این مصدر هم متروک است (اردو) لپٹنا۔

تکژ صاحب رشیدی گوید که مرادف تکس و تکسک تخم انگور را گویند که میان غرب یعنی دانهٔ انگور باشد و اکثری این لغت را به زای فارسی گفته اند و صحیح به زای تازی است چه از سین مهمله او را بدل کنند نه فارسی را (لبیبی گوید) گر بیارند و بگویند و دهند بر بادها تو بینگ تکژی ان بذی باب ترا چو خان آرزو در سراج گوید که بفتحتین است و شمس فخری بضم کاف آورده و گفته که قافیه ندارد و در ساحی بفتح اول و کسر ثانی است و اول صحیح باشد **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم می نماید و حالا بر زبان معاصرین عجم است و تکمیل بحث این بر تکژ کنیم که به زای فارسی می آید (اردو) دیکھو تکژ۔

تکژا بقول برہان و جامع بفتح اول و سکون زای فارسی استخوان و تخم انگور و بضم اول و کسر ثانی

هم درست است۔ صاحب رشیدی بذیل
تکز کہ بزای تازی گذشت ذکر این کردہ
آن را صحیح داند مؤلف عرض کند کہ صاحب جہانگیر
هم این را اصل داند و تکز را مبدل این چنانکہ
زند و زند۔ اسم جامد فارسی قدیم و لغت
زند و پازند است (اردو) انگور کا تخم مذکر

(الف) **تکژدان** اصطلاح۔ الف بقول
(ب) **تکژدانہ** ملحقات بہار مرادف
ب و ہر دو پردہ را گویند کہ دانۂ انگور در میان
آنست و پوست انگور را هم خوانند۔ صاحب
مؤید بذکر ب قانع مؤلف عرض کند کہ
الف از قبیل قلمدان است موافق قیاس
و ب را بمعنی الف گرفتن موافق قیاس
نیست کہ از آن معنی تکژ پیدا است الّا اینکہ
ما ہای تکژ دانہ را زائد قرار دہیم و دانہ را
بمعنی دان گیریم (اردو) الف و ب
انگور کا پوست یا وہ مقام جس کے اندر تخم
انگور ہوتا ہے۔ مذکر۔

تکس بقول برہان و جہانگیری و جامع
و سروری و ناصری و سراج و رشیدی ہمان
تکژ کہ گذشت و بعربی عجم گویند با عین مہملہ۔
(بہرامی ۵) آن خوشہ بین چنانکہ یکی خیک
پر نبید پر سرشتہ و نیز دہ باد و دست تکیس
بر گونۂ سیاہی چشمست تکژ او هم بر مثال
مردمک چشم از تکس۔ مؤلف عرض کند کہ
مبدل تکژ است و ہمین است مثال این مبدل
و بقول بعض این مبدل تکز باشد کہ بزای
ہوز گذشت چنانکہ آیاز و آیاس (اردو)
دیکھو تکز و تکژ۔

(الف) **تکسہ راج** استعمال۔ الف
(ب) **تکسہ راجی** بقول رہنمای بجوائی سفرنامۂ
ناصر الدین شاہ قاچار اعتنا شکنی و صاحب
روزنامہ بجوائی سفرنامہ مذکور نسبت ب گوید کہ
بیماری است مؤلف عرض کند کہ الف

مرکب اضافی است و ب بزیادت یای مصدری
هر دو موافق قیاس و استعمال معاصرین عجم است
(اردو) الف و ب۔ اعضا شکنی بیماری
تکسک بقول برہان و جہانگیری و جامع و
رشیدی و سروری و سراج مرادف ہمان تکس
(حکیم سوزنی ؏) بتکسکی نیز زده خواہد بوسه
را زمین بهای و وزر ۔ مؤلف عرض
کند که کاف تصغیر و تحقیر بر تکس زیاده کرده اند
دیگر ہیچ (اردو) دیکھو تکس ۔
تکسل بقول برہان بفتح اول و ثانی و
سکون ثالث و لام بمعنی تکسک است ۔
صاحبان سروری و مؤید و انند ہم این را آورده
مؤلف عرض کند که لام بر تکس زیاده کرده
اند چنانکه نشب و نشبل (اردو) دیکھو تکس

تکسین بقول برہان و جامع و سروری بروزن تحسین (۱) نام بزرگی است از بزرگان
ترک (امیر مختاری ؏) در نہفته تکسین نه سزدیست بغلامیت ۔ اکسیر امارت نشدی گوہر تکسین
۔ صاحب سروری گوید که از کلام سوزنی معلوم می شود که (۲) نام شہریست حسن خیز
و از کلام حکیم لامعی نام ملک ترکستان (سوزنی ؏) تا که از یغما و تکسین از برای رزم
و بزم ۔ بندگان آرند شیلان بند و حور العین صور ۔ از برای رزم دشمن و زبرای بزم دوست
۔ حشمت یغما بخواه و جز لعبت تکسین مخر ۔ (لامعی ؏) ز گونا گون تماثیل و طرائف باغ بتکده
عبادت گاه قیصر گشت و یار امشگه تکسین ۔ صاحب ناصری معنی اول را ذکر نکرده و فرماید
که نام ملکی است از ترکستان و شہری منسوب به خوبان و (۳) بمعنی حکمران و امیر نیز آمده ۔
(سنائی ؏) ای لبا باد و بوش تکسینان ۔ ترت و مرد اندر عای سکینان ۔ می فرماید که
منسوب بدانجا را از ترکان خوبروی به ورده تکسین خوانند ۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول

و دوم گوید که در فارسی بودن این نظر است **مؤلف** عرض کند که صاحب لغات ترکی
این را نام پدر ترکان بحوالۂ لسان الشعر گفته و ازین ظاهر است که لغت ترکی است
و همین باشد حقیقت معنی اوّل و معنی دوم هم از معنی اوّل تعلّقی داشته باشد بر سبیل مجاز که
آبادی شهر و ملک تکسین متعلّق به پدر ترکان باشد و معنی سوم را هم مجاز دانیم (اردو)
(۱) ترکون کے ایک بزرگ کا نام تکسین ہے جس کے متعلق ترکون کا یہ خیال ہے کہ
قوم ترک کا جدّ اعلیٰ ہے (۲) ایک شہر اور ملک کا نام بھی تکسین ہے۔ مذکر (۳) حکمران اقلیم

تکش | بقول برہان و جامع و سروری بفتح اوّل و ثانی بروزن جبش (۱) نام یکی از ملوک
و سلاطین است (کمال اسمعیل ؎) ای زرایت ملک و دین در نازش و در پرورش *
خسرو گیتی علاء الدین والدنیا تکش ٭ و (۲) تخم دانۂ انگور را هم گویند (سعدی ؎) تکش با
غلامان یکی راز گفت * که این را نباید بکس باز گفت ٭ صاحب ناصری نسبت معنی اوّل می فرماید
که نام سلطان تکش خان خوارزمی پسر ایل ارسلان خوارزمشاه بوده. خان آرزو در سراج بذکر هر دو
معنی گوید که بمعنی دوم تصحیف است و صحیح بسین مهمله **مؤلف** عرض کند که وجه تسمیه معنی
اوّل معلوم نشد و بمعنی دوم مبدّل تکشه است یا تکه بالکسر گونه و باشکونه و باعتبار محقّقین اهل زبان
ما این را تصحیف نگوییم (اردو) (۱) تکش ایک بادشاہ کا نام (۲) دیکھو تکشہ۔

تکشم | بقول بہار بفتحتین خویشتن را کشمیری وانمودن. صاحب مصطلحات هم ذکر این بدلیل
(باد کالی) کرده می فرماید که فارسیان بعض لغات را بطور عربی استعمال کرده اند و این از همان
قبیل است (نعمت خان عالی ؎) ای سفلۂ نام کار و بار تو دغاست * اینجا بادیہ باش

تکفیر بجا است ﴿ مہمانی ما کہ وعدہ کردی نرسید ﴿ آخر تکلف چہ شد بہشتہ کجا است ﴿ وارستہ بدر ...
ذکر بعض ہمین قسم الفاظ مفرس کردہ کہ بجایش می آید مؤلف عرض کند کہ اتفاق داریم با او
(اردو) اپنے آپ کو کشمیری ظاہر کرنا۔

تکفیر بقول بہار کافر خواندن می فرماید کہ بالفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند کہ لغت عربی است بالفتح و کسر فا۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و با مصادر ... مرکب ہم (ظہوری ـہ) تا زبان گنگی می شد مسلمان کا فکی ﴿ عشق می دادش بہ آب قصہ تکفیرہا (اردو) تکفیر بقول آصفیہ عربی اسم مؤنث۔ کافر کہنا۔ کفر کا فتوی دینا۔ کفر۔

تکفیر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ کافر گفتن کسی را۔ سعدی کہ از حافظ شیراز آوردہ از آن استعمال مصدر مذکور پیدا است ﴿ تا فقر تنگی بجای خود شمی آید (ـہ) واعظ کہ چنگ و عود چہ تقریر می کنند ﴿ پنہان خورید بادہ کہ تکفیر می کنند ﴿ (اردو) تکفیر کرنا۔ کافر کہنا۔ کافر قرار دینا۔

تکل بقول برہان و جامع بفتح اول و کسر ثانی و سکون لام (۱) گوسفند شاخ دار جنگی را گویند (۲) پیسہ ہا و نقطہ ہا (۳) مرد ظالم و بی انصاف را ہم۔ می فرماید کہ بکسر اول ہم درست است صاحب سروری بہ ہر سہ معنی اوّل و دوم می فرماید کہ بکسر تا و فتح کاف (۴) چیزیکہ بر جامہ پارہ زنند کذا فی الفرہنگ و معنی اوّل را بالفتح کاف نوشتہ (شمس فخری ـہ) پیدا از آن چہ است جفت شرف ﴿ از آنکہ نام او ہم دو کورہ تکل ﴿ (مولوی معنوی ـہ) چون پیمان شکنان ام ز آنکہ بود رسن بیچرت ﴿ ہمی زند تقاپای مظلوم ہزار تکل ﴿ (ولہ ـہ) فرعون ... آشفتہ

بجان گفته ۶ و بہ عرفهٔ جان دیده ایمان تگلی دیگر ۲۰ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل و دوم می فرماید که دگل تبدیل ایست **مؤلف** عرض کند که ما سند شمس فخری را که صاحب سروری برای معنی دوم آورده برای معنی سوم مناسب تر دانیم فتامل و این لغت بهر چهار معنی اسم جامد فارسی زبان است (اردو) (۱) لڑنے والا بکرا۔ مذکر (۲) بے ریش و بروت لڑکا (۳) احمق (۴) وہ روئی جس کو پہنے ہوے کپڑے پر سیویں (تگلی۔ مؤنث) دیکھو بازافگن۔

تگلتو بقول ملحقات برہان (۱) چیزی که از نمد وغیره دوزند و زیر زین بگذارند تا آسیب بپشت اسپ نرسد و (۲) بروت هم۔ صاحب بحر بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم می فرماید که به مجاز ریش را گویند که داخل سبل کرده دراز سازند۔ وارسته بذکر معنی اوّل از ظهوری سند آرد (ب) در تگلتو خوری دجل سائی ۲۰ تیغهٔ پشت و دشنهٔ دندان ۶۰ و نسبت معنی دوم می فرماید که ریشی که باختلاط سبل درازشده باشد (یحیی کاشی در هجو منظری ب) رنگ بدل کرده بر دو موی او ۲۰ موی سر دوش تگلتوی او ۶۰ خان آرزو در چراغ هدایت ذکر هر دو معنی کرده در تعریف معنی دوم با بحر متفق (اشرف ب) چو زین زان روی خواهد به پهلو ۶۰ که دارد پشت او ریش از تگلتو ۲۰ می فرماید که لطف ایهامی درین شعر موقوف بران است که ریش بیای مجهول صراحت است و بیای معروف معروف و چون در روزمرهٔ حال ایران واو و یای مجهول نمانده همه معروف گشته و لطف دیگر آنکه اکثر سعلان که آشنائی کتب قدیمه ندارند و از زبان فارسی اماکن دیگر اطلاع ندارند انکار حروف مجهول زبان فارسی دارند و شیر بمعنی لبن و شیر بمعنی اسد و همچنین ریش و ریش هر دو معنی مذکور را یکی دانند و این خلاصت **مؤلف** عرض کند که صائب و دیگر شعرای متقدمین و متاخرین

در قافیهٔ شعر (شیر بمعنی اسد) را هم با (شیر بمعنی لبن) قافیه کرده اند پس قول خان آرزو پیش شان اعتبار ندارد و استعمال شعرای مستند تردیدش می کند قواعد فارسی و حلیهٔ لغات تابع استعمال و محاوره باشد نه محاوره تابع آن بالجمله این اسم جامد فارسی زبان است بهر دو معنی و لفظ تکل بمعنی چارمش و خلل اسکی بهر دو معنی باشد مرکب با تو که بمعنی درون می آید (اردو) (۱) خوگیر ـ نمده ـ مذکر (۲) وه مخصوص جس میں نواڑ ہی کا ایک حصہ شریک کر کے در از کرین ـ مذکر ـ

تکلتو دوز استعمال ـ بهار بذکر این گوید که معروف (ملا طغرا ﷺ) گر تکلتو دوز گیرد قیمت صد گزند بود ر تکلتو پشش خسی همچون جهاز اشتر است **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو) خوگیر سینے والا ـ مذکر ـ

تکلف بقول بهار بر خود گرفتن کاری بی فرمودن و رنج بر خود نهادن و از خود چیزی نمودن که آن نباشد ـ می فرماید که فارسیان بمعنی چیزی که شخصی دهد استعمال نمایند (سالک قزوینی ﷺ) یک سو تهمتی ز تکلف جلوه نمانده است ٭ زین پیش یکی بار تکلف نتوان کرد ٭ (ظهوری ﷺ) خوان وصل افکنده داد تکلف داده ٭ سیر چشمی از حیا بر میهمان خوش غالب است ٭ **مؤلف** عرض کند که لغت عربیست بفتحتین و ضم لام مشدد ـ فارسیان بمعنی تصنع و نمایش و ظاهرداری هم استعمال کنند و با مصادر خود مرکب با شد (اردو) تکلف ـ بقول آصفیہ عربی ـ اسم مذکر ـ تصنع ـ بناوٹ ـ نمود ـ ایسی بات دکھانی جو اپنے میں نہو ـ نمایش ـ ظاہر داری (ذوق ﷺ) اے ذوق تکلف میں ہے تکلیف سراسر ٭ آرام سے وہ ہے جو تکلف نہیں کرتا ٭

تکلف بر افتادن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**

عرض کند که دور شدن و باقی نماندن تکلف است (شفائی اصفہانی سہ) بملک بی نوائی ہرچہ خواہی می توان کردن ٭ تکلف گر برافتد پادشاہی می توان کردن ٭ (اردو) تکلف باقی نہ رہنا ۔ بے تکلف ہونا ۔

تکلف رفتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سندش استعمال (تکلف ازمیان رفتن) بمعنی باقی نماندن تکلف پیداست (شاہی سبزواری سہ) ساقی بغم تو عقل و جان رفت ٭ می دہ کہ تکلف ازمیان رفت ٭ (اردو) باہمی تکلف باقی نہ رہنا ۔ تکلف نہ ہونا ۔

تکلف ستاندن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تکلف کردن است (والہ ہروی سہ) ستانش تکلف کہ تکلف قدری ٭ چون نا برسہم خوردمحض کلفت باشد ٭ (اردو) تکلف کرنا ۔

تکلف کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است ۔ صاحب بحر گوید کہ معروف و نیز دادن چیزی بشخصی ۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ہمزبانش ۔ سند این از سالک قزوینی بر تکلف گذشت (اردو) تکلف کرنا ۔ کوئی چیز کسی شخص کو دینا ۔

تکلم بقول بہار بمعنی سخن گفتن می فرماید کہ بالفاظ شکستن بمعنی برہم زدن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین و بضم لام مشدد ۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ فارسیان بمعنی اسمی یعنی کلام استعمال این می کنند و بامصادر فارسی مرکب ہم (ظہوری سہ) در واہم دیدہ گوش گر و کردہ عقل و ہوش ٭ طاقت بباد دادہ حسن تکلم است ٭ (اردو) تکلم ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ گفتگو ۔ کلام ۔ بول چال ۔

تکلم شکستن | مصدر اصطلاحی . آصفی گوید که بمعنی برہم زدن است **مؤلف** عرض کند که از سند پیش کرده اش استعمال مصدر شکنیدن پیداست که بجای خودش می آید (عرفی ؎) تازی طلب فسانه پردازند × زانگونه که ریشکنی تکلم تو (اردو) پریشان کرنا . برہم کرنا

تکلم کردن | استعمال . صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی گفتگو کردن است (شفائی اصفہانی ؎) آخر چه شد که ہیچ تکلم نمی کنی × خاموش باد لعل شکرخای کیستی × خنفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر شکیدن پیداست که بجایش می آید (اردو) گفتگو کرنا . بات کرنا .

تکلم نمودن | استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تکلم کردن است (ہلالی استرآبادی ؎) شنیده ام که تکلم نموده مسیح × باین حدیث لب لعل روح پرور او × (اردو) بات کرنا .

تکلہ | بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری وناصری بضم اوّل بروزن عقلہ (۱) نام یکی از اتابکان است که در شیراز بہ پادشاہی کردند و (۲) دیوانہ را نیز گویند (شیخ سعدی ؎) مظفر الدین سلجوق شاہ کز عدلش × بہ پروردن تکلہ و بوالنصر سعدی نانند × خان آرزو و سراج نسبت معنی اوّل گوید که لقب است نہ علم **مؤلف** عرض کند که بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان است و وجہ تسمیہ معنی اوّل واضح نشد که چرا باین لقب موسومش کردند (اردو) (۱) پادشاہان شیراز سے ایک پادشاہ کا لقب تکلہ تھا (۲) دیوانہ ۔

تکلیف | بقول بہار بہ اندازۂ طاقت کار فرمودن کسی را و فارسیان بمعنی مطلق کار فرمودن بالفظ کردن استعمال نمایند پس تکلیفات شرعیہ بنا بہ مشہور از قسم ہمین باشد **مؤلف** عرض کند

عجم ہم چنانکہ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین
شاہ قاچار (تکلیف بہ بال کردند) را بمعنی (دعوت
دادند و طلب کردند بمحفل رقص) نوشتہ
و صاحب روزنامہ ہم این را بمعنی (مستدعی شدن
کہ بضیافت خانہ بیائیم) آوردہ (والہ ہروی
ص) ہشدار کہ مقتضای پیری بہ تکلیف
کند بہ گوشہ گیری ؎ و درین شعر ہم معنی طلب کردن
و مستدعی شدن است و (۲) بمعنی زحمت رسانیدن
ہم (ظہوری ص) با ہمہ طفلی و نادانی خود بیداری
چو کہ مرا بیہدہ تکلیف تحمل نکند ؎ و صاحب تحقیق
الاصطلاحات گوید کہ معنی این باعث شدن کسی
را برامری باشد و ہمین است مقصود و معنی اولی
بیان کردہ صاحبان روزنامہ و رہنما ہم تحقیقی بیان
کہ از ہر دو اسناد بالا استعمال مصدر کردن پیدا
نیست پیش می آید (اردو) (۱) طلب کرنا کسی
امر کا باعث ہونا (۲) ایذا پہنچانا، تکلیف پہنچانا

(الف) تکلیف کسی بر خاک افگندن

(ب) تکلیف کسی بر خاک انداختن مصدر
اصطلاحی - الف - بقول خان آرزو در چراغ
ہدایت از عالم حرف کسی بر خاک افگندن باشد
یعنی قبول نکردن (سنجر کاشی ص) می خورد
و ستاند حرامید بصحرا ؎ بر خاک بینداخت تکلیف
ہوا را ؎ مؤلف عرض کند کہ بے پروائی جہت
و تکلیف نکردن است تعریف خان آرزو
درست نیست قائل (اردو) الف و ب
تکلیف کی پروا نکرنا -

تکلیف نمودن | استعمال صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ (۱) مرادف معنی دوم تکلیف کردن است
و (۲) بمشاہدہ آوردن تکلیف ہم (نثر عالی
شیرازی) غطار قضا کیفدان بلا بگردش
در آوردہ ہمگنان را تکلیف نشئہ سرشاری بازی
می نمود ؎ (اردو) (۱) دیکھو تکلیف کردن
کے دوسرے معنے (۲) تکلیف دکھلانا تکلیف سے آگاہ کرنا

(الف) **تکجار** | بقول سروری بدیل تکمر بضم تا و سکون کاف و فتح میم تیر معروف باشد که پیکان ندارد و آن را تکمار نیز خوانند (اسپ فیروف ۵) هم از دست خوارج نشانهٔ لعنت که سگ زن است بر ایشان سزد تکجار است ؛ **مؤلف** عرض کند که باعتبار سروری که محقق زبان خود و از اهل زبانست تکمار را اصل دانیم و صاحب برهان هم این را بهمین معنی آورده و تکجار را مبدلش دانیم که کاف به خای معجمه بدل شده چنانکه شاماکچه و شاماخچه و ......

(ب) **تکمر** | را تحقیق الف دانیم که صاحب برهان ذکرش بهمین معنی فرموده صاحبان جامع و ناصری هم ذکر این کرده اند ... جامع و مؤید ب را بهمین معنی آورده اند و ما بر تکجار که گذشت صراحت مأخذ دیگر هم کرده ایم و بجا و آن تکمار اصل باشد و ب مبدلش (اردو) الف و ب ۔ دیکھو تکمار ۔

تکمه | بقول برهان و جامع و ناصری بضم اول و سکون ثانی و فتح میم گوی گریبان و امثال آن ۔ بهار گوید که با لفظ بستن و کردن و گشادن و نهادن مستعمل **مؤلف** عرض کند که هیچ خصوصیت با این مصادر ندارد و تصریحش در ملحقات می آید ۔ اسم جامد فارسی زبان است ۔
(اردو) تکمه ۔ بقول آصفیه ۔ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ دیکھو انگل ۔

تکمه بستن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده و بمعنی ساکت ۔ **مؤلف** عرض کند که بمعنی قائم کردن تکمه باشد در حلقه و از سند شاعر مصدر تکمه بندیدن پیداست که مرادف این است و تعریف بندیدن بجایش می آید (واصف بخاری ۵) تا به بر کرده ای سرو قبای آبی را ٭ تکمه بندد به گریبان تو گل از شبنم ٭ (اردو) گھنڈی لگانا گھنڈی کو اس کے حلقه مین قائم کرنا

تکمہ بند استعمال۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی حلقۂ کہ تکمہ دران بند شود و جا گیرد (ظہوری ع) گریبان شاخ است چون ہرزہ خند ہ شد سعی نشو و نما تکمہ بند ہ (اردو) گھنڈی قائم کرنے والا۔ وہ مقام جہاں گھنڈی لگا دیتے ہیں جسکو دکن میں بلڈا کہتے ہیں گھنڈی کا حلقہ۔ مذکر۔

تکمہ کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تکمہ بستن است کہ گذشت (خالص اصفہانی ع) ازان دمی کہ گشاید گرہ ادای گل ہ ز غنچۂ دل ما تکمہ قبای ترا ہ (اردو) گھنڈی لگانا گھنڈی کو اس کے مقام پر قائم کرنا۔

تکمہ کشادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بیرون کردن تکمہ از حلقۂ او (ظہوری ع) غنچہ تا نکہت کند در جیب ہ بسپر انگشت برگ تکمہ کشا است ہ (اردو) گھنڈی کو اس کے حلقہ سے نکالنا گھنڈی نکالنا کھولنا۔

تکمہ نہادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قائم کردن و قرار دادن تکمہ باشد (اسانی شیرازی ع) ز سیم اشک ہنم چاک سینہ را تکمہ ہ کہ سر برون نکند آہ عاشقانۂ دل ہ (اردو) گھنڈی قائم کرنا گھنڈی قرار دینا۔

تکمیل بقول بہار تمام گردانیدن۔ می فرماید کہ با لفظ دادن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربی است بالفتح و کسر میم فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی تمام و کمال می کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) تکمیل۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ تمام۔ پورا۔ انجام۔ کمال۔

تکمیل دادن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که باتمام رسانیدن و کامل کردن (انوری ــــ ۵) سایه گزند دید سوادش داد است دست کحّال قضا دیده دین را تکمیل (**اردو**) کامل کرنا ــ

تکند بقول برهان و جامع و ناصری بفتح اوّل بر وزن کمند آشیانه مرغان را گویند صاحب برهان می فرماید که بکسر اوّل هم گفته اند و جائی مرغ خانگی را نیز گویند صاحبان جهانگیری و رشیدی و سروری بمعنی آشیانه مرغان قانع ـ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل گوید که ببای تازی نیز گذشت و اغلب که ببای تازی تصحیف باشد **مؤلف** عرض کند که ما این را هم اسم جامد فارسی زبان دانیم و آنچه به موحده اوّل گذشت صراحتش همدر آنجا کرده ایم (**اردو**) دیکھو بکند ـ

تکلو بقول برهان و جهانگیری و جامع و سروری و ناصری بر وزن عدو (۱) نان تنک روغنی را گویند و (۲) موی در هم پیچیده و مجعد را هم (اثیرالدین اخسیکتی ــ ۵) در تکلوی تست جان من اسیر چون غریبی کو بظلمت خو گرفت ه خان آرزو در سراج ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که هر دو معنی اسم جامد فارسی زبان دانیم (**اردو**) (۱) روغنی روٹی ـ مؤنث (۲) پیچیده بال ـ مذکر ـ

(الف) تکِ قتا اصطلاح ـ بقول بحر هر دو مرادف تک تاز گذشت صاحب ناصری با تکاپوی ذکر این کرده مرادفش گوید **مؤلف** عرض کند که الف مخفف ب باشد و هر دو مرادف تکاپوی و تک تاز که بجایش گذشت مخفف ب (**اردو**) دیکھو تکاپوے ـ

(ب) تکِ قتاز

تکوک بقول برهان و جامع بفتح اوّل و واو مجهول بر وزن ملوک (۱) صراحی باشد که آن را از طلا و نقره یا از گل بصورت جانوران خصوصاً بصورت شیر سازند و بدان شراب خورند صاحب برهان

گوید که بدین معنی بجای حرف ثانی لام ہم بنظر آمده و بضم اوّل (۲) خرقۂ بزرگ را گویند و (۳) نشانۂ تیر و ہدف را ہم گفته اند (استاد رودکی ؒ) می گسار اندر تکوک شاہوار ؛ خود بشادی روزگار نوبہار ؛ صاحب جہانگیری معنی سوم را ترک کرده صاحب رشیدی ذکر معنی اوّل کرده گوید که ولیکن بدین معنی بلوک بضم باء و لام آمده و بیای تازی و کاف ہم و بیای فارسی بمعنی خرقه (الخ) و از معانی دوم و سوم کناره کشیده ، صاحب ناصری بحواله قول رشیدی و برہان بذکر معنی اوّل می فرماید که اصح آنست که بیای فارسی نگاشته شود می فرماید که سروری و دیگران درین لغت اختلاف بسیار و خبط ہا شمار کرده اند واللّٰه اعلم خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل می فرماید که آنچه بعضی بیای تازی و کاف آورده اند ہر دو تصحیف است ؛ می فرماید که بمعنی خرقه نیز نوشته اند لیکن بدین معنی بباء و لام گذشت **مؤلف** عرض کند که ما باعتبار جامع که محقق زبان خود است این را بہر سه معنی صحیح دانیم که اسم جامد فارسی زبان است ؛ با تا بدل شود و بای عربی به فارسی چنانکه تنکوب و تنکوت و تب و تپ و کاف با لام ہم بدل شود چنانکه الکاک و آلماک جادارد که لغات گذشته مبدل این باشد یا این مبدل آن ما را در صحت این لغت کلامی نیست (اردو) (۱) صراحی جسکو مٹی یا سونے یا چاندی سے بشکل جانور بناتے ہیں خصوصاً شیر کی شکل میں جس سے جام شراب کا کام لیتے ہیں ۔ مؤنث (۲) بڑی گدڑی ۔ مؤنث (۳) نشانہ ۔ مذکر ۔

تکول | بقول ملحقات برہان بمعنی اوّل تکوک که گذشت **مؤلف** عرض کند که مبدلش که کاف بدل شده بلام که ذکرش ہمدرا نجا کرده ایم (اردو) دیکھو تکوک کے پہلے معنے ۔

تکوی | بقول برہان وجہانگیری و جامع مرادف تکو که بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که

سند این همه را اینجا مذکور شد و این مزید علیه	آنست (اردو) دیکھو تکو ـ

تکه | بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی و سروری بفتح اول و تشدید کاف بروزن عکّه (۱) نیکی را گویند که سر کرده و پیشرو گلهٔ گوسفندان باشد و بز نر را نیز گفته اند (چنانکه به بائر گذشت) و (۲) یک جلد دفتر را هم می گویند و (۳) سرگین گاو و میش که آن را بدست پهن کرده به جهت سوختن خشک نموده باشند و بضم اول (۴) نوعی از تیر است که بجای پیکان گوی دارد (همان تکمار که گذشت) و (۵) پشته و بلندی و بکسر اول (۶) لقمه و (۷) پارهٔ هر چیز چنانکه گویند فلان چیز را تکه تکه کرد یعنی پاره پاره ساخت (همین بمعنی ششم به تک هم گذشت) صاحب ناصری بذکر معنی اوّل و ششم و هفتم گوید که (۶) طائفهٔ بزرگی از تراکمه صاحب فدائی بمعنی پنجم و ششم قانع ـ صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاجار می فرماید که بمعنی (۸) نر آهو و (۹) نر خرگوش هم صاحب رہنما بحوالهٔ سفرنامه مذکور بذکر معنی اوّل کرده گوید که بز کوهی است و صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم همزبانش و هم او گوید که معاصرین عجم (۱۰) بمعنی ازاربند بالکسر استعمال کنند و صاحب سواء السبیل بدین معنی معرّب گوید ـ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل بحوالهٔ قوسی می فرماید که بفتح و تشدید کاف است و بذکر دیگر معانی تا معنی هفتم صراحت مزید کند که قوسی تکّاک در لغات عرب بمعنی تکّه فروش آورده و این دلالت دارد که تکّه عربی باشد ـ مؤلّف عرض کند که لغات عرب ازین ساکت و صاحب لغات ترکی این را بمعنی اوّل لغت ترکی گفته پس بخیال ما فارسیان همین لغت ترکی را بمعنی اوّل استعمال کرده اند و معاصرین عجم مجازاً بمعنی هشتم و نهم هم و بمعنی دهم اسم جامد فارسی زبان است و معانی دوم و ششم مجاز آن و بدیگر معانی هم چاره نیست بجز این

کہ باعتبار محققین اہل زبان اسم جامد فارسی دانیم (اردو) (۱) شرنکھرا۔ چھیلا۔ مذکر (۲) دفتر کا ایک حصہ۔ مذکر (۳) اُپلا۔ دیکھو پاچک کے پہلے معنے (۴) دیکھو تنگار (۵) پشتہ بلند۔ ٹیلا۔ مذکر (۶) لقمہ۔ مذکر۔ دیکھو تک (۷) ہر چیز کا ٹکڑا۔ مذکر (۸) شہرن دیکھو آہو (۹) خرگوش کا نر۔ مذکر (۱۰) ازار بند۔ مذکر۔

تکہ وجنازہ | مثل۔ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت و دیگر محققین امثال ہم این را ترک کردہ اند و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند **مؤلف** عرض کند کہ ما از حقیقت معنی و محل استعمال این بیخبریم واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) ناقابل ترجمہ۔

تکیز | بقول برہان و جامع بر وزن تمیز تخم و استخوان انگور را گویند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ در کتب معتبرہ دیدہ نشد و تکز بدون تحتانی و تکس گذشت پس تکیز و تکین کہ می آید ہر دو تصحیف باشد **مؤلف** عرض کند کہ ہرگاہ صاحب جامع کہ محقق اہل زبانست ذکر ہر دو کردہ پس چرا نگوئیم کہ این اصل است و اسم جامد فارسی زبان و تکز کہ گذشت مخفف این وچاداری کہ این را فریدعلیہ آن ہم دانیم تصحیف قرار دادن درست نباشد کہ محقق صاحب زبان تصدیق آن می کند (اردو) دیکھو تکز۔

تکین | بقول برہان و جامع بر وزن زمین (۱) نام پادشاہی و (۲) بمعنی زیرین و (۳) تخم و استخوان انگور ہم۔ صاحب سروری بہ معنی اوّل قائل (انوری ۔) آنکہ قدر سرادای خنیش افگند بہ معنی کشان و ودۂ ببال وتکین را۔ **مؤلف** عرض کند کہ تک بمعنی تہ آمدہ و از ہمین است معنی دوم از قبیل زیر و زیرین یعنی منسوب بہ تہ و بمعنی سوم مبدل تکیز چنانکہ پاکیز و پاکین (اردو) (۱) تکین ا

ایک پادشاہ کا نام جس کی صراحت نہیں ہوئی ہے	(۲) نیچے کا (۳) دیکھو تکیز اور تکزا اور تکش ۔

تکیہ بقول بہار (۱) بالش و چیزی کہ بران تکیہ زنند و در ہند تکیہ بالش را گویند و در فارسی بالش و ناز بالش و بالین و ناز بالین و (۲) بمعنی پشتی می فرماید کہ این فارسی است ماخوذ از تکاۃ بوزن کلاۃ کہ در عربی بدین معنی آمدہ و بمجاز است پشت و پناہ و (۳) مکان بودن فقرا چنانکہ تکیۂ صائب کہ جای پاکیزہ ایست در صفاہان و مزار صائب دران واقع شدہ و (۴) بمعنی اعتماد نیز (محسن تاثیر ؎) در تکیۂ فراغت ما قیل و قال نیست ؛ آنجا کہ ہست بالش ما خون ہمی پسند د ؛ (ولہ ؎) یاد حق منزل آرام وفاکیشان است ؛ تکیہ بر لطف خدا تکیۂ درویشان است ؛ می فرماید کہ بالفظ آوردن و دادن و داشتن و زدن و کردن مستعمل ۔ صاحب بول چال بحوالہ معاصرین عجم گوید کہ عاشور خانہ را گویند ۔ صاحب سواد السبیل تکیہ را بہ تشدید تحتانی معرب گوید بمعنی از تکیۂ ترکی بمعنی سوم ۔ صاحب لغات ترکی ازین ساکت و صاحب کنز کہ محقق زبان ترکی است لغت فارسی گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ لغت فارسی دانیم و استعمال این با مصادر فارسی نیز ترکیب فارسی در ملحقات می آید (اردو) (۱) تکیہ ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ دیکھو بالش کے پہلے معنے (۲) پشتی گاہ ۔ پناہ کی جگہ ۔ مؤنث (۳) تکیہ ۔ بقول آصفیہ ۔ فقر کے رہنے کی جگہ (۴) تکیہ بقول آصفیہ ۔ بھروسا ۔

تکیہ آوردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این بحوالۂ بہار کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی بالش آوردن است و معنی دیگر ندارد (اردو) تکیہ لانا ۔

تکیہ باشیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر تکیہ بودن کردہ کہ بردہ از معنی ساکت و سند ہم

برای آن آورده از آن همین مصدر مرکب پیدا است
که بمعنی اعتماد بودن است (علی سرهندی ؎)
اهل همت را نباشد تکیه بر بازوی کس ٭ خیمهٔ افلاک
بی چوب و طناب استاده است ٭ مؤلف
عرض کند که بمعنی حقیقی است (اردو) بھروسہ
ہونا تکیہ ہونا بھی کہہ سکتے ہیں اسلئے کہ تکیہ بمعنی
بھروسہ اردو میں مستعمل ہے دیکھو تکیہ کے
چوتھے معنے ۔

تکیه بر جای بزرگان نتوان زد بگزاف مثل ۔ صاحبان خزینة الامثال
و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که فارسیان بجربت نشست
گاه بزرگان این مثل زنند بطریق موعظت و
ادب مقصود آنست که بر جای بزرگان نباید
نشست (اردو) دکن میں کہتے ہیں ٭ بزرگوں
کے تکیہ سے ٹیکا نکو ؟

تکیه بودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
مرادف تکیه باشیدن است که گذشت سند آصفی
بکارش می خورد و همه را آنجا نقل کرده ایم ۔
معاصرین عجم این را هم بر زبان دارند چنانکه گویند
"ما را بر قول او تکیه بود که این را کردیم"
یعنی بر قولش اعتماد بود (اردو) دیکھو تکیہ باشیدن

تکیه جای اصطلاح ۔ بقول بهار (۱) مسند
و (۲) بالمجاز پشت و پناه (عرفی ؎) خستگان
را اثر صحبت ٭ تکیه و تکیه جا فرستادی ٭ صاحب
بحر هم ذکر هر دو معنی کرده ٭ مؤلف عرض کند که
قلب اضافت جای تکیه باشد بمعنی مسند که تکیه بر
مسند می نهند و معنی دوم مجاز آنست (اردو)
(۱) مسند ۔ مؤنث (۲) پشت و پناه ۔ مؤنث

تکیه خوردن مصدر اصطلاحی ۔ بقول آصفی
بالش خوردن ۔ صاحبان بحر و بهار و مصطلحات
هم ذکر این کرده اند (ظهوری ؎) در طمع از
گرانی سبکی ٭ تکیه گاه خورده کوه وقار ٭ طالب

کلیم ؒ) زبسکہ شیشہ رطوبت پذیر شد زہوا ؎ اگر زیادہ خورد تکیہ افتد از ازدحام ؎ مؤلف عرض کند کہ مقصود از استعمال بالش کردن است (اردو) تکیہ لینا۔ تکیہ کو کام میں لانا۔

تکیہ دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی پناہ دادن است (علی سبزواری ؒ) شود ہمی شفق چہرۂ فرنگ شرا ؎ بہ از بالش گل تکیہ داد رنگ ترا ؎ (ظہوری ؒ) چہ شد تو عذر نہند تنگ جای خویش ؎ مخواہ ؎ دل ضعیف اگر تکیہ بہ پیکان داد ؎ (اردو) پناہ دینا۔ مدد دینا۔

تکیہ داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی اتکا داشتن برکسی۔ از اسناد پیش کردہ استعمال مصدر روا ریدن پیداست کہ بجای خودش می آید (جناب اصفہانی ؒ) تکیہ بر خورشید دارد طاق ابروت مگر ؎ ہست طاق بارگاہ خسرو گردون جناب ؎ (سعدی ؒ) کہ خلقی برو تکیہ دارند و پشت ؎ نبایست خلقی بیکبار گشت ؎ (اردو) بھروسا رکھنا۔ اتکا کرنا۔ ٹیکا کرنا۔

تکیہ زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی اتکا کردن است (جبلی غرجستانی ؒ) کہ جعد سوسن پوشش او تکیہ زدہ بر دوش او ؎ کہ سر نہد بر گوشش او زلفین عنبر سای او ؎ (نظامی ؒ) مزن تکیہ بر مسند و تخت خویش ؎ کہ بر تخت را تختہ ہست پیش ؎ مخفی مباد کہ از سند نظامی استعمال مصدر زدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) اتکا کرنا۔ بھروسہ کرنا۔

تکیہ ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف تکیہ زدن و تکیہ کردن است (نظامی ؒ) طرح نبرقاب درانداختم ؎ تکیہ بر آمرزش حق ساختم ؎ (اردو) تکیہ کرنا۔ بھروسہ کرنا۔

تکیه فرستادن | استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت. مؤلف عرض کند که یاری(؟) کردن و پناه دادن است (عرفی شیرازی ؎) خستگان را بمژده صحت ٭ تکیه تکیه جا فرستادیا ٭ (اردو) مدد دینا. پناه دینا۔

تکیه کردن | استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت. مؤلف عرض کند که بمعنی اتکا کردن (باقر کاشی ؎) در آید چون خیال خیل مژگان تو در خاطر ٭ کنم گر تکیه بر شمشیر و گه بر خنجر آسایم ٭ (سلمان ساوجی ؎) دم خوش سپیده سحر دم صبحی و صبا مارا ٭ ولیکن تکیه بر باد صبا کردن توان نتوان ٭ (سعدی ؎) مکن تکیه بر دستگاهی که هست ٭ که باشد که نعمت نماند بدست ٭ مخفی مباد که از سند اول و سوم استعمال صدر(؟) گذشتن پیداست که بجایش می آید (اردو) تکیه کرنا. بھروسا کرنا۔

تکیه گاه | اصطلاح. بقول بهار و رشیدی(؟) بمعنی(؟) تکیه جای صاحب جهانگیر آورده. مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (عرفی ؎) صبا بنگ عیدکه در تکیه گاه ناز و نعیم ٭ گدا کلاه بسر کج نهاده و شه دیهیم ٭ (ملا سعید بلخی ؎) تکیه گاهم علاقه است چو چشم ٭ بالش مخمل شکر خواب است ٭ (ملا طغرا ؎) بدوش کرامی توان همنشین ٭ هو سر نازرا تکیه گاه از سرین ٭ (حیاتی گیلانی ؎) ای کوته از صفات تو فکر بلند ما ٭ داغ تو تکیه گاه دل دردمند ما ٭ (اردو) دیکھو تکیه جا۔

تکیه گاه داشتن | استعمال. بمعنی پناهگاه داشتن است. مؤلف عرض کند که موافق قیاس است. ظهوری استعمال (تکیه گاه داریدن) کرده معنی ندارد که داریدن و داشتن مرادف یکی است (؎) کاهش از این بیشتر کسی نشنیده است ٭ پیکرم از سایه تکیه گاه ندارد ٭ (اردو) پناه گاه رکھنا. سہارا رکھنا۔

تکیه گاه ساختن | استعمال. صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی پناه‌گاه کردن است (کمال اصفهانی ع) سر تیغ زه سازد زدل تکیه‌گاه * لب تیغ کرده زجان بوسه‌گاه * مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر سازیدن پیداست که گنجایش می‌آید (اردو) پناه‌گاه بنانا۔ بھروسہ کا مقام قرار دینا۔

تکیه‌گاه کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تکیه‌گاه ساختن است از سندش استعمال مصدر گشتن پیداست یعنی نداردکه گنجایش می‌آید (صاحب ع) انقش مراد طرح باقبال می‌دهند * جمعی که تکیه‌گاه خود از بوریا کنند * (اردو) پناه‌گاه بنانا (دیکھو تکیه‌گاه ساختن)

تکیه گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی پناه گرفتن است (شفائی اصفهانی ع) چون روز هجر روزی من شد هزار شکر * شام غمش که تکیه بروز جزا گرفت * (اردو) پناه حاصل کرنا۔ پناه لینا۔

تکیه گه شدن استعمال۔ یعنی پناه‌گاه قرار یافتن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ع) انتظاری که شده تکیه گه وعده کجاست * اینچنین خون دلم از وعدهٔ بی مدت شد * مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر شدن پیداست که گنجایش می‌آید (اردو) پناه‌گاه قرار پانا۔

فوقانی با کاف فارسی

تگ بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی بفتح اوّل و سکون ثانی بمعنی (۱) ته و پائین هرچیز چو حوض و بن چاه و امثال آن و (۲) بمعنی تک و دو و هم و (۳) ابجم و زمین و (۴) فریاد و بانگ بلند و چاره و (۵) بلغت ترند و پاژند خرسهای رسیده (امیرخسرو

سلہ) در تنگ آبش ز صفا ریش خورده ٭ کو رتواند بدل شب شمرده ٭ (مولانا جامی سنہ) تنگ جا٭
اگرچه تیز تنگ بود ٭ بوقت کامرانی سست رگ بود ٭ (بدر جاجرمی سنہ) مد در تبیح تنگ سیه
تر از سیابی کلک ٭ تنگ زرد فوطہ تہ بتہ ہنگام سودا ریختہ ٭ خان آرزو در سراج بذکر معانی بالا
گوید کہ آنچه برہان و سروری معنی دوم را بکاف تازی نوشته اند خطا ست و (۶) بمعنی قماش ہم بہا
بر معنی اوّل قانع وگوید کہ در اصل بمعنی پایانست و لہذا بمعنی قدم قعر دریا و مانند آن نیز آمده مؤلف
عرض کند کہ ہمہ معانی بالا اسم جامد فارسی زبان است و آنچه در بعض معانی بکاف عربی گذشت
مبدل این ہمچون گند و کند و برای معنی ششم بیان کرده خان آرزو مشتاق سند استعمال می باشیم
(اردو) (۱) تہ مؤنث (۲) دوڑ دہوپ مؤنث (۳) زمین مؤنث (۴) فریاد مؤنث
(۵) پکا ہوا غربا۔ مذکر (۶) کپڑا۔ مذکر۔

تگاب بقول برہان و جہانگیری و جامع بر وزن شراب (۱) پیالہ باشد از نقره وغیره کہ در
تہ آن لولہ نصب کرده باشند و با آن شراب و گلاب و امثال آن در شیشہ کنند و آن را در عربی
قیف گویند و (۲) زمین نشیب پر سبزه و علف کہ آب باران بران بدود و جابجا بماند و (۳)
نام روستائیست از ولایت کنجہ و (۴) جنگ و خصومت را نیز گفتہ اند و (۵) نام پرده ایست
از موسیقی (امیر خسرو سنہ) تگابی بد بر آب سبزه در دی ٭ بلند بہاش پیراہن بپا پی ٭ (ابوالفرج
رونی سنہ) نہ مرا با تگاب او پایاب ٭ نہ مرا با کشاد او جوشن ٭ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل
گوید کہ ظاہر این بمعنی مرکب است از تگ بمعنی بن و آب و ذکر دیگر معانی ہم کرده گوید کہ تگاو
مبدل این است کہ می آید مؤلف عرض کند کہ ہمین صراحت ماخذ درست می نماید و باید بگیریم

اسم جامد فارسی زبان دانیم وبرای آن مرکب نذانیم (اردو) (۱) قیف۔ اسم مذکر۔ دیکھو بتو (۲) نشیبی زمین۔ مؤنث (۳) ایک دیہ کا نام ولایت گنجہ سے تگاب ہے۔ مذکر (۴) جنگ لڑائی خصومت۔ مؤنث (۵) موسیقی کے ایک راگ کو فارسیون نے تگاب کہاہے۔ مذکر۔

تگاپو اصطلاح۔ بقول آصفی وبہار وانند بمعنی دو یدن **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی دو وادوش است نہ دویدن والف اتصال درمیان تگ وپو است مرکبات این در ملحقات می آید وآنچہ بکاف عربی گذشت اصل است واین مبدلش ہمچون کند وگند (ظہوری ے) در آخر رہ ظہوری افتاد ﴿ وین طرفہ کہ اول تگاپوست ﴾ (اردو) دیکھو تگاپوے۔

تگاپو زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی دو وادوش کردن است (نظامی ے) شنیدم کہ رستم سوار دلیر ﴿ بہ تنہا تگاپو زدی ہمچو شیر ﴾ (اردو) دوڑ دہوپ کرنا تگ ودو کرنا۔

تگاپو کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تگاپو زدن است (فیضی ے) ﴿ بہ رہ عشق تگاپو کردن ﴾ پیوستہ بخورشید ازل رو کردن ﴾ (اردو) دیکھو تگاپو زدن۔

تگاپوی بقول رشیدی تاختن ودویدن مرادف تک وتاز **مؤلف** عرض کند کہ خان آرزو در سراج ہرچہ گفتہ مابر تگاپوی نقلش کردہ ایم کہ بکاف تازی گذشت وصراحت ماخذ ہم ہمدر انجا وتحتانی آخرہ زائد است (اردو) دیکھو تگاپوے وتگاپو۔

تگامشی اصطلاح۔ بقول انند وغیاث بفتح اول وکاف فارسی وفتح میم وکسر شین معجمہ کلمۂ مرکب است از تگ وشی والف

برای اتصال است چنانکه در تگاپو و دوادو پس معنی تگاشتی تگاپو و بسیار دویدن باشد و چون لفظ تگ بمعنی عقب و پس نیز می آید درین صورت الف برای اشباع شود و معنی آن تعاقب باشد یعنی در پی کسی دویدن **مؤلف** عرض کند که تگ بمعنی پس و عقب اصلا نیامده البته تک بکاف تازی بمعنی قریب و پیش گذشت پس این را بکاف تازی بمعنی تعاقب گرفتن من وجه می توان نه بکاف فارسی و دیگری از محققین زباندان و اہل زبان غیر از ہفت و دو محقق ہند نژاد ذکر این نکرده است (اردو) دیکھو تگاپو۔

تگاندن بقول بہار وانند بمعنی افشاندن (ملا طغرا ــــ) جواہر بہاری تگاند لباس ہا صد اپیچید از رنده رہفت طاس ہا صاحب نوادر که ہمان بہار است صراحت مزید کرده که افشاندن جامه و امثال آن تا از گرد و غبار پاک شود **مؤلف** عرض کند که تگانیدن بمعنی اولی بجایش گذشت و صراحت ماخذش ہم ہمد رانجا مذکور بکم غوری این ہر دو محققین است که این را بکاف فارسی قائم کرده اند و تگ که بکاف فارسی گذشت ہیچ تعلق از ماخذ این ندارد (اردو) دیکھو تگانیدن۔

تگاو بقول برہان و جہانگیری و جامع مرادف تگاب که گذشت **مؤلف** عرض کند که مرادف و مبدل اوست چنانکه آب و آو (حکیم سنائی ــــ) داشت زالی بروستای تگاو ہ مہستی نام دختری مه کاو ہ (منوچہری ــــ) وقت سحرگه چکاو خروش برزند در تگاو ہ ساغنگی گیج کاو ساغنگی گنج باد ہ (حکیم سوزنی ــــ) چو آید بادی سبو و دوره خم ہ چو شد تکاسه سبو باد دو تگا و کدو ہ (اردو) دیکھو تگاب۔

تگاور بقول بہار وانند بمعنی ترکیبی آن مقصود

به تگ است از عالم ولاد و دوتا و رو لهذا
اطلاق آن بر مرکب آمده و بعضی گویند اسپ
راهوار خصوصاً چه گویا صاحب تگ است
که قدم باشد و قدم عبارت از رهوار است
به پای مصدر و غیر راهوار عموماً مؤلف عرض
کند که ما حقیقت این بر تگاور بیان کرده ایم که
به کاف تازی گذشت (اردو) دیکھو تگاور۔

(کاف عربی کے ساتھ)

تگاور ابلق اصطلاح۔ بقول مؤید همان
تگاور ابلق که بکاف تازی بجایش گذشت
مؤلف عرض کند که ما حقیقت ماخذ این همه را بجا
بیان کرده ایم (اردو) دیکھو تگاور ابلق۔

تگ بن اصطلاح۔ بقول ملحقات برهان
حوض کوچک باشد مؤلف عرض کند که دیگر
همه محققین ازین اصطلاح ساکت و معاصرین
عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال این گیر آید
توانیم بالفتح و ضم موحده خوانیم که تگ بمعنی
زمین و بن بمعنی بنیاد و سوراخ گذشت اندرین
صورت این کنایه باشد از حوض کوچک (اردو)
چھوٹا حوض۔ مذکر۔

تگ بند اصطلاح۔ بقول وارسته همان
تنگ بند که بکاف تازی بجایش مذکور شد مؤلف
عرض کند که ما حقیقتش همه را انجا عرض کرده ایم
(اردو) دیکھو تنگ بند۔

تگتاز بقول برهان و جامع و جهانگیری بفتح
اول و تای قرشت بر وزن پرواز تاختن و
دویدن و جستجو کردن مؤلف عرض کند که
مبدل همان که بکاف عربی گذشت چنانکه کند
و گند۔ صراحت ماخذ این همه بجا کرده ایم۔
(اردو) دیکھو تکتاز۔

تگ دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
بمعنی دواندن است (نظامی ؎) ز دو بزمین
تخت شاه ریم را بگه تگ به صبا داد و سواریم را بگو

بخیال ما این بکاف عربی است (اردو) دو ڑانا۔	

تگدی بقول بہار و انند گدیہ کردن (حکیم شفائی ؎) بجای تگدی چو مشتری کردن ؛ نہادہ است شب و روز پای دکانش ؛ **مؤلف** عرض کند کہ وارستہ بذیل (پاسے دکانی) ذکر این ہم کردہ گوید کہ اکثر الفاظ فارسی است کہ فارسی زبانان عربی دان تصرفی در آن کردہ بطور عربی ساختہ اند و بعض الفاظ عربی را بطور فارسی تراشیدہ و این ہم یکی از آن است (الخ) ما می گوئیم کہ این متفرس است (اردو) فقیری۔ مؤنث۔

تگرگ بقول برہان و جامع بفتح اول و ثانی و سکون رای قرشت و کاف فارسی (۱) معروف است کہ ژالہ و تگرگ باشد و بفتح رای قرشت بر وزن تعرک (۲) پایہ و پی دیوار را گویند۔ صاحبان سروری و ناصری بمعنی اول قانع (شاعر ؎) ژالہ از نرگس فرو بارید و گل را آب داد ؛ و ز تگرگ روح پرور مالش عناب داد ؛ صاحب فدائی گوید کہ دانہ ہائی کہ یخ بستہ از آسمان می بارد صاحب رہنمای بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار ہم ذکر معنی اول کردہ و صاحب محیط می فرماید کہ بعربی جلید و بترکی دولی و ہندی اولا و گار نامند و سرد مزاج و جملہ افعال مانند برف است و از آن کثیف تر و بقول گیلانی طبع جلید سردتر و گاہی از آن گرمی و خشکی ظاہر می شود بالعرض و برای پیران بد است و آب آن نافع درد دندان حادث از حرارت و نیز آب آن نافع زلو چسپیدہ در حلق و گفتہ اند کہ چون تگرگ را بسیار جمع کردہ پاس بیہن نمایند و بر گردن صاحب سلعہ گلو کہ در بنگالہ می شود بندند باعث تحلیل است **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان باشد بہر دو معنی (اردو) (۱) اولا بقول

آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ تڑالہ۔ تگرگ۔ پتھر۔ بجری (۲) مینہ۔ مذکر۔ دکن مین پایہ کہتے ہین۔

تنگ زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تنگ پرکردن است (اثر شیرازی ؎) ہزار سالہ جگر دستہ ہیم اونہ رسد ہر بپای آہو اگر تنگ زند چو نافہ عبیرہ فحضی صبا دکہ از سند بالا مصدر تنگ زدن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) دوڑنا۔ تنگ و دو کرنا۔ بھاگنا۔

تنگز بقول سروری بفتح تا و کاف فارسی۔ دانہ انگور۔ می فرماید کہ شمس فخری بضم کاف آوردہ و گفتہ کہ قافیہ ندارد و آنرا در شرح ساحی بفتح تا و کسر کاف تصحیح کردہ (ابوالعباس ؎) تنگز نیست کہ گوئی در انگور را و ہمہ شیرہ د بیاع ہیچ نرش کو صراحت مزید کند کہ تنگس ہم گویند۔ صاحب مؤید ہم این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ آنچہ بکاف تازی گذشت اصل است بقول معاصرین عجم و این مبدل آن چنانکہ کند و گند (اردو) دیکھو تکز۔

تنگز وانہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتحتین۔ غلاف دانہ **مؤلف** عرض کند کہ علی الخصوص غلاف تگز خلاف قیاس است و بدون سند استعمال معتبر ندانیم (اردو) تخم کا غلاف جیسے میوے وغیرہ کا وہ مقام جہان تخم رہتا ہے۔ صاحب انند بحوالۂ کشف اللغات بذیل تکز ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مبدل تگز است و بس چنانکہ بازگونہ و باشگونہ و معنی آخرہ ہیچ کہ لغات ترکی ازین ساکت (اردو) دیکھو تکز۔

تنگش بقول مؤید بفتحتین و کاف فارسی دانۂ انگور و بکسر تین اسمی از اسامی ترکان۔

تنگل بقول برہان بفتح اول بر وزن حمل (۱) قورچ تنگی باشد و (۲) بکسر اول پارچہ و رقعہ کہ بر جامہ پینہ کنند (خاقانی ؎) با من پلنگ ساختہ

تگ وتاب اصطلاح - بقول بهار
کنایه از آرام و قرار (نظامی ؎) خسک
ریخته بگذر خواب را * فراموش کرده تگ
وتاب را * می فرماید که اگرچه مشهور (تب وتاب)
بهر دو موحده است بمعنی بی طاقتی واضطراب
لیکن درینجا صحیح نمی شود گو که در نسخهٔ ماخود ما نویس
نباشد چراکه شعر خواجه خود سند است - صاحب
انند نقل نگارش چنانکه عادت اوست **مؤلف**
عرض کند که کتابت این بکاف فارسی تصحیف
است وصحیح به کاف تازی ومعنی این آرام
هرگز نباشد که هیچ یک لفظ ازین مرکب تائیدش
نمی کند بلکه برعکس آن بمعنی تک وتاز است
وترا می گوید که از برای خواب بره گذر خسک
ریخته شد یعنی بالش صحرائی برای خواب خسک است
که دائما مسافرین می ریزند تا بالای زمین سرحی
پیدا شود مقصود شعر همین است که خواب کرد
وتگ وتاز را فراموش کرده قائل (اردو)
دیکھو تگ وتاز -

تگ وتاز اصطلاح - بقول ملحقات برهان
دویدن وتاختن وجستجو کردن - صاحب بحر این
را به کاف تازی آورده وبهار متفق با ملحقات
برهان (محمد رفیع قزوینی ؎) گفت از طول
عمل چند بود در تگ وتاز * رسن این سگ
دیوانگی چند دراز * خان آرزو در سراج می
فرماید که تگ بمعنی دویدن بکاف فارسی وتاز
بمعنی دوانیدن اسپ است وتحقیق آنست
که بمعنی رفتن بتعجیل وشتاب روی خواهد بود و
مجازاً بمعنی جستجوی **مؤلف** عرض کند که بجایش
با به کاف عربی صحیح است که بجایش گذشت و
این مبدل آن چنانکه کند وگند - وبحث این
بر لفظ تک گذشت وتگ وتاز هردو بمعنی ای
دوادوش است وبس (اردو) دیکھو تک وتاز

تگبین بقول ملحقات برهان (۱) آتش را گویند و (۲) نام پهلوانی - صاحب [illegible]

قہرمانس ذکر این کردہ گوید کہ نام پادشاہی وپہلوانی ہم کنائی المشرقنامہ مؤلف عرض کند کہ
معاصرین عجم این را اسم جامد زند و یا زند گویند و نسبت علم گویند کہ فارسیان تیمناً بدین نام موسوم
کردند (اردو) (۱) دیکھو آتش (۲) ایک پہلوان اور بادشاہ کا نام ۔ مذکر ۔

فوقانی بالام

تل بقول برہان وجامع بفتح اول وسکون ثانی (۱) کوہ پست وپشتۂ بلند را گویند و (۲) ہر چیزی
کہ بر روی ہم ریختہ خرمن کردہ باشند و (۳) کنایہ از پسر امرد وشکم گویند عربی است صاحب ناصری
بذکر معنی اول می فرماید کہ مقابل ہامون کہ زمین صاف است (انوری سلمہ) چنین پیکان گل وخنجر بید
از پی آنکہ ۔ تا نسازند کمین وشکالند جدل ۔ بر محیط فلک از ہالہ سپارند و ماہ ۔ بر بسیط کرہ
از خوید زرہ پوشند تل ۔ (ناصری سلمہ) آمد شب ای تبال ہان اندر نام آور تل ۔ تا بر
نشینم یکی بام بنیو دوم این ہامون و تل ۔ و می فرماید کہ طلال واطلال بمعنای جملی جمع آن و معرب
صاحب فرہنگ فدائی می فرماید کہ پشتہ وبلندی کہ از خاک وخشت باشد مگر منیور سنگ نشدہ بہار
این را بمعنی اول بتشدید لام گفتہ (میرزا طاہر وحید سلمہ) جاہ بلند بہ تماشائیان خویش است ۔ گو
بر تل سپہر چرخ برائی فریب چراغ خان آرزو در سراج چراغ الہدایہ ان ذکر معنی اول ودوم کردہ وبجواز
قوسی بتحقیق زمین بلند گفتہ می فرماید کہ اغلب بمعنی دوم مجاز باشد و ہم در چراغ ہدایت می آید
کہ بفتح وتخفیف لام شہرت دارد و بتشدید نیز مؤلف عرض کند کہ صاحب منتخب این را بافتح
و تشدید لام بمعنی پشتہ ریگ وتودۂ خاک لغت عرب گفتہ می فرماید کہ تلال بالکسر جمع آن است پس
خیال ما فارسیان استعمال این ہم بتشدید وہم بتخفیف کردہ اند و بمعنی دوم وسوم مجاز است

و آن را تفریس دانیم کہ بیرا مرد بلند سرین ہم تلی را مانند (اردو) (۱) پشتہ بلند۔ ٹیلہ۔ مذکر۔
(۲) ہر چیز جو تہ بہ تہ رکھی جائے اور زمین سے بلند ہو۔ مؤنث (۳) وہ لڑکا جس کو داڑھی
مونچھ نہ نکلے ہوں۔ مذکر۔

تلا بقول اننذ بکسر اوّل بمعنی ذہب کہ فارسیان عربی دان بطای حطّی نوشتہ اند از عالم
تپیدن۔ صاحب غیاث ذکر این بحوالہ سراج کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ما این را در سراج
اللغات خان آرزو نیافتیم و ازینکہ دیگر ہمہ محققین زبان دان و اہل زبان این را ترک
کردہ اند و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند بدون سند استعمال این را تسلیم نکنیم ازینکہ بادی
این لغت بحوالہ غلط مصنف غیاث است و صاحب اننذ نقل بردارش صاحب سواء السبیل گہ محقق
معربات است ذکر طلا نکردہ و صاحب منتخب ہم تلا یا طلا را باین معنی نہ نوشت بعض محققین اردو
مثلاً صاحب فرہنگ آصفیہ طلا را معرب تلا گویند و مطلّا را در سندش گیرند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال
صاحب محیط طلا را بکسر اوّل فارسی گوید کہ بفارسی زر گویند و بترکی التون و بعربی ذہب و بہ
ہندی سونا و کنچن نیز نامند و آن جسد معدنی است کہ آب در بحار و انہار می آورد پس
متفرق آن با سیماب جمع کردہ می گذارند و گاہ در زمین بسبیل سائر معادن یافتہ می شود و افضل
آن معتدل لطیف و گویند حار رطب است و نزد بقراط حار فقط و گویند مائل بہ گرمی و نزد اطبای
ہند بارد و گویند مزاج آن معتدل مائل بگرمی و با رطوبت غریزی و گویند کہ گرم است و جالی
و لطیف و از مخالطت قوی می گردد و بہترین آن آنست کہ آتش بدان نرسد و از مخالطت
غش خالی بود و احکام آن در تفریح قلب کمتر از یاقوت و منافع بی شمار دارد الخ (اردو)

طلا ـ بقول آصفیہ معرب ـ مذکر ـ زر ـ سرخ ـ سونا ـ

تلاتوف بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری ورشیدی بفتح اول وثانی بالف کشیدہ وفوقانی بواو رسیدہ وبفای زدہ (۱) شور وغوغا را گویند و (۲) کسی را نیز گفتہ اند کہ خود را چرکین وپلید نگہدارد واز کثافت ونجاست پرہیز نکند ومردم ازو نفرت کنند (حکیم اسدی ط) چرخ اختر ازبیم دیوانہ دلیر ٭ زمین با تلاتوف گہ باغریو ٭ (شمس فخری ۲ ب) نباشد فیلسوف آنکس کہ باشد ٭ بہ زشتی ونا پاکی تلاتوف ٭ صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید کہ (۳) بمعنی خوردگی وآشفتگی ہم ـ خان آرزو بذکر ہردو معنی اول الذکر نسبت معنی اول گوید کہ در کلام اسدی تلاتوف بمعنی زلزلہ و لرزہ است نہ شور وغوغا ومی تواند کہ زمینہا تلاتوف گہ باغریو ـ باشد درین صورت بمعنی چرکین ونجس خواہد بود ونسبت سرکین اسپان وغیرہ **مؤلف** عرض کند کہ معنی اول را باعتبار تحقیق صاحب زبان معتبر دانیم واز معنی سوم بیان کردہ صاحب ناصری جا دارد کہ شعر حکیم اسدی را متعلق کنیم باین حال این اسم جامد فارسی زبان می نماید ومعنی اول اصل است کہ تلاج وتوف ہردو بمعنی اول می آید پس بترکیب ہردو بحذف جیم استعمال این کردہ اند ودیگر معانی مجازیش (اردو) (۱) شور وغوغا ـ مذکر ـ (۲) کثیف اور غلیظ شخص (۳) پریشانی ـ آشفتگی ـ مؤنث ـ

تلاج بقول برہان وجہانگیری وسروری وناصری ورشیدی بفتح اول بروزن کلاج بانگ وشغلہ وشور وغوغا وغلغلہ باشد صاحب برہان می فرماید کہ باین معنی بکسر اول بروزن خراج ہم آمدہ (منصور شیرازی ب) ز آہ زخمی وآوای کوس ونالۂ نای ٭ بگوش چرخ رسید

غلغل وغریو و تلاج بود (شمس فخری سـه) بیت
ملکی در زمان عدل او بود گرکسی در ملک بر خیزد
تلاج بود صاحب جامع گوید که تلانج هم به همین
معنی می آید۔ خان آرزو در سراج هم این را

آورده مؤلف عرض کند که مخفف تلانج می نماید
که به همین معنی می آید و اسم جامد فارسی قدیم و بقول بعض
معاصرین عجم لغت ژند و پاژند۔ (اردو) تلانج
تلاتوف کے پہلے معنے۔

تلاس بقول برہان و جامع و سروری بفتح اوّل بر وزن حماس نام شهریست در ترکستان
مؤلف عرض کند که برین تعریف مجمل ترکش تفوق داشت (اردو) تلاس ترکستان
کے ایک شہر کا نام ہے۔ مذکر۔

تلاش بقول بہار (۱) راست کردن و در فرہنگ قوسی (۲) باکسی معارضه و ہمیت
بازی و (۳) مبالغه کردن و (۴) در آویختن (انتہی) و (۵) بمعنی خیال و اندیشه چون
تلاش چیزی آمدن از کسی۔ خان آرزو در سراج بحواله سروری می فرماید که (۶) بر وزن حرم
نام شهری است در ترکستان و از دیگر معانی بالا ساکت صاحب انند این را لغت فارسی گفته با
بہار متفق و ذکر معنی ششم نکرد **مؤلف** عرض کند که تلاش باین معنی در عربی نیامده فارسیان
استعمال این بمعنی جستجو و سعی و کوشش می کنند و بس که استعمالش در ملحقات می آید و با مصادر
فارسی هم مرکب می کنند و آنچه بعض متلاشی را بمعنی فاعلی گرفته متصرف شمارد است که بعض
فارسیان عربی دان این قسم تصرف در لغات فارسی کرده اند اگرچه بتاملی تعیین متلاشی را
غلط دانند (ظهوری سه) بار امید وصل چینگیر بسته اند [illegible] کرد تلاش میرید تلاش
را (و له سه) پی آبرو و عالمے در تلاش شد گر آبرو و خاک کرد [illegible] آنچه [illegible]

معنی ششم آوردہ متعلق بہ تلاس است کہ بہ ہمین مجلہ گذشت و صاحب سروری ہم کہ ماخذ
اوست ذکرش ہمین مجلہ کردہ عجبی نیست کہ تصحیف کتابت خان آرزو باشد و معنی اول تا
پنجم ہم کہ بیان کردہ بہار قابل نظر و ناقابل تسلیم و محتاج سند استعمال و حق آنست کہ این لغت
ترکی است بقول صاحب لغات ترکی بمعنی سعی در فارسی زبان مستعمل (اردو) تلاش۔
بقول آصفیہ ترکی۔ اسم مؤنث جستجو سعی۔ کوشش۔ ڈھونڈنا۔ ڈھونڈھ کھوج تحقیقات سراغ

تلاش آمدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی آمدن جستجو است (صائب ع) تلاش قرب فقر از ہر جگہ دارد نمی آید بکار، کہ نقش پیشانیہ است نقش بوریای او، چو نقش بیجاد کہ از سند بالا استعمال مصدر آییدن پیداست کہ بجایش گذشت (اردو) تلاش ہونا۔

تلاش افتادن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی واقع شدن جست وجو است (جلالای ع) جلالی تشنۂ خط گرد و خال عارضش ہر زد چو تلاش افتد باہم برسر یک دانہ موران را (اردو) تلاش واقع ہونا۔ تلاش ہونا۔

تلاشان | بقول برہان و جامع و رشیدی و ناصری بالفتح بشین معجمہ دار بروزن ہراسان نام مرغزاریست بزرگ در صفاہان۔ خان آرزو در سراج ذکر این کردہ۔ مؤلف عرض کند کہ وجہ تسمیہ این بوضوح نپیوست (اردو) اصفہان میں ایک بڑے سبزہ زار کا نام تلاشان ہے۔ مذکر۔

تلاش داشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف

عرض کند کہ متلاشی بودن است (سعید اشرف
ـه) تلاش بمعنی باریک دارد مرکہ استاد
است ﴿ کہ اینجا صید لاغر بیشتر مطلوب صیاد
است ﴿ مخفی مبادکہ از سند بالا استعمال مصدر
داریدن پیداست نہ داشتن و داریدن بجای
خودش می آید (اردو) تلاش میں ہونا۔
متلاشی ہونا۔ تلاش میں رہنا۔

تلاش کردن | استعمال۔ صاحب [illegible]
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی جستجو کردن است (طالب آملی
ـه) سحر کہ جوہر شمشیر نالہ فاش کنم ﴿ چو جوہر
بہ تیشہ با عالمی تلاش کنم ﴿ مخفی مبادکہ از سند
بالا استعمال تلاش کردن پیداست کہ
بجایش می آید (اردو) تلاش کرنا۔ ڈھونڈنا۔

تلاشی | بقول بہار (۱) تلاش کنندہ می
فرماید کہ بعضی مردم ہندوستان متلاشی بمعنی
تلاش کنندہ گویند غلط محض است و صحیح بمعنی
معنی تلاشی است (نور العین واقف ـه)
دل تلاشی است آن شکرلب را ﴿ شکر [illegible] شد
سعی پیدا آید ﴿ صاحب [illegible] بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاجار
گوید کہ (۲) پاش پاش شدن است صاحب [illegible]
بحوالہ معاصرین عجم می فرماید کہ پریشان شدن مؤلف عرض
کند کہ معنی دوم پیدا کردہ معاصرین عجم است یای نسبت
بر لفظ تلاش زیادہ کردہ اند برای معنی اول و معنی دوم
پارہ پارہ گی و پاش پاشی و پریشانی بیای مصدری۔
(اردو) (۱) تلاش کرنے والا۔ (۲) پریشانی۔ [illegible]

تلاطم | بقول بہار باہم زدن موج دریا۔ می فرماید کہ با لفظ کردن مستعمل مؤلف عرض
کند کہ لغت عرب است بفتحتین و ضم طای حطی۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ فارسیان استعمال
این بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر فارسی کنند کہ در ملحقات می آید (ظہوری ـه) ای کی مردمک
بہشتی چشم از خطر رسید ﴿ گر قلزم شرنگ مرا این تلاطم است ﴿ (اردو) تلاطم بقول آصفیہ

تلافی شدن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده ازینجا ساکت. مؤلف عرض کند که بمعنی معاوضه شدن است (صیقلی یزدی ـــه) رنجیده ام بمرتبهٔ از جفای تو که صد هزار لطف تلافی نمی شود که مخفی مباد که از مصدر بالا استعمال مصدر شدن پیداست که بجایش می آید. (اردو) تلافی ہونا۔ معاوضہ ہونا۔

تلافی کردن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده ازینجا ساکت. مؤلف عرض کند که بمعنی معاوضه کردن است و از مصدر پیش کرده اش استعمال مصدر گشتن پیداست (صائب ـــه) چشم و دهان یار تلافی کند مگر عمر عزیز را که بخواب و خیال رفت ۔ (اردو) تلافی کرنا۔ بدل کرنا۔

تلافی نمودن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده ازینجا ساکت. مؤلف عرض کند که مرادف تلافی کردن است ۔ (صائب ـــه) دیده نمود از عرق شرم تلافی که در نظاره اگر روی تو آتش بجهان زده (اردو) دیکھو تلافی کردن ۔

تلاق بقول برهان و سروری بالکسر و بقول جامع بالفتح بر وزن عراق (۱) آن گوشت زیادتی را گویند که در میان فرج زنان است و (۲) بمعنی پاچهٔ تنبان و شلوار هم آمده. خان آرزو در سراج گوید که هر دو معانی بالا گوید که چون در فارسی قاف نیست غالباً ترکی باشد. مؤلف عرض کند که در ترکی زبان تالاق بمعنی سپرز است و آن عضوی است اندر شکم پس عجبی نیست که فارسیان بحذف الف همین تالاق را مفرس کرده برای هر دو معنی استعمال کرده اند. معنی اوّل اصل باشد و معنی دوم مجاز آن بسبیل تشبیه است. صاحب فرهنگ آصفیه که محقق زبان اردو ست بر شما ذکر تلاق هم کرده گوید که ترکی است مذکر و بیانش را بحالت سکوت گذاشته. در ترکی تالاق خوانیم صحا

اصطلاح ساکت و بخیال ما فضولی بعبارت
که این را بصورت اصطلاحی قائم کردو (الله اکبر)
بجائش گذشت که موضعیست بر کوهی در شیراز
بصفت خاص که ذکرش همه را انجا کرده ایم و
تل بمعنی خودش بجائش گذشت هیچ ضرورت
نداشت که این را بطور اصطلاحی قائم کنند
و تعریفش هم درست نیست هیچ تعلق با تنگنا
ندارد بلکه معنی حقیقی این و سند تل است که بمقام
(الله اکبر) قائم شده است (اردو)
مقام الله اکبر کا ٹیلہ مذکر۔

تلابج بقول جامع و مؤید و سراج و برهان بروزن
ایابج مرادف همان تلاج که گذشت خان آرزو
این را تصحیف تلاج داند مؤلف عرض کند که ما این را
اصل اینهم وآن را مخفف این اسم جامد فارسی فهمیم (اردو) دیکھو تلاج

تلاوت بقول بهار بالکسر خواندن قرآن و جز آن می فرماید که با لفظ کردن مستعمل مؤلف
عرض کند که بفتح واو لغت عرب است فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی قرآن خوانی یا کتب
خوانی می کنند که در ملحقات می آید (اردو) تلاوت بقول آصفیہ عربی اسم مؤنث پڑھنا
قرآن شریف کا پڑھنا (حاصل بالمصدر) یعنے خواندگی۔

تلبا بقول برهان و ملحقات جهانگیری بر وزن حلوا لغت زند و پازند یعنی گوسفند و گاو
و امثال آن صاحب ناصری بحوالهٔ برهان این را بمعنی گاو و گوسفند آورده صاحب انند نقل
نگارش مؤلف عرض کند که تصحیف کتابت ناصری و نقل نگارش دانیم که بیه را ترک کرده
(اردو) بکرے یا گائے کی چربی مؤنث۔

تل باشم اصطلاح۔ بقول ملحقات برهان
قلعه ایست مستحکم و وسیع بطرف شمال حلب
با بین آن و حلب دو روزه راه است مؤلف
عرض کند که باشم هم بدین معنی گذشت و تل

کردہ نسبت معنی ششم گوید کہ جائیست کہ ہوایش شدید البرودت است۔ خان آرزو در چراغ ہدایت
بذکر معنی اوّل و دوم و چہارم گوید کہ (۷) بمعنی رنگ سبز بسیار ہم چنانکہ سبز تلخ گویند و بہار است
معنی دوم گوید کہ سخت و شدید۔ صاحب فدائی نسبت معنی اوّل فرماید کہ یکی از مزہ ہای چہارگانہ
است کہ دوشمان شیرین باشد و آن لبان آنست کہ در کاسنی و مانند آن نہادہ شدہ۔ صاحب
تحقیق الاصطلاحات بخصوصیت بمعنی پنجم قانع مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است
بمعنی اوّل عجب است از برہان و جہانگیری و سراج و سروری و ناصری و جامع و امثالہم کہ این
لغت معروف را ترک کردند محققین ترک ہم این را ترک کردہ اند ازینکہ ترکی نیست و عربی نباشد
پس ترک محققین فارسی تلخ را باشد بالجملہ معنی اوّل حقیقی است و دیگر معانی مجاز آن و معنی ششم
قائم کردۂ بہار و جامع فضول است کہ از سند سالک یزدی تلخ بمعنی دوم پیداست و خان
آرزو در چراغ ہدایت ہمین سند بمعنی دوم گرفتہ و معنی ہفتم قائم کردۂ خان آرزو ہم لغو است
ازینکہ رنگ سبز سیاہی مائل را تلخ گویند پس متعلق شد بہ معنی پنجم۔ استعمال این بہ ترکیب در
ملحقات می آید (اردو) (۱) تلخ۔ بقول آصفیہ کڑوا (۲) تند۔ تیز (۳) تلخ۔ بقولہ ناگوار۔
ناپسند (۴) گہرا۔ مؤنث (۵) کالا۔

تلخ آمدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ متعلق
بمعنی اوّل است و آمدن در ینجا بمعنی ظاہر شدن
(و ہا بہ شکست ولیوبات (ردو ہائے) بستیں (و ۴۷ص)
ز ہجرت گرچہ تلخ آمد بکام عیش تنگ کو شربت
وصل تو کار مومیائی می کند (اردو) کڑوا
معلوم ہونا۔ کڑوا ہونا۔

تلخ ابرو | اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی ترش رو

که در ابرو دی نوای تلخ جبین است و صاحب
بحر این را مرادف تلخ ابرو گوید که بمعنی ترش رو
و بد دماغ گذشت صاحب تحقیق الاصطلاحات این را
بمعنی غیرت و شوخی آشوب عرض کنند که هم درست است شعر از فوقی
گیرد لب صلح چو بانوی که تلخ جبین افتاده‌ام چو شور
تلخی بگیرد ... (اردو) تیکھی تلخ ابرو

تلخ چلوک | اصطلاح بقول برهان با کاف
مشدد و ا ر جیم بضم تاف و واو و کاف دیگر و ضم
مجهول کاسنی صحرائیست که بعربی هندبا
گویند صاحب جامع بذکر معنی بالا املای آن را مرادف
(تلخ جوک) گوید صاحب ناصری هم با شش
صاحب محیط کاسنی دشتی گوید که (هندبای بری) که
و (ابلی صحرائیه) بیونانی طرخشقوق و بهندی
کاسنی دور نامند نبات آن شبیه به کاسنی
بستانی طعم آن بسیار تلخ سرد و خشک در
آخر اول و بقول شیخ سردی آن بیشتر از رطوبت
آن مضر گرده شیرهٔ آن جالی بیاض چشم
و منافع دارد مؤلف عرض کند که تلخ بمعنی
اول او است ولی دانیم چلوک چه معنی دارد
و لغت کدام زبانست ما باعتبار جامع و ناصری که
اهل زبانند چلوک را لغت فارسی دانیم که داخل
این اصطلاح است و صاحب برهان بذیل
(تلخ جوک) هم ذکر چلوک بهمین معنی کرده و
محیط این قلب اضافت (چلوک تلخ) مخفی مباد
که همین لغت بجیم فارسی هم می آید بقول بعض
(اردو) جنگلی کاسنی ۔ [illegible] ۔

تلخ جوان | اصطلاح بقول ملحقات برهان با واو معدوله بر وزن کیف دان (۱) زهر
قاتل (۲) قوت و صوت صاحب بحر هم این را بجیم آورده صاحب مؤید می فرماید که با خاء
موقوف و جیم مضموم (۳) بمعنی زهره یعنی تلخه چنانچه در شرح مخزن است اما در قنیه این را
(تلخ خوان) بمعنی زهر گفته مؤلف عرض کند که ما این را بخای معجمه صحیح دانیم و مقصود

ات برهان هم همین معلوم می شود و وزن کیف دان هم تقاضای همین می کند که تیش نقطه
و نقطه بالا نهاد و صاحب مؤید آن را بجیم نگاشت و صاحب بحر نقلش کرد و مقصود
هان همین می نماید که (تلخ خوان) را بواو معدوله بر وزن کیف دان خوانیم و معنی مستعمل بیان
د مؤید و شرح مخزن هم برای همان (تلخ خوان) است که به خای معجمه می آید و آنچه قطعیه نوشته
ست صحیح است (اردو) (۱) زہر۔ مذکر (۲) سوت۔ مؤنث (۳) پتا۔ مذکر۔

تلخ چوک اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
وزن کرم سوده بمعنی چلوک است که کاسنی صحرائی
ف **مؤلف** عرض کند که بیان صریحی این
(تلخ چلوک) گذشت و این مخفف است
حذف یک کاف دیگر صحیح (اردو) دیکھو
تلخ چلوک۔

(الف) تلخ چکوک اصطلاح۔ بقول مؤید
و رشیدی و جهانگیری مرادف همان (تلخ چکوک)
بجیم عربی گذشت۔ خان آرزو در سراج می فرماید
اینجا به معجمه و جیم فارسی و کاف فارسی و واو مجهول
(ب) تلخ چوک هم بهمین معنی بحذف کاف اول
مخفف این است صاحب رشیدی صراحت

عرض کند که چلوک تره ایست که بجایش می آید و آنچه
از دان تلخ است آن را بدین نام خوانند مؤلف …
عرض کند که همین وجه تسمیه درست معلوم می شود
و کسانی که این را بکاف عربی نوشته اند چنانکه …
تحریف باشد یا بتبدیل این چنانکه کاچ و کاج۔
(اردو) دیکھو تلخ چوک۔

(الف) تلخ حرف اصطلاح۔ صاحبان
(ب) تلخ حرفان بحر و آنند و غیاث
ب را بمعنی کافر نعمتان نوشته اند و الف را
ترک کرده۔ هر که اول نوشت صاحب غیاث
است و دیگر هر دو نقل نگارش **مؤلف** عرض
کند که ترک الف ایما کند که فارسیان استعمالش …

کردہ اند واثر الف مختر زورنہ ضرورت نداشت
کہ واحد را ترک کردہ جمعش را در فرہنگ ہا جا
دہند در حالیکہ استعمال الف اصل است
و عیب جمع آن و ظاہر است (الف) کسی کہ حرف
او تلخ باشد و تخصیص بمعنی کافر نعمت قابل نظر
است (ظہوری ؎) تلخ حرفان را مروت داد
است آن چاشنی ٭ کہ برای تلخکامان شکر انداز است
کنند ٭ استعمال ظہوری ہم بمعنی بیان کردہ ماست
و برای معنی اول الذکر سند واضح می خواہیم از آنکہ
ہیچ یکی از محققین صاحب زبان ذکر این نکردہ
(اردو) (الف) سخت گو ۔ بد زبان (ب)
کافر نعمت وہ لوگ جو کفران نعمت کریں یعنی
ناشکر نعمت ہوں ۔

تلخ خاطر | اصطلاح ۔ بہار ذکر این کردہ
بمعنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش او
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی بمعنی کسی کہ خاطر او
تلخ باشد یعنی کبیدہ خاطر و ناخوش (ظہوری
؎) برہمن از حلاوت مہرت ٭ تلخ خاطر ز آرزوی
صنم ٭ (اردو) تلخ خاطر اس شخص کو بقاعدہ
فارسی کہہ سکتے ہیں جو کبیدہ خاطر ہو اور ناخوش

تلخ خوان | اصطلاح ۔ بقول ملحقات برہان
بہ جیم زہرہ را گویند ۔ آن مشتمل است بہ جگر مؤلف
عرض کند کہ ما صراحت کافی بر (تلخ جوان) کردہ ایم
کہ جیم عربی عوض خای معجمہ گذشت (اردو) دیکھو
تلخ جوان کے کل معنے ۔

تلخ داشتن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر
بمعنی کم سخن داشتن ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ
بمعنی ساکت (صائب ؎) طفل بازی گوش
آرام از معلمی برد ٭ تلخ دارد زندگی بر اولیای
خودکام ما ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر
داریدن است نہ داشتن و داریدن بجای بیش
می آید کہ مرادف داشتن باشد (اردو) کم سخن کرنا

(۲ الف) **تلخ رو** | اصطلاح ۔ بقول بہار

بحر و انند (۱) کنایہ از ترش رو و بیدماغ (وحید ه) بدریا می شود از بازگشت آبہا ظاہر ۔ ہر کہ ہر کس مرجع خلق است باید تلخ رو باشد ۔ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس و (۲) قلب اضافت روی تلخ کہ مرکب توصیفی است (صائب سلہ) بتلخ روکمن اظہار تنگدستی خویش ۔ کہ از طپانچہ چہرہ است ۔ سرخ ۔ در جہان سرخ رو و ہم ۔۔۔۔۔۔۔۔

(ب) تلخ روئی کردن بمعنی تلخ کردن رو و ترش رو شدن (راقم ه) دیدہ با شور سر شکم تلخ روئی می کند ۔ عاقبت از شورش اشکم دل دریا گرفت ۔ مخفی مباد کہ از سند راقم استعمال مصدر گردن پیدا است کہ بجائیش می آید صاحب تحقیق الاصطلاحات ہم ذکر الف کردہ مرادف تلخ جبین گوید (اردو) الف (۱) ترش رو بیدماغ ۔ بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہیں (۲) روئے تلخ وہ صورت جس سے تلخی اور ناگواری ظاہر ہو (ب) بدمزاجی کرنا ۔ بداخلاقی کرنا ۔

(الف) تلخ زبان
(ب) تلخ زبانی

اصطلاح ۔ بہار و انند بذکر این از بعمنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ زبانش در سخن تلخی کند یعنی بشیرینی کار نگیرد کہ بد خلق باشد (صائب ه) بادہ گو تا بمن آن تلخ زبان رام شود ۔ تلخی می تناک تلخی بادام شود ۔ صاحب فرہنگ فدائی گوید کہ مرد بدگو را گویند کہ دشنام و بد و ب ترجمہ بدزبانی و بدگوئی می فرماید کہ کسی کہ زبانش خوش نباشد **مؤلف** عرض کند کہ حاشا کہ این معنی از ب ظاہر شود بلکہ معنی آخرہ متعلق بہ الف است و بدزبانی معنی مصدری دارد نہ فاعلی (اردو) الف تلخ زبان بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہیں یعنے بدزبان (ب) بدزبانی بدگوئی

تلخ ساختن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر (۱) معروف و (۲) بمعنی بی مزہ کردن ۔ صاحب

آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که معنی اول حقیقی است که تلخ کردن است از روی ذائقه و معنی دوم مجاز باشد که تعمیم معنی خلاف تخصیص لفظ است مخفی مباد که از اسنادش استعمال مصدر رسانیدن پیداست که تعریفش بجای خودش می آید (نظامی ؎) اگرچه زین عشرت او تلخ سازید ٭ در بسته نکهت خوش زکان شور نگنجید ٭ (صائب ع) بتحمل ز زندگانی خواب شیرین تلخ می سازد ٭ (واله ع) بحضر زندگانی جاوید تلخ ساخت ٭ مخفی مباد که ناگوار کردن داخل معنی دوم است (اردو) (۱) کڑوا کرنا۔ (۲) بے مزه کرنا۔ ناگوار بنانا۔

تلخ شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که (۱) بمعنی حقیقی است یعنی ذائقه تلخ پیدا کردن و (۲) ناگوار شدن (سلمان ساوجی ؎) آتنگ شد بی پسته ات بر ما جهان ٭ تلخ شد بی شکرت بر ما شراب ٭ (ظهوری ؎) از زهر چشم کیست ظهوری حکایتت ٭ خوابم شد است تلخ چه شیرین فسانه است ٭ مخفی مباد که این لازم تلخ کردن است که همی آید و شامل باشد بر همه معانی تلخ (اردو) (۱) تلخ ہونا۔ کڑوا ہونا (۲) ناگوار ہونا۔

(الف) تلخ شدن خواب
(ب) تلخ شدن زندگانی
(ج) تلخ شدن زندگی
(د) تلخ شدن شراب
(ه) تلخ شدن عیش

مصادر اصطلاحی بقول بهار و بحر دانند تلخ بمعنی ناخوش و بی مزه شدن اینهاست **مؤلف** عرض کند که این مصدر مرکب چون مضاف شود بسوی ماکولات و مشروبات و ما یتعلق بها معنی اولش ذائقه تلخ پیدا کردن است و اگر اضافت آن بسوی غیر آن شود کنایه از ناگوار شدن باشد و صراحت کافی بر تلخ شدن گذشت

صائب (الف سـ۵) پسته ها را لعل می گویند

ریبان چاک کرده تلخ شد از چشم شوخت خواب

بر بادام ها پسند د بر تلخ شدن گذشت

ولہ سـ۵) پیش جهان زکمه دهن تلخ می شود

این شمع را به هیچ شبستان روا مدار که تلخی مباد که در بعض

جا بحالت اضافت بسوی ماکولات و مشروبات

و ما یتعلق بها هم برد و بمعنی تلخ شدن توان گرفت

واضح باد که از سند آخر استعمال مصدر شدن

پیدا است (اردو) الف نیند کا ناگوار

ہونا ۔ ب و ج زندگی تلخ ہونا ۔ ناگوار ہونا ۔

د شراب کڑوی ہونا ۔ ناگوار ہونا ۔ ہ عیش تلخ

ہونا ۔ ناگوار ہونا ۔

تلخ شنفتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر

این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که

شنیدن سخن ناگوار (عرفی شیرازی سـ۵) زین

بزم نه این بار برآشفتم و رفتم یکی بود که تلخی ز

تو شنفتم و رفتم (اردو) ناگوار بات

سننا سماعت کرنا ۔

تلخ عتاب استعمال ۔ بقول انند بحوالہ

منظہر العجائب از اسمای معشوق است مؤلف

عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و موافق

قیاس (اردو) معشوق ۔ مذکر ۔

تلخ عیش اصطلاح ۔ بقول برہان و

ملحقات جہانگیری و بحر و انند کنایه از کسی که آزار

و مکروہی و مصیبتی از حوادث روزگار بدو

رسیده باشد مؤلف عرض کند که اسم فاعل

ترکیبی است و موافق قیاس (اردو) وہ شخص

جس کی زندگی تلخ اور ناگوار ہو ۔ تلخ عیش بھی

ترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں ۔

تلخک بقول برہان و جامع بر وزن زردک

(۱) تصغیر تلخ باشد و (۲) نام گیاہی است

بغایت تلخ و بعضی گویند (۳) خربزه تلخ که بعربی

حنظل و قثاء النعام خوانند و بقول بعض (۴)

کاسنی را گفته اند و (۵) نام گیاہی از طرفا ـــ

سلطان محمود غزنوی۔ صاحب جہانگیری بر معنی
دوم و سوم قانع۔ صاحب سروری ذکر معنی اوّل
و دوم و سوم و چہارم کردہ۔ صاحب ناصری
معنی اوّل و سوم و چہارم را آوردہ (نظامی
؎) بسا حاجی کہ خود را ز اشتر انداخت ٭ کہ
تلک را از تر شک باز نشناخت ٭ خان آرزو
در سراج معنی اوّل برا ترک کردہ مؤلف عرض
کند کہ معنی اوّل موافق قیاس و در دیگر معانی ہم
تلک بتصغیر و تحقیر باشد۔ صاحب محیط ذکر تلک
[illegible] و وانہ [illegible] صراحت فرید یعنی دوم متعذر کہ کدام
گیاہ را فارسیان بدین اسم موسوم کردہ اند۔
[illegible] بیخیال با معنی چہارم و دوم یکی است و ہرچہ
صاحب محیط بر خطل نوشتہ تا ذکرش بر بشز ندو
بسبش کردہ ایم و ہم او ہرچہ بر کاسنی گوید
تا نقش بر انطونیا کردہ ایم (اردو) (۱)
[illegible] تلخ (۲) ایک گھانس کا نام فارسی
[illegible] ہے جس کی تعریف مزید معلوم ہو سکی

(۳) دیکھو بزند اور بشبش (۴) کاسنی۔ دیکھو
انطونیا۔ (۵) تلک سلطان محمود غزنوی کے
ایک ظریف اور مسخرے کا نام تھا۔ مذکر۔

تلخ کام | اصطلاح۔ بقول بہار و مجم و انند
مقابل شیرین کام مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی و کنایہ از کسی کہ نامراد و ناکام باشد (ظہوری
؎) تلخ عرفان را مروت دادہ است ٭ آن چاشنی
کہ بہر ای تلخ کامان شکرانہ از آن کنند ٭ صاحب
فرہنگ فرانگی صراحت خوشی کردہ یعنی آنکہ زندگا
بہ بدی و نومیدی بگذرد (اردو) وہ شخص جو
نامراد ہو اور جس کی زندگی ناامیدی اور ناکامی
کے ساتھہ گزری ہو۔ بقاعدۂ فارسی ناکام کہہ
سکتے ہیں۔

تلخ کامی | اصطلاح۔ یعنی تلخی کام مؤلف
عرض کند کہ ہمان تلخ کام کہ یای مصدری در آخرش
مرکب کردہ یعنی ناخوشی و ناکامی استعمال کنند۔
(ظہوری ؎) تلخ کامی چہ بلا گیست شیرین دہنان

مباد کہ در بعض اسناد بالا استعمال مصدر ساختن وسازیدن وکندن بجای کردن است عیبی ندارد کہ ہر سہ مرادف یکدیگر است (اردو) (۱) شے کو ناگوار کرنا (۲) صورت ترش کرنا (۳) زندگانی تلخ کرنا (۴) شراب کو ناگوار بنانا۔ (۵) عیش کو تلخ کرنا۔

تلخ کمیت اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ غیاث بمعنی کمیتی کہ رنگش مائل بسیاہی باشد **مؤلف** عرض کند کمیت بضم اول و فتح میم و سکون تحتانی بمعنی شراب انگوری و اسپ سرخ رنگ مائل بسیاہی است و ما این لغت را طبع آزمائی غیاث و بی غوری نقل نگارش دانیم۔ از ینکہ تلخ بمعنی سیاہ ہم بجایش گذشت سرخی را کہ بالفظ تلخ مرکب کنند مقصود از آن رنگ مائل بسیاہی باشد چنانکہ سرخ تلخ و سبز و زرد تلخ و امثال آن ہیچ خصوصیت بالفظ کمیت ندارد کہ بر کمیت اصطلاحی قائم کنیم (اردو) وہ چیز یا شراب یا گھوڑا جو سرخی کے ساتھ سیاہی مائل ہو جیسے کمیت

تلخ گردیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تلخ شدن است (شاہی سبزواری ؎) ز چیدن کام جان شیرین شدہ از ذوق دشنامش ❊ مگر گردد تلخ اگر زہر اجل ریزند در کامش ❊ (اردو) تلخ ہونا۔

تلخ گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی حاصل کردن چیزی کہ تلخ است و از سندش استعمال مصدر گیردن پیداست کہ بجایش می آید (طالب آملی ؎) دشنام خلق را ندہم جز دعا جواب ❊ چون ابر تلخ گیرم و شیرین عوض دہم ❊ (اردو) تلخ چیز لینا۔

تلخ گشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تلخ شدن است (شفائی اصفہانی ؎) جرعہ

کز حسرت آن تلخ کامش گشته بود ٭ گم پشیمان گشته بیتیت فرہاد ریز ٭ (اردو) دیکھو تلخ شدن۔

تلخ گفتار اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی تلخ زبان **مؤلف** عرض کند کہ گفتار تند و تیز کنندہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ سخن بہ تلخی کند مقابل شیرین گفتار (شیخ شیراز ؂) امرد انگہ کہ خوب و شیرین است ٭ تلخ گفتار و تند خوی بود ٭ چون بریش آمد و بلوغت شد ٭ مردم آمیز و مہر جوی بود ٭ (اردو) تلخ گفتار۔ بقاعدہ فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو سخت زبانی کرے۔

تلخ گفتن استعمال۔ صاحب جہانگیری گوید کہ بمعنی دشنام دادن و سرزنش کردن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است۔ صاحب آصفی از برای این سند سعدی پیش کردہ کہ بہ تلخ گفتار گذشت و ما آن را برای این درست ندانیم معاصرین عجم استعمال این می کنند (اردو) گالی دینا۔

تلخ گو استعمال۔ بمعنی کسی کہ عادت تلخ گفتن وارد **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (ظہوری ؂) تا نباشند تلخ گویی بتان ٭ کی می ریخت لب انگبین رو بیدہ ٭ (اردو) تلخ گو۔ بقاعدہ فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو گالیاں دے یا سخت گفتگو کرے۔

تلخ مہر استعمال۔ بقول بحر بمعنی (۱) بدبخت **مؤلف** عرض کند کہ بکسر میم باشد۔ اسم فاعل ترکیبی و معاصرین عجم (۲) بمعنی بدخلق و تند مزاج و بی رحم استعمال کنند برای معنی بیان کردہ اش مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) بدبخت۔ بدقسمت (۲) بے رحم۔ بدخلق۔

تلخ نگاہ استعمال۔ بقول بہار و آنند بمعنی تند نگاہ **مؤلف** عرض کند کہ (۱) اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ بہ تندی و درشتی نگاہ کند و (۲) قلب اضافت نگاہ تلخ (صائب ؂) پشت لب پیمانہ ہا سبز شد از زہر کہ آن ساقی بیرحم ہمان تلخ نگاہ ہست ٭ (ظہوری ؂) گر عیش

پیش مرد و غیرہ کہ آن تلخ نگاہ ہمچو تنگ نیست کہ پیدا
کس بہ تابد ہ (اردو) (۱) تلخ نگاہ۔ بقاعدۂ
فارسی اُس شخص کو کہتے ہیں جو بہ تحقیق اور تلخی
سے کسی کو دیکھے۔ بیرحم۔ (۲) نگاہ تلخ۔ مؤنث

تلخ نمودن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ بمعنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی
تلخ بنظر آمدن (فغانی شیرازی ؎) آنکس کہ
ذوق بادہ ببرد تلخ می نمود ہ بگذاشت جام
شربت و میل شراب کرد ہ (اردو) تلخ دکھائی
دینا۔ تلخ نظر آنا۔

تلخ نوا زدن | استعمال۔ آواز بہ تندی و
تیزی بر آوردن۔ مؤلف عرض کند کہ موافق
قیاس است (عرفی ؎) نوا را تلخ تر میزن چو
ذوق نغمہ کم یابی ہ حدی را تیز تر می خوان چو محمل
را گران بینی ہ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال
مصدر ر زدن پیداست کہ بجایش می آید و اینجا
مصدر (تلخ زدن نوا) بود کہ بجایش ترک شد
و تلافی مافات کردہ ایم (اردو) تند آواز کرنا۔

تلخ و ترش | اصطلاح بقول بحر و برہان و جامع و
ناصری و آنند بمعنی محنت و مشقت دنیا۔ مؤلف عرض کند کہ
موافق قیاس است (اردو) دنیا کی محنت اور مشقت۔ مؤنث

تلخ وش | اصطلاح بمعنی تلخ رو باشد۔ مؤلف عرض
کند کہ موافق قیاس است کہ وش بمعنی تشبیہ و نظیر
و مانند آمدہ (حافظ شیرازی ؎) آن تلخ وش کہ صوفی
ام الخبائثش خواند ہ اشہی لنا و احلی من قبلۃ العذارا
ہ (اردو) دیکھو تلخ رو۔

تلخہ | بقول آنند و غیاث بالفتح (۱) خلط صفرا و (۲) بمعنی ظرف آن خلط کہ بہندی پتا گویند می فرما
کہ لغت فارسی است۔ مؤلف عرض کند کہ ہای نسبت بر لفظ تلخ زیادہ کردہ اند و موافق قیاس است
معنی اول اصل است و معنی دوم مجازش (اردو) (۱) خلط صفرا۔ بقاعدۂ فارسی۔ اردو
میں مستعمل ہے۔ بمعنی صفرا۔ صاحب فرہنگ آصفیہ نے خلط پر فرمایا ہی مذکر

شد سخنم شیرین تر ۔ کو (اردو) مبتلائے تلخی ہونا۔

تلخی گذشتن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و معنی ننوشت ۔ مؤلف عرض کند که زائل شدن تلخی است (سعدی ؎)
از آنجا که تلخی که بر من گذشت بود با غم [illegible] روز
شیرین بگشت ۔ (اردو) تلخی گذرنا ۔ تلخی کا زائل ہونا۔

تلخی یافتن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است (فغانی شیرازی ؎)
می توان گفتن که نتوان یافت در بہرہ جام [illegible]
چو آن قند تلخی که فریاد از کند ۔ حلاوت آنکس شد [illegible]
(اردو) تلخی پانا۔

تل زریخ | اصطلاح ۔ بقول بحر بمعنی آتش و انگشت دان ۔ مؤلف عرض کند که (بزیر زریخ) بجای خود گذشت و صراحت معنی زریخ ہم در آنجا کردہ ایم که جوہریست کانی و تل بمعنی تودہ است پس این مرکب را معنی مرادف آن دانیم یعنی انگشت زرتال افروختہ ۔ صاحب بحر در معنی این تصرفی کردہ دیگری از محققین با او نیست ۔ بدون سند استعمال این را تسلیم نکنیم معنی بالا تل بمعنی پشتہ ریگ مذکور شد و معنی لفظی این پشتہ جوہریست و کنایہ باشد از انگشت افروختہ ۔ فارسی قدیم باشد معاصرین عجم بزبان ندارند (اردو) دیکھو تودہ زریخ۔

تلسک | بقول برہان و جامع و رشیدی بکسر اول و ثانی و سکون سین بی نقطہ و کاف خوشہ انگور که جزو خوشہ بزرگ است یعنی خوشہ بزرگ چسپیدہ است خان آرزو در سراج بکسر اول و فتح ثانی نوشتہ گوید که این تصحیف است و صحیح بنون تلنک چنانکه می آید۔ مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان و مبدل تلنک دانیم یا آن را مبدل این که نون بتا بدل شود چنانکه ناکاہ و تاکاہ ۔ نا بیوس چنانکه [illegible] و [illegible] قول صاحب جامع را که خوشہ

صاحب زبان است معتبر تر از زبان آرزو دانیم (اردو) انگور کے خوشہ کا ایک چھوٹا حصہ، نگہ

تل سلطان اصطلاح - بقول ملحقات برہان موضعی است کہ مابین آن و حلب یک منزل راہ است **مؤلف** عرض کند کہ باشد کہ بر بلندی واقع باشد و از بانیان آن کسی باشد کہ سلطان نام دارد و واللہ اعلم بحقیقۃ الحال کہ وجہ تسمیہ این موضع نیوست (اردو) تل سلطان ایک موضع کا نام جو ملک حلب سے ایک منزل پر واقع ہے۔

تل شدن استعمال - بمعنی پشتہ شدن و بصورت پشتہ واقع شدن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس باشد (ظہوری ـه) جستہ تا برق غمش تل شدہ خاکستر دل ہمچو آتش است کہ دود جگری برخیزد (اردو) ٹیلہ ہونا۔

تلطف بقول بہار نرمی نمودن و مہربانی کردن **مؤلف** عرض کند کہ [تحقیق] ... لغت عرب است. فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و با مصادر فارسی مرکب سازند کہ در ملحقات می آید (حافظ شیرازی ـه) آسایش دو گیتی تفسیر این دو حرف است با دوستان تلطف با دشمنان مدارا (اردو) تلطف بقول آصفیہ عربی اسم مذکر مہربانی عنایت کرم

تلطف دیدن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی یافتن مہربانی و کرم است (ناظم ہروی ـه) ولی در پردہ توفیق یوسف بود از و ہرچند می دید این تلطف (اردو) مہربانی پانا۔

تلطف کردن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی کرم و مہربانی کردن است (حافظ ـه) از شرم در حجابم ساقی تلطفی کن باشد کہ بوسہ چند بر آن دہان توان زد گفتی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر گفتن پیداست کہ بجای خویش می آید (اردو) تلطف کرنا کرم کرنا مہربانی کرنا

تلغراف بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار تار برقی را گویند صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ صاحب سواء السبیل این را معرب تلیگراف فرنساوی داند **مؤلف** عرض کند کہ تلیگراف بہ تای ہندی و کاف فارسی لفت انگلیسی است فارسیان این را بہ تبدیل تای ہندی بہ تای عربی و تبدیل کاف فارسی بہ غین معجمہ و حذف یا متصرف کردہ باشند و جا دارد کہ معرب بگوییم کہ معاصرین عجم ہم استعمالش کنند (اردو) ٹیلیگراف انگریزی اسم مذکر۔ تار برقی

تلف بقول بہار بالتحریک (۱) نیست شدن و بمجاز بمعنی ضائع شدن و خراب شدن صاحب بحر برہان گوید کہ (۲) بمعنی آن آ بی کہ بعد از خوردن انگور و امثال آن بجائی بماند **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربی است بمعنی ہلاک شدن کذا فی المنتخب۔ فارسیان بمعنی مجازی استعمال کردہ اند کہ متصرف باشد و استعمال این با مصادر فارسی در ملحقات می آید و بمعنی دوم ہم متصرف دانیم کہ در عربی و ترکی بدین معنی نیامدہ (اردو) (۱) تلف بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ ضائع برباد خراب۔ رائگان (۲) وہ فضلہ جو انگور کھانے کے بعد ظرف میں باقی رہ جائے۔ مذکر۔

تلف شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ضائع شدن است (الہی ہمدانی ؎) خون جگر تلف شد و ذوق گریستن کشد۔ از قرہ ام بجای اشک آبلہ ہای پای را (اردو) تلف ہونا۔ ضائع ہونا۔

تلف کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ضائع کردن است (صائب ؎) از سر مہری آتش شوقم فسردہ است۔ کو روغنی تلف کنی بچراغی کہ مردہ است۔ کو مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال سعد رکردن پیداست کہ بجایش می آید

(اردو) تلف کرنا۔ ضائع کرنا۔

تلف گردیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تلف شدن است (ملا جامی ؎)
شمع ز آسیب تو گردد تلف ہو ہاست در آید به
ویسی ہی تلف ہو (اردو) دیکھو تلف شدن۔

تلف گشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تلف گردیدن (شفائی اصفهانی ؎) گر نمی بود دم تلف می گشت
شمعهای جهان به سرفی چون نجستین ساختند (اردو) دیکھو تلف شدن۔

تلقین بقول بهار فهمانیدن و سخن فرا زبان کسی دادن می فرماید که با لفظ دادن و کردن مستعمل تلقین و یا تلقین مستعمل مؤلف عرض کند که لغت عربی است بالفتح و کسر قاف که فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این می کنند و با مصادر فارسی مرکب هم کرده مستعمل می آید (اردو) تلقین بقول آصفیه عربی اسم مؤنث تعلیم دینا۔ سمجھانا۔

تلقین دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که تفهایش کردن و آگاهانیدن (حافظ شیرازی ؎)
حدیث آرزومندی که در این نامه ثبت افتاد
همانا بی غلط باشد که حافظ داد تلقینم (اردو) تلقین کرنا۔ سکھانا۔ الہام دینا۔

تلقین کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف همان تلقین دادن است که گذشت (سلمان ساوجی ؎) زبان سوسن آزاده در سخن آید
اگر کنم به ثنای تو اش تلقین مخفی مباد که از سند بالا استعمال کردن پیداست که بجا اینش می آید (اردو) تلقین کرنا۔ دیکھو تلقین دادن۔

تلقین گرفتن | استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حاصل کردن اطلاع و آگهی است (کمال خجندی) ز سیرت تند خو رای بر زدن آموخت ٭ که طوطی گیرد از آئینه تلقین چو شنفتی ـ بیاد که سند با استحقاق [illegible] گیرودن است که بجائیش می آید (اردو) تلقین پانا ـ آگاہی حاصل کرنا ـ اطلاع پانا ـ

تلقین نمودن | استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تلقین کردن است (شعر عالی شیرازی) ٭ ساکنان شیراز را جمع نموده او امر و نواهی و بیکی و مواعظ و مسائل یقینی تلقین نموده شد ـ (اردو) دیکھو تلقین کردن ـ

تلقین یافتن | استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تلقین گرفتن است (سعدی شیرازی سه) آن دین و شریعت ز نبی یافته تعلیم ٭ و این جود و شجاعت ز ملک یافته تلقین ٭ (اردو) تلقین پانا ـ دیکھو تلقین گرفتن ـ

تلک | بقول برہان بفتح اوّل و ثانی و سکون کاف (۱) کسی را گویند که سلطنتش بسیار گندہ و پیدا شده و (۲) در جای دیگر بلیت برکنده نوشته بودند بفتح بای ابجد و کاف واللہ اعلم و بفتح اوّل و سکون ثانی (۳) بمعنی بگنج کرده تشیرین است و (۴) نام دورق را نیز گویند ـ و طلق معرب آنست و (۵) نوعی از قماش هم هست و بضم اوّل و سکون ثانی (۶) غلّه باشد که آن را لوبیا خوانند و بکسر اوّل و فتح ثانی (۷) جامهٔ پیشوازه و آستین کوتاه و (۸) درخت سیب صحرائی که بیونانی زعرور و بعربی قوه ثلاث حبات نام دارد و بکسر اوّل و سکون ثانی (۹) بخیل تیره تاره ـ صاحب جهانگیری نسبت معنی اوّل صراحت کند که کسی که سلطنتش پاکنده باشد و بمعنی سوم و ششم نسبت متفق

فرماید کہ شیواز است و ذکر معنی ہشتم و نہم ہم کردہ (اسدی ؎) ہم از تحمل و ہم از الف ہم بند
و ہم از اشارہ و تلک و خود و پند ؎ (شرف شفردہ ؎) قبا بستہ سرو از عطای بحر بلبت
تلک دوختہ بید ز انعام عامست ؎ صاحب جامع باتفاق برہان ذکر ہمہ معانی کردہ معنی دوم
را گذاشت صاحب رشیدی معنی اول و نہم را ترک کردہ ذکر معانی دوم تا نہم کردہ صاحب سروری معنی اول و دوم
و نہم را ترک کردہ ذکر دیگر ہمہ معانی فرمودہ صاحب ناصری بہ معنی چہارم قانع داشتہ بترک صراحت ہمہ معانی سیوم تا
کہ با وصف معانی کثیرہ در شیراز (۱) کیل راگینہ (عقربہ باز آئی) شنیدہ شدہ و تلک نیک و ہمین لوزہ و چہار سیوم با
تناول می فرماید کہ سنگ می خورند پیش گندیدہ خود می خندند ؎ بہار عجم یا نش خان آرزو در
سراج بذکر معنی اول و دوم می فرماید کہ این دو تصحیف است و بذکر معانی سوم تا ششم بصحبت
معنی ہفتم گوید کہ مخفف تراک است و دیگر معانی را گذاشت۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات بہ معنی
ہفتم قناعت فرمودہ **مؤلف** عرض کند کہ ہمہ معانی اسم جامد فارسی زبان است و صاحب
محیط بنسبت ابرک ہر چہ نوشتہ ما بہ ابرک نقلش کردہ ایم و آنچہ بنسبت لیبا گفتہ ذکر آن بہ از دوم
نا مذکور شد و صراحت سیب صحرائی بقولش برازدف و حقیقت زنجبیل بقولش ہمین کہ اسم عربی است
و تفسیرہم و بیونانی ہوطیون و بسریانی زنگبیل و بفارسی شنگبیر و در انگریزی جنجر و بہندی خشک
آن را سونٹھ و تر آن را ادرک گویند بیخی است معروف گرم در آخر سوم و خشک در دوم و
گویند تازہ و تر آن یعنی ادرک گرم در سوم و خشک در اول و خشک آن خشک تا سوم منافع
بی شمار دارد (الخ) (اردو) (۱) گل موچھہ۔ دکن میں اس شخص کو کہتے ہیں جس کے موچھ بڑے
اور گنجان ہوں۔ صاحب آصفیہ نے گل مچھہ پر فرمایا ہے وہ ڈاڑھی کے بال جو ٹھوڑی کے بال

لے بعد رخسار ربن پر رکھ لیتے ہیں (الخ) (۲) وہ شخص جس نے اپنی مونچھ کو اکھیڑا ہو (۳) تلخ کڑوا (۴) دیکھو ابرک (۵) ایک خاص قسم کا کپڑا جس کی تعریف کامل معلوم نہ ہو سکی۔ مذکر۔ (۶) لوبیا۔ دیکھو رادہم (۷) پشواز۔ دیکھو پشواز (۸) جنگلی سیب۔ دیکھو ازوف (۹) ادرک بقول آصفیہ فارسی ہم نوشت۔ ایک قسم کا جس سے چیزیں لکھا کر سونٹھ بناتے ہیں اور آپ ہی نے سونٹھ پر فرمایا ہے ہندی ہم سونٹھ۔ سوٹھی اور ادرک۔ زنجبیل۔ (۱۰) ایک پیمانہ۔ مذکر۔

تلکان بقول ناصری نام جائی است در خراسان کہ معدن تلک در انجا ظاہر شدہ و چنین جائی است در قزوین کہ اوّل تلک در انجا یافتہ شد و ہر دو را معرب کردہ طالقان خوانند و ہر دو شہر اکنون بتقریب اشتباہ یافتہ صاحب انند نقل نگارش او۔ **مؤلف** عرض کند کہ زیادت الف و نون نسبت بہ تلک۔ این ہر دو مقامات را موسوم کردند۔ کان ابرک دارد (اردو) طالقان خراسان اور قزوین میں دو ایسے مقامات کا نام ہے جن میں ابرک کی کان ہے۔ مذکر۔

تلگراف بقول بہار عجم الہ معاصرین نامہ شاہ و چاپار مرادف تلغراف گذشت صاحب بولچال ہم بحوالہ معاصرین عجم ذکر این کردہ صاحب سخندان پارس ذکر این نمودہ می فرماید کہ گاہے فارسیان استعمال مخفف این ہم می کنند چنانکہ گویند کہ ہشت روز است خط نوشتہ بودم جواب نیامد ناچار امروز تیل زدہ ام یعنی تلگراف فرستادم **مؤلف** عرض کند کہ تلیگراف لغت انگلیسی است و در محاورۂ معاصرین عرب معرب آن تلغراف بحذف و تبدیل است۔ فارسیان آن را معرب کردہ اند یعنی بہ تبدیل تای ہندی بہ فوقانی و حذف تحتانی کاف فارسی را بجای خود قائم داشتند و آنچہ صاحب سخندان گوید صراحت ان ہم تیل زدن می آید (اردو) دیکھو تلغراف۔

تلگرافچی اصطلاح بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار مہتمم تار برقی را گویند کہ کار و بار این می کند مؤلف عرض کند کہ از قبیل بندوقچی و باورچی است بہ ترکیب چی کہ لغت ترکی زبان است (اردو) تار برقی کا مہتمم ۔

تلگراف خانہ استعمال ۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ مکانی بر این نام است کہ دران کار و بار تار برقی می شود ۔ صاحب بول چال ہم ذکر این بحوالۂ معاصرین عجم کردہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است مرکب اضافی اختیار ابدال اضافت (اردو) تار گھر ۔ مذکر

(الف) تلمبہ الف بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار آلہ
(ب) تلمبہ چی کہ بوسیلۂ آن آتش را آب زنند و فرو نشانند و ب کسی کہ اہتمام
(ج) تلمبہ فوارہ آن آلہ کند ۔ صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ و صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ مذکور ج را بمعنی فوارہ آوردہ کہ ازان آب زنند مؤلف عرض کند کہ الف را اسم جامد فارسی جدید دانیم و ب و ج مرکب آن معاصرین عجم این را بفتحتین و فتح موحدہ می خوانند ۔ (اردو) الف فیر انجن ۔ مذکر ۔ وہ آلہ جس سے آگ بجھاتے ہیں (ب) فیر انجن کا مہتمم (ج) فیر انجن کا پمپ ۔ مذکر ۔

تلمن بقول برہان بفتح اول و سکون ثانی و میم مکسور بنون زدہ ۔ نیلچی آو می و جیو ۔ ۔ ۔ و دیگر ۔ می فرماید کہ لغت زند و پازند است و ترجمۂ عربی آمین الف ۔ صاحبان ناصری و انند بحوالۂ برہان ذکر این کردہ اند و صاحب جہانگیری ہم در ملحقات آوردہ مؤلف عرض کند کہ تل بمعنی اوست یعنی پشتارہ و من ہم در فارسی زبان بمعنی نمودہ ہر چہ

می آید و بمعنی سوراخ وسط شاهین ترازو هم ـ پس این اسم مرکب معلوم می شود از

تل ومن (اردو) ناک ـ مؤنث ـ

تلمیح بقول انند بر وزن تفعیل ـ لغت عرب است بمعنی نگاه سبک کردن بسوی چیزی

و باصطلاح اهل معانی اشارت کردن در کلام بقصه یا آوردن اصطلاحات نجوم و موسیقی

وغیره یا آیات قرآن مجید یا احادیث وغیره **مؤلف** عرض کند که در فارسی زبان بجای این

معنی اصطلاحی لغتی دیگر نیست ازینجاست که ما این را جا داده ایم (اردو) تلمیح بقول

آصفیه عربی ـ اسم مؤنث ـ علم بیان کی اصطلاح مین کسی قصه وغیره کا کلام مین اشاره کرنا ـ

تلمیذ بقول بهار بر وزن تعویذ شاگرد می فرماید که بالکسر معرب و تلامذه و تلامیذ جمع آن

صاحب انند گوید که تلمیذ فارسی است و عربی فصیح نیست و لهذا صاحب قاموس ذکر این

نکرد و صاحب سوار السبیل که محقق معربات است ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که اسم جامد

فارسی زبان است و صاحب منتخب هم این را فارسی گوید عجب است از محققین فارسی زبان

که این را ترک کرده اند از ینکه زحمت تحقیق را بر نداشتند (اردو) تلمیذ ـ بقول آصفیه ـ

عربی ـ اسم مذکر ـ شاگرد ـ طالب العلم ـ

تلمیس و جلمیس بقول ناصری بپارسی قدیم سریانی نام دو پسر گلشاه یعنی آدم بوده

بعربی قابیل و هابیل خوانده اند و دو دختر را که یکی اکلیما و دیگری اکلیما نام داشتند بدین دو برادر

داد ـ اکلیما که بتلمیس رسید خوب تر از ان بود که بجلمیس داده شد بنا برین جلمیس از راه

غرض نفس حسد و قتی که تلمیس بخواب رفته بود سنگی بر سرش زده او را بکشت و آدم بزبان

بزبانی هابیل شعر وار مرثیتی فرمود و مضمون او را یعرب ابن قحطان بعربی ترجمه کرده مشهور است
وی شاید که این چهار نام سریانی باشد از لغت و ساتیر نقل کرده شد **مؤلف** عرض کند که قول
ناصری که محقق زبان خود است اعتبار را شاید (اردو) تمیس و جلیس فارسی قدیم میں آدم
کے دو لڑکوں کا نام ہے جن کو عربی میں قابیل و ہابیل کہتے ہیں ۔ مذکر ۔

تلنده بقول برہان و جہانگیری و جامع و انند و مؤید بفتح اول و دوم با نون بر وزن نیز مده کج زبان را
گویند یعنی شخصی که درست تکلم نتواند نمود و او را بعربی فافاة خوانند خان آرزو در سراج گوید
این بحواله برہان کرده **مؤلف** عرض کند که مقصود محققین بالا لغزش در زبان است یعنی
لغزش کننده در زبان که سخن صاف ادا نتواند کرد و این ظاهر اسم فاعل معلوم می شود از
مصدر تلیدن که بقول صاحب سراج بمعنی لغزیدن بجا لش می آید محققین بالا از تحقیق سر تا رفته اند
و اسم جامد خیال کردند (اردو) کج زبان صاف گفتگو کرنے والا ۔

تلنک بقول ناصری و برہان بفتح اول و نون و سکون ثانی و کاف بروزن شبیه چنبه تالو
مؤلف عرض کند که باعتبار ناصری این را اسم جامد خوانیم صاحب محیط ذکر این کرده و تا حال
از تعریف مزید قاصریم مخفی مباد که همین لغت بکاف فارسی هم آمده و صاحب جامع آن را بمعنی سقف دهان
بکاف عربی نوشته است ما همه را اینجا هر دو را تسلیم کرده ایم (اردو) ایک ہے کو نام ہے جن معنی
تلنک کہا ہے جو شفتالو سے مشابہ ہوتا ہے ۔ مذکر ۔ دیکھو تلنگ ۔

تلنک بقول جامع بر وزن نیرنگ بکاف عربی (۱) بمعنی حاجت و خواهش و نیاز چه تلنگی بمعنی خواهش کننده باشد و (۲) هم بر وزن
انگشت گانه آنچه از ابهام و دوم و سوم بکاف ادا شده [illegible]

وسوم بکاف فارسی کند و بہ ذکر معنی چہارم گوید
کہ لما بہ اجماع تلنگ بہر دو کاف کہ بمعنی خوشہ
انگور بہ گذشت کہ آن را تلنگ و تلنگ خوانند و
و بذکر معنی پنجم گوید کہ تحقیق آنست کہ تلنگ در
اصل ہندی تی لنگ است بمعنی ملک مذکور و اہل
ملک خصوصاً بہمین آن ملک و تلنگانہ مخصوص نام
ملک مذکور است و کلمہ آنہ در ہندوستان برای
نسبت چنانکہ راجپوتانہ و این نیز قریب بہ فارسی
است از عالم توافق لسانین **مؤلف** عرض
کند کہ بیچارہ در چراغ ہدایت بذیل (تلنگ
دائرہ) ہم ذکر معانی این کردہ و معنی ہفتم بیان
کردہ و وابستہ را ہم ہمدر آنجا آوردہ بخیال
ما این اسم جامد فارسی زبان بکاف فارسی و عربی
ہر دو است و بہ اعتبار صاحبان تحقیق کہ بعض آن
اہل زبانند ہمہ معانی را تسلیم کنیم و مقصود معنی
سوم جرس نباشد کہ امتحان صدای دف و دائرہ
است بہ انگشتان (اردو) (۱) حاجت

خواہش۔ مؤنث (۲) وہ لڑکا جس کے ڈاڑھی
مونچھ نہ ہو۔ امرد۔ مذکر (۳) ڈھول یا دائرہ
کا امتحان انگلیوں کے ذریعہ سے۔ مذکر۔ (۴)
انگور کا چھوٹا خوشہ جو بڑے خوشہ پر ہو۔ مذکر
(۵) تلنگانہ۔ مذکر۔ دکن کے ملک کا وہ حصہ جس
میں تلنگی بولی جاتی ہے۔ (۶) دیکھو تلنگ (۷)۔
دردمندی۔ مؤنث۔

تلنگانہ بقول بہار بمعنی (۱) گدایانہ جیسا جہان
سروری و رشیدی بذیل تلنگ ذکر این بمعنی دوم
ولایتی از ملک دکن کردہ اند یعنی مرادف معنی
پنجم تلنگ۔ خان آرزو و سراج بذیل تلنگ
کہ تلنگ در اصل ہندی۔ تی لنگ است بمعنی
ملک مذکور و اہل ملک خصوصاً بہمین آن ملک و
تلنگانہ مخصوص نام ملک مذکور و کلمہ آنہ در
ہندوستان برای نسبت است در ملک۔
چنانکہ راجپوتانہ و گوندوانہ و این نیز قریب بہ
فارسی است از عالم توافق لسان و تلنگیانہ

به تلنگ بمعنی گدا یابد **مؤلف** عرض کند که معنی اول
را بدون سند استعمال تسلیم نکنیم و اگر پیش شود این
را مخفف تلنگیانه دانیم که گنجایش می آید و آنچه
خان آرزو نسبت معنی دوم در بیان ماخذ طبع آزمائی
کرده که آنه را الفاظ هندی برای نسبت دانسته فضولی
اوست آنه کلمهٔ فارسی زبان است که افادهٔ معنی
لیاقت کند چنانکه شاهانه و جرمانه پس فارسیان تلنگ
را بترکیب آنه تلنگانه کردند و اهل هند باتباع فارسیان
بعض الفاظ هندی راهم با آنهٔ فارسی مرکب می کنند
که این قسم عمل در بسیاری از الفاظ هندی است
(سعدی ما سلف) قبای تلنگانه بر تن کنند که بد فعل جنبش
چنانه زدن کنند چو (اردو) (۱) دیکھو تلنگیانہ کے
پہلے معنے (۲) دیکھو تلنگ کے پانچویں معنے ۔

تلنگبین بقول برهان و جامع بر وزن و
معنی ترنجبین است و آن داروئی است شیرین
و مانند شبنم بر خار شتری نشیند صاحب جهانگیری
این را مرادف ترنجبین گوید که گذشت ۔ صاحب
سروری از نزاری سند آورده (ف) در سواد
صبا زلیست عجب بهر بر هر گل با تلنگبین باشد که
مؤلف عرض کند که خان آرزو در سراج
درست گوید که ترنگبین که گذشت اصل است
و این مصحفش چنانکه آروند و الوند (اردو)
دیکھو ترنگبین ۔

تلنگ دائره اصطلاح ۔ خان آرزو
در چراغ هدایت گوید که (۱) دائره و غیر آنست
که دائرهٔ دف را به انگشتان زنند تا صدا برآید
و (۲) بازئی است که طفلان خطی کشیده مهره
بازی کنند و مهره هر که از آن برآید برد اند و دست
(اشرف ما سلف) بر خاست چو ساز در میان آن دم
که دم تلنگ دائره بر نقش و زلّه بر دارش
بهار نسبت معنی اول می فرماید و تعریفش بهتر از
استاد و یعنی آوازیکه از دائره به نواختن برآید
و دیگر معنی دوم هم کند و (۳) بالکسر بمعنی زدن
دائره و دف با انگشتان تا صدا از وی برآید ۔

وہردو محققین بالا گویند کہ از اہل زبان بہ تحقیق
رسیدہ کہ (بہ تلنگ دائرہ کار کردن) کنایہ از کار
بہ آسانی کردن است چنانچہ از کلام اشرف ہم
مستفاد می شود مؤلف عرض کند کہ محقق نادار
وبہار زلہ بردار ہردو این مصدر مرکب را
از کلام اشرف پیدا کردہ اند وما این را فضول
دانیم سند اشرف متعلق بمعنی اول وسوم می توان
مخفی مباد کہ مقصود بہار از معنی سوم حاصل بالمصدر
باشد نہ مصدر واین مرکب اضافی است تلنگ
دریں جا بمعنی مطلق صدا است ۔ وبرای معنی دوم
سند استعمال می خواہیم کہ محققین اہل زبان ودیگر
اہل تحقیق زبان دان ازین ساکت اند مخفی مباد
کہ معاصرین عجم بمعنی اول وسوم حرکت وآواز
را مخصوص کنند یعنی امتحان آواز دف وہمچنین
آواز امتحان دف وامثال آن (اردو)
(۱) ڈھول کا امتحان جو بجانے سے پہلے انگلیوں
سے تھاپ لگا کر کیا جاتا ہے ۔ مذکر (۲) ایک خاص
قسم کا کھیل ۔ مذکر (۳) ڈھول وغیرہ کی وہ آواز
جو بجانے سے پہلے بطور امتحان کی جائے ۔ مؤنث

تلنگی بالقول بہ بیان بضم اول وفتح ثانی (۱)
نیاز مند وخواہش کنندہ وگدا را گویند وبکسر ثالث
(۲) مخفف تولنگی است کہ میان پاچہ باشد و
(۳) کنایہ از پیر امرد وضخیم ومترش وبی باک و
غونی وتونی ہم صاحب رشیدی بمعنی اول قانع
وصاحب سروری سند بہ از شمس الدین کوتوال
(لہ) از تلنگی مجوی صدق وصواب چہ کہ تجوید
کسی نہ آتش آب چہ ہم ادمی فرماید کہ درین ایام
(۴) بمعنی جلف وجری ۔ صاحب مؤید ہم بمعنی
اول قناعت کردہ مؤلف عرض کند کہ یاے
نسبت بر لفظ تلنگ زیادہ کردہ اند ومعنی اول
موافق قیاس است ومعنی دوم از تولنگی پیدا
می نماید ومیان پاچہ پارچہ ایست کہ بر میان ساختہ
شود ہمچون پاچہ ازار وہمین است تہ لنگی وتہ لنگ
وتولنگ مبدلش واین معنی را اشتیاق سند می بایم

که غیر از سرهان دیگری ذکرش نکند و معنی سوم مجازا
معنی دوم یافته می شود که همین باشد لباس امردان
در عجم عموماً و در معنی چهارم که جلف است مراد اوشان
از ظالم باشد و این مجاز معنی سوم می نماید که امردان
را ظالم گفتند چنانکه فارسیان یار خود را ظالم
می گویند بالجمله رای معنی اول و چهارم دیگر معانی
را قابل نظر دانیم و بدون سند استعمال تحقیق آن
نمی توانیم کرد و معنی چهارم را باعتبار صاحب
سروری که محقق اهل زبانست تسلیم کنیم (اردو)
(۱) نیازمند خواهشمند حرصمند فقیر (۲) ایک
قسم کا تہبند مذکر (۳) وہ لڑکا جس کی ڈاڑھی
اور مونچھ بھیگتی ہوں۔ (۴) ظالم۔

تلنگیانہ | بقول سروری بضم تا و فتح لام و
نون دوم با کاف فارسی (۱) حاجت مندانہ
وگدایانہ منسوب بہ تلنگی که گذشت می فرماید که
درین زمانه بہ جلف و جسری اطلاق کنند مقصود
از (۲) ظالمانہ باشد (سراج الدین راجی)
شاه رشید چون ترانه خود دید وضع تلنگیانه او بگو
می فرماید که بحذف یا هم مستعمل صاحب رشیدی
بمعنی اول قانع و خان آرزو در سراج هم بمعنی
اول قناعت کرده **مؤلف** عرض کند که باعتبار
سروری که محقق زبان خود است معنی دوم را هم
معتبر دانیم و مجرد معنی جلف بقولش به تلنگی گذشت
طرز تعریفش حقیقت را ظاهر کرد و مخفی مباد که بحسب قواعد
فارسی زبان کلمہ آنه که افاده معنی قابلیت ولیاقت
کند مرکب است با لفظ تلنگی یعنی بقابلیت تلنگی
و مراد از حاجت مندانه و گدایانه و لفظ گدایانه
هم خوش تمثیل این است (اردو) (۱) حاجت
مندانہ فقیرانہ۔ (۲) ظالمانہ۔

تلنہ | بقول برہان وجہانگیری وجامع ورشیدی
بضم اول و سکون ثانی و فتح نون بمعنی حاجت و
خواهش و نیاز و ضرورت (کمال اسمعیل)
اکنون که هیچ سود ندارد دو بار [illegible]
[illegible] که هستی [illegible]

صاحب سروری فرماید که ہمان تلنگ که گذشت خان آرزو در سراج گوید که این لغت عرب است بتشدید نون و فارسیان استعمال این بتخفیف کنند **مؤلف** عرض کند که صاحب منتخب که محقق لغات عرب است ذکر این نکرد و صاحب منتہی الارب این را بمعنی حاجت آورده پس قول خان آرزو قرین صواب است و جا دارد که تلنگ را ہم که بہمین معنی گذشت بر سبیل تبدیل تعلق این باشد متصرف در اعراب (اردو) حاجت خواہش مؤنث نیاز مذکر ضرورت۔ مؤنث (دیکھو تلنگ)

تلو بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و ناصری و رشیدی بفتح اول بر وزن زلو (۱) مطلق خار را گویند و بضم اول (۲) پائین تیر باشد جائیکه پی در آن پیچند و رنگ کنند و پیکان مضبوط سازند (ابو رافع) تیر اندر قلب دشمن تا تلو ہمی خلد چو آنکه در چشمش تلو بخان آرزو در سراج ذکر ہر دو معنی کرده **مؤلف** عرض کند که ہر دو معنی اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) (۱) کانٹا۔ مذکر (۲) تیر کا وہ مقام جہان پیکان مضبوط کرین۔ مذکر۔

تلوازه بقول لطائف سپان خانه که از چوب سازند۔ در ہندی مچان گویند **مؤلف** عرض کند که مچان در ہندی خانه نیست بلکه آن مقام را نام است که در دیوار خانه برای داشتن و گذاشتن سامان قائم کنند که بعربی رف گویند دیگری از محققین ذکر این نکرده ما این را اسم جامد دانیم که معاصرین عجم ذکر این کنند (اردو) مچان بقول آصفیه ہندی۔ اسم مذکر۔ ٹانڈ۔ ٹانڈ وه تختے یا لکڑیان جو دیوار میں اسباب وغیره رکھنے کے واسطے زمین سے اونچی لگا دیتے ہین۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے که دکن مین اس مقام کو بھی مچان کہتے ہین جو کھیتون مین چار لکڑیون پر قائم کرتے ہین تاکہ شب مین کاشتکار بغرض حفاظت وہان رہے۔

تلواسه بقول برہان بر وزن چلپاسه (۱) اضطراب و بی آرامی و بی قراری و اندوه (۲) میل بچیزی داشتن صاحبان جامع و جہانگیری و ناصری ذکر معنی اول کرده اند (جمال الدین اشہری سه) زبس تلواسه کاندر جان من بود * تو گفتی مردنم درمان من بود * صاحب رشیدی این را مرادف تالواسه گوید که بجایش گذشت بہار ذکر این کرده میفزاید که با لفظ کردن و گرفتن مستعمل ـ خان آرزو در سراج این را صحیح بفتح اول داند که مخفف تالواسه است و بحوالهٔ رشیدی گوید که در کلام قدما نیامده و غیر از کلام خسرو یافته نشد **مؤلف** عرض کند که قول ناصری و جامع که محققین اہل زبانند بر آنکه معنی اول سندی را مانند هیچ ضرورت ندارد که کلام شعرا را برای این ضرور دانیم ـ و این درست است که این را مخفف تالواسه گوئیم که بجایش گذشت و معنی دوم مجاز باشد (اردو) (۱) دیکھو تالواسه (۲) خواهش ـ رغبت ـ مؤنث ـ

تلواسه بودن استعمال بمعنی بیا رضوع بودن بی قراری **مؤلف** عرض کند که سند این از اشہری بر تلواسه گذشت موافق قیاس است (اردو) بی قراری رہنا ـ اضطراب رہنا ـ

تلواسه کردن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این بحوالهٔ بہار کرده و از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که اضطراب و بیقراری کردن سند این پیش نظر نیست ندارد که موافق قیاس است ـ (اردو) مضطرب اور بیقرار ہونا ـ

تلواسه گرفتن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مبتلای اضطراب شدن و عارض شدن بیقراری و اضطراب (ملا جامی سه) آن یکی را گرفته تلواسه * کاخور و بیشتر زہم کاسه * (اردو) اضطراب لاحق ہونا ـ بیقراری ہونا ـ

تلوسه بقول برہان بفتح اول بر وزن وسوسه مخفف تلواسه که (۱) اضطراب و بیقراری و

پسندند و بذکر معنی چهارم می طرازد که قوسی بیابے
فارسی گفته و بحوالهٔ سروری ذکر معنی سوم و پنجم هم
کرده و هم او در چراغ هدایت صراحت مزید نسبت
معنی اول کند که اقسام دارد یک قسم آنست
که جانوری در قفس انداخته بهمان قفس جانور دیگر
شکار کنند - بهار بر ذکر معنی اول قانع بصراحتی که
خان آرزو کرد - صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ
ناصرالدین شاه قاچار ذکر معنی اول بدین صراحت
کند که دام است **مؤلف** عرض کند که بهمه

معانی اسم جامد فارسی زبان دانیم و تلیه که بیای
فارسی بمعنی چهارم گذشت مبدل این چنانکه
تخم و تخم و جادار که آن را هم اسم جامد دانیم
و اشارهٔ این هم همدرا انجا کرده ایم نسبت معنی اول
عرض می شود که مطلق دام است بهر صورت که سازند
(اردو) (۱) دام خواہ کسی شکل کا ہو جس سے جانوروں
کو گرفتار کریں - مذکر (۲) طویلہ یا وہ مقام جہاں چار
پایوں کو - کہتے ہیں - مذکر (۳) دیکھو اتو (۴)
دیکھو تلیہ (۵) سونا - مذکر - دیکھو تلا -

تلی القول برہان بضم اول و کسر ثانی و سکون تحتانی مجہول بمعنی (۱) دست افراز و (۲) دست
افراز دان سرتراشان و حجامان باشد و (۳) کیسهٔ خیاطان که سوزن و ابریشم و انگشتوانه
دران نهند و (۴) بکسر اول طلا را گویند - صاحب جهانگیری بر ذکر معنی اول و چهارم قانع
و در معنی اول خصوصیت سرتراشان کند - صاحب رشیدی ذکر معنی دوم و سوم و چهارم هم
کرده (سراج الدین راجی سنه) تلی تیر تو از خون خصم رنگین است ✿ ببای مردی شنجرف احتیاجش
نیست ✿ (حکیم سوزنی سنه) ندیده تله سوزنم که سوزنیم ✿ نیم چو سوزن درزی نهان میان
تلی ✿ (سعدی سنه) وجود مردم دانا مثال زر تلی است ✿ که هر کجا که رود قدر و قیمتش دانند
✿ می فرماید که (۵) بمعنی تلو هم آمده که گذشت صاحب سروری ذکر معنی اول و سوم و پنجم

کردہ می فرماید کہ تولی باضافۂ واو ہم می آید بمعنی اول۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید کہ معنی دوم مجاز باشد و ذکر معنی سوم کردہ نسبت معنی چہارم می فرماید کہ تحقیق آنست طلا در اصل بہ تای قرشت تلا بودہ فارسیان عربی دان بطای حطی نوشتند و تلی امالۂ آنست و بذکر معنی پنجم گوید کہ می توان کہ واو بہ یا بدل شود **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول اسم جامد و انیم و معنی دوم مجاز معنی اول و معنی سوم مجاز معنی دوم و بمعنی چہارم بقول خان آرزو امالۂ تلی باینکہ عربی دانان بالف مقصورہ خوانند و الف آخر را بصورت تحتانی نوشتند و بمعنی پنجم مبدل تلو چنانکہ انگور و انگیر (اردو) (۱) استرہ۔ مذکر (۲) حجام کی دہوپٹی۔ مؤنث۔ یہہ دکن کا محاورہ ہے۔ وہ صندوق یا کیسہ جس مین حجام اپنا سامان رکہتا ہے۔ مذکر (۳) درزی کا صندوق یا کیسہ جس مین سامان دوخت ہوتا ہے۔ مذکر۔ دکن مین درزی کا اڈہ کہتے ہین۔ مذکر (۴) دیکہو طلا (۵) دیکہو تلو۔

تلیبار بقول برہان و جامع و رشیدی بفتح اول و ثالث مجہول و بای ابجد بہ الف کشیدہ بروزن خریدار۔ خانہ را گویند کہ بجہت کرم پیلہ چوب بندی کنند تا پیلہ حاصل شود۔ صاحب جہانگیری بذکر این گوید کہ تلیوار ہم بہمین معنی آمدہ (جمال گیلانی ؎) بدر و بام خانہ بگذشتند ؁ چو تلیبار آشنا گشتند ؁ صاحب ناصری بذکر ہر دو می فرماید کہ تلیبا ہم بہمین معنی آمدہ۔ خان آرزو در سراج می طرازد کہ تلیوار مبدل این است **مؤلف** عرض کند کہ بلحاظ معانی دوم و سوم تلی این مرکب با وار و قیاس کنیم کہ معنی لفظی این مثل صندوق حجامان و خیاطان است کہ خانہ خانہ باشد و تلیبار مبدلش کہ واو بہ موحدہ بدل شود چنانکہ آوہ و آبہ و تلیبا رہم مبدلش چنانکہ

رکھنز (اردو) وہ لکڑی کا خانہ دار گھر جو ریشم کے کیڑوں کے لیے بنایا جاتا ہے۔ مذکر۔

تلبیدن بقول رہنا بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی لرزیدن **مؤلف** عرض می کند کہ ہمہ محققین مصادر وغیر مصادر ازین ساکت و بخیال ما مرکب است از اسم جامد تول کہ بمعنی وحشت آید بحذف واو و یای معروف و علامت مصدر دن۔ بہ اصول ما مصدر اصلی است کہ اسم جامد این لغت فارسی است و تلندہ کہ گذشت اسم فاعل این و ما اشارۂ این ہمہ را آنجا کردہ ایم معنی لفظی این بلحاظ ماخذ وحشت کردن ولیکن استعمال فارسیان معاصر بمعنی لرزیدن است کامل التصریف باشد و مضارع این تلد (اردو) کانپنا۔

تلیمان بقول برہان بروزن تریمان نام پہلوانیست ایرانی و بقول بعض تورانی صاحب جہانگیری بر پہلوان ایران قانع و صاحب جامع بر مجرد پہلوان۔ صاحب رشیدی متفق با جہانگیری و صاحب سروری پہلوان تورانی گوید۔ خان آرزو در سراج ہمزبان برہان **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این محقق نشد ایرانی باشد یا تورانی علم است و بس و ازینکہ بقول معاصرین عجم پہلوانیست بسیار معروف ما این را جا دادہ ایم و معاصرین عجم این را منسوب بہ ایران کنند (اردو) تلیمان ایک پہلوان کا نام ہے جو ایران یا توران میں گزرا ہے۔ مذکر۔

تلیوار بقول برہان و جہانگیری و جامع و ناصری و رشیدی بروزن بمعنی تلیبار است **مؤلف** عرض می کند کہ با حقیقت این ہمہ را آنجا عرض کردہ ایم کہ این اصل است و آن مبدل این بابدال فا بواو و ...

فوقانی با میم

تم بقول برہان و جامع و رشیدی و سروری و ناصری بفتح اول و سکون ثانی آفتی است

که در چشم پیدا می شود مانند پرده و آن را بعربی غشاوه گویند (ابن یمین سے) هر کس نشان
سرو من اندرین بیند او نبیند اگرچه در بصرش آفت تم است ﴿خان آرزو و سراج گویند
که ظاهراً تحقیق تمر است که بدین معنی می آید مؤلف عرض کند که اتفاق داریم با و پرده
عنکبوت هم بدین معنی گذشت (اردو) دھندلاپن - مذکر - دیکھو پردہ عنکبوت -

تمانشغا | بقول برہان و جامع و آنند و سراج بضم اول بروزن اماج کیسه درازی را گویند که
از ریسمان و ریشم بافند مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است -
(اردو) ہمیانی - مؤنث - دیکھو اپرانداخ -

تمارخ | صاحب مؤید بذیل لغات فارسی گوید که گیاه تنک را گویند کذا فی بحر الطب
مؤلف عرض کند که در نسخ قلمی ہمین معنی بر تمارخ نوشته که می آید و تصحیف کاتبین مطبع نولکشور
پیش نیست (اردو) دیکھو تمارخ -

(الف) **تماخره** | بقول برہان بفتح اول و خای نقطه دار و رای بی نقطه (۱) بمعنی ہزل و مزاح
و مسخرگی و ظرافت می فرماید که (۲) بسکون خای نقطه دار ہم گفته اند بمعنی مطلق سخن احمقانه
و خوش طبعی و نحو آن - صاحب سروری در ہر دو معنی نیز ذکر دارد و خای نقطه دار آورده - صاحبان جہانگیری
و جامع و رشیدی و ناصری و سراج بر معنی اول قانع (حکیم ناصر خسرو سے) گر تو تماخره کنی انده
چنین سفر چه سر خویشتن کنی توشه بهمین تماخره ﴿بہار بذکر معنی اول گوید که با لفظ فراگرفتن و کردن
مستعمل مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی فصیح و بلیغ ... - - - - - - - - - - - - -

(ب) **تماخره فراگرفتن** | بمعنی مسخرگی اختیار کردن است (پسر بهای جامی سے)

ای احمق کہ ہر کہ ترا دید از غریب بحالی فرا گرفت مزاح و تماخرہ بکرد ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ج) **تماخرہ کردن و کندن** | بمعنی مسخرگی کردن است و سندش از ناصر خسرو بالف گذشت (اردو) الف (۱) مسخرگی ظرافت ۔ مؤنث (۲) بات ۔ مؤنث (ب) مسخرگی اختیار کرنا (ج) مسخرگی کرنا ۔

تارخ | بقول ملحقات برہان بفتح اوّل و رای قرشت گیاہ تنک را گویند مؤلف عرض کند کہ در نسخ قلمی مؤید ہم این لغت بہمین معنی یافتہ می شود ۔ اسم جامد فارسی قدیم دانیم (اردو) ہریالی ۔ مؤنث ۔

تماشا | بقول برہان باشین منقلہ دار بالف کشیدہ نظر کردن بچیزی از روی حظ یا حیرت ۔ وارستہ گوید کہ تفاعل مشی است در اصل تماشی بود مثل تمنّی و تقوّلی و تقاضی اینجا ہم یا را بالف بدل کردہ اند معنی لغوی آن بایکدیگر پیادہ رفتن ۔ فارسیان بمعنی دیدن آرند (نعمت خان عالی ع) جان بر سر دل رفت و دل اندیدہ بیرون شد ٭ این ہا ہمہ از بہر تماشای تو باشد ۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ بعضی از فضلا در شرح گلستان نوشتہ اند کہ لفظ تماشا تفاعل مشی است و اصلش تماشی است و فارسیان در این قسم مصادر یا را بالف بدل کنند از عالم تمنّا پس معنی تماشا نظر بہ اصل لغت بایکدیگر پیادہ رفتن چون یاران برای تفرّج اکثر باہم پیادہ سیری کنند در عرف بمعنی تفرّج مستعمل شدہ و لہذا بلطافت دیدہ منسوب می شود چنانکہ سعدی گوید (ع) دیدہ شکیبد ز تماشای باغ ٭ نقل است روزی سعد اللہ خان وزیر می گفت کہ بتماشای باغ دیدم آخوند ملا عوض وجیہ گفت کہ تماشا خود دیدن است

پس تماشا دیدن درست نمی‌شود صحیح کردیم. است سعد الله خان این را بتن برداشت و از
آنچه در صدد تحریر یافت ظاهر شد که هر دو غزنخیطا کرده اند خطاء معترض نمایان است و خطای
معترضه بجهت آنکه تماشا بمعنی قول کرده هرچند تماشا دیدم غلط باشد اما ازان وجه که معترض گفته است
غلط نیست بلکه از وجه دیگر است مگر آنکه ساخته بجاز برده مصدر را بمعنی مفعول گیرند بحذف
داة الایصال یعنی متفرج به از قبیل اعتماد و اعتبار در مقام حمل مواطات چنانچه در خطابات پادشاهی
و وجه تسمیه غلامان واقع شود یا از تماشا به التماشا اراده نمایند چنانکه مهالک را مرگ گویند و
نجات دهنده را حیات و این نوع مسامحات در جمیع محاورات شائع و کسی انکار آن نمی‌تواند
کرد (انتهی کلامه) می‌فرماید که هرچند لفظ عربی است بمعنی اول استعمال کنند و نظیر این لفظ سیر است
که در عربی هم بمعنی رفتن است و فارسیان بمعنی مذکور استعمال نمایند چنانکه سیر و تماشا گویند و با لفظ
کردن مستعمل شود و با دیدن هرگز در اشعار اساتذه دیده نشد هرچند شارح مذکور بزور طبع
روا داشته اما استعمال زبان دانان مخالف اوست و مراد از تفرج هم همان دیدن است
از روی حظ و مراد آخوند استعمال اهل زبان فارسی است درین صورت هیچ اعتراض برو وارد نیست
بلکه غلط با شارح است فتامل (انتهی) هم او در چراغ هدایت می‌فرماید که سالک یزدی استعمال تماشا
دیدن کرده و این خالی از غرابت نیست (ع) تعجب دارد این صورت تماشا دارد این معنی که
جهان محو تماشا و تماشائی نمی‌بینم کو؟ می‌فرماید که بعد تامل معلوم می‌شود که دیدن اینجا بمعنی دریافتن است
یعنی من تماشائی دانم که چیست و حال آنکه عالم محو تماشا است. صاحب تحقیق الاصطلاحات هم
ذکر این کرده یا دواریست متفق. بهار گوید که فارسیان بمعنی دیدن و هنگامه استعمال این کنند موقوف

عرض کند کہ استعمال فارسیان (۱) بمعنی نظارہ و دید است کہ حاصل بالمصدر دیدن باشد و (۲) بمعنی ہنگامہ بصورت ترکیب و صراحت استعمال در ملحقات می آید و بحث کامل تماشا دیدن بجایش بینیم (اردو) (۱) تماشا بقول آصفیہ۔ مذکر۔ دید۔ نظارہ (ظفرؔ) دکھائی دی ہمیں کیفیت دونوں ہستی میں ؎ نظر آیا خدائی کا تماشا بت پرستی میں ؎ (۲) ہنگامہ۔ مذکر۔

تماشا افتادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی واقع شدن نظارہ باشد و مراد از جم غفیر جمع شدن از برای مشاہدہ و دیدہ و تہلکہ افتادن و ہنگامہ برپا شدن از کثرت تماشائیان (حزینؔ) قیامت شد بپا از جلوۂ نوخیز شمشادش ؎ تماشا در بہشت افتاد از حسن خداداوش ؎ (اردو) ہنگامہ برپا ہونا۔

تماشاچی اصطلاح۔ بقول رہنما بجوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار ہر کہ تماشا می بیند یعنی تماشائی و نظارۂ چیزی می کند **مؤلف** عرض کند کہ لفظ تماشا مرکب شد با کلمۂ چی کہ لغت ترکی است از قبیل نقارچی و بادہ چی کہ افادۂ معنی فاعلی کند یعنی تماشا بینندہ (اردو) تماشہ بین بقول آصفیہ۔ ہر قسم کی سیر دیکھنے والا (یہہ فارسی میں اسم فاعل ترکیبی کے معنے ہیں اور انہیں معنوں میں اردو میں بھی اس کا استعمال ہو سکتا ہے)۔

تماشہ خانہ استعمال۔ بقول بہار و بحر مرادف تماشاگاہ و تماشاکدہ (صائبؔ) حسن چون تنہا شود از چشم خود دارد خطر ؎ در تماشا خانۂ آئینہ ہم تنہا مباش ؎ (خواجۂ شیرازؔ) حلقۂ زلفش تماشا خانۂ باد صباست ؎ جان صد صاحب دل آنجا بستۂ آن مو ببین ؎ **مؤلف** عرض کند کہ مکانی و مقامی کہ دران تماشا واقع شود یعنی محل تماشا (اردو) تماشے کا مقام دیکھو تماشاگاہ۔

تماشا خانۂ اوپرا اصطلاح ۔ بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی تماشا گاہی کہ دران رقص و سرود باشد **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است ما صراحت او بجا لیش کردہ ایم کہ بمعنی رقص و سرود است (اردو) وہ تماشا گاہ جہان ناچ رنگ ہو۔

تماشا خانۂ رسمی اصطلاح ۔ بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار تماشا گاہی کہ دران نقل تزک شاہی شود صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم تصدیق این می کند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و معنی لفظی این خلاف کنایۂ محاورۂ معاصرین عجم است کہ زبان خود را بتاریکی می ہند (اردو) وہ ناٹک جس مین پادشاہی تزک و حشم کی نقل ہو۔ مذکر

تماشا خانۂ سرباز اصطلاح ۔ بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار میدانی کہ دران سپاہ فوجی بازی کنند ہمچون جنگ مصنوعی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است ۔ (اردو) وہ میدان جہان فوجی کرتب دکھائے جاتے ہین ۔ مذکر ۔

تماشا خانۂ کالا اصطلاح ۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ تماشا گاہی کہ بسیار تجمل و شان دارد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) وہ ناٹک جس مین شان و تجمل زیادہ ہو ۔ مذکر ۔

تماشا دادن مصدر اصطلاحی ۔ بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی تماشا نمودن و بمشاہدہ آوردن تماشا **مؤلف** عرض کند کہ متعدی تماشا دیدن است محاورۂ معاصرین عجم باشد (اردو) تماشا دکھلانا ۔

تماشا دارد اصطلاح ۔ بقول بحر ایمی لائق دیدن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است گویند کہ سربازی فلان تماشا دارد کہ

(اشرف مازندرانی ؎) وجد صوفی شب معراج
تماشا دارد ٭ جلوۂ شیر در آماج تماشا دارد ٭
(اردو) دیکھنے کے قابل ہے۔ قابل دید ہے۔

تماشا داشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ محو تماشا بودن است (مسیح کاشی
؎) پیوستہ بروی تو تماشا دارم ٭ دل در
حرم آن لب شکرپا دارم ٭ مخفی مباد کہ سند بالا
متعلق بمصدر داریدن است کہ بجایش می آید۔
(اردو) محو تماشا ہونا۔

تماشا دیدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی نظارہ کردن است (سالک یزدی
؎) عجب دارد این صورت تماشا دارد
معنی ٭ جہان محو تماشا و تماشائی منم ٭ مخفی
مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر بغیر دیدن پیدا
نمی باشد۔ می آید خان آرزو در سراج بذیل تماشا
گوید کہ تماشا دیدن ہرگز در اشعار اساتذہ دیدہ
نشد۔ ما بحث کاملش بذیل تماشا نقل کردہ ایم
وہم او در چراغ ہدایت بذیل تماشا می نویسد کہ
در کلام سالک یزدی (تماشا دیدن) را دیدہ ام
و این خالی از غرابت نیست لیکن بعد تأمل معلوم
می شود کہ دیدن اینجا بمعنی یافتن است یعنی بیت
تماشائی دانم کہ چیست حالانکہ عالم محو تماشاست
(انتہی) ما میگوئیم کہ فضولی است دیدن درینجا
بمعنی دریافتن نیست بلکہ یافتن در مشاہدہ کردن
و نظارہ کردن ذوق زبان ندارد کہ استعمال سالک
را از غرابت پندارد۔ قائل صاحب تحقیق
الاصطلاحات بذیل تماشا کردن ذکر این کردہ
گوید کہ ترجمۂ محاورۂ ہندی است بخیال ما او ہم
ذوق سخن ندارد (شیخ حسین شہرت ؎) بزم
اہل دنیا چون تماشا بین تماشا نہ ٭ ندارم مطلبی از
چیدن می کشم بیجا ٭ (امیر خسرو ؎) خرم آن
روز کہ من آن رخ زیبا بینم ٭ او کند ناز و من

ازدو وقتا شا ببینم ﴿ (اردو) تماشا دیکھنا بقول
آصفیہ سیر دیکھنا کیفیت اٹھانا۔

تماشا رسیدن مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔
مؤلف عرض کند کہ نظر آمدن تماشا است۔
(نظیری ؎) مجلس چو بشکست تماشا بما رسید ﴿ بود
بزم چون نماند کسی جا بما رسید ﴿ (اردو)
تماشا نصیب ہونا۔ تماشا نظر آنا۔

تماشا شدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ از سندش استعمال مصدر شودن پیدا است
کہ گنجایش می آید و معنی این قرار یافتن تماشا
(حالی ؎) غنچہ دلہا ز شوقت ہر طرف وا می شود ﴿
گر نقاب از رخ ببیند ازی تماشا می شود ﴿
(بدیع اصفہانی ؎) شیشہ ہا چیدہ است بر
طاق دلم دست امید ﴿ گر فتد سنگی ز نومیدی
تماشا می شود ﴿ (اردو) تماشا ہونا تماشا
قرار پانا۔

تماشا کدہ اصطلاح بقول بہار و بحر
مرادف تماشا خانہ و تماشا گاہ (شوکت
؎) گلشن از بسکہ زردی تو تماشا کدہ است
چشمک گل نگہ دیدہ حیرت زدہ است ﴿ **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس ما است (اردو)
دیکھو تماشا خانہ۔

تماشا کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی تماشا دیدن باشد (نظیری نیشاپوری
؎) چنانکہ می گذری او تماشای چمن کردن
چو کسی غنچہ در گلشن سر بار است پنداری
﴿ (اردو) دیکھنا۔ دیکھو تماشا دیدن۔

تماشا گاہ اصطلاح بقول بحر و بہار مرادف
تماشا خانہ کہ جای و محل تماشا باشد (صائب
؎) ز فیض سرمہ حیرت درین تماشا گاہ ﴿
یکی شد است بچشم آئینہ خوب و زشت مرا ﴿ **مؤلف**

عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تماشا
گاہ۔ دیکھو تماشا خانہ۔

تماشاگر اصطلاح۔ بقول بحر و بہار مرادف
تماشائی یعنی بیننده (ملا شانی تکلو ؎) نزدیک
بہ آتشش نتوان رفت ہمان بہ کہ کند ٭ دور تماشا
گر گلزار تو باشیم ٭ (ملا طغرا ؎) ز رنگین
بتان دیدۂ دوستان ٭ بمجلس تماشاگر بوستان
٭ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است
از قبیل دادگر و صیقل گر۔ (اردو) تماشا
دیکھنے والا۔

تماشا نگاشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ **مؤلف**
عرض کند کہ از سندش استعمال مصدر نگاریدن
پیداست و معنی این قائم کردن تماشا (عرفی
؎) بر شفق گریہ عطارد شمارہ ٭ بر ورق دیدہ
تماشا نگار ٭ (اردو) تماشا قائم کرنا۔

تماشا نمودن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف
کند کہ جلوہ دادن و مشاہدہ کنا
متعدی تماشا دیدن است (شا
؎) بران سر دارد ہم سودا کہ د
و پاکوبان ٭ در ایم و ز جنون در شہ
تماشائی ٭ و مخفی مباد کہ از سند
مصدر نمائیدن پیداست کہ بجا
(اردو) تماشا دکھانا۔

تماشائی بقول بہار و وارستہ
گر گذشت (ملا نوعی ؎) حسـ
کہ چون صورت خویش ٭ بہرہ نہ
تماشائی را ٭ (ظہوری ؎) گر
پیدا تماشا رخصت است ٭ حسـ
اگر خود را تماشا رخصت است ٭
غوطہ در دام نگہ خوردہ تماشائی
دیدہ اگر در بن ہر مو دارد ٭ م
کند کہ موافق قیاس است (ار

بقول آصفیہ ـ عربی ـ اسم مذکر ـ سیر دیکھنے والا	نظارہ کن ـ ناظر ـ

(الف) **تماغہ** | بقول بہار بالضم وغین معجمہ کلاہ شاہین و باز و امثال آن (خواجہ عبید اللہ
سانی ع) ای گروہ یعیب آہوی دل آہنگ ٭ بربستہ کمر چین دامن بسی تنگ ٭ این پردۂ
سینہ بند پستان نیست ٭ مانند تماغہ ایست بر چشم پلنگ ٭ (علی رضای تجلی ع) شہباز قدر نقش
چو زند بال و پر بہم ٭ گردون رابفگند از سر تماغہ وار ٭ (ابو طالب کلیم ع) کبوتر کو بہ
زنہارش در آید ٭ تماغہ از سر شاہین رباید ٭ صاحب اننداز نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ
ترکی و عربی نیست فارسی قدیم است و بعض معاصرین عجم ہم بر زبان دارند (اردو) ٹوپی بقول
آصفیہ ہندی ـ اسم مؤنث ـ وہ تھیلی جو شکاری جانور کے منہ پر چڑھا دیتے ہیں (ملماغہ) ـ
(وزیر ع) وہ بدگمان ہون کہ خط دیکھے بند کین آنکھین ٭ چڑھائی باز کی ٹوپی سر کبوتر پہ ٭

تمام | بقول بہار کافی و بسندہ و کامل و بی نقصان و بمعنی آخر و منقضی بالفظ شدن و کردن
و بمعنی تمام یافتن بالفظ گرفتن مستعمل ـ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید کہ مصدر عربی است
و فارسیان آن را بمعنی تام اسم فاعل استعمال کنند و ازین جہت یای مصدری فارسی بآن
الحاق سازند **مؤلف** عرض کند کہ صاحب منتخب بفتحتین بمعنی درست و درست شدن آوردہ
فارسیان استعمال این ترکیب باصادر خود بمعنی (۱) آخر و ختم و (۲) بمعنی کامل و کل ہمہ کردہ اند
در ملحقات می آید معنی دوم مجاز معنی اول می نماید بخیال ما مقرر است (ظہوری ع) خونہا
تمام جوش زد از شعر بلبلان ٭ گلہای آتشین شرر گلخن من است ٭ (ولہ ع) ہر کہ غرض دارد
امیدی بر او ٭ در تمام شہر و کو ننگین نگشت ٭ (اردو) تمام بقول آصفیہ عربی (۱)

آخر ختم ۲۲ کامل - بالکل - سالم

تمام آن را چمن گرفته است مقولہ - بقول رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی اطراف آن مقام سبزہ زار است مؤلف عرض کند کہ مقولہ موافق قیاس است (اردو) اس مقام کے اطراف سبزی ہے۔

تمام اجزا استعمال - بقول بہار و بحر بمعنی کامل و بی نقصان (عبدالرزاق فیاض ؎) غرت بی طالعان ہرگز تمام اجزا نبود ؎ دامنی گر داشت این خلعت گریبانی نداشت ؎ خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) کامل۔ تمام بے نقصان۔

تمام برآمدن و برآئیدن استعمال کامل برآمدن است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس باشد (ظہوری ؎) ز خود تمام برآیم مگر تمام برآیم ؎ ہزار بار بسوزم مگر کہ خام برآیم ؎ حیف است کہ مصدر [illegible] بجایش ترک شد (اردو) کامل نکلنا۔

تمام بودن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی کامل بودن است (کمال اصفہانی ؎) خلق گویند مغز خوردہ ؎ ہر کہ در تحقیق تمام بودہ ؎ (اردو) کامل ہونا۔

تمام دیدن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تمام تر معائنہ کردن و کامل فہمیدن و دانستن و یافتن (نظامی گنجوی ؎) بدید در خسرو و شہ دید تماشش ؎ نہادہ خسرو و بیدو نیز نامش ؎ (اردو) کامل ملاحظہ کرنا۔ دیکھنا کامل پانا۔ کامل خیال کرنا۔

تمام رس اصطلاح - بقول بحر و بہار مقابل نارس۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات

صراحت فرید کند که آنچه خوب رسیده باشد از
شراب و جز آن مقابل نیم رس (صائب ؎ تمام
رس نبوده باده که کف دارد بکار عیب دار
بود گوهری که لک دارد» مؤلف عرض کند
که مرادف پخته که خامی ندارد چنانکه میوهٔ تمام
رس و شراب تمام رس اسم مفعول ترکیبی است
(اردو) پختہ۔ پکا ہوا۔

تمام رسیدن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که سند پیش کردهٔ او از صائب همان
است که بر (تمام رس) گذشت و در آن
استعمال (تمام رس) است که اسم مفعول ترکیبی
است و لازم نمی آید که از تحقیق آن این مصدر تحقیق
کنیم از آنکه استعمال دیگر مشتقات این بدین معنی در
کلام فارسیان دیده نشد۔ صاحب آصفی غور نکرد۔
(اردو) ناقابل ترجمہ۔

(الف) **تمام ساختن** | استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که کامل کردن و ختم کردن و بانجام
رسانیدن است (صائب ؎ خورشید در
دو هفته کند ماه را تمام» حسن تو کار من به [illegible]
تمام ساخت زود از همین قبیل است ۔۔۔

(ب) **تمام سازیدن** | (ظهوری ؎
بیان عیدی کن و در عیدگاه عشق قربان شو
که می سازد شهادت نا تمامان را تمام اینجا تو»
(اردو) الف و ب تمام کرنا۔

تمام شدن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که (۱) لازم تمام کردن است یعنی کامل
شدن وا زد و اسناد پیش کرده اش استعمال
مصدر شودن پیداست که بجایش می آید (ظهوری
؎) چو در ترکتازی کنند اهتمام شود ترکی
ترک گردون تمام» (کمال اصفهانی ؎
چل روز از آن سبب گل آدم سرشته بود که

تا قصر دین نجنت وجودت شود تمام ؎ از سند
صائب استعمال تمام شدن پیداست (ص)
در خاکساری آنکه چو صائب تمام شد ؎ بر صدر
اگر قرار کند آستانه است ؎ صاحب رشیدی
گوید که (۲) بمعنی مردن هم ۔ صاحبان بحر و برهان
ذکر هر دو معنی کرده اند و از سند صائب معنی صحیح
معنی دوم هم توان گرفت ۔ خان آرزو در سراج
گوید که بدان سبب که موت متمم کمالات انسانی
است ازینجاست که بعضی در تعریف انسان
گفته اند حیوان ناطق ثابت چنانکه شاعر گوید (ع)
نشنیده که هر که بمیرد تمام شد ؎ و این از جمله
تحقیقات علامه دوانی است **مؤلف** عرض
کند که موافق قیاس است (اردو) (۱)
تمام ہونا (۲) مرنا ۔

تمام شهر در زیر پا افتاده است مقوله ۔
رهنما بحواله سفرنامه ناصر الدین شاه قاجار ذکر
این کرده گوید که یعنی تمام شهر در نشیب واقع است
مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو)
تمام شہر نشیب میں ہے ۔

تمام عیار اصطلاح ۔ بقول بهار بمعنی تمام
اجزا که گذشت صاحب بحر گوید که بمعنی کامل و
بی قصور (صائب ص) شود بساط جهان چون
زر تمام عیار ؎ کنند کوشش اگر خلق در روائی
هم ؎ **مؤلف** عرض کند که بمعنی کامل العیار ۔
(اردو) کامل العیار ۔ وہ سونا یا چاندی جو کھری ہو

تمام کردن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که بمعنی ختم کردن است (شفائی اصفهانی ص)
چون لب از قصه اظهار محبت واماند ؎ بزبان
نگه گرم تماشش کردم ؎ (اردو) تمام کرنا ۔
ختم کرنا ۔

تمام کشیدن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند بالکلیه کشیدن و هیچ باقی نداشتن و کشیدن

بکمال است (فغانی رہ) ہزار جرعۂ فیض است
در دو قرابۂ عشق ٭ خوش آن حریف کہ این کاسہ را
تمام کشید ٭ (ابو رجای غزنوی رہ) کمال دولت
و بخشش ہنوز نیم کشش است ٭ جہان چو تیر شود در است
گر تمام کشید ٭ (ظہوری رہ) نفس گسیخت دلم
آہ تا تمام کشید ٭ نبود پختہ جگر دیدہ گریہ خام کشید
٭ (اردو) کامل کھینچنا پینا کھان ہونا آہ و نالہ یا
جام شراب وغیرہ -

تمام گذشتن استعمال - بمعنی منقضی شدن
بتمامہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(ظہوری رہ) کار است از عمر نیمکارہ ہنوز ٭ غافل
و تمام می گذرد ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال
مصدر گذردن پیداست کہ بجای خودش می آید
(اردو) کامل گذر جانا -

تمام گردانیدن استعمال - صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی تمام کردن است (صنائی
غزنوی رہ) از او خدمت ماکاری نیاید ایجان
٭ ہم تو بنا بنہادی ہم تو تمام گردان ٭ (اردو)
تمام کرنا ختم کرنا -

تمام گردیدن استعمال - صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی تمام شدن است (صائب رہ) امید
بلبش داشتم ندانستم ٭ کہ این قدح بچشیدن تمام
می گردد ٭ (اردو) تمام ہونا ختم ہونا -
دیکھو تمام شدن -

تمام گرفتن استعمال - صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
بمعنی تمام و کامل شدن (معزی نیشاپوری رہ)
گیرد بدولت تو ہمہ شغلہا نسق ٭ گیرد بہمت
تو ہمہ کارہا تمام ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال
مصدر گیرون پیداست کہ بجای خویش می آید (اردو)
کامل ہونا - تمام ہونا -

تمام گشتن استعمال - صاحب آصفی ذکر

این کرده‌اند بمعنی ساکت **مؤلف** عرض کند که
مرادف تمام شدن است (کلیم همدانی سے) واصل
نعرف چون وچرا بسته است لب و چون ره
تمام گشت جرس بی‌زبان شود ﴿ (اردو)
تمام ہونا۔ دیکھو تمام شدن۔

تامی صاحب تحقیق الاصطلاحات ذیل
تمام گوید که فارسیان یای مصدری فارسی
بآن الحاق سازند **مؤلف** عرض کند که
(۱) بمعنی موت و (۲) بمعنی اختتام و انجام
معنی دوم حقیقی است و معنی اول مجازش۔
بخیال ما یای آخره زائد است (صائب
سے) کار جهان تمامی سرگز نمی پذیرد ﴿ پیش
از تمامی خود خود را تمام گردان ﴿ (وله
سے) خندهٔ شادی چه می‌خواهی درین ماتم
سرا ﴿ گل تمامی عمر خود را صرف یک خمیازه
کرد ﴿ (فطرت قمی سے) خال لب او فوت
تقریر نامه دید ﴿ این وضع سخن عرض تمامی شعرا
برد ﴿ (ظهوری سے) تمامی عمر خاشاک سمر
کردی هوس چیدم ﴿ که نادان می‌کند بر شعله خس
تمام جوشی را ﴿ (اردو) (۱) موت۔ مرگ
(۲) تمامی۔ بقول آصفیہ مؤنث۔ آخر۔
انجام۔ انت۔

تماهیچه بقول لغات سبهان گوشت نرم و نزار و بچه صاحب انند بحوالهٔ مؤید گوید
که بروزن و معنی تباهیچه باشد یعنی گوشت نرم و بچه **مؤلف** عرض کند که این مبدل تباهیچه
است چنانکه تغرب و تغرم و صراحت ماخذ همدانجا کرده‌ایم (اردو) دیکھو تباهیچه۔

تمتع بقول بهار بمعنی بهره‌وری یافتن می‌فرماید که با لفظ برداشتن و بردن و داشتن
و بدین و گرفتن و یافتن مستعمل **مؤلف** عرض کند که بقول منتخب بفتحتین و ضم فوقانی مشدد
مصدر لغت عرب است به بهره‌مندی فارسیان استعمال این بمعنی اسمی یعنی فائده گفتند کرده ملحقات

می آید (اردو) تمتع - یعنے فائدہ - مذکر

تمتع برداشتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی فائدہ حاصل کردن است و تمتع شدن (صائب ؎) نشد ز گردش نصیب تمتع کہ بہ تمتعی کہ دل از خط دلستان برداشت (اردو) فائدہ حاصل کرنا۔

تمتع بردن استعمال - صاحب آصفی ذکر کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف تمتع برداشتن است (مخلص کاشی ؎) جدا ز ہم چہ تمتع برند چون دندان کہ جا بجا کہ ز طفلی بہم برآمدہ اند (اردو) فائدہ حاصل کرنا۔ فائدہ پانا۔

تمتع بستن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حاصل کردن تمتع باشد مرادف تمتع برداشتن (صائب ؎) خموش باش نظر کن بہ طوطیان صائب کہ چہ نقش چہ تمتع ز گفتگو بستند (اردو) فائدہ حاصل کرنا۔

تمتع داشتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تمتع بردن است (حافظ شیراز ؎) ز لذت حیات اے تمتع امروز مرکہ وعدہ فردائش می دہند محققی مبادا کہ درین ... مصدر را بدین پیداست کہ بجایش می آید۔ (اردو) تمتع ہونا۔ فائدہ یاب ہونا۔

تمتع دیدن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تمتع شدن مرادف تمتع داشتن است۔ (صائب ؎) تمتع باکمال قرب زان رعنا نمی بینم کہ ز بیپا بیند یار و من بالا نمی بینم محققی مبادا کہ از سند بالا استعمال ... چنیدن پیداست کہ بجایش گذشت (اردو) دیکھو تمتع داشتن۔

تمتع گرفتن استعمال - صاحب آصفی

وذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی متمتع شدن است مراد تمتع بردن (صائب) لشد ز دولت بیدار رزق اہل سعادت ہ تمتعی کہ از آن چشم نیمخواب گرفتم ہ (اردو) متمتع ہونا ۔ فائدہ حاصل کرنا ۔

تمتع یافتن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی فائدہ حاصل کردن است (سعدی) تمتع ز ہر گوشہ یافتم ہ ز ہر خرمنی خوشہ یافتم ہ (اردو) فائدہ حاصل کرنا ۔ فائدہ پانا ۔

تمتم بقول برہان و سروری و ناصری و رشیدی و جامع بفتم ہر دو فوقانی و سکون ہر دو میم (۱) قطاس باشد و آن دم گاو کوہی است کہ سپاہیان آن را از نیزہ و علم آویزند و بر گردن اسپ بندند ۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید کہ (۲) بکسر ہر دو تا بمعنی سماق است مؤلف عرض کند کہ بعض محققین نسبت معنی اول این لغت را بفتح ہر دو فوقانی نوشتہ اند و بمعنی دوم صاحب محیط ہم این را سماق گفتہ و بر سماق ہر چہ نوشتہ ما نقلش بر تتری کردہ ایم ولیکن تمتم بمعنی دوم خود لغت عربی است و صاحب منتہی الارب آوردہ البتہ بقول خان آرزو این را مفرس توانیم گفت اگر سند استعمال این بکسر ہر دو تا بدست آید (اردو) (۱) جنگلی گائے کی دم جو گھوڑوں کی گردن اور علم پر زینت کے لئے لٹکاتے ہیں ۔ مؤنث (۲) سماق دیکھو تتری ۔

تمثال بقول بہار بالکسر بمعنی پیکر و تماثیل جمع آن ۔ می فرماید کہ با لفظ کشیدن مستعمل مؤلف عرض کند کہ این بالکسر لغت عرب است فارسیان استعمال این با مصادر فارسی می کنند کہ در ملحقات می آید و ہیچ تخصیص مصدر کشیدن نیست (اردو) دیکھو پیکر کے پہلے معنے ۔

تمثال بستن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض

کنند کہ بمعنی نقش بستن و تصویر کشیدن (عالی شیرازی
ع) کجا بر آب بہم خوردہ کس بستہ است
تمثالی بہ پیشتر نقش تماشای مشوش را ہا -
(اردو) تصویر کھینچنا۔ نقش کرنا۔

تمثال ساختن استعمال صاحب آصفی

تمثال کشیدن ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ بمعنی تصویر کشیدن و نقش
کردن مرادف تمثال بستن است (رودکی
سمرقندی ع) بہشت آئین سرائی را بپرداخت
ز ہر گونہ در آن تمثال ہا ساخت ۔ (خاقانی
شروانی ع) ہست از پیشانی عاشق ہویدا
حال عشق ۔ می کشد مجنون مصور چون کشد
تمثال عشق ۔ (اردو) تصویر کھینچنا۔ نقش کرنا۔

تمثال گر اصطلاح - بقول برہان در
ملحقات و بہار و بحر و مؤید صورتگر و نقاش
(شیخ شیراز ع) چنان صورتش بستہ تمثال گر
کہ صورت نہ بندد از ان خوبتر ۔ مؤلف عرض
کند کہ موافق قیاس است (اردو) مصور -

(الف) **تمثیل** بقول بہار بمعنی نگاشتن پیکر - می فرماید کہ بمعنی تشبیہ دادن از کلام محسن
تاثیر مستفاد می شود (ع) دین و دل را می دہی بر باد تا دم می زنی ۔ باز تمثیل کرم بر نام حاتم
می زنی ۔ مؤلف عرض کند کہ بالفتح و کسر ثای مثلثہ بقول منتخب لغت عرب است فارسیان
بمعنی مثال استعمال کردہ اند و بہمین معنی در عربی ہم استعمال است بمعنی مصدری واز
سند بالا -

(ب) **تمثیل زدن** بمعنی مثال دادن ظاہر (اردو) الف تمثیل - بقول آصفیہ
عربی - اسم مؤنث - مثال - تشبیہ - نظیر (ب) تمثیل دینا - بقولہ - مثال دینا -

تمچہ بقول ملحقات برہان بمعنی توشہ دان - مرادف تنچہ مؤلف عرض کند کہ ظاہر الغت

تمکی معلوم می شود و سکوت دیگر محققین فارسی ہم تائید خیال ما می کند ولیکن لغات تمکی از بین ساکت یاده نیست که فارسی قدیم واہیم معاصرین عجم ازین بیخبراند (اردو) نوشته اند - بقول آصفیه فارسی اسم مذکر - توشه دان - وہ ظرف جس میں سفر کی خوراک رکھیں - .

تمجیثا بقول برہان و جامع با جاو ثای مثلثه بر وزن مسیحا - (۱) نام یکی از اصحاب کہف است و (۲) نام دعائی ہم که بوقت حاجت می خوانند صاحب اتند بگوید این صراحت کند که لغت فارسی زبان است **مؤلف** عرض کند که بقول معاصرین عجم لغت ترند و باید باشد بمعنی دوم بخیال ما بمعنی اول فارسی نباشد و در عربی ہم یافته نمی شود و باشد که سریانی باشد (اردو) (۱) ایک صحابی کا نام اصحاب کہف سے تمجیثا (۲) ایک دعا کو فارسیون نے بھی تمجیثا کہا ہے جس کی صراحت مزید نہیں ہوئی - مؤنث -

تمدن بقول آمول چال بحوالۂ معاصرین عجم بمعنی تہذیب **مؤلف** عرض کند که لغت عربیست بفتحتین وضم دال مهمله مشدده بمعنی بود و باش کردن در شهر و انتظام شهر نمودن و از ینکه باشندگان شهر بہ نسبت دہاتیان صاحب تمیز می باشند فارسیان استعمال این بمعنی تہذیب کرده اند و معاصرین عرب ہم بدین معنی استعمال می کنند پس ما این را مفرس تسلیم (اردو) تمدن - مذکر تہذیب - صاحب آصفیه نے اس کو مؤنث فرمایا ہے مگر اردو میں انھیں معنون میں مستعمل ہے -

تمده بقول برہان و جامع بفتح اول وسکون ثانی بر وزن بنده کج زبان را گویند یعنی شخصی که در حرف زدن زبانش خوب نگردد که بعربی فافا خوانند خان آرزو در سراج (۱) ثمتا که بدین معنی تمته بر وزن دونده آمده و تمکنده ہم بدین معنی گذشت و ہیچ یکی از ین سه لغت

درکتب معتبره نیست **مؤلف** عرض کند که ما بتلاش حقیقت ماخذ این عرض کرده ایم و تشنهٔ سند بیشتر باشد پس این را محقق تسنده دانیم و باعتبار صاحب جامع که محقق زبان خود است معتبر دانیم (اردو) دیکھو تلنده ـ

تمر بقول برهان و جامع بفتح اول و سکون ثانی و رای بی نقطه (۱) آب مروارید که عارض است در چشم و بکسر اول نیز بنظر آمده ـ صاحب جهانگیری بکسر معنی اول گوید که و بعضی از فرهنگها (۲) آب مروارید را تمر خوانند با اول مکسور و ثانی زده ـ خان آرزو در سراج بذیل تمر که بمعنی اول گذشت این را اصل داند و تمر را محقق این ـ **مؤلف** عرض کند که از بیان همه محققین بالا و رای صاحب جهانگیری ظاهر می کند که تمر را بمعنی فصلی از بیماری چشم داند که بجز جل سائلی در چشم پدید آید و بدان سبب نیروی بینائی کمی گیرد و چون از پنجاه تجاوز کند آن علت خود بخود زائل شود و بعضی از فرهنگها مرض آب مروارید چشم گویند ولیکن صاحب جهانگیری این را بمعنی آب مروارید مطلقاً آورده که آن را معنی دوم قائم کرده ایم و همین معنی اصل این اسم جامد است و معنی اول مجاز آن از بنکه نام مرض چشم هم آب مروارید چشم است فتأمل محققی صاحب آنکه رشیدی و سروری هم این را بالکسر دانند و معنی متفق با برهان (اردو) (۱) دیکھو تمر (۲) دیکھو آب گوہر

تمرستان استعمال بقول آنند و غیاث بفتحتین باغ خرما را گویند **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است از قبیل گلستان و شبستان (اردو) کھجور کا بن ـ مذکر ـ

تمرقزک بقول برهان بفتح اول و کسر ثانی و سکون رای بی نقطه و قاف و زای نقطه دار مفتوح بکاف زده (۱) کلام خدا و قرآن مجید را گویند بضم ثانی هم گفته اند و گویند که ترکی است

سروری می فرماید که این لغت را از فرہنگ قواس نقل کرده ایم (عمید لویکی ـــه) بر فلک رسالتش راه روان شرح را که ہر یک ازین چہار رکن آیتی از تمرقرنک که صاحب رشیدی گوید که بمعنی (۲) ستارۂ قطب و مصحف مجید. صاحب مؤید بحوالۂ فرہنگ علی بیگی و فہرقواس بمعنی اوّل قناعت کرده مؤلف عرض کند که شان لغت تقاضای ہمین می کند که لغت ترکی دانیم ولیکن عجب است از لغات ترکی وکنز که این لغت را ترک کرده اند با وجود این ما این را فارسی ندانیم (اردو) (۱) کلام اللہ. مذکر (۲) ستارۂ قطب. مذکر ــ

تمرہندی اصطلاح. بقول محیط العربی ممبا را و بہ رومی قسارقونیقین و بفارسی خرما ست ہندی و بہ انگریزی ٹمرانڈ و بہندی املی و انبلی گویند درخت آن عظیم و ثمر آن در غلاف ہای باریک و پوست آن بعد رسیدن اندک صلب صدفی و سرخ می گردد و در ہند کثیر الوجود ثمر آن سرد در اوّل و خشک در دوم و بقول شیخ سرد و خشک در دوم ترشی قوی آن مائل باندک قبض و گویند سردی آن تا درجۂ سوم می رسد و بعضی سرد و خشک در سوم گفته اند و خشکی سرخ آن زیاده و گویند که شیرین آن قریب باعتدال مائل بحرارت و آن مسہل لطیف تر از آلو بخارا یعنی ثقل آن بر معده و احشا کمتر از ثقل آلو بخارا ست و رطوبت آن کمتر از ان و معدل مزاج قلب حار بسردی خود و مزیل خفقان حار و قی صفراوی و مقوی معده مسترخی از کثرت قی و منافع بسیار دارد الخ) مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی (اردو) تمرہندی بقول آصفیہ عربی. اسم مؤنث املی کا درخت اور اس کا پھل

الف **ثمرین** بقول ببل چال بمعنی قواعد است و معاصرین عجم ـــ ـــ ـــ ـــ

(ب) **تمرینات جسدیہ** | ورزش جسمانی را گویند و ....

(ج) **تمرینات عسکریہ** | قواعد فوج را **مؤلف** عرض کند کہ الف لغت عرب است
و بقول منتخب بالفتح و کسر رای مہملہ بمعنی نرم کردن و خوگر ساختن۔ فارسیان معاصر استعمالش کہ بمعنی قواعد
کردہ اند از ہمین معانی است و ب و ج مرکب توصیفی است و موافق قیاس (اردو) الف۔
قواعد۔ مؤنث ب۔ جسمانی ورزش۔ مؤنث ج۔ فوجی ورزش۔ مؤنث۔

تمّار | بقول بہار آنکہ ادویہ مفردہ فروشد و در عرف ہند پنساری گویند (کمال اسمعیل ؎)
تمار کلک او را اشیر اجل مجاہر ؛ عطار خلق او را باد صبا مقابل ؛ **مؤلف** عرض کند کہ معاصر
عجم بالکسر خوانند و فارسی قدیم و حالا ہم بر زبان شان است (اردو) عطار۔ بقول آصفیہ
عربی۔ اسم مذکر۔ دوا فروش۔ پنساری۔

تمسّک | بقول بہار چنگ در زدن۔ گویند کہ فارسیان بمعنی بالتمسک استعمال کنند یعنی
نوشتہ کہ بکسی دہند ہنگام گرفتن زر قرض یا چیزی دیگر از کسی تا وی عند الطلب اگر انکار کند
آن دیگر را ہمان نوشتہ سند باشد برای اثبات دعوی خود (نواب امیر الامرا شایستہ خان
آصفجاہی ؎) از پرسش گنہم روز حشر آخر شد ؛ تمسکات گناہان خلق پارہ کنید ؛ فوقانی
کہ بتخفیف ہم آمدہ (علی خراسانی ؎) از وفا دیدہ اش بر آید زود ؛ ہر کہ جوید بقصد تو
تمسک ؛ (ولہ ؎) دستگیری ز لب نمی یابم ؛ بعصا جستہ ام از ان تمسک ؛ **مؤلف**
عرض کند کہ اگرچہ این بفتحتین و ضم سین مہملہ مشدد لغت عرب است و لیکن بمعنی مستعملہ فارسی
این را مفرس دانیم (اردو) تمسک۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ لغوی معنے گرفت

پٹہ۔ وہ اقرارنامہ یا نوشتہ جو قرضہ کی سند میں قرضدار، قرضخواہ کو لکھدیتا ہے تاکہ قانونی گرفت سے نہ بچے۔

تمغا بقول بہار (۱) داغی کہ بر ران اسپ و دیگر مواشی کنند گویا آنہم مہر است و (۲) بمعنی باجی کہ بر درہای بلاد و معابر تجار از تجار گیرند و (۳) مہری از چوب کہ بعد ضبط باج بر اجناس تجار زنند و در ملحقات مہری کہ بر روی انبار غلہ و امثال آن زنند و (۴) بمعنی فرمان سلطانی (سید اشرف ؎) برگ لالہ است کہ افتاد در آغوش نسیم * بر سر کیسہ پرش داغ نشان تمغا کو (طالب کلیم ؎) و ران انباج و از تمغا خبر نہ * از تکلیفات دیوانی اثر نہ * (ظہوری کار باعی ؎) ریحان جنان چو خط زیبای تو نیست * آن چیست کہ تمغای تو نیست * حقیقی مہر جای پیکی شہرت نشود بخطی کہ میان نقطہ ز تمغای تو نیست * (والہ ہروی ؎) دارد ز تقفل سعادت تمغای قبول حق بطاعات * (صائب ؎) داغ زر دوانی خداداد است منشور مرا * ہست تمغای تجلی لالہ طور مرا * وارستہ بذکر ہمہ معانی گوید کہ (۵) مکرر بستن شاعر مضمون خود را و از آن جہت است کہ گویا مہر خود می کند (انتہی) ہیچ فرقی در میان نقش نگین کردن تو نیست و این ہمان معنی بود گویا کہ تمغا کردہ اند * صاحب ملحقات برہان بر ذکر معنی اول و دوم و سوم قانع * مؤلف عرض کند کہ ہمین سہ معنی بیان کردہ ملحقات برہان لغت ترکی زبان است کہ صاحب لغات ترکی ذکرش کرد۔ و فارسیان استعمال این کردہ اند و اکثر استعمال فارسی بمعنی مہر است و تمغا بمعنی سند و فرمان شاہی ہم و صراحت کامل معنی پنجم بر مصدر (تمغا کردن) می آید کہ ما از اتفاق نداریم و غلط پنداریم (اردو) (۱) و (۲) داغ جو گھوڑے کے پٹھے پر دیتے ہیں۔ مگر

عجم تمغا گذشت مؤلف عرض کند که از شعر سید
اشرف معنی بیان کرده هر دو محققین اصلا پیدا نیست
و نه این معنی را معاصرین عجم بر زبان دارند۔
خان آرزو در چراغ هدایت با هر دو محققین بالاتفاق
است ما می گوئیم که او هم غور بر معنی شعر اشرف نکرد
اشرف گوید که ای یار در میان رخش (که اسپ رستم
بود) و گلگون تو هیچ فرق نیست بجز آنکه بر اسپ رستم
داغ زده اند و اسپ تو بی داغ است و از اینکه
اسپ رستم ابلق و داغدار بود چنانکه از بیانات
محققین پیدا است یعنی با سرخی و سپیدی مخلوط بود
شاعر این نقص را در وی پیدا کرد و از اینکه گلگون
نام اسپ شیرین بود و همه تن سرخ رنگ او را
به از اسپ داغدار قرار داد این است حقیقت
معنی شعر و پایهٔ تحقیق هر سه محققین با نام و نشان که
لطف معنی شعر را نفهمیده اند و برای خود معنی پیدا
کردند که هیچ یک محقق زبان دان نمی گوید اگر معنی
مضمون مکرر پیدا کرده ایشان را تسلیم هم کنیم
معنی شعر چه باشد غیر از اینکه خبط است فتأمل۔ حاصل
اینکه تمغا کردن مرادف تمغا زدن است بمعنی تحقیق
چنانکه ظهوری هم گوید (ص) تخیل میداند حد
تکاوی لبت را عاقبت تمغای ما کرد
(اردو) مہر کرنا۔

تمغائی | بمعنی کسی که تمغا وصول کند مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ص)
متاع زهد و تقوی را ظهوری بود داغ عمرها
تمغائی رساندست که مخفی مباد که جا دارد که
درین شعر در تمغائی یای وحدت گیریم که بر لفظ
تمغائی آمده و تمغای مزید علیه تمغا است و لیکن
تمغائی بمعنی تمغاچی هم درست است (اردو)
وہ اہل کار جو محصول راہداری وصول کرتا ہے۔

تمغور | بقول برهان و جامع و ناصری بازای معجمه بر وزن شغور پیر اسپ دهان و تنگ دهان را
خان آرزو در سراج گوید که این تصحیف است و صحیح تمغز بیائی موحده که گذشت مؤلف

عرض کند که موحده بدل شد به فوقانی چنانکه تنکوب و تنکوت و فوقانی بدل شد بمیم و همین مثال اول
تقسیم تبدیل است پس باعتبار صاحب جامع که محقق زبان خود هست این را مبدلش نگوئیم و جا دار د که این
را قلب بمعنی تنفوز قرار دهیم که تنفوز باشد و پس از ان موحده را بمیم بدل کنیم چنانکه غرب و غرم
(اردو) دیکھو تنفوز ـ

تمکن صاحب آصفی ذکر این بحوالۂ منتخب کرده که بمعنی جا گرفتن است. فارسیان استعمال این با
مصدر داریدن کرده اند و با مصدر داشتن هم درست باشد که بمعنی جا داشتن است (ناظم
هروی ؎) زگل در گلستان دارد تمکن ٭ و گرنه بوتهٔ خاریست گلبن ٭ (اردو) رہنا، مقام کرنا

تمکین بقول بهار جا دادن و دست دادن در کاری می فرماید که گران سنگ از صفات
اوست و لهذا تمکین و لنگر تمکین هم آمده و بمعنی قدر و وقع مستعمل و بالفاظ دادن و کردن و نهادن و
یافتن مستعمل (ظهوری ؎) سپند تمکین و وقار است ظهوری ٭ در شادی و غم فال ز تغییر برآورد
٭ مؤلف عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر کاف صاحب منتخب این را بمعنی پای بجا
کردن کسی را نوشته. فارسیان بمعنی قدر و عزت و توقیر استعمال این کرده اند و با مصادر فارسی مرکب
کرده بلحقات این می آید (اردو) تمکین بقول آصفیہ عربی اسم مؤنث عزت، توقیر ـ

تمکین دادن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده و از
معنی ساکت. مؤلف عرض کند که عزت دادن
و قدر کردن است صاحب بحر هم بهمین معنی
ذکر این کرده (اثر شیرازی ؎) چه با تمکین
چو برافروزد از عتاب جبین ٭ یکباره خویش فلک
را منید به تمکین ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال
مصدر دهیدن پیداست که بجایش می آید ـ
(اردو) عزت دینا، قدر کرنا ـ

دگاه بر پشت چار و انداز ند و بر بالای آن سوار شوند و یک لنگ بار نیز گویند. صاحبان جامع
و رشیدی و ناصری هم فرمایند که تنبلیت هم خوانند. خان آرزو در سراج گوید که اصل این همان تنبلیت
است که می آید. مؤلف عرض کند که این مخفف و مبدل آنست که نون بمیم بدل شد چنانکه کمبین
و کمیم و سوختن و حذف شد مرادف بکیاسا (اردو) دیکھو بکیاسا۔

تمن | بقول برهان و جامع بر وزن چمن میغ را گویند و آن بخاری است تاریک ملاصق بر
روی زمین و بعربی ضباب گویند خان آرزو در سراج گوید که این بخار تاریک است که در
زمستان بر زمین پیدا شود. مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و مرادف
تزم باشد که بجایش گذشت (اردو) کہر۔ مذکر۔ دیکھو تزم۔

تمنا | بقول بهار بمعنی خواهش و آرزو می فرماید که تباه از صفات اوست و با لفظ آوردن
در دماغ و بستن و پختن و داشتن و در دل شکستن و سوختن و کردن و یافتن مستعمل
مؤلف عرض کند که لغت عرب است و بقول منتخب تمنی بمعنی آرزو کردن. فارسیان
به تبدیل تحتانی بالف استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر بامصادر فارسی کرده اند که در
ملحقات می آید (ظهوری ؎) گشت آن روز که تا بنده طناب رگ و پی پخته و دام
تمنای تو در سینهٔ ما (اردو) تمنا۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث خواہش۔ درخواست
آرزو۔ امید۔

تمنا آوردن | استعمال. صاحب آصفی | کند که مقصود آصفی از (تمنا آوردن) [illegible]
ذکر نموده [illegible] مؤلف عرض | است (نظامی ؎) تمنای گل [illegible]

آورند؛ منظر سوی روشن چراغ آورند؛ واو خیال کرد که ازین شعر مصدر تمنا آوردن می برآید حالانکه نظامی لفظ تمنا را استعمال کرده است و (درد ماغ آوردن) مصدر یست دیگر۔ آصفی بمعنی شعر غور نکرد و سکندری خورد۔ تمنا آوردن در محاورۂ فارسی مستعمل نیست (اردو) ناقابل ترجمہ۔

تمنا بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی پیش کردن و ظاهر کردن تمناست (لتقی کاذرونی ؎) باهمه بوالهوسی ها نگذارد همت؛ که تمنا بر قاضی حاجات بریم؛ (اردو) تمنا پیش کرنا۔ تمنا ظاہر کرنا۔

تمنا بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی آرزو کردن است (فغانی شیرازی ؎) هر دل که زد ازالتمن حسن و فا جست؛ صد داغ خطا کرد و تمنای تو بست؛ (اردو) تمنا کرنا۔ آرزو کرنا۔

تمنا بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی حالت تمنا (ظهوری ؎) سجدهٔ دائمی بود تمنای جبین؛ که دیری است که اینک تجبیدن رفتم؛ (اردو) تمنا ہونا۔

تمنا بخشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که تمنا کردن است (ظهوری ؎) تا چند تمنا پزم و خام برآید؛ تا چند سحر پرورم و شام برآید؛ مخفی مباد که از سند بالا مصدر رسیدن پیدا است که گذشت از کلام دیگر ظهوری البته سند استعمال این بدست آید (وله ؎) یک تمنا بخشیده سینه گرم؛ که دل از آه سرد خام نکرده؛ (اردو) تمنا کرنا۔

تمنا پوشش کردن حسرت مصدر اصطلاحی

حسرت را در تمنا پوشیدن مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ـــ) ولی حریف ترحم بہ ہجران نبود ؛ حسرت خود را تمنا پوشش کرد ؛ (اردو) حسرت کو تمنا میں چھپانا ۔ مخفی کرنا ۔

تمنا داشتن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بحالت تمنا بودن است (صائب ـــ) تمنای ترحم دارم از خونریز مژگانی ؛ که تیغ خود بدامان قیامت پاک می سازد ؛ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر داریدن پیدا است که بجای خودش می آید و از کلام ظهوری استعمال این ہم بدست آمده (ـــ) زور شیرین تحت شاخ گل تمنا داشت سرو ؛ در سجود قامت رعناش قدخم داشت ؛ (اردو) تمنا رکھنا ۔

تمنا در دل شکستن | مصدر اصطلاحی بقول بحر قطع ہوا و ہوس کردن صاحب آصفی بر تمنا شکستن قانع و از معنی ساکت مؤلف عرض کند که قطع آرزو کردن است (صائب ـــ) بال پروازش در العالم بود صائب فزون ؛ ہر که اینجا بیشتر در دل تمنا بشکند ؛ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر شکنیدن پیدا است که بجایش می آید (اردو) آرزو مٹانا ۔

تمنا دزدیدن | مصدر اصطلاحی ۔ مخفی کردن و دور کردن تمنا مؤلف عرض کند که از سند ظهوری استعمال این بدست آمده (ـــ) مفلس بحرف شہادت توان دلیر کند ؛ اگر نہ سینه تمنای خون بہا دزدند ؛ (اردو) آرزو کو چھپانا ۔ آرزو مٹانا ۔

تمنا سوختن | مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که دفع شدن و کردن آرزو (صائب ـــ) رونه سازد پاک صائب سینه ہا را از ہوس ؛ از آتش امساک می سوزد تمناہای خام

مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر سوزیدن پیداست کہ می آید (اردو) آرزو مٹنا۔ مٹانا۔

تمنا شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ پیدا شدن تمنا و آرزو است در دل (حزین ے) لب جان بخش دگلہا از جمالی در نظر دارم ۔ تمنای بہشت و آب کوثر کی شود مارا ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر شدن ہم پیداست کہ بجایش می آید (اردو) دل میں تمنا پیدا ہونا ۔ آرزو ہونا ۔

تمنا شکستن صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و سندش از صائب ہمان کہ بہ (تمنا در دل شکستن) مذکور شد و این مرادف آن است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) دیکھو تمنا در دل شکستن ۔

تمنا کردن استعمال صاحب آصفی ذکرش کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی آرزو کردن است (فغانی شیرازی ے) نظر دارم سوی عاشقان چشمان خونریزش ۔ اولا در ہای رحمت باز شد چیزی تمنا کن ۔ مخفی مباد کہ این سند مصدر کندن است کہ بجایش می آید البتہ از سند علوی استعمال این پیداست (ے) دل تمنای طپیدن کرد است ۔ صبر آرام رسیدن کرد است ۔ (اردو) تمنا کرنا ۔ آرزو کرنا ۔

تمنا یافتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ برآمدن تمنا باشد (خاقانی ے) عافیت آرزو کنم ہیہات ۔ این تمناست یافتن دگر است ۔ (اردو) آرزو نکلنا ۔ تمنا پوری ہونا ۔ آرزو بر آنا ۔ مراد پانا ۔

تمنای خام اصطلاح ۔ بمعنی آرزوئی کہ توقع برآمدن آن نباشد ہمچون ہوس خام است کہ مقبول نباشد مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (دیکھو، ہوس ... آرزو خام ...

فارسی مرکب توصیفی۔ وہ ہوس یا تمنا جو معقول نہو اور حرص کہ بر آنے کی امید نہو۔	تف تدبیر بہ بجوشش ہا صد پختگی فدای تمنای خام ماست ہا (اردو) ہوس خام مؤنث بقاعدہ

تمندہ | بقول برہان بر وزن روندہ کج زبان را گویند و او شخصی است کہ خوب تکلم نتواند کرد و بغیر از مخرج فا ہیچیک از مخارج او درست نباشد و بعضی برعکس این گفتہ اند یعنی در گفتن حرف فا عاجز باشد و او را بعربی فافاة خوانند و بعضی الکن را گویند کہ در اثنای حرف زدن زبانش می گیرد صاحب جامع گوید کہ ہمان تمتہ کہ گذشت صاحب سروری ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ این مبدل تلندہ است کہ گذشت و تمدہ مخفف این لام بمیم بدل می شود و ہمین است مثال اولش از ینکہ متفق است کہ تلندہ اصل است چنانکہ در صورت ماخذش مذکور (اردو) دیکھو تلندہ۔

(الف) **تمنک** | خان آرزو در سراج ذکر الف کردہ گوید کہ صاحب برہان ابن برہا

(ب) **تمنک** | بکاف فارسی بفتح اول و کسر دوم آوردہ و گفتہ است سرخ رنگ و ترش طعم و بکسر اول ہم گفتہ اند و بجای نون تحتانی نیز دیدہ شد و بعضی گویند کہ صحیح بنون است و ازین معلوم می شود کہ نون در اول کلمہ است و قومی بفوقانی اول آوردہ و بعد از میم یا گفتہ و نوشتہ کہ میوہ ایست کہ بتازی زعرور گویند صاحبان برہان و مؤید و آنند ذکر ب کردہ اند صاحب محیط ذکر الف کردہ گوید کہ گیاہ سرخ و ترش است کہ آن را چوکا گویند **مؤلف** عرض کند کہ ما ذکر چوکا بتوش با اشک چشم کردہ ایم و آنچہ خان آرزو بحوالہ قومی سلسلہ این بہ زعرور رساندہ بکتابت تحتانی را بعد میم آوردہ ما این را اسم جامد فارسی ...

واتیم و بکاف فارسی صحیح پنداریم (اردو) چیچکا۔ مذکر۔ دیکھو اشلیک چشم۔

تشنہ | بقول رشیدی بفتحتین بوزن کلان که بدان چیزهای گنده و ستبر دوزند مؤلف عرض کند که سکوت دیگر محققین زباندان و صاحب زبان ازین لغت تعجب خیز است معاصرین عجم تصدیق این کنند و بندرز هم بهمین معنی گذشت که این مرادف آنست و اسم جامد فارسی زبان ولیکن معاصرین عجم اکثر استعمال بندرز کنند و این را بر زبان ندارند (اردو) سُوا۔ دیکھو بندرز۔

(الف) **تُودان** | بقول برہان و جامع بروزن سودان جمع ترکست که ترکان باشند۔ گویند ترکان از نسل یافث بن نوح اند صاحب ناصری گوید که توران و تورانیان را نیز گویند۔

(ب) **تُودی** | بقول ایضاً آنچه منسوب به توران باشد چنانکه در ترجمهٔ وساتیر ساسان پنجم به بهرام چوبینه پیام داده که "تا به تودان نزدی و به تودی دشنه کشته نشوی هوای پادشاهی ایران از سر بدر نخواهی کرد" صاحب سفرنگ بشرح پنجاه و سومی فقرهٔ (نامهٔ شت ساسان نخست) گوید که الف نام کشور توران است و ب بمعنی تورانی مؤلف عرض کند که تود نام کشور توران است و الف و نون زائدتان در آخرش آورده تودان هم گفتند و بیای نسبت تورانی را تودی گویند معاصرین عجم تصدیق این می کنند و صراحت معنی برهان و جامع معتبر تر از فرهنگ سفرنگ نیست و جا دارد که الف مخفف تودیان هم باشد که از فقرهٔ مشار ظاهر است (اردو) الف توران اور توران کے رہنے والے۔ مذکر۔ ب تورانی۔ یعنی توران کا باشندہ۔

تموز بقول برہان بفتح اوّل وثانی مضموم بواو وزای نقطه دار زده (۱) گرمای سخت و (۲) نام ماه اوّل تابستان و (۳) ماه دهم از سال رومیان که زمان بودن آفتاب در برج سرطانست صاحب سروری بمعنی سوم قانع وصاحب جامع بمعنی اوّل و دوم (خسرو ؒ) بر سر مهر سیوه ز تاب تموز ٭ مرغ شده بخته خورد خام سوز ٭ (ظهوری ؒ) بر و بموعظه واعظ تموز می آید ٭ حدیث توبه و فصل چمن مربّ نیست ٭ (سعدی شیرازی ؒ) عمر برفت و آفتاب تموز ٭ اندکی ماند و خواجه غرّه هنوز ٭ خان آرزو در سراج ذکر هر سه معنی کرده مؤلف عرض کند که اسم جامد دانیم بمعنی اوّل و معنی دوم و سوم مجاز آن. خان آرزو معنی سوم را اصل داند و معنی اوّل و دوم را مجاز آن ولیکن ما با او اتفاق نداریم نام ماه بلحاظ حرارت آن زمان است پس باشد که بزبان رومی تموز بمعنی حرارت سخت باشد (اردو) (۱) سخت گرمی- موئنث (۲) گرما کے پہلے مہینے اور (۳) سال رومیون کے دسوین مہینہ کا نام تموز ہے مذکر

(الف) **تموک** بقول برہان بفتح اوّل وضم ثانی وسکون ثالث وکاف (۱) نشانهٔ تیر باشد که عرب هدف گویند و (۲) تیری را گفته اند که پیکان پهنی دارد و چون بگوشت یا استخوان فرو رود آسانی بر نیاید و (۳) هر چیزی را گویند که در چیزی رود که بر آوردن آن دشوار باشد. صاحبان جهانگیری و سروری ذکر معنی اوّل و دوم کرده اند (شمس فخری ؒ) سپهر مدح شاه بس که مرا ٭ کند بیش تیر فاقه تموک ٭ (لطفی ؒ) هر دمی که بر تموک زند ٭ پیش او دل به لابه کوک زند ٭ صاحب رشیدی بذکر معنی دوم نسبت معنی اوّل گوید که آن تلوک به لام دوم است نه میم اگرچه بعضی گفته اند صاحب ناصری نقل نگارش. خان آرزو در سراج هم نقلش بر داشته مؤلف عرض کند که معنی

(۱) قول این را مبدل تلوک توان گرفت چنانکه تلسنده و تشنده و معنی دوم و سوم مجاز معنی اول باشد
معنی مبادکه از اسناد بالا مصادر ــ

(ب) تموک زدن و	پیداست (اردو) الف (۱) دیکھو تلوک کے پہلے معنے (۲)
(ج) تموک کندن	وہ تیر جو نشانہ پہ دھس جائے جس کا نکالنا مشکل ہو ۔ مذکر ۔ (۳)

ہر وہ چیز جو دوسری چیز میں داخل ہونے کے بعد اس کا نکالنا مشکل ہو ۔ مؤنث (ب) تیر مارنا ۔
(ج) نشانہ قرار دینا ۔

(۲) الف) **تمہید** بقول بہار ہموار و نیکو کردن کار ــ می فرماید کہ با لفظ کردن مستعمل **مؤلف**
عرض کند کہ لغت عرب بالفتح و کسر ہای ہوز (کذا فی المنتخب) فارسیان استعمال این بمعنی آغاز
بیان کردہ اند ــ

(ب) **تمہید کردن** بمعنی آغاز بیان کردن است (تقہای شہرستانی ــ ۵) تمہید بسد
مقدمہ کردیم حیف حیف ہیکرہ نشد گوش کند داستان ما ۞ (اردو) الف تمہید بقول
آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ کسی مضمون کی اٹھان (ب) تمہید کرنا کسی بات کا مقدمہ پیش کرنا
آغاز کرنا ۔ تقریب کرنا ۔

تمیز بقول بہار مرادف تمییز (۱) بمعنی جدا کردن ۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ
ناصر الدین شاہ قاچار این را (۲) بمعنی خوبصورتی نوشتہ ۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ مذکور
بمعنی صاف و آراستہ گوید و صاحب بول چال ہم با تش **مؤلف** عرض کند کہ تمیز کہ بدو
معانی می آید لغت عرب است بفتح اول و کسر تحتانی ۔ فارسیان بحذف یای (۱) بمعنی فرق

استعمال این کنند و همین است معنی اوّل و معنی دوم مجاز که بمعاصرین بمعنی صاف و پاکیزه استعمالش کنند و تکمیل بحث بالحقات این در تمیزی می آید (ظهوری ؎) از نظر پیچیدگان حسن شناس ٭ همه جا نازش تمیز مرا ٭ مخفی مباد که لفظ تمیز با مصادری که مستعمل می شود استعمال این تا هم می توان و بالعکس این تا هم (اردو) (۱) تمیز بقول آصفیہ عربی اسم مؤنث شناخت پہچان اندازہ فرق (۲) صاف پاکیزہ آراستہ ۔

تمیز داشتن | استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که فرق کردن است (تاثیر ؎) کرشمہ ناز و ادا دلبری چہ پندارد ٭ همین میانہ عشق و هوس تمیز ندارد ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال صیغہ دارید هم پیدا است که بجائش می آید (اردو) تمیز کرنا فرق کرنا تمیز رکھنا ۔

تمیز کردن | استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی فرق کردن است (صائب ؎) لنگر خلق چہ نسبت خیال صائب را ٭ چرا تمیز خطا از صواب نتوان کرد ٭ (اردو) تمیز کرنا فرق کرنا ۔

تمیزیدن | مصدریست که مرکب است از تمیز و یای معروف و علامت مصدر و آنرا همه محققین مصادر این را ترک کرده اند و دیگر محققین لغات هم و لیکن در استعمال فارسیان بنظر آمده و سالک یزدی استعمالش کرده (؎) سالک بفروشند بیا بادهٔ صافی ٭ کو ذائقه تحقیق تا به تمیزد ٭ وارسته بذیل (پای دکانی) همین کلام سالک را نقل کرده و گوید که اکثر الفاظ است که فارسی زبانان عربی خوان تصرفی در آن کرده و بعض الفاظ عربی را بطور فارسی تراشیده اند الخ ٭ مؤلف عرض کند که این مصدر

موافق قیاس است و بسیار مصادر همچو این از اسم جامد و دیگر السنه وضع شده که ما آنرا به اصول خود مصادر جعلی نام نهاده ایم و صراحت آن	بر (اسم مصدر) کرده ایم و بحث این در تمییز بدو یا هم آمده (اردو) تمیز کرنا فرق معلوم کرنا۔

تمیشه بقول برہان و جامع بفتح اول و کسر ثانی بشدّه و سکون تحتانی مجهول و شین منقوطه دار مفتوح با آمل شهری و مدینه و نام بیشه ایست در نواحی شهر آمل که در میان آملیان بشیای بیشه شهرت دارد۔ صاحب جهانگیری بر نام بیشه قانع (حکیم فردوسی ہ) ز آمل گذر سوی تمیشه کرد ؛ نشست اندران نامور بیشه کرد ؛ صاحب سروری می فرماید که شهریست در ایران گذشته نگاه فریدون بود وقتیکه از آمل بیرون رفت با نجا رفت۔ صاحب ناصری گوید که آنچه از تواریخ مازندران معلوم می شود دو تمیشه بوده است یکی را تمیشهٔ اعلم گویند و دیگری تمیشهٔ بالنصران۔ وقتیکه افراسیاب از ترکستان عزیمت قلع و قمع منوچهر کرد منوچهر در حصار تیره رے محصور شد و از انجا براه لارجان به بیشهٔ تمیشهٔ اعلم آمد و خزائن و زنان خود را بقلعهٔ مور فرستاد که دران عهد ماهیری نامیدندی فرماید که تمش درخت توت سه گل را گویند که بس خاردار است و لونش سیاه و بمزاج سرد همانا طمبس معرب آنست که بعربی علیق گویند۔ خان آرزو در سراج گوید که مصرع دوم فردوسی دلالت صریح دارد برین مطلب که تمیشه نام بیشه ایست نه شهری مؤلف عرض کند که اتفاق داریم با او و با وجه تسمیهٔ بیان کردهٔ ناصری که تحتانی زائد بعد میم و های نسبت بر تمش داخل کرده اند (اردو) تمیشہ ایک جنگل کا نام ہے جو نواحی شہر آمل میں واقع ہے جہاں توت کے کثرت سے پیڑ ہیں۔

تمیک بقول برہان وجامع بفتح اوّل بروزن شریک رستنی باشد سرخ رنگ وترش مزہ وبکسر اوّل ہم آمدہ ۔ صاحب جہانگیری گوید کہ در بعضی فرہنگہا بجای تحتانی نون مرقوم است صاحب رشیدی فرماید کہ صحیح تمنک چنانکہ در باب نون می آید وہم او در باب نون نمتک را بنون اوّل و میم وفوقانی سوم چیزی دیگر نوشتہ کہ ورامی این است تسامح او معلوم می شود کہ درین لغت نون سوم را نون اول نوشت ۔ صاحب ناصری نقل نگار ہمہ ۔ صاحب محیط ذکر این نکرد وبر تمنک بہ نون عوض تحتانی گوید کہ گیاہ سرخ وترش است کہ آن را چوکا گویند **مؤلف** عرض کند کہ حقیقت این برا شلیک چشم گذشت وتمنک بہ نون سوم بجایش مذکور ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم وآن را مبدّل این چنانکہ اوبج واونج (اردو) دیکھو تمنک ۔

تمیز بقول بہار مرادف تمیز کہ بیک یا گذشت خان آرزو در چراغ ہدایت می فرماید کہ لفظ عربی است یعنی شناختن ودریافتن بدو تحتانی بروزن تفعیل ودر کتب دیگر نوشتہ ام کہ چند مصدر عربی است کہ تصرف آن بطریق فارسی می آید چنانکہ فہمیدن ورقصیدن وطلبیدن وطبعیدن و غارتیدن ودر شعر یحیی کاشی طلوعیدن نیز دیدہ شدہ در سیو لاشعر سالک یزدی تمیزد ماخوذ از تمیز دیدہ شدہ واین متصرف از قسم تصرفات طرزی وفوقل وامثال ایشان است کہ اینہا محض بنای شعر بر مضحکہ گذاشتہ اند می فرماید کہ حالا فقیر آرزو را اشتباہ واقع شدہ معلوم نیست این مصادر اصل عربی است کہ فارسیان را دران تصرف است یا آنکہ مشترک است در ہر دو زبان ۔ غایتش در بعضی از حروف کہ در فارسی نیامدہ فارسیان بسبب اتباع عربی ہمان انچہ عربی را مراعات کنند واین از عالم توافق بنای فارسی است کہ اتفاق درین دو زبان بجدیکہ

تعداد آن مشکل است و بر متتبع این هر دو زبان
که بکمال رسانیده باشد ظاهر می گردد و صاحب
تحقیق الاصطلاحات می فرماید که این مصدر جعلی
است ارباب تفعیل فارسیان یک یا را حذف
کنند همچنین و تغییر هم که آن را تغیر کرده اند۔
مؤلف عرض کند که بقول منتخب تمیز لغت
عرب است بدو یا بمعنی جدا کردن فارسیان
تمیز و تمییز هر دو را بمعنی امتیاز و فرق استعمال
کنند و با مصادر فارسی مرکب سازند که در
ملحقات می آید و تمیزیدن مصدر فارسی زبان
هم بجایش گذشت آنچه خان آرزو بحث این
مصدر را درینجا نوشته و نسبت دیگر مصادر
هم اشاره کرده که از الفاظ عربی وضع شده اند
و خیال کرده که تصرف فارسیان بطور مضحکه است
قلت مذاق اوست در زبان فارسی ورنه هرگز
اینچنین خیال نمی کرد بیچاره نمی داند که زبان
فارسی مملو از ترکی و عربی و سنسکرت است
بسیاری از مصادر فارسی مرکب از اسم جامد عربی و
ترکی و سنسکرت یافته شده که آن را مصدر جعلی نام است
و تعریف مصادر اصلی و جعلی بر لغت (اسم مصدر) کرده ایم
مضحکه را درین دخلی نیست تا آنکه عجمی بر زبان فارسی بوده اند
و از حقیقت وضع مصادر بیخبر اند خیال شان چنین باشد لیکن
عجب است از خان آرزوی اکبرآبادی که مؤلف کتب لغات است
اینچنین خیال میکند وای بر او که خیال مضحکه بر الفاظ
مرکبه فارسی زبان می کند و چرا بسوی کلیهٔ فارسیان
نمی رود که در وضع مصادر تخصیص اسم مصدر
فارسی زبان نمی دارند و همه مصادر را بر بنای
قیاس وضع کرده اند چنانچه یک مصدر سماعی نیست
آنکه عجم ندارند بعض مصادر را سماعی نام
نهاده اند و ما بر هر یک مصدر ثبوت قیاس
پیش کرده ایم قائل مخفی مباد که ملحقات این را
با تمیز هم متعلق توان کرد که بیک تحتانی گذشت
(اردو) دیکھو تمیز۔
تمیز یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر کرد

این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی فرق یافتن است (کمال اصفهانی ع) الخ

ولیکن تو تمییز یافت ندارسفی چو دو شاخ آبو دزدا یک درخت مشهور است (اردو) فرق پانا۔

فوقانی بانون

تن | بقول برهان بفتح اول و سکون ثانی بمعنی (۱) بدن است و (۲) جسم هم که مقابل جوهر باشد و (۳) بمعنی خاموش چه تن زدن خاموش شدن را گویند۔ صاحب جامع بذکر معنی اول و دوم و سوم گوید که تن زدن بمعنی صبر و تحمل کردن و آسودن هم مقصود [illegible] باشد که تن بمعنی (۴) صبر و تحمل و (۵) بمعنی آسایش هم آمده۔ صاحب رشیدی بر معروف قانع۔ صاحب سروری بذکر معنی اول می فرماید که (۶) بمعنی تنده اسم فاعل مصدر تنیدن و (۷) بمعنی [illegible] امر حاضر از تنیدن۔ صاحب ناصری بر ذکر معنی اول و دوم و سوم قناعت فرموده۔ صاحب فدائی بر معنی اول اکتفا کرده۔ بهار بذکر معنی اول گوید که بمجاز (۸) دماغ را هم تن گویند و باصطلاح ارباب دفاتر هندوستان (۹) بمعنی تنخواه چون دفتر تن و دیوان تن۔ می فرماید که بمعنی اول۔ آزاده۔ افسرده۔ خاکی۔ خوابناک۔ زار۔ سیمین۔ فرسوده۔ لاغر۔ لطیف۔ نازپرور از صفات و [illegible] حصار۔ خار۔ رشته از تشبیهات اوست۔ خان آرزو در سراج گوید که بمعنی اول غلط است و وجه یکی آنکه همان معنی بدن است و نیز جسم مقابل جوهر نیست بلکه نوع جوهر است [illegible] وجه [illegible] معقول است بران و دوم نیز چرا که تنها تن بمعنی خاموشی نیامده بلکه تمام تن زدن بمعنی [illegible] است چنانکه بر [illegible] مخفی پوشیده نیست پس بهیئت معنی مجاز باشد و معنی دیگر در الفاظ متعلق بین نوشته خواهد شد ان شاء الله تعالی و در هندی بمعنی جسم است پس از توافق لسانین باشد۔ صاحب

سخندان گوید که در سنسکرت بدن انسان را تنو گویند **مؤلف** عرض کند که در معنی اول خیال ما این است که فارسیان از لغت سنسکرت تنو بحذف واو اسم جامد قرار داده باشند و نسبت معنی دوم عرض می شود که از اقسام جوهر است و این معنی را باعتبار صاحب جامع تسلیم کنیم که محقق زبان خود است اگر در تعریف تسامحی راه یافت نمی توان از معنی و استعمال انکار کرد و معنی سوم البتہ خاموشی است نه خاموش و شک نیست که بدون وجود این معنی (تن زدن) بمعنی خاموش شدن نباشد صاحب برهان از نزاکت کار گرفته که همین است اسم مصدر تن زدن و معنی چهارم و پنجم هم درست است و مجاز معنی سوم که صبر و تحمل و آسایش هم با خاموشی تعلق دارد- البتہ استعمال معنی سوم و چهارم و پنجم بدون ترکیب دیده نشد و معنی ششم فضول است که بدون ترکیب با اسمی حاصل نمی شود و بقاعده اسم فاعل ترکیبی است و معنی هفتم هم ناقابل بیان بود که از مشتقات تنیدن است و معنی هشتم مجاز معنی اول و معنی نهم مخفف تنخواه و بتحقیق ما (۱۰) علامت مصدر فارسی است که مخصوص است برای مصادر لازم چنانکه دن برای مصادر متعدی است و در بعض مصادر خلاف این کلیه هم یافته شده چنانکه رفتن و امثال آن ولیکن خیال ما این است که واضع این بر کلیه خود قائم بود محاوره زبان تغیر نکرد و مثالی چند بر خلاف این پیدا کرد و ما بر بعض مصادر اشارۂ ازین نام کرده ایم-

(اردو) (۱) تن- مذکر- بدن جسم- قالب (۲) جسم جوہر کی ایک قسم ہے یعنے وہ جوہر جو طویل عریض عمیق ہو- مذکر (۳) خاموشی- مؤنث (۴) صبر و تحمل- مذکر (۵) آسایش- مؤنث (۶) ناقابل ترجمہ (۷) مصدر تنیدن کا امر حاضر (۸) دماغ- مذکر (۹) تنخواہ- مؤنث (۱۰) تن فارسی میں علامت مصدر ہے- مذکر-

تن آخشیجانی اصطلاح ـ بقول سفرنگ بشرح ہشتاد و ہفتمی فقرۂ (دساتیر آسمانی بفرزاباد وخشوران وخشور) بمعنی جسم عنصری **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) جسم عنصری ـ مذکر ـ وہ جسم جسکو عناصر اربعہ سے تعلق ہے

تن آسا اصطلاح ـ بقول سفرنگ بشرح ششمی فقرۂ (دساتیر آسمانی بفرزاباد وخشوران وخشور) بالف ممدودہ وسین مہملہ بالف کشیدہ (۱) چیزی مثال جسم ـ صاحب آصفی بحوالۂ بہار گوید کہ (۲) مرادف تن پرست وتن پرور ـ یعنی آنکہ تن وی معبود او باشد بہار ذکر (تن آسا ـے) بزیادت یای زائد در آخر ہمین معنی بیان کردہ آصفی کند (صائب ـ ۵) نیست یا دیدۂ بیدار تن آسایان راہا باشکر خواب فراغت شکرآبی کہ مراست ہا صاحب اند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ آسا وآسای امر حاضر آسائیدن است وآسائیدن مرادف آسودن پس این اسم فاعل ترکیبی است بمعنی آسایش دہندہ بہ تن خود یعنی آرام پسند وتن پرور پس آصفی در معرّف این سکندری خوردہ معنی اوّل لفظی است ومعنی دوم ترکیبی (اردو) (۱) مثل تن کے ـ (۲) آرام پسند ـ وہ شخص جو اپنے آپ کو آرام وراحت مین رکھتا ہے ـ

تن آسان اصطلاح ـ بقول رشیدی بمعنی (۱) آسودہ ـ صاحب جامع فرماید کہ (۲) تندرست وآسودہ ہم صاحب سروری باتفاق مشفق (حکیم قرخی ـ ۵) از کف او جہان ہتیر بخل ہا کہ تن آسان وتندرست ترتیب ہا خان آرزو در سراج ہذکرہ ہر دو معنی گوید کہ بمعنی اوّل صحیح است وتحقیق آنست کہ این مجاز باشد مرکب از تن بمعنی خودش وآسان بمعنی مشہور یعنی کسی کہ تن را بہ آسانی وبی تصدیع نگاہدارد **مؤلف** عرض کند کہ آسائیدن بمعنی آسان کردن وراحت یافتن گذشت پس آسان

امر حاضر اوست و بترکیب تن با آسان اسم
فاعل ترکیبی است یعنی تن را براحت وارند
مرادف معنی دوم تن آسا دیگر ہیچ (اردو)
دیکھو تن آسا۔

تن آسانی اصطلاح۔ بقول بہار و وارستہ
معروف و بقول بحر بمعنی راحت و آرام (شیخ
شیراز ؒ) تن آسانی گزین خویشتن را ۔ بپا زن
و فرزند بگذار و بہ سختی ۔ صاحب سروری
گوید کہ بمعنی آسودگی (حکیم سنائی ؒ) مدح
ہر کس مگو بدشواری ۔ چون نیابی زکس تن آسانی
مؤلف عرض کند کہ یای مصدری با تن آسان
مرکب کردہ اند و بس (اردو) آسودگی ۔
راحت ۔ مؤنث ۔ بقاعدہ فارسی تن آسانی کا
استعمال بھی کر سکتے ہیں ۔

تن آسامی اصطلاح ۔ بہار و انند ذکر
این کردہ اند ۔ ما اشارہ این بہ تن آسا
کردہ ایم کہ این مزید علیہ آنست بمعنی دوم
و سند این ہم ہمدر انجا مذکور (اردو)
دیکھو تن آسا ۔

تن آسائی اصطلاح ۔ بقول بہار معروف
(شانی تکلو ؒ) در بہشت تو نیاز ان ارزو
دل غم است ۔ دوزخ است آنجا کہ می باشد
تن آسائی درو ۔ صاحب بحر گوید کہ مرادف
تن آسانی ۔ می فرماید کہ در قافیہ غزل شکیبائی
و رہائی است وارستہ ہم ذکر این کردہ **مؤلف**
عرض کند کہ یای مصدری با (تن آسای مزید
علیہ تن آسا) مرکب کردہ اند موافق قیاس است
(اردو) دیکھو تن آسانی ۔

تن آسودن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ سندی کہ پیش کردہ از ان استعمال (تن
آسانی) پیداست پس نمی توان از تن آسانی
کہ حقیقتش بجایش گذشت مصدر (تن آسودن)
قائم کنیم خبر نیکہ (آسودن تن) بمعنی حقیقی آن است

استعمال این کرده اند ما این را باعتبار ناصری جا داده ایم (اردو) تناذیل پارسیون کے اُس گروہ کا نام ہے جو خلاف شریعت پیغمبر مہ آباد عمل کرتے تھے ۔ مذکر ۔

تاسا صاحب ناصری ذکر این کرده گوید که بمعنی آسوده تن است **مؤلف** عرض کند که همان تن آسا که گذشت در پیجا الف ممدوده را مقصوره نوشته اند (اردو) دیکھو تن آسا ۔

تاسان بقول برهان و ناصری بمعنی آسوده و تندرست **مؤلف** عرض کند که همان تن آسان که به الف ممدوده گذشت و ما بمعنی آسوده تسلیم کرده ایم (اردو) دیکھو تن آسان ۔

تاسیدن بقول مؤید بحواله زفانگویا (۱) بمعنی خوش شدن **مؤلف** عرض کند که در دیگر نسخ قلمی همین مصدر را تناسائیدن بحواله زفانگویا نوشته که مرکب است از تناسائی و علامت مصدر دن معنی لفظی این (۲) تن آسائی کردن است و راحت حاصل کردن و معنی اول مجاز باشد و بس (اردو) (۱) خوش ہونا (۲) راحت حاصل کرنا ۔

تافور بقول برهان با فا بر وزن بلاد و رمقداری از گناهان باشد بشریعت زردشت صاحب (جهانگیری در ملحقات) و صاحبان ناصری و انند هم ذکر این کرده اند ۔ صاحب ناصری صراحت فزاید کند که گناه اندک است چنانکه ما صغیره گوئیم ۔ خان آرزو و بہ سراج ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که طرز بیان خوش نباشد مراد از گناه صغیره است نه مقداری از گناهان و نه گناه اندک ترجمه گناه صغیره باشد بلکه گناهی را نام است که درجهٔ آن کم باشد مقابل گناه کبیره و این هم لغت سریانی یافته می شود همچون تناذیل که گذشت بمعنی پسرین پیچیده براشند که لفظ تن در پیرو لغت داخل است و اسم جامد فارسی قدیم و لیکن از صراحت مزید

ترکیب این قاصر اند (اردو) شریعت زردشت مین گناہ صغیرہ۔ بقول آصفیہ اسم مذکر۔ ادنی گناہ۔ خفیف جرم۔ وہ گناہ جسکو خدا تعالی توبہ سے معاف کردیگا۔

(الف) تناسبد | **(ب) تنانبد** صاحب سفرنگ بشرح دوازدہمی فقرۂ (دساتیر آسمانی بفرزآباد وخشوران وخشور گوید کہ ب بفتح تای فوقانی و نون با الف و نون وضم بای ابجد و دال مہملہ ساکن جسم کل وہمچنین (تن نبد) و (تناسبد) وچونکہ ہمہ اجسام وہمہ اروا بہ احاطۂ فلک الافلاک اند تن فلک الافلاک را جسم کل ونفس او را نفس کل خوانند **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو اسم جامد فارسی قدیم است کہ دیگر ہمہ محققین ازان ساکت اند واز فلک الافلاک باعتبار آغاز شمار از زیر آسمان نہم مراد است وباعتبار شمار از بالا آسمان اول باشد کہ ذکرش برادرۂ افلاک گذشت پس معنی این جسم کل وجرم فلک الافلاک باشد وشک نیست کہ در ترکیب این لفظ تن داخل وصراحت کامل ترکیب بر (تنبد) کہ می آید صراحت ماخذ این در انجا سن دیدہ شدہ است (اردو) پہلا یا نویں آسمان کا جرم۔ مذکر۔

تان تن | اصطلاح۔ بقول ناصری وانند بحوالۂ فرہنگ دساتیر جرم فلک نہم باشد۔ می فرمایند کہ ہمین را تنانبد وتن بد ونغتن وتن سالار نیز گویند **مؤلف** گوید کہ ترجمۂ جسم الاجسام باشد کہ فلک الافلاک را گویند وتعریف آن بر تنانبد گذشت (اردو) نویں آسمان کا جرم۔ مذکر۔

تان گرد | اصطلاح۔ بقول سفرنگ بشرح بست وسومی فقرۂ (نامۂ سوم شت شای کلیو) بکسر کاف فارسی وسکون را و دال مہملتین مجمع اجسام **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است وبس (اردو) عالم سفلی۔ عالم دنیا

آورندہ گفتن کہ اسم فاعل ترکیبی و کنایہ از قوی و حقیقۃً این برای انسان مخصوص است و بمجاز برای غیر انسان ہم مستعمل شد چنانکہ مرد تناور و درخت تناور یعنی گویند کہ برای درختان اصل این (تنہ آور) بود ہاے ہوز حذف شدہ تناور باقی ماند (اردو) تناور بقول آصفیہ۔ فارسی۔ قوی جثہ۔ فربہ جسیم موٹا مسٹنڈا۔

تناول بقول آصفی بمعنی فراگرفتن مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است فارسیان استعمال این بمعنی خورش کردہ اند و بامصادر فارسی ہم استعمال این است کہ در ملحقات می آید و استعمال مجرد این یافتہ نشد حاصل بالمصدر خوردن است یعنی خورش (اردو) صاحب آصفیہ نے تناول کو ترک فرمایا ہے اسلیئے کہ اردو مین اس کا استعمال مفرد نہین ہے لیکن مرکبات مین مستعمل ہے۔ کھانا کا حاصل بالمصدر۔

(۱) تناول ساختن استعمال صاحب آصفی
(۲) تناول کردن ذکر این کردہ
(۳) تناول نمودن از معنی ساکت

مؤلف عرض کند کہ ہر سہ بمعنی نوالہ کردن و خوردن است (خسرو ملا) تناول گر نسازی لقمہ راز و د۔ بای پشیمانی خورہای دارد سود ہا (نثر عالی شیرازی) دیگری عالم خشتیش ساخیہ تناول کردہ (نثر صادق شیرازی) نان سنگک پرویز و نواس استاد تمیز بانپیر سنجانی وماست جوانی تناول نمایند یا مخفی مباد کہ از سند بالا مصادر ساختن و نمائیدن سند است کہ بجایش می آید (اردو) تناول کرنا بقول آصفیہ کھانا

تنباکو بقول بہار برگ معروف می فرماید کہ در تاتر رحیمی آوردہ کہ از ظرف فرنگ بہ دکن آمد واز انجا در ہند و از عہد اکبر بادشاہ رواج یافت بہ تقدیر یا تقطیر قلیان کردن و کشیدن

مستعمل است که در ملحقات می آید۔ صاحب محیط‌ای فرماید که بفتح تا و سکون نون و فتح بای موحده
و الف و ضم کاف و سکون واو معرب تنباکو و در انگریزی توباکو و بهندی بجر بهنگ گویند و
مشهور تماکو است معروف برگ آن جهت زهر کژدم و زنبور دافع. مزاج آن گرم و خشک در
آخر سوم معطش و مجفف و دافع سم اقسام ماهی و زلو و کژدم مدار است و دود کردن آن مصلح فساد
هوای و مائی و تعفن آن و منقی رطوبات دماغ و محرک آن و جهت درد دندان رطوبی و درد گوش
و سرفه رطوبی کشیدن و خوردن آن نافع و دخان آن بجهت تاریت مقوی قوتها و جمله اعضا
خصوص عضوی که رطب ناک باشد و نافع مرطوب مزاج و درد قولنج۔ ملین شکم محلل ریاح و
بواسیر که از کثرت رطوبت بود نافع و محلل رطوبات کثیر معده و معین بر هضم و جهت درد بارد
ریحی معده و تحلیل ریاح و رطوبات آن کشیدن و خوردن آن مفید و کذا ضعف بصر را که از
غلبه رطوبت باشد سودمند و هم چنین برای ضیق النفس که بسبب کثرت بلغم و خلط آن باشد یا بسبب
اجتماع رطوبت مائی در سینه و شش بود نافع و منافع بی شمار دارد که در محیط اعظم دیدنی دارد
کسی گوید که (س) برگ او به بود بهر دو زن ٭ گر بود رقت منی در تن ٭ تازگی بهر نزله بند
گیرند ٭ بهر رطوبات سر شفا بخشد ٭ یاروان را ازو شفاست مدام ٭ ناقبان را بلغمی دان نقد
تمام ٭ آورد گرچه ضعف قلب و دماغ ٭ لیک بهر سپید دان تو چراغ ٭ کارهای حبس حیض
دان ای دوست ٭ می کند احتراق او تا پوست ٭ ورم انثیین را ببرد ٭ گر کسی برگ او بجوشاند
بندها می کند ضعف معده بهر جوان ٭ مصلح او گلاب و صندل دان ٭ مؤلف عرض کند
صاحب ساطع این را لغت هندی گوید و معاصرین عجم لغت فارسی دانند والله اعلم

با این را تفرس و مبدل تنباکو ہی ہندی دانیم چنانکه بام و بابان و سجعین (اردو) صاحب آصفیہ نے تنباکو پر فرمایا ہے کہ اردو اسم مذکر۔ امریکہ کی زبان میں ٹبیکو تھا جسے پرتگال ہند میں لائے۔ اصل میں ایک قسم کا پودا ہے جس کے پتے حقہ میں پینے اور پان کے ساتھ کھانے میں آتے ہیں۔ ہندوستان میں اس کے ساتھ گڑ ملا کر قلیان میں پیتے ہیں۔ عوام اسے تماکو کہتے ہیں اس کا رواج جلال الدین اکبر کے وقت ۱۰۱۳ھ ہجری میں اوّل اوّل دکن میں پھر تمام ہند میں ہوا جس کی مفصل اور دلچسپ کیفیت وقائع اسد بیگ شیر و معتمد شہنشاہ اکبر میں ہے (الخ) آپ ہی نے فرمایا ہے تنباکو اول لغت ہے جو اردو میں مستعمل ہے تنباکو بھی کہتے ہیں۔

تنباکو سر قلیان کردن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ہم فرماید کہ کنایہ از مہیا کردن حقہ باشد برای کشیدن (فوقی یزدی ع) وان یکی پہلو تند کاتنک سر قلیان ناز کردہ تنباکو لطفی کر ازمن نگذری مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) حقہ بھرنا۔ بقول آصفیہ چلم پر آگ رکھکر حقہ تیار کرنا حقہ گرم کرنا

تنباکو کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ قلیان کشیدن است (از بہار ع) آن جوانانیکہ تنباکو کشند اولش شد و آخر ہوش کشند (اردو) حقہ پینا۔ بقول آصفیہ قلیان نوش کرنا۔

تنبان بقول برہان و جامع بضم اوّل بر وزن ضبیان زیر جامہ و ازار و شلوار را گویند عموماً و تنبان چرمی کشتی گیران خصوصاً۔ صاحب ناصری بہ نقل قول برہان گوید کہ این لغت بین الناس مشہور است ولی در منتخب اللغت کہ ترجمہ قاموس است تبان آمدہ کہ بالضم شلوار

کوچک باشد که ستر عورت مغلظہ کند و آن عربی است می فرماید که در اشعار فصحای فرس تنبان دیده نشد استعمال شلوار بیشتر است۔ بہار گوید که تنبان و تو بان بالضم از ار کشتی گیران است که در عرف حال تنکه گویند۔ صاحب انند این را بالفتح ولغت فارسی گوید۔ صاحب مؤید ہم این را ذیل لغات فارسی آورده گوید که از ار کوتاه کشتی گیران است مؤلف عرض کند که تبّان به صراحت معرّب تنبان فارسی و محیط المحیط آمده و در قاموس ہم تبّان یافته می شود و پس شک نیست که تنبان اسم جامد فارسی است و مخصوص برای شلوار کوچک که تا ران باشد و کشتی گیران می پوشند و باعتبار معنا جامع که محقق زبان خود است این را بمعنی مطلق شلوار ہم صحیح دانیم و تبّان را معرب این پنداریم (اردو) تنبان۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کا ڈھیلا ڈھالا پیجامه۔ غراره دکھن میں چڈی اُس کوتاه پاپجامه کا نام ہے جو صرف ران تک ستر عورت کے لئے ہوتا ہے جس کو پہلوان استعمال کرتے ہیں۔ مؤنث۔

تنبید بقول برہان (۱) بفتح اوّل بر وزن امجید مستقبل خاموش بودن و لرزیدن یعنی می لرزد و خاموش می گردد و بضم ثالث (۲) جسم کل ہمچنانکه (رد و انبیا) نفس کل است چه تن بمعنی جسم و روان بمعنی نفس و بد بمعنی ہمه و کل باشد۔ صاحب جامع بمعنی دوم قانع و صاحبان رشیدی بمعنی اوّل صاحب سروری این را بمعنی خاموش بودن نگوید ادات الفضلا گفته و بمعنی لرزد ہم (امیر خسرو ؒ) پای بتنبد چو لیمبری ره رود بہ مستی و ثابت قدمی کی بود؛ (مولوی معنوی ؒ) خیال خوش دہان زان دل بنازد بہ خیال زشت آرد دل بتنبد۔ صاحب ناصری در تعریف ہر دو معنی با برہان متفق و می فرماید که مصدر تنبد تنبیدن است که می آید خان آرزو در سراج گوید که بمعنی لرزد و بقول بعض

یعنی خاموش گردد ولیکن اول صحیح است (وبذکر معنی دوم بحواله برہان) گوید کہ این وقتی درست باشد کہ معنی صاحب بضم باشد مؤلف عرض کند کہ ضرورت نداشت کہ معنی اول را بطور اسم جامد ذکر کند کہ این مضارع تنبیدن است کہ می آید و شامل باشد بر ہمہ معانیش عجب است از برہان کہ این را مستقبل گفت معلوم می شود کہ در مضارع و حال و مستقبل فرق نمیکند نسبت معنی دوم عرض می شود کہ ہمین اصل است و آنچہ تنانبدو تنانبید گذشت مزید علیہ و مبدل این (اردو) (۱) دیکھو تنبیدن یہ اس کا مضارع اور اس کے تمام معنون پر شامل ہے (۲) دیکھو تنانبد۔

تنبسہ بقول برہان و سروری و رشیدی و ناصری بر وزن مدرسہ قالی را گویند خواہ کرمانی و خواہ جوشقانی و معرب آن طنفسہ صاحب جامع گوید کہ قلافرش مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است (اردو) قالین یا قالی ترکی اسم مذکر۔ غالیچہ ایک قسم کا بچھونا۔ فرش پشمین۔ فرہنگ آصفیہ نے اس کو مؤنث لکھا ہے۔ کتابت کی غلطی ہے یا دہلی کا استعمال۔

تنبک بقول برہان بضم اول بر وزن اردک (۱) با انگشت ابہام و سبابہ و وسطی گرفتن چیزی خوردنی یعنی بسر انگشت چیزی برداشتن و خوردن و (۲) دہلی باشد دم دراز کہ از چوب و سفال سازند و بازیگران در زیر بغل گرفتہ بنوازند و (۳) جناغ زین اسپ و دامنہ زین را نیز گویند و باین دو معنی بفتح اول ہم آمدہ و بجای حرف اول طای حطی ہم درست است صاحب جہانگیری معنی اول را ترک کردہ ذکر معنی دوم کند (ملا مسعود در ہجا می نشاند مخملی و بلبانی ہر شب را آنکہ ہرگز نشنیدہ زسر کو تنبک) و بذکر معنی سوم می فرماید کہ

با اول مفتوح و ثانی زده (۴) کاہل و بیکار که آن را تنبل نیز گویند و با اول مضموم و ثانی زده و بای مضموم (۵) مکر و حیله و (۶) جادو. صاحب جامع این را مرادف تبنبک گوید و ذکر ہر سه معنی اول الذکر می کند صاحب سروری بجائی این را مرادف تبنبوک گفته و ذکر معنی سوم کرده و بجای دیگر بصراحت معنی دوم گوید که چنبر عمیق است که یک جانب آن را پوست خام گرفته باشند تا بوقت کار اجلاف می زنند (حکیم انوری ۵) وانجا که فقد مال تو در معرض قسمت به تنبک زندش حق طمعها بگذارد به ہا می فرماید که دنبک و طنبک نیز گویند صاحب ناصری بر معنی دوم و سوم قناعت فرموده و ارسته بر معنی دوم قانع. خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و دوم و سوم نسبت معنی سوم بحوالۂ سروری صراحت مزید کند که جناغ زین دو دال پہن است که در رکاب زین کشند و می فرماید که (۷) بمعنی دریچه زرگری است که بدان طلا و نقره گداخته ریزند و بقول قوسی گوید که دریچۂ زرین است و می فرماید که این تصحیف باشد و صحیح بدین معنی تبنک به تقدیم با بر نون چنانکه گذشت. بہار بر ذکر معنی دوم قناعت کرده **مؤلف** عرض کند که به ہمه معانی اسم جامد فارسی زبان دانیم و معلوم می شود که تبنیک بزیادت تحتانی می آید اصل است و تبنبوک که بواو عوض یا می آید مبدلش چنانکه تابین و تارون و تنبک مخفف آن و آنچه خان آرزو نسبت معنی ہفتم خیال خود ظاہر فرموده اتفاق داریم با او که آن تبنک به فوقانی و موحده و نون و کاف است و اگر سند استعمال این بمعنی ہفتم پیش شود البته تقدیم مصحف دانیم (اردو) (۱) کسی کھانے کی چیز کو دو انگلیوں سے پکڑ کر اٹھانے کی حرکت. مؤنث. دکن میں چٹکی کہتے ہیں جیسے "ایک چٹکی بھر شکر عنایت کرو"

(۲) ایک قسم کا دف جسکو بغل مین تھام کر بجاتے ہین۔ مذکر (۳) زین کا عرض تسمہ جسمین رکاب مین باندھتے ہین۔ مذکر (۴) کاہل۔ بیکار۔ دیکھو تنبل (۵) مکر حیلہ۔ مذکر (۶) جادو۔ مذکر (۷) دیکھو تنبک کے پہلے معنے۔

(الف) تن بکار دادن | **(ب) تن بکار دہی** استعمال۔ صاحب فدائی بذکر ب گوید که بمعنی پشت کار داشتن وشانه در کار تہی نکردن است مؤلف عرض کند که ہرچه بقیاس می آید الف است بمعنی مصدری که بمعنی سعی کردن در کاری۔ محقق اہل زبان آن را بصورت متعوله قائم کرده واین تسامح اوست۔ ب مشتق الف است وبس (اردو) کسی کام مین کوشش کرنا۔

تبنک تعلیم | اصطلاح۔ بقول بحر وبہار تبنکی که در وقت تعلیم ورزش کشتی بشاگردان نوازند واین رسم ولایت است (میر نجات ع) در چمن تبنک تعلیم غمت غنچه گل بو زند بانغانی طنبور نوازت بلبل ہا (سید بہنہ امیر علی شیر) کنار اگر اینست که من می نہیم بخوبان دگر تبنک تعلیم که اند۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ہم ذکر این کرده مؤلف گوید که مرکب اضافی است موافق قیاس (اردو) دو دف جو کشتی گیر شاگردون کی تعلیم کے وقت بجاتے ہین۔

تبنک زدن | مصدر اصطلاحی بقول بہار بمعنی انگشت زدن است می فرماید که از اہل زبان بتحقیق پیوسته **مؤلف** عرض کند که سند این بر تبنک گذشت وتعریف بہار خوب نیست مقصودش ہمین نباشد که انگشت ہا بر تبنک زدن ونواختن تبنک است بمعنی مجازی که سند بالاستقلال بمصدر زدن است ہیچ ندارد که مرادف زدن وبجای خودش می آید (اردو) تبنک بجانا انگلیون سے تبنک پر تھاپ مارنا۔

تنبک با بہ تلنگ است بقول بہار گوید کہ بمعنی ساز است و کوک است۔ صاحب انند نقل نگارش مصداق (نقل نویس را عقل نباشد) **مؤلف** عرض کند کہ لغو است۔ (اردو) ناقابل ترجمہ۔

تنبک نواز استعمال۔ بقول بہار معروف **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ تنبک بنوازد (لا ادری ۵) شبی عیسی دربن فیروزہ ایوان پاشدہ تنبک نواز مہر تابان را (اردو) تنبک نواز اُس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو تنبک بجاتا ہو۔

تنبل بقول برہان و جامع بروزن صندل (۱) کاہل و بیکار و ہیچ کارہ و (۲) مسخرہ و (۳) بضم اوّل بروزن بلبل حیلہ و نیرنگ و مکر و فریب و (۴) جادو **مؤلف** گوید کہ باین معنی بروزن قرقل ہم آمدہ کہ بضم ثالث باشد۔ صاحب جہانگیری بذیل تنبک گوید کہ آن را تنبل نیز خوانند بمعنی اوّل و سوم و چہارم (کمال اسمٰعیل ۵) در کنج خانہ پشت بہ دیوار دادنش از خشک عزلت نہ از زرق و تنبل است ۵ و صاحبان رشیدی و ناصری بہ معنی اوّل و سوم قناعت فرمودہ۔ صاحب سروری بہ معنی سوم و چہارم قانع۔ خان آرزو در سراج ذکر ہر سہ معانی اوّل کردہ۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی اوّل را آوردہ و صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم ہمزبانش و صاحب فدائی ہم۔ **مؤلف** عرض کند کہ این لغت ترکی زبان است و صاحب لغات ترکی این را بمعنی آدم فربہ و جاہل آوردہ و صاحب سوار السبیل این را بمعنی اوّل معرب ہم گفتہ ما بہر سہ معنی اوّل این را مفرس دانیم و آنچہ تنبک بمعنی اوّل و سوم و چہارم گذشت صراحت ماخذش ہم در آنجا کردہ ایم کہ از بیان

ہیچ تعلق ندارد (اردو) (۱) کاہل۔ سست (۲) مسخرہ (۳) مکر۔ فریب۔ مذکر (۴) جادو۔ مذکر

تنبلیت بقول برہان بروزن عندلیب بار کوچکی را گویند کہ بر بار بزرگ بندند و گاہ بہ بالای چاروا نہند و بر بالای آن سوار شوند و یک لنگ بار۔ صاحبان جہانگیری و جامع و سروری و سراج ذکر این کردہ اند۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تملیت کہ بجایش گذشت و اشارۂ این ہم درانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو تملیت۔

تنبو بقول بہار و اننددوعی از خیمہ (سنجر کاشی س) باد و روی چو آب در غربال ریز خاک بر فرق این کہن تنبو ہا **مؤلف** عرض کند کہ خیمۂ خورد را نام است (اردو) تنبو بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ ڈیرہ۔ پال۔ شامیانہ۔ تمگیرہ۔ بے چوبہ۔ خرگاہ۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ آپ کا تسامح ہے کہ اسکو ہندی کہا اور معنے میں تعمیم بھی غیر صحیح ہے۔ ایک چھوٹے ڈیرے کو تنبو اور پال کہتے ہیں جو شامیانے اور بے چوبے سے سوا ہوتا ہے۔

تنبور بقول برہان و جامع و ناصری بروزن زنبور سازیست مشہور و معرب آن طنبور بطا **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) تنبور۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر۔ ایک قسم کا چھوٹا ڈھول۔ ایک قسم کا باجہ۔ طنبور بطاے حطی سے بھی مستعمل ہے۔

تنبوک بقول برہان و جامع و سروری و ناصری بروزن مفلوک (۱) کبادہ و آن کمانیست بسیار کم زور و (۲) بمعنی جناغ زین کہ دامنۂ زین و تسمۂ رکاب باشد و طاق زین (خواجہ عمید لوبکی س) در بحان چرخ پیش پیلکت فرخ راہا ہم کمان تنبوک و ہم شمشیر ساطور آمدہ ٭ خان آرزو در سراج ذکر ہر دو معنی کردہ گوید کہ آنچہ تنبک بمعنی دوم

گذشت مخفف این باشد مؤلف عرض کند که بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی	دوم بر تنبک اشارہ کردہ ایم (اردو) (۱) کمزور کمان مؤنث (۲) دیکھو تنبک کے تیسرے معنے

تنبول | تقول برہان و جامع و جہانگیری و سروری بروزن مقبول (۱) برگی باشد که در ہندوستان
پان خوانند و با آہک و فوفل خورند و (۲) کباده را نیز گویند و آن کمانی باشد کمزور و (۳)
نام قلعه ایست در ہندوستان (شیخ آذری ؒ) برگ تنبول خاص ہندستان ؏ بوزه
آمد نصیب ترکستان ؏ (امیر خسرو ؒ) کسی کز تو خورد تنبول امید ؏ کند بخشش ذخیره برگ
جاوید ؏ (ابو الفرج ؒ) کمان رستم دستان بسختی ؏ کم از تنبول نرم شہریار است ؏ صاحب
ناصری بذکر معنی اول می فرماید که تانبول ہم گویند و آن بہ پان بمعنی خولنجان است و بذکر
معنی دوم از معنی سوم ساکت. خان آرزو در سراج گوید که این لغت ہندی است و مخفف
تانبول که آن را تامول بمیم ہم گویند بہمان قاعده بدل واو و نون بہ میم که در ہندی نیز
جاریست و چون مخصوص ہندوستان است ہمین نام در فارسی و عربی شائع و بذکر معنی
دوم و سوم نسبت معنی سوم گوید که الحال نام و نشان از قلعه مذکور نیست. صاحب رشیدی
بر معنی اول و دوم قانع. بہار بذکر معنی اول قناعت کرده. صاحب سواد السبیل این را
معرب داند و تامبول را که بمیم سوم گذشت لغت سنسکرت خواند بمعنی برگ پان. صاحب
ساطع که محقق سنسکرت است تامبول و تامول ہر دو را نه نوشته. پان را سنسکرت گوید.
صاحب محیط ذکر این کرده می فرماید که تانبول ہم گویند که بہندی پان نامند برگ نبات تخمی
است بیارہ دار مانند لوبیا و انگور برگ آن پہن و نصف بالای آن صنوبری و سر آن

نوک دارد که اہل بلاد عرب بنواحی عمان زراعت آن می کنند و در ہند انواع آن بسیار است۔
می فرماید که طبیعت آن بلحاظ اقسام فرقی دارد و بہترین آن مطلقاً برگ متوسط سفید نازک اکثر
اطبای یونان مزاج مطلق آن گرم در اول و خشک در دوم نوشته اند و بعضی گرم و خشک
در دوم شک نیست که در تنبول حدت و لطافت و دران قبض است فلہذا واجب که حار در
درجۂ اول باشد و اکثر اہل ہند را بکثرت تناول آن ضعف حاسه ذوق بسیار عارض شود و اجمالاً
برگ خوش طعم است و دران حدت و قبض و تخفیف باشد و مقوی بن دندان و نافع ورم لہات
و مفرح و منشط نفس و مقوی بدن و مولد خون جید و نافع بخر و قاطع بوی سیر و پیاز و شراب و
منافع بی شمار دارد (الخ) مؤلف عرض کند که تامول بجایش گذشت که مخفف تامبول
است بحذف موحده و تامبول مبدل تانبول چنانکه کبین و کبیم و تنبول مخفف تانبول و
تانبول اصل است یکی از معاصرین عجم گوید که نه خیر تنبول بدون الف اصل است فارسیان
در تلفظ بزیادت الف تانبول ہم استعمال می کنند و بقول شان تنبول لغت فارسی زبان است
بمجدی که در ہند بتحقیق می رسد (تمبولمو) لغت سنسکرت می نماید که در تلنگانۂ دکن بعض
برہمنان عالم زبان سنسکرت بر زبان دارند و لیکن صاحب ساطع که محقق سنسکرت است
ازین ساکت اگر (تمبولمو) را لغت سنسکرت دانیم تنبول مخفف آن است که فارسیان استعمال
کردند و تامبول مزید علیه آن و تنبول مبدلش و تانبول مزید علیہش واللہ اعلم بحقیقۃ الحال۔
فارسیان استعمال برگ پان و پان و تانبول و تنبول و تامبول و تمبول و تمول کرده اند و ما
این ہمه را معرب دانیم و لغت سنسکرت تمبولمو را اگرچه صاحب ساطع ننوشته باشد باعتبار

زبان علمای سنسکرت صحیح دانیم (ارد و) تنبول۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کا پتا جو ہندوستان مین عورتین کثرت سے کھاتی ہین۔ پان۔

تنبہ بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی بر وزن انبہ چوبی گندہ و بزرگ کہ در پس در نہند تا در کشودہ نگردد (امیر خسرو) ز نفس شوم آن روہای منکر۔ تنبہ گردیدہ ہر یک تنبہ در۔ خان آرزو در سراج گوید کہ آن را کلندرہ نیز گویند **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم این را بزبان ندارند و فارسی قدیم گویند و این چوبی باشد ناتراشیدہ و ناہموار و لک و پک کہ آن را گاہی در پس در اندازند تا در کشودہ نگردد (ارد و) دہ ناہموار اور موٹی لکڑی جو دروازہ بند کرنے کے بعد اُس کا ٹیکا دیتے ہین تا کہ دروازہ کھلنے نہ پائے۔ مؤنث

تنبیدن بقول برہان و جامع بر وزن خندیدن بمعنی (۱) لرزیدن و (۲) طپیدن و (۳) حرکت کردن و (۴) کمین کردن۔ صاحبان رشیدی و سروری و نوادر بر معنی اوّل قانع۔ صاحب بحر بذکر معنی اوّل و دوم و سوم گوید کہ (۵) بمعنی خاموش بودن ہم۔ می فرماید کہ سالم التصریف کہ غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید صاحب مؤید بذکر ہر پنج معانی گوید کہ اینا کامل التصریف است از ینکہ مضارع این تنبد باشد کہ بجایش مذکور شد۔ خان آرزو در سراج بر معنی اوّل و سوم و چہارم قناعت فرمودہ و بر مضارع این معنی پنجم را ہم نوشتہ صاحب ناصری بذیل تنبد اشارہ این ہم کردہ **مؤلف** عرض کند کہ بقول معاصرین عجم اصل این تپیدن بود تای دوم حذف شد و بای فارسی بعربی بدل شدہ تنبیدن باقی ماند و معنی اوّل و دوم اصلی است و دیگر معانی مجاز آن (ارد و) (۱) لرزنا (۲) تڑپنا (۳) حرکت کرنا (۴) گھات مین

تنبہنا۔ دیکھو پس نشستن کے چوتھے معنی (۵) خاموش رہنا۔

تنبک بقول برہان و جامع و رشیدی و سراج بضم اول و سکون ثانی مرادف ہمان تنبک که گذشت یعنی دوم و سوم. صاحب برہان گوید که بای فارسی ہم آمده مؤلف عرض کند و خان آرزو در سراج ہم که اینا اصل می نماید و تنبک که گذشت مخفف این و ما اشارهٔ این ہم در انجا کرده ایم (اردو) دیکھو تنبک کے دوسرے اور تیسرے معنی۔

تنبیہ بقول بہار بیدار نمودن و آگاہانیدن می فرماید که بالفظ افتادن مستعمل مؤلف عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر موحده فارسیان بمعنی اسمی و حاصل بالمصدر استعمال این باصطلاح خود کنند که در ملحقات می آید (اردو) تنبیہ۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث عبرت۔ نصیحت۔ جھڑکی۔ تہدید چشم نمائی۔

تنبیہ افتادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی واقع شدن تنبیہ است (معزی نیشاپوری ص) سی سال گذشت آخر از غفلت ہ تنبیہ فتاد چرخ گردان را ہ بختی مبادکه از سند بالا استعمال مصدر فتادن پیداست که مخفف افتادن است یعنی ندارد (اردو) تنبیہ واقع ہونا۔ چشم نمائی واقع ہونا۔

تنبیہ شدن استعمال بمعنی بعمل آمدن تنبیہ و چشم نمائی و نصیحت و عبرت شدن مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری ص) ہیچ تنبیہی ظہوری را نشد ہا این ہمہ گر دست این مرہم کشید ہا (اردو) چشم نمائی ہونا۔ تنبیہ ہونا۔ سزا ہونا۔ عبرت ہونا۔

تنبیہ کردن استعمال بمعنی چشم نمائی کردن و آگاہانیدن است مؤلف عرض کند که

مواق قیاس است (ظہوری ؎) ساد گیہای
جنونش نکند تنبیہی ؛ خرد این خیرگی خود ز سرما
سپرد ؛ معنی مباد که از سند بالا مصدر گشتن
پیدا است که بجایش می آید (اردو) تنبیہ کرنا
سرزنش کرنا سزا دینا ۔

تنبیہ یافتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
بمعنی حاصل کردن تنبیہ باشد (ظہوری ؎)
دلم یافت تنبیہ دیگر بس است ؛ ہم سوخت
در ہجر ساغر بس است ؛ (اردو) تنبیہ پانا
سزا پانا نصیحت پانا ۔ عبرت پانا ۔

تن پرست اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر و
سروری در لطحات مرادف تن آسای و تن
پرور (صائب ؎) آنچه میداند ما هم تن پرستان
سود ماست ؛ دار نحل دیگران و رایت منصور
ماست ؛ مؤلف عرض کند که موافق قیاس
است و اسم فاعل ترکیبی (اردو) دیکھو تن آسا ۔

تن پرستیدن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت و بسند این ہمان
شعر صائب را پیش کرد که بر تن پرست گذشت
مؤلف عرض کند که بمعنی تن آسائی کردن و
خود را از زحمت و مشقت نگاه داشتن است
(اردو) تن پرستی کرنا کہہ سکتے ہیں یعنی مشقت
اور زحمت سے اپنے آپ کو بچانا آرام میں رکھنا

تن پرش اصطلاح ۔ بقول انندراج و
در فارسی زبان بمعنی جستن اندام و بپارسی آن را
پیکر چه هم خوانند و بعربی اختلاج و این پرش اگر
در روی بود مقدمه لقوه باشد و در شکم مقدمه
صرع و در پہلو آماس سپرز و در تمام اندام
مقدمه سکته مؤلف عرض کند که اگرچه صاحب
انند حواله ناصری داده است ولیکن در ناصری
نیافتیم و معاصرین ہم این را غلط دانند که پرش
حاصل بالمصدر پریدن است و پرش تن
و جسم پریدن اعضای تن است که انسان

را بحالت مرضی بوقوع آید (اردو) اعضا کا پھر کنا۔ پھڑکنا۔

(الف) تن پرور اصطلاح۔ بقول بحر و بہار مرادف تن پرست و تن آسا مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس۔ صاحب آصفی گوید کہ یعنی آنکہ تن وی معبود او باشد یا می گوئیم کہ این ترجمہ لفظی تن پرست است کہ پرورش کنندہ تن باشد و تن پرور بمعنی حقیقی پرورش کنندہ تن یعنی آرام طلب و بہ آرام زندگی بسر کنندہ و از زحمت و مشقت گریزندہ و ہم او مصدر ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) تن پرورن قائم کردہ عیبی ندارد کہ یعنی تن آسا بودن است (سعدی شیرازی ؒ) اگر تن پرورست اندر فراخی بوقت تنگی بیند از سختی بمیرد ۔ (اردو) الف تن پرور۔ وہ شخص جو آرام طلب ہو۔ دیکھو تن آسا (ب) تن پروری کرنا۔

تنپک بقول برہان و جامع بدیل تنبک ہر اوشا بمعنی چہارم مؤلف عرض کند کہ مبدلش چنانکہ تپ و تپ و اسب و اسپ (اردو) دیکھو تنبک کے چوتھے معنے۔

تن پوش اصطلاح۔ بقول فدائی ہر جامہ کہ پوشش تن کسی باشد مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو) ہر وہ کپڑا جس سے تن ڈھانکا جائے۔ مذکر۔

تنتاک بقول برہان و جامع و سرور نام یکی از پادشاہان چین کہ جہانگیر او را بجہت بوذر ترکیبی تحقیق نمود و نام مردی ہم مؤلف عرض کند کہ ما ہمین اجمال بیان ترکش تحقیق داشت (اردو) تنتاک ایک بادشاہ اور ایک مرد کا نام تھا جس کی تعریف مزید کسی محقق نے نہیں کی۔ مذکر۔

تن تن بقول بہار کنایہ از تعمد سرود۔ (انوری ؒ) در خانہ تن مزن کہ در بستان عندلیب بود سرود سرود ہمہ بانگ بیہدہ جاے

تن تن است ﴿ صاحب بحر ہمزبانش مؤلف عرض کند کہ غیر از اسم صوت نباشد (اردو) نغمہ وصدا کی آواز کو فارسیون نے تن تن کہا ہے ۔ مؤنث ۔

تنتنہ بقول برہان در ملحقات بروزن ارتنہ بمعنی بانگ وصدا وشور وغوغا وجنگ مؤلف عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین اہل زبان وزباندان ازین لغت ساکت وسرچشمۂ پیدا اسیر ہمین کہ فارسیان لغت عرب طنطنہ را کہ بقول منتخب بالفتح وبفتح طای دوم ونون بمعنی حکایت آواز طنبور وامثال آن بود مفرس کردہ اند یا عربان تنتنۂ فارسی را معرب فرمودہ واز تنکیہ اشارۂ تعریب در لغات عرب نیست خیال اوّل را قرین بقیاس دانیم (اردو) صاحب آصفیہ نے طنطنہ کو اردو مین بمعنی شان وشوکت ۔ رعب وداب ودبدبہ وتحکم وتمکنت لکھا ہے اسم مذکر لیکن اس کا ترجمہ شور وغل ۔ مذکر ۔ جنگ ۔ مؤنث ۔

تن تنہا اصطلاح ۔ بقول بہار وانند بمعنی واحد مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی مجرد وبذات خود بلا شرکت غیری بمعنی برانند کہ محاورۂ ہند است ولیکن استعمال صائب دلیل محاورۂ فارسی است (ص) اگر دو یار موافق زبان یکی سازند کجا فلک بہ یک تن تنہا چہ می تواند کرد ۔ (اردو) تن تنہا کا استعمال انہین معنون دکن مین ہے اور بلحاظ محاورۂ فارسی اردو مین مستعمل ہو سکتا ہے ۔ تنہا ۔ مجرد ۔ صرف اپنی ذات سے جیسے ”ہامین نے یہ کام تن تنہا کیا ہے“

تنشا بقول برہان وجامع وسراج بفتح اوّل وفوقانی وسکون ثانی (۱) تنیدہ وپردۂ عنکبوت را گویند وبضم اوّل وفتح ثالث (۲) از نہر سرخ صاحب رشیدی گوید کہ این

مخفف تنستہ است کہ بمعنی تنیدہ عنکبوت می آید صاحب سروری بر معنی اول قانع (شاعر ع)
عشق او عنکبوت را ماند ۞ کہ تنیدست گرد دلم ۞ صاحب نوادر بذیل تنستن و تنودن و
تنیدن گوید کہ تنستہ و تنیدہ و تنتہ و تندہ ہمہ مرادف یکدیگر است بمعنی اول، مؤلف عرض
کند کہ این تنہ بفتح سین مہملہ مخفف تنستہ باشد کہ اسم مفعول است و بمعنی دوم بنفسہ اسم جامد
(اردو) (۱) مکڑی کا جالا۔ مذکر (۲) زنبور سرخ۔ مؤنث۔

تنج | بقول برہان بفتح اول بروزن رنج بمعنی (۱) درہم پیچیدن و (۲) فراہم فشردن و (۳) از
پی درآمدن و (۴) فراہم نشاندن می فرماید کہ ہر فاعل را نیز گویند یعنی پیچندہ و فشارندہ و از پی
درآیندہ و امر بہ این معنی ہم یعنی درپیچ و بیفشر و از پی درای و بعضی گویند کہ تنج بمعنی از پی درآمدہ
و ترنج فشارندہ و بکسر اول نیز گفتہ اند صاحب جامع گوید کہ بمعنی اول و دوم است و مصدر
آن تنجیدن باشد و بذکر معنی سوم و چہارم فرماید کہ اسم فاعل و امر نیز صاحب سروری می طرازد
کہ بمعنی پیچیدہ و فراہم فشارندہ و بمعنی امر نیز آمدہ (شمس فخری ع) گہی می زن بہ پامی کین و
می کش ۞ گہی سیکش بپای قہر و مرتنج ۞ خان آرزو در سراج گوید کہ بمعنی درہم پیچیدن و فراہم
فشردن می فرماید کہ برہان بمعنی از پی درآمدن ہم نوشتہ و صحیح اول است چہ مشتق است از تنجیدن
و امر ہم و تنجیدن کہ می آید مخفف ترنجیدن نیست چہ درین صورت بضم تا می بود و حالانکہ با گنج و رنج
قافیہ کردہ اند و برین قیاس جمیع این باب صاحب نوادر این را بذیل تنجیدن آوردہ گوید
کہ مثلہ و امر بدین معنی و درہم افشردہ مؤلف عرض کند کہ از جمیع محققین بالائی ہم بحقیقت
پی نبردیما۔ خان آرزو داہی بود کہ او ہم سکندری می خورد تنجیدن مصدر نیست ہر کہ

که بمعنی (۱) پیچیدن و (۲) درہم افشردن و (۳) درہم کشیدن و (۴) از پی آمدن و (۵) فراہم
نشاندن می آید و تنج زیر بحث اسم ہمان مصدر است که مصدر بترکیب آن با علامت مصدر
دیای معروف وضع شد پس این مشتق از مصدر نیست چنانکه خان آرزو گفته بلکه مصدر مرکب است
ازین چنانکه ما گفته ایم و معنی این بجز از پیچ نیست و دیگر ہمه معانی مصدر بر سبیل مجاز است و صاحب
عجم گوید که اصح ہمین است و لغت فارسی قدیم محض بمعنی پیچ۔ اندرین صورت معانی مصدری
بیان کرده برہان و خان آرزو پیچ است و پیچ بمعنی فاعلی و مفعولی بیان کرده بعض محققین شاید
ترکیب است که مخصوص اسم فاعل و اسم مفعول ترکیبی است و بمعنی امر۔ امر حاضر ہمان تنجیدن
شامل بر ہمه معانیش۔ این است حقیقت این اسم جامد فارسی که در تعریفش ہمه محققین به ترکستان
رفته اند۔ قائل (اردو) پیچ بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ لپیٹ۔ بل۔ تاب۔ دیکھو پیچ۔

(الف) تنجیدن
(ب) تنجیده

الف بقول برہان بروزن رنجیدن (۱) بمعنی پیچیدن و (۲) بمعنی درہم فشردن وہم او نسبت ب گوید که بروزن سنجیده بمعنی ترنجیده که درہم کشیده وفشارده گردیده وپیچیده باشد۔ صاحب جامع الف را ترک کرد ونسبت ب ہمزبان برہان صاحب سروری نسبت الف با برہان متفق ونسبت ب گوید که پیچیده وفراہم فشرده صاحب ناصری ہم الف را ترک کرد وبرب می فرماید که درہم کشیده بود که آن را ترنجیده ہم خوانند وتنجیدن مصدر آنست صاحب رشیدی بترک الف نسبت ب می طرازد که مرادف ترنجیده صاحب جہانگیری ہم الف را گذاشت وب را بمعنی درہم کشیده نگاشته خان آرزو در سراج بترک ب نسبت الف می نگارد که مرادف ترنجیدن است بوزن رنجیدن بمعنی درہم کشیدن صاحب نوادر ہم برد درہم افشردن

قانع۔ و صاحب سوار دہم و معنی مشتق با برہان صاحب بحر کہ محقق مصادر فارسی است بذکر معنی اول و دوم گوید کہ (۳) در ہم کشیدن و (۴) از پی آمدن و (۵) فراہم نشاندن (کامل التصریف) و مضارع این تنجد۔ **مؤلف** عرض کند کہ ب اسم مفعول این است و در معانی لازم اگر مفعول نگوئیم توانیم گفت کہ فارسیان بر ماضی مطلق این ہای ہوز زیادہ کردہ اند کہ افادۂ معنی مفعولی کند و این مرکب است از ہمان اسم مصدر تنج کہ بجایش

گذشت و یای معروف و علامت دن و بہ اصول ما مصدر اصلی است کہ اسم این مصدر ہم لغت فارسی زبان است بعضی از محققین این را مخفف ترنجیدن دانند شامل بر ہمہ معانی او و اسم جامد این تنج را ہم مخفف ترنج می گویند بر خلاف شانہم و تنج را اسم جامد غیر متعلق از ترنج دانیم معنی اول حقیقی است و دیگر ہمہ معانی مجاز آن (اردو) الف (۱) دیکھیو پیچیدن (۲) بچوڑنا (۳) کشیدہ ہونا کھنچا ہونا (۴) تعاقب کرنا (۵) جمع کرنا ایک جگہ بٹھانا (ب) الف کا اسم مفعول۔

تنجیر بقول ناصری بالکسر بمعنی پاتیلہ است و پاتیلہ دیگچی است کہ در ان حلوا و طعام پزند و معرب این طنجیر بطا حطی بفتح طاست صاحب انند نقل نگارش بصراحت غرید کہ این لغت فارسی است **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ دیگر ہمہ محققین ازین لغت ساکت اند و لیکن باعتبار صاحب ناصری کہ محقق زبان خود است ما این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم (اردو) پتیلا۔ مذکر۔ دیکھو پاتیلہ۔

تنجہ بقول ملحقات برہان مرادف تنجیہ کہ بمعنی توشہ دان گذشت **مؤلف** عرض کند کہ ہمین اصل است و تنجیہ ہم گذشت مبدل این چنانکہ گنجین و گنجیم۔ و ظاہر امرکب معلوم می شود از تن کہ بمعنی آسایش گذشت و چہ کہ افادۂ معنی تصغیر کند چنانچہ طاقچہ بمعنی لفظی این آسایش قلیلی و کنایہ از توشہ دان کہ در سفر از ان آسایش قلیلی بہم رسد و در اسم جامد فارسی بودن این شکی نیست

لغات ترکی از ین ساکت بمعنی از معاصرین عجم گویند که اصل این تا نچه بود بمعنی حقیقی این کوچک دہان است که تان بمعنی فم و دہان بجایش گذشت و کنایه باشد از توشه‌دان این مخفف آنست والله اعلم بحقیقة الحال (اردو) دیکھو تنچه -

تن خریدن در چیزی مصدر اصطلاحی بقول بہار و انند لازم تن گرفتن در چیزی (خواجہ نظامی ؎) کلاه کیان ہم کیان را سزد * بپوزر خزد تن رومیان کی خزد * مؤلف عرض کند که خریدن تن بمعنی گنجیدن تن است (اردو) جسم سمانا یعنے کسی لباس کا جسم پر تنگ نہونا -

تنخواه بقول بہار (۱) معروف می فرماید که با لفظ دادن و کردن و گرفتن مستعمل - خان آرزو در چراغ ہدایت ہم بر ہمین معروف قانع و صاحب فرہنگ فدائی می فرماید که بچم پولی است که سالانه یا ماہانه بپاداش چاکری می دہند یعنی مواجب و مشاہره و مستمری مؤلف عرض کند که (۲) بمعنی تن پرور و تن پسند اندرین صورت این را اسم فاعل ترکیبی دانیم یعنی خواہندۀ تن و سند این از میرزاداراب جویا به (بزرگی تنخواه کردن) مذکور شد - مخفی مبادا که بمعنی اوّل اسم مفعول ترکیبی دانیم بمعنی خواہیدۀ تن یعنی چیزی که تن او را خواسته برای پرورش خود (اردو) (۱) تنخواه - بقول آصفیہ - فارسی - اسم مؤنث مشاہره - درماہه - مواجب - ماہانہ - ماہیانه (۲) دیکھو تن پرور -

تنخواه دادن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مشاہره ادا کردن است (سلیم طہرانی ؎) غیر داغ از حاصل دنیا نصیب ما نشد * ہیچو ماہی خوش زرِی ما را جهان تنخواه داد * (اردو) تنخواه دینا -

تنخواه کردن استعمال - صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی مقرر کردن مشاهره باشد (جویای کشمیری) کند بر رهروان این کوه تنخواه ٭ بهر گامے بزرگیهای این راه ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر گندن پیداست که بجائش می آید و ما ازین سند مصدر تنخواه کردن راهم متعلق بدانیم از بسکه تنخواه بصفت کوه واقع شده چنانکه صراحتش بر مصدر (بزرگی تنخواه کردن) کرده ایم . باقی حال تنخواه کردن بمعنی بالا درست است اگرچه این سند متعلق باو نباشد (اردو) تنخواه کرنا ٭ مشاہرہ مقرر کرنا ۔

تنخواه گرفتن استعمال . صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت . صاحب بحر گوید که (۱) بمعنی حقیقی است و باصطلاح لوطیان (۲) اغلام کردن وارسته هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که معنی اوّل موافق قیاس است و معنی دوم را طالب سند باشیم (مخلص کاشی) بهای بوسه سیم قلب کی آن ماه می گیرد ٭ که گر تن خواهد از کس نقد جان تنخواه می گیرد ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر گیردن پیداست که گرفتن دهر دو مرادف یکدیگر است که بجائش می آید (اردو) (۱) تنخواه لینا ٭ حاصل کرنا ۔ (۲) اغلام کرنا ۔

تنخواه گشتن استعمال بمعنی تنخواه قرار یافتن و مشاهره شدن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ع) اقرار است به دل صاف نظر روان ٭ عکسش بر آب و آئینه تنخواه گشته است ٭ (اردو) تنخواه ہونا ٭ تنخواه قرار پانا ۔

تن خود اصطلاح . بقول بهار باضافت (۱) آنچه از آن خود باشد و از دیگری نبود و (۲) گاهی بمعنی جزو تن هم می آید (سعید اشرف ع) غیر از بت هندوی فرنگی نگهم ٭ دیداست کسی کا فرجنت تن خود ٭ (وله ع) ای ترک

شکار افکن شاهین تن خود ٭ تنها نه کنوشم از تو غمگین
تن خود ٭ در عشق رخت بکودکی ها بودم ٭ چون
طفل سرشک اشک خونین تن خود ٭ صاحب
بحر معنی اول قانع خان آرزو در چراغ هدایت

ذکر معنی دوم هم کرده و از رباعی بالا سند گرفته مؤلف
عرض کند که بخیال ما تن خود بمعنی خود است نه بجز و تن
چنانکه از سند بالا پیداست و همین است معنی
دوم قائل (اردو) (۱) اپنا مال یعنی ملکیت (۲) خود

تند القول برهان و جامع بضم اوّل و سکون ثانی و دال ابجد (۱) معروف است که هر اوّل تیز باشد و (۲) هر چیز که از جائی بر جهد و جهنده و (۳) خشم و (۴) خشمگین و خشمناک و غضبناک و (۵) درشت و (۶) توانا و فربه و (۷) غول بیابانی و (۸) دیو و (۹) سر کوه و (۱۰) بلند و (۱۱) بلندی (سراج الدین راجی [illegible]) دم تیغ او آنچنان تیز و تند ٭ که با تیزیش تیغ برق است کند ٭ (ظفر نامه [illegible]) روان از پیش لشکر بی شمار ٭ همه صفدر و تند و خنجر گذار ٭ (مولوی معنوی [illegible]) و ان دگر گفتی که پر پا شاد و تند ٭ اندر و جهان کشان با تیغ کند ٭ (فردوسی [illegible]) تو باشاه جنگجو بالای تند ٭ از شیران و لشکر شو هیچ کند ٭ (فرخی [illegible]) گهی شکار فرود آرد و برون آرد ٭ ز کوه تند پلنگ و ز آب ژرف نهنگ ٭ (پور بهای جامی [illegible]) چشم او سخت تنگ چون کس تر ٭ تند پیشانیش چو خانه خر ٭ صاحب جهانگیری ذکر معنی اوّل و سوم و چهارم و هشتم تا یازدهم کرده صاحب رشیدی بر معنی اوّل و چهارم و هشتم تا یازدهم قناعت فرموده صاحب سروری ذکر معنی اوّل و چهارم و نهم و دهم کرده صاحب ناصری معنی اوّل و سوم و چهارم و هشتم و نهم و دهم را آورده بهار ذکر معنی اوّل گوید که معنی جلد هم داخل معنی اوّل است و بجای معنی شرح و اسناد استعمال این با مصادر فارسی که پیش کرده همه در ملحقات می آید

خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل فرموده گوید که تحقیق آنست اگرچه ظاہر اسم جامدی نماید لیکن در واقع مشتق است و تشدید مصدر این باشد بمعنی تیز شدن و معنی چہارم خشم گرفتن مجاز است و می فرماید که (۱۲) بمعنی شگوفه آوردن درختان نیز چنانکه در تحفه مسطور است ازینجاست که صاحب جہانگیری بمعنی خشمگین آورده و ذکر معنی ہشتم کرده گوید که غایتش بمعنی دیو که مراد ہش آتشین است مجاز خواہد بود و معنی نہم و یازدہم را ہم آورده ۔ **مؤلف** عرض کند که فضولی اوست که تند را مشتق از تشدیدن خیال کرده ۔ نمی داند که تند اسم مصدر و اصل است و تشدیدن که می آید وضع شد از ہمین تند و بتحقیق ما معنی اوّل و یازدہم اصل است و دیگر معانی مجاز آن و معنی دوازدہم را بدون سند استعمال تسلیم نکنیم (اردو) (۱) دیکھو تیز (۲) کوندنے والا (۳) غصہ ۔ مذکر (۴) غضبناک (۵) سخت (۶) توانا (۷) دیکھو غول بیابانی ۔ مذکر (۸) دیو ۔ مذکر (۹) پہاڑ کی چوٹی ۔ مؤنث (۱۰) بلند ۔ (۱۱) بلندی ۔ مؤنث (۱۲) درختوں کا پھولنا بمعنی حاصل بالمصدر ۔

تنداب اصطلاح ۔ بقول ناصری دوائی است روان و سیال که ہرچه دران اندازند گداخته گردد و آن را تیزاب نیز گویند و معروف است صاحب آنند نقل نگارش ۔ صاحب سفرنگ بشرح سه صد و پنجاه و چہار ... آسمانی بفرزاباد ... گوید که آبی که از دواہای تند و تیز سازند ہرچه دران افتد بگدازد **مؤلف** عرض کند که قلب اضافت آب تند است (اردو) تیزاب ۔ بقول آصفیہ مذکر ۔ فارسی ۔ نہایت تند عرق ۔ ایک قسم کا کیمیائی مرکب ۔ ایسڈ نہایت ترش ۔

(الف) تن داد اصطلاح ۔

(ب) تن دادن صاحب مؤید

(ج) تن دادن بچیزی بمطبوعہ بذکر

(د) تن دادن چیزی را الف گوید
(۱۵) تن دادن در چیزی که (۱) بمعنی
راضی و فرمان بردار شدن و (۲) پوشیدن
و در نسخ قلمی همین معنی بر (تن درداد) نوشته
و در نسخهٔ معنی دوم را بصورت مصدر
نه نوشت یعنی (پوشید) صاحب آصفی بذکر
ب گوید که با (چیزی) و در چیزی و چیزی را بمعنی
رضا دادن و قبول کردن (سنجر کاشی ب ۵)
سنجر بسرم بارهٔ تیغ و تبر آمد ٭ تن میدهم امروز
که کارم بسر آمد ٭ (ظهوری ج ۵) میان
گر تنی گاهی بکتان ٭ از کتان ماهتاب می ریزد
٭ (ولہ ج ۵) نه بدتن بمرهم رسمی ٭ سینه
کند داغ برگزیده شود ٭ بهار ذکر ب و ج و
د کرده (واله هروی ج ۵) صبر آمد و زور
شوق را دید ٭ ناداده تنی بکار برگشت ٭ (سلمان
ساوجی ۵) بر قامت بزرگی او اطلس
فلک ٭ می زیبد ار بزرگی او تن دران دهد ٭

صاحب بحر ذکر (ج) کرده معنیً با آصفی متفق
و می فرماید که تن دردادن بچیزی هم بهمین معنی می آید
که مرادف این است **مؤلف** عرض کند که
از معنی اشارهٔ استعمال مصدر دمیدن پیداست
که بجایش می آید مخفی مباد که الف ماضی مطلق ب
باشد ولیس ضرورت نداشت که ذکر مشتقات کنند
و معنی دوم الف غلط است (اردو) الف
ب کا ماضی مطلق راضی ہوا (ب تا ۵) راضی ہونا

تند افتادن استعمال صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که بمعنی تند واقع شدن و تند و تیز شدن است
(کلیم همدانی ۵) مبادا آتش سودای کس
زین گونه تند افتد ٭ ز جوش گریه ام چشمی است
چون دیگی لب برفته ٭ (اردو) تند و تیز ہونا
تند واقع ہونا۔

تند باد اصطلاح بقول انند بحوالهٔ فرہنگ
فرنگ باد تند و تیز صاحب فدائی گوید که بتازی

تصحیف است **مؤلف** عرض کند که اصل این تندی ورود بمعنی صاحب تندی و در کثرت استعمال یای ساکن مفتوح شد و واو متحرک ساکن از قبیل گنج ور و گنجور ورنج ورنجور ولین مبدل آنست چنانکه باکند و باکند محققین بالا درعرض معنی از غورسکار گرفته اند و بمعنی مصدری بیان کردند معنی این جستگی و برجهنده باشند جستن معاصرین عجم با ما اتفاق دارند که مرادف جهنده باشد و برزبان اینها شان نیست (اردو) کوندنے والا۔ کوند جیسے بجلی کی کوند۔

تندخو | استعمال کسی که خوی او تند باشد بدخو **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (ظهوری ـه) کسی را گر کسی نامهربان و تندخو گوید ٭ ستمگار م را ایشان اینها را یاد گوید ٭ صاحب بحر بر تندخوی گوید که آنکه بسهل چیزی ناخوش و بی دماغ شود و کوته اندیشی بهار هم ذکر این کرده و صاحب فرهنگی این را بمعنی مرد تنک راغر و خشمناک گفته یعنی کسی که زود بخشم آید و دشمان آن خوش خوی. ما می گوئیم این مزید علیه تندخوست بزیادت تحتانی در آخر (اردو) تندخو۔ بدمزاج۔ بداخلاق۔

تندخیال | استعمال۔ بهار ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف همان تندخواست که گذشت و مرادف تندرای که می آید (ملا طغرا در زیب لوائح) گردون رکابی که ناطقهٔ تندخیالان از بلند پایگی منابش در مقام نقش شماریست (اردو) دیکھو تندخو۔ تندخیال اور سخت رائے بھی اردو میں بقاعدۂ فارسی کهه سکتے ہیں۔

تندر | بقول برهان بضم اوّل و فتح ثالث و سکون ثانی و رای قرشت (۱) بمعنی غرنده۔ عموماً و رعد را گویند خصوصاً و بضم ثالث هم آمده و (۲) طبل را نیز گویند که عربان حشنشب

خوانند صاحب جہانگیری این را مرادف تندر
گفته که می آید و بمعنی اول قناعت فرموده ۔
(فرخی در صفت اسپ ؎) ز چرخ است
و اجزای او چون ستاره پدید ابر است آوای
او همچو تندر ؎ (شرف شفروه هم بصفت اسپ
آورده ؎) از بانگ او چو بازان زهره
همی چکد ؎ نیزه آلد خود چو برق جهیاش چو تندر
است ؎ صاحب رشیدی هم بمعنی اول قناعت
کرده مرادف تندر گوید صاحب سروری
همزبانش ۔ صاحب ناصری بذکر معنی اول
نسبت معنی دوم گوید که اگرچه برهان ذکرش
کرده ولیکن ما در هیچ فرهنگی نیافتیم ۔ صاحب
فدائی گوید که آسمان غرّیدنش است و آن آواز
بیمناک که هنگام بارش از شگافتن ابر ها بر می آید
خان آرزو در سراج گوید که این مخفف تندر
باشد می فرماید که معنی مطلق رعد است و
غرنده هم نام رعد است مؤلف گوید که
برای معنی دوم بیان کرده برهان مشتاق سند
استعمال می باشیم که معاصرین عجم هم از ین بی خبر اند
و همه محققین دیگر ساکت و نسبت معنی اول
اتفاق داریم با خان آرزو و صراحت ماخذ
بر تندور باید (اردو) (۱) ما دیکھو تندر
(۲) دیکھو بلبل ۔

تندرای | اصطلاح ۔ بقول بحر و بهار
نا عاقبت بین و کوته اندیش (شیخ شیراز ؎)
مکن مردم آزاری ای تندرای ؎ که ناگه رسد
بر تو قهر خدای ؎ مؤلف عرض کند که بمعنی
تندخیال و تندخو و مرد سخت طبیعت است
و مجاز معانی بالا توان گرفت ولیکن ضرورت
ندارد (اردو) دیکھو تندخو اور تندخیال ۔

تن در دادن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول
بهار و رشیدی و (ناصری و جهانگیری در ملحقات)
(۱) کنایه از راضی شدن و قبول کردن ۔
خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا گوید که

(۲) بمعنی سعی کردن هم چنانکه «فلان در تن کارش نمی‌دهد» می فرماید که این هم گویا از معنی اول ماخوذ است. صاحب فدائی همزبان برهان.
مؤلف گوید با خان آرزو در معنی دوم هم اتفاق داریم بعض محققین بالا (بچیزی) را با این مرکب کرده اند یعنی - - - - - -

تن در دادن بچیزی همین مصدر بدون کلمهٔ «در» هم گذشت و این مرادف آن است. صاحب سروری ذکر مضارع این کرده (انوری سے) پایهٔ قدرترا از سر نشان می خواستم * گفت اوکی در دهد تن را باین قلتبان خاص * (سعدی سے) چوگاو ارترا بایت فربهی * چو خر تن بجور کسان در دهی * مخفی مباد که از اسناد بالا مصدر «دهیدن» پیداست که بجا لیش می آید (اردو) (۱) راضی ہونا۔ قبول کرنا (۲) سعی کرنا۔ دیکھو تن دادن بمعنی دوم ما تحت۔

تندرست اصطلاح - بقول بهار و آنند (۱) مقابل بیمار و اطلاق آن بر دولت نیز آمده (نظامی سے) بشکرانهٔ دولت تندرست * بر ان پشته بنیاد افگند چیست * **مؤلف** گوید که معنی اول حقیقی و مجاز (۲) چیزی که نقصانی ندارد و سند بالا متعلق به همین معنی مجازیست اسم فاعل ترکیبی (اردو) (۱) تندرست بقول آصفیه - فارسی - صفت - بهلا چنگا - صحیح سالم (۲) بے نقص - کامل -

تندرستان را نباشد درد ریش مثل
صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که فارسیان این مثل را بحق کسی زنند که هیچ فکری ندارد از درد و رنج دیگران (اردو) دکن میں کہتے ہیں «دولتمندوں کو کیا غم» «بیٹھے چنگے درد کیا جانیں»

تندرستی استعمال بقول فدائی ...

بدرو واست کہ صحت واستقامت مزاج باشد
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(اردو) تندرستی مؤنث ـ صحت ۔

تن درگمان دادن مصدر اصطلاحی
بقول بحر و (ملحقات برہان) احاطۂ گمان کردن
و محیط ظن شدن و صاحب ظن و گمان گردیدن
صاحب مؤید قلمی ذکر مضارع این کردہ بحوالۂ حقائق
شرف نامہ گوید کہ محاط احاطت ظن شود و در
نسخۂ مطبوعہ تسامح است مؤلف عرض کند کہ
موافق قیاس است (اردو) گمان اور
شک میں مبتلا ہونا ۔

تندرو بقول برہان وجامع و رشیدی
و بحر و سروری بر وزن تندخو بمعنی (۱) بخیل
و ممسک و (۲) ترش رو ۔ خان آرزو در سراج
بذکر معنی اول گوید کہ این مجاز است چہ تند اینجا
بمعنی تیز باشد کہ عبارت از سرکہ بود (سعدی
شیرازی) بنالید درویشی از ضعف حال
ہا بر تندروئی خداوند مال ؛؛ مؤلف
عرض کند کہ معنی دوم حقیقی است و معنی اول
مجاز آن کہ ممسک و بخیل ہم دائم تندرو
می باشد نمیدانیم کہ خان آرزو سرکہ را بیچہ
ضرورت آوردہ شک نیست کہ تندرو بمعنی
ترش رو است (اردو) (۱) بخیل ممسک
(۲) ترش رو وہ شخص جو بدمزاج ہو اور بد
اخلاق ۔ صاحب آصفیہ نے ترش رو پر فرمایا
ہے ۔ ناخوش ۔ مکدر ۔ بدمزاج ۔ بد دماغ ۔
چڑچڑا ۔

تندزبانی استعمال بمعنی بدزبانی و تیز
زبانی مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است (ظہوری ؎) دروغہای ظہوری
چہ راست مانند است ؛؛ لبش بہ تندزبانی در
افترا دادہ ؛؛ (اردو) بدزبانی ۔ تندزبانی
مؤنث ۔ دونوں کا استعمال بقاعدۂ فارسی اردو
میں ہو سکتا ہے ۔

تندس بقول برہان و جامع و جہانگیری
و رشیدی و ناصری بفتح ثالث بر وزن ہرکس
بمعنی تن مانند چہ وس بمعنی شبیہہ و نظیر و مانند
باشد تصغیر تمثال و بکسر ثالث مخفف تندیس کہ
آنہم تن مانند باشد چہ دیس ہم بمعنی شبیہہ و نظیر
و مانند است (حکیم فرخی ؎) فرود کاخ کئی
بوستان چو باغ بہشت ٭ ہزار گونہ درو
شکل تندس دلبر ٭ خان آرزو و سراج ہم
ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ تندیس
کہ بہمین معنی می آید اصل است و تندیس و تندسہ
و تندس ہمہ مخففش (اردو) دیکھو تمثال ۔

تندساختن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی تیز کردن و بلند کردن صدا (نجات
اصفہانی ؎) تا گویم بجانان غم تنہائی را
٭ تند سازید دف و تنبک غوغائی را ٭ مخفی
مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر سازیدن
پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تیز کرنا
بلند کرنا (آواز کا)

تندسہ بقول برہان و جہانگیری و جامع
و سروری و ناصری و سراج ہمان تندس کہ
گذشت مؤلف عرض کند کہ ما اشارۂ این
ہمدر انجا کردہ ایم کہ مخفف تندیسہ باشد
(اردو) دیکھو تندس ۔

تندفہم اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر و انند
آنکہ سخن را زود دریابد (حکیم زلالی ؎)
ایا نہ تندفہم تیز بینش ٭ نگار کارگاہ آفرینش ٭
مؤلف عرض کند کہ مرادف تیزفہم اسم
فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو)
تیز فہم ۔ چالاک ۔ بات جلد سمجھنے والا ۔

(الف) **تندکردن** استعمال ۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ مرادف تیز کردن (شیدا ؎)
ہر لحظہ خیرہ می کنم اندر خطش نگاہ ٭ چون کودکے

کردہ سوادکتاب تند ہ صاحب بحر ۔۔۔۔۔

(ب) تند کردن سواد کتاب را بمعنی مطالعہ خوب کردن و ملکۂ خواندن بہم رسانیدن قائم کردہ و استنادش غالباً از سند بالا باشد بخیال ما خیال او درست است (اردو) الف تیز کرنا ب مطالعہ کرنا پڑھنے کا ملکہ حاصل کرنا ۔

تندو بقول برہان و جامع و رشیدی و جہانگیری بفتح اوّل و ضمّ ثالث بروزن بدرو عنکبوت را گویند ۔ صاحب جہانگیری گوید کہ آن را تنندو ہم گویند (شمس فخری ؎) شہا خنقای قاف فتح و نصرت ہ بود بر طاق ایوان تو تندو ہ صاحب سروری گوید کہ تنند و ہم بہمین معنی می آید ۔ خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ تننده اصل است و تنندو مبدلش چنانکہ اوسہ و اوسو و این مخفف آن بحذف یک نون (اردو) مکڑی ۔ مؤنث ۔

(الف) تند و تیز استعمال ۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت صاحب انندنقلش بردا شتہ مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است تکرار تند است بامرادفش برای قوت بیان (ادہم ؎) چہ تند و تیز بدل بر دون من آمدہ ہ نشتاب چلیپت بہ آتش گرفتن آمدہ ہ و از مصدر ۔

(ب) تند و تیز آمدن پیداست کہ بمعنی آمدن بہ تیزی تمام و بعجلت تمام است (اردو) الف تند اور تیز ۔ جلد جلد ۔ بہت تیزی کے ساتھہ (ب) بہت تیزی کے ساتھہ آنا ۔

تند و خند اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و سروری و بہار بضم اوّل و خای نقطہ دار این لغت از اتباع است و بمعنی تار و مار کہ زیر و زبر شدہ و از ہم پاشیدہ و باین معنی بہ فتح اوّل و خاے نقطہ دار ہم آمدہ ۔ صاحب جہانگیری (خند) را بہ واو (خوند) نوشتہ (شمس فخری ؎) از صہر

فابهگشتند تار و مار پا و ز تندباد قهر و اجل
جمله تند و خند پا مؤلف عرض کند که همه
محققین بالا واو را در خند داخل نکرده اند
تصحیف کتابت جهانگیری بیش نباشد و تصفیه
آن در این بجایش کنیم (اردو) دیکھو تار و مار۔

تندوخند | اصطلاح۔ بقول جهانگیری و
رشیدی و خان آرزو در سراج همان (تند
و خند) که بدون واو بعد خای معجمه گذشت۔
مؤلف عرض کند که تصحیف کتابت می نماید
که باظهار ضمهٔ خای معجمه واو را در کتابت
داخل کردند و ظاهرا بدون واو صحیح می نماید
(اردو) دیکھو تند و خند۔

تندور | بقول برهان و سروری بضم اول
و ثالث بروزن برزور (۱) بمعنی رعد
باشد و بفتح ثالث هم بدین معنی آمده و
(۲) بلبل را هم گویند که عرب عندلیب
خوانند۔ صاحب جهانگیری بر معنی اول
قانع۔ صاحب جامع نسبت بمعنی اول گوید که
مطلق غرنده و خصوصا رعد و ذکر معنی دوم هم
فرموده۔ صاحب رشیدی بر معنی اول قناعت
کرده از سنه چهری سند دهد (ـه) خروشی
بر کشیدی تندوی تندور۔ که سوی مردمان کردی
چو سوزن پا خان آرزو در سراج گوید که تندر
که بتخفیف رای مهمله گذشت مخفف همین است
و هر دو بفتح دال اند و تنها بمعنی رعد و غرنده
هم رعد را نام است **مؤلف** عرض
کند که اصل این بفتح واو بود مرکب از لفظ
تند و کلمهٔ ور همچون تاجور و ور افاده
معنی فاعلی کند پس معنی لفظی این تندی دارنده
و کنایه از رعد و بکثرت استعمال دال ساکن
متحرک شد و واو متحرک ساکن چنانکه گنجور و رنجور
و امثال آن و برای معنی دوم طالب سند
می باشد که استعمالش از نظر ما نگذشت و محققین
عجم هم بر زبان ندارند و به تحقیق ما و اتفاق

معاصرین عجم بضم دال صحیح است نہ فتح آن (اردو) دیکھو تندر ۔

تنده بقول برہان و جامع بضم اوّل بر وزن غنده (۱) چیزی باشد که مانند غنچه مرتبه اوّل از درخت سر زند و بعد از آن برگ از میان او بر آید و (۲) زنبور سرخ را نیز گویند ۔ می فرماید که بمعنی اوّل بجای دال ابجد زای ہوّز ہم آمده ۔ صاحب جہانگیری بہ قناعت معنی اوّل می فرماید که سر بر زدن تنده را تندیدن ہم گویند ۔ صاحب سروری گوید که بمعنی غنچه ۔ و صاحب رشیدی ہمزبانش ۔ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل معنی دوم را بحوالۂ برہان آورده خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل بیان کرده برہان می فرماید که آنچه به زای ہوّز آید البته تصحیف باشد و ہم او در چراغ ہدایت گوید که (۳) ہمان تند بلکه مزید علیه اوست ۔ (اشرف ؔ) ہمسری کو نرفتن تنده نبود دو بپای مردم از گنده بشود پا زله بر دارش بہار بہ معنی سوم قناعت فرموده **مؤلف** عرض کند که این بمعنی اوّل شگوفه باشد که در ہندی آن را کوپل گویند و ہمین کوپل چون سخت و دراز شود صورت برگ گیرد و ہمین است اسم مصدر تندیدن که می آید و معنی دوم مجاز آن که زنبور سرخ ہم شابہ شگوفه باشد و بمعنی سوم مزید علیه تند (اردو) (۱) کوپل ۔ اسم مذکر ۔ دیکھو انکور ہم (۲) زنبور ۔ مذکر (۳) دیکھو تند

تندی بقول ملحقات برہان درشتی و تیزی و جلدی و بلندی صاحب روزنامه بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاه قاچار گوید که تیزروی باشد ۔ صاحب مؤید بر درشتی و بلندی قانع **مؤلف** عرض کند که یای مصدری به تند زیاده کرده اند و شامل باشد بر ہمه معانی مصدری آن (اردو) تندی ۔ مؤنث ۔ سختی ۔ تیزی ۔ جلدی ۔ (بلندی ۔ مؤنث)

کونپل نکلنا ۔ صاحب آصفیہ نے کلّا بمعنی کونپل لکھا ہے لیکن کلّا پھوٹنا کو نہیں بیان فرمایا اور صاحب اردو نے لکھا ہے (۲) نخستین شگوفہ (۱۰) دیکھو انتشار کردن ۔

(الف) تندیس | الف و ب بقول
(ب) تندیسہ | برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و ناصری و سروری ہمان تندس و تندسہ کہ گذشت (وتیق الف) مجسمہ تندیس اور گڑیا ہو رنگ و نقاشہا شود گریسو و و (معروف ب ہ) بیاید آن را بہ پیکر ان ہا باشکال تندیسہ پیکران گویند مؤلف عرض کند کہ الف اصل است و ب مزید علیہ آن و تندسہ مخفف ب و تندس مخفف الف و درینجا ہم اشارہ این کردہ ام و صراحت ماخذ ہم ہمدرانجا مذکور (اردو) دیکھو تندس اور تندسہ ۔

تندیوا | بقول برہان بضم اول و یای حطّی دسکون واو و رای قرشت بمعنی جستن و برجستن صاحب سروری بذکر معنی بالا گوید کہ بعد از دال یای موحّدہ نیز بنظر رسیدہ کذا فی المؤید مؤلف عرض کند کہ طرز تعریف ناخوشنما است این ہمان تندور است بمعنی رعد و مرکب است از تندی بمعنی خودش و کلمۂ و ر کہ افادہ معنی فاعلی کند بمعنی صاحب تندی و کنایہ از رعد دیگر ہیچ (اردو) دیکھو تندر کے پہلے معنے ۔

تندیہہ | بقول ملحقات برہان برزبان تندیہ بمعنی تندیسہ کہ صورت و تمثال باشد مؤلف عرض کند کہ مبدّلش باشد کہ سین مہملہ بدل شد بہ ہای ہوز چنانکہ خروس و خروہ (اردو) دیکھو تندیسہ ۔

تن ربودن | اصطلاح ۔ بقول مؤید بحوالہ دستور بمعنی دلاف مؤلف عرض کند کہ تن

سند استعمال می باشیم که از نظر ما نگذشت (اردو) لاف سنجی گی مختلف فیہ۔

تنزه بقول سروری بضم تا و سکون نون و فتح رای مهمله بمعنی غنچه که برگ ازان بیرون آمده باشد **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان دانیم باعتبار صاحب سروری که محقق زبان خود است و سکوت دیگران تعجب خیز و تکمیل بحث این بر تنزه شد که بزای هوز بعوض رای مهمله می آید (اردو) کونپل جس سے پتیان ظاہر ہون۔ مؤنث۔

تن زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بهار و جامع و بحر بازای هوز بروزن گردن (۱) بمعنی خاموش بودن و خاموش شدن و (۲) صبر و تحمل کردن و (۳) آسودن۔ صاحب رشیدی بمعنی اول آورده و بهار هم بر معنی اول قانع (قاضی نوری سه) می خواستم که آتشم باز تن زدم بخنجر بر کشیدم و بر خویشتن زدم **مؤلف** عرض کند که معنی اول حقیقی است و معانی دوم و سوم مجاز آن (اردو) (۱) خاموش ہونا۔ خاموش رہنا (۲) صبر و تحمل کرنا (۳) آرام پانا۔

تن زده اصطلاح۔ بقول سروری بمعنی خاموش شده (شاعر سه) از بد و نیک خلائق تن زده با نفس بد فرمای را گردن زده که صاحب رشیدی بر تن زدن گوید که همچنین تن زن و تن زده **مؤلف** عرض کند که های هوز که افادهٔ معنی مفعولی کند به ماضی مطلق تن زدن زیاده کرده اند و این قائم مقام مفعول است و معنی این خاموش۔ اسم جامد نیست بلکه مشتق است از مصدر مذکور و داشامل معانی مفعولی مصدر (اردو) خاموش۔ ساکت۔

تنزغه بقول صاحب فرهنگ فدائی مرادف تنزنه که به زای فارسی می آید بجیم تن پوشی

در یادداست که افلیج ولقوہ باشد **مؤلف** عرض کند که تنزغہ اسم جامد فارسی زبان است و این مبدل آن چنانکہ ژند و زند و در وضع این و آن لفظ تن داخل می نماید و ژغہ بمعنی پیش باشد قیاس ہمین می خواہد دیگری از دستوران معاصر تصدیق لغت ژغہ بمعنی پرش کند کہ لغت زند و پازند است (اردو) دیکھو تن پرش۔

(۱۰۴۵۰) **تنزل** لغت عرب است بقول منتخب بفتح اوّل و دوم و زای شدد مضموم بمعنی فرود آمدن بہ درنگ فارسیان بمعنی زوال استعمال این کنند **مؤلف** عرض کند کہ درست می نماید و استعمال فارسیان بمعنی کمی باشد مقابل ترقی و با مصادر فارسی ہم کہ در ملحقات می آید و بدین معنی منفرس باشد (ظہوری ے) خیرہ ترمی شوند از غرور ہا عجز را صرفہ در تنزل شد (اردو) تنزل۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ زوال۔ گھٹاو۔ کمی۔ تخفیف۔

(۱۰۴۵۱) **تنزل کردن** استعمال بمعنی کم شدن مقابل ترقی کردن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ے) در ترقی ست ظہوری القناعت نازم ہا حکم فقر است کہ از خرج تنزل نکند ہا (ولہ ے) خرد و عشق ہم سبق بودند ہا این ترقی و آن تنزل کرد ہا مخفی مبادکہ سند اوّل متعلق بہ مصدر کندن است کہ بجایش می آید (اردو) تنزل کرنا۔ ترقی کرنا کا مقابل۔

تن زدن استعمال۔ بقول سروری بمعنی۔ خاموش شو (فرخی ے) ای ابر بہمنی نہ بچشم من اندرای ہا تن زن زمانکی و برآسا و کم گری ہا می فرماید کہ بمعنی خاموش شوندہ ہم آمدہ کہ بمعنی فاعلی باشد (حکیم سنائی ے) تن فرن پاس دار مرتن را ہا زانکہ برسر زنند تن زن را ہا صاحب رشیدی بر تن زدن گوید کہ ہمچنین تن زن **مؤلف** عرض کند کہ تسامح رشیدی

است که مصدر را امر دف امر حاضر گفت مقصود ش
جز این نباشد که تن زن از مشتقات تن زدن است
و دریجا همین قدر قابل بیان است که تن زن
(۱) بمعنی خاموش آمده و ما این را بدین معنی
اسم فاعل ترکیبی دانیم که تن بمعنی خاموشی
هم آمده (۲) امر حاضر مصدر تن زدن است
(اردو) (۱) خاموش (۲) خاموش رہ۔

تن زند | استعمال۔ صاحب سروری گوید
که بمعنی خاموش شود (**شیخ عطار**) عشق
آتش در همه خرمن زند ۔ نواره بر فرقش نهند
و تن زند ۔ **مؤلف** عرض کند که مضارع
تن زدن است بمعنی حال که زند بمعنی می زند
آمده و ضرورت بیان این نداشت که از مشتقات
تن زدن است شامل بر همه معانیش (اردو)
خاموش رہتا ہے۔

تنزوی خطائی | اصطلاح۔ بقول محیط بفتح
اوّل و سکون ثانی و ضم زای معجمه و سکون واو
عصاره حنای صینی و گویند که آن دو نوع باشد
یکی مصنوعی بشکل شیاف طولانی کلان که بقدر دو سه
تولہ کم و زیادہ می سازند مائل به زردی و دوم
شیافی است کوچک اغبر رنگ مائل بسبزی
و شاه چینی غیر آنست و صاحب مخزن گوید که
آن را شاه چینی نیز گویند و آن قرصی است مقدم
مرکب القوی مائل بحرارت و رادع و محلل
و قابض و جهت اورام حاره و بارده و گزیدن
هوام و تسکین درد سر و اوجاع سائر اعضا
نافع (الخ) **مؤلف** عرض کند که این مرکب
فارسی زبان است و تنزو در فارسی قدیم بمعنی
عصاره مستعمل بود و حالا عوض آن عصاره بر
زبان دارند (اردو) تنزوی خطائی۔ فارسی
میں ایک دوا کا نام ہے جسکو عربی میں عصارهٔ
حنائے صینی کہتے ہیں۔ مؤنث۔

تنزه | بقول برہان و جامع بضم اوّل و فتح
ثالث بر وزن غنچه چیزی باشد که کشت

ازدرخت سرزد و بعد ازان برگ از میان آن
برآید. صاحب ناصری گوید که تبدیل همان تنیده
است که در برهان مکرر کرده است صاحب
سروری این را به رای مهمله عوض زای معجمه
آورده **مؤلف** عرض کند که یکی معاصرین
عجم گوید که اصل این تنه زا بود یعنی زائیده تنه
فارسیان بحذف های هوز و تبدیل الف آخر
با ها چنانکه (باسا و باسه) تنزه کردند و تبدیل
اعراب هم متصرف محاوره باشد. (اردو)
کونپل. مؤنث. دیکھو تنزه و تنده ۔

تنزیب اصطلاح. بقول برهان بکسر ثالث
بروزن ترتیب جامهٔ کوچکی باشد که در زیر
قبا پوشند و ترکان (ارخالق) گویند صاحب
جامع بر نوعی از کرباس نازک قانع. صاحب
بحر با برهان متفق صاحب ناصری می فرماید که
بافته ایست ریسمانی و ذکر قول برهان هم کرده
خان آرزو در سراج بذکر قول برهان می فرماید
که در هندوستان نوعی از قماش نفیس که
از ملک بنگاله آرند. صاحب فدائی می طرازد
که پارچه نازکی را گویند که گاه پوشیدنش تن
از زیرش نمایان باشد و از نیروی همین تن
زیبی می فراید **مؤلف** عرض کند که از همه
محققین بالا جامع و فدائی اهل زبانند و تنزیب
هر دو قریب یکدیگر است و با اتفاق داریم
با هر دو که همین است. اسم فاعل ترکیبی ۔
(اردو) تن زیب دکن مین ایک باریک
اور نازک کپڑے کو کہتے ہین جس کے پہننے
سے جسم نمایان ہوتا ہے۔ موسم گرما مین اس
کا استعمال کرتے ہین تعجب ہے کہ صاحب آصفیه
نے اس کو ترک کیا ہے۔ مذکر۔ اور بلحاظ قول
برہان ایک لباس کوچک جو قبا کے اندر
پہنتے ہین ۔ مذکر ۔

تن زیبیدن استعمال. صاحب آصفی
ذکر این کرده گوید که تن زیب جامهٔ کوچکی است

که در زیر قبا پوشند مؤلف عرض کند که
سبحان الله چه خوش تعریف مصدر مرکب
است بمعنی این زیب و زینت دادن تن
را (اردو) جسم کو زیب دینا۔

تنزغه بقول فدائی همان تنزغه که بجای
خودش گذشت دما آن را مبدل این و
این را اسم جامد فارسی زبان قرار داده ایم
(اردو) دیکھو تنزغه۔

تن سالار اصطلاح۔ بقول سفرنگ
بشرح پنجمی فقرهٔ (نامهٔ شت حی افرام) بمعنی
فلک الافلاک که سالار همهٔ اجسام است۔
است مؤلف عرض کند که موافق قیاس
وقلب اضافت سالار تن (اردو) دیکھو
ادورهٔ افلاک۔

تنستان بقول سفرنگ بشرح بست
وسوحی فقرهٔ (نامهٔ سوم شت شای کلیو)
بمعنی عالم اجسام است مؤلف عرض کند که
از قبیل گلستان و شبستان باشد (اردو)
عالم اجسام۔ یعنے عالم سفلی۔ مذکر۔

تنستن بقول موارد مرادف تنیدن و
تنودن بمعنی تار و پود را قائم کردن است
(خواجه عبید لوبکی ـه) همان سرچه وخرگه که
اوج مهی سود و کنون حضیض نشین شد
چو سایه در بن چاه و فراش لو قلمون شد
یکی پلاس درشت و تتق تنستهٔ آن عنکبو
جولاه و صاحب نوادر هم ذکر این کرده
مؤلف عرض کند که از طرز بیان صاحب
موارد و سالم التصریف ظاهر است که غیر از
ماضی و مستقبل و اسم مفعولش نیاید از نیجا بست
که او مضارع این ترک کرده و صاحب
بحر که محقق مصادر است این را نیاورده
تنسته بمعنی پردهٔ عنکبوت می آید و این هردو
محققین غالباً از همین تنسته این مصدر قائم
کرده اند که نیز یادت های هوز جه ماضی مطلق

ده معنی مفعولی کرده است یعنی بافته شده
ظاهر این مبدل تنیدن معلوم می شود بخیال ما
اسم مصدر تنیدن تن است و آن مخفف تان
و تان در سنسکرت بمعنی پرده سرود و تابیده
و تانا مصدر هندی از همین تان است و فارسیان
همین تان را بحذف الف تن کردند و
بقاعده خود بترکیب یای معروف و علامت
مصدر دن مصدر تنیدن ساختند که می آید
و جادارد که اسم مصدر لغت فارسی تان
که بمعنی تار گذشت و این بهتر است از آن
که لغت سنسکرت را گیریم فارسیان بحذف
الف از همین اسم مصدر تنیدن وضع کردند
و سین در آخر تن زیاده کرده اسم مصدر تنستن
قرار دادند چنانکه بینا را بیناس کردند بزیادت
سین و یکی از معاصرین عجم گوید که تنستن را
مرکب گیریم از تنسته که اسم مصدر باشد بمعنی
تنیده عنکبوت فارسیان های هوز این را
حذف کرده علامت مصدر تن بروزن باده
کردند یک فوقانی را از دو فوقانی مجتمعه حذف
کرده تنستن مصدری ساختند ما می گوییم
که اندرین صورت ضرورت وضع این مصدر
باقی نمی ماند که سند استعمال این مصدر غیر از این
تنسته یافته نمی شود ازینجاست که صاحب بحر
این را ترک کرده و بتحقیق ما تنسته را اسم مفعول
گفتن خوش نمی نماید که وضع لغت تقاضای
آن می کند که این را از مصدر تنستن مشتق
گیریم و ماخذ این مصدر همین که بالا مذکور
شد (اردو) دیکھو تنیدن۔

تنسته بقول برهان و جهانگیری و جامع
رشیدی و سروری و ناصری باسین بی نقطه
و تای قرشت بروزن طبیچه بافته عنکبوت
را گویند خان آرزو در سراج گوید که تنسته که
همین معنی گذشت مخفف این است مؤلف
عرض کند که ماحقیقت این را به مصدر تنستن

بیان کرده ایم (اردو) لکڑی کا جالا بنگر

تسنج بقول برهان و سروری و ناصری

بضم سین بروزن سه رخ (۱) هر چیز را
گویند که بسیار نادر و کمیاب و بی‌مثل و نا...
و در نهایت نفاست باشد و معرب آن
تسنوق است صاحب جهانگیری همزبان شان
(ابن یمین ؎) دل سوال یک نظری کرد
زان فرخ رخش که از لب شیرین نیامد
جز به تلخی پاسخش که گاه مهر و کین نماید وقت
صلح آید بجنگ که دو سپاه و چشم بد زان
شیوه های تسنجش که صاحب جامع معرب
این تسنوخ به خای معجمه گوید صاحب رشیدی
[illegible] (۲) در هند پارچه ایست لطیف و
معنی ترکیبی این خوش آینده تن چه سنج بالضم
بمعنی خوش است. خان آرزو در سراج
گوید که تنسکه در هندوستان نوعی از قماش
نفیس و لطیف است چون نوع مذکور از
تحفه های نفیس هندوستان است
که در اواخر لفظ مذکور است بر نفیس هند...
بمجاز هر نفیس را می گفته باشند و فارسیان آن
را تسنج مجاز گویند و تازیان تسنوخ [illegible]
مؤلف عرض کند که لا والله سنج بالضم
در فارسی زبان هم بمعنی خوش و خوشی می آید
پس معنی اول را اصل و معنی دوم را مجازش
گفتن البته بجاست جا دارد که فارسیان همین
پارچه هند را بزبان خود تسنج گفته باشند یا یه
پارچه لطیف را بدین اسم موسوم کرده باشند
و در هندوستان تنسکه پارچه ایست [illegible]
این سکه پارچه لطیف را نام است که [illegible]
آن آرام بخشنده چشم است یعنی [illegible]
و تکمیل این بحث بر تنسکهات می آید (اردو)
(۱) هر لطیف چیز. مؤنث (۲) تین سکه [illegible]
اصطلاح هندی. اسم مذکر. ایک قسم کا کپڑا
جو عمده اور باریک هوتا هے. نفیس ململ یا